

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS JENSEN:

DE DANSKE
STÆNDERFORSAMLINGERS
HISTORIE
1830—1848

UDGIVET
AF
DEN DANSKE RIGSDAG

FØRSTE DEL
STÆNDERFORSAMLINGERNES TILBLIVELSE
OG DERES FØRSTE VIRKSOMHED

KØBENHAVN
J. H. SCHULTZ FORLAG

1931

UDARBEJDET GENNEM INSTITUTET
FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

F. E. BORDING. KØBENHAVN

FORORD

DENNE Bog udgives af *den danske Rigsdag* som første Del af et Værk om de danske raadgivende Stænderforsamlinger. Værket fremkommer i Anledning af Hundredaaret for Stænderlovene af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834. Det er Opgaven i første Del at skildre Stændernes Tilblivelse og deres første Virksomhed, det begyndende parlamentariske Liv i Danmark, der skulde indledes ved Roskilde Stænders Sammentræden 1. Oktober 1835. I Værket som Helhed vil den slesvigske Stænderforsamling blive omtalt jævnsides med Kongerigets Stænderforsamlinger, den holstenske derimod kun forsaavidt det findes nødvendigt af Hensyn til Skildringen af de andre Forsamlinger.

Bogens Udarbejdelse har fundet Sted indenfor Rammerne af *Institutet for Historie og Samfundøkonomi* under Tilsyn af et Udvalg bestaaende af Udenrigsminister Dr. P. Munch, Professor Dr. Aage Friis og forhenværende Statsminister Dr. N. Neergaard.

Fra flere Sider er der vist Arbejdet Velvilje og ydet det Støtte. Først og fremmest har der ifølge kgl. Resolution af 26. Juli 1928 været givet Forfatteren Adgang til at benytte det meget vigtige Kildemateriale i Kongehusets Arkiv. Et Privatarkiv af stor Interesse er blevet stillet til Raadighed af Hr. Landraad Pauly i Meldorf i Ditmarsken, andre Privatpapirer af Hr. Højskoleforstander Th. Dissing i Vejstrup. Megen Tak for Hjælpsomhed og Imødekommenhed skyldes Hr. Rigsarkivar L. Laursen og Hr. Arkivdirek-

tør Paul Richter i Kiel samt Embedsmænd og Funktionærer ved en Række Institutioner: Rigsarkivet og Landsarkiverne, de tyske Arkiver i Kiel og Berlin, det østrigske i Wien, det kgl. Bibliotek, Rigsdagens eget Arkiv og Bibliotek.

Medarbejder ved det historiske Institut, cand. mag. Harald Jørgensen og Undervisningsassistent ved Universitetet, cand. mag. A. Afzelius har medvirket ved Bogens Udarbejdelse; sidstnævnte har samlet Stof til et enkelt Afsnit, *Harald Jørgensen* har medvirket i meget omfattende Grad: ved et stort registrerende Arbejde, ved at besørge Undersøgelserne i de tyske Arkiver og en Del af Stofsamlingen til næsten alle Bogens Afsnit, ved en kontrollerende Gennemlæsning af det færdige Manuskript.

Skolekonsulent i Undervisningsministeriet F. C. Kaalund-Jørgensen, mag. art. P. Læssøe Müller og cand. mag. Ejnar Vaaben nævnes med Tak for velvillig Hjælp, de har ydet ved enkelte Undersøgelser, Oplysninger og Korrekturlæsning.

En Tak paa egne Vegne retter Forfatteren til *Rigsdagens Præsidium*, der har betroet ham dette Arbejde, og til Institutets Tilsynsudvalg, der har fulgt det med Interesse og Kritik.

København i Maj 1931.

HANS JENSEN.

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER

TIL Oplysning om Stænderforsamlingernes Tilblivelse og første Virksomhed findes der et stort og til Dels meget spredt Kildemateriale.

Naturligvis byder den foreliggende historiske Litteratur meget til almindelig Orientering om Tidens Forhold. Fremhæves kan, foruden tyske Skrifter af Otto Brandt, Paul Richter og Johs. Brock, A. D. Jørgensens Afsnit af Danmarks Riges Historie, Marcus Rubins store Skildring af Frederik VI's Tid, Alex. Thorsoes detaillerede Fremstilling (fra 1879) af den danske Stats Historie 1814—1848, P. Lauridsens Værk om den nationale Vækkelse i Nordslesvig, P. Munchs Bog om Købstadsstyrelsens Udvikling (et Værk, der meget nærmer sig de Synspunkter overfor Enevældens Styre, der er gjort gældende i denne Bog), V. Falbe-Hansens Afhandlinger om Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne, (der giver det bedste og klarreste Billede af den samfundsøkonomiske Baggrund for det ny politiske Liv). Blandt de Bidrag, der foreligger til selve Stænderforsamlingernes Historie, er forskellige smaa Afhandlinger af lokalhistoriske Skribenter som Chr. Villads Christensen (i Hist. Meddelelser om København 1. R. VII), N. Olesen-Husted og Hakon Müller, endvidere Dr. E. Nystrøms Udgave af Drewsens Breve fra den første Stænderforsamling i Roskilde (i Danske Magazin 6. R. II). Som Led i Kildematerialet indgaar flere Bøger fra Datiden af økonomisk, juridisk og memoiremæssig Karakter, deriblandt A. S. Ørsteds store Skildring af sit Liv og sin Tids Historie. Men aldeles overvejende har det været nødvendigt at søge til utrykt, arkivalisk Stof eller til trykte Kilder af samme eller beslægtet Art.

Hovedstammen af Kilder til Oplysning om Stændernes Tilblivelse findes i Rigsarkivets Samlinger: Kongehusets Arkiv og

Kabinettsarkivet, de to Kancelliers Arkiver, forskellige Privatarkiver¹⁾, Udenrigsdepartementets Arkiv. Oplysninger om de udenrigspolitiske Forhold, der har Sammenhæng med Stændernes Indførelse, er ogsaa hentet fra Arkiverne i Berlin og Wien medens en Undersøgelse, foretaget af cand. mag. F. C. Kaalund-Jørgensen i det britiske Udenrigsministeriums Arkiv i London, gav til Resultat, at der ikke var noget af større Betydning at finde om Stændernes Tilblivelse i almindelige Gesandtindberetninger som dem, der er afgivet af den daværende engelske Gesandt i København. Ligeledes har det været muligt — for dette som for andre Afsnit i Bogen — at frendrage supplerende Stof fra Statsarkivet i Kiel, fra det kgl. Biblioteks utrykte Brevsamlinger, fra trykte Breve og Beretninger saavel som fra den Bladlitteratur, der i det hele maa blive en væsentlig, omend maaske aldrig saa ufuldkommen Kilde til Forstaaelse af Stemninger og Strømninger i Folket.

For Valgene bliver Aviser og Blade en Hovedkilde, omend der ogsaa her gives andre trykte og utrykte Kilder; i Arkiverne i Viborg og Kiel findes bevaret et fuldstændigt arkivalisk Valgmateriale (Protokoller og Indberetninger) for henholdsvis Nørrejylland og Hertugdømmerne. Med Hensyn til Forberedelsen og Afslutningen af de Sager, der forelægges de første Stænderforsamlinger, findes den væsentligste Del af Stoffet i de forskellige Regeringskollegiers Arkiver. For selve Stænderforhandlingerne er de store Hovedkilder de haandskrevne Protokoller og de trykte Tidender.

Forhandlingerne under de første Stændersamlinger finder man mere udførligt gengivet i Protokollerne (særlig for Kongerigets Vedkommende) end i Tidenden, ligesom man paa dette Trin af Stændernes Virksomhed ikke finder Navnene paa alle Talere nævnt i Tidenden, men kun deres Navne, der tillige er Udvalgsmedlemmer eller Stillere af Forslag og Ændringsforslag; iovrigt betegnes selv et Medlem, der holder en meget lang og betydningsfuld Tale, blot som »et Medlem«, og denne »Anonymitet« maa altsaa afsløres ved Hjælp af vedkommende Protokol. Stændertidenden bliver under alle Omstændigheder et

¹⁾ Hvor intet andet er nævnt, findes de Privatarkiver, hvortil der henvises, i Rigsarkivet, de citerede Breve i Modtagerens Arkiv (for kgl. Personer Kongehusets).

uundværligt Hjælpemiddel, da den — hvad ikke er Tilfældet med Protokollerne — gengiver samtlige Lovudkast, de vigtigste private Forslag, Komitébetænkningerne (i det mindste i Ud- drag) foruden de Betænkninger og Andragender, der fremkommer som Resultat af Forsamlingernes Forhandlinger og Afstemningen om de paagældende Sager. Der foreligger for hver af de første kongerigske Stænderforsamlinger 5 Protokoller, som fandtes i Rigsdagens Bibliotek, men under Arbejdet med dette Værk er blevet deponeret i Rigsarkivet. Protokolreferaterne fra den slesvigske Forsamling findes som uindbundne Akter i Statsarkivet i Kiel, men har kunnet laanes til Benyttelse i det danske Rigsarkiv. For samtlige Kongerigets Protokoller og Stændertidender indtil 1848 er der gennem det historiske Institut af cand. mag. Harald Jørgensen blevet udarbejdet haandskrevne Sag- og Personregistre, hvorved en udtømmende Benyttelse af disse Kilder er blevet mulig.

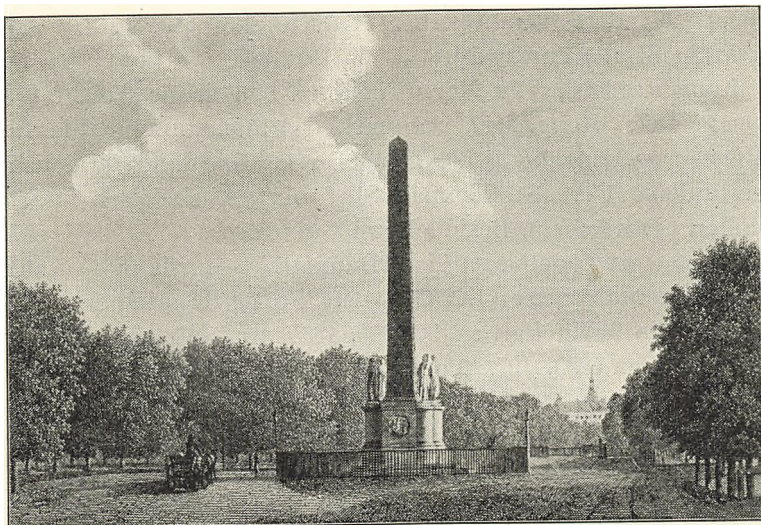
De kgl. Kommissariers Arkiver (i henholdsvis Danske Kancellis Arkivalia og Statsarkivet i Kiel) indeholder overvejende skematiske Indberetninger. I Rigsdagens Arkiv findes blandt Papirerne fra Stænderforhandlingerne (foruden utrykte Komitébetænkninger m. m.) navnlig de ude fra Befolkningen indkomne Andragender; de tilsvarende Papirer findes for Hertugdømmerne i Statsarkivet i Kiel.

Det har været Opgaven at bygge den foreliggende Fremstilling paa et fyldestgørende historisk Grundlag, og den er derfor helt igennem dokumenteret ved Kildehenvisninger. Hvad der er anført i Citationstegn, er naturligvis ordrette Gengivelser, men de er ikke altid bogstavrette, idet Forfatteren som Regel ikke har følt sig forpligtet til at gengive den oprindelige Stave- maade, men kun anvendt denne, hvor det syntes passende for det paagældende Udtryks Tidskolorit.

En Indholdsfortegnelse vil findes ved Bogens Slutning, et Register for Værket som Helhed vil foreligge i dets sidste Del.

FORKORTELSER

- Actenstücker = Sammling der wichtigsten Actenstücker die gemeinsamen Angelegenheiten des Corps der Schleswig-Holsteinischen Prälaten und Ritterschaft betreffend.
- A. K. A. = D. K. 2 Dept. Stændersager. Akter fra Kancellipræsidentens Arkiv ang. Provinsialstænderne 1831—34.
- B. A. = D. K. 2 Dept. Stændersager. Bilag til Anordningen af 28. Maj 1831.
- B. F. = D. K. 2 Dept. Stændersager. Bilag til Forordningen af 15. Maj 1834 ang. Provinsialstænder i Danmark.
- D. M. = Danske Magazin.
- D. R. H. = Danmarks Riges Historie VI a.
- F. O. = D. K. 2 Dept. Stændersager. Forestillinger og Ordre angaaende Provinsialstænderne. 1831 ff.
- Kab. Ark. = Kabinetsarkivet.
- K. B. = Kgl. Bibliotek.
- K. C. = Kieler Correspondenzblatt.
- Khp. = Københavnsposten.
- K. 32. = D. K. 2 Dept. Stændersager. Komitéen af 24/11 1832 (Betænkning 28/5 1833) og Kancelliets endelige Indstillinger.
- Munch = P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark I—II.
- Pr. = Protokol.
- Rubin = M. Rubin: Fred. VI's Tid.
- S. H. 31. = S. H. L. Kanc. C. IX. Stændersager. Stænderanordning f. Hertugd. 28. Maj 1831, med Kancelliets Udcast til dens nærmere Bestemmelse.
- Sndrj. A. = Sønderjyske Aarbøger.
- Std. Sp. = Stændertidende Spalte.
- Zeitschrift = Zeitschrift für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte. (I Fortegnelsen er udeladt Forkortelser, hvis Betydning umiddelbart fremgaar af Sammenhængen eller kun forekommer i Tilknytning til en fuldstændig Angivelse i det nærmest foregaaende.)

Frihedsstøtten.

INDLEDENDE OVERSIGT

STATS- OG SAMFUNDSFORHOLD I FREDERIK VI's MONARKI

1. Monarkiet og dets Befolkning.

NETOP samtidig med, at Danmark faar lagt den første Spire til sit politiske Liv i Nutiden gennem Indførelsen af de raadgivende Stænderforsamlinger, grundlægges her i Landet den systematiske Statistik, der muliggør Overblikket over et Riges Befolkningsforhold og Hjælpekilder. 1833 danndes »Tabelkommissionen«, der begyndte sin Virksomhed med at gennemføre Folketællingen af 1834, den første i Landet siden 1801, og som fortsætter med Arbejder angaaende Ejendoms- og Erhvervsforhold. Kommissionen skulde fra først af kun give sig af med kongerigske Forhold. Senere — fra 1839 — kom den ogsaa til at omfatte Hertugdømmerne, hvad der er et enkelt Vidnesbyrd om stigende Bestræbelse henimod *Helstaten* i Tiden lige forud for det nationale Brud, en Bestræbelse, som

netop Stænderforsamlingernes Historie skal give os rig Anledning til at fremhæve¹⁾).

Kong Frederik VI's Monarki bestod ved denne Tid af følgende Dele: Kongeriget Danmark, Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, Island, Færøerne, Grønland, de dansk-vestindiske Øer (St. Thomas, St. Croix), Besiddelser i Ostindien (Trankebar), Besiddelser i Guinea.

Kongeriget — det »egentlige« Danmark — havde 1834 næsten $1\frac{1}{4}$ Mill. Indbyggere (1.223.797), en kraftig Stigning fra 1801, da det kun havde haft ca. 925.000. 1835 var Indbyggertallet for Sønderjylland 338.192, for Holsten 435.596; selv naar hertil kom Lauenborg (1840: 45.342 Indbyggere), vil det ses, at Hertugdømmerne i Forhold til Kongeriget kun rummede den mindre Broderpart af Monarkiets Befolkning, nemlig ca. 800.000 eller to Femtedele, naar man ikke medregner Bilande eller Kolonier²⁾.

De sidstnævnte Dele af Monarkiet havde, bortset fra Guinea, ved Midten af Trediverne tilsammen henved 150.000 Indbyggere, idet Færøerne (1834) havde 6.928 (et lille Folk dengang!), Island (1835) 56.035, Grønland (1834) 7.552, de vestindiske Øer (1835) 43.178, de ostindiske Besiddelser (1835) 35.732 (Dansk-Guineas Befolkning anslaaes noget senere til ca. 40.000)³⁾. Den allerstørste Del af Dansk-Vestindiens Befolkning udgjordes af Neger-slaver (i alt ikke mindre end 27.134 Personer)⁴⁾. »Slavehandelen« i snævrere Forstand, d. v. s. Importen af Negre fra Afrika, var ophævet⁵⁾, men Slaveriet i sig selv blomstrede endnu; ogsaa paa et Omraade, der adlød den danske Landsfaders Scepter, kunde Mennesker vedblivende averteres til Salg i Aviser og gaa fra Ejer til Ejer ved offentlig Auktion⁶⁾.

Den samlede Bybefolkning udgjorde 1834 i »Kongeriget« 251.512, medens Landbefolkningen omfattede 972.295 Personer;

¹⁾ Axel Holck: Dansk Statistiks Historie 1800 til 1850 (1901), S. 61 ff.

²⁾ Statistisk Tabelværk, 1. Hefte 1835, S. VII, Tabellen über die in den Herzogthümern Schleswig und Holstein am 1/2 1835 vorgenommene Volkszählung, S. 40—41 (se m. H. t. Lauenborg Statistisk Tabelværk, VI. Hefte, S. II).

³⁾ Statistisk Tabelværk, VI. Hefte, S. III.

⁴⁾ Statistisk Tabelværk, VI. Hefte, S. 187.

⁵⁾ C. Alberti: Den danske Slavehandels Historie. Nyt hist. Tidsskrift III, S. 201 ff.

⁶⁾ Jfr. talrige Avertissementer i den daværende dansk-vestindiske Presse (det kgl. Bibliotek).

for Sønderjylland var de tilsvarende Tal 57.310 og 280.882¹⁾). Alene dette giver os Billedet af et Samfund af aldeles overvejende agrarisk Karakter. Ingen af Kongerigets Provinsbyer havde endnu i 1834 naaet et Indbyggertal af 10.000. København var en stor By med 119.292 Indbyggere — men altsaa dog ogsaa forholdsvis meget mindre end nu; den rummede knapt $\frac{1}{10}$ af Kongerigets samlede Befolkning. Kongerigets næststørste By, Odense, havde 8.709, derefter kom Helsingør med 7.122, Aalborg med 7.048, medens Aarhus dengang indtog en beskednen Plads som næsten lige med Randers (henholdsvis 6.765 og 6.633). Kun de nævnte fem af Kongerigets Provinsbyer havde mere end 5000 Indbyggere, andre fem havde mellem 3 og 5000, Byer som Slagelse og Roskilde knapt 3000, langt de fleste under 2000, en Mængde under 1000. Hertugdømmerne havde slet ingen stor By, men foruden mange ganske smaa flere, der var lidt større end de danske Købstæder. Haderslev havde (1835) 5.745 Indbyggere, Flensborg og Slesvig 13.552 og 10.040; Monarkiets største Provinsby skulde man søge i Holsten som Nabo til Hamborg, nemlig Altona med 26.930 Indbyggere, medens Kiel og Rendsborg havde henholdsvis 11.622 og 9.947²⁾).

Der havde været talmæssig Fremgang for Byernes Befolkning i Aarhundredets første Trediedel. For det Omraade, der efter 1864 skulde komme til at udgøre det egentlige Danmark, (altsaa med Hensyntagen til den lille Forskydning i 1864 mellem dansk og slesvigsk Omraade) er det beregnet, at Land- og Bybefolkning stod i nojagtig det samme indbyrdes Forhold til hinanden i 1834 som ved Aarhundredets Begyndelse. Landdistrikterne rummede nu som da 789 pro mille af Befolkningen, Provinsbyerne var tilsammen gaaet frem fra 99 til 112 pro mille, men København til Gengæld ned fra 110 til 101 pro mille³⁾. Paa det Tidspunkt, da vort moderne politiske Liv skal til at tage sin Begyndelse, og netop i høj Grad under Førerskab af København, er altsaa Hovedstaden i forholdsmæssig Tilbagegang.

Bittesmaa var dog de allerfleste Provinsbyer, vel værd at

¹⁾ Statistisk Tabelværk, 1. Hefte, S. 4—5 og 24—25. »Tabellen« S. 2—3, 10—11 og 18—19.

²⁾ Statistisk Tabelværk, 1. Hefte, S. 2—5, »Tabellen« S. 2—3.

³⁾ Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A, Nr. 5, S. 15.

give Betegnelsen brolagte Landsbyer. Vi skal i det følgende møde en holstensk Skribent, der taler om, hvorledes i disse Lande selv Købstadborgeren hører Køerne brøle foran sin Dor om Aftenen. Under saa smaa Forhold gled Landbruget ind som Led i selve Købstædernes Næringsliv, der i det hele fik et primitivt Præg¹). Af 1000 Mennesker i Kongeriget levede efter de statistiske Oplysninger 1840 195 af »Industri«, medens 598 levede af Landbrug, 36 af Handel. For Hertugdømmerne var de tilsvarende Tal 229, 540 og 51, et Vidnesbyrd om Erhvervslivets lidt mere fremskredne Udvikling i »moderne« Retning hernede²). Hvad der kaldtes Industri, har alt overvejende været gammeldags Haandværk. I Slutningen af Trediverne havde Kongeriget kun 23 Fabriksdampmaskiner i Virksomhed³) — et højst oplysende Tal, der med Sikkerhed lader os skønne paa Forhaand, at det ikke bliver det industrielle Arbejderspørgsmaal, vi skal møde i de raadgivende Stænders Forhandlinger, men at vi derimod maa indstille os paa at høre Lavsmestres Klager over, at andre vil gaa dem i Næringen. Arbejderspørgsmaalet i Danmark var endnu, som det længe skulde vedblive at være, et Landarbejderspørgsmaal.

Det store Hovederhvervs Forhold vejede i alle Henseender tungest til. Til Belysning af Monarkiets *Erhvervsforhold* faar det derfor sin ganske særlige Interesse, naar Tabelkommissionen i en Handelsstatistik for Aarene 1838 og 1839 bliver i Stand til at oplyse, at Hertugdømmerne havde en Smørudførsel af tre Gange saa megen Værdi som Kongerigets (og ogsaa udførte mere Flæsk, medens Kongerigets Kornudførsel var noget større). Hertugdømmernes Landbrugsdrift var præget af større Intensitet, og skønt et mindre Omraade maa de antages at have præsteret et lidt større Udførselsoverskud end Kongeriget⁴).

Tabelkommissionen foretog i Slutningen af 1834 og Begyndelsen af 1835 — som sit andet Arbejde — en Hartkornsstati-

¹) Jfr. Marcus Rubin: Frederik VI's Tid (1895), S. 55 ff.

²) Statistisk Tabelværk, 6. Hefte, S. X; Statistisches Tabellenwerk, Erstes Heft, S. XV.

³) C. Nyrop: Industriforeningen i København 1838—88 (1888), S. 10; jfr. i øvrigt om 1830-ernes industrielle Liv Rubin, S. 444 ff.

⁴) Statistisk Tabelværk, 4. Hefte, jfr. Rubin, S. 403 f.

stik, den første samlede Opgørelse af Jordens Fordeling mellem de forskellige Klasser indenfor Landbruget i Kongeriget. Der var ialt 793 »Hovedgaarde«, hvorunder der direkte kun hørte 9 % af den samlede Hartkornsmængde, men 66.490 Bøndergaarde (medregnet Præstegaarde og større Gaarde, der ikke var Hovedgaarde). I saa høj Grad var Danmark ikke blot et Landbrugs-, men et Bondeland.

En betydelig Del af Jorden var blot i Bønders Brug, ikke i Bønders Eje. 24.795 Bøndergaarde eller 37,3 % af det samlede Antal var Fæstegaarde: blandt jyske Bøndergaarde, ialt 35.626, kun 8.484 eller 23,8 %, men paa Øerne af det samlede Antal, ialt 28.894, 16.288 eller 56,4 %. Fæstevæsenet betød mest i Østifterne. Fæsteramtet frem for alle var Holbæk Amt, hvor næsten 80 % af Gaardmændene maatte nøjes med denne Besiddelsesform, Selvejeramtet mere end noget andet Ringkøbing Amt, hvor Fæsterne kun udgjorde 5 % af hele Gaardmandsklassen. Mellem disse to Poler laa, med Hensyn til Fæstevæsenets Udbredelse, alle de andre Amter paa forskellige Grader (stadig bortset fra Bornholm, hvor der intet Fæstevæsen fandtes). I intet jysk Amt udgjorde dog Fæsterne Halvdelen af Gaardmandsklassen (størst var Procenten for Aalborg og Aarhus Amter: henholdsvis 45,5 og 33,9); i kun tre Amter paa Øerne udgjorde de mindre, nemlig i Odense, København og Frederiksborg Amter (henholdsvis 44,8, 36,4 og 18,6 %). Det samlede Jordegods i Landet udgjorde 372.656 Td. Hartkorn, og heraf var 145.890 Td. eller 39,3 % »Fæstegods«, omfattende baade Fæstegaarde og Fæstehuse, hvilke sidste dog tilsammen kun havde en lille Andel i det hele Fæstegods (6 %)¹⁾. Det ses heraf, hvilken Vægt der rent socialøkonomisk maatte ligge paa alle Spørgsmaal vedrørende Fæsterklassens Stilling. Paa den anden Side gav det Herremandsklassen en langt større Betydning, at den saaledes, omend kun inden for stærkt lovbegrænsede Rammer, havde Rettigheder over en saa stor Del af Landets Jord ved Siden af Hovedgaardene.

For Hertugdømmernes Vedkommende foreligger ingen tilsvarende systematisk Opgørelse over Besiddelsesforholdene indenfor Landbruget, selve de landboretlige Forhold laa

¹⁾ Statistisk Tabelværk, II. Hefte, S. VII, XIV—XVIII, 136—137, 142—143.

væsentlig anderledes, hvad vi senere skal berøre. Men som Stænderforfatningen skulde komme til at give Udtryk for, baade Sønderjylland og Holsten frembød en talrig Gaardmandsklasse, der i stor Udstrækning levede under selvstændige Vilkaar. Udenfor de adelige Godser — en Trediedel af Landets Omraade — synes Selveje at have været udbredt over næsten al Bondejord i Holsten. I Slesvig var enten Selveje eller en Besiddelsesform med væsentlig de samme Fortrin ikke blot det almindelige paa de gamle Krongodser, men »Arveforpagtere« fandtes der mange af ogsaa paa de adelige Godser, der her blot omfattede $\frac{1}{10}$ af Landet¹⁾. Tilstandene i Sønderjylland gav ikke Jordbund for et mere omfattende social-politisk Bonde-spørgsmaal, men derimod for et national-politisk Spørgsmaal.

Der fandtes indenfor Monarkiet to *Sprog- og Kulturomraader*. Folket i Danmark var dansk, Hertugdømmernes Befolkning overvejende tysk, men Sprogskellet faldt ikke sammen med noget Skel mellem Landsdele. I Danmarks Riges gamle Grænseland, Sønderjylland, mødtes dansk og tysk, og efter den Opgørelse, der blev foretaget af »den første Sønderjyde«, Professor Chr. Paulsen i Kiel, var det i et næsten jævnblyrdigt Forhold²⁾. I hele Monarkiet har været omkring 1.400.000 danske imod godt og vel 600.000 tyske, mere end dobbelt Overvægt altsaa for den danske Nationalitet.

Talmæssigt havde den tyske Bestanddel af Befolkningen aldrig staaet saa stærkt overfor den nordiske. Siden 1814 havde de Danske ikke mere Nordmændene i Ryggen; 1816 havde, hvad der ganske vist betød lidt, det tyske Omraade faaet en Udvidelse gennem Indlemmelsen af Lauenborg³⁾. Danskheden

1) A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik II, S. 115—27, jfr. F. von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig, S. 17 ff., ang. Forholdene i Svans Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte 1912, S. 106 ff.

2) C. Paulsen: Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig (1837), S. 21 ff. Der skulde herefter have været ca. 158.000 Slesvigere, der talte Dansk, ca. 36.000, der kunde tale det.

3) Dette lillebitte Hertugdømme, Danmarks beskedne Udbytte af Wienerkongressen, den fattige »Erstatning« for Norge, havde en Slags Stænderforfatning, som Frederik VI opretholdt, men den synes ikke at være blevet videre bemærket her i Landet, og vi faar ingen Anledning til at beskæftige os med den. Lauenburg gled stille ind i Danmarkshistorien og skulde forsvinde lige saa lydlost igen (jfr. Danmarks Riges Historie VI a, S. 30 ff.).

hævdede sig dog bedre end nogensinde. Danmark var i alle Henseender blevet mere dansk i det nittende, end det havde været i det attende Aarhundrede. De af Guldbergs Regering indledede nationale Bestræbelser var blevet fortsat. Det danske Sprog havde, som en holstensk Skribent træffende udtrykker sig, bemægtiget sig Toppen indenfor den dansk-tyske Stat¹⁾ (betegnende fremkommer fra Aarhundredskiftet Hof- og Statskalenderen paa Dansk, medens den ellers siden sin Grundlæggelse 1734 var fremkommet paa Tysk). Frederik VI var mere dansk end nogen Konge i mange, mange Aar, og vi skal i det følgende blandt hans Ministre træffe lutter gode danske Mænd med Undtagelse af en enkelt Holstener. Ikke med nogen Ret kunde det mere siges, at det var Holstenerne og andre Tyske, der regerede i Danmark; snarere lod det sig hævde, at det var Danske, der fra Kobenhavn regerede over Holsten.

Før »Slesvig-Holsten« gør Forsøget paa at losrive sig fra Danmark, har Danmark paa en vis Maade, dybest set i Kraft af en voksende kulturel og folkelig Selvhævdelse, løsrevet sig fra »Slesvig-Holsten«. Derved fremkom en Tid lang en vis rolig Ligevægt mellem de to Nationaliteter. De Danske er tilfredse, de Tyske har ikke for Alvor begyndt at blive utilfredse.

Det danske Aandsliv udviklede sig i Aarhundredets første Tiaar under en tysk Paavirkning, der foltes som naturlig, men gav samtidig i stigende Grad Udtryk for den danske Nationalbevidsthed. I 1820-erne tog Litteraturen paa afgørende Maade en dansk-folkelig Retning gennem Grundtvigs Nytaarskvad, Poul Møllers og Chr. Winthers Digtinge, Ingemanns historiske Romaner, St. St. Blichers jyske Hjemstavnsnoveller, J. L. Heibergs kopenhavnske Lystspil²⁾. Hvad der imidlertid maa falde os stærkt i Øjnene: al den frodige og blomstrende Danskhed, der sætter sig disse Vidnesbyrd, kender endnu ikke det danske Sonderjylland som et naturligt Led af sig selv; vi møder f. Eks. ingen Forestilling herom i Ingemanns Romaner. Hvor glemte de Danske syd for Kongeaaen har været af deres

¹⁾ P. Hedeman-Heespen i Nordelbingen IV (1925), S. 353.

²⁾ Ill. dansk Litteraturhistorie ved Vilh. Andersen og Carl S. Petersen (III, S. 497) peger netop paa Stikordet »dansk« som særlig karakteriserende Litteraturen i Tyverne; jfr. om det »folkelige« Gennembrud Holger Begtrup: »Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede« (2. Udg.) I, S. 293—307.

Landsmænd i Kongeriget, en virkelig »forladt Broderstamme«, derpaa er der unægtelig givet et grelt og slaaende Eksempel, naar selve den nationale Sproghistoriker N. M. Petersen saa sent som i 1829 kunde erklære kort og godt: »1389 bliver Slesvig forenet med Holsten, hvorved denne Provins næsten taber sit gamle Sprog¹⁾. Allerede 1815 havde en Præst (Knud Aagaard) skrevet om det danske Sprog i Sønderjylland, 1819 var der (paa Initiativ af J. B. Scavenius, Gjorslev) fremkommet Prisskrifter om dette Spørgsmaal²⁾; men selv de for alt dansk mest begejstrede kunde altsaa vedblivende lade Kongeaaskellet være en Mur, der spærrede dem enhver Udsigt til et Sønderjylland.

Dette ejendommelige Forhold tjener til at understrege, hvorledes det daværende Monarki var et *Dobbeltmonarki*, hvis Hovedlande med Hensyn til store Omraader af Lovgivning og Administration var delt i to skarpt adskilte Dele: Kongeriget og Hertugdømmerne. Med denne Ordning fulgte, at den danske Befolkning i Sønderjylland faktisk var underlagt et tysk Herredømme. Der forelaa det mærkelige, at Regeringen i det frie, uafhængige Danmark, indenfor et af Rigets egne Landomraader lod Dansk indtage et undertrykt og tilsidesat Sprogs typiske Stilling. Ganske vist var Skole- og Kirkesprog dansk i 116 Sogne med ca. 112.000 Indbyggere³⁾. Men den verdslige Øvrigheds Sprog var tysk lige op til Kolding Porte. Selv Raadstueprotokollen i Ærøskøbing blev ført paa Tysk⁴⁾. Dansken forsvandt dog først helt fra Haderslev Herredsting i 1833⁵⁾. En Udvikling var herved bragt til Afslutning. Som Stænderforhandlingerne vil vise os, har de nordslesvigske Bønder i høj Grad følt de praktiske Ulemper, som Bureaukratismen paa dette Omraade havde skabt for den store Befolkning⁶⁾.

1) N. M. Petersen: Det danske, norske og svenske Sprogs Historie I, S. 127.

2) Jfr. Johs. Steenstrup i Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede (1889), S. 268 ff., Danmarks Riges Historie VI, S. 114.

3) C. Paulsen anf. Skrift, S. 23.

4) C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Slesvig (1858) II, S. 193. Man erindre, at Ærø ligesom »de 8 Sogne« lige Syd for Kolding indtil 1864 hørte Sønderjylland til.

5) Anf. Skrift II, S. 190.

6) Jfr. om Nordslesvigs hele Stilling i 1830 P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede (2. Opl.) I, S. 7 ff.

2. Enevælden i Danmark ved Aar 1830.

Den danske Enevælde var i sit Væsen udpræget Bureaukrati, Styrelse gennem Embedsmænd; ved dens Indførelse i Kongeriget var der sket et aldeles klart og fuldstændigt Brud med al tidligere Udvikling i Retning af Stændernes Deltagelse i Styrelsen.

Det første historisk bekendte Stændermøde i Danmark var blevet sammenkaldt af Christian I og afholdt i Kalundborg 1468¹⁾. I en meget senere Tid, under Christian IV og navnlig fra 1638 til 1648, saa det ud, som om der af disse Stændermøder, hidtil blot sammenkaldt, naar Kongerne havde noget særligt paa Hjerte overfor deres Undersaatter, skulde opstaa et dansk Parlament med skattebevilgende Myndighed og med Evne til at trænge Rigsraadets Betydning og Indflydelse tilbage²⁾. Det gik anderledes, og 1660 kom det Stændermøde, der sønderslog enhver Forbindelse mellem Middelalder og Nutid i Danmarks parlamentariske Liv ved at give Kong Frederik III Ret til at indrette Landets Forfatning, som han selv vilde³⁾.

Resultatet blev *Kongeloven*, hvorved Kongen tog den fulde, aldeles uindskrænkede politiske Magt i sine Hænder, omend han undlod at tilskrive sig selv de Rettigheder, der vilde have ladet ham fremtræde som Despot, Retten til at konfiskere privat Ejendom for Eksempel⁴⁾. Med Kongeloven er lagt den aldeles faste Grundvold for Enevælden i Danmark. Enhver Tvivl om, hvem der har Ret til at styre og give Love, er udelukket. Enestaaende klar, af en særlig sikker Karakter, blev den danske Statsforfatning. Der kunde slet ikke blive Tale eller Tanke om nogen gammel nedarvet Ret for Folket til at gøre sig gældende i Statssager, ingen Korporation stod tilbage med

¹⁾ Danmarks Riges Historie II, S. 537.

²⁾ Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Chr. IV's Tid ved Kr. Erslev I—III (1883—90); jfr. Edward Kleberg: De danska ständermötena intill Kristian IV's Död (Göteborgs Vetenskaps- og Vitterhetssamhälles handlinger XIX 1916); P. J. Jørgensens Artikel om »Stændermøder« i Salomonsens Leksikon og samme Forfatters: Udsigt over den danske Retshistorie I, S. 56 ff.

³⁾ Det danske Folks Historie V, S. 107 ff; Prof. K. Fabricius bekræfter her den af Henning Matzen (Forelæsninger over den danske Retshistorie I, S. 190 ff) i en lille historisk »Forfatningskamp« mod J. A. Fridericia hævdede Opfattelse: at Frederik III havde juridisk Grundlag for at tiltage sig Enevælden.

⁴⁾ Jfr. Knud Fabricius: Kongeloven (1920).

Mulighed for at rejse noget Krav i saa Henseende. End ikke Københavns Privilegier af 1661 rummede paa noget Tidspunkt nogen Fare for Enevældens fulde Gennemførelse.

Gennem 170 Aar har den danske Enevælde ikke i Kongeriget mødt nogen politisk modgaaende Bevægelse eller Bestræbelse, som den behøvede at tage Hensyn til. Den havde gennem hele denne Tid Ro til at opbygge sit System for Landets Styrelse.

Allerede den samme Statsmand, der skrev Kongeloven, var det lykkedes at lægge Hovedhjørnestenen for det ny Bureaukrati i de kollegiale Raad af Embedsmænd som Bærere af Centraladministration og Lovgivning¹⁾. Der maa for os være en særlig Anledning til at fæste Blikket paa det Karaktertræk, disse Kollegier har til fælles med parlamentariske Forsamlinger og Udvalg i Nutiden. Kollegiesystemet betød, at der var anbragt et lille kongevalgt »Parlament« i Spidsen for hver enkelt Gren af den overste Styrelse; Beslutninger og Betænkninger fremkom som Resultat af fleres Overvejelser, ikke af Enkeltmands Vilje. Alle Afgørelser blev indspundne i Drøftelser, der kunde være grundige og nyttige, men ofte blev langsomme.

For den personlige Kongemagt medførte Kollegierne, at der ikke blev noget stort Spillerum for dens Udfoldelse, hvis ikke dens Indehaver var en betydelig Person med Evne til at tilføre Styrelsen frisk Energi og frugtbare Ideer. Regenternes direkte Medvirken blev ogsaa overflødiggjort netop ved de Institutioner og Personer, der var de nærmeste Organer for deres Myndighed. Danmarks store Reformperiode omkring 1800 kunde indledes paa et Tidspunkt, da den regerende Konge var sindssyg og hans Stedfortræder en 16—17 Aars Dreng. Naivt er det at opfatte ethvert Papir med kgl. Underskrift, udstedt i Tiden indtil 1848, som et Udtryk for den paagældende Konges personlige Forgødtbefindende. Det »Vi alene vide«, som Frederik VI engang satte sit Navn under, er egnet til at skabe et helt forkert Billede af Kongemagtens virkelige Karakter i den enevældige Stat; mere træffende er de Ord, Christian V engang

¹⁾ Jfr. om Hovedpunkter af Udviklingen Værket Den danske Centraladministration (1921), der netop kun kan beskæftige sig med visse Hovedpunkter, fordi de Studier over Enevældens Styreform, der skulde have muliggjort en videre Skildring, endnu er en Fremtidsopgave for Historieforskningen.

skrev i Randen af et Kollegiums Indstilling: »Ved I det ikke, saa ved jeg det ej heller¹⁾. Kongerne har i stor Udstrækning været henvist til at nøjes med den Besked om Sager og Forhold, som de kunde faa fra Kollegierne; de har haft Grund til at være glade, hvis ikke for meget blev skjult for dem.

I det følgende vil der blive Lejlighed til at belyse Frederik VI's Stilling indenfor Regeringen i Spørgsmaal, der angaar Stænderforsamlingerne. Allerede her kan dog udtales en Tvivl om, hvorvidt i Tiden omkring 1830 den danske »enevældige« Konge med Hensyn til faktisk regerende Myndighed kunde maale sig med den samtidige »konstitutionelle« Konge af Sverige og Norge. Man kan i Historieskrivningen om denne finde saadanne Udtryk, som at »i alle vigtige Sager vilde han fatte en selvstændig Beslutning«, og at »han var i egentligste Forstand en regerende Konge²⁾. Det vilde være betænkeligt for en Historiker at hævde noget tilsvarende om Frederik VI's Stilling i hele Perioden efter 1814 — hvor utvivlsomt klart det end er, at han i velmenende Interesse gerne greb ind i smaa og store Ting. Karl Johan havde i begge sine Lande kun en indskrænket forfatningsmæssig Myndighed; mere afgørende har det været, at hans Evner ikke var saa indskrænkede.

Straks efter Krigen 1807—14 havde Frederik VI opgivet at fortsætte det Kabinetsstyre, som han under Krigsforholdene havde gennemført ved Hjælp af sine Adjudanter. Efter Forsøget som Diktator var han atter faldet til Føje indenfor en regelmæssig Regerings Rammer.

Reskriptet af 29. April 1814 genindsatte Statsraadet i dets Funktion med Møder hver Onsdag og Lørdag, hvor Kongen, i Kredsen af samtlige »Statsministre«, skulde modtage Sagerne fra de forskellige Kollegier til Afgørelse (20. April 1819 bestemte et andet Reskript, at Sagerne skulde forelægges af den første Deputerede for de Kollegiers Vedkommende, der havde en Statsminister til Chef). Saa særlig stor Betydning har dog vistnok i Almindelighed disse Statsraadsmoder ikke haft. Grev Rantzau-Breitenburg, der blev Minister 1831, klager i sine Erindringer bitterlig over, at Statsraadet ikke fik Lov til at beskæftige sig med de store Sager og var uden virkelig Ind-

¹⁾ A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger III, S. 22.

²⁾ W. Keilhau: Det norske Folks Liv og Historie VIII, S. 443.

flydelse paa de smaa¹). Registrene over Statsraadssager²) giver et overvældende Indtryk af, hvad der af ganske smaa Sager var fremme til Droftelse i det allerhøjeste Raad (der i Løbet af 1830 har behandlet ikke mindre end 1245 Sager, i 1831 1380 Sager), et Vidnesbyrd om Centralisation i Styrelsen, men vel ogsaa om en temmelig formel Behandling af de allerfleste af Sagerne. Kom det til Diskussion og Meningskamp, stod det Medlem af Statsraadet sagligt stærkest, som i Forvejen havde haft med vedkommende Spørgsmaals Behandling at gøre indenfor et af Kollegierne.

Hvad der gav en Ministers Stilling dens særlige Vægt og Betydning, var den Omstændighed, at der til Pladsen i Statsraadet regelmæssig var knyttet Posten som Chef for et af Kollegierne. Hermed fulgte Lederstilling og Kyndighed paa et bestemt Omraade af Styrelsen. Kollegievæsenet var og blev Regeringssystemets Kerne. Det vigtigste Træk ved Forandringen efter Krigen havde derfor nok været, at den paany bragte Kongen i den mere personlige Føling med Kollegierne, som havde været afbrudt i de nærmest foregaaende Aar (da de ifølge Reskriptet af 19. Marts 1808 havde skullet indsende deres Forestillinger skriftligt).

Reskriptet af 1814 havde taget det Forbehold, at Kongen i hvert enkelt Tilfælde kunde bestemme en anden Forretningsgang. Faktisk blev saa vigtige Omraader som Militærvæsen og Udenrigspolitik undtaget fra Behandling i Statsraadet. Udtrykkeligt undtaget var »de Sager, der angaar Embeders Besættelse, Avancement, Forflyttelse og deslige Naadesager« — hele det Omraade, hvor det faldt mest naturligt for Regenten, og ikke mindst for Frederik VI, at hage sig personligt fast, og hvor hans Indflydelse lettest slog igennem. Hvad der altid hæmmede Kongens personlige Indgriben i de store saglige

¹) C. Rantzau-Breitenburg: Erindringer, udgivet af Louis Bobé, S. 8 og 30 ff. — »Kollegiets Forslag bliver oplæst af Referenten, og ofte giver Kongen ikke engang ved Ord sit Samtykke til Kende, fordi det forstaar sig af sig selv, at det maa følge efter. Opstaar Uenighed, afgør Kongen Sagen.« (S. 9).

²) Findes i Kabinetsarkivet; da der ikke førtes Statsraadsprotokoller, berøede det, som Rantzau bemærker, paa vedkommende Referents »Hukommelse«, om det er Statsraadets virkelige Beslutning, som finder Udtryk i den Resolution, der bagefter forelægges Kongen til Underskrift. Ikke Statsraadet (eller nogen enkelt Minister), men vedkommende Kollegium in pleno medunderskriver — »paraferer« — en kgl. Forordning.

Spørgsmaal, var det vanskelige eller umulige i at udstede Love eller principielt vidtrækkende Resolutioner paa Trods af de Mænd, der skulde føre dem ud i Livet. Bedre Chancer laa der for en kongelig Viljesytring, hvor det blot gjaldt om at meddele Brødet til en sulten Undersaat, det være sig i Form af tilfældige Understøttelser eller faste Stillinger. Ved almindelige Embedsbesættelser foretog dog Kollegierne deres Indstillinger, og det skete i stigende Grad efter bestemte Principper — som naar der ifølge Forordningen af 26. Januar 1821 skulde kræves juridisk Embedseksamen ved Besættelsen af alle de egentlige juridiske Embeder i Landet.

Meget naturligt og selvfølgelig var det for Kongen at tage rent personligt Affære, naar det gjaldt Udnævnelsen til en af de højeste Poster: Ministerembederne. Vi ser, hvorledes det gaar til, da Statsminister og Præsident i danske Kancelli Fr. Jul. Kaas 1827 er afgaaet ved Døden: Frederik VI skriver egenhændigt til Amtmand Stemann i Sorø og tilbyder ham den ledige Stilling for en Løn af 6000 Rigsdaler; Stemann modtager Tilbudet efter at have sikret sig Løfte om en særlig Hjælp til Flytningen og om at faa sin Søn udnævnt til Efterfølger i Amtmandsembedet. Det hele, der dog angik en af Landets højeste Stillinger, har en Tone som en Godsejers Engagement af den ny Godsforvalter¹).

22. Januar 1827 udnævntes Poul Christian Stemann til Gehejmestatsminister, Kancellipræsident, Justitsminister, kgl. Bankkommissær, Præsæs i Missionskollegiet og Direktør for Vajsenhuset. Hans Fæller i Statsraadet blev foreløbig Ernst Schimmelmann, J. S. Møsting, Otto Moltke, O. R. Sehested, Ove Malling (sidstnævnte døde 1829). Blandt disse maatte Stemann straks faa en fremtrædende Stilling som Chefen for det mest centrale blandt Kollegierne — rent bortset fra, at der nok var Grund til at betragte ham som den stærke Mand, som Regeringen trængte til, og derfor ogsaa til at anerkende, at Kongen ikke havde ladet sig skræmme af hans »Strengthed« og »Ubøjelighed«²).

¹) Brevvekslingen findes i Stemannske Privatarkiv B. 2.

²) Jfr. L. Daac: Breve fra Danske og Norske, S. 147 og 149. Jfr. om Regeringsforholdene paa Frederik VI's Tid i Alm. Rubin, S. 9—29, D. R. H., S. 36 ff., Den danske Centraladministration, S. 406 ff., 469 ff.; Rubins Ledemotiv har i for høj Grad været »Vi alene vide«-Frasen.

I en Oversigt over de kongelige Kollegier¹⁾ maa *Danske Kancelli* nævnes først. Det var nu som før de egentlige Hovedled i hele Statsstyrelsen, beskæftiget i sine fem Departementer ikke blot med alt vedrørende Politi og Retsvæsen, men ogsaa — bl. a. — med Styrelsen af Kirke- og Almueskolevæsen, Kommunal- og Fattigvæsen, Næringsvæsen, Fæstevæsen²⁾, Værnepligt og Udskrivning, Revision. Det samlede Personale var 1830 ialt 56 Mennesker; 7 Mand udgjorde dets besluttende Kollegium, nemlig foruden Præsidenten — »Justitsministeren« —, 6 Deputerede, deriblandt Generalprokurøren, hvilken sidste havde et Embede af vidtrækkende Karakter. Han skulde — ifølge Instruks af 4. Januar 1826³⁾ — ikke blot udarbejde Lovforslag og Betænkninger angaaende Lovforslag, men han var den bestaltede juridiske Vejleder for hele Kancelliet og Konsulent for de øvrige Kollegier. Dette Embede, hvis Indehaver fra 1825 var Danmarks største Jurist, Anders Sandøe Ørsted, var den vigtigste juridiske Post i Landet.

Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli havde for den særskilte Styrelse af Hertugdømmerne en endnu lidt videre Kompetence end i Danske Kancelli for danske Forhold, var delt i fire Departementer, raadede over et Personale paa 29 Mennesker og havde et Kollegium, bestaaende af en Præsident og 6 Deputerede. Præsidenten var siden 1813 den sjællandske Godsejer Otto Moltke til Espe.

Skarpest fremtraadte Skellet mellem Danmark og Hertugdømmerne ved Adskillelsen mellem de to Kancellier. De andre Kollegier var indrettet paa at omfatte hele Monarkiet omend med fornøden Kontordeling. Saaledes *Rentekammeret*, Finansdeputationen, Direktionen for Statsgælden, Told- og Kommercekollegiet, *Bureauet for udenlandske Betalinger*. Rentekammeret havde at gøre med Skatter og Afgifter, Fiskeri-, Skov- og Landvæsen og (for det egentlige Danmark) med Vejvæsen. Det raadede af alle Kollegier over det mest talstærke

¹⁾ Se Hof- og Statskalenderen, jfr. Petersens Lovleksikon med dets Opregning af Reglerne for hver enkelt Kollegium, m. H. t. Kancellierne ogsaa Vejledende Arkivregistraturer I, S. 134 ff., Fortid og Nutid III, S. 44.

²⁾ Betegnende er saaledes »Retsforholdet« mellem Godsejer og Fæster lagt under det juridiske Kollegium, medens Rentekammeret som Landbrugsministerium har Hoverisagerne under sig.

³⁾ Reskriptsamling.

Personale, 130 Mand ialt, og var delt i 23 Kontorer, dets Kollegium bestod 1830 af seks Mand, alle tillige Medlemmer af *Finansdeputationen*, der rummede endnu et Medlem, nemlig Jonas Collin. Chef for baade Rentekammer og Finansdeputation — i den sidstnævnte Egenskab »Finansminister« — var J. S. Møsting.

Told- og Kommercekollegiet havde 13 Kontorer til Varetagelse af Handelens, Industriens og Toldvæsenets Interesser (hvorunder Konsulatsvæsen og de vest- og ostindiske Kolonier), et samlet Personale paa 65 Mand, et Kollegium bestaaende af Præsident og 4 Deputerede. Den særlige *Statsgældsdirektion* havde 6 Medlemmer, med 30 underordnede Medhjælpere. Endnu er at nævne *Direktionen for den almindelige Pensionskasse* (med 4 Medlemmer), *Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler* (med 3 Medlemmer). *Fonden ad usus publicos* med to Direktører og en Sekretær til den Opgave at bestemme over Understøttelserne til Kunst og Videnskab, Datidens »Kommen paa Finansloven«¹⁾, *Admiralitetsskollegiet*, Flaadens Styrelse med Kongen selv som Præsæs og *Generalkommissariatskollegiet*, Hærens Styrelse, endelig *Generalpostdirektionen* med 5 Medlemmer og 25 Funktionærer, *kgl. afrikansk Konsulatsdirektion*, *Missionskollegiet*²⁾.

Til Kollegierne henregnedes ogsaa *Departementet for de udenlandske Sager*, skønt det ikke var noget Kollegium, men netop et Departement (med ialt 14 Embedsmænd), hvis Chef — i 1830 Schimmelmänn — ikke havde nogen sidestillet. Medens de Skrivelser, Amtmændene modtog fra Danske Kancelli og Rentekammeret, havde henholdsvis 7 og 6 Underskrifter — nemlig alle de paagældende Kollegiemedlemmers — stod alene Udenrigsministerens Navn under Ordrene til Landets Gesandter.

Som vi træffer Kollegievæsenet ved 1830, bygger det for en stor Del paa de kgl. Resolutioner af 9. Februar 1816, hvorved Antallet af selvstændige Led var blevet stærkt indskrænket. Der fandtes nu ialt 16 Kollegier, vidt forskellige og ulige med

1) Jfr. *Fonden ad usus publicos*. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed, udgivne af Rigsarkivet (1897).

2) Det er for en stor Del de store Kollegiers Medlemmer, vi møder igen indenfor de smaa med de mere begrænsede og let overkommelige Opgaver — *Missionskollegiet* har jo sikkert nok medført et ulige lettere Hverv for Steermann end Danske Kancelli.

Hensyn til Forretningernes Art og Omfang og med en Departements- og Kontorinddeling, afpasset dels efter Sagernes Beskaffenhed, dels efter de lokale Hensyn, der endnu fremtræder stærkt, ganske særligt hvor det gælder om at sætte Skellet mellem Kongerigets og Hertugdømmernes Anliggender¹⁾). Det hele Apparat var stadig ret vidtløftigt, og at det beskæftigede temmelig mange Mennesker, vil man gennem de her anførte Tal have faaet et Indtryk af (men man huske, at Kollegiernes Virksomhed, som omfattende baade Lovgivning og Administration, altsaa faktisk svarede til baade Rigsdagens og Ministeriernes i vore Dage).

9. Februar 1816 var ogsaa ved Reskript til Finansdeputationen fastslaaet det Princip, at der til hver Gren af Statsstyrelsen henlagdes en vis Sum, som de paagældende Kontorer skulde forvalte uden videre Indgriben fra de Finansdeputeredes Side. Selv en saa skarp Kritiker overfor denne Tids Forhold som Markus Rubin indrømmer, at en saadan Finansordning havde sine Fordele, omend han mener, at Systemet mundede ud i haabløs Forvirring²⁾). Iøvrigt var Enevældens Finansstyrelse som skabt til at blive Genstand for Kritik, alene fordi den foregik i lukkede Kontorer uden enhver Regnskabsaflæggelse overfor Offentligheden; Skatteyderne kunde ikke andet end blive mistænksomme, naar deres Penge skulde bruges i det skjulte.

Ved Bedømmelse af Kollegievæsenet i al Almindelighed maa det gælde, at man ikke kan lægge Vægt paa en hvilkensomhelst nedsættende Udtalelse fra Samtiden; dette vilde ikke være mere rimeligt end at dømme Rigsdagen og dens Arbejde i Nutiden paa et tilsvarende Grundlag. Er for Resten al det Kineseri, al denne Skriven og Forhandlen i det uendelige om Smaating, som man har fundet Vidnesbyrd om i de gamle Kancelli- og Kammerprotokoller, i Dag forsvundet fra det danske Embedsvæsen?

Endnu maa tilføjes, at til Helhedsbilledet af det danske enevældige System i dets centrale Bestanddele hører de Domstole, det havde skabt, først og fremmest den Højesteret, om hvis Evne og Vilje til at løse sin Opgave, der ikke kan være Tvivl³⁾).

¹⁾ Jfr. F. J. West i Fortid og Nutid III, S. 44.

²⁾ Rubin, S. 27 ff.

³⁾ Jfr. Rubin, S. 15, Troels G. Jørgensen: Danmarks-Norges Højesteret 1790—1814 (1930).

Selve Orla Lehmann priser 1836 Domstolene i Danmark, fordi de »nyder fuldkomment saa stor Uafhængighed som i noget konstitutionelt Land«; med Rette finder han her et af de store Vidnesbyrd om en ikke bogstavelig Gennemførelse af Enevælden¹⁾.

Hvor det gjaldt Lovens Udførelse i det praktiske Samfundsliv, var ikke alt gjort med de centrale Organer for Statsmagten, men meget beroede paa de Embedsklasser, som virkede rundt om i de lokale Forhold.

De lokale Embedsmænd var ikke blot Regeringens Redskaber, men i Kraft af deres Kendskab til de forskellige Egnes særlige Forhold ogsaa i flere Henseender dens Raadgivere. Gjaldt det f. Eks. Udstedelsen af en Landbolov, det være sig om Markfred eller om Fæstevæsen, følte det som den naturlige Fremgangsmaade, at vedkommende Kollegium indhentede samtlige Amtmænds Skøn over Sagen; herved blev det igen det naturlige for disse at støtte sig til Herredsfogder og Birkedommere, hvis Betænkninger de maaske lagde som Bilag til deres egen²⁾. Paa denne Maade kunde saa mange Mennesker som et helt Folketing faa Lejlighed til at udtale sig om en Lovgivningssag under Enevælden — og saaledes opnaaede man at faa de lokale Forhold og Interesser belyst, inden der blev Tale om at indkalde valgte Repræsentanter for Folket. Fra Regeringens Side blev der utvivlsomt lagt megen Vægt herpaa³⁾.

Der var i det egentlige Danmark 7 Stiftamtmand og 14 Amtmænd, 149 By- og Herredsfogder, Birkedommere og Borgmestre udenfor København. Det var for alle disse Embedsmænd, ligesom for Kancelliets Folk, at den fuldstændige juridiske Eksamen ved Universitetet nu var gjort til Betingelse for Ansættelse, en betydningsfuld Fastslaaen af Kravene til dem, der skulde lede Retspleje og Administration.

¹⁾ Orla Lehmann: Efterladte Skrifter III, S. 50.

²⁾ Jfr. Bilag til Forordningen af 9/7 1817 (Rentek.) og af 9/2 1920 (D. K. 2. Dept. Reg. 197/1820).

³⁾ Ifølge Anordningen af 23/4 1817 (§ 12) indrettedes Grossererersocietetets Komité med det særlige Formaal at »afgive de Betænkninger, Erklæringer og Responsa, som Collegierne, Øvrighederne eller Domstolene maatte fordrø«.

Amtmændene havde saa udstrakte Beføjelser¹⁾ med Hensyn til kontrollerende Myndighed overfor baade Købstad og Land, at man kunde fristes til at betegne dem som en Slags Provins-governører, hvis det ikke havde været for deres Afhængighedsforhold til Kollegierne selv med Hensyn til Enkelthederne i deres Embedsførelse. Det stærke Centraliseringsprincip, der raadede i den danske Stat, havde straks efter 1814 været Genstand for en Drøftelse imellem den daværende og den følgende Kancellipræsident, og det Spørgsmaal var blevet opkastet, om der ikke burde gøres noget for en Lempelse²⁾. Selvfølgelig havde den udprægede Centralisation dengang som vel ogsaa nu sine meget angribelige Sider; men det maa ikke overses, at den i sig selv var Udtryk for det mest afgørende, maalt-bevidste, betydningsfulde i den danske Enevældes hele Stræben: Arbejdet for at gøre Riget til en fasttomret Statsenhed med lige lovbestemte Vilkaar for alle Undersaatter, for at udjævne Skellene mellem de forskellige Landsdele saavel som mellem de forskellige Samfundsklasser.

Det var ogsaa i Kraft af denne Tendens, at man var naet saa langt i Retning af at indskrænke al privat Øvrighedsmyndighed. Landboreformerne havde her skabt Epoke ved i det væsentlige at ophæve Godsejernes Stilling som en Slags Mellemled mellem Statsmagt og Bondestand. Lensbesidderne bevarede ogsaa efter denne Tid Rettigheder som Amtmænd paa deres Godser, men dog i vigtige Henseender under Kontrol af de kgl. Amtmænd³⁾. Birke- og Kaldsret medførte ifølge en Forordning af 3. Juni 1809 blot en Indstillingsret ved Ud-nævnelser af Birkedommere og Præster; i samme Forordning var det bestemt, at disse Rettigheder aldrig mere vilde blive tilstaaet nogen. — Mere end tidligere hævder Enevælden i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede sit eget Princip; men et

1) Se Petersens Lovleksikon under Amtmand — en Rubrik, der fylder 149 Sider.

2) D. R. H., S. 41 f.

3) Jfr. om »Øvrighed« i Almindelighed og om Standsprivilegier A. S. Ørsted: Haandbog i Lovkyndighed III, S. 1—118 og S. 118—225. Ved Indskrænkningen af Lensbesiddernes Amtmandsrettigheder er det tilstræbt, at de ikke skal afgøre Sager, der angaar dem selv; desuden fremhæves det af Ørsted (S. 200), at »den fornødne Drift og Orden i den offentlige Bestyrelse vilde savnes, saafremt et enkelt Baroni skulde have sin egen af det hele Amts Øvrighed uafhængige Bestyrelse«.

betydningsfuldt Afslag gør den, da den ved Oktroyen af 4. Juli 1818 tilsikrer den nyoprettede Nationalbank et ubetinget Selvstyre. Bankens Repræsentantskab bliver bundet til kun at have Bankens Interesser for Øje, hvorved de Medlemmer, der er kgl. Embedsmænd, i Virkeligheden paa dette Omraade løses fra deres Embedsed til Kongen.

Embedsmændenes Betydning i Landet understreges ved den stærke Begrænsning i alt, hvad der kunde kaldes kommunalt Selvstyre. For Hovedstadens Vedkommende var Ordningen ganske omvendt af den nu gældende; medens det nu er Borgerrepræsentationen, der vælger Magistraten, var det dengang Magistraten, der valgte dem, der skulde fungere som Borgerrepræsentanter, »de 32 Mand«, der dog selv indstillede tre til hvert ledigt Mandat. Magistraten var helt igennem kongevalgt; den styrede paa egen Haand flere af Byens Administrationsgrene, medens Fattig- og Skolevæsen var lagt under særlige Overbestyrelser og altsaa ligeledes unddraget »de 32 Mand«, hvis Myndighed paa denne Maade blev meget begrænset¹). For Købstædernes Vedkommende havde Reformtiden omkring 1800 tjent til at fastslaa et vist System med folkevalgte Byraad, »de eligerede Mænd«, hvorved Reglen blev, at Magistraten til hvert Mandat indstillede tre Mand, mellem hvilke Borgerne valgte. Imidlertid var samtidig Overøvrighedens Kontrol med Købstadsstyrelsen flyttet fra Stiftamtmandene over til Amtmændene og derved faktisk kommet Byerne nærmere ind paa Livet²). Med Købstædernes Fattigvæsen (ordnet ved Reglement af 5. Juli 1803) førtes Overtilsynet af en Amtsfattigdirektion med Amtmanden i Spidsen; deres Skolevæsen — indrettet efter Anordningen af 29. Juli 1814 — kontrollerede Amtmanden sammen med Provsten som Skoledirektion; paa begge Omraader laa den lokale Ledelse hos særlige Kommissioner, hvor Præster og Magistratspersoner havde Overvægten over de »borgerlige« Medlemmer, der for Skolekommissionens Vedkommende udnævntes af Skoledirektionen, for Fattigkommissionens ved dennes Selvsupplering.

Hvad de landkommunale Forhold angaar, fandtes der endnu

¹) Rubin, S. 578 ff.; jfr. den udførlige Skildring i samme Forfatters: 1807—14, Studier til Københavns og Danmarks Historie (1892), S. 117—28.

²) Munch II, S. 39—57, 61—62, 89—95.

ingen Sogneraad; men Sognefogedinstitutionen var grundlagt (ved Forordning af 11. November 1791) som et ejendommeligt folkeligt Led i det bureaukratiske System. Sognefogden skulde, ved Siden af sine rent politimæssige Opgaver, bl. a. (ifølge Vejforordningen af 13. December 1793) føre Opsyn med sit Sogns Vejarbejde. Fremdeles bestod der (ifølge Fattigreglementet af 5. Juli 1803) en Sognekommision til Styrelse af Fattigvæsnet i de under et Præstekald hørende Sogne, der derved fremtræder som en kommunal Enhed, en Kommision bestaaende af Præsten, Stedets Politimester eller en dertil af ham beskikket Sognefoged, en af de største Lodsejere samt tre eller fire af den samlede Kommision udnævnte Sognemænd. Endelig var der (ifølge Skoleanordningen af 29. Juli 1814) ogsaa for hvert Sogn paa Landet en Skolekommision med Præsten som Formand og iøvrigt bestaaende af en Skolepatron (en større Hartkornsbesidder) og to Skoleforstandere, der skulde udnævnes blandt de »hæderligste« Bønder af Skoledirektionen (for baade Skole- og Fattigvæsen havde Landsognene det samme Overtilsyn som Købstæderne¹⁾). Bondestanden havde altsaa ingen selvstændig Indflydelse paa de nye store Fællesanliggender, som paa Statens Bud var skabt for Befolkningen ude i Landsognene. Sognepræsten og Sognefogeden var her de ledende Kommunal mænd²⁾; men særlig vil der være Grund til at fremhæve Præstens Stilling som den af alle Embedsmænd, der havde det paa een Gang nærmeste og mest alsidige Forhold til Befolkningen og vel nok betød mest for den.

I en saadan Udstrækning er altsaa Embedsmandsstyret gennemført i den daværende danske Stat: selv lokalt og kommunalt bestaar der kun ret svage Organer for en folkelig Medbestemmelsesret, kun smaa Rester er der bevaret af Jorddrotternes gamle Rettigheder i de offentlige Forhold. Samtidig har selve Embedsvæsnet nu naaet et Standpunkt, som gør det bedre skikket til sin Opgave end før. Sammenlignet med ældre Perioder er det karakteristisk for Frederik VI's Tid, at der nu

¹⁾ Jfr. J. P. Jørgensen (Gandlose): Landsoguenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage (1890), Mandix (se Registret); jfr. Knud Thøgersen: Præsten som Kommunalmand i Hardsyssels Aarvog 1907, S. 62—78.

til de centrale og overordnede Led i Landets Styrelse knytter sig virkelig uddannede og vel lønnede Kræfter paa de Poster i Byer og Herreder, som det i gamle Dage var Skik at besætte med tilfældige og daarligt aflagte Personer¹). Bureaukratismen kommer til at staa i fuld Blomstring, inden det første Frø til en Parlamentarisme er plantet. En Udvikling er i det væsentlige afsluttet, før en anden skal til at begynde. Skarpt iøjnefaldende, med et stort Perspektiv ikke blot fremad, men ogsaa tilbage, ligger Vendepunktet i vor politiske Historie ved 1830.

Hvor forsigtig end Historikeren maa være i sin Bedømmelse af disse Forhold, der endnu ikke er tilstrækkelig undersøgt, kan der ikke være Tvivl om, at der frembød sig meget betydelige Skavanker ved det gamle Regeringssystem. Ikke mindst til visse moralske Anklager var der Stof. Indenfor store Dele af Embedsstanden havde der i de strenge Tider nærmest forud for 1830 vist sig en sørgelig ringe Modstandskraft mod Fristelsen til at berige sig uhæderligt paa det offentliges og Medborgeres Bekostning. Bekendt er det, hvor udbredte og ondartede Bedragerierne havde været navnlig indenfor Told-etaten, men tillige i andre Embedsklasser; endog blandt de juridiske Embedsmænd ytrede sig, hvad en inspicerende Embedsmand fra Kancelliet i 1824 har betegnet som en »Kasse-mangelepidemi«²). I al denne Korruption fremtræder ved Siden af gammel Slendrian de uhyggelige Følger af en Krigs- og Efterkrigstids Rystelser i Samfundslivet. Sikkert maa det dog erkendes, at Regeringen gjorde, hvad den kunde for at bekæmpe Misbrugene, og at det væsentligste her var naaet inden Aabningen af den første Folkerepresentation — hvis Indførelse vi fra Regeringsmænds Side skal se begrundet ved en Henviisning til dens mulige Betydning for en bedre Kontrol med Embedsmændene³).

Bortset fra lovstridige Misbrug var det en svag Side ved hele Embedsstandens Stilling til de offentlige Midler, at dens Gage-

¹) Jfr. om denne betydningsfulde Udvikling Munch I, S. 129—35, II, S. 57—60: »Som Hovedresultat kan det da fastslaaes, at Enevælden henimod 1807 taalelig havde løst den Opgave at skabe en virkelig Embedsstand« (II, S. 67).

²) Kancellideputeret M. Lange i Brev til Kancellipræsident Kaas 13/8 1824 (Fr. Jul. Kaas' Privatarkiv A. 2.).

³) Jfr. om Bedragerierne og Aarsagerne dertil Rubin, S. 254—75.

forhold i saa ringe Grad var faste og dens Pensionsforhold slet ikke. I stor Udstrækning var Embedsmændenes økonomiske Vilkaar bestemt ved de Tilskud, som det lykkedes hver især, under Hensyn til hans personlige Forhold, at opnaa gennem Kongens »Naade«. Dette »Gratialevæsen« maatte særlig vække Forargelse, naar det rygtedes, maaske i overdreven Form, hvorledes de Mænd, der sad Tronen allernærmest, benyttede sig af den nemme Lejlighed til at sikre sig ekstraordinære Forstærkninger af Statskassen¹⁾.

Paa et andet Forhold tog Anklagen Sigte, da den unge lidenskabelige Johannes Hage 1835 skrev i »Københavnsposten«, at Nepotisme ved Siden af Tallotteriet og Gratialevæsen var den Grundskade, der tærede paa Statens moralske og fysiske Kraft. Hage havde nok Ret i, at selve Kollegievæsenet gav de ledende Mænd en farlig Anledning til gensidig Støtte i Bestræbelsen for at føre Slægtninge og Venner fremad²⁾. Imidlertid er det jo heller ingen Skade til at have sine »Forbindelser« i Orden, hvis man vil frem i Verden i vore Dage, og vi har da for Resten heller ikke, naar det drejer sig om Embedsbesættelser, faaet den »Offentlighed i alle Statens Anliggender«, hvori Hage saa et Lægemiddel til dette Ondes Udryddelse. Faktisk kunde ogsaa i Frederik VI's Tid Dygtighed gøre sig gældende ved egen Kraft. Det bedste Eksempel er A. S. Ørsted, Apotekersonnen fra Rudkøbing, der ganske vist ikke kunde opnaa at blive ansat ved Universitetet, men som godt 30 Aar gammel blev Højesteretsdommer og senere kom til at beklæde den for Lovgivning og Administration mest betydningsfulde Stilling i Landet. Det maatte i hvert Fald forudsætte en nærmere, sammenlignende Undersøgelse, hvis det skulde hævdes, at der i første Halvdel af det 19. Aarhundrede var væsentlig mindre aaben Bane for Talentet indenfor Kollegierne, end der i Aarhundredets sidste Halvdel skulde blive det indenfor de ministerielle Kontorer.

Alt bureaukratisk Væsen maa vel tendere henimod et vist Privilegium for visse Slægter. Ikke desto mindre var det af den største Betydning for den store brede Befolkning, for Lan-

¹⁾ Jfr. Rubin, S. 276—82.

²⁾ Khp. for 3. og 4. August 1835; se om den Opsigt, Artiklerne vakte, samme Blad for 7. November.

dets »Almue« i videste Forstand, at det var lykkedes at udvikle og uddanne en Embedsstand med virkelig Evne til at varetage de offentlige Opgaver. Hvad der havde været den ledende Tanke, det tilsigtede Formaal i hele denne Udvikling, derom kunde der ikke tvivles; for Retsvæsenets Vedkommende har Chr. Colbjørnsens skarpe Pen opridset Motiver og Maal i Forordningen af 3. Juni 1796 om Rettens vedbørlige og hurtige Pleje: at bekæmpe Rettergangens Langsomhed, at sætte Skranker for Lovtrækkeriets Krogveje, at sætte de underordnede Rettens Betjente saaledes under Opsigt af Overdomstolen, at de ikke skal undgaa Straf, dersom de vover at gaa Krogveje og tillader, at Medborgernes Ret forhindres eller spildes¹).

Gennem den fuldt udviklede Embedsstyrelse er fremkommet den naturlige politiske Konsekvens af Revolutionen 1660: indenfor Enevældens Rammer er Statsmagtens Tyngdepunkt blevet fast forankret i Tredjestand, den »borgerlige« Samfundsklasse. Absolut overvejende er det borgerlige Element i de allerfleste Embedsklasser. Man kan finde et Flertal af adelige — dog ikke tilhørende Godsejeradelen — i en Klasse som Amtmændene. Men betragter vi Højesterets S sammensætning i 1830, finder vi blandt de 12 ordinære Assessorer en Moltke og en Ahlefeldt, men ellers ingen med Adelsnavn. Kollegierne bærer stærkt borgerligt Præg. Danske Kancelli har i Stemann en Præsident af adlet Slægt, men dets Kollegium bestaar iøvrigt af lutter borgerlige Mænd med Navne af umiskendelig Klang: Monrad, Ørsted, Lassen, Kierulff, Lange, Hansen. Stemanns Adelskab var ikke af nogen gammel Dato og repræsenterede ligesom Møstings en udpræget Embedsadel. Skønt Godsejer for tilgiftede Penge er han i Forudsætninger den udprægede Bureaukrat. Betegnende hører man om den Uvilje, han straks lagde for Dagen mod at lade unge Adelsmænd blive »indsmuglet« til Tjeneste i Kancelliet²). Minister-typen fra Frederik VI's Tid staar den senere nationalliberale

¹) Jfr. ang. Retsplejereformerne omkring 1800 Troels G. Jørgensen: Danmark-Norges Højesteret 1790—1814, S. 17 ff.

²) L. Daac: Breve fra Danske og Norske, S. 161 (Gierlew til Irgens Bergh 6/11 1827).

fjernt alene ved sit Præg af praktisk Virksomhed mere end af akademisk Lærdom; men den ligger ikke mindre langt fra den Godsejertype, der skulde tage Førerskabet efter 1864. En Mand som den anden Kancellipræsident, Otto Moltke, tilhører ved sin Herkomst den udprægede Hofadel, og ogsaa han har fra sin Ungdom været Embedsmand¹⁾. Som Chef for det slesvigholstenske Kancelli havde han, i Lighed med Stemann, lutter borgerlige Mænd omkring sig i Kollegiet.

Det sikreste Indblik i det enevældige Bureaukratis Væsen her i Landet faar vi ved at betragte den Samfundsordning, som det havde tjent til at skabe og underbygge.

3. Samfundsordningen i Danmark efter de store Reformers.

De store Reformers omkring 1800 havde langtfra alene taget Sigte paa Landboforholdene, omend det afgjort var Landbo-lovene, der udgjorde det vigtigste Led i den her gennemførte, for det senere Samfundsliv i Danmark grundlæggende Lovgivning.

Saa at sige hele Samfundslivet var blevet omspændt af Reformbestræbelserne; der kan næppe peges paa noget Omraade af Betydning, hvor der ikke mere eller mindre er blevet brudt med de gamle Tilstande for at skabe noget nyt²⁾. Tiden var en Revolutionstid for Danmark ikke mindre end for Frankrig; den danske Revolution forløb blot uden Borgerkrig og Blodsudgydelse, og i Stedet for at omstyrte den bestaaende politiske Regeringsform udnyttede man den maalbevidst til at gennemføre en social Omvæltning.

Foruden i Forholdet mellem Godsejer og Bonde og i Formerne for Jordens Besiddelse var der paa forskellig Maade og i forskellig Grad sket epokegørende Forandringer med Hensyn til den almindelige økonomiske Politik, Beskatningsfor-

¹⁾ De to Kancellipræsidenter tilhørte som Godsejere den samme Egn med Herresæder et Par Mil fra hinanden; Moltke ejede Espe i Boslunde Sogn Nord for Skelskør, Stemann Valbygaarden lige Nord for Slagelse. Om Moltke som Godsejer se Historisk Aarbog for Sorø Amt II, S. 125 ff., hvor hans humane og patriarkalske Sind fremhæves. Om Stemann Arkivalia (Stemanns Privatarkiv B. 4), der vidner om en temmelig skarp Kommando over Valbygaardens Folk og Funktionærer (jfr. Det danske Folks Historie VI, S. 385).

²⁾ Ifr. Munch II, S. 39 ff.

hold, Forsorgelsesvæsen, lærd og folkeligt Skolevæsen, Militærvæsen, Kommunalstyrelse. Selve Statsstyrelsens Former havde som allerede berørt vundet i Enhed og Fasthed. Paa disse vidtrækkende Reformers Grund hviler den Samfundsendring, hvori den ny politiske Udvikling efter 1830 har sin Forudsætning og sit Udgangspunkt. Meget rigtigt har allerede Nationalliberalismens Historiker, *C. F. Allen*, fremhævet, at Tidens Fylde for en Stænderinstitution først var kommet, efter at en saadan Omdannelse af Samfundets Forhold havde fundet Sted, og navnlig »efter at saaledes alle Stænder var bragt i det rette Forhold til hinanden«¹⁾.

Stavnsbaandsløsningen havde betydet en meget afgørende Sejr for den borgerlige Friheds- og Lighedstanke, men dog uden helt at gennemføre denne Tanke. Forordningen af 20. Juni 1788, der løste Stavnsbaandet, havde paa en vis Maade trukket Skellet skarpere op mellem Bondestanden og de andre Samfundsklasser ved at fastslaa Værnepligten, der tidligere havde været knyttet til en Inddeling efter Hartkornet, som en rent personlig Pligt for dem, der ved deres Fødsel tilhørte Bondestanden. Alle andre vedblev stadig at være fritaget for Soldatertjenesten. Der var endnu bevaret et Standsprincip i den danske Lovgivning, og Jakob Mandix, der har skrevet den mest indholdsrige Fremstilling af den danske Landboret, kunde om Bondestandens Stilling fastslaa: »I Henseende til de Mennesker, som henhører til Bondestand, er et og andet ved vore Love fastsat, som dels paalægger disse Mennesker eller en betydelig Del af dem Byrder, som andre Statens Borgere er fritaget for, dels synes at forudsætte, at de, i det hele tagne, udgør en mindre formuende og mindre oplyst Klasse end de øvrige Statsborgere.«²⁾

Det var frem for alt *Værnepligten*, der gav Bondestanden en iøjnefaldende Særstilling i Samfundet og lod det at være Bonde blive ikke blot en praktisk, men et ligefrem personretligt Begreb. En Mand udenfor Bondestanden, som gik over til Bondegerning, blev ikke derved værnepligtig og heller ikke

¹⁾ C. F. Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie 3. Udg. (1845), S. 628.

²⁾ Mandix: Haandbog i den danske Landvæsensret 2. Udg. I (1813), S. 56.

hans forud for dette Tidspunkt fødte Sønner, men blot de Sønner, der senere fødtes ham. For Reglernes nøjere Udformning i det 19. Aarhundrede havde det Betydning, at A. S. Ørsted bestemt ønskede det afgørende Skel sat ved Fødselen og derfor var Modstander af Fritagelse for Bondesønner, som gik over i andre Erhverv. Han mente ikke, at man, som han udtrykker det i sin store juridiske Haandbog, burde opmuntre »en for det Hele skadelig Higen efter at gaa ud af sin medfødte Stand«¹⁾. Ørsteds Opfattelse kom til at præge Værnepligtsforordningen af 8. Maj 1829, udstedt med det Formaal at afgøre visse Tvivlsspørgsmaal, men uden at Ørsted havde fundet det muligt at give nogen almindelig Bestemmelse af, hvem der i ethvert Tilfælde skulde kunne henregnes til Bondestanden. Det blev som ny Regel bestemt, at ogsaa Kromænd, Møllere og Skolelærere skulde henregnes til den værnepligtige Stand, saaledes som det altid havde været antaget om Bondehaandværkere foruden naturligtvis om alle Arbejdere i Landbruget. For Skolelæreres Vedkommende gaves den karakteristiske Begrundelse, at de ikke skulde føle sig »staaende højt over Bønder«, for hvis Skyld de var ansat, og at deres Sønner ogsaa helst maatte vie sig til »Bondehaandtering«, saafremt de ikke blev Seminarister, i hvilket Tilfælde de kunde slippe for Udskrivning²⁾. Uddannelse paa et Skolelærerseminarium var en af de Veje, ad hvilke en Bondesøn kunde opnaa en betinget Fritagelse for Værnepligtens Opfyldelse. En ubetinget Fritagelse gjaldt (allerede efter Forordningen af 1788) egentlig kun for akademiske Borgere, men det var netop i første Halvdel af det 19. Aarhundrede mindre almindeligt end nogensinde før eller senere, at Sønner af Bondestanden blev Studenter. Her var et Punkt, hvor Latinskolens

¹⁾ A. S. Ørsted: Haandbog i Lovkyndighed III, S. 413; se om Ørsteds hele teoretiske og praktiske Stilling til dette Spørgsmaal her S. 402-64 samt Bilag til Frd. af 8/5 1829 (D. K. 4. Dept.). Den mere liberale Mandix hævder overfor Ørsted i sin Landvæsensret (Tillæg, S. 20 ff.), at det ikke har været Meningens med Værnepligten »at indføre nogen indiansk Kaste-Indretning«; »under en Konstitution som vor gives iøvrigt egentlig ingen Stænder«, og med Bønder maa man nøjes med at forstå »Folk, som bor paa Landet og ikke kan godtgøre, at de hører til nogen anden Stand«. Se m. H. t. de forskellige Værnepligtsbestemmelser Mandix og Petersens Lovleksikon.

²⁾ Kollegialtidende 1829, S. 510, dette officielle Blad meddeler her (S. 457 ff., 489 ff., 521 ff.), som det ofte gør, ikke blot den udstedte Forordning, men ogsaa Motiverne for den.

Reform — et Led i Arbejdet paa Embedsstandens Udvikling — havde tjent til en faktisk Forøgelse af Standsskellet¹⁾.

Værnepligtsordningen skaber altsaa endnu ved 1830 en udpræget Deling mellem privilegerede og upriviligerede. De tilstrækkeligt velstillede blandt de sidstnævnte kan stille en Mand for sig og saaledes omsætte Værnepligtens Opfyldelse fra en personlig til en pekuniær. Garnisonstjenesten varede 2 Aar, Soldaternes Behandling under Tjenesten har været i høj Grad præget af, at det »kun« var Bønderkarle, man havde med at gøre (Pryglestraffen gjaldt dog ikke blot for menige, men ogsaa for Underofficerer)²⁾.

Som en Særpligt for Bondestandens Personer var ligeledes (ved Forordningen af 25. Marts 1791 om Politivæsnet) bevaret Forpligtelsen for ugifte Bønderkarle til at tage fast Tjeneste; for Arbejdere i Byerne fandtes der ikke nogen tilsvarende Regel. Bondestanden som Stand berørtes derimod ikke paa samme Maade af den Forskel i paahvilende Byrder, der stadig bestod mellem privilegeret, »frit«, og upriviligeret, »kontribuerende«, Hartkorn, det vil sige: paa den ene Side de frie Hovedgaardstakster, Købstadjorder, Præstegaarde og Degneboliger m. m., paa den anden Side al øvrig Jord, og altsaa navnlig »Bondejorden«. En Hovedgaard mistede normalt sit Skatteprivilegium, naar den tilliggende Hartkornsmængde af Bøndergods ved Bortsalg blev mindre end 200 Td. (idet Ejerenes Ansvar for Udredelsen af Skatterne paa dette opfattedes som Gengæld for Privilegiet)³⁾. Virkelig fri for Skat var intet Hartkorn mere, efter at Forordningen af 1. Oktober 1802 havde lagt en aarlig Afgift paa alle faste Ejendomme. Ifølge Forordningen af 15. April 1818 skulde der i samlet Hartkornsskat, »Landskat«, af det privilegerede Hartkorn pr. Td. Ager og Eng betales 6 Rigsdaler, af det upriviligerede 8 Rigsdaler og 2 Mark, Afgifter, der blev noget lettet i Landbrugskrisens Tid. Et økonomisk Ræsonnement giver let det Resultat, at denne Forskel i Betalingen maatte blive opvejet for Besid-

¹⁾ Jfr. Johannes Steenstrup: Bonden og Universitetet, S. 15 ff.

²⁾ Jfr. m. H. t. de alm. Forhold i Hæren A. F. Tscherning: Det danske Væbningssystem I (1831); det siges her, at Mandskabets Behandling er ved at blive mildere (I, S. 7). Den gældende Hærplan var udstedt 25. Januar 1816. (Hedegaards Reskriptsamling).

³⁾ Jfr. Mandix I, S. 374 ff., 474 ff.

derne gennem en dertil svarende Forskel i Ejendommenes Pris. Noget tilsvarende gjaldt ved Tiende, der bortset fra særlige Bevillinger skulde ydes af alle Jorder undtagen de saakaldte Sædegaardsmarker (Jord, der før 1661 havde været henlagt under Hovedgaarde) samt Præste- og Degnejord, for hvis Omsætning fra bogstavelig hver 10 Neg »i Kærven« til en fast Størrelse »i Skæppen« der var givet Regler ved Forordningen af 8. Januar 1810.

Andre til Bondejord knyttede Forpligtelser nærmede sig efter deres Art mere til at være Byrder af en personlig Karakter, nemlig det offentlige Hoveri, der ydedes gennem de saakaldte »Frيرهjser«, og ligeledes Vejarbejdet. Af Frيرهjser fandt »Kongerejser« Sted i Statens Ærinde for at befordre ikke blot Kongen og det kongelige Hus, men mangfoldige Personer i officielle Ærinder og med deraf følgende »Pas paa fri Befordring«, samt endelig Militærets Bagager ved Marcher fra Sted til Sted; Amtsrejser var Kørsler i mere lokalt Ærinde til Befordring af Amtmændene under Embedsforretninger, Forbrydere og Sagførere ved Retsplejen, vaccinerende Læger og Jordemødre¹⁾. I en Tid uden Jernbaner og med Pengeknaphed havde man for at klare Vanskelighederne ved offentlig Transport bestandig grebet til dette primitive Middel: simpelt hen for disse FormaaIs Skyld at beslaglægge Bondens Heste, Vogne og Arbejdskraft. Hvad Vejarbejdet angaar, var det bestemt ved Vejforordningen af 13. December 1793, at alle Jordbrugere skulde yde Bidrag til Anlægget og Vedligeholdelsen af Landeveje, men at Bidraget for det privilegerede Hartkorn skulde ydes i Penge, af det uprilegerede gennem et Arbejde in natura, dog saaledes, at de Besiddere af den sidstnævnte Slags, der levede i en vis Afstand fra den paagældende Landevej, skulde have frit Valg mellem Arbejdet in natura og en Pengeafgift. Det er let i alt dette at se det samme Princip som i Værnepligtsordningen: der var gaaet ud fra, at Statsmagten havde et naturligt Krav paa Bondestandens direkte personlige Ydelser og Arbejdskraft frem for de andre Samfundsklassers. Princippet havde Sammenhæng med den Opfattelse af Bondestanden som en mindre formuende og mindre oplyst Sam-

¹⁾ Jfr. Mandix I, S. 412 ff.

fundsklasse, hvorom Forfatteren af den ovenfor citerede Landvæsensret taler — med Sigte dog først og fremmest paa andre og meget væsentlige Forhold, som aldeles afgjort var til Gunst for Bondestanden¹⁾).

Af den største Betydning for Forstaaelsen af de danske Samfundsforhold er det at vende Blikket mod det særlig karakteristiske ved Gennemførelsen af de store Landboreformer her i Landet, mod den maalbevidste Forening af den økonomiske Liberalismes Grundsætninger med socialpolitiske Bestræbelser, der fandt deres Udtryk gennem en fast Jord- og Befolkningspolitik. *Bondefrigørelsen* var gaaet Haand i Haand med en *Bondebeskyttelse*, der ganske vist var bundet i ældre Traditioner, men nu blev gjort langt mere omfattende og betydningsfuld. Maalet havde været at bevare Bondejorden til Brug for Bondestanden og at sikre de Bønder, der ikke blev Selvejere, saa gode Brugsvilkaar som muligt. Vel var ved Forordningen af 15. Juni 1792 den gamle Sædvaneregul, hvorefter Landgilden skulde være en uforanderlig Afgift, udtrykkelig blevet ophævet; men til Gengæld havde Forordningen af 8. Juni 1787 ganske omskabt det Retsforhold, der bestod mellem Fæster og Herremand og gjort Bondens Stilling i dette Forhold langt mere betrygget. Forordningen af 19. Marts 1790 havde indskærpet den gamle Grundregel i Fæstevæsenet, at enhver Fæstekontrakt skulde anses gældende for Fæsterens og hans Enkes Livstid. Endelig var, efter disse og andre Bestemmelser i samme Aand, Kronen paa Værket blevet sat ved den store Forordning til Hoveriets Bestemmelse af 6. December 1799, hvorom A. S. Ørsted har bemærket, at alt »var saa gennemtænkt, saa omhyggeligt og klart beregnet paa Bondestandens Vel og Sikkerhed, saa kraftig omgærdet med alvorlige Straffetrusler mod enhver Misbrug fra Godsbesiddernes Side og hensigtsmæssige Forholdsregler til at gøre disse Straffetrusler gældende, at den fuldkomment kan staa ved Siden af alle de forudgangne priselige Anordninger angaaende den vigtige Sag, som ved samme blev bragt til Ende²⁾).

¹⁾ Mandix I, S. 170 ff.

²⁾ Ørsted: Liv I, S. 278; jfr. iøvrigt om Reformernes Gennemførelse i det enkelte særlig Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 VI (1907—09)

Forud for Reformtiden havde Enevælden, senest ved Forordning af 6. Juni 1769, sat Forbud mod Bøndergaardes Nedlæggelse og Bondejords Inddragelse under Herregaarde. Dette Forbud blev ikke gennemført ubetinget, men Dispensationer kunde i omfattende Grad opnaas gennem Bevillinger fra Rentekammeret. Ifølge kgl. Resolution af 20. April 1813 kunde dette Kollegium indgive Forestillinger til Kongen om en vis begrænset Forøgelse af Herregaardsjorden ved Indtagelse af Bondejord under Forudsætning af den fuldkomne Afskaffelse af Hoveriet til den paagældende Hovedgaard; ifølge en anden Resolution, af 5. Juli 1815, var Rentekammeret bemyndiget til at meddele Bevillinger paa Bøndergaardes Nedlæggelse eller Sammenlægning uden Hensyn til Omfanget af andre Gaardlodders Forøgelse derigennem og paa Belingelse af blot eet Husmandshus's Opførelse i Stedet for den nedlagte Gaard¹).

Hvad der imidlertid under alle Omstændigheder maatte hæmme Spekulationen i Oprettelse af »Avlsgaarde« paa Bondejord, var den Omstændighed, at der herved ikke kunde opnaas nogen Ret til at udnytte den sammenlagte Jord gennem almindelig Bortforpagtning. »Fæstetvang« var ifølge Plakat af 7. Juni 1806 fastslaaet som gældende ogsaa for Selvejer- og Arvefæstegaarde, der blev overladt til Brug for andre end Ejeren.

Det var frem for alt gennem *Fæstelovgivningen*, at Landboreformernes Mænd havde søgt at sikre Gaardmandsklassens Fremtidsstilling i Landet. Fæstevæsenet havde i tidligere Tid skabt Forudsætning for alt det, vi med Rette kalder Bondestandens Undertrykkelse: Vornedskab, Stavnsbaand, det ubestemte og trykkende Hoveri. Samtidig havde dog Fæstevæsenet ved alle de Ejendommeligheder, hvorved det skilte sig fra et

og Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering I (1923), to Værker, der dog ikke fremhæver, at Hovedproblemet under Landboreformerne i Virkeligheden mindre var selve Bondefrigørelsen end den fremtidige Nødvendighed af en særlig Bondebeskyttelse. Klart synes dette at fremtræde gennem Landbokommissionens Forhandlinger, hvor Bondebeskyttelsens Idé søger sin Begrundelse i den Betragtning, at »i enhver Stat er Bønderne i Almindelighed de mest uoplyste og enfoldige af Landets Indbyggere«, og at der derfor tiltrænges Midler, der kan »afværge de Misbrug, som Erfarenhed har vist at være naturlige Følger af Godevejernes Overmagt paa den ene, Bondestandens Ukyndighed og Uformuenhed paa den anden Side« (Den for Landbovæsenet nedsatte Kommissions Forhandlinger I (1788), S. 369).

¹) Jfr. Mandix, Tillæg, S. 190 ff. Res. af 1813 er ellers ikke trykt.

simpelt Forpagtningsforhold, betydet en Tvang for Jordejeren, en Beskyttelse for Jordbrugeren¹). Hvad Kronprins Frederiks Regering tilsigtede med at give Landbolovene »Orden og Kraft«, var netop at føre denne Beskyttelse videre, hvilket fik en afgørende Betydning for den talrige Del af Bondestanden, der endnu ikke opnaaede Selveje, og vel ogsaa for at fremme Bortsalget af Jord til Selvejendom, idet Godsejernes Udnyttelse af Fæstegodset herigennem bliver belagt med stærkere Baand. Særlig vigtig er den strenge Fastholdelse af det Princip, at Fæstet altid skal være et Livsfæste. Den eneste almindelige Undtagelse herfra var den ved Forordningen af 15. Juni 1792 givne Ret til at erstatte Fæsteforholdet med »lange Forpagtninger« paa mindst 50 Aar — en Ret, der vistnok aldrig er blevet meget benyttet. Iøvrigt skulde det ikke være tilladt at omgaa denne Lovregel, og det blev ved Forordningen af 9. Februar 1820 yderligere bestemt, at en ledigbleven Fæstegaard altid inden et Aars Forløb skulde være besat med en ny Fæster.

Trods alle Reformere frembød Fæstet stadig meget betydelige Mangler som Besiddelsesform, set fra Fæsterens Side ganske særlig den, at der endnu ikke tilkom ham eller hans Familie nogen Erstatning for de Forbedringer i Gaardens Jord eller Bygninger, som var gennemført ved hans Arbejde eller Kapital, men som han ikke selv naaede at hoste det fulde Udbytte af. Det for Bondestanden fordelagtige ved den danske Landboforfatning fremtræder dog klart ved en Sammenligning med Forholdene i andre Lande som Preussen, Mecklenburg og England, hvor Udviklingen havde medført et ganske andet Resultat med Hensyn til den gamle Bondebefolknings Stilling overfor Jorden. I disse Lande var Godsejernes fulde »Frihed« i Jordbesiddelsen blevet anerkendt. Derved var den til Stavnsbaandsløsningen svarende Ophævelse af Livegenskabet, som havde fundet Sted i Preussen og Mecklenburg, blevet en tvivlsom Fordel for Bonderne; baade i England og Mecklenburg var Gaardmandsklassen næsten fuldstændigt forsvundet og hele Bondebefolkningen gjort til Landarbejdere. Spejdede man efter de politiske Aarsager til denne Forskel, var det let at se,

¹) Johannes Steenstrup: Nogle Undersøgelser over Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid (Historisk Tidsskrift, 5. Række VI, S. 655—714).

hvorledes en parlamentarisk Godsejervælde havde sat Præg paa saavel de mecklenburgske som de engelske Forhold. Og en saadan Iagttagelse kunde ganske naturligt komme til at paavirke danske Bønders og Bondevenners Stilling til Spørgsmaalet om at faa Enevælden afløst af en anden Regeringsform¹⁾.

Sin iøjnefaldende Begrænsning havde Bondebeskyttelsen i Danmark overfor *Husmændene*. Vel var der gennem Landbo-reformerne — allerede ved den store Udskiftningsforordning 1781 — blevet givet Regler om, at der til hvert Hus paa Landet skulde høre en lille Jordlod; ved flere Bestemmelser var der direkte blevet opmuntret til »Udparcellering«²⁾. Betragtningen var imidlertid, at Husmændene havde deres samfundsmæssige Opgave som Arbejdskraft for Gaardmænd og Godsejere, og det var derfor ikke fundet hensigtsmæssigt at lade de samme Bestemmelser, der regulerede Besiddelsen af Bondergaarde, omfatte Husmandslokker. Der blev ingen Fæstetvang for Huse og ingen saadan Begrænsning af Husmændenes »Pligtarbejde« som for Gaardmændenes Hoveri. Den almuevenlige Konge paabød 1819 Kancelliet at undersøge Spørgsmaalet om Fæstetvangs Indførelse for Huse; men Resultatet af Sagens Drøftelse i Kollegierne blev — en offentliggjort Skrivelse fra Rentekammeret af 27. Februar 1819, der netop understreger, at Husmændene er at opfatte som Landarbejdere, og at det derfor maa være tilladt at leje Huse ud paa Opsigelse; det modsatte af Kongens Hensigt blev altsaa naaet, unægtelig et Træk til Belysning af det praktisk begrænsede ved den personlige Kongemagt³⁾. Om Forrettelsen af Pligtarbejdet var der givet

¹⁾ En særlig koncis og klar Oversigt over den parlamentariske Godsejervældes Indflydelse paa den engelske Udvikling finder man i Henri Prentout: *Histoire de l'Angleterre* II (2. Udgave), S. 97 ff.; der tilføjes ved denne Udvikling det engelske Folk »en unødigt Lidelse«, siger Arnold Toynbee i *The industrial revolution* (S. 34 ff.). Angaaende Forholdene i Preussen se G. F. Knapp: *Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preussens I—II*; jfr. Artiklerne *Bauernschutz* og *Bauernbefreiung* i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Otto Vitense: *Geschichte von Mecklenburg* (S. 423—33) fremhæver, hvorledes Livegenskabets Ophævelse blev en tvivlsom Fordel for Bondestanden, fordi Ridderskabet opnaede og i det store og hele bevarede en fri Opsigelsesret overfor deres tidligere Undergivne, der saaledes mistede den faktiske Hjemstavnsret, de havde besiddet under Livegenskabet, og ikke fik nogen Æquivalent derfor.

²⁾ Jfr. Mandix (se under Registret: »Huse«).

³⁾ D. K. 2. Dept. 1819 kgl. Breve, S. 12, Rentek. Landvæsens-Kopibog for 1819 Nr. 201; jfr. Rentek. Skrivelse af 21. Okt. 1820.

visse Regler ved Forordningen af 30. Januar 1807, betegnende uden noget Forbud mod at anvende Hustugt overfor den gifte Husmand og hans Hustru (medens dette er forbudt overfor Gaardmandsfolk ved den tilsvarende Forordning om Hoveriet af 25. Marts 1791¹⁾). Husmændene staar i det 19. Aarhundredes Danmark som en Samfundsklasse, der i meget ringe Grad er begunstiget fra Statsmagts Side. Dens Kaar blev vanskelige, og meget betegnende er det, at Regeringen hurtigt er blevet stærkt ængstelig for, at der skulde opstaa et altfor stort Proletariat paa Landet gennem en forøget Udstykning. Derfor havde en Forordning af 3. December 1819 ret skarpt begrænset Udstykningsfriheden og foreskrevet, at der ved enhver Udstykning af en Bondegaard skulde blive en Hovedparcel tilbage paa 40 Tdr. Land Middeljord²⁾).

Det havde langtfra været de store Reformers Mænd ligegyldigt, hvorledes Stillingen blev for de fattigste i Folket. Til de indenfor det danske Samfund grundlæggende Institutioner hører det effektivt organiserede, paa tvungne Bidrag hvilende *Fattigvæsen*, indført for Købstæderne og Landet ved Reglementer af 5. Juli 1803 (medens den ældre Ordning for København var blevet omdannet ved en Plan af 1. Juli 1799). Denne Fattigordning er endnu mere epokegørende end den moderne Sociallovgivning; det er ved den, Forsørgelsen af de trængende bliver gjort til en almindelig Pligt og Ret i Danmark. Det er fra nu af paalagt enhver Købstad og hvert Landsogn at forsørge alle gamle og svage uden tilstrækkelig Evne til egen Fortjeneste, alle fader- og moderløse Børn, alle Familier og enkelte Personer uden Mulighed for at skaffe sig selv det fornødne til deres eget eller deres Børns nødtørftige Underhold.

¹⁾ Heller ikke gennem denne Forordning skete Regentens Vilje, forsaavidt som den blev fortolket i den Retning, at Godsejerne havde en positiv Ret til at prygle de hoverigørende Husmænd; Kronprins Frederik havde netop i 1807 ikke villet underskrive en saadan Bestemmelse (C. Th. Zahle: Den danske Husmand 2. Udg., S. 57 ff.).

²⁾ Jfr. om hele den ved Landboreformerne iværksatte Udparcellering og de derved affødte Problemer Jørgen Pedersen: *Husmandsbruget* (1928), Indledning; om hele Husmands- og Landarbejderspørgsmaalet i det 19. Aarhundredes Danmark min Afhandling om Landarbejderspørgsmaalets Udvikling i »Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900« (udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi 1931).

Hermed var det Understøttelsesprincip allerede udformet i praktisk Lovgivning, som skulde faa sit Udtryk i Junigrundlovens § 70. Paa tilsvarende Maade har Skoleanordningerne af 29. Juli 1814 skabt de faste Rammer for den Almueskole, der omhandles i den samme Grundlovs § 71 — en udpræget Almueskole, forsaavidt som den kun gik ud paa at meddele de nødtørftigste Kundskaber, og skilt ved et Svælg, som ingen Slags virkelig »Mellemskole« bygger Bro over, fra den lærde Skole.

Det maa ses i Sammenhæng med hele den sociale Tendens i det enevældige System, naar det i Aarene efter 1814 under Paavirkning af de trange Tidens Tryk paa Næringslivet kom til visse Indskrænkninger i den liberale Lovgivning, der i Tiden omkring 1800 var blevet gennemført ogsaa med Hensyn til Byerhvervene. Ifølge en Plakat af 3die April 1816 maatte der ikke uden særlig Tilladelse paa Landet være andre Haandværkere end Grovsmede, Hjulmænd og Vævere; ved Anordning af 23. April 1817 var der, blandt andet for at begrænse Antallet af Detailhandlere i København, indført tvungne Eksamener for saadanne. Fremdeles havde Plakat af 23. Oktober 1822 ophævet den ved Forordning af 21. Marts 1800 for Svende i København givne Ret til som »Frimestre« at blive Medlemmer af Lavene uden Mesterstykke. Indenfor baade Haandværket og den lille Handel var der altsaa ikke ved 1830 en saa fri Adgang til Erhverv, som der havde været nogle Aar for. Derimod havde de svære økonomiske Kriser ikke bevæget Regeringen til i noget væsentligt Omfang at fravige den store Reformtids Principper med Hensyn til Toldpolitik. I det hele og store havde den fastholdt Bestemmelserne i Toldforordningen af 1. Februar 1797, der for Danmarks Vedkommende betyder det afgørende Brud med det merkantilistiske System og dermed det største Skridt fra Toldbeskyttelsen i Retning af Frihandel. Ikke uden Grund taler A. S. Ørsted i sine Erindringer om Toldbestyrelsens Præg af »de lyse statsøkonomiske Grundsætninger« hos Adam Smith¹⁾. Trods disse Grundsætninger var dog i det egentlige Danmark bevaret en Indretning som »Konsumtionen« eller »Accise«: for en Mængde Fødevarer og andre Varer skulde der, som en Slags indenrigsk Told, be-

¹⁾ Ørsted: Liv III, S. 327.

tales Afgift ved deres Indførsel fra Landet til Byen («Portkonsumtion»), for Korn, malet i Købstæderne, skulde der betales en særlig Formalingsafgift (Tariffer for disse Afgifter rummedes ogsaa i den nævnte store Toldforordning).

»Den fredelige Liberalismes Mønsterstat« har V. Falbe-Hansen¹⁾, med særlig Tanke paa Landboforholdene, kaldt det Danmark, der fremstod af den store Reformtids Omvæltninger. Grund er der ogsaa til at fremhæve, at den Frihed, Enevælden havde skabt, til en vis Grad — og ingenlunde nogen ubetydelig — strakte sig til de aandelige Omraader. For *Trykkefriheden* var Grænserne blevet bestemt ved Forordningen af 27. September 1799; alle Aviser og Boger under en Størrelse af 24 Ark skulde tilstilles Politimestrene før deres Offentliggørelse, men Princippet var, at der ingen Censur skulde være for Forfattere, der ikke var blevet dømt for Overtrædelse af Lovens Bestemmelser. Senere (ved Plakat af 2. Oktober 1810) var der blevet lagt det temmelig stramme Baand paa Pressen, at ingen maatte udgive noget Blad med politiske Nyheder eller Efterretninger uden særligt Privilegium fra Kongen²⁾. Regeringen havde dermed forbeholdt sig Retten til at bestemme, hvilke Organer der skulde oplyse danske Borgere om Udlandets Forhold, men ved den enkelte Borgers principielle Ret til at fremsætte sine Meninger offentlig var der ikke rokket.

For den almindelige Oplysning betød Præster dengang mere end Journalister. Bekendt er det, hvilken Lærefrihed det praktisk talt var lykkedes Rationalismen at skabe indenfor den danske Kirke, en religiøs Frihed, der havde den væsentlige Begrænsning kun at være for Præsterne, ikke for Menighederne³⁾. Iøvrigt havde et aandeligt og praktisk Frisind fundet Udtryk i Forordningen af 29. Marts 1814, hvorved Joder var blevet stillet lige med Kristne i Nydelsen af de almindelige borgerlige

1) Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 61.

2) En Kancelliskrivelse af 12. November 1816 fastslog yderligere, at den Omstændighed, »at en politisk Efterretning først er meddelt i et indenlandsk privilegeret Blad«, ikke kan hjemle dens Optagelse i et uprivilegeret Blad.

3) Friheden for Præster var netop saa vidtstrakt, som A. S. Ørsted vilde hævde det i 1826, men paa en Maade, der ved sin Aabenhjertighed kom til at medføre Standsningen af den store Jurists Forfatterskab (Frantz Dahl: Frederik d. VI og Anders Sandøe Ørsted 1826 (1929), jfr. Historisk Tidsskrift 10. Række I, S. 50—67).

Rettigheder — en Reform, der for saa vidt var et Vidnesbyrd om et Fortrin ved det af Folkestemningen uafhængige Rege- ringssystem, som den havde kunnet gennemføres uden Hen- syn til den nylig stedfundne litterære Fejde mod Jøderne¹⁾.

Gennem de store Reformere havde det danske Samfundsliv ganske sprængt de Rammer, hvis juridiske Udtryk var den fra den ældre Enevælde nedarvede Lovbog: Christian V's Danske Lov. Indenfor den juridiske Lovgivning i snævrere Forstand havde dog Reformtiden været mindre frugtbar end paa de so- ciale Felter²⁾. Det gælder saaledes Strafferetten, der endnu ved 1830 bærer et Præg af gamle haarde Bestemmelser; blot var der afgjort Tendens til at ophæve eller mildne deres Anven- delse; men hvad Nutiden forstaar ved Humanitet, kan endnu ikke siges at være kommet ind i Behandlingen af Forbrydere³⁾. Retshaandhævelsen tog først og fremmest Sigte paa at beskytte den borgerlige Orden, hvad der i almindelige borgerlige Sager vilde sige: den svage overfor den stærke. Domstolens Praksis svarede her til Lovens Aand⁴⁾. I Forholdet mellem den enkelte og Statsmagten var der til Betyggelse af Borgernes velerhver- vede Rettigheder skabt den faste Retsregel ved Plakaten af 31. Juli 1801, at Ejendomsretten ikke burde lide Indskrænk- ning, med mindre det almindelige Bedste krævede det, og at der i saa Fald tilkom Ejeren billig og fuldkommen Erstatning (jfr. Grundlovsparagraffen).

Hovedindtrykket af den danske Samfundsordning, der var blevet Resultatet af Enevældens store Reformere, maa blive, at den i væsentlig Grad betød Gennemførelsen af en almindelig borgerlig og socialøkonomisk Frihedstilstand. Tiden efter 1830 skulde gaa betydelig videre; men naar Enevælden havde slaaet af paa de liberalistiske Principper, da var det for en ikke ringe Del ud fra en i og for sig »demokratisk« Omsorg

¹⁾ Axel Linvald: Af Jødernes Frigørelshistorie i Tidsskrift for jodisk Historie og Litteratur III, jfr. A. S. Ørstedes Bemærkninger i Landstings- tidende for Rigsdagens første Session Sp. 1447, for anden Session Sp. 1445.

²⁾ Jfr. Troels G. Jørgensen: Danmark-Norges Højesteret 1790—1814, S. 13—17.

³⁾ Jfr. Rubin, S. 288—95.

⁴⁾ Som en Omstændighed, der ganske selvfølgelig er i Vedkommendes Favor, bliver det ved en Domsafsigelse anført, at Citanten »er Almuesmand, og af ham man saaledes ej kan fordre, at han paa det strengeste skulde iagt- tage Formerne« (Nyt juridisk Arkiv XXVII (1819), S. 166; jfr. Rubin, S. 15).

for de brede Befolkningsklassers Velfærd. Til Trods for denne Omsorg kunde der være meget tilbage at ønske fra Almuens Side — først og fremmest at Begrebet »Almue« principielt og praktisk maatte forsvinde fra Lovgivning og Institutioner; naar Bondestanden skulde stille Krav til de raadgivende Stænderforsamlinger, da maatte det nødvendigvis blive om en Frihed og Lighed, der gik videre end den, der allerede var opnaet.

Hvad der i høj Grad præger Forholdene i Danmark, er Ensartetheden og Klarheden i Love og Institutioner, alt det, der følger med hele Karakteren af det enevældige Regeringssystem i Danmark og gør Statsbygningen her saa tæt sluttet og samlet. Forholdene laa ikke saa lidt anderledes i Hertugdømmerne.

4. Hertugdømmerne som særligt Omraade.

Finansvæsen, Militærvæsen, Udenrigsstyre var fælles for Kongeriget og Hertugdømmerne; men ikke engang Pengevæsnets var fælles, efter at Hertugdømmerne ved Patentet af 4. Juli 1818, samtidig med Nationalbankens Oprettelse, havde faaet deres Bankinstitut i Altona. Ogsaa en *Toldgrænse*¹⁾ laa ved Kongeaaen. I det hele gjaldt der andre Love, Bestemmelser og Institutioner syd for dette Skel end nord for det. Ved sin Sysselsættelse med indre kongerigske Forhold kan Historikeren længe slaa sig til Taals med at betragte Hertugdømmerne som en Slags »Udland«, hvis tilsvarende Problemer ikke kommer i direkte Betragtning. Bliver der saa Anledning — som i den foreliggende Sammenhæng — til at lade Blikket gaa hen over Hertugdømmernes Tilstande, da tjener Ligheden med Kongeriget til at fremhæve dansk Styrelses Karaktertræk i Almindelighed, medens paa den anden Side Forskellene kaster Lys tilbage paa det særlig danske i snævrere Forstand, det for Kongeriget ejendommelige.

Hurtigt gøres den Iagttagelse, at det enevældige System for Hertugdømmernes Vedkommende med Hensyn til væsentlige

¹⁾ De meget betydningsfulde Forhold vedrørende Karakteren af denne Toldgrænse vil blive omtalt i Sammenhæng med Regeringens Toldlovsudkast af 1835.

Konsekvenser er gennemført ikke blot anderledes, men ogsaa mere ufuldstændigt end i Kongeriget.

Meget iøjnefaldende er det Forhold, at de adelige Godser udgør helt afsondrede Distrikter ved Siden af de kongelige Amter. Grellest virker det Kaos, der raader i selve det almindelige Grundlag for Lov og Ret og Formerne for Rettens Haandhævelse — et Kaos, der var stridende imod selve det enevældige Styres Aand og Væsen. I Kongeriget er der een Landslov: Christian V's Danske Lov. I Hertugdømmerne findes en Mangfoldighed af Retssystemer. I Sønderjylland er Valdemar Sejrs jyske Lov Hovedloven for Landdistrikterne; men i flere Egne gælder særlige Landretter: den Ejderstedtske, den Nordstrandske, den Fehmernske, den Nordfrisiske; dertil kommer saa en Række særlige Købstadretter, saaledes de for henholdsvis Slesvig, Flensborg, Aabenraa, Haderslev gældende. I Holsten er Forholdene tilsvarende; men i Stedet for Jyske Lov træder her den gamle Sachserlov (Sachsenspiegel)¹). Trods alt det brogede og sammensatte viser det sig dog umiskendeligt, at Slesvig er det gamle danske, Holsten det gamle tyske Land. Loven giver det samme stærke Vidnesbyrd som Sproget²).

Til de udviklede Retsforhold kommer lige saa udviklede Jurisdiktionsforhold. Bylove, de adelige Godser, Klostergodser m. m. danner Retskredse for sig, og de forskellige Distrikter udgør ikke altid et samlet Hele. Ofte er det enkelte Omraade sammensat af flere Smaastykker, og hvad der er Forvirringens Toppunkt: den samme Plet kan i forskellige Henseender høre til forskellige Jurisdiktioner. Domstolene er ikke ens organiserede overalt, og der findes Levninger af de gamle Folke-domstole. Men iøvrigt er der til Varetagelse af Doms- og Politimyndigheden Embedsmænd, der ved deres Virksomhed, Uddannelse og til Dels deres Titel (»Herredsfoged«) svarer til Kongerigets; paa de adelige Godser har Ejeren Indstillingsret til disse Embeder, men Udnævnelser foretages af Kongen. Ogsaa Amtmændene kan optage Forhør og fælde Domme i visse Sager, og heller ikke paa det overste Trin er indtil 1834

¹) N. Falck: Handbuch des Schleswig-Holsteinischen Privatrechts I (1825), S. 120—27.

²) . . . das Verhältnis Schleswigs ist in Betracht des Rechts und der Rechtsquelle in Dänemark ganz dasselbe als Holsteins zu Deutschland«. (anf. St. S. 9).

den dømmende Myndighed skilt fra den administrative: Overretterne i Slesvig og Glückstadt har begge ogsaa med Administration at gøre. Der findes for Retsplejen kun to Instanser, ikke nogen Højesteret som den, Enevælden straks efter sin Indførelse havde skænket Danmark¹⁾.

Yderst gammeldags ligger disse Forhold, der synes at være endnu mere indviklede i Slesvig end i Holsten, og som naturligvis maa medføre ikke smaa praktiske Ulemper for Befolkningen. »Ingen uden Juristerne«, skriver den danske Statistiker A. F. Bergsøe engang i Fyrerne, »kan kende den indviklede Lovgivning og de mange forvirrede lokale Institutioner, og man kan derfor ikke foretage et Skridt i det offentlige Liv uden at have en Advokat ved Siden«²⁾. Hertugdømmernes talstærke Advokatstand skulde faa en fremtrædende Plads i den slesvig-holstenske Bevægelse. De indviklede Retsforhold gav ikke blot en Anledning til Lovtrækkeri. Det er næppe tilfældigt, at Hertugdømmernes ledende Jurist i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, Nicolaus Falck, var en udpræget Historiker, medens vi ganske savner historisk Aand hos A. S. Ørsted, der kan bygge sin Jura paa det sikre, samlede Grundlag for Lov og Ret, som det indenfor Kongerigets Omraade er lykkedes Enevælden at tilvejebringe.

De særlige Karaktertræk ved Styrelsen i Hertugdømmerne har Sammenhæng med de særlige Forudsætninger i historisk-politisk Henseende. Der havde ikke været de samme Vilkaar for Fyrstemagt og Regering som i Kongeriget. Allertydeligst fremtræder denne Forskel, naar vi ser hen til, at Danmark fra ældgammel Tid var et samlet Rige, medens det havde lagt Beslag paa megen Tid og Kraft at faa gjort Ende paa de Splittelser indenfor Hertugdømmerne, der var foraarsaget ved Fortidens Arvedelinger. Først saa sent som 1773 havde den gottorpske Andel af Holsten med Kiel og dets Universitet kunnet inddrages³⁾.

Ved Hertugdømmernes Styrelse havde det ikke været Re-

¹⁾ Anførte Værk III, I. Afd., S. 81—178, I. 29—31 («De blandede Jurisdiktioner»), S. 90—103 (Embedsinstitutionerne).

²⁾ A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik IV, S. 37 ff.

³⁾ Oversigt over samtlige Delinger og Samlinger i Sønderjyske Aarbøger 1909, S. 275 ff.

geringen maagtpaaliggende at tage noget større Hensyn til den gamle Ejdergrænse eller til Slesvigs endnu levende Danskhed; faktisk og praktisk havde det været Tendensen at lade Hertugdømmerne fremtræde med det størst mulige Fællesskab i alle Forhold. Men hvad der ogsaa fortjener og maaske mere behøver at blive fremhævet, er den klare Bestræbelse, der jævnsides med denne »administrative Slesvigholstenisme« og trods alle Vanskelighederne gjorde sig gældende for at lede Samfundets Udvikling indenfor Hertugdømmerne i den samme Retning som i Kongeriget.

Frem for alt er der i den store Reformtid blevet reformeret efter væsentlig de samme Principper indenfor begge Omraader af Monarkiet. Til Stavnsbaandsløsningen i Danmark svarer Livegenskabets Ophævelse ved Forordningen af 19. November 1803 for Hertugdømmerne, forberedt ved en »Landmilitær- og Remonteordning« af 1. August 1800, der paa lignende Maade, som det er sket i Danmark, løser Værnepligten fra Forbindelsen med Godsforholdet ved at gøre den til en rent personlig Pligt for Bondestanden. 8. Juli 1803 udkommer for Hertugdømmerne en ny, med Principperne i den danske beslægtet Toldlov, 23. December 1808 en Forordning om Fattigvæsenet, 24. August 1814 en »almindelig Skoleordning«¹⁾, der omfatter baade Latin-, Borger- og Almueskoler, og som fastslaar Skolepligten og iøvrigt gør Skolegangen mere udstrakt end i Kongeriget.

En saadan Foranstaltning som Jødernes Frigørelse fra deres Undtagelsesstilling blev ikke gennemført for Hertugdømmerne²⁾. Men hvorledes den københavnske Regering i almindelig social-politisk Henseende lader sig bestemme af de samme Hensigter overfor Slesvig og Holsten som overfor Kongeriget, ser vi ikke mindst, naar vort Blik strejfer det allervigtigste Omraade: *Landboforholdene*.

Allerede ved Forordningen af 14. April 1766 kundgøres Arvefæstets Indførelse paa alle slesvigske Krongodser. Denne Forordning (hvorom Historikeren *P. Lauridsen* har bemærket, at enhver slesvigsk Bonde burde have den hængende i

¹⁾ Jfr. D. R. II., S. 95 ff.

²⁾ Jfr. Axel Linvald: Af Jødernes Frigørelseshistorie (Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur III).

Glas og Ramme i sin Dagligstue) fremhæver Fortrinene ved den arvelige Landbrugsbesiddelse i en Aand og med Udtryk, der svarer nøje til det, der siges i den danske Forordning om Selvejrbønder af 13. Maj 1769¹⁾). Maalet er ogsaa i Hertugdømmerne at opretholde en Gaardmandsklasse i passende Vilkaar; at Bøndergaarde ikke maa deles uden særlig Tilladelse fra Rentekammeret, fastslaas for Slesvig ved Forordningen af 28. Juli 1784. Der kan ikke være Tvivl om, at hele denne Landbopolitik tjente til at befæste Grundlaget for en stærk og sund Bondestand. »I hvilket tysk Land gives der en saadan Bondestand som vor?« spørger en kielsk Professor i et Skrift af 1831²⁾). Fra Fyrerne stammer en begejstret Skildring af Bondestandens Forhold i Hertugdømmerne, skrevet af en rejsende Tysker, der paa sin Vej op gennem Mecklenburg havde haft Lejlighed til at se et tysk Land med Tilstande, der frembød den grelleste Modsætning³⁾). Socialt som økonomisk bar vel i det hele Bondestandens Vilkaar i Hertugdømmerne et mere fremskredent Præg end i Kongeriget.

Dog rummede Hertugdømmernes Landboret, set fra et bondevenligt Standpunkt og maalt med Kongerigets Forhold, et svagt Punkt, hvorved Kaarene for en Del af Bondestanden blev ikke saa lidt forringet, og som peger tilbage mod en svagere Stilling for Regeringen, da den i Hertugdømmerne skulde gennemføre Landboreformerne paa de *private* Godser. Til den kgl. udnævnte Landbokommission, der i Kongeriget gennemførte Stavnsbaandets Løsning, havde ved Forberedelsen af Livegenskabets Ophævelse svaret en Kommission, valgt af Godsejerne selv, og det var ikke lykkedes Regeringen at gennemføre en Form for Bondebeskyttelse svarende til Fæstetvangen i Danmark. Det blev forbudt at nedlægge Bøndergaardene, men ikke at bortforpakte dem paa Aaremaal, en Besiddelsesform, som derfor blev meget udbredt paa de ade-

¹⁾ Jfr. Sonderjyske Aarbøger 1889, S. 120 ff., Max Sering: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein 1908, S. 330 ff., sidstnævnte Værk rummer et lærd tysk Bidrag til den sønderjyske Landbohistorie; i en Anmeldelse deraf (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik 1909 III, Bd. 38, S. 433—70) fremhæves det enevældige Styres Andel i, at »Slesvig-Holsten forblev et Land af Bønder«.

²⁾ A. L. J. Michelsen: Ueber die vormalige Landesvertretung in Schleswig-Holstein (1831), S. 60.

³⁾ T. Mügge: Streifzüge in Schleswig-Holstein (Frankfurt a. M. 1846).

lige Godser i Holsten og ikke var uden Betydning i Slesvig¹⁾. Her laa en principielt afgørende Forskel mellem Kongerigets og Hertugdømmernes Landboret — paa Forhaand dog begrænset i sin Virkning derigennem, at det private Godsforhold, hvortil Livegenskabet havde været knyttet, kun udgjorde en mindre Del af Hertugdømmernes Omraade.

At Regeringen ikke i Hertugdømmerne havde den samme Evne eller Lyst til at gaa imod de gamle privilegerede Klasser, viste sig ogsaa ved den før nævnte Toldforordning, som bevarede Toldfriheden som et Standsprivilegium navnlig for Besiddere af adelige Godser og alle Gejstlige og iøvrigt ogsaa lod hele Landomraader — især Ditmarsken — og Byerne Altona og Glückstadt være toldfri.

Det var Svagheden, forfatningsmæssigt set, ved Enevældens Stilling i Slesvig og Holsten, at det statsretlige Grundlag for et Styre uden enhver Deltagelse fra Stænderforsamlinger aldrig havde været af den uomtvistelige og helt sikre Karakter som i Kongeriget. De politiske Diskussioner og Konflikter, der kunde rejses herom, bekræfter, hvad alle praktiske Forhold peger hen imod: at der i Hertugdømmerne savnedes en saadan Klippegrund for det enevældige System som den, Kongeloven frembød i det egentlige Danmark.

Slesvig og Holsten havde i tidligere Tid haft fælles Stænderforsamling. Endnu 15 Aar efter Enevældens Indførelse i Kongeriget havde Kongen og den gottorpske Hertug sammenkaldt Adel og Borgere til en saadan Forsamling; saa sent som 1712 holdtes den allersidste »Landdag«, hvori kun Adelen deltog²⁾. Ogsaa efter denne Tid bevaredes, som faktisk Rest af de gamle Stænderforsamlinger, omend uden disses politiske Rettigheder, en anerkendt Standskorporation for en stor Del af Hertugdømmernes Godsejerklasse: *Ridderskabet*. At den danske Konge i 1721 blev Eneherre i Slesvig, forte til, at Privilegierne

¹⁾ Georg Hanssen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der Bäuerlichen Verhältnisse überhaupt, in den Herzogthümern Schleswig und Holstein (1861). Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein (1925), S. 48 ff., jfr. Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering (1923), S. 263 ff.

²⁾ C. L. Stemann: Geschichte des öffentlichen und Privatrechts des Herzogthums Schleswig II, S. 80—90, L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I, S. XCVII.

bekræftedes særlig for hvert af Hertugdømmernes Ridderskab, men med Anerkendelse af et Samhørighedens Baand (*nexus socialis*) for Ridderskabet i dem begge, en Samhørighed, der ogsaa fandt Udtryk i det fælles staaende Udvalg (fortwährende Deputation), som Ridderskabet fra 1778 kunde vælge til Varetagelse af sine Interesser¹). Faktisk blev der tillagt Ridderskabet en politisk Betydning omend ikke nogen politisk Ret. Klart ses det ved Livegenskabets Ophævelse, hvor den før omtalte Hensyntagen til Godsejerne netop særlig gælder Ridderskabet og overhovedet er betinget af dettes hele Stilling. Ikke uden Grund kunde Hertugdømmernes »Riddere« mene, at den havde et væsentlig andet Forhold til Fyrstemagten end Kongerigets Godsejere²).

Karakteristisk for det danske Styre af Hertugdømmerne i det 18. Aarhundrede er sikkert nok en betydelig Forsigtighed; man føler sig i nogen Grad paa fremmed og usikker Grund, bliver derfor mere hensyntagende overfor gamle Rettigheder og Institutioner³). Saa kom imidlertid den store Reformtid, da man blev dristigere; det ny Aarhundrede indlededes ikke blot med Livegenskabets Ophævelse, men ogsaa (i 1802) med Paa-læggelse af faste Skatter paa de hidtil skattefrie Hovedgaarde paa tilsvarende Maade som for Kongeriget. Men medens det var umuligt for de danske Godsejere at sætte sig op imod, hvad der var Kongens klare Ret ifølge Kongeloven, protesterede Ridderskabet under Paaberaabelse af den Skattebevil-lingsret, som det mente at have arvet fra de gamle Landdage. Det karakteriserer Hertugdømmernes politiske Særstilling, at denne det 19. Aarhundredes første Forfatningskamp indenfor det danske Monarki kunde tage sit Udgangspunkt i et Spørgsmaal om Regeringens Ret til at opkræve Skatter uden Bevil-ling. Dermed kom til at forbinde sig de for Fremtidens Udvik-ling saa betydningsfulde Spørgsmaal om den politiske og stats-

¹) Stemann: Anf. Værk II, S. 288—91.

²) Bobé fortæller i en Anekdote (i sit anførte Skrift S. LXXV) om en holstensk Adelsmand, der i 1727 brovtende omtaler den danske Adel som »Slaver«, den holstenske som »Suveræner«.

³) Otto Brandt: Slesvig-Holstens Historie (dansk Overs.), S. 112: »Hemmeligheden ved Bernstorffs Politik overfor Hertugdømmerne bestod deri, at der blev »regeret« saa lidt som muligt«. Jfr. samme Forf.: Geistesleben und Politik, S. 3—81, Aage Friis: A. P. Bernstorff og Ove Høegh-Guldberg (1899), S. 131 ff.

retlige Rækkevidde af det Fællesskab imellem Hertugdømmerne, som i den praktiske Styrelse var saa vidt gennemført, og som tidligere var udtrykt i de fælles Landdage¹⁾. Ved Holstens Indtræden i det tyske Forbund blev Situationen af en saadan Art, at der blev en tvingende Anledning for Regeringen til at tage Stilling til disse Spørgsmaal.

5. Det holstenske Forfatningsspørgsmaal.

Efter det tyske Kejserriges Opløsning gennem Napoleonskrigene var i 1806 Holsten, det tyske Rigslen, hvorover Danmarks Konge var Hertug, blevet indlemmet i det danske Rige, formelt set den største Triumf, som dansk »Helstatspolitik« fik at opvise. Ved Dannelsen af det tyske Forbund paa Wienerkongressen i 1815 maatte denne Ordning opgives; Holsten gled tilbage som et Led i Tyskland, og Kongen af Danmark blev som dets Hertug underlagt de Forpligtelser, der kom til at gælde for tyske Forbundsyrster. Han havde saaledes at efterkomme *Forbundspagtens* § 13, der rummede den Bestemmelse, at der i alle Forbundsstater »vilde finde en Stænderforfatning Sted« (»in allen Bundesstaaten wird eine landesständige Verfassung stattfinden«). Dermed var der skabt et uafviseligt Forfatningsspørgsmaal indenfor det danske Monarkis Grænser; men Løsningen var ikke saa ligetil. Ved at give en Forfatning for Holsten alene skulde Regeringen ikke blot slaa af paa sin egen Bestræbelse for at gennemføre en ensartet Styrelse for hele Monarkiet; men den vilde komme i Modstrid med Krav og Ønsker, der gjorde sig gældende i selve Hertugdømmerne, og som gik i Retning af en *fælles* Forfatning for Holsten og Slesvig.

Den politiske Bevægelse indenfor Ridderskabet, der var blevet fremkaldt ved Skattepaalægget i 1802, var i første Omgang hurtigt ebbet ud; men omkring Fredslutningen 1814 genoptog Ridderskabet Kampen. 1815 engagerede det til Sekretær

¹⁾ Se om Ridderskabskampens Udvikling især de anførte Skrifter af O. Brandt, der vel nok ved sin begejstrede Skildring af de religiøse og tysknationale Interesser, der samlede sig omkring Ridderskabsføreren Fritz von Reventlows Herresæde, Emkendorf, kommer til i nogen Grad at tilsløre den yderst reelle Substans i den ridderskabelige Oppositions Motiver.

den historisk-politiske Teoretiker F. Chr. Dahlmann, fra 1813 ansat som Professor i Kiel. Der fremtraadte ved Kieleruniversitetet en Kreds af politisk interesserede Mænd, der stod Ridderskabets Standsinteresser fjærnt, men med dyb Overbevisning kunde slutte sig til den Tanke, at der bestod gamle forfatningsmæssige »Landsrettigheder« for Slesvig i Forening med Holsten, som det nu var Tiden til at gøre opmærksom paa¹). Et kraftigt Forsvar for hele denne Tankegang leveredes 1816 af Professor Falck i en lærd, historisk-systematisk Undersøgelse over »Hertugdømmet Slesvigs nuværende Forhold til Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Holsten«²). Karakteristisk er den Maade, hvorpaa Spørgsmaalet om Slesvigs statsretlige Fællesskab med Holsten her er knyttet til Stænderproblemet; hvad Falck vil godtgøre, er »Slesvigs Ret til den gamle Forfatning og dermed til Forbindelse med Holsten«³). Han taler ikke for Losrivelse fra Danmark, men hævder, at Slesvig og Holsten hører sammen, og at den danske Enevælde ikke er mere gyldig Regeringsform for det førstnævnte Hertugdømme end for det sidste: ved Arvehyldningen for Slesvig 1721 havde Undersaatterne kun anerkendt Kongelovens Arvefølge, ikke selve Kongeloven (vi er endnu langt fra den færdige slesvig-holstenske Teori, hvori ogsaa Arveretten fik sin Plads).

Falcks Skrift fremkom som Imødegaaelse af en holstensk Skribent, der havde hævdet Tanken om Slesvigs Inddragelse under Kongeloven i 1721⁴). Denne Holstener (Kr. Schleiden) havde anlagt et mere vidtgaaende Synspunkt end det, som blev afgørende for Slesvig-Holstenske Kancelli, da dette straks ved den første Behandling af det holstenske Forfatningsspørgsmaal fastslog, at der ikke forelaa nogen Ret for Hertugdøm-

¹) Vi behøver ikke her at tage Standpunkt i den Strid, der er udbrudt mellem tyske Lærde om, hvorvidt det var Ridderskabet eller Professorerne, der tog det mest selvstændige Initiativ i Udformningen af de første »slesvig-holstenske« Tanker. Mod Otto Brandts Fremhævelse af Ridderskabet vender sig Otto Scheel (Zeitschrift 1926, S. 521—28), Skriftet »Der junge Dahlmann« (1926) og Carl Petersen i en Afhandling om Falck (Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft, Jahrbuch 1926, S. 63 ff.); Brandt forsvarer sig i »Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung (1927)«; jfr. D. R. H., S. 108—16.

²) N. Falck: Das Herzogtum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältnisse zu dem Königreich Dänemarck und zu dem Herzogtum Holstein.

³) Anf. Skrift, S. 133: »Das Recht Schlesiws auf die alte Verfassung und damit auf die Verbindung mit Holstein — das ist die Hauptsache«.

⁴) Jfr. Kr. Erslev: Frederik IV og Slesvig (1901), S. 39 ff., D. R. H., S. 144 ff.

merne til fælles Stænderforfatning. Inden Nedsættelsen af en Forfatningskommission lod *Otto Moltke* som Kancelliets Præsident, dettes Arkivar, Behrmann, undersøge Akterne fra 1721. Behrmann kom til det Resultat, at Kongeloven var blevet indført i Slesvig, men Moltke blev blot overbevist om, at Slesvig dengang var blevet skilt fra Holsten. I en Betænkning til Kongen fra Maj 1816 fremhæver han, at Ridderskabets Privilegier er blevet bekræftet særskilt for hvert Hertugdømme: »Dette er efter min underdanigste Formening det vigtigste Argument for, at Slesvig er en Danmarks Krone tilhørende særskilt Provinns.« En anden skønt mindre vigtig Grund finder han i den forskellige Arvefølge, »idet Arvefølgen i Holsten er bestemt efter den tyske Lov, men i Slesvig efter Kongeloven«¹⁾, og saaledes mener han at have godtgjort: »at Slesvig og Holsten ikke udgør een, men tvende adskilte Provinser, og at Slesvig politisk betragtet er mere forbundet med Danmark end med Holsten«. Det var denne Opfattelse af det statsretlige Skel imellem Slesvig og Holsten, som skulde blive bestemmende for Moltkes Stilling, ogsaa da det mange Aar efter blev Alvor med Gennemførelsen af en Stænderforsamling²⁾.

Allerede 1816 er da det epokeyørende sket, at Regeringen tog afgjort Stilling mod at løse det holstenske Forfatningsspørgsmaal i Form af en Genoplivelse af de gamle for Hertugdømmerne fælles Landdage. I Overensstemmelse hermed modtog Ridderskabet baade i September 1815 og i Maj 1816 Afslag paa Ønsker om at kunne optræde som en Slags grundlovgivende Forsamling³⁾. 17. August 1816 bekræftedes Ridderskabets Privilegier; men 19. August blev nedsat en Kommission med det Formaal at udarbejde en Forfatning for Holsten og kun for Holsten⁴⁾. Forgæves var en højtidelig Henvendelse

¹⁾ Dette var den almindelige Opfattelse af Arveforholdene i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede (jfr. Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav (1915), S. 137).

²⁾ Afskrift af Behrmanns Afhandling og Moltkes Betænkning i P. Chr. Stemanns Privatarkiv, B. 2. c.

³⁾ Sammlung der Wichtigsten Actenstücke die gemeinsamen Angelegenheiten des Corps Schleswig-Holsteinischen Prälaten u. Ritterschaft betreffend August 1815—Maj 1816, S. 31 og 77.

⁴⁾ Forfatningskommissionens Akter i S. H. L. Kane. C. IX. Stændersager. Stænderkomm. f. Holsten 1816—19. I Protokol med Bilag (i det flg. citeret K. I) og II Vota og Indlæg (i det flg. citeret K. II). Jfr. m. H. t. hele denne Fase af det holstenske Spørgsmaal D. R. H. VI, S. 116—26, J. S. M. Ostefeld:

fra Ridderskabet til Kongen af 8. Oktober, hvorved det med al Dahlmanns Veltalenhed blev udviklet, hvorledes Fællesforfatningen var »det ældste slesvig-holstenske Privilegium«, grundet frem for alt paa den gamle Forsikring fra 1460 om, at Hertugdømmerne skulde blive »evig udelt sammen«¹⁾. Et Reskript af 2. November 1816, rettet som Instruks til den nedsatte Forfatningskommission, som begyndte sine Moder 4. November, fastslog i sin første Paragraf, at Kongen vilde indføre en Forfatning for Holsten i Henhold til Forpligtelsen overfor det tyske Forbund, men uafhængig af Landets tidligere Forfatning, der var sat ud af Kraft gennem den uindskrænkede Statsforfatnings Indførelse ved Forandringen i 1806 (en Anerkendelse altsaa af den gamle Forfatnings Gyldighed indtil da)²⁾. Det maatte inidlertid gøre et særligt Indtryk, at Magistraterne i de forskellige slesvigske Byer indsendte Skrivelser med Klage over Adskillelsen fra Holsten og navnlig over Kreditspild og Tab, som Slesvigerne vilde komme til at lide ved i forfatningsmæssig Henseende at blive ringere stillet end Holstenerne; Haderslev Magistrat ved endog at berette, at Haabet om Forfatning allerede har fremkaldt Prissligning paa Grundejendomme i Holsten og det til Skade for de slesvigske Grundejendomme. I Anledning af disse Klager afgav Slesvig-Holstenske Kancelli en Forestilling (December 1816). Med Undtagelse af et enkelt Medlem, A. B. Rothe, der anser Kongeloven for indført i Slesvig, samler Kollegiet sig om Præsidenten i en Hævdelse af den Anskuelse, at der 1721, da Kongen blev Eneherre i Slesvig, er sket en Adskillelse fra Holsten, hvor Fællesregeringen med den gottorpske Hertug fortsattes til 1773, medens der iøvrigt intet ændredes i Undersaatternes Retsforhold, idet Hyldningen kun berørte Kongelovens Arvefølge, ikke selve Kongeloven. Det fremhæves, at Frederik IV efter disse Begivenheder havde stillet Slesvigerne Sammenkaldelsen af en Landdag i Udsigt, om det skulde vise sig nødvendigt, men blot ikke nogen for Hertugdømmerne fælles Landdag³⁾.

Studier over Stemninger og Tilstande i Holsten 1815—30 (1909), O. Brandt: Geistesleben und Politik, S. 357 ff.

¹⁾ Actenstücke etc. August—Okt. 1816, S. 90 ff.

²⁾ K. I.

³⁾ S. H. L. Kanc. C. IX. Stændersager. Slesvigs Forhold til Holsten og en holst. Stænderforfatning 1815—18, Adresser og Belænkninger. I selve Kancelliets Forestilling refereres Adresserne fra Flensborg, Aabenraa, Husum,

Et ejendommeligt Træk springer i Øjnene, naar man sammenholder Kancelliforestillingen fra December med Reskriptet til Kommissionen fra November: ifølge Kancelliet skulde 1721 ikke for Slesvig have betydet en saadan Ophævelse af de tidligere Forfatningsforhold som 1806 ifølge Reskriptet for Holsten — og altsaa skulde der for Slesvig gælde en historisk Ret, som Holsten ikke besad. Vi skal ikke her lade os friste ind i Betragtninger over de mærkelige Resultater, der altid har været Muligheder for, naar det gjaldt om at fastslaa noget med Hensyn til Hertugdømmernes Statsret¹⁾. Hvad der har særlig Interesse for os, er at konstatere, hvad der var Opfattelsen indenfor Hertugdømmernes Kancelli: man lægger afgørende Vægt paa, at der ikke maa blive nogen fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten, men samtidig anlægges et Synspunkt overfor den forfatningsmæssige Udvikling i Slesvig, hvorefter det absolut maa blive mest naturligt af rent statsretslige Grunde at lade Slesvig faa en særskilt Forsamling jævnsides den holstenske. Med Falcks Syn paa Slesvigs Stilling kommer Kancelliet ikke i Modstrid ved Spørgsmaalet om Kongeloven, men netop hvor Talen er om de slesvigske og holstenske Stænders Fællesskab eller Adskillelse. Her laa det første afgørende Modsætningsforhold mellem Regeringsopfattelse og »slesvig-holtenisk« Opfattelse.

Det maa være tilstrækkeligt for vort Formaal at dvæle ved visse Hovedpunkter som vedrører Forfatningskommissionens

Haderslev, Burg, Sønderborg; baade disse og de senere indkomne (fra alle Hertugdømmets andre Købstæder, dog ikke Ærøskøbing) findes i Pakken. Det har jo ikke kunnet formindske den Vægt, de som Udtryk for Folkestemning maatte have overfor Regeringen, at de var blevet til under Paa-virkning fra Dahlmann. (A. Springer: F. Chr. Dahlmann I (1870), S. 139 ff.).

¹⁾ Faktisk var i 1806 det for Slesvig i 1721 skete blevet betragtet som ganske svarende til det, der nu skulde ske for Holsten (jfr. en Skrivelse fra Møsting D. M. 5. R. VI, S. 66—67). Indlemmelsen af Holsten er skildret af Aage Friis i Historisk Tidsskrift 7. R. VI, S. 1—107. Arvespørgsmaalet var dengang i Forgrunden ligesom 10 Aar senere Forfatningsspørgsmaalet. Indlemmelsespatentet bestemte, at Holsten skulde høre under Kongens uindskrænkede Regering (unumschränkter Botmäsiggkeit). Men Danske Kancellis Chef, Fr. Jul. Kaas, fandt, at dette Udtryk ikke bød Sikkerhed nok mod fremtidig politisk Uro i Holsten og vilde have, at Holstens Indbyggere skulde aflægge Ed paa Kongens absolutum dominium eller paa dansk Enevoldsherredømme, et Forslag, der blev afvist med den Begrundelse, at Enevælden jo i Forvejen var gældende for Holsten (jfr. D. M. 5. R. VI, S. 126—31). Delte Meninger om Betydningen kunde der altid være, naar der foregik noget, der rørte ved de forfatningsmæssige Forhold i Hertugdømmerne.

STATSMINISTER J. S. MØSTING
Finansminister fra 1813—1831.
•Minister uden Portefolje• indtil 1842.

Virksomhed, der tidligere har været behandlet forholdsvis udførligt omend næppe tilfredsstillende.

Forfatningskommissionen talte 10 Mand, nemlig 5 københavnske Regeringsmænd, 3 Medlemmer af det holstenske Ridderskab, 2 holstenske Embedsmænd. Formand var Finansminister *I. S. Møsting*, tidligere som Præsident i Hertugdømmernes Kancelli Kronprinsregentens Medhjælper ved Holstens Indlemmelse i 1806, nu den egentlige Leder i denne Sag. I Statsraadet¹⁾ havde der været Enighed om, at Stænderforsamlingen kun skulde være raadgivende. Dog havde Schimmelmann ment, at det burde blive en Undtagelse fra Reglen ikke at følge Stændernes Betænkning, en temmelig konstitutionel Opfattelse, der kan betragtes som typisk for denne Ministers Tankegang²⁾. Fjernest fra alt konstitutionelt stod *J. G. Moltke*, *Otto Moltkes* ældre Broder, der ikke vilde have fastsat Diæter for Repræsentanterne, men at Kongen skulde belønne enhver efter hans Fædrelandskærlighed. Møsting havde haft et meget demokratisk Forslag til Stændernes Sættelse: 20 Repræsentanter for Adelen, 10 for Købstæderne, 30 til 32 for Bondestanden — altsaa en Forsamling med Overvægt for den sidste Stand.

I Kommissionen udgjorde Møsting sammen med Kancellideputeret *A. B. Rothe* og Landfoged *Heinzelmann* fra Ditmarsken en absolutistisk-demokratisk Fløj med bestemt Front mod de ridderskabelige Medlemmers³⁾ Bestræbelser for at sikre Godsejerne en lignende Plads i den nye Forsamling som paa de gamle Landdage. Og unægtelig maa dette Forbund mellem de to danske Regeringsmænd og Manden fra det gamle frie Bondeland til Imødegaaelse af aristokratiske Tendenser synes yderst karakteristisk. En Forestilling til Kongen af 19. Marts 1817, hvor der er Tale om et Tokammersystem, fremfører klart Kommissionens forskellige Standpunkter⁴⁾. Ridderskabsfløjen kræver Ret for Besiddere af ridderskabelige God-

¹⁾ »Ekstrakt« fra Forhandlingerne i K. II. Læg »Rothe«.

²⁾ Jfr. Historisk Tidsskrift 7. R. VI, S. 86 ff. (S's Syn paa det forfatningspolitiske ved Holstens Indlemmelse).

³⁾ Disse Medlemmer var »Verbilter« for Itzehoe Kloster von Qualen, Kansler von Brockdorff, Grev Hardenberg-Reventlow og den tidligere Ridderskabssekretær, Kancellideputeret *F. C. Jensen*.

⁴⁾ K. I.

ser til at møde hver især i første Kammer som fordem i de gamle Landdage — og til at danne dette Kammeres overvejende Flertal. Møstings Fløj modsætter sig en saadan Overvægt for den store Grundbesiddelse og vil have valgte Repræsentanter fra alle tre Stænder i begge Kamre. Otto Moltke indtager (sammen med Kancellideputeret Spies og Borgmester Becher) et Mellemstandpunkt med Synsmaader, der lige saavel som den »demokratiske« Tanke hos Møsting peger frem mod Principperne i den senere Stænderforfatning: Halvdelen af Første Kammer skal være store Godsejere som selvskrevne Medlemmer, dog ikke af Hensyn til Ridderskabets Rettigheder, men fordi der skal søges en Modvægt mod Forandringslysten gennem dem, der i Kraft af Ejendomsbesiddelse har en særlig stor Interesse i Opretholdelsen af Statens bestaaende Indretninger. — Den nævnte Forestilling banede ikke Vej for nogen Løsning, og gennem mere end to Aar herefter fortsattes med meget lange Afbrydelser Kommissionsarbejdet, inden det gav et færdigt Resultat, der dog skulde blive staaende paa Papiret.

I November 1816 havde Heinzelmänn for Møsting udarbejdet en Plan til Stændernes Sæmmensætning, hvori — som fremhævet af A. D. Jørgensen — findes »Grundforholdet i al senere Stænderforfatning« indenfor det danske Monarki: 12 Godsejerrepræsentanter, 11 Byrepræsentanter, 16 Bonderepræsentanter¹⁾. Kommissionens endelige Udkast, udarbejdet for væsentlige Punkters Vedkommende i Henhold til kgl. Resolutioner²⁾, kom i Virkeligheden ogsaa til at svare til dette Grundforhold. Systemet blev et Trekammersystem, hvori Første Kammer skulde bestaa af 16 valgte Besiddere af adeligt Gods og 6 selvskrevne Medlemmer (Virilstemmer); to Kamres Beslutning skulde være Stændernes Beslutning, og heri laa navnlig Sejren for det »demokratiske« Princip. Valgretsensus skulde for Borgere og Bønder være fast Ejendom til Værdi af 1000 Rigsdaler, Valgbarhedens Ejendom til 8000 Rdl., for Borgernes Vedkommende skulde Værdi af fast Ejendom kunne suppleres med Pengekapital. En streng Gennemførelse af Grundejendomsprincippet fandt altsaa ikke Sted. Men »Intelli-

¹⁾ K. II. Læg »Heinzelmänn«. Jfr. D. R. H., S. 120 f.

²⁾ Om den udviklede Gang i dette gives Oplysninger hos Ostenfeld (S. 87—94), jfr. D. R. H., S. 121.

gensen« blev afgjort ikke begunstiget. Præster, Lærere, Advokater, Læger og Professorer var udelukket fra at blive valg-bare. Den valgte skulde bo i Valgkredsen. Angaaende Stændernes Forretningsgang bestemtes bl. a., at hvert Kammer skulde vælge sin Præsident. Det kgl. Reskript havde allerede bestemt, at Stænderne skulde træde sammen hver 3. Aar og som Regel for 6 Uger, og at de skulde have Ret til at forhandle om nye Skatter og Afgifter og med kgl. Approbation at fordele dem mellem de forskellige Kommuner samt ligeledes til at udtale sig om al almindelig Lovgivning, der angik »den personlige (borgerlige) Stand, Ejendomsretten og Besiddelsen«. — Der synes at være noget ubehjælpsomt og famlende over dette allerførste Forsøg paa at opbygge en Folkerepræsentation indenfor det danske enevældige Monarkis Rammer. Det færdige Udkast (paa et Par Hundrede Paragraffer) blev ved en Forestilling af 18. Juni 1819 afgivet fra Kommissionen til Kongen, der lod det hele henlægge¹⁾.

Til Regeringens Motiver for at lade denne Sag være uløst hører Troen paa, at man ikke vilde efterkomme noget Ønske hos den almindelige Befolkning i Holsten ved en Løsning. Derom bliver der ingen Tvivl, naar man ser et Brev, Forfatningskommissionens Formand, Møsting, 14. Juli 1818 har skrevet til Kongen. Højt karakteristisk hedder det her:

»Jeg er vis paa, at Ønsket om en stændisk Forfatning fra Dag til Dag tager af i Hertugdømmet Holsten. De godmodige og arbejdsomme Undersaatter har aldrig anset en Forandring i Constitutionen for ønskelig. De finder sig lykkelige ved den Sikkerhed og Tryghed, den nærværende Regering forskaffer dem. Den mere tænkende Mand overbeviser sig ved Fortidens og den nærværende Tids Tildragelser i fremmede Lande om, at en mere eller mindre aristokratisk eller demokratisk Constitution altid medfører megen Ulempe og en stor Usikkerhed. Hertil kommer, at der altid ligger noget anstodeligt i at blive regeret af sine Medundersaatter, ofte af saadanne, som man tror at kunne overse, og som man tidligere har kendt i aldeles ubetydelige eller endog meget underordnede Stillinger. Det

¹⁾ K. I.

bliver da ikkun enkelte herskesyge Personer, der iøvrigen ønsker en Stændersk Konstitution i det Haab at kunne fiske i rørte Vande.«¹⁾

Saaledes formuleres dansk Enevolds-Tankegang af en sindig Statsminister paa 29-Aars Dagen for Stormen paa den parisiske Bastille — i sikkert oprigtig Overbevisning om, at der ogsaa tales paa menige Undersaatters Vegne.

Fra Møstings danske Meningsfælle i Kommissionen, A. B. Rothe, foreligger der nogle »Bemærkninger«, der udvikler, hvorledes Tiltrædelsen af det tyske Forbund ingenlunde op hæver Holstenernes Stilling som »Undersaatter af den danske Stat«, og at »jo mindre de Rettigheder, der med en ny Organisation af Statsforfatningen gives, bliver afvigende fra dem, som Hans Majestæts øvrige Undersaatter er i Besiddelse af, jo bedre opretholdes den Enhed og den Ligelighed, der udgør Væsnet af en god Statsbestyrelse.«²⁾ Tidligere havde Rothe om det hele Forfatningsspørgsmaal udtalt, at det vilde være nødvendigt at udstrække en Stænderforfatning til at gælde for hele Monarkiet, og derved vilde man komme i Modstrid med Kongeloven³⁾. Det er givet, at for en Tankegang, der forenede Enevældens og Helstatens Tendenser, maatte det være det mest tiltalende, at Holsten overhovedet ikke fik nogen Forfatning. Vi maa ogsaa huske, hvor faa Aar der var gaaet, siden man under store Forventninger om Udbredelse af dansk Lovgivning og Sprog gennem Indlemmelsen i 1806 havde knyttet Holsten som aldrig før til Danmark; endnu i 1812 havde der været Tanker fremme om Udarbejdelsen af en fælles Rigslov for Kongeriget og Hertugdømmerne⁴⁾. Overfor alt dette betegnede Forhandlingerne om den holstenske Forfatning det nødtvungne Tilbagetog. Dertil kom Spørgsmaalet om Slesvigs Stilling. Vi ser Regeringen allerede i 1816 fastslaa og fastholde som sit Standpunkt, at Slesvig under ingen Omstændigheder maa faa fælles Stænder med Holsten. Paa den anden Side er det tydeligt nok, at hele dette Problem føltes som en meget pinlig Vanskelighed, især fordi man ikke blot stod

¹⁾ Kongehusets Arkiv.

²⁾ Bemærkninger ang. Hertugdømmet Holstens Forhold til det tyske Rigsforbund (K. II. Læg »Rothe«).

³⁾ D. R. H., S. 107, jfr. Sdrj. Aarbøger 1895, S. 48 ff.

⁴⁾ Se Harald Jørgensen i Historisk Tidsskrift 10. R. I, S. 196 ff.

overfor Ridderskabønsker, men overfor et tilsyneladende enstemmigt Ønske fra den slesvigske Borgerstand. Som vi senere skal se, angiver Møsting i Efteraaret 1830 netop Vanskeligheden ved at finde en Ordning for Slesvig som den egentlige Grund til Sagens lange Udskydelse.

Det afgørende har da heller ikke kunnet være nogen Betænkelighed i den Retning, at en Stænderforsamling, indrettet efter den danske Enevældes sociale Begreber, ved selve sin Sammensætning vilde komme til at stride mod Ridderskabets Ideer. I sit Forsøg paa at hævde gamle Standsrettigheder led Ridderskabet i 1823 det afgørende Nederlag.

Samtidig med Forfatningskommissionens Forhandlinger havde Regeringen med fast Haand gennemført Inddrivelsen af de Skatter, som Ridderskabet efter at have faaet sine Privilegier paany bekræftet i 1816, atter vilde nægte Staten en lovmæssig Ret til at opkræve¹). Bitterheden blandt »Ridderne« var derigennem blevet stærkt øget, og i 1822 indgav de med Dahlmann som Pennefører deres Klage til den tyske Forbundsdag²). Denne Klage paaberaaber sig ikke Forbunds-pagtens § 13, men den Bestemmelse (§ 56) i de 1820 trufne nye Forbundsbeslutninger (»Wienerschlüsse), hvorefter »en i anerkendt Virksomhed bestaaende Forfatning« kun kan ændres paa forfatningsmæssig Maade. Ridderskabet erklærer gerne at ville betale de for Staten fornødne Skatter, men efter en frivillig Overenskomst, ikke ved Tvang, det vil ogsaa gerne gaa med til at omdanne den gamle Forfatning i tidsmæssige Former, men vil selv være med til at bestemme, hvorledes det skal ske. Foreløbig vil man have den gamle Landdag genoplivet, og det begæres derfor af Forbundsdagen, at den skal »beskytte den i anerkendt Virksomhed bestaaende holstenske Forfatning« *navnlig ogsaa med Hensyn til Forbindelsen med Hertugdømmet Slesvig.*

I de sidste Ord er klart angivet den »slesvig-holstenske«

¹) Brandt i anf. Skrift, S. 399 ff., Ostenfeld i anf. Skrift, S. 54 ff., Rubin, S. 319 ff.

²) Denkschrift der Prälaten und Ritterschaft des Herzogthums Holstein, enthaltend die Darstellung ihrer in anerkannter Wirksamkeit bestehenden landständischen Verfassung, insbesondere ihrer Steuergerechsamkeit (an die deutsche Bundesversammlung) (Frankfurt a. M. 1822).

Tanke, der knyttede sig til hele Forfatningsbevægelsen i Hertugdømmerne.

Resultatet af Klagen blev en af Danmarks diplomatiske Sejre. Uden at inklade sig paa Spørgsmaalet om Slesvig som liggende udenfor Forbundsdays Omraade svarer Forbundsdays 27. November 1823 Klagerne, at der ikke findes nogen i anerkendt Virksomhed værende Forfatning for Holsten, og at de derfor maa vente en ny Forfatning fra Kongens Haand. Til deres »Beroligelse« tilføjes dog, at »Kongen gennem sin Gesandt har forsikret at ville give en Forfatning, som mest muligt skal tage Hensyn til de ældre Rettigheder og tilpasses efter de nuværende Tidsforhold«, og at Forbundsdays vil vide at vaage over Opfyldelsen af denne Forpligtelse¹⁾.

Kendelsen var en utvivlsom Sejr for Danmark og den danske Enevælde. Den tyske Forbundsdays havde (paa Foranledning af den preussiske Gesandt) tilkendegivet, at Slesvig var den uvedkommende og samtidig udtrykkelig underkendt den ridderskabelige Korporations politiske Krav. Dansk Absolutisme havde endelig besejret den sidste Rest af »Aristokrati« indenfor det danske Monarkis Grænser. Disse holstenske »Riddere«, der endnu efter Napoleonskrigene vilde pukke paa deres Skattefrihed og kun tilbyde Staten »frivillige Gaver«, svarer nøjagtigt til den danske Adel, der 1660 efter Svenskekrigen var mødt frem paa Københavns Slot med lignende Krav og »Tilbud«. Sejren over dem var en stor Triumf for den danske Kongemagt, men vundet i en Situation, der paa ejendommelig Maade fremtræder som Skæringspunkt mellem det, der kan betragtes som Afslutningen af den absolutistiske Forfatningsudvikling, og hvad der kommer til at betyde Indledningen af den konstitutionelle.

Danmark var ikke ved Afgørelsen blevet løst fra sin Forpligtelse til at give Holsten en Forfatning; at der herved skulde tages et vist Hensyn til gamle Rettigheder, var noget vagt og ubestemt; men klart og bestemt forelaa efter For-

¹⁾ L. Fr. Ilse: Geschichte der deutschen Bundesversammlung III, S. 1—102. Die holsteinischen Angelegenheiten im ersten Stadium bis zum Jahre 1823. Ordret Citat af Kendelse i A. Thorsøe: Den danske Stats Historie 1814—48, S. 195, Fodnote. Ostenfeld i anf. Skrift, S. 65—80 (en desværre noget uklar Fremstilling af Danmarks sikkert nok dygtigt ledede diplomatiske Felttog i denne Sag).

bundsdagens Kendelse Danmarks paany af det selv anerkendte, fra Forbundets Side kraftigt indskærpede Pligt ifølge Forbundspagten. Den danske ForbundsGesandt, von Eyben, kunde i en Depeche af 29. November — 2 Dage efter Kendelsen — indberette hjem, at den østrigske Gesandt, Forbundsdagens Præsident von Münch, overfor ham havde fremhævet det ønskelige i, at Frederik VI nu gav Holsten den lovede Forfatning: det var ikke muligt paa samme Maade at afvise Ridderskabet, hvis det mødte med en Klage i Henhold til § 13, Hannover havde ytret megen Misfornøjelse med den trufne Afgørelse. Eyben havde — som han ligeledes indberetter — svaret med en Henvisning til, at ingen i Holsten indenfor Ridderskabet ønskede en Forfatning, og med Fremhævelse af de særlige Vanskeligheder, der havde modt Regeringen i den gamle Forbindelse med Slesvig og Ridderskabsmedlemmernes gamle Ret til at møde personlig paa Landdagen: den danske Regering vilde gerne se, hvorledes man andre Steder klarede Vanskeligheden paa det sidstnævnte Punkt, men han tænkte nok, at Regeringen efter Udstedelsen af den preussiske Forfatning vilde føre Sagen til en Afgørelse¹⁾.

Det lyser ud af Gesandts Brev, at han anser de Undskyldninger, der kan anføres af den danske Regering, for udtømt, da der nu foreligger en helt ny Situation ogsaa i Kraft af den preussiske Stænderforfatnings Udstedelse, som netop har fundet Sted i Lobet af 1823. Den preussiske Forfatning nævnes allerede her som brugbart Forbillede, og den havde da ogsaa stærke Berøringspunkter med den danske Kommissions Udkast. Imidlertid vedblev Udkastet at være dødt og begravet, og der skete foreløbig ikke andet, end at der 12. December 1823 blev nedsat en ny Kommission, nemlig til Forberedelse af de administrative Reformer, som man fandt det fornødent at lade gaa forud for en Forfatning. Ogsaa her stod Regeringen med en uopfyldt Pligt overfor Holsten og det tyske Forbund. Forbundspagten rummede ikke blot en § 13 om Stænderforfatninger, men ogsaa en § 12, der tilsagde enhver Forbundsstat med mere end 300.000 Indbyggere Adkomst til at have en tredje Instans i Retsplejen, den Højesteret, som savnedes i Holsten ligesom i Slesvig.

¹⁾ Dept. f. u. A., Frankfurt II, Tyske Depescher 1821—25. Nr. 481.

Denne Kommissions Virksomhed er blevet fremdraget og belyst af Arkivdirektør *Paul Richter* i Kiel¹). Vi overraskes ikke ved en Oplysning om Kommissionens Hensyntagen til Fællesskabet mellem Hertugdømmerne, og interessant er det at se, hvorledes Slesvig-Holstenske Kancelli holdt tilbage paa Reformplanens Iværksættelse, medens Udenrigsdepartementet ønskede at fremskynde den, fordi der her laa et mindre behageligt udenrigspolitisk Spørgsmaal²). Til Forbundsdagen indløb der gentagne Gange Klager fra Holstenerne over den mod Forbundspagten stridende Retsplejeordning i deres Land. Men alt dette synes ikke at have anfægtet Kancelliet. Efter Kommissionens Forslag resolverede Kongen 10. November 1826, at der skulde oprettes en særlig holstensk Provinsialregering (adskilt fra den hidtidige Forbindelse med Overretten) og en holstensk Overappellationsret. 4. Maj 1827 fastsloges ved kgl. Resolution de nærmere Regler for Regeringens Indretning og Myndighed; men man skred ikke til at iværksætte Bestemmelserne. Hvad der i 1820erne gennemførtes af Forvaltningsreformer i Hertugdømmerne, indskrænkede sig til de første Skridt i Retning af en Kobstadsordning, hvorefter Kommunalbestyrelsen skulde vælges af alle næringsdrivende Borgere og ikke som hidtil supplere sig selv³).

Regeringen har aabenbart i baade Forfatnings- og Forvaltningssagen set bort fra det udenrigspolitiske Hensyn, fordi den stoledes paa den indenrigspolitiske Situation, der forelaa i Kraft af den holstenske Befolknings Taalmodighed og Troskab. Tiden var i sig selv daarlig egnet til at rejse en tysk-national Bevægelse mod dansk Absolutisme. Tyskland forfulgte sine liberale Studenter og Professorer og underkastede Pressen en Censur, som heller ikke Holsten slap fri for. Danmarks Konge kunde besvare den preussiske Gesandts Klage over en kielsk Professor, der havde demonstreret lidt for livligt nede ved Rhinen, med en elskelig Bemærkning om, at Manden nok havde troet, han var hjemme i hans, Frederik VI's, Land⁴). Hvad Ridderskabet angaar, var det ikke at vente, at

¹) Aus der schleswig-holsteinischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Zeitschrift 1929, S. 449—579.

²) Anf. Sted, S. 523—56.

³) Falek: Privatrecht II, S. 196 ff., jfr. Munch II, S. 108.

⁴) Pfaff: Lebenserinnerungen I, S. 181 ff.

det skulde andrage Forbundsdagen om en Forfatning for Holsten uden Forbindelse med Slesvig og uden Genoplivelse af de gamle Standsprivilegier. En dyb Ro synes i 1820erne at have bredt sig over Hertugdømmerne. Som en ensom politisk Kæmpe stod ved Indgangen til 1830 den medicinske Professor Frantz Hermann Hegewisch, der var særlig interesseret i Administrationsformen og herom skrev Klager og Indlæg med Angreb paa det bestaaende Embedsvæsen¹⁾. I en Klageskrivelse til Kancelliet fra 1828 fremhæver han, at Hertugdømmerne ikke som Kongeriget har en Presse, der er i Stand til at sige Regeringen Sandheden²⁾ — en holstensk Anerkendelse af de offentlige Forhold i Danmark.

6. Offentligt Liv og Samfundsopfattelse i Danmark før 1830.

Det egentlige Danmark havde kendt visse politiske Bevægelser samtidig med den store franske Revolution i 1790erne. Malthes Conrad Bruun og P. A. Heiberg var dengang optraadt som dristige Oppositionsmænd mod Enevældens Regeringsform, og de havde bødet for deres Kritik med en tvungen Landflygtighed. Selvfølgelig kan man med Grund tale om de daværende Magthaveres Haardhed. Et Spørgsmaal bliver det alligevel, om der skete nogen større Skade for Folket ved Standsningen af disse københavnske Skribenters Virksomhed. Det tør vel nok siges, at *Chr. Colbjørnsen* var en dansk Revolutionsmand, hvis Gerning kom til at betyde ulige mere, fordi den tog et praktisk Sigte og afpassede sig efter de forhaanden værende Muligheder. »Hvis vor berømte Colbjørnsen ikke var dybt inde i Sagerne her, vilde han være en farlig Demagog«, skrev Grevinde Schimmelmans om ham og karakteriserede derved samtidig Arten af den Enevælde, som kunde bruge en saadan Mand i sin Tjeneste. Colbjørnsen forstod, hvorledes i Danmark Enevælden gav Grundlaget for en Hævvelse af »Menneskerettighederne«; derfor tjente han den, og derved kom han til at forfatte ikke en »Aristokraternes Katekismus«, men Landbolove, der vendte deres skarpe Brod mod

¹⁾ W. Klüwer: Frantz Hermann Hegewisch i Nordelbingen IV (1925), S. 368—466, jfr. Richter i Zeitschrift, S. 557—79.

²⁾ Sidst anførte Sted, S. 565.

al »aristokratisk« Fortolkning af Ejendomsretten til den danske Jord¹⁾).

I det 19. Aarhundredes første tre Aartier skulde der ikke fremstaa nogen dansk Mand af Betydning, der vilde vove at fremtræde som aktiv Modstander af Danmarks Statsforfatning. Det lader sig umuligt gøre at se en fremragende Personlighed i den stakkels Dr. Dampe, der i 1820 forsøgte sig med sin barnagtige »Sammensværgelse« og til det Formaal endog havde tænkt at stifte Oprør i Hæren. Den brutale Straf, som blev den ulykkelige Fantast til Del gennem mange Aars Fængsling i Citadellet og paa Christiansø, har forbundet et vist Martyrium med hans Navn, men kan ikke skaffe ham Anseelse som en virkelig Foregangsmand i vor politiske Historie²⁾).

Som Martyrer for en Frihedens Sag er der mere sand Grund til at mindes de kristelige Lægfolk, der kæmpede tappert mod deres Præster og verdslige Øvrighed for Retten til at holde »gudelige Forsamlinger« efter deres Hjertes Trang. En Lægprædikant som Christen Madsen fra Bregner ved Kerteminde blev ved den Forfølgelse, han maatte døje, men ikke lod sig kue af, en Forløber for nye folkelige Frihedskrav. Den »gudelige« Vækkelse, saaledes som den allerede før 1830 brød igennem paa Fyn, vendte sig ligesom »de stærke Jyder«s Kamp for at bevare Kingos Salmebog og Pontoppidans Katekismus, paa epokegørende Maade mod Statskirketvangen. I al denne modige Salmesang lød fra fattige Hytter de første Toner, der varslede den gamle Almues aandelige Rejsning³⁾). Der forberedtes noget af det, der ved Siden af de samfundskonomiske Drivkræfter skulde skabe Væksten for de demokratiske Bevægelser i vort Samfundsliv. Er end det 19. Aarhundredes første egentlige Folkebevægelse i Danmark af en udpræget religiøs, »indremissionsk« Karakter, faar den dog, set i det historiske Perspektiv, sin ejendommelige Plads i vor politiske Udvikling.

En saadan Plads er det heldigvis ikke nødvendigt at tilkende

¹⁾ Jfr. Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI, 2, S. 152 ff.

²⁾ J. C. Johansen: Dr. J. J. Dampe og Attentater paa Enevælden i 1820 (Historisk Tidsskrift 6. Række V, S. 555—680), jfr. Rubin, S. 308 ff.

³⁾ Jfr. Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar (1897) og Holger Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede, 2. Udg. I, S. 269 ff.

Jødefejden i 1819. Der er nok talt om en »økonomisk-politisk Baggrund« for denne danske Pogrom, og selve A. S. Ørsted har kaldt den »en Demonstration mod Regeringen«¹⁾. Men Politik i dybere Forstand har der umulig kunnet ligge i, at en uvidende Almue under fortvivlede økonomiske Tidsforhold lod sig ophidse mod bjergsomme Forretningsfolk, der syntes for stærkt begunstiget. Regeringen, der greb ind med kraftig Haand mod disse Udskejelser, har i en Periode omkring 1820 været særlig indstillet paa at værne Orden og Ro med alle til Raadighed staaende Midler²⁾. Det hele har Sammenhæng med en almindelig europæisk Situation, men der fremtræder en iøjnefaldende Modsætning til tyske Forhold i et saadant Træk, som at Regeringen ikke forhindrede Oprettelsen af den danske Studenterforening, der kunde finde Sted i 1820 til Trods for Professorbetænkeligheder³⁾.

Nogen politisk Bevægelse af alvorlig Betydning fandtes der ikke i Danmark paa den Tid. Det kunde ske, at »Dagen«, det største af de københavnske Blade, kom for Skade at bringe en Artikel, hvori der var Tale om »Finanssvælget, Almenvelstandens Grav«, et Udtryk, Kongen ikke vilde lade upaatalt⁴⁾; men det skete næppe mere end een Gang, og det betød alt andet end at den meget skikkelige Avis vilde gøre sig til Organ for politisk Opposition. Heller ikke bør der lægges for megen Vægt paa, hvad det kan være muligt at fremdrage af Stemningsudbrud fra efterladte private Breve. Den unge Løjtnant Tscherning skrev i 1817 hjem fra Frankrig til sin Fader, at han *hadede* det absolute Kongedømme og ikke vilde drage sin Kaarde for at forsvare det⁵⁾; men det turde være givet — og det var praktisk talt det vigtigste —, at den unge Mand heller ikke noget Øjeblik tænkte sig at gribe Kaarden for at *bekæmpe* Absolutismen.

Nogensomhelst almindelig Interesse synes det holstenske Forfatningsspørgsmaal ikke at have vakt i Kongeriget; det var en Sag for Regeringen, ikke for Folket. Men selvfølgelig maa man ikke tænke sig, at der overhovedet ikke blev talt Politik

1) Rubin, S. 302 ff., Ørsted: Liv IV, S. 578.

2) Se om Censurforanstaltninger m. m. Rubin, S. 309 ff.

3) H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, især S. 97 ff.

4) Rubin, S. 311.

5) Af A. F. Tschernings efterladte Papirer I, S. 105.

Mand og Mand imellem i privat Samvær. I København maa vist Snakken have gaaet ret livligt om det uforsvarlige ved Finansstyrelsen, det forældede Kollegievæsen o. s. v. Hvorfor skulde vel Datidens Danske have været mere tilbageholdende, naar det gjaldt privat Kritik af Kollegierne, end Nutidens overfor Rigsdagen? Trange var jo Tiderne, ringe Handel og Om-sætning, hvem andre end Regeringen skulde man saa først og fremmest lægge Skylden paa? Den senere Biskop Mynster skriver i et Brev fra 1819: »Det gaaer naturligvis her som alle-vegne, at Regeringen maa bære Skylden for ethvert Uheld eller endog for Folkets egen Daarligheder. . . . Da man nu har faaet den »repræsentative Forfatning« i Munden, saa ere der Mange, som mene, at der i denne vil være Tilflugt mod alle Ulykker, skjøndt jeg tvivler om, at de Deputerede fra Callundborg, Hol-bek eller Hjørring vilde votere efter visere Maximer for Stats-styrelsen«¹⁾. Med andre Ord: indenfor de sociale Kredse, hvor en Mand som Mynster færdes, lyder der i denne Efterkrigstid dybe Suk efter det Parlament, der skal kunne fri Landet ud af af den Sløvhed og Ødselhed, som man mener at kunne konstatere ved Enevældens System. Sammenligningen maa melde sig med Stemninger i ganske modsat Retning indenfor tilsvarende Kredse i Tiden efter Verdenskrigen — ogsaa fordi det i begge Tilfælde bliver ved Stemningerne, uden at der sker noget Forsøg paa at omsætte dem i Handling.

De litterære Brydninger og religiøse Diskussioner sætter i Aarene mellem 1814 og 1830 mange livlige Penne i Bevægelse. Men det er sikkert en Fejltagelse, hvis man vil tro, at det er Romantikens Verdensfjernhed og Religiositetens Himmel-flugt, der har sat Præg paa hin Tids Mennesker i deres Forhold til offentlige Interesser. »Romantik« er snarere Tidens Modernælk for den Generation af Unge, der senere skal udvikle sig til liberale og nationale Politikere, end det er den aandelige Føde, der har næret selve de Mænd, der i disse Aar maa bære Samfundslivets Ansvar og Byrde. Denne Generation har endnu Arven fra det 18. Aarhundrede, er »rationalistisk« med mere Sans for Tingene ved Jorden end for det højt-flyvende og derfor ogsaa med Evne til at finde sig fornuft-

¹⁾ Breve fra J. P. Mynster (til Brøndsted 6/12 1819), S. 136.

mæssigt tilrette med en Begrænsning af sine Opgaver under Forhold, der afgjort rummer en Opfordring til at lægge Vind paa det praktiske frem for det politiske. I den Aand virkedes der af Embedsmænd i forskellige Stillinger, af oplyste Landmænd og Byborgere, ikke mindst af Præster rundt om i Landet. Der er intet, der for Alvor kan skille disse »Rationalister« fra det Statssystem, der i sig selv ved hele sin Opbygning giver Udtrykket for den »rationelle« Aands Herredømme.

Der fandtes et offentligt Liv, som gav sig Udslag i Presseorganer og Sammenslutninger, men dette Liv samlede sig alene om de almindelige Samfundsspørgsmaal med Udskillelse af det politiske i snævrere Forstand, — det forfatningspolitiske. Skal man sige, hvad det var, der først og fremmest og i de videste Kredse samlede Opmærksomheden, da maa man nævne en jævn og prosaisk, men altid i Danmark betydningsfuld og stor Sag: Landbrugets Udvikling. Samtidig med at dansk Landbrug oplevede sin voldsomste Krise, blev der teoretisk og praktisk givet de mest kraftige Udtryk for Troen paa dets bærende Betydning for Landets Velfærd. En særlig Anledning til at lade denne Tro komme til Orde laa der i, at den i saa udpræget Form var ny. Merkantilismens Tidsalder laa ikke langt tilbage. Som Amtmand i Sorø udvikler Kancelliets vordende Præsident, Stemann, i 1815 i en Erklæring overfor Regeringen, at alle Kræfter bør sættes ind paa at styrke Landbruget som Landets vigtigste Hjælpekilde, og at man maa indse Nødvendigheden af at lade Hensynet til alle andre Erhvervsgrene »og i Særdeleshed Handel og Fabriker« være det underordnede. Samme Aar forkyndtes det i en Pjèce, skrevet af en Kollegieembedsmand, at Erstatningen for Norges Tab skal søges i en flittig og samvittighedsfuld Dyrkning af Danmarks og Holstens frugtbare Jord, og at dansk Arbejde og Kapital vil finde sin rette Anvendelse her og ikke i Fabriksvæsen¹⁾.

Den Tanke, at det udad tabte skal vindes indadtil, karakteriserer ligesaa godt Tiden efter 1814 som Tiden efter 1864. Den gled naturligt sammen med en udpræget agrarisk-libe-

¹⁾ Stemanns Privatarkiv D. 4. Tanker ved Tabet af Norge af Student Fr. Cortsen (d. v. s.: Fr. Stoud) (1815); jfr. Det danske Folks Historie VI, S. 342 ff.

ralistisk Opfattelse af Landets Økonomi, og den forbandt sig — som Stænderforhandlingerne meget tydeligt vil vise os — med et yderst jævnt Syn paa Danmarks Opgaver udadtil, et Syn, der kunde gøre det naturligt for en soransk Professor at prise Frederik VI's »stille Tapperhed« under Jævnforelse med historiske Helte som Karl XII og Napoleon (Skikkelser, som sikkert nok vilde have passet godt indenfor det daværende Danmarks Rammer)¹⁾. »Aanden fra 1814« finder Udtryk i al denne jævne, rent praktisk indstillede Patriotisme, ligesom Aanden fra 1848 i den store Nationalbegejstring, hvori man mærker Suset fra den »Romantik«, som det skulde tage Aar-tier at gro fra Litteraturen ud i Livet²⁾.

De offentlige Bestræbelser for at fremme Landbruget samlede sig især indenfor *det kgl. Landhusholdningsselskab*³⁾. Præsidiets i dette Selskab beklædtes i Landbrugskrisens Aar af Jonas Collin og A. S. Ørsted i Forening med Joh. Chr. Drewsen, den praktiske Foregangsmand indenfor baade Landbrug og Industri, som her fik Lejlighed til en almen Virksomhed Side om Side med de dygtigste Mænd fra de kgl. Kollegier. Med alle til Raadighed staaende Midler søgte Landhusholdningsselskabet at virke for Udryddelsen af gammel Slendrian indenfor Landbruget og for Udbredelse af mere rationelle Metoder. Men det var en svær Kamp, i Landbrugskrisens Tid en næsten heroisk Kamp mod paa een Gang slette Konjunkturer og en tilsyneladende uovervindelig Vrangvilje hos Bønderne overfor det ny. Det var Bønderne, det især gjaldt om at faa opdraget, og hvor syntes det ikke vanskeligt at faa dem blot saa langt, at de vilde overholde Markfreden, den første Forudsætning for en Landbrugsdrift efter den ny Tids Idealer. Selv Videnskabernes Selskab udstedte Prisopgaver om denne Sag, der var som en Samfundssag med Krav paa Opmærksomhed i lige Grad fra lærde og læge⁴⁾.

¹⁾ P. Hjort: Kritiske Bidrag, Politisk Afdeling, S. 17 (Fødselsdagstale for Kongen 1828).

²⁾ Jfr. m. H. t. Brydningen mellem »kosmopolitisk« og national Tankegang Knud Fabricius i Gads danske Magasin 1921, S. 337—54: »N. F. S. Grundtvig og Folkenes Forbund«.

³⁾ H. Hertel: Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie (1920), Selskabets Aarsberetninger, jfr. Det danske Folks Historie VI, S. 370 ff.

⁴⁾ Oversigt over Det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1816, S. 25 ff., jfr. Drewsens Besvarelse af Opgaven i Landøkonomiske Ti-

Mistvivl om, at den danske Bondestand egnede sig til at være Bærer af et Fremskridt, blev under disse Forhold Anledning til Drøftelse af et saa stort og vidtrækkende Samfundsspørgsmaal, som vel nogensinde har været rejst i Danmark: Spørgsmaalet om det hensigtsmæssige i at lade de Landbolove blive staaende, som tog Sigte paa Opretholdelsen af en Gaardmandsklasse. Meget kort Tid efter de store Landboreformers Gennemførelse stilles en væsentlig Side af Colbjørnsens og Reventlows Værk under ny Diskussion. Vilde det ikke give et bedre Udbytte for Samfundet, hvis alle disse Forbud mod Sammenlægning og Bortforpagtning af Bondejord blev ophævet, saaledes at de Mænd, der evnede at faa noget ud af Jorden, virkelig fik Lov til i fuld Udstrækning at prøve deres Kræfter? Allerede før 1814 udstedte Selskabet Prisopgaver i denne Retning; 1817 indgik det med et Andragende til Kongen om Spørgsmaalets Undersøgelse¹); men i 1823 forefaldt den mest interessante Episode. Da rejstes nemlig Spørgsmaalet paany af selve *Drewsen* med et kraftigt agitatorisk Foredrag i Landhusholdningsselskabet. Han, den senere politiske Bonden, retter et voldsomt Angreb paa hele Gaardmandsklassen, skildrer med drastiske Ord og Eksempler den Slendrian, der raader i den almindelige Bondegaardsbedrift, den haablose sejge Vedhængen ved forældede Driftsformer. De Slutninger, han drager, bliver, at en Bonde mangler baade den fornødne Kapital og Dygtighed til at være selvstændig Landbruger, og at det vil være til Gavn at erstatte Livsfæstet med frie Forpagtninger og indføre fuld Frihed til Sammenlægning af Bøndergaarde. Naar en saadan radikal Omdannelse af Landbolovgivning har fundet Sted, vil, mener denne fremskridtsivrige Præsident i Landhusholdningsselskabet, det heldbringende Resultat efterhaanden blive al dansk Jords Fordeling mellem Storbedrifter, i hvis Tjeneste saa Medlemmerne af de

dender II, S. 291—345. At *Drewsen* senere (1835) optoges som Medlem af Selskabet, betød fra dets Side i udpræget Grad en Anerkendelse af praktisk Kundskab og Stræben.

¹) Landhusholdningsselskabets Aarsberetning 1812, S. 181, 1813, S. 79 ff. Selskabets Skrifter IV, S. 351 ff., jfr. om hele Diskussionen af dette Spørgsmaal min Afhandling (»Jordspørgsmaalet i Danmark for 100 Aar siden«) i Dansk Udsyn 1923, S. 21—37.

tidligere Gaardmandsfamilier kan finde den for dem mest passende Anvendelse som Husmænd og Landarbejdere¹⁾.

Drewsens Tanker vakte, da de kom offentlig frem paa Tryk, en kraftig Modsigelse. De fandt ganske vist Stotte, saaledes hos hans Kollega i Landhusholdningsselskabet Jonas Collin. Et københavnsk Blad viste derimod sin Bondevenlighed ved at betegne dem som uværdige for et kultiveret Menneske. En saglig begrundet Indsigelse blev nedlagt af Pastor O. D. Lütken fra Mehrn, en Repræsentant for Tidens udpræget sociale Præstetype, og af den filantropiske Godsejer F. A. Holstein-Holsteinborg. Med særlig Virkning kunde det gøres gældende, at Landmændene udenfor Bondestanden i de svære Kriseaar ikke klarede sig økonomisk bedre, men daarligere end Bønderne, hvis Forsigtighed overfor Eksperimenter maaske derfor i Virkeligheden maatte udlægges som en nationaløkonomisk Fordel. I Diskussionen stod paa ejendommelig Maade Bondevenner og Bondemodstandere overfor hinanden — men altsaa med en Fløjmand for de sidste, der senere skulde vinde sit historiske Navn som Bondeven²⁾.

Efter hvad Ørsted beretter, faldt denne Diskussion bort, da man erfarede, at Kongen holdt bestemt paa Livsfæste og ikke vilde tillade nogen Lempelse deri — et Vidnesbyrd for saa vidt om, at den personlige Kongemagt, der sikkert nok havde Vanskelighed ved at gennemføre store Forandringer, dog kunde have Evne til at modsætte sig saadanne³⁾. Majestætens Fødselsdag var i 1821 af Universitetsprofessoren i Landbrug, G. Begtrup, blevet set som en passende Anledning til at fremføre Kravet om Ophævelse af den »tvungne« Landbrugsret som et Slags Folkeønske for Tronen. Hans Optræden havde givet Gaardmand Rasmus Hansen i Ribbjerg paa Langeland Anledning til at møde med en Protest paa sine Standsfællers Vegne: »Bondestanden maa ikke undertrykkes«, vi skal ikke have Forhold i Danmark som i England, Kongen skal ikke erstatte

1) Nye landøkonomiske Tidender V (1823), S. 1—29.

2) Nyeste Skilderi af København 1824, Nr. 10, 11 og 13. Nye landøkonomiske Tidender V, S. 133—157 (Holstein), S. 173—192 (Lenvigh, Meningsfælle af Drewsen), S. 277—323 (Lütken), S. 323 f. (Collin), jfr. C. Dalgas i Vejle Amts Beskrivelse (1826), S. 194. Forsigtighed hindrer Bonden i at anvende mere paa Produktionen, end Produktet er værd, hævder Lütken, og en lignende Betragtning anstilles af Dalgas.

3) Ørsted: Liv III, S. 329.

Fæste med Forpagtning, men tværtimod lade det afløse til Selveje — egentlig hele det senere Bondevenneprogram fra en Bondemands Pen¹⁾).

For den historiske Betragtning tegner det et mærkeligt Perspektiv for den senere Samfundsudvikling, at Fremskridtets Mænd i første Tredjedel af det 19. Aarhundrede kunde drøfte med Lidenskab selve Spørgsmaalet om den danske Gaardmandsklasses socialøkonomiske Eksistensberettigelse. Derigennem forstaas ogsaa klarere de store Landboproblemer, vi skal møde i Stænderforsamlingerne, og et bedre Eksempel kan vistnok ikke gives paa Vægten af de Emner, der kunde gøres til Genstand for den frieste offentlige Diskussion i Tiden før 1830.

Det maa tilføjes, at selvom Tidens Interesse i saa høj Grad samlede sig om Landbrugets Udvikling, manglede der ikke i Regering og Offentlighed Sans for at søge Midler til Fremme af det industrielle Liv. 1823 stiftedes »Selskabet til Naturlærens Udbredelse«, 1829 oprettedes Polyteknisk Lærestanstalt med Danmarks store Naturvidenskabsmand, Hans Christian Ørsted, som Leder. Skønt der endnu i en vis Udstrækning blev ydet offentlige Understøttelser til enkelte Industrivirksomheder, var det Oplysning og Uddannelse, man i Pagt med Tidsaanden ogsaa paa dette Omraade først og fremmest vilde sætte sin Lid til²⁾).

Et Udtryk for Tidens almindelige samfunds-økonomiske Opfattelse er Tvivlen om det gavnlige ved Statsmagtens direkte Indgriben i Erhvervsforhold. Oluf Christian Olufsen (»Gulddaasen«s Forfatter) udgav som nationaløkonomisk Professor 1815 en Lærebog, »Grundtræk af den pracliske Statsoeconomie«, der anmeldtes af Ørsted med Ros over Forfatteren, fordi denne »som andre sunde Hoveder« ikke ønsker Nationens Velstand fremmet ved Statsreguleringer³⁾). Karakteristisk vender Olufsen sig i det nævnte Skrift⁴⁾) mod Fattigvæsenet i den bestaaende Form: det er, hævder han, uretfærdigt at opkræve en almindelig Fattigskat, enhver »Arbejdsklasse« bør derimod

1) Den økonomiske Correspondent V, Nr. 5 og Nr. 12.

2) Jfr. Rubin, S. 444 ff.

3) Dansk Litteraturlidende 1816, S. 488.

4) S. 217—24.

have Pligt til at sørge for sine Trængende (noget i Retning af en Idé om Folkeforsikring).

Det ny Fattigvæsen skabte det for By og Land fælles store socialpolitiske Problem: var denne kostbare Understøttelsespolitik til Folkegavn, eller tjente den til at demoralisere Folket? Pastor Bastholm i Slagelse udviklede i et stort Værk paa 346 Sider (unægtelig et Vidnesbyrd om social Interesse), at den menneskelige Karakters Mangler og Samfundets Ufuldkommenhed skaber en Fattigdom, som Staten nødvendigvis maa afhjælpe, og at Midlet dertil maa være en Fattigskat efter progressiv Skala, da de frivillige Bidrag kun betales af de gode, ikke af de egoistiske Mennesker. En anden Præst, Missionsvennen og Landøkonomen Bone Falck Rønne i Lyngby, hævdede overfor Bastholm, at det aldrig kunde være Statens Pligt, ja ikke engang dens Ret at forsørge de fattige, en Opgave, der maatte løses af den kristelige Kærlighed. Efter Rønnes Skøn førte Fattigvæsenet paa en uheldig Maade til, at Folk skubbede Byrden ved deres Paarørendes Forsørgelse over paa det offentlige, samtidig med at det voldte Præsterne et ulideligt Besvær¹⁾. Problemet var naturligvis ikke alene kongerigsk. I Hertugdømmerne havde Fattigvæsenet en ivrig og varmhjertet Talsmand i J. D. Lawätz²⁾; men fra Tiden efter 1830 vil vi faa det Indtryk, at Modstanden og Kritikken havde en mere skarp og vedholdende Karakter hernede.

N. F. S. Grundtvig horte til dem, der saa med Skepsis paa det tvungne Fattigvæsen; han taler i sine historiske Forelæsninger 1838 om det Brod, der gennem Fattigvæsenet bliver afkrævet dem, der knap har det selv³⁾. I sit almindelige Samfundssyn frembyder Grundtvig et udpræget Eksempel paa den

¹⁾ Hans Bastholm: Theoretisk og praktisk Anvisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark udenfor Hovedstaden (Slagelse 1817), anmeldt af Rønne i Dansk Litteraturtidende 1818 (S. 225—56 og 260—69): »Staten, som Stat betragtet, kan ikke fordre, at dens Borgere skal øve Barmhertighed, men Retfærdighed« (S. 233) — en udpræget »retspolitisk« Betragtning; se desuden Rønne i Teologisk Bibliotek IX, S. 234—62. I sin »Haandbog i Lovkyndighed« (I, S. 561 ff.) anfører A. S. Ørsted, efter sin sædvanlige Metode, mange Grunde pro et contra Fattigvæsenet, underkender ikke det berettigede i Kritikken, men faar dog til Konklusion: Tvangen paa dette Omraade er nødvendig for at afhjælpe den haardeste Nød, og der bliver endda nok at gøre for den private Barmhertighed.

²⁾ J. D. Lawätz: Ueber die Sorge des Staats für seine Armen und Hülfbedürftigen (1815).

³⁾ Mands Minde, S. 389.

aandelige og sociale Liberalisme, der kom til fuld Bevidsthed under den danske Enevælde uden at føle sig i Modstrid med den. Samtidig med at hylde det landsfaderlige Kongedømme som den bedste Regeringsform udformede den store Præst og Digter sine radikale Tanker om Friheden for Loke saa vel som for Thor som den bedste Regel for alt Aandsliv og om »Kræfternes frie Spil« som det, der skaber blomstrende Riger¹). Bekendt er det, hvorledes Grundtvigs Ideer om personlig og borgerlig Frihed i høj Grad paavirkedes ved hans Besøg i England. Længe før der blev Tale om at efterligne dette Land i politisk Forfatningsform, kunde det i økonomisk-social Henseende give Danmark et Forbillede — et Forbillede, der med Hensyn til Bevarelsen af de sociale Linjer i den danske Enevældes Politik kunde frembyde sine betydelige Farer, saaledes som den omtalte store Diskussion om Landbolovgivninggen viser os²).

En udpræget Liberalist — af fransk Skole — var *C. N. David*, den vordende Politiker, der før 1830 maatte nøjes med at beskæftige sig med rent samfundsøkonomiske Spørgsmaal og netop det nævnte Aar skulde blive udnævnt til Professor i Statsøkonomi. I Aarene 1826—29 udgav han »Statsøkonomisk Arkiv«, der indledes med en Tilegnelse til Tronfølgeren, Prins Christian Frederik, hvori det fastslaas som den økonomiske Videnskabs Opgave i denne Efterkrigstid at anvise »de Midler, der ved paany at oplive og udvide Statsborgernes Interesse kan lægge de i lang Tid Almenvelstanden slagne Saar«. I Tidsskriftets to Bind findes behandlet saadanne Emner som »lav Told i Statskassens Interesse«, »Lavsvæsenets skadelige Indflydelse«, Tallotteriet, Fattigvæsen og humane Foranstaltninger — alt paa en Maade, der giver Vidnesbyrd om Interesser og Tendenser indenfor dansk Samfundsliv i Tiden kort før Stænderforsamlingerne. Der findes (i 2 Bind) en enkelt Artikel betitlet »Parlamentariske Forhandlinger«, et sagligt Referat af

¹) Se især Nordens Mythologi 1832; en let tilgængelig Oversigt over Grundtvigs folkelige Grundtanker frembyder Ernst J. Borup og Fr. Schröder: Haandbog i N. F. S. Grundtvigs Skrifter II.

²) Grundtvig, den begejstrede Profet for en dansk Bondekultur, saa selvfølgelig det sørgelige i, at England havde ofret sin Bondestand (Mands Minde, S. 43 ff.).

det engelske Parlaments Drøftelse af Korntolden, men maaske nok skrevet med et lille Suk over, at der endnu ikke fandtes noget parlamentarisk Forum for Drøftelsen af de store Samfundsspørgsmaal i Danmark¹).

Saa meget mere Vægt laa der paa den Drøftelse, der kunde finde Sted gennem Blade og Tidsskrifter. Tilstrækkeligt bekendt er det, hvorledes Frederik den Sjette granskede det smaaborgerlige Københavns Ønsker gennem Ugebladet »Politivennen«. De københavnske Dagblade i Tiden ved 1830 var »Dagen«, »Statstidende« (d. v. s. »Berlingske Tidende«) og »Københavnsposten«, den sidste stiftet paa det Program at være et særligt Nyhedsblad og Hovedstadsblad, men med et overvejende æstetisk Præg. En Række danske Provinsbyer var naaet til at have en Avis: Roskilde, Slagelse, Ronne, Odense, Nykobing F., Aalborg, Aarhus, Skanderborg, Randers, Ribe, Vejle, Viborg. Ogsaa i Hertugdømmerne fandtes en Del smaa Blade, alle skrevet paa Tysk.

7. Det økonomiske Vendepunkt.

Enhver retfærdig Vurdering af Tiden før og efter 1830 maa tage Hensyn til, at der ved dette Tidspunkt sker en afgørende Vending til det bedre i det danske Samfunds økonomiske Vilkaar.

Den lykkelige Opgangsperiode, der havde baaret de store Reforme, var blevet afsluttet allerede ved Sammenbruddet af Danmarks Neutralitetspolitik i 1807. Derefter var fulgt en halv Snes Aar, præget dels af Krigsforholdenes Usikkerhed, dels af Pengekrisen, og saa var atter fulgt et lignende Tidsrum — nøje regnet Tiaaret fra 1818 til 1828 —, hvori den store Landbrugskrise lagde sit Tryk over alle Forhold i Landet. Denne Krises Forløb kan ikke skildres her²). Vel kendt er det, hvilke haarde Virkninger den havde, og hvorledes den drev mangfoldige Familier fra Hus og Hjem. Det var gamle Tidens haarde Fattigdom, der atter var kommet over dem, som dyrkede den

¹) Jfr. om David som Nationaløkonom H. Westergaard i Dansk biografisk Leksikon IV, S. 219 ff.

²) En ved Klarhed, trods Kortfattedhed, klassisk Skildring er givet i V. Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne II, S. 15—45.

danske Jord. Kornpriserne havde aldrig været saa langt nede i Danmark siden det ulykkelige Femaar 1730—35, da Christian VI's Regering ikke havde kendt andet Middel til at bøde paa Landbrugets Nød end at indføre Stavnsbaandet. Ogsaa Frederik VI's Regering maatte i disse Aar først og fremmest tænke paa Krisehjælpen, der heldigvis nu blev af en anden Art, men som i høj Grad lagde Beslag paa Statens finansielle Kræfter — med det Resultat som det mest iøjnefaldende, at Domænerne ved Krisens Slutning var blevet udvidet med en Mængde private Godser, som Staten havde været nødt til at overtage for ufyldstgjorte Fordringer¹⁾.

Under saadanne Forhold var det ikke underligt, at den Reformpolitik, der blomstrede under Kronprins Frederiks Regering, ikke i mere omfattende Grad er blevet fortsat i Frederik VI's Kongetid. Naar det i det foregaaende blev forsøgt at fremhæve visse Grundlinjer af det danske Samfunds Indretning i Tiden nærmest for Stænderforsamlingerne, maatte det ske ved at pege paa Beskaffenheden af de store Reformers i Tiden omkring 1800. De seksten Aar fra 1814 til 1830 er i det væsentlige en *Stilstandsperiode* indenfor Danmarks Historie. At dadle Frederik VI og hans Ministre haardt for denne Stilstand (som der har været Tilbojelighed til baade i den nærmeste Tid derefter og i en senere Tid) viser sig næppe som retfærdigt, naar man vil tage Hensyn til den Magt, de almene Forhold nødvendigvis maa have overfor de enkelte Mennesker.

Ingen Regering, den være sig enevældig eller parlamentarisk, kan reformere uden at have de fornødne Penge til Reformerne. Men virkelig »reaktionær« kan Frederik VI's Regering ikke til noget Tidspunkt siges at have været i sin almindelige Politik, eftersom den i alt væsentligt opretholdt og befæstede den Samfundsordning, der var blevet Frugten af de store Reformers; blot gjorde den ikke nye afgørende Fremstød. Paa lignende Maade maatte det i Virkeligheden gaa det private Fremskridtsarbejde; der var higende Iver nok, men smaa praktiske Muligheder, og det var næppe uberettiget at antage, at f. Eks. de ledende indenfor Landhusholdningsselskabet, naar alt kom til alt, overvurderede disse Muligheder.

¹⁾ Jfr. foruden Falbe-Hansens anførte Skrift Rubin, S. 208 ff.

Paa Krigens allerværste Skade for det økonomiske Liv er der i det væsentlige raadet Bod allerede for 1830: ved Nationalbankens Bestræbelser nærmede Pengesedlernes Kurs sig Pari 1825, forbedredes efter et lille Tilbagefald stot og regelmæssigt fra 1827, naaede Pari 1838 (hvorefter de skulde blive indløselige med Sølv 1845). Grundlaget for Landets under Krigen forstyrrede Pengevæsen laa nogenlunde fast (indtil den næste Verdenskrig), da den nye økonomiske Opgang skulde til at begynde¹⁾.

Opgangen fra ca. 1830 ytrede sig paa meget enkel Maade: hovedsagelig som stigende Priser paa Landets Hoved-Salgsvare, Kornet, og dermed som en stigende Værdi af Landets Hovedformue, Jorden; der blev en ny Spore til at udnytte denne saa meget som muligt. Kapitelstaksten for Rug var i 1820'erne pr. Td. gennemsnitlig 6,12, men blev i 1830'erne 8,35; for Byg er de tilsvarende Tal 4,53 og 5,89, for Havre 3,40 og 4,06²⁾. Efter Kommercekollegiets Beregning var Værdien af Monarkiets samlede Landbrugseksport i 1829 9.600.000 Rigsdaler, efter Tabelkommissionens i 1838 22.399.000³⁾. Denne stigende Bølge af Velstand skulde i sin Fortsættelse give det økonomiske Liv i Danmark Mulighed for at hæve sig til uanede Højder. Folket fattedes ikke mere Penge. Gennem et halvt Aarhundrede skulde det lykkes at hæve Landbrugsdriften fra et lavt og ringe agtet Stade til den verdensberømte Produktion af Kvalitetsvarer, samtidig med at ogsaa Byernes Erhverv ved denne Udvikling fik de nye store Muligheder for Fremgang. Saa primitivt ligger de materielle Forhold ved 1830, at Fremgangen i den følgende Tid her let lader sig maale; vi behøver blot at tænke paa Samfærdelsesmidlerne, hvor det væsentligste Fremskridt endnu var Landevejsbygningen, i Resultater hidtil begrænset til Kongerigets Østifter, og nogle faa Dampskibsruter⁴⁾.

Mændene fra 1848 var ikke tilbøjelige til at fælde nogen mild

¹⁾ Jfr. Rubin, S. 30—42, A. Rubow: Nationalbankens Historie 1818—78 (1918—20).

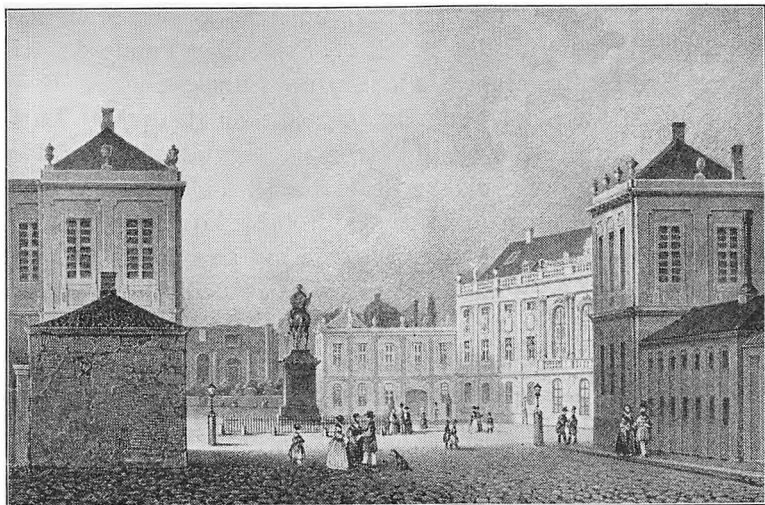
²⁾ Kapitelstakster i ældre og nyere Tid (Statistiske Meddelelser 4—15—1); Falbe-Hansen i anf. Skrift, S. 46.

³⁾ Rubin, S. 132 ff., 402 ff., Statistisk Tabelværk 4. Hæfte.

⁴⁾ V. Falbe-Hansen & W. Scharling: Danmark Statistik III, S. 30 ff., Rubin, S. 142 ff.

og skaansom Dom over den trange Tid før 1830, hvori de selv havde haft deres Barndom og første Ungdom (det mest karakteristiske og ved Indflydelsen paa den almindelige Opfattelse vigtigste Eksempel er Orla Lehmanns Fremstilling i hans Erindringer). Det var ikke det nærmeste Synspunkt for Sønerne at maale Fædrenes vanskelige Vilkaar med den helligere Medbør, deres eget Værk havde haft. For den historiske Bedømmelse er det vigtigt at fastholde, at Indledningen til det parlamentariske Liv falder i Begyndelsen af opadgaende Tider, som vel lader flere Samfundsspørgsmaal trænge sig kraftigere paa, men samtidig forbedrer Betingelserne for deres Losning.

Amalienborg.

FØRSTE AFSNIT

BESLUTNINGEN OM AT INDFØRE STÆNDER- FORSAMLINGER

1. Julirevolutionen og Danmark.

JULIREVOLUTIONEN blev Vendepunktet i Europas politiske Historie i det 19. Aarhundrede¹⁾. Fremkaldt ved et Statskup udbrod Revolutionen 27. Juli 1830 i Paris. Dens Resultat blev hurtigt Kong Karl X's Fordrivelse og dermed det »legitime« franske Kongedømmes endelige Fald. 31. Juli udnævntes Hertug Ludvig Filip af Orléans til Generalstatholder, 7. August valgtes han til »de franskes Konge«. Der skulde ikke blive gjort noget Forsøg paa at fore denne Revolution udover de franske Grænser ved Hjælp af de franske Hære; de fredsvenlige Moderate fik i Paris Overtaget over de krigsbegeistrede Radikale, som drømte om at forny den store Revolutions Stormløb mod det øvrige Europa. Den revolutionære Bevægelse kom dog til at brede sig til flere Lande. 25. August

¹⁾ Jfr. m. H. t. den flg. lille Oversigt Alfred Stern: Geschichte Europas 1815—71, IV.

rejstes i Bryssel Oprør mod det hollandske Herredomme i Belgien; i Dagene fra den 24. til 27. September kunde det frigjorte Land tilbageslaa Hollændernes Forsøg paa en Generobring. Af samme Art som den belgiske var den polske Rejsning, der i de sidste Dage af November begyndte i Warschau, en kort Tid gjorde Polakkerne i russisk Polen til Herrer i deres eget Land, men derefter skulde blive knust, da russiske Tropper i Februar 1831 atter rykkede ind paa polske Omraader for i de følgende otte Maaneder at nedkæmpe enhver Modstand.

I Løbet af Efteraaret 1830 bredte den revolutionære Bevægelse sig til nogle tyske Lande, hvor der var Misfornøjelse med Regeringen og samtidig en vis Uro i de bredeste Lag, fremkaldt ved rent materielle Aarsager: en daarlig Høst, der var fulgt efter en streng Vinter. 7. September maatte Hertug Karl af Brunsvig, der havde trodset Kravet om Indkaldelse af en Landdag, flygte bort fra sin Hovedstad, og en Pøbel afbrændte det hertugelige Slot. I Kurhessen lovede Kurfyrsten 15. September paa Undersaatternes udtrykkelige Forlangende at indkalde Stænderne; senere opstod der en Bevægelse, der i Begyndelsen af 1831 tvang Kurfyrstens Mætresse til at flygte bort fra Hovedstaden og derpaa ham selv til at overlade Regeringen til Kurprinsen. For Sachsens Vedkommende fandt der 2.—4. September Gadeuroligheder Sted i Leipzig, 9. September i Dresden; hurtigt derefter afskedigedes en upopulær Minister, Kongen gjorde en Brodersøn til faktisk Regent, Løfter om Forfatningsændring blev givet. I Hannover, Holstens Naboland, bevaredes Freden indtil Udgangen af Aaret; men 5. Januar skulde det begynde at bryde løs, 8. Januar faar Universitetsbyen Göttingen sin lille Revolution; der slaas et Slag for »en fuldkommen fri Forfatning«; men Opstanden var ikke saa alvorlig og dæmpedes let af Militæret; det umiddelbare Resultat blev Afskedigelsen af en Minister og Indsættelsen af en engelsk Prins som Vicekonge. Senere skulde Hannover faa en ny Forfatning (26. September 1833); Begivenhedernes Frugt i de andre tyske Lande, hvortil Revolutionen var naaet, blev ligeledes Forfatningsreformer: Kurhessen fik en ny Forfatning 8. Januar 1831, Sachsen 4. September 1831, Brunsvig 12. Oktober 1832.

Paa preussisk Omraade gav Julirevolutionen hist og her Anledning til Tumulter uden Betydning. I de sydtyske Stater med deres friere Forfatningsliv skete der ingen Forstyrrelse af den lovlige Orden; men de liberale Bevægelser fik et nyt Stød fremad. Syd for Tyskland kom det i Løbet af 1830 til et demokratisk Gennembrud i Schweiz, og en Opstand i Rom i Slutningen af Aaret blev fulgt af flere italienske Revolter i 1831. Revolutionsaaret 1830 blev ikke et saa mærkværdigt Aar for Europa som 1848, men det gav et saadant Udtryk for nye Kræfter i Frembrud, at det heller ikke kunde blive upaaagtet af Regeringen og Offentligheden i det lille fredelige Danmark.

Regeringen syntes naturligvis ikke saa godt om disse udenlandske Begivenheder. 3. August 1830 beretter den preussiske Gesandt hjem til Berlin om den Frygt, Efterretningerne fra Frankrig har vakt i København¹⁾. Et direkte Udtryk for Frederik VI's øjeblikkelige Stemning overfor Julirevolutionen finder vi i et Brev til Udenrigsminister Schimmelmann, dateret 8. August: vel har Karl X været uforsiglig, men det er »forbryderisk og oprørsk«, at Hertugen af Orléans har modtaget Kronen, og forhaabentlig har den danske Gesandt ikke deltaget i Hertugens Middag²⁾. Selvfølgelig maatte den danske Enevoldskonge finde sig i at blive »Broder« lige saa godt til den nye Folkesuverænitets Konge som til den afsatte Monark af Guds Naade. I sin nærmest følgende Depeche til den danske Gesandt i Paris fremhæver Udenrigsministeren diplomatisk den styrtede Regerings Fejltrin og »Forblindelse« samtidig med at anerkende det franske Folks udviste Lovtroskab³⁾. Om Kongens Stemninger gennem Efteraaret 1830 foreligger

1) Depeche Nr. 30 fra Grev Raczyński til Udenrigsminister Bernstorff. Revolutionen i Paris »n'a pas pu manquer d'éveiller ici des fortes émotions, dans lesquelles on reconnoît la crainte des désordres qui peuvent en être la suite«.

2) Schimmelmanns Privatarkiv. Kuriøst nok finder Frederik VI det fornødent at korrespondere med sin Udenrigsminister paa Fransk — naturligvis et forfærdeligt Fransk.

3) Ordre Nr. 27 til Kammerherre Juul 14/8 1830. — Hertugen af Augustenborg var i Bevægelse for at skaffe sin Svoger, Christian Danneskjold, den Chance at gratulere den ny Konge paa Frederik VI's Vegne, idet han mente ham egnet for det delikate Hverv under saadanne Forhold at repræsentere en absolut Monark. Brev fra Hertugen til Prins Christian Frederik 24/8 1830; jfr. Danske Magazin 6. R. IV, S. 80 f.

der karakteristiske Vidnesbyrd i en lang Række Breve, han har skrevet til Københavns Politidirektør, Deputeret i Danske Kancelli *A. C. Kierulf*, en meget fornuftig og besindig Mand¹⁾, som Kongen har næret stor Tillid til, og som blev hans Raadgiver, da det kom til at gælde den store politiske Beslutning. Disse Breve findes nu blandt Kierulfs efterladte Papirer i Rigsarkivet. Hvis Kongen havde følt Anledning til alvorlig Frygt for Stemningen i København, vilde han først og fremmest have givet den Udtryk overfor Politidirektøren. Noget i den Retning kan ikke anføres. Derimod ser man Kongen i et Brev af 27. September udtale sig med en vis Overlegenhed om, at man, som indberettet af den danske Gesandt, har brugt Militær ved Fængslingen af fire oprørske Skrædersvende i Berlin; man maa underforstaa, at saa megen Betydning vilde der ikke blive tillagt et Oprør af Skrædersvende i København. I det samme Brev lægges det imidlertid for Dagen, at Kongen meget let lod sig skræmme ved mere eller mindre fantastiske Rygter fra det fjerne: han har fra Holland hørt om en »Helvedes Plan« og Sammensværgelse med det Maal at frembringe Uroligheder i alle Lande²⁾).

Der var ingen Fare for eller Tanke om Revolution i København. Der ytrede sig blot en akademisk Begejstring for det storlaaede, der var sket ude i den store Verden. Ganske særlig var Interessen levende i de intelligente Kredse, der gennem Læseselskabet »Athenæum«³⁾ havde skaffet sig et Kighul til Udlandets Forhold ved Hjælp af Bøger og Aviser. »Vort Athenæum har faaet Udseendet af en politisk Børs«, skriver J. L. Heiberg 17. August til den stadig i Paris bosatte P. A. Heiberg. Brevet rummer en Lykønskning fra den æstetiske Son til den politiske Fader i Anledning af Julirevolutionen: »Ved denne Revolution har Civilisationen gjort et uhyre Skridt fremad⁴⁾. Kraftige Ord har ogsaa M. L. Nathanson skrevet til Henrik Hertz: »De kan vel tænke Dem min Glæde over

1) Jfr. H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, S. 99, Frantz Dahl: Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826, S. 138 ff.

2) Et Vidnesbyrd om Kongens Interesse for de udenlandske Begivenheder er det ogsaa, at man i Kongehusets Arkiv finder 2 »Rapporter«, som J. Abrahamsen 11. Okt. har indgivet om henholdsvis Revolutionen i Paris og om »Oprøret, der nu er i Nederlandene«.

3) Jfr. D. R. H., S. 164 f.

4) Breve fra og til Heiberg, S. 130—133.

Begivenhederne i Frankrig. Ja, det kan kaldes stort, ja meget stort.« Naar saadanne Mænd kunde udtrykke sig saaledes, forstaar man, at en Mand som Konfessionarius J. P. Mynster kunde grue lidt over den »Letsindighed«, hvormed »denne Slægt« jubler en ny Revolution imøde; selv havde han dog ikke noget imod, at Fyrsternes Overmod og »den ørkesløse og vellystige Hær af Diplomatikere« fik en Lærestreg (som gennem Revolutionen i Brunsvig)¹).

Endogsaa Adam Oehlenschläger er af Julirevolutionen blevet inspireret til en Ode, der først giver Frederik VI, hvad der tilkommer ham, ved at minde om den Konge, der paa sit Raadhus indskrev: »Med Lov skal man Land bygge«, og derefter skildrer retfærdig Friheds Rejsning mod gammel Fordoms Forsøg paa en ny Undertrykkelse: »Kartoven skød — dens Lyd blev til en Torden — hvormed Tyrannen selv forsvandt«. Dette Digt »til Humaniteten« er at finde i Oehlenschlägers samlede Værker lige efter Lejlighedsdigte for Skydeselskabet »til Kongen« og »til Dronningen«, hvor der ogsaa er Tale om »Kartovers Skrald«, men i Anledning af den Fest, hvor »Frederik« er med: »Og Fremtids Slægt skal skue glad — den Stol, hvor Sjette Fredrik sad«²). Det gaar vist ikke an at finde en politisk Inkonsekvens i den store Digtets forskelligt betonedede Syn paa danske og franske Forhold. Naar Karl X's Styre opfattedes som et mørkt Adels- og Præsteregimente, skulde saa den danske kongetro Borger ikke have Grund til at glæde sig med de franske over Afrystelsen af det Aag, som unægtelig »Frederik«s Styre ikke frembød nogen Lighed med — rent bortset fra, at »Frederik« aldrig kunde tænkes at ville have brudt sine Løfter saaledes som Karl X.

Julirevolutionens Virkning paa de kopenhavnske litterære Kredse fik det Udtryk, at J. L. Heibergs »Flyvende Post« pludselig begyndte at optage politiske Artikler, ikke blot en længere Skildring af Ludvig Filip og et Brudstykke af et Brev fra P. A. Heiberg om de revolutionære Begivenheder, men en Række ræsonnerende politiske »Breve«, hvis anonymt optrædende Forfatter var C. N. David. Hermed indledes for saa vidt det nittende Aarhundredes politiske Journalistik i Danmark

¹) Kirkehistoriske Samlinger 4. R. IV, S. 712 og 714.

²) Oehlenschläger: Poetiske Skrifter ved F. L. Liebenberg, 21. Bd., S. 181 f.

— langt fra paa nogen glimrende Maade. Artiklerne er lange, kedelige og yderst forsigtige; en Hovedtanke er at fremhæve Bevarelsen af det »monarkiske Princip« i Julirevolutionen. 10. September fremkom det sidste »Brev«, og »Den flyvende Post« gled atter tilbage i Æstetiken, vel nok efter et Vink fra oven om at holde sig hertil¹⁾). — I det hele paavirkedes den københavnske Presse ikke paa anden Maade af de europæiske Begivenheder, hvori Julirevolutionen var det første Led, end at de Aviser, som havde det fornødne Privilegium, bragte nogle Meddelelser derom.

Operaen »Den Stumme i Portici«, som blev Tegnet til Op-røret i Bryssel, kunde i den følgende Tid uhindret opføres paa det kongelige Teater i København²⁾). Den var to Gange paa Programmet i Begyndelsen af September — den 4. og 6. — og der forefaldt en lille Begivenhed, hvorom der berettes af Forfatteren P. V. Jacobsen, hvis efterladte Breve til Adjunkt P. Adler i Ribe er oplysende for københavnske Stemninger og Tilstande: »Ved Opførelsen af den Stumme i Portici forleden havde ogsaa nogle radikale Imitatores fundet paa at klappe ved det Sted, hvor Pariserne i den senere Tid plejer at gøre Støj, nemlig hvor Folket afvæbner Soldaterne, men da denne Scene, naturligvis efter vort Theaters maadelige Kræfter i slige Scener, tog sig noget fattigt og komisk ud, var Publikum saa meget mindre istand til at have Medfølelse med Klapperne, men lo disse ud.«³⁾ Det var ikke muligt at tage den Slags politiske »Demonstrationer« alvorligt i København. Der har heller ikke bredt sig Panik i Befolkningen eller i Regeringen, da der 10. September paa Garnisons Kirkemur blev fundet et Plakatopslag, ved hvilket en Mand, der har været enten meget gal eller meget spogefuld, proklamerede den danske Revolution⁴⁾).

¹⁾ Den flyvende Post for 1830 (se dens Register under »Politik«). Breve fra J. L. Heiberg anf. Sted. Jfr. Breve fra P. V. Jacobsen, S. 123.

²⁾ Th. Overskou: Den danske Skueplads V, S. 91.

³⁾ Tilskueren 1889, S. 472.

⁴⁾ Plakaten lød:
 »Leve Kongen
 leve Friheden
 ned med Kongeloven.

Kongen tør ikke ophæve den, thi han har svoret en Ed derpaa, men han ønsker blot at ivinges for at give os Friheden tilbage, thi ville vi tvinge ham. Fredag Aften paa Kongens Nytorv begynder Revolutionen Kl. 10.«
 Sedlen blev fundet Kl. 4³/₄ om Morgenen, og om Eftermiddagen Kl. 2¹/₄

De eneste københavnske »Uroligheder« i 1830 var nogle Optøjer den 13. September ved den jødiske Stiftelse i Krystalgade, Optøjer, hvorved Almuens indgroede Uvilje imod Jøderne atter engang skaffede sig Luft. Synagogen var just under Opførelse, og nogle Drengene gav sig til at bombardere Stiftelsens Ruder med Mursten. En af Stiftelsens Beboere blev ilde medhandlet af den Hob Mennesker, der var stimlet sammen, og som tog Parti for Drengene mod Politiet. Det lykkedes dette at notere en Del Navne, og senere kom den retslige Afgørelse: 15 Drengene skulde have Ris paa egen Bekostning, en 32-aarig Snedkersvend 6 Gange 5 Dages Vand og Brød¹⁾. »Se, hertil begrænser sig foreløbig vor Prøve paa Revolutionen«, indberetter den preussiske Gesandt til Berlin²⁾, om denne lille Jødefejde, der sikkert ikke rummede mere politisk Indhold end »Uroligheder«, der nogen Tid efter opstod i Haderslev, og hvorefter »Dagen« 11. Okt. ved at berette, at deres Anledning var »Insulteringer mod Skrædersvendene, fordi de bar Knebelsbarter«.

Kongen havde i Forvejen vidst, hvad der var i Gære mod Jøderne, og samme Dag skrevet derom til Politidirektøren; Dagen efter, 14. September, meddeler han Udenrigsministeren, at det hele er vel overstaet³⁾. Ministeren lader saa omgaaende de danske Gesandter i Udlandet tilflyde en lille Beretning om det skele med den Tilføjelse, at det nok ved Retsundersøgelsen vil vise sig at have været blot »den mest latterlige Efteraben« (nemlig af en betydelig mere alvorlig Jødeforfølgelse, der havde fundet Sted i Hamburg, og hvorefter den danske Gesandt herved havde indberettet hjem)⁴⁾. Et saadant diplomatisk Nummer har den danske Regering fundet Anledning til at gøre ud af disse Drengestreger. Senere har den danske Gesandt i Wien, v. Koss, ved et Hofbal kunnet drøfte Gadedrengene i Krystal-

— saa nojagtig er Dateringen — blev Sagen indberettet til Kongen, for at den ikke skal blive ham meddelt »forstørret og forandret«. (Kab. Ark., ujournaliserede Sager).

¹⁾ Se om alt dette Harald Jørgensen i Historiske Meddelelser om København II, R. IV, S. 241—48.

²⁾ »Voilà où se borne jusqu'ici notre échantillon de révolution« — Depeche Nr. 36 fra Raczynski.

³⁾ Schimmelmanss Privatarkiv.

⁴⁾ Gehejmeregistraturen for 17. Sept. 1830. Depecher fra Bockelmann, Nr. 90 dat. 2/9, Nr. 91 dat. 3/9.

gade med den ostrigske Kejserinde; bagefter meddelte han hjem, at Hendes Majestæt havde udtalt som sin Overbevisning, at Roen i Danmark var befæstet paa solid Grund, og at de Udskejelser, hvortil et lille Antal Personer havde hengivet sig mod Jøderne, ikke kunde have nogen Slags Forbindelse med de alvorlige og beklagelige Begivenheder, som foregik mange andre Steder¹). Meget fornuftige Ord — men hvilket Billede af Forholdene i dette Revolutionsaar at se en saadan trosterig Meddelelse gaa fra Hof til Hof ad diplomatisk Vej.

Den 7. Oktober mødtes Kongens Tryghedsfølelse overfor Kobenhavnerne med deres Loyalitet overfor ham til et stor-slaaet Vidnesbyrd om »Roen« i Danmark. Demonstrativt indledede Kongen sine Teaterbesog i denne Sæson netop med at høre den revolutionære Opera. Da den høje Familie traadte ind i sin Loge, hilstes den med stormende Ovationer, Orkestret maatte spille Melodien til Slutningskoret af »Elverhøj«, ved den kriminelle Scene i tredje Akt lod paany »Vor Konge leve« med Jubel fra hele Huset, og efter Forestillingen styrtede Folk fra Hatte og Overtøj ud paa Pladsen for at juble videre der. Hjemvendt til Amalienborg skal Kongen have erklæret, at dette havde været den dejligste Aften i hans Liv²). Den udviste Loyalitet har syntes endog P. V. Jacobsen, der kalder sig selv »Royalist«, for meget af det gode. Man skulde, skriver han i et Brev af 20. Oktober, efter ikke faa Menneskers Tale tro, at Studenternes Hoveder, Borgernes Lommer og Bøndernes Maver ikke drommer om andet, end hvor lykkeligt Danmark er. Demonstranterne i det kgl. Teater omtaler han som »70 Studenter«, der har raabt Hurra og »Længe leve Frederik«. Iøvrigt er, meddeler han sin ripensiske Ven, alt i København »roligt, højtidsfuldt og stille i disse Europas urolige Dage«³).

Det skabte foreløbig ingen praktisk Politik, at der blev læst

¹) Alle Ordene behøver just ikke at være lagt Kejserinden i Munden af v. Koss; hun kan gennem den ostrigske Gesandts Indberetning have hørt noget om, hvad der var foregaaet oppe hos den rare Kong Frederik (den engelske Gesandt indberetter udførligt derom i Depeche (Nr. 21) dat. 16/9 30). — Depeche Nr. 78 fra v. Koss 9/10, modtaget 20/10.

²) Thomas Overskou: Den danske Skueplads V, S. 112 f, jfr. om denne Hyldest til »den bedste blandt Konger« »Dagen« for 8. Okt. 1830 og Kbp. af samme Dato, S. 792.

³) Breve fra P. V. Jacobsen, S. 129.

og snakket om de udenlandske Revolutioner i Athenæum¹), og at Studenterforeningen forøgede sit Bladhold med »Journal des Débats« og en svensk Avis²). Efteraaret 1830 kunde være blevet en meget rolig Tid for den danske Regering, hvis det ikke havde været for det Spørgsmaal, der stadig udgjorde det yderst svage Punkt i Monarkiets Statsforhold³).

2. Det holstenske Spørgsmaal under ny diplomatisk Forhandling.

*Baron F. C. F. von Pechlin*⁴), en Mand af holstensk Slægt og tysk Uddannelse, var i 1830 Frederik VI's Repræsentant ved Forbundsdagen i Frankfurt. I 1823 havde han været Legationssekretær, og i et Brev til Deputeret i Slesvig-Holstenske Kancelli J. F. Jensen havde han da med Hensyn til det holstenske Spørgsmaal udviklet Synspunkter, ganske svarende til dem, som hans Chef, Eyben, dengang fremholdt overfor Udenrigsministeren: der var efter Udstedelsen af den preussiske Forfatning ikke mere noget Paaskud til at udskyde dette Spørgsmaal, og man maatte hellere saa hurtigt som muligt gennemføre baade Forfatnings- og Forvaltningsreformen⁵). Vi kan tænke os, at Pechlin med disse Anskuelse maaske ikke havde saa svært ved at falde i en saadan Samtale med Forbundsdagens Præsident — nu som i 1823 den østrigske Gesandt *Münch* —, at der blev Anledning for ham til følgende Depeche, afsendt fra Frankfurt 17. September 1830 og modtaget i København 24. September:

»Jeg har en alvorlig og pinlig Pligt at opfylde. Baron de *Münch* har under Henvisning til en Korrespondance fra Aaret

¹) Den satiriske P. V. Jacobsen ved at berette om en Mand, der gaar rundt i denne Klub med en Mine, som om det var ham, der havde gjort Revolutionerne baade i Frankrig og Belgien (anf. Sted, S. 123 ff.).

²) H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, S. 284 ff.

³) Ganske morsomt er det at se den preussiske Gesandt i en Depeche af 6. Okt. (Nr. 40) bedømme Forholdene saaledes, at de raadende Følelser overfor Frederik VI udelukker ethvert Angreb paa hans Autoritet, men at Prins Christian kun med alvorlig Risiko (sous des funestres auspices) kunde bestige Tronen — og at en Katastrofe vilde være »næsten uundgaaelig«, saafremt den unge Prins Frederik kom til; den vordende Frederik VII betegnes som »ubestemmelig i sin Ubetydelighed« (»indefinissable dans sa nullité«).

⁴) Se Dansk Biografisk Leksikon.

⁵) Zeitschrift 1929, S. 462 ff., 467 ff.

1823 eller 1824 mellem Kabinettet i Wien og vor Regering i Fortrolighed opfordret mig til at nedlægge Forestilling for Holstens Vedkommende af § 13 i Forbundspagten som tvingende paakrævet under de nuværende Forhold¹⁾.

Dette var at gribe kraftigt forstyrrende ind i den københavnske politiske Idyl. Regeringen bevarede Fatningen, men kom naturligvis straks i Bevægelse. Allerede Dagen efter Depechens Modtagelse, 25. September, afgik der baade en Svarskrivelse til Pechlin og en Skrivelse til den fungerende Gesandt i Wien, von Koss²⁾. I dem begge fastslaas det som den danske Regerings Standpunkt, at Opfyldelsen af § 13 vil passe bedre i en mere rolig Tid end i den nuværende, da den vilde blive opfattet som snarere fremkaldt af Omstændighedernes Tvang end udsprunget af Kongens fri Vilje og derfor kunde give Anledning til uantagelige eller overdrevne Fordringer under Indflydelse af den Aand, der raader i Dele af Tyskland. »Det er« — tilføjes det — »ogsaa noksom godtgjort ved de Begivenheder, hvortil vi er Vidner i dette Øjeblik, at Forfatninger ikke er noget forebyggende Middel overfor Uroligheder og heller ikke fjerner dem.«

Tidsforholdene kan altsaa efter den københavnske Regerings Skøn netop tjene til Begrundelse for en fortsat Nølerpolitik i det holstenske Spørgsmaal. Idet dette Standpunkt med ganske enslydende Ord fremstilles for Pechlin og Koss, faar den første Ordre til at tale med *Metternich*, saasnart der byder sig en Lejlighed: det er Meningen, at Koss saa forsigtigt som muligt og uden at klage over Münch skal se at faa at vide, hvad Østrigs ledende Minister mener om det holstenske Spørgsmaal, og om det er efter hans Ønske, at Münch har foretaget sin Henvendelse til Pechlin. Paa Forhaand har man i København tvivlet om, at dette var Tilfældet.

Imidlertid modtog man, inden Undersøgelsen i Wien havde bragt noget Resultat, 15. Oktober en ny Depeche fra Frankfurt, en Depeche, der paa eet Punkt overflødiggjorde Koss's

¹⁾ Depeche Nr. 72. En chiffres fra Pechlin (Dept. f. u. A., Frankfurt II, Depecher 1830). — Det er sin Meddelelse i 1823 til Eyben, Münch maa have haft i Tankerne.

²⁾ Ordre Nr. 31. En chiffres til Pechlin. (Ges.Ark. Frankfurt II og I, almindelige Korrespondancesager 1830.) Ordre Nr. 25. En chiffres til Koss. (Ges.Ark. Østrig I, Ordres 1830.)

Spionage: Münch har overfor Pechlin erklæret sig for Ophavsmand ganske paa egen Haand til det Raad, han havde givet Danmark, et Raad, som efter hans Skøn, da det drejede sig ikke om at standse, men om at forebygge Bevægelser, passede bedre til at blive hvisket ind i Øret paa det enkelte Medlem af Forbundsdagen end til at være Genstand for nogen Beslutning fra dennes Side. Münch vil, meddeles det videre, ikke bestride den danske Regerings Paastand om, at det nærværende Tidspunkt ikke vil være gavnligt for en saadan Forandring; men med tydelige og truende Ord har han tilføjet: »Da det ikke er min Skyld, at den Forpligtelse, hvorom det drejer sig, ikke er blevet opfyldt i mere rolige Tider, maa det være mig undskyldt, at jeg minder om den nu. Idag kan jeg indskrænke mig til at give Raad; skøn saa selv, hvad der vil blive min Pligt, naar man begynder at stille Krav.« Dette lød meget skarpt, men lidt mere opmuntrende havde saa Münch udviklet, hvorledes Forfatninger vel ikke i Almindelighed var af det gode »ved at undergrave Fyrsternes heldbringende Autoritet«, men at der for Holstens Vedkommende kun var Tale om raadgivende Stænder, hvorved Fyrsten forbeholdt sig enhver Afgørelse uden at miste nogetsomhelst af sin Suverænitets¹⁾. — Ud af disse Formaningsord til den danske Regering taler den mest levende Irritation og Forundring over, hvad der i Frankfurt kun er blevet opfattet som en mærkelig Halsstarrighed hos den københavnske Regering. Man fatter ikke ved den tyske Forbundsdag, hvorfor Frederik VI vil være den eneste Forbundsyrste, der ikke opfylder den Forpligtelse, Forbundspagten paalægger ham: at give sit Fyrstendomme den Smule Forfatning, som slet ikke skal betyde nogen reel Indskrænkning i hans Magt, men tværtimod skabe ham et konservativt Bolværk mod yderliggaaende Krav.

Fra Gesandten i Wien kom den første Meddelelse 20. Oktober; den gik ud paa, at Gesandten aldrig i de hyppige Samtaler, han siden Julirevolutionen havde haft med Fyrst Metternich, havde kunnet opfatte som dennes Mening, at det nuværende Tidspunkt var gunstigt for Udstedelsen af en For-

¹⁾ Depeche Nr. 81 fra Pechlin, afsendt 5/10 1830.

fatning for Holsten; det var derfor, sluttede Koss, »meget muligt«, at Münch kun havde udtrykt sine egne Anskuelser¹⁾. Endelig 24. Oktober fik man Efterretning²⁾ om en Samtale mellem Gesandten og Metternich i den foreliggende Anledning: den østrigske Kansler havde erklæret, at ingen bedre end Kongen selv kunde skønne over, om det nu kunde være passende at give Holsten de nye Institutioner; men Koss vilde ikke skjule, at Metternich i Begyndelsen af Samtalen, indtil han havde faaet udviklet den danske Regerings Modgrunde, havde ytret som sin personlige Mening, at det var bedst at faa Spørgsmaalet løst med det samme; imidlertid forbeholdt Metternich sig at give nærmere Besked efter at have forelagt Sagen for Kejseren.

I et følgende Brev meddeler derefter Gesandten, som Resultat af en ny Samtale med Metternich: at Kejseren ifølge dennes Oplysning »fuldkomment og i alle Maader delte vor aller-naadigste Herres Mening om, at intet Tidspunkt kunde være mindre passende end det nuværende til at opfylde den 13. Artikel«. Metternich havde tilføjet, at Østrig hverken i Frankfurt eller andetsteds vilde bringe nogen Sag paa Bane, »om hvilken man vidste eller blot paa fjerneste Maade kunde formode, at den vilde være Hans Majestæt ubehagelig«. Brevet rummede den yderligere Meddelelse angående den første Samtale, at Metternich havde erklæret ikke at erindre nogen Korrespondance med Præsidenten om dette Spørgsmaal, og at han var blevet »beroliget« ved at faa et benægtende Svar fra Koss paa det Spørgsmaal, om der forelaa Efterretning om noget »Komplot« i Holsten. Alt i alt mener Gesandten at kunne fastslaa, ikke blot at Kejseren deler Kongens Mening, men ogsaa at Metternich anser de af ham fremførte Argumenter for uomstødelige, og at Østrig i Tilfælde af en ny Klage fra Holsten i Frankfurt vil stille sig som i 1823. Hvornaar dette Brev, afsendt 18. Oktober fra Pressburg, hvorhen Gesandten havde fulgt det kejserlige Hof til nogle Festligheder, er blevet modtaget i København, ses ikke³⁾. Men ved en Ordre af 2. Novem-

1) Depeche Nr. 79. En chiffres, afsendt 9/10.

2) Depeche Nr. 81. En chiffres, afsendt 14/10.

3) Brevet findes blandt Koss's Indberetninger uden Underskrift og Underskrift.

ber har Udenrigsministeren paalagt Koss at tolke den danske Konges dybeste Taknemmelighed og at fremføre det Ønske, at Metternich vil lade den østrigske Gesandt i Frankfurt tilgaa en Meddelelse angaaende Kejserens Syn paa det holstenske Spørgsmaal¹⁾).

Der var mere end Anledning nok fra dansk Side til et saadant Ønske. Paa Forbundsdagen var det ikke blevet ved Formandens fortrolige »Hvisken i Øret« paa Frederik VI's Sendebud; 23. Oktober modtog Regeringen fra Pechlin en Meddelelse om, at der 14. Oktober havde været Afstemning i Forbundsdagen angaaende forebyggende Midler mod Udbrud af Uroligheder, og at da ganske særlig de af Preussen og Hannover givne Vota var gaaet ud paa at betone, at det ikke mere skulde være muligt at sidde de forfatningsmæssige Bestemmelser overhørig, uden at der blev rettet Opfordring til vedkommende Regering om at opfylde sine Forpligtelser. Hannover havde endog bebrejdet Forbundsdagen, at den ikke havde grebet ind før, og — tilføjer Pechlin i sin Beretning — »man fastholder fra næsten alle Sider Nødvendigheden af at opfylde dem²⁾». 29. Oktober modtog man nærmere Oplysning fra Gesandten, blandt andet om hvorledes han selv under Afstemningen havde formuleret det Votum, Danmark afgav for Holsten og Lauenborg, med en Fremhævelse af, at alle Indrømmelser fra en Regering maatte ske som følgende af en fuldstændig fri Beslutning paa et Tidspunkt, da den helt følte sig som Herre over Situationen³⁾).

Det var unægtelig, skulde man synes, en yderst alvorlig Situation, der forelaa i det holstenske Spørgsmaal efter Budskabet fra Frankfurt 23. Oktober; forud var gaaet de meget alvorlige Henvendelser fra Forbundsagens Præsident; Dagen derpaa, 24. Oktober, kom det Budskab fra Wien, hvorefter Metternich bestemt maatte antages at være Tilhænger af en holstensk Forfatning. Karakteristisk er det, at Kongens Frygt

¹⁾ Ordre Nr. 29. En chiffres.

²⁾ Depeche Nr. 85 fra Pechlin, afsendt 16/10.

³⁾ Depeche Nr. 87, afsendt 20/10. — Gesandten havde ogsaa afgivet en Forsikring om, at det holsten-lauenborgske Kontingent til Forbundshæren stod rede til Deltagelse i Kampen mod Urolighederne indenfor Forbundets Omraade. 8. Oktober havde Møsting i en Skrivelse til Kongen opstillet en finansiel Plan med denne Eventualitet for Øje. (Kongehusets Arkiv; jfr. Sønderjyske Aarbøger 1901, S. 170).

straks gik i Retning af den Virkning, som dette kunde have paa Stemningen i Hertugdømmerne. 26. Oktober skriver han til en af sine Tillidsmænd, Deputeret i Slesvig-Holstenske Kancelli J. P. Höpp¹⁾, som i denne Tid opholder sig dernede: »Paa Forbundsdagen i Frankfurt har man antaget, at det sikreste og mest moderate Middel til at forebygge Ondet i Tyskland er Stænderforfatning; naar dette, som jeg tror, nu bliver bekendt i Holsten, kunde der vel opvokse nye Ideer, der nu slumrer«.

Det eneste umiddelbare Resultat af Pechlins nye Efterretninger blev dog, at man 26. Oktober lod udgaa en yderst forsigtig »Føler« med Hensyn til Stemningen i Berlin. I et Brev til Gesandten i St. Petersborg, Otto Blome, beregnet paa at naa ham i Berlin under en Gennemrejse, blev det paalagt ham at forhandle om Sagen med den danske Gesandt ved det preussiske Hof, E. Reventlow²⁾. Det var den sidste, der kom til at aabne Brevet (da Blome havde forladt Byen), og som senere gav Regeringen i København den ønskede Efterretning paa Grundlag af »fortrolige Samtaler«; han mente det ikke nødvendigt at opgive »sin Kilde«, og man har vel nok ogsaa kunnet slutte, at det har været hans Svigerfader, Udenrigsminister Bernstorff, han havde talt med. Hvad han havde faaet oplyst, gaar i den Retning, at Preussen ikke synes at have ønsket noget egentligt Pres fra Forbundsdagens Side med Hensyn til Opfyldelsen af § 13, men i Almindelighed maa opfatte Forbundsstaternes Forpligtelse i Henhold til den i og for sig ikke heldige, men nu engang eksisterende Bestemmelse som en Pligt mod Forbundet. Det indrømmes, at de enkelte Regeringer til en vis Grad maa have Ret til at skønne over det passende Tidspunkt for Indførelsen af en Forfatning; men Preussen selv er lykkelig over at have gennemført en Stænderforfatning i Overensstemmelse med § 13; hvad det lægger den største Vægt paa, er, at Forbundspagten kun lover en Stænderforfatning i dette Ords snævraste Betydning, ikke en National-

¹⁾ Det paagældende Brev ligesom alle de i det følgende citerede Breve til Höpp findes i dennes Privatarkiv.

²⁾ Brev af 26/10 fra Schimmelmänn til Blome i Ges.Ark. Rusland I, Ordres 1830. Brevet besvarer et fra Blome af 22/10, hvori han ved sin Afrejse fra et Besøg paa sit holstenske Gods beklager denne Gang at skulle forlade Landet under mindre trygge Forhold. Senere — i et Brev modtaget 14. Dec. — meddeler han Schimmelmänn, at en Forfatning efter hans Opfattelse bør udsættes til roligere Tider. (Rusland II, Depecher 1830).

repræsentation, saaledes som Bayern, Würtemberg og Baden ved en beklagelig Misforstaaelse har troet¹⁾).

Denne Meddelelse maatte forstaas saaledes, at Preussen anbefalede en Forfatning for Holsten, men ikke ønskede nogen Tvang overfor Danmark, og at det iøvrigt ganske delte Østrigs Tanker om, hvorledes en saadan Forfatning burde indrettes. Den paagældende Depeche ankom først til København 9. November; derved bliver det umuligt at efterspore dens Virkninger, da Regeringen paa dette Tidspunkt synes at have været aldeles optaget af de nye Efterretninger om en alvorlig Bevægelse i Hertugdømmerne og ikke at have haft nogen Tanke tilovers for den udenrigske Side af det holstenske Spørgsmaal. Anderledes forholder det sig med en supplerende Meddelelse, som man 5. November fik fra Koss. Med stor Tilfredshed uddyber Gesandten her det Indtryk, han mener at have faaet i den sidste Samtale med Metternich: at den østrigske Kansler i alle Henseender følte Vægten af de Grunde, hvormed han »godtgjorde«, at det ikke frembød ringeste Fare at opsætte Udførelsen af § 13, men at denne Sags Behandling netop nu vilde tage sig ud som Eftergivenhed og saaledes svække det høje Begreb om Kongens moralske Kraft og urokkelige Fasthed foruden muligvis at bevirke en »Ildebrand« i det nordlige Tyskland²⁾. Netop Dagen efter denne Meddelelse, 6. November, skriver Kongen til Höpp: »Efterretningerne fra Frankfurt er meget bedre³⁾, der vil ikke, som jeg har Aarsag til at formode, blive skrevet til de andre Stater om Konstitutioner. Den kejserlige østrigske Regering er enig med mig i, at i disse urolige Tider ingen Forandringer er paa deres Plads«. Ligeledes i et Brev af 6. November skriver Moltke til Höpp: . . . »det er en Misforstaaelse, hvis De maaske tror, at vi udefra bliver drevet til Indførelse af en Stænderforfatning. Modsig de herom udsprede Rygter«.

Paa dette Tidspunkt synes altsaa Regeringen at have været

¹⁾ Brev af 3/11. (Preussen II, Depecher 1830).

²⁾ Brevet, der er afsendt 25. Okt., findes indlagt i Depeche Nr. 84.

³⁾ I Tiden mellem 23. Okt. og 6. Nov. er der kun indløbet een Depeche fra Pechlin (Nr. 88, dat. 24. Okt., modtaget 11. Nov.); den oplyste blandt andet, at ogsaa Bayern havde afgivet et Votum med Krav om Oplydelse af Forbundsforpligtelserne, men den gav ingen ny skræmmende Skildring af Stemningen paa Forbundsdagen.

fuldt beroliget med Hensyn til den diplomatiske Situation i det holstenske Spørgsmaal. Men netop da var det, at man stod lige overfor det afgørende Sammenbrud af den Forudsætning, der laa til Grund for den tilsyneladende Dristighed, hvormed man sad Formaningerne fra Frankfurt overhørig, ja for hele den lange Opsættelse af dette Spørgsmaals Løsning, nemlig den faste Tro paa, at der ikke i den Anledning vilde opstaa nogen virkelig farlig Bevægelse indenfor selve Hertugdømmernes Befolkning.

Endnu i Efteraaret 1830 har *Otto Moltke* med stor Bestemt-
hed hævdet denne Opfattelse af Forholdene. Straks ved den første Alarm-Efterretning fra Frankfurt er fremtraadt den karakteristiske Modsætning mellem Udenrigsminister og Kancellipræsident. Af et Brev fra Moltke til Kongen, dateret 28. September¹⁾, fremgaar det, at Schimmelmänn har ment, det kunde være en passende Indrømmelse at lade den forlængst af Kongen godkendte Ordning for en holstensk Overappellationsret træde i Kraft, medens Moltke har bekæmpet denne Tanke. Moltke henviser overfor Kongen til, at denne Reform skal danne den umiddelbare Indledning til Forfatningsreformen, og intet bør efter hans Mening ske, der kan tage sig ud som Hensyntagen til den almindelig indtraadte Gæringsaand og til »en enkelt Skraaler som Professor Hegewisch«. Iøvrigt bør den kommende nye Domstol ikke have sit Sæde i Kiel, »den mindst rolige By i Holsten«, men det afgørende er, at Kongen ikke behøver at give Hertugdømmerne nogen ny Prøve paa sin højmodige Tænkemaade: »Nej, hvor lidt man end i nærværende Tid med Sikkerhed kan beregne Begivenhedernes Gang, i Fremtiden, tor jeg dog frimodigen ytre, at jeg, efter alle paalidelige Efterretninger maa anse enhver betydelig Folkebevægelse i Hertugdømmerne som henhørende til det urimeligste af alt, hvad der kan indtræffe«.

Præsidenten for Slesvig-Holstenske Kancelli fremtræder her for os som den, der mere end Udenrigsministeren har præget Aanden i de udenrigsministerielle Skrivelser om det holstenske Spørgsmaal.

¹⁾ Kongehusets Arkiv.

Allerede i Oktober har Moltke frygtet for, at hans Standpunkt ikke skulde kunne gennemføres. 24. Oktober skriver han fra sin Gaard Espe til Höpp: »Jeg kan virkelig ikke blive her i Ro, saa let som der gennem fremmed Indflydelse kan opstaa, hvad jeg maa holde for Misgreb«. Hvis han her ved »fremmed« forstaar udenlandsk, saa blev det dog ikke denne Indflydelse, der efter det foreliggende blev afgørende. Men Moltke havde for at hævde en fortsat Nølerpolitik stillet sig som Garant mod Sandsynligheden for en Bevægelse i Hertugdømmerne, og det var den Stilling, der ikke viste sig holdbar.

3. Den begyndende Frygt for Bevægelse i Hertugdømmerne. J. P. Höpps Rejse.

Da Moltke 28. September skrev sit Brev til Kongen, kunde der faktisk ikke siges at foreligge noget Vidnesbyrd om virkelig »Uro« i Holsten eller Slesvig. Af den som »Skraaler« betegnede Hegewisch havde Censoren i Kiel 10. September til Kancelliet indsendt to Artikler, omhandlende Trangen til Reform i Retsvæsen og Administration og til en »Landdag«, Artikler, der altsaa var blevet opfattet som lovlig dristige, og som skulde medføre et Paalæg til Forfatteren om ikke at beskæftige sig med uvedkommende Ting¹⁾. Artiklerne har været bestemt for det nye Blad, som den vordende slesvig-holstenske Politiker Th. Olshausen 11. September begyndte at udgive i Kiel. Dette Blads Indhold maa forekomme Nutidslæseren meget tamt; Moltke skriver 19. Oktober til J. P. Höpp, at han har hørt, det optræder som et udpræget Oppositionsblad, og af samme Brev fremgaar det, at Censoren i Kiel har lovet at følge det med særlig Opmærksomhed. Saavel Olshausen som Hegewisch's Optræden har kun frembudt en yderst spinkel Anledning til at nære nogen Frygt i København for Stemningen i Hertugdømmerne.

Imidlertid var Hertugdømmerne nu engang det fra Hovedstaden fjernest liggende Omraade og var langt vanskeligere at overskue end Kongeriget, og her frembød sig det bestemte politiske Spørgsmaal, der altid let kunde tænkes at skabe Ud-

¹⁾ Historisk Tidsskrift 8. R. I, S. 300—306, Nordelbingen IV, S. 460—64.

gangspunkt for en politisk Bevægelse. Det er lykkedes Moltke at faa Kongen med til en fortsat Nølerpolitik i dette Spørgsmaal; det har ikke været muligt at faa ham til at slaa sig til Taals med den givne Forsikring om det absolut ufarlige her ved overfor Stemningen i Hertugdømmerne. Her er Moltke blevet for stærkt modarbejdet ved Paavirkning fra anden Side.

9. Oktober skriver Kongen til Gesandten i St. Petersborg, Otto Blome, der ved denne Tid opholdt sig paa sit holstenske Gods Heiligenstädten: »Det er blevet mig berettet ad en hemmelig Vej, at man i Holsten vil lave en Petition om at indføre en Folkeregering i Hertugdømmerne«; derfor beder han Gesandten, inden han rejser, at give sig Tid til at foretage visse Undersøgelser¹⁾. Indenfor Regeringen har man nu begyndt at sysle energisk med Spørgsmaalet om Stemningen i Hertugdømmerne. Kobenhavns Politidirektør er ogsaa her Kongens nære Fortrolige.

Til ham oversender han 11. Okt. et Brev, han samme Dag har modtaget fra Grev Carl Schimmelmänn, der meddeler, at han har indbudt Professor Michelsen fra Kiel (der paa dette Tidspunkt har opholdt sig i København) til Middag, og at han og hans Kone vil gore, hvad de kan, for at lokke ud af ham, hvad der er muligt at faa ud — hvorefter Kongen skal faa Besked derom. I et Brev, ligeledes af 11. Okt., advarer Kierulf Kongen mod at lade disse »Operationer« drive saa vidt, at det vækker Mistanke. Schimmelmänn kan 12. Okt. rapportere, at Michelsen har givet ham Underretning om Bestræbelser blandt Advokater og Professorer i Kiel for at forberede Indgivelsen af en Petition angaaende fælles Forfatning for Slesvig og Holsten. Dermed var Hensigten med den emsige Greves Detektivarbejde aabenbart naaet²⁾.

Fra 11. Okt. foreligger der ikke mindre end to Breve fra

¹⁾ Otto Blomes Privatarkiv. Fra 19. Oktober foreligger der en udførlig Indberetning fra Blome, hvori han oplyser, at der har været en Petitionsbevægelse, som imidlertid er standset; der er efter hans Skøn ingen alvorlig Fare for Uroligheder, men Kieler Korrespondenzblatt er et Blad i de franske Oppositionsbladets Aand (indlagt i Uddrag af Grev Otto Blomes Depecher fra St. Petersborg, 1830, Kab.Ark.; jfr. Sndrj. Aarb. 1901, S. 174 ff.). Jfr. om Blomes følgende Mission i det holstenske Spørgsmaal S. 86.

²⁾ Schimmelmänn's Breve findes i Kongehusets Arkiv, Kierulfs i Kabinettsarkivet (ujournaliserede Sager). Fejlagtig har H. R. Hjorth-Lorenzen i Sndrj. Aarb. 1901, S. 172 f., ment, at denne Schimmelmänn var selve den gamle Udenrigsminister og ikke hans Nevø (født 1787).

J. P. HÖPP
Deputeret i Slesvig-Holstenske Kancelli,
fra 1831 Overprokurator.

Kierulf til Kongen, begge omhandlende disse Forhold vedrørende Hertugdømmerne. Det fremgaar heraf, at man allerede 11. Okt. har haft Planer om at sende *J. P. Höpp* til Hertugdømmerne for at granske det hele ved Selvsyn. Kierulf tilraader, at han, med Henblik paa den Trang, der var opstaaet ved det daarlige Vejr om Sommeren, tillige skal have den Opgave at undersøge Fattigvæsenet, for at den »sande Hensigt« med hans Rejse kan skjules, og for at han kan faa Anledning til at komme omkring i Slesvig og Holsten (forresten giver Kierulf Kongen en lille Instruks om, hvorledes han i Samtalen med Kancellipræsidenten skal lade Ideen fremtræde som sin egen). »Den sande Hensigt« var naturligvis at faa opklaret, hvorledes den virkelige Stemning var i Hertugdømmernes Befolkning med Hensyn til Forfatningssagen.

18. Oktober rejste Höpp med Dampskibet til Kiel. Blandt hans Rejsefæller var den hidtidige Kontorchef i Kancelliet *Uwe Jens Lornsen*, nu udnævnt til Landfoged paa sin Fødeø Sild. I Kiel skiltes de to Embedsmænds Veje. Lornsen fandt sammen med ligesindede til et Forsøg paa politisk Agitation for et Krav om fri Forfatning for »Slesvig-Holsten«¹⁾. Höpp gik straks i Gang med at samle Stof til de Indberetninger, som det var hans Opgave at sende hjem til Kongen, og som skulde komme til at flyde i en jævn Strøm. Han rejste rundt i Hertugdømmerne, indtil han 3. December i et Brev fra Flensborg anmeldte sin Hjemkomst til Hovedstaden.

Der vil ikke her være Anledning til at meddele store Uddrag af *Höpps Indberetninger*²⁾. Den første Melding, der afgik fra Kiel 21. Oktober, lod paa, at der nok gjorde sig Ønsker gældende, men i Retning af Toldnedsættelse, ikke om Forfatningsændring eller blot om Indførelse af en Overappellationsret. Höpp har ikke engang faaet bekræftet Rygtet om, at der paatænktes en Petition til Kongen om en Stænderforfatning; den eneste af dem, han har truffet, som anser Forfatningssagen for en Sag, der haster, er Hegewisch, hvem han dog

¹⁾ Hovedværket om Lornsen er stadig K. Jansen: *Uwe Jens Lornsen* (1872); jfr. især Th. Graae: *Uwe Jens Lornsen* (1891).

²⁾ Findes i Kab.Ark. (Pakken »J. P. Höpp til Frederik VI 1830—32«). Har tidligere været omtalt og delvis refereret af H. R. Hjort-Lorenzen i *Sndrj. Aarb.* 1901, S. 177—95.

mener at have talt nogenlunde til Rette. Saaledes var den kongelige Udsendings officielle Bulletin fra Kiel lige i de Dage, da U. J. Lornsen var ved at organisere sit politiske Felttog.

Derpaa drog Höpp op gennem Slesvig til Flensborg, derfra over til Tønder og saa atter ned gennem Landet til Holsten. Hans Meldinger er stadig gunstige: i Slesvig (26. Okt.) »spotter« alle Hegewisch's »Projekter«, i Flensborg (27. Okt.) har nogle Købmænd ganske vist paa Foranledning af en Udsending fra Kiel forhandlet med Politimesteren om en Petition angaaende den samme Forfatning for Slesvig som for Holsten; men Höpp mener ikke, at der er Grund til offentlige Forholdsregler, saa længe Petitionærerne holder sig indenfor lovlige Grænser, og han fremhæver Politimesterens afvisende Holdning; i Tønder (29. Okt.) er den »Stemning«, Höpp har fundet, »ualmindelig fordelagtig og lader ikke noget tilbage at ønske«; kun angaaende Toldvæsenet har han hørt Klager her som i Flensborg, og han tror, det vil gøre et fordelagtigt Indtryk indtil videre at suspendere Indførelstolden for Rug og Boghvede. Allerede i Flensborg har Höpp altsaa mødt den Lornsen'ske Agitation; men endnu i Tønder har han intet hørt om »Foreningen til Raadslagning om og Udarbejdelse af et Bønskrift om Indførelse af en Stænderforsamling«, han vil kun søge Oplysninger desangaaende.

Fra Itzehoe giver Höpp den 4. November en Slags foreløbig Oversigt over Resultatet af sine politiske Undersøgelser. Paa Vestkysten af Slesvig og Holsten har »Stemningen« overalt vist sig at være »god«, i Nord-Ditmarsken er der faldet saadanne Ytringer, at Höpp vilde ønske, Kongen selv havde hørt dem, og i Syd-Ditmarsken er der lige kommet en klog og besindig Landfoged, saa der er absolut heller intet at frygte: »Heraf vil Deres Majestæt behage at se, hvad man skal mene om de for flere Uger siden i København udbredte Rygter om Uroligheder, som skulde have fundet Sted i Meldorf.« Siden 27. Oktober har Höpp sammen med Kansler Spies i Slesvig gjort, hvad han kunde for at forebygge Indgivelse af Petitioner om Stænderforfatning, men maaske har disse Bestræbelser været overflødige: »Sikkert vilde det overhovedet, saaledes som det er blevet mig stadig klarere paa min Rejse, ikke engang være blevet talt om en saadan Forfatning, hvis den Slags ikke blev

sat igang (angeregt) i Kiel«, og man derfra søgte at virke derfor. Kongen bør derfor, mener Höpp, som Leder af Byen Kiel og dets Universitet ansætte en Mand med særlig Gave til at omgaas Lærde og Professorer¹⁾.

I det hele tiltrængtes der efter Höpps Skøn kun rent økonomiske Reformers. Af hans Beretninger fremgaar det, at det har hørt til hans Opgave at granske Befolkningens Livsvilkaar og stille Forslag til deres Forbedring. Han tegner i det hele ikke noget mørkt Billede af disse Forhold (men skildrer dog i en Indberetning af 2. November fra Heide »Nødstilstanden« i visse Marskegne). Hans vigtigste Forslag er det før nævnte om Toldnedsættelse; inden det er naaet til København, har Regeringen allerede truffet et Skridt i denne Retning.

30. Oktober kunde Kongen i et Brev til Höpp meddele, at der var udstedt en Plakat, regnet fra 1. Oktober 1830 til 1. Juli 1831, angaaende fri Indførsel af Rug. Netop 30. Oktober er Sagen blevet behandlet i Statsraadet paa Grundlag af en Forestilling fra Generaltoldkammeret, indgivet efter Kongens mundtlige Ordre. Otto Moltke har været ivrig for Sagens Gennemførelse, medens det fra anden Side er blevet indvendt, at Høsten ikke havde været daarlig²⁾.

For Kongen var det utvivlsomt en stor Lettelse, at der kun skulde ytre sig Trang til billigere Rugbrød hos hans Undersaatter i Hertugdømmerne; det undte han dem hjertelig gerne. Som Svar paa Höpps første Indberetning skriver han 26. Oktober til ham: »Gudskelov, at Stemningen er saa god, og Gud give, at den maa vedblive at være det«; hvad »den gode Hegevisch« tænker, vil han ikke tillægge saa stor Betydning. Overfor Kierulf udbryder han 30. Oktober: »En sand Lykke, at Höpp kom til Holsten«. Samme Dag skriver han til Höpp, som Svar paa dennes Beretning fra Flensborg, at det ikke er saa farligt, at der bliver lagt Planer i Kiel om en Stænderforfatning, naar man blot ikke vil samle Underskrifter omkring i

¹⁾ Det var en saadan Plan, der skulde blive realiseret, da 14. Marts 1831 den Kancellideputerede J. F. Jensen efter Forestilling af O. Moltke udnævntes til Kurator for Universitetet i Kiel med den Opgave tillige at fore Overopsyn med Byens Politi. (S. H. L. Kanc. E. Bevægelser i Hertugdømmerne 1830—39).

²⁾ Generaltoldkammerets danske Forestillinger (28/10 1830), Møsting til Höpp 30/10, Moltke til Kraus 30/10 (Afskrift i Höpps Privatarkiv, jfr. Zeitschrift 1894, S. 202).

Landet, »thi saadanne Anmasselser kan ikke taales«. Det er kun, hvad Kongen venter, at man i Slesvig ønsker en lignende Forfatning som for Holsten; imidlertid er han glad for, at den gode og ærlige Politimester Kraus er paa Sporet efter alt dette. Allergladest var han dog aabenbart for Höpp selv og hans Rejse: »Jeg glæder mig over at have Dem i Holsten, da De vil kunne afvende meget, undersøge alt rigtigt paa Pladsen og Stedet og lægge Mærke til, hvorledes jeg kan blive sat i Stand til at gøre alt til Gavn for det almene, dette ønsker jeg alene — Deres stedse hengivne Frederik«.

I Brevet fra 26. Oktober er det, at Kongen, som før nævnt, udtaler sin Bekymring for Virkningen af Forbundsdagens Holdning. Fra Husum svarer Höpp 31. Oktober, at en Kundgørelse fra Forbundsdagen ikke vilde blive uden Indflydelse i Holsten, og at det vilde være beklageligt, om man saaledes fra Forbundsdagens Side vilde styrke Undersaatterne i den — som Historien viser — farlige Vildfarelse, at de har Ret til at aftvinge deres Fyrster Forfatninger. 5. November skriver han fra Itzehoe: »Gid dog Forbundsforsamlingen i Frankfurt intet Skridt vil gøre, som ikke er vel beregnet, og som da ellers kan have ubehagelige Virkninger«.

Har Rygter om de Udtalelser, der faldt i Frankfurt, og eventuelt om Depecherne herfra til København, i nogen væsentlig Grad tjent til at fremme den Bevægelse, hvori U. J. Lornsen blev Midtpunktet? Problemet ligger i og for sig uden for vor Opgave; det skal dog bemærkes, at saafremt dette Motiv havde været meget fremtrædende, vilde vi sikkert ikke nu have behøvet at søge til Arkivgemmerne for at finde, at det holstenske Spørgsmaal ogsaa i Efteraaret 1830 havde en udenrigspolitisk Side. Dertil var Lornsen som Agitator en altfor aabenhjertig Natur. Det kan, som hele Situationen i Tyskland laa, ikke overraske os, naar vi hos en Pjèceforfatter fra 1831 læser om Udbredelsen af et (altsaa meget overdrevet) Rygte i den Retning, at Forbundsdagen skulde have stillet Frederik VI en bestemt Frist for Opfyldelsen af § 13, og at Höpps Rejse stod i Forbindelse dermed¹⁾. Mere mærkeligt er et Brev til den preussiske Gesandt fra en Købmand i Flensborg, hvorefter denne

¹⁾ Wilt von Döring: Was uns not thut, S. 8.

havde spurgt Lornsen ved hans Møde i Byen, hvorfor man netop i disse kritiske Tider skulde andrage om Forfatning, og som Svar havde faaet den Besked, at Lornsen havde hørt i København fra sikker Kilde om en Opfordring fra Forbunds-dagen til Regeringen om at give Holstenerne den saa længe lovede stænderske Forfatning¹⁾. Alt for dristigt vilde det dog være paa dette Grundlag at slutte noget bestemt om den Betydning, Efterretningen om de Pechlin'ske Depecher kan have haft for Lornsen. Efter det foreliggende kan Lornsen iøvrigt antages at have handlet temmelig impulsivt ved sin Ankomst til Kiel — hvad der ogsaa kan tjene til at forklare, at hans Rejsefælle Höpp ikke synes at have anet Uraad under sit Samvær med ham paa Dampskibet²⁾.

Det for os besynderlige ved Höpps Indberetninger til Kongen er, at han ikke nævner U. J. Lornsens Navn, før han fra Hamborg, saa sent som 12. November, giver Meddelelse om Udsendelsen og Udbredelsen ved ridende Bud af det revolutionære Skrift, som Lornsen udgav allerede den 5. November. Höpp har hurtigt faaet Opmærksomheden henvendt paa det Røre, der er opstaaet i Kiel efter hans Afrejse fra Byen, han beretter faktisk om Lornsens første Møde i Flensborg³⁾ — men Hans Majestæts nye Landfoged finder han det mest passende at lade personlig uomtalt. A. S. Ørsted betegner et Sted i sine Livserindringer Höpp som »denne Mand, der nød Kongens ganske særdeles Tillid og var Kongen og det monarkiske Princip i højeste Grad hengiven«⁴⁾. Vi behøver sikkert ikke at antage, at Höpp, der i de nærmest følgende Aar skulde faa betroet nye Tillidsposter indenfor Regeringen, paa nogen Maade har spillet under Dække med Lornsen eller blot søgt »at dække« denne. Hans ejendommelige Tavshed forklares til-

¹⁾ Brevet, der mangler Underskrift (men Indholdet viser, at Afsenderen er en Købmand), er dateret 20. November og er indlagt i en Depeche fra den preussiske Gesandt til Udenrigsminister Bernstorff.

²⁾ Af Lornsens Breve til hans Fader maa man faa det Indtryk, at hans Hovedmotiv til at søge en Stilling i Hertugdømmerne var Helbredshensyn, — men han er m. H. t. politiske Tanker aldeles øjensynlig ikke aabenhjertig overfor Faderen (Uwe Jens Lornsens Briefe an seinen Vater, herausgegeben von Wilhelm Jessen 1930).

³⁾ Jfr. Jansen: Uwe Jens Lornsen, S. 209.

⁴⁾ Ørsted: Liv I, S. 274.

strækkeligt ved det meget pinlige, der maatte være forbundet med at skulle præsentere den Mand for Kongen som Opvigler og Demagog, der nylig af Kancelliet under Höpps egen Medvirken var blevet varmt anbefalet til en ansvarsfuld Embedsstilling¹).

Overfor sin Chef og Kollega Moltke kunde Höpp naturligvis være mere aabenhjertig. 29. Oktober skriver han til ham fra Tønder²) om sin Bekymring over, at Lornsen, som han erfarer fra troværdig Side, skal have rejst til forskellige Steder og holdt besynderlige Taler; i hvert Fald maa Höpp finde det paafaldende, at Lornsen ikke har begivet sig til sin Virkeplads, og har derfor tænkt at opsøge og formane ham, dersom det kan lade sig gøre »uden Opsigt og Opmærksomhed«. Foreløbig lader han denne Meddelelse gaa til Moltke med den Tilføjelse, at han for det Tilfælde, at Moltke ikke selv er i Byen, har sendt et Brev af samme Indhold til Kancellideputeret A. B. Rothe: Moltke vil, mener han, forstaa, hvorfor han ikke har meddelt noget om denne endnu ikke paa »beviste Kendsgerninger« (erwiesene Thatsachen) berettede Sag til Kongen; han henstiller til Moltke, at ogsaa han holder Majestæten udenfor. Vi har altsaa Lejlighed til et lille morsomt Kig ind i Værkstedet for det enevældige System: det drejer sig om en magtpaaliggende, men tillige kilden og ubehagelig Sag; derfor gælder det ikke blot om, at den ene Kollega holder den anden underrettet, men ogsaa om, at al Viden forbeholdes »os alene« — det vil sige Kancelliet og netop ikke Kongen.

Alligevel fik Frederik VI tilstrækkeligt at vide om Lornsen. Sorg og Beskæmmelse kom denne Sag til at volde Höpp. Til sin Meddelelse 12. November om det kriminelle Skrift maa han foje den Oplysning, at man desværre i Holsten vil opfatte Skriftet som Udtryk for det slesvig-holstenske Kancellis Opfattelse, blandt andet fordi man mener, at Lornsen og Höpp, da de er kommet samtidig til Hertugdømmerne, vel ogsaa maa have haft det samme Ærinde. 16. November skriver Moltke i et Brev trøstende Ord til Höpp: »Lornsen har ikke blot skuffet Dem, men Spies, Kraus og alle«. — Senere har Höpp i et pri-

¹) Kancelliets Anbefaling, delvis skrevet med Höpps egen Haand, er trykt i Zeitschrift 1929, S. 584 f.

²) Koncept i Höpps Privatarkiv.

vat Selskab givet Luft for sin Skuffelse og Harme over Kancelliets forlorne Søn ved at kalde ham for »en Skurk«; Lornsen paa sin Side har i et Brev til Hegewisch betegnet Höpp som den ubetydelige Mand, der netop passede til sin Stilling i Kraft af sin Ubetydelighed¹). Skont uden nogen meget stor Aldersforskjel (Höpp var født 1782, Lornsen 1793) staar de to Mænd paa hver sin Side af en Kløft, der skiller to Generationer.

Med stor Pludselighed og Voldsomhed brød den unge Kancelliraad Lornsen ud af det gamle System, hvor der var til tænkt ham en tryk Løbebane. Set i den politiske Sammenhæng kom hans Optræden langtfra som Lynet fra en klar Himmel. Den københavnske Regering havde en Tid lang haft Anledning nok til at se mørke Skyer over Hertugdømmernes Himmelhjørne. Forbavsende er det endda, saa roligt man efter alt at dømme har kunnet stille sig overfor Tegnene til udenrigspolitisk Storm. Lornsens Optræden skulde derimod fremkalde en Forskrækkelse, der fik alvorlige Følger.

4. Den store Forskrækkelse og dens Følger.

Første November lykkedes det Lornsen og hans Fæller at faa afholdt et politisk Møde i Kiel, hvor det blev besluttet at henvende sig til Byens Magistrat om, at den skulde virke for Indførelsen af en Stænderforfatning. Paa Mødet udviklede Lornsen et radikalt Program for denne Forfatning, og faa Dage efter Mødet — 5. November — var det, at han offentliggjorde dette Program i sin Pjèce »*Om Forfatningsværket i Slesvig-Holsten*«. (Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein)²).

De Synspunkter, der opstilledes i dette lille Skrift, er over-

¹) V. Pauls: Uwe Jens Lornsens Briefe an Franz Hermann Hegewisch, S. 63 (Fodnote) og 11. — Oprindeligt har Lornsen naturligvis som ung fremadstræbende Mand indenfor Kancelliet paa bedst mulig Maade søgt at indynde sig hos den ældre og mægtige Höpp. Karakteristisk er denne Ytring i et Brev fra 1822: »Ich werde suchen mich den Herren Deputierten Jensen und Höpp bekannt und beliebt zu machen um auf diese Weise mehr Anknüpfungspunkte zu gewinnen.« (Uwe Jens Lornsens Briefe an seinen Vater, S. 88).

²) Efterretninger ang. dette Møde foreligger i flere utrykte Breve, bl. a. fra Borgmester Wiese i Kiel og Censor Christensen i Kiel til Carl af Hessen (vedlagt dennes Breve i Kongehusets Arkiv) og et Brev af 9/11 fra C. Flor til Jonas Collin (Kgl. Bibliothek).

ordentlig klare og skarpe: Forbundspagtens § 13 kan ikke opfyldes paa en saadan Maade, at Holsten skilles fra Slesvig, thi en saadan Adskillelse er »utænkelig« for enhver Slesvig-Holstener. Derimod er der Grund til at andrage om en fælles Forfatning for begge Hertugdømmer, thi for det første er det ikke holdbart, at Finansstyrelsen er hemmelig for Borgerne, og for det andet behøver samtlige højere administrative Indberetninger i Landet en fuldstændig Omdannelse, idet »vor Forvaltning staar tilbage for andre Landes Administration«. Der tiltrænges ikke blot en Adskillelse af Administrationen fra Retsplejen, en øverste Domstol for begge Hertugdømmerne og et »Regeringskollegium« for hvert af dem, men ogsaa en skattebevilgende Folkerepræsentation for hele Slesvig-Holsten under eet og Hertugdømmernes Udskillelse som en særlig Stat i Personalunion med Danmark. Den bestaaende Forbindelse er som den kraftløse Forbindelse mellem et sammenvokset Tvillingpar, og paa Grund af Tyskhedens Udvikling er en Sammensmeltning af Kongerigets og Hertugdømmernes Befolkning ikke mere tænkelig. Kun »Konge og Fjende« bør da fremtidig være fælles for »Slesvig-Holsten« og Danmark, samtlige Landskollegier bør flyttes fra København til Hertugdømmerne, hvis øverste Myndighed skal være et Statsraad med Sæde i Kiel, men med to Medlemmer, der har stadigt Ophold i København for at kunne være tilstede, naar de slesvig-holstenske Sager foredrages for Kongen. Folkerepræsentationen vælges under eet, men har et særligt Udvalg som Førstekammer; Kongen skal have et absolut Veto. — Pjæcen slutter med at give Udtryk for Forfatterens Tillid til »Middelstanden« og med en hjertelig Hyldest til »Borgerkongen«, af hvem det tilsyneladende forventes, at han straks skal gaa ind paa de stillede Fordringer.

Det er aabenbart, at Lornsen som Forbillede for »Personalunionen« mellem Slesvig-Holsten og Danmark har Forbindelsen mellem Norge og Sverige, med Hensyn til visse Enkeltheder ved selve den ønskede Forfatning endog den norske Statsraadsordning og det norske Storting. Overmaade nærliggende som Forbillede for det, Lornsen vil naa, er ogsaa den nye Statsdannelse, der netop nu er ved at finde Sted gennem Belgiens Løsrivelse fra Holland.

Det er det uhort radikale og dristige i Lornsens Optræden, som forklarer Virkningen deraf. Der er en stor Afstand mellem ham og hans nærmeste Forgænger som Forfatningskræver, Hegewisch, der selv har markeret dette ved et Brev til Kongen af 6. November; han krævede her nedsat en Kommission af retskafne Mænd til at overveje Nødvendigheden af Reformen i Hertugdømmernes Lovgivning og Administration og lagde iøvrigt Ansvar for Ulykker af den Art, »som Gud bevare os for«, over paa deres Hoved, der hindrede Opfyldelsen af § 13 — men det var ganske andre Toner end dem, der lød hos Lornsen¹⁾.

At Lornsen ikke var bange af sig, beviste han til Overmaal ved straks at sende sin Pjèce til det slesvig-holstenske Kancellis Præsident, ledsaget af et Brev, »skrevet i stor Hast«(!), som han selv oplyser i en Efterskrift, og i saa høj Grad karakteristisk for sin Afsender, at det tør betegnes som ikke helt almindeligt, at en historisk Person paa denne Maade har skænket sit aandelige Portræt til Fremtidens Arkiver²⁾. Den unge Embedsmand betror sin gamle Foresatte, at han i Stedet for, som det var hans oprindelige Plan, at ville bruge Fritiden paa Sild til »videnskabelige Bestræbelser« agter at samle sig om at belyse Hertugdømmernes offentlige Indretninger med den grundige og overbevisende Klarhed, der er en for Hans Excellence velkendt Egenskab hos Brevskriveren. Han beretter om sine Møder og fremhæver, at der er stor Stemning for hans Tanker, der bør gennemføres, inden Kongen dør, da der ellers vil være Fare for Anarki og de to Rigsdeles fuldstændige Adskillelse. Naar han har villet give Regeringen direkte Besked, da er det, for at den ikke ved falske Rygter skal lade sig for-

¹⁾ Det nævnte Brev findes i Kongehusets Arkiv. Iøvrigt har den ukuelige Mand 11. Oktober sendt et Brev til Forbundsgesandt Pechlin med Forslag om, at Kongen »til Forebyggelse af Storm i Holsten« skal indkalde en overordentlig Landdag for 1831 — et Brev, von Pechlin lod gaa videre til Regeringen med en forsigtig Folgeskrivelse, hvori han fralagde sig nærmere Forbindelse med Hegewisch og Holstenerne i det hele. (Depeche Nr. 87 fra von Pechlin).

²⁾ Af Brevet findes Kopi i S. H. L. Kanc. Untersuchung gegen U. J. Lornsen 1830—32. I P. V. Jacobsens Breve (S. 136) siges Lornsen at have været kendt i København som »en ret dygtig og i Henseende til Retskaffenhed uberygtet Mand, men tillige som en Person af yderst ry og voldsom Karakter« — hvem Kancelliet har skaffet en Landfogedtjeneste for at blive af med ham. Det kan nok stemme med vort Indtryk af hans Skrivelse til Moltke.

lede til overilede Beslutninger, og fordi han »hader al skjult og hemmelig Adfærd«.

Det var Modtagelsen i København af disse Aktstykker, der kom til at skabe et fuldstændigt Omslag i den politiske Situation. Allerede 3. November havde ganske vist Prinsen af Nør under Henvisning til »saa skrækkelige Eksempler« som Oprørerne Potter i Belgien og O'Connell i Irland tilsendt Kongen Kopi af en Meddelelse fra en Officer i Flensborg om Lornsens Møde i denne By. 6. November skriver Kongen til Höpp, at der har været afholdt et Møde »hos Madam Pape i Kiel«, og at »Lorentzen¹⁾ skal have udgivet et Skrift om Ständerforfatning« og er meget strafbar, hvis han ikke begiver sig til sin Post. Samtidig taler han dog om, at Forsøgene paa at kræve en Forfatning er gaaet istaa baade i Flensborg og i Kiel, »uagtet Lorentzen og Olshausen samt Binzer har arbejdet meget derpaa«; »saaledes« — tilføjer han — »lyder alle til Grev Moltke indløbne Efterretninger«. En lignende Meddelelse giver Kongen samme Dag til Kierulf i et Brev, hvori det blandt andet hedder: »Om Lorentzens Skrift ved Kancelliet intel«. Som tidligere omtalt rummer Brevet af 6. November til Höpp ogsaa en optimistisk Melding angaaende den udenrigspolitiske Situation. Optimistisk er altsaa i det hele Kongens Stemning endnu paa dette Tidspunkt.

Men allerede 7. November skriver han i en anden Tone til Kierulf, at han tilstiller ham en Avis, »hvis Indhold ej er godt i dette Øjeblik«, og at »han« (formodentlig Moltke) nok havde hørt noget om »den bevidste Sag«, men paastod, at hverken Ridderskab, Borgere eller Bønder tog Del i Sligt. »Imidlertid« — tilføjer Kongen — »er min Mening, at de fleste Mennesker lader sig forføre, og dette er som oftest Tilfældet ved slige Begivenheder«. Frederik VI giver her Luft for sin almindelige Mistillid til Mennesker, den, der bidrager til at forklare Virkningen paa hans Nervesystem af de følgende Dages Efterretninger.

Hvad det er, »Lorentzen« har for, faar han nu for Alvor at vide. Moltke har vist Kongen baade Pjèce og Skrivelse. I et

¹⁾ Frederik VI skelner ikke mellem de nær beslægtede Navne »Lorentzen« og »Lornsen«.

Brev til Höpp af 9. November bryder Kongen ud i vild Forbitrelse over begge Dele: »Herr Lorentzen har der udgivet sit Skrift, der er saa skammeligt som ondskabsfuldt, og hvoraf man kan vente sig ondt i Fremtiden«. Brevet til Moltke er »det argeste Produkt«, som Kongen nogensinde har læst; Lornsen »stiller sig ganske an som en Potter, forhaabenlig alene i sine egne Tanker«. I et Brev til Kierulf af samme Dato meddeler han, at »Herr Lorentzens Skrift er nu af ham selv bleven sendt Statsminister Moltke med et uforskammet Brev«, og at det bedste vil være at sende denne Oprører i Kastellet, men at Rendsborg dog vel er bedre, for at baade han Censor (naturligvis den forsømmelige i Kiel, der har ladet Skriftet udkomme), kan blive domt ved deres rette Værneting. Kongen erklærer sig i dette Brev spændt paa, hvad Statsraadet den følgende Dag vil sige. Straks efter Statsraadsmodets Afholdelse den 10. November, meddeler han Kierulf, at Resolutionen i Anledning af Lornsens skammelige og oprørske Skrift er blevet et Paalæg til Moltke om at afkræve Kansler Spies en Erklæring om Sagens Behandling »saavel i Henseende til Brevet til Statsminister Moltke, som Brochuren, hvilke begge Dokumenter fulgte med«.

Den 5. November har Lornsen dateret sin Skrivelse til Moltke, der ikke kan antages at have faaet den og Pjæcen i Hænde for den 7. eller 8. 9. November er den store Opstandelse indtruffet:¹⁾ Kongen har faaet Aktstykkerne at se, og dermed indledes et kort, men meget bevæget Tidsrum, hvor der foregaar som en Jordrystelse i den aldrende Konges Sind, og hvor det enevældige System ligesom bringes til at vakle i sine Grundvolde. Allerede 11. November ytrer Kongen overfor Kierulf sit Ønske om at udstede en beroligende Erklæring til Hertugdømmernes Befolkning: at de kære og tro Undersaatler, hvem han altid havde behandlet som Børn, ej maatte lade sig forlede til Skridt, som var urigtige, og sætte Lid til Brochurer

¹⁾ Der foreligger to Breve fra Frederik VI til Kierulf, dateret 9. November, nemlig ogsaa et, hvormed »følger det, jeg erholdt igaar fra Hertugdømmernes«, formodentlig afsendt om Morgenen, det andet, der meddeler den uhyggelige Oplevelse med Lornsen, maa vel være skrevet senere paa Dagen, hvad der tyder paa, at det netop er selve den 9. November, at Moltke har forevist Kongen de to Dokumenter, der for Regeringens Bevidsthed fastslaar Lornsens Optræden som en Affære, der kræver dens Indskriden.

og Pamfleter, men forlade dem paa, at hvad der var nyttigt og godt, vilde ske, naar Tiden dertil af ham som Statens Overhoved fandtes passende. 12. November meddeler han Kierulf, at han i Statsraadet har faaet enstemmig Tilslutning til Udstedelsen af en Plakat, som den Deputerede Jensen skal udarbejde, men — tilfojer Kongen — »at sætte Lorentzen samt Konsorter i sikker Forvaring er og bliver det sikreste Middel«. Samme Dag har Moltke givet Jensen Instruks til en Kundgørelse, som skulde omfatte disse tre Punkter: Afhjælpning af nuværende Nød, Forandring ved Manglerne i Forvaltningen, en Omtale af Holstens Stænderforfatning («Berührung der ständischen Verfassung Holsteins»¹⁾). Skal Kongen i Anledning af Lornsens Optræden udtale sig overfor Hertugdømmernes Befolkning, mener Kancellipræsidenten altsaa, at der bør gaas lige løs paa de brændende Problemer: Forfatnings- og Forvaltningsreformen.

Det er ikke i og for sig saa mærkeligt, at en Optræden som Lornsens kunde bringe Frederik VI ud af Ligevægt. Men ejendommeligt er det at se, hvorledes hans egne Slægtninge i Hertugdømmerne gør, hvad de kan, for at drive ham saa langt som muligt ud i Ophidselsen. Der øvedes af de slesvigske Prinsers en Paavirkning, der blev farlig. Det var som en Kappelstrid i højst uheldig Retning mellem Huset Hessen og Huset Augustenborg.

Paa Gottorp Slot residerede Kongens Svigerfader, den 86-aarige *Landgreve Carl*, der i sin grønne Ungdom havde drevet Hofpolitik sammen med Enkedronning Sophie Magdalene, og nu gennem 61 Aar havde været Hertugdømmernes Statholder (naturligvis med en temmelig formel Myndighed). Blandt Brevene fra hans Haand til Kongen findes tre, afsendt henholdsvis 9., 10. og 12. November. De omhandler Lornsen — navnlig hvad der skal gores ved ham — og hele Petitionsbevægelsen, og Vægten er ikke lagt paa en beroligende Fremstilling. I Brevet af 10. November udmales, hvor særlig slemt det er gaaet til paa Modet i Kiel: »De yngre Folk skal have gjort ganske rasende Forslag, blandt dem, ved jeg, særlig Ols-

¹⁾ Instruksen, skrevet med Moltkes egen Haand, findes i Jensens Nachlass Nr. 14 (Statsarkivet i Kiel).

hausen, der skriver det giftige Blad mod Regeringen«. Det hele ser ikke godt ud i Landgrevens Øjne: »Gnisten er desværre ved at blusse i Vejret«, Ønsket om at regere med er blevet almindeligt, Suveræniteten vil man ikke anerkende, eller ogsaa siger man, at den ikke gælder for Hertugdømmerne, Eden bliver i Kiel betragtet som en forældet Form, »hvilket ogsaa Lornsen har svaret i Flensborg«. Det følgende Brev rummer ikke blot en Række Udfald mod den forbryderiske, menederiske og utaknemmelige Lornsen (den Schuft Lornsen), men giver ogsaa den gamle Herres uforgribelige Mening om, hvorledes »den gordiske Knude« skal overhugges, al Ærgrelse (aller Verdruss) faa en Ende og Roen blive genoprettet: nemlig ved provisorisk at lade den slesvigske Overret blive Overappellationsret for Holsten og ved at give begge Hertugdømmerne een raadgivende Forsamling af samme Art som den, der findes i de preussiske Stater — hvorover, efter Landgrevens Skøn, ingen vilde kunne beklage sig.

Kan man ikke andet end finde en vis alderdomspræget Forstyrrelse i Indholdet af disse Breve fra Landgreven, taler til Gengæld en endnu ungdomsfrisk Ærgærrighed og kraftig Berregning ud af et Brev, som *Hertugen af Augustenborg* 10. November skrev til sin høje Morbroder, og hvori han erklærede at ville stille »Guds og Blod« til Raadighed for Hans Majestæt. Som Baggrund for denne Ædelmodighed tegner Hertugen et meget sort Billede af den betænkelige Stemning, »der for nærværende Øjeblik hersker blandt den største Del af Hertugdømmernes Indvaanere«. Han taler om, hvad der anstiftes af en Hob Mennesker, *der intet haver at tabe* (her har Hertugen selv sat Streg under). Og under Paaberaabelse af sit Kendskab til de lokale Forhold udvikler han, hvorledes der med Underaaternes Kærlighed til Kongen forbinder sig megen Misfornøjelse over det gældende Toldsystem, der hæmmer Handelen og giver al for megen Anledning til »Svig, Bedrageri, Troloshed, Mened o. s. v.«, fremdeles at der ogsaa og ganske særlig raader Utilfredshed med Fattigvæsenets Indretning, der »giver ethvert Menneske, der ikke *kan* eller *vil* (atter Hertugens egen Streg) ernære sig selv til at leve paa Commynens Bekostning«. Foruden at den kristelige Barmhertighed bliver udryddet, demoraliseres efter Hertugens Skøn Arbejderne;

personlig har han erfaret, hvor uvillige de kan blive til at paa-tage sig et Arbejde under en bestemt Betaling, da de altid kan falde tilbage paa offentlig Uderstøttelse, og hvorledes der paa den Maade opstaar Mangel paa Arbejdere og samtidig en »trykkende Byrde« af alt for høje Skatter for Landmanden.

Til Misfornøjelsen over disse Ting kommer saa endelig, mener Hertugen, det Indtryk i Befolkningen, at de kongelige Kollegier ikke altid tager tilstrækkeligt Hensyn til Privatpersoners eller Kommunernes Rettigheder, og ved alle disse Omstændigheder tilsammen bliver der et højst farligt »Stof til Gæring«. »Den siden Freden altid mere og mere udbredte Oplysning« har indgivet Folket »mange rigtigere, men ogsaa mange falske Begreber om Menneskers Rettigheder«, hele Tidsaanden kan nu forbinde sig med de ulykkelige Eksempler fra Frankrig, Belgien og flere mindre tyske Stater til at skabe en Stemning, let at udnytte for politiske Sværmere, slette Mennesker og Demagoger: »En af Deres Majestæts Embedsmænd, en Hr. Lorentzen, har omgivet af flere ham værdige Folk i Kiel og Flensborg holdt offentlige Forsamlinger, i hvilke ogsaa en Del af Borgerne har taget Del, og hvori han har opfordret Forsamlingen til at deltage i at underskrive en Forestilling til Deres Majestæt, i hvilken Deres Majestæt bliver bedt om ikke alene at give Hertugdømmerne en Forfatning, men en saadan Forfatning, som han og hans Lige finde passende og tjenlig for samme, med andre Ord at indføre en Folkeregering som i Frankrig og Belgien!!!«

Med ikke mindre end tre Udraabstegn fremhæver Augustenborgeren her det forfærdelige. Imidlertid nøjes han ikke med at male Fanden, og altsaa i Særdeleshed Lornsen, paa Væggen for den stakkels Konge; som allerede berørt tilbyder han sig selv som Redningsmand i Farens Stund: »Jeg anser det derfor for min Pligt at tilbyde Deres Majestæt min Tjeneste, hvis denne kunde være Dem og mit Fædreland til nogen Nytte. Da jeg tror at besidde mine Medborgeres Agtelse og mange af disses Venskab, saa turde det maaske, formedelst min personlige Stilling til Deres Majestæt og mine øvrige Forhold, lettere lykkes mig end mangan en anden at virke paa de forskellige Gemytter og fjerne mange Ting.« — Historikeren lægger ikke dette Aktstykke fra sig uden at have dannet sig et bestemt

Skon over den udfoldede Veltalenheds egentlige Øjemed: det vilde efter Hertugens Skon have passet bedst med Tid og Forhold, om den gamle Landgreve nu havde trukket sig tilbage fra den højeste Ærespost i Hertugdømmerne, og denne derefter var blevet betroet Overhovedet for det augustenburgske Hus. At vort Indtryk her er rigtigt, bekræftes med stor Tydelighed af et personligt Brev, som 13. November er blevet skrevet til Hertugen af hans Broder, Prinsen af Nør: Landgreven, hedder det her, begaar den ene Dumhed efter den anden, og til hans Afloser »kan Kongen jo ingen bedre tage end dig¹⁾. Ved et Brev til Kongen af 13. November har Prinsen givet en rystende Skildring af den Virksomhed, der udfoldes af de forskellige »Demagoger« med Lornsen i Spidsen; han »bønfalder« Kongen om »for alting ikke at anse denne Sag for noget, der foretages af ubetænksomme Mennesker«, da det tværtimod er ældre, ansete Mænd, som Anstifterne søger at knytte til deres Foretagende. Det interessanteste af disse augustenburgske Breve er dog Hertugens eget, ikke mindst ved det Billede, det vil tegne af et Slesvig, hvor Skatteborgernes Misfornøjelse med de offentlige Institutioner skaber en farlig Jordbund for politiske Bevægelser.

Den praktiske Virkning er blot blevet, at Hertugen i Forening med sin Broder og ligesom Landgreven kom til at yde sit Bidrag til at ophidse og forvirre Kongen. Om den Indflydelse, Korrespondancen med Kongens slesvigske Slægtninge paa denne Maade ovede, har vi et Vidnesbyrd i et til Oplysning om disse Dage højst vigtigt og interessant Brev, som 13. November er sendt fra O. Moltke til Kansler Spies i Slesvig²⁾. Det siges her udtrykkelig, at Landgrev Carl har virket ophidsende paa Kongen (er hat den König aufgeregt), saaledes at han »ikke mere er saa gunstig stemt for Ideen om en særlig Forfatning for Slesvig, idet han tror, at Beboerne i Hertugdømmerne ikke vilde blive tilfredsstillet dermed, idet de vil slutte sig til Balemanns og Falcks Ideer³⁾ om en fælles For-

1) Antislesvigholstenske Fragmenter II. Hefte, S. 112 f.

2) Afskrift i Höpps Privatarkiv.

3) Karakteristisk for Advokat Balemanns og Professor Falcks hele moderate Holdning er, at de begge — i Slutningen af November — har givet Rapporter til Höpp om den Lornsen'ske Agitation (vedlagt Höpps Indberetning af 30. December, jfr. Sdrj. A. 1901, S. 220 ff.).

fatning for begge Hertugdømmer«. Moltke mener for sit Vedkommende, at en Petition i denne Retning fra saa ansete Mænd, omend aldrig saa loyal, meget let vil kunne virke ophidsende paa Slesvigerne — thi »den inderlige Forening af de to Hertugdømmer ligger kun altfor dybt begrundet«, og »da er alting tabt«. Thi under ingen Omstændigheder kan Moltke gaa med til at gennemføre en fælles Landdag for Hertugdømmerne; han maa anse dette for »en sand Umulighed«, »det vilde være at sønderrive Helstaten, jeg kunde næsten sige at tilintetgøre den«. Hvad Moltke derimod vil sætte alle Kræfter ind paa, det er, at »der paa eftertrykkelig Maade (aufs Bündigste) bliver lovet Slesvig en tilsvarende, men særskilt Forfatning, og at den bliver udstedt kort Tid efter Udstedelsen af den holstenske (thi — tilføjes der i Parentes — *at man ikke længe maa vente med at give Holsten en Forfatning, til den Overbevisning er jeg nu kommet*).« Ellers anser han det for sin Pligt, naar blot Landstænderne undtages, at virke hen til, at »hvert øvrigt Baand mellem Slesvig og Holsten bliver snarere fastere knyttet end løsnet«.

Indstændigt beder Moltke Spies om, at han under Samvirken med Politimester Kraus i Flensborg søger at faa Slesvigerne til at slaa sig til Taals med disse Løfter og til at afstaa fra Andragender om »det umulige«; for mindre afgørende anser han i denne Sammenhæng Petitioner fra Holsten. Sker der intet fra Slesvigs Side, »da — erklærer Moltke — føler jeg Kraften i mig til, trods al Modsigelse, som jeg her erfarer, at fastholde Hans Majestæt Kongen ved denne Idé, skont de nuværende Petitionshistorier har gjort ham vaklende«. Men kan Moltke ikke som hidtil stole paa Spies og Kraus, da opgiver han hellere alt og overlader til en lykkeligere Kancellipræsident at kunne tilfredstille Slesvigerne: »Jeg kan aldrig ville det, som jeg anser for uopnaeligt (unerreichbar), som jeg anser for fordærveligt, og som jeg bestandigt maa anse for fordærveligt. Søg imidlertid De, Deres Høj- og Velbaarenhed, at indvirke saaledes paa Landgreven og paa Hertugen af Holsten — Beck, at de ikke ophidser Kongen ved at tilraade forhastede Forholdsregler. *Deres Breve har i disse Dage virket kun altfor ugunstigt paa ham*« (altsaa ogsaa Christian IX's Fader, Landgrevens anden Svigersøn, nævnes her som en Mand, der i disse

Dage har virket ophidsende paa Frederik VI; overfor Kierulf omtaler Kongen 12. November et Brev fra ham, som er overgivet til Grev Rantzau-Breitenburg). —

Dette ene Brev fra Otto Moltke fører os paa den mest levende Maade ind i den Situation, der forelaa indenfor Regeringen som Følge af de alarmerende Efterretninger om Lornsens Optræden. I en enkelt parentetisk Bemærkning omtales et af de allermest afgørende Vendepunkter i vor politiske Historie: at ikke blot den letbevægelige Konge, men ogsaa den længe saa stejle Minister nu er blevet overbevist om Nødvendigheden af at løse uden yderligere Opsættelse det Forfatningsspørgsmaal, der siden 1815 fandtes indenfor det danske Monarki. Vendingen maa have fundet Sted i Ugen efter den 6. November og har efter alt foreliggende den nøjeste Sammenhæng med Forskrækkelsen over Lornsen. Ganske vist var netop 9. November den Reventlow'ske Depeche fra Berlin indtruffet i København, men den synes man overhovedet ikke at have haft Tid til at skænke nogen Tanke. Den Bekymring, der fylder Moltkes Brev, har sin Kilde i de indenrigske Forhold, og hermed stemmer de andre Vidnesbyrd om, hvad der foregaar indenfor Regeringen i disse Dage og den nærmest følgende Tid.

Moltke har næppe personlig noget Øjeblik troet paa, at der var nogen alvorlig Fare ved den Lornsen'ske Bevægelse. 12. November skriver den østrigske Gesandt, at Moltke til ham har udtalt om Stemningen i Holsten, at nogle slet sindede unge Menneskers Optræden vel nok kunde opvække Bekymring, men at Aanden blandt Indbyggerne iøvrigt stadig var fuldkommen god¹⁾. Den »Bevægelse«, Moltke frygtede mest, var utvivlsomt den, der under Indtryk af alle de foruroligende Efterretninger var opstaaet i Kongens Sind. Den var ved at bringe Tingene af Lave paa en Maade, som i høj Grad maatte ængste Kancellipræsidenten, og det var ikke selve Fremskynnelsen af Forfatningssagens Løsning, det her drejede sig om.

Hvad der gør disse Novemberdage saa overordentlig kritiske, er det gamle Spørgsmaal, som paany rejstes: skal Holsten have sin egen Ständerforsamling, eller skal Hertugdømmerne ogsaa i denne Henseende indgaa i et Fællesskab? I Kraft af Kongens Panikstemning har det et Øjeblik set ud, som om de

¹⁾ Depeche Nr. 98 fra v. Langenau til Metternich.

FREDERIK VI

Principper, der var blevet fastslaaet ved Nedsættelsen af den holstenske Forfatningskommission i 1816, skulde blive kuld-kastet. Moltke er blevet tvunget ind i en ny Kamp for sine Anskuelse paa dette vigtige Punkt, og Kampen har han selv følt som saa vanskelig, at han har kunnet tvivle om dens Udfald. Han har endog været inde paa Tanken om at tage sin Afsked som den eneste Udvej for ham selv; U. J. Lornsens Optræden var lige ved at blive Aarsag til en dansk Ministerkrise. Men naar Virkningen kunde blive en saadan Forstyrrelse indenfor Regeringskredsen, da laa det, som vi tydeligt ser, ikke alene i Lornsens personlige Dristighed, men i Overdrivelserne ved de Efterretninger, som fra anden Side kom til at foreligge for Frederik VI. Var Lornsen en »Ophidser« af Folket, da fortjener Landgreven og Hertugen at blive betegnet som Ophidsere af Kongen.

Saa meget større blev Otto Moltkes Indsats ved at staa fast i sin Modstand mod den Afgørelse, som Hertugdømmernes Statholder uden at blinke tilraadede Kongen: en fælles Stænderforfatning for Slesvig og Holsten. Meget karakteristisk er det, at Moltke har set en eventuel Tilkendegivelse fra Slesvigernes Side af et Ønske i denne Retning som noget ganske katastrofalt for Muligheden af at holde Kongen fast ved det gamle Standpunkt. 1816 havde Byernes Adresser virket saa stærkt, at hele Spørgsmaalet var blevet taget op til en ny Undersøgelse; nu frygtede Moltke for, at der paa Grund af Kongens Sindsstemning skulde ske noget værre. Selv vilde han hellere ofre sit Embede end fravige sin Overbevisning om Slesvigs Stilling indenfor Monarkiet. Otto Moltke blev derved en af de danske Statsmænd, hvis Standhaftighed i en alvorlig Stund har sat betydningsfuld Frugt ved Afgørelsen af en stor Sag.

Foreløbig var det, som om Hertugdømmernes Styrelse var gledet ganske ud af Kancellipræsidentens Hænder. Hans Brev til Spies er Nodskriget fra en Minister, der har mistet ethvert fast Hold paa sin Konge og med Rædsel maa se denne tumble afsted paa egen Haand. Moltke kunde ikke forhindre, at Kongen 16. November udstedte sin *Proklamation* til Hertugdømmernes Befolkning i Form af en kraftig Advarsel: »Det er

kommet til Vor Kundskab«, lyder det her, »at nogle Personer har taget sig for at udsprede falske Rygter i Vort Hertugdømme og forsøge at forlede de rolige Indbyggere til fælles Skridt, som kan være farlige for den offentlige Ro og Orden«. Kongen advarer imod disse Rygter og erklærer at ville møde ethvert strafbart Foretagende med den Alvor, Omstændighederne kræver, men samtidig afgiver han Forsikring om sin Omsorg for Landet og hver enkelt Undersaat og beder til Gengæld om Folkets Tillid: »Derfor venter vi ogsaa af vore kære og tro Undersaatte, at de forbliver i den Tillid mod os og holder sig overbevist om, at vi vil træffe enhver for det Heles Vel passende Foranstaltning i en dertil passende Tid«.¹⁾

Denne Proklamation var ikke efter Moltkes Smag, men han har altsaa ikke kunnet gennemføre sit eget Forslag. Derimod foreligger der et Udkast til den fra Møstings Haand²⁾ (et Udkast, der ikke stemmer ganske med den i Ordlyd, men i Tankegang). Samme Dag, Proklamationen udstedtes (altsaa 16. November), skrev Moltke til Höpp, at han fandt den for skarp, og at man gjorde for mange Ophævelser over »et saa nichts-würdigt Menneske« som Lornsen. Moltke staar hele Tiden som den, der bedømmer Forholdene i Hertugdømmerne uden at fæste Lid til nogen Tale om Oprør. Kongen har været saa forskrækket, at hans Forskrækkelse maatte have Aflob.

Overfor Höpp udstøder Frederik VI 13. November dette Angstens og Forvirringens Raab: »Deres Nærværelse i Kiel er nødvendig, men den er ogsaa nødvendig i Flensborg og Slesvig; jeg forlader mig paa Deres Klogskab og Forretningsdygtighed«. Da Höpp jo ikke kunde være mere end eet Sted paa een Gang, var det forsaavidt logisk, at Grev *Rantzau-Breitenburg*, paa denne Tid Kongens »Overskænk«, 18. November maatte drage afsted til Hertugdømmerne, hans egen Hjemstavn, som en anden Udsending for Kongen med den Opgave at udforske Befolkningens Sindelag. Tillige fik han Bemyndigelse til at kundgøre Kongens Beslutning om at give Holsten

¹⁾ Trykt f. Eks. i Sammling der wichtigsten Actenstücke etc. 1830—31, S. 1—2. — I et Brev af 12. Nov. havde den loyale holstenske Præst Claus Harms anraabt Kongen om at udtale »et kongeligt Ord til hele Landet«, hvad der efter hans Overbevisning vilde bringe de urolige til Ro og borttage de bekymredes Bekymring.

²⁾ I Jensens Nachlass Nr. 14 (Statsarkivet i Kiel).

en Forfatning — en Bemyndigelse, han dog ifølge sin egen Meddelelse til Kongen (i sin Beretning af 26. November) undlader at benytte sig af for ikke at vække for store Forventninger og for vidtgaende Krav¹).

Dagen efter Rantzaus Afrejse har Stemmann tilstillet Kongen et Par Efterretninger²), der ikke var egnet til at virke beroligende. Først et Brev fra hans Nevø, Amtmand Tillisch i Aabenraa: »Deres Majestæt vil deraf allernaadigst erfare, at Petitionsaanden er i levende Bevægelse i de slesvigske Købstæder.« Dernæst et Brev fra en Broder, Administrator i Grevskabet Rantzau, om forskellige »Rygter«. Endelig den Bemærkning for egen Regning: at »man i dette Øjeblik fortæller mig, at nogen idag skal have faaet et Brev om, at i visse Egne af Holsten Emissærer skal omrejse, som formaner Bønderne til ikke at betale deres Skatter, og at man i det hele tror, at Sagen ikke er at anse med Ligeegyldighed« (lidt unødvendigt at betone overfor Frederik VI). Frederik VI skriver samme Dag til Stemmann: »Jeg takker Dem meget for det tilsendte. Kunde man blot stole paa alle Embedsmændene og paa Ritterne, var alle Historierne i Holsten til at bringe i Orden«³). Ligeledes 19. November skynder Møsting sig i et Brev at meddele Kongen, at der er indgivet en Petition af Borgere til Magistraten i Kiel. Man maa faa det Indtryk, at blandt Ministrene stod Moltke saa nogenlunde ene i sin Bestræbelse for at føre Kongens Stemninger ind i et mere roligt Leje. En Støtte har han derimod haft i Höpp og Rantzau, og som en yderst fornuftig og besindig Mand optræder ikke mindst Københavns Politidirektør.

16. November afgiver Kierulf saaledes en Erklæring⁴), hvori han bestemt advarer mod at arrestere Lornsen: »Alt, hvad der angaar Trykke- og Skrivefriheden har stedse været en om Streng at røre ved«, men den er paa Grund af de ekstraordinære Forhold for Tiden bleven endnu ømmere; desuden kunde det opfattes, som om Kongen vilde angribe Personer, der mindede ham om hans Forpligtelser overfor Holsten; der er intet

¹) Rantzaus Beretninger findes i Kabinetsarkivet (ujournaliserede Sager), for en væsentlig Del trykt i Sndrj. A. 1901, S. 198 ff.

²) Kongehusets Arkiv.

³) Stemmanns Privatarkiv. D. I.

⁴) Kab.Ark. (ujournaliserede Sager).

andet at stole paa for Fremtiden end fornuftige Menneskers Indsigt, thi hvis den svigter, da vil den danske Stat »ikke med al menneskelig Magt kunne rives ud af den vældige Strøm, som Tiden har frembragt og bragt saa mange Stater ned i«. — Lornsen skulde dog en Uge efter blive arresteret og senere dømt og straffet, skønt han i udpræget Grad viste sig at være en Fører uden Hær, en Oprører, der slet ikke havde formaaget at fremkalde noget Oprør.

Rantzau ved intet at fortælle om Bønder i Hertugdømmerne, der nægter at betale Skat; derimod beretter han 23. November, at Bønderne er saa forbavsede over Kongens Proklamation, at Embedsmændene har været nødt til at forklare dem Aarsagerne dertil. Rantzaus Beretninger blev i det hele af den samme optimistiske og beroligende Karakter som dem, der vedblev at indløbe fra Höpp. Sidstnævnte kan 22. November meddele fra Kiel, at »den ene og alene gennem Kancelliraad Lornsen vakte Paroxisme« er i Aftagen, 25. November (ligeledes fra Kiel), at »det hele Petitionsvæsen er saa godt som endt«. 27. November skriver han fra Slesvig, at Modet er sunket hos Lornsens Tilhængere, 28. November fra samme By, at »de af Kancelliraad Lornsen udbredte Vildfarelser bliver mere og mere erkendte som saadanne«. Fremforalt kan han 22. og 28. November meddele de to Efterretninger, der maa være ham de mest kærkomne: at Ridderskabet har vedtaget en yderst loyal Adresse, og at Kiels Magistrat har vedtaget under de forhaandenværende Forhold ikke at indgaa med nogen Petition til Regeringen om Forfatning.

Med Ængstelse havde man — som baade den østrigske og preussiske Gesandt vil vide (i Depecher af 23. November)¹⁾ — i København imødeset Ridderskabets Sammentræden til en »Ridderdag«, og Moltke havde fundet Anledning til — gennem et Brev til dets Leder — at advare i Kongens Navn imod at stille Krav om en Fællesforfatning²⁾. Saa meget mere Tilfredshed maatte det vække, at Ridderskabet (22. November) vedtog en Udtalelse til Kongen om, at det i et Øjeblik af almindelig

¹⁾ Nr. 49 fra Raczynski, Nr. 107 fra Langenau.

²⁾ Droysen u. Samwer: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark, S. 81—82.

Gæring som det nuværende var alle trofast sindede Under-saatters første Pligt ikke at overile Ventilationen af de alvorlige Spørgsmaal, som angaar Landets almindelige Interesse; kun i yderst forsigtig Form bliver det tilføjet, at Hans Majestæt »ville sikre den fremtidige Opretholdelse af den fuldkomneste Ro i Landet«, hvis Allerhøjstsamme i sin Visdom »skulle befale at ville høre Landets Ønsker«¹⁾. Fire Dage senere vedtog Kommunalbestyrelsen i Kiel at afvise Petitionen om at forebringe Forfatningsønsket for Kongens Trone — ud fra den Betragtning, at et saadant Ønske burde udskydes til bedre Tider. Baade den fra ældre Tid mest urolige Stand og den mest urolige By havde hermed svoret til Roens Bevarelse som det først fornødne. 23. November kunde uden nogensomhelst Forstyrrelse af Ro og Orden Landfoged Lornsen arresteres i sin Embedsbolig i Keitum. Naar der saa fremdeles ikke indkom nogen af de frygtede Tilkendegivelser fra Slesvig²⁾ — da maatte der endelig til sidst ogsaa blive mere roligt indenfor selve Regeringen. Det blev muligt for den stakels Konge atter at faa lidt Fred og Tryghed i sit Sind.

Allerede 20. November kunde Moltke meddele Höpp, at Kongen »har udtalt sig mere og mere gunstigt« for hans »Anskuelse i dette vigtige Anliggende«, det vil naturligvis sige: for det absolut paakrævede i en Adskillelse af Holsten og Slesvig med Hensyn til Ständerforsamlinger; Moltke fremhæver dog ogsaa i dette Brev Nødvendigheden af, at hans Politik ikke bliver modarbejdet fra Slesvigernes egen Side, men tværtimod bliver støttet af Spies og Kraus. Endnu 23. November beder han Kansler v. Brockdorff om Oplysninger, der kan tjene til »at berolige Hans Majestæt over saa mange andre urolige og ophidsende Efterretninger«; selv mener han ikke, at »Lornsen og Konsorter« er Folk, der kan indgyde Frygt³⁾. Hvad Moltkes personlige Stemninger overfor det Lornsen'ske Røre angaar,

1) Trykt i Samlung der wichtigsten Actenstücke etc. 1830—31, S. 4—5.

2) Noget af det alleralvorligste, der skete, var Fremkomsten af en lille Artikel i Apenrader Wochenblatt (for 8. November) som gav Lornsen Tilslutning og varslede en Petitionsbevægelse for Slesvig. Over denne Artikel gør Höpp Anskrig i sin Beretning af 13. Nov. En Oversættelse (med forsigtig redaktionel Afstandtagen) optoges i Skanderborg Amtsavis for 12. Nov., et Eksemplar af dette Blad findes i Stemmanns Privatarkiv (B. 2. c.) under »Lornseniana«.

3) Zeitschrift 1904, S. 173.

beretter netop 23. November den preussiske Gesandt fra en Samtale ved et Hofbal, at Moltke har udtalt sig med overlegen Ringeagt (superbe *dédain*) om disse Ting, en Ringeagt, om hvilken Gesandten ikke ved, hvorvidt den snarest er en Garanti for Regeringen eller for Urostifterne¹). Det vanskelige eller rettere umulige for Moltke var at faa Kongen til at indtage et lige saa overlegent Standpunkt.

Imidlertid kommer saa den gode Efterretning om Ridderkabets Holdning, og overfor Rantzau-Breitenburg udtrykker Kongen sin Glæde over, at dets Udtalelse, skønt et Produkt uden synderlig Mening og med en mindre behagelig Slutning, efter Omstændighederne er faldet heldigt ud og er »skrevet med al Anstand og Hengivenhed«. 27. November skriver han til Höpp, at Ridderskabets Andragende er meget godt, hvis det i de sidste Linjer ikke var kommet ind paa »deres gamle Vise«.

Endelig kan vi igennem Breve fra de sidste Dage i Maanedens konstatere en tilsyneladende fuldstændig Afspænding. 30. November skriver Kongen til Rantzau-Breitenburg: »Gudskelov, at denne fæle Tid er forbi« — og til Höpp: »Gudskelov, at alt er kommet til Ro«. Dog er det ikke nogen Sorgløshedens Ro, der er faldet over Frederik VI, der nu engang ikke var anlagt for at tro for godt om sine Medmennesker: »Dog maa man have sin Opmærksomhed henvendt paa alle, thi naar Sindene først er i Bevægelse, kan den mindste Gnist tænde«. Med denne Stemning passede det godt, at han fastholder Tanken om, at hans Undersaatter ikke længe skal have noget uopfyldt Krav paa ham²). Paa en Formaning af Rantzau om at forberede en Forfatning svarer han i det citerede Brev: »For at berolige Dem vil jeg sige, at jeg vil tænke paa en Forfatning, saasart de fornødne Forberedelser er truffene«. Overfor Höpp udtaler han sin Glæde over baade Kielermagistratens og Ridderskabets Holdning — han vilde dog have fundet det bedre, om der ingen Forfatningsønsker var blevet udtalt; men

¹) Nr. 49 af Raczynski.

²) Netop 30. November er det iøvrigt, at Kongen gennem en Skrivelse til Landgreven greb forstyrrende ind i en Plan om at rejse et Monument for ham til Minde om Livegenskabets Ophævelse (altsaa en Hertugdømmernes Frihedsstøtte); han erklærer, at Pengene hellere maa bruges til de nøddeste Undersaatter i Marskegnene: »Thi kun i Vore elskede Undersaatters Hjerter ønsker Vi at rejse Os et blivende Mindesmærke«. (Jfr. Sndrj. A. 1901, S. 208 f.).

i sit Svar paa Ridderskabets Adresse vil han vise, at han »er betænkt paa ogsaa at give en Konstitution«. Til Prins Christian Frederik skriver han 2. December: »Grev Rantzau og Etatsraad Höpp venter jeg snart, og da maa der lægges Haand paa Værket«.

November Maaned 1830 bragte da for det danske Monarkis politiske Udvikling de to vigtige Resultater: for det første, at det blev bestemt at skride til Løsning for Alvor af det holstenske Forfatningsspørgsmaal, for det andet, at det ogsaa nu, da Sagen fik praktisk Betydning, lykkedes at fastholde Kongen ved den gamle Tanke fra 1816 om Adskillelsen i forfatningsmæssig Henseende. I den følgende Tids Forhandlinger indenfor Regeringen gaar man ud fra denne Adskillelse som noget givet. Ligesaa selvfølgelig forudsætter man, at Slesvig ogsaa maa have Stænder, naar Holsten skal have. Det har i Virkeligheden næppe nogensinde været anset for en praktisk Mulighed, at Slesvig skulde kunne holdes udenfor en politisk Begunstigelse, der blev Holsten til Del. Moltke skriver 30. Oktober til Kraus, at der i og for sig intet er at sige til, at Slesvigerne vil ønske det samme for sig, som bliver tilstaaet Holstenerne¹⁾. I en Erklæring, afgivet i November²⁾, betegner Møstling Vanskeligheden ved at finde en Ordning for Slesvig som den egentlige Aarsag til den lange Udskydelse af det holstenske Forfatningsspørgsmaal. Nu løstes Vanskeligheden ganske glat og paa en naturlig Maade. 4. December meddeles det Ridderskabet i et Svar paa dets loyale Adresse, at Hans Majestæt ikke vil undlade fremdeles som for(!) at fortsætte med de nødvendige Forberedelser for snarest muligt at kunne tage Hensyn til Hans tro Undersaatters Ønsker i Hertugdømmet Slesvig³⁾. I et Brev af samme Dato til Kansler Brockdorff i Glückstadt gør O. Moltke opmærksom paa det vigtige i denne første Meddelelse fra Kongen om, at Slesvig skulde have en Forfatning lige saa godt som Holsten — dog vel at mærke en separat Forfatning, tilføjede han, idet han derved noterer, hvad der var hans egen store politiske Sejrr i denne Sag⁴⁾.

1) Afskrift i Höpps Privatarkiv.

2) Kongehusets Arkiv.

3) Sammlung der wichtigsten Actenstücke etc. 1830—31, S. 4—5.

4) Zeitschrift 1904, S. 176.

Morsomt (naar henses til Østrigs Stilling overfor dette Spørgsmaal i senere Tid) er det at se den østrigske Gesandt udbrede sig i en Depeche hjem til Metternich om den Fejl, Danmark har begaaet ved ikke i 1814 at adskille de to Hertugdømmers Styrelse; Følgen deraf bliver, at der nu tillige maa indføres Forfatning ikke blot for Slesvig, men ogsaa for Kongeriget¹⁾. Det er karakteristisk for baade den preussiske og den østrigske Gesandt, at de ser paa Forholdene ud fra den danske Regerings Standpunkt. Den preussiske har betegnet Lornsens Optræden som et Forsøg paa at tage Slesvig bort fra Danmark »for at indlemme det i Holsten«²⁾.

Det sidste kunde jo nok siges at have været Lornsens Hensigt; den blev imidlertid saa lidt naaet, at Stænderforfatningen i sig selv kom til at fremhæve Skellet mellem Hertugdømmerne. Ved den Maade, hvorpaa Forfatningsplanen hurtigt blev udvidet til at omfatte ogsaa Kongeriget, skulde der derimod lige fra først af gives Udtryk for Fællesskabet mellem det egentlige Danmark og Hertugdømmerne som Led i det samme Monarki.

5. Kongen og hans Raadgivere i December 1830.

Det første Udkast til en Stænderforfatning for hele Monarkiet.

I Begyndelsen af December kunde Udenrigsministeren med god Grund meddele Gesandterne, at Roen i Virkeligheden ikke havde været forstyrret i Hertugdømmerne³⁾. Der havde i November været stor Staahej for lidt; men December blev en meget rolig Maaned. Kongen er nu atter i de Dispositioner, der skulde træffes for Hertugdømmerne, gledet tilbage under den mere ansvarlige Paavirkning. I Maanedens allerførste Dage blev der udarbejdet Bestemmelser om, at Statholderen under Hensyn til »nærværende Konjunkturer« skulde have udvidet Myndighed for det Tilfælde, at Vinteren skulde afbryde Forbindelsen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne;

¹⁾ Depeche Nr. 103 (af 14/12) fra Langenau.

²⁾ Depeche Nr. 46 (af 13/11) fra Raczynski.

³⁾ Se Geheimeregistraturen for December 1830.

Moltke fik sat igennem, at de to Kanslere for Slesvig og Holsten skulde udnævnes til at være Statholderens ansvarlige Raadgivere; i sin Begrundelse for dette Krav henviser han til, at Landgreven med sin høje Alder forbinder Ungdommens Fyrighed, og hvor let kunde i disse Tider et overilet omend ellers rigtigt Skridt lede til Ubehageligheder¹). Om den Tone, der stadig herskede i Landgrevens Breve til Kongen, vidner tilstrækkeligt følgende Udbrud i et Brev af 14. December: »De har fuldkommen Ret, min Allerdyreste, saalænge Folk som Olshausen (die Olshausen und Konsorten) ikke ogsaa er under Aktion, saa er der aldrig at vente sand Ro. Nu hedder det: »Alt er fuldkommen roligt i Kiel«. De samme Ord læste jeg i Avisen Dagen efter Oprøret i Warschau«(!). Man undres ikke over, at Kancellipræsidenten maatte frabede sig at faa en saadan »Statholder« sluppet løs i en virkelig ansvarlig Stilling uden de fornødne Ledebaand²).

Til Held for Moltke øvede de slesvigske Prinser ikke længere en beherskende Indflydelse paa Kongens Stemninger. Endnu 4. December har Frederik VI skrevet til Höpp, at Hegevisch og en Række Personer arbejder under Haanden; men 6. December mener han at kunne meddele Kierulf, at »Stemningen i Holsten beroliges altid mere og mere«.

En god Baggrund for, at det i December kunde komme til virkelig rolige og fornuftige Overvejelser af Forfatningssagen, var de gunstige Efterretninger, der modtoges gennem Gesandterne om de udenlandske Magters Syn paa Danmarks Stilling. Fra Frankfurt som fra Wien, fra Berlin som fra St. Petersborg hørte man blot om Afsky for Lornsen og om Billigelse af Regeringens Forholdsregler. Fra Frankfurt modtog man 11. December den Meddelelse, at Pechlin slet ikke havde fundet Anledning til i Forbundsforsamlingen at fremsætte Meddelelse om de holstenske Hændelser og om Kongens Proklamation, og at Forbundsdagens Præsident havde givet ham Ret i dette Standpunkt, da han hørte, at Bevægelsen i Holsten

¹) Brev fra O. Moltke til Fred. VI 1/12 (Kongehusets Arkiv). Acta A. XVIII, Nr. 63 (Statsarkivet i Kiel).

²) Samme Dag har Landgreven skrevet et Brev til Höpp med fantasifuld Skildring af Tidens onde Magter: Illuminatismus, Karbonarismus, Radikalismus, Liberalismus »und falsche Freimauerei«. Den gamle Herre var næppe helt vel forvaret.

indskrænkede sig til en enkelt Pjèce¹). Altsaa: Forbundsdagen gjorde ingensomhelst Mine til at bruge denne Sag mod Danmark. Koss sendte fra Wien en Indberetning (modtaget 21. December) om, at »Lornsens skammelige Brochure har her opvakt den største Indignation«²). O. Blome i St. Petersborg og E. Reventlow udtrykte begge deres Glæde over Ridderskabets loyale Holdning³).

Hertugen af Augustenborg havde allerede 20. November i et Brev til Kongen bebudet et Besøg i København, og i de første Dage af December fandt Besøget Sted. Hertugen forelagde sin Morbroder en Forfatningsplan, som selv hans meget anerkendende Biograf (Gebauer) med Rette betegner som »sælsom«; den byggede paa en Slags Distriktsinddeling af Hertugdømmerne, hvorved deres »nuværende Forbindelse« ikke skulde komme til Udtryk. Hertugen hævdede i god Overensstemmelse med sit alarmerende Brev af 10. November, at det vilde være en stor Ulykke, hvis der ikke straks blev nedsat en Kommission⁴). »Mit Svar var«, skriver Kongen 14. December til Rantzau-Breitenburg, »at jeg forberedte alt dertil, men at jeg ikke vilde decidere mig hverken pro eller contra, før jeg har læst Höpps Memoire. . . . *Det er af Vigtighed at høre alle.*« . . . (NB: Enevældens sande Væsen, ikke: Vi alene vide). Iøvrigt udtrykker Kongen i dette Brev sin Tilfredshed med Hertugens personlige Holdning. 2. December skrev han til Tronfølgeren: »Hertugen er saare vel stemt og taler meget fornuftigt om Sagen. Der er hverken Tale om Skattebevillingsret eller om Hertugdømmernes Forening.« I et Brev af samme Dato tilraadede Prins Christian Frederik Kongen at sammenkalde en Kommission af »nogle af de mest agtede og formaende Mænd fra Hertugdømmerne«. 18. December skrev

¹) Depeche Nr. 97, dat. 1/12, jfr. Nr. 99.

²) Bilag til Depeche Nr. 97, dat. 11/12.

³) Depeche Nr. 11, dat. 15/12, modtaget 30/12 (Dept. f. u. A. Rusland II, Depecher 1830). E. Reventlow til Dankwart 11/12 (Preussen II, Depecher 1830).

⁴) Joh. H. Gebauer: Christian August, Herzog von Schleswig-Holstein, S. 62 ff. 10. December skriver Moltke til Höpp, at Hertugen udsætter sin Rejse, indtil han har faaet Tilsagn om, at Kongen straks vil lægge Haand paa Værket og sammenkalde en Kommission. Da Kongen 14. Dec. skrev til Rantzau, var Hertugen endnu i Byen, men Afrejsen var berammet til den 16.

han til Kongen, at denne enten maatte følge Hertugens Forslag eller ogsaa (i Overensstemmelse med et Forslag af Ridderkabets Formand, stillet overfor Tronfølgeren) kundgøre en bestemt Frist for Forfatningsarbejdets Tilendebringelse. Imidlertid fik Kongens Fætter lige saa lidt som hans Søstersøn¹⁾ det afgørende Ord. Dog kan deres Optræden have haft en vis Betydning og navnlig have foranlediget, at Tanken om en Kommission for Hertugdømmerne er blevet skudt i Forgrunden i det Udkast til Sagens Løsning, som Kongen allerede ved Maanedens Midte modtog fra sin gamle Raadgiver Møsting (hvem det jo iøvrigt som den, der havde været Formand for den tidligere holstenske Forfatningskommission, maatte ligge nær at tænke paa en ny Kommissionsforhandling).

Før der kom nogen »Memoire« fra Höpp, indgaves Møstings Forslag, der er dateret 15. December, og som rummer det første Udkast til en Forfatning for hele Monarkiet²⁾. I en særlig Betænkning udvikler Møsting, *hvorfor* man skal have en Forfatning, saaledes at det ikke mere er tilraadeligt »for en længere Tid at udsætte denne Sag«. »Der er«, udvikler han, »ved de, endskønt mislykkede, Forsøg paa at fremkalde lovstridige Petitioner dog hos en vis Klasse af Hertugdømmerne Slesvig og Holstens Indbyggere vakt et Ønske om at se denne Indretning fuldført, og kan det end forhindres, at dette Ønske udtales, saa er det dog der, og det foruroliger altid den fredelige og mindre oplyste Mand, der desuden ikke rigtig kender Sagen og derfor venter langt andre og større Resultater af denne Stænderforfatning, end den kan have.« Muligt var det, at der, som Tingenes Stilling er i andre Stater, kunde blive gjort et nyt Forsøg som det Lornsen'ske og maaske med større Klogskab. Alligevel skal man — mener Møsting — ikke »haste for meget«, men vente, til »Omslaget« i Kiel er overstaaet, idet der blandt de ved denne Lejlighed forsamlede altid vil være mange misfornøjede, der her kan forene sig lettere, end naar de er adskilte; iøvrigt har jo Ridderskabet selv raadet til ikke

¹⁾ I en vis faderlig og overbærende Tone skriver Kongen i citerede Brev til Rantzau, at Hertugen tror, han er den eneste, der kender Landet, og »denne Idé lader han ogsaa til at have villet bibringe den gode kære Prins«.

²⁾ Kongehusets Arkiv, Afskrifter (dog ikke af Forestillingen ang. en Kommission) i Møstings Privatarkiv. VIII D. I.

at overile Sagen, og »man vilde maaske anse det som en Følge af Frygt, om Sagen altfor meget paaskyndtes«.

Den gamle Minister har her meget klart fremhævet Hensynet til Hertugdømmernes Folkestemning som det afgørende, medens han ikke synes at kende nogen Nødvendighed for en Hensyntagen til den tyske Forbundsdag eller til de tyske Regeringer. I den mere udførlige Betænkning, hvori han fremstiller sine Anskuelse om Sagens Løsning, præciserer han yderligere sit Syn paa Forholdene: »Det er efter min allerunderdanigste Formening ikke saa meget den af Kancelliraad Lornsen fremkaldte momentane Bevægelse som de politiske Uroligheder, der i flere af Europas Stater og navnlig i Tyskland er udbrudte, der gør det nødvendigt at tage under Overvejelse, hvorledes den Stænderforfatning, Deres Kongelige Majestæt ved at tiltræde Wienerkongressen, har tilsagt Hertugdømmet Holsten, skal udføres, og naar der skal begyndes derpaa.« Imidlertid maa man først være enig om Maaden og Betingelserne for en saadan Indretning; kun Holsten skylder Kongen i Medfør af Forbundspagten en Forfatning, hvorom dog Forbundsdagen har fastslaaet, at det beror paa Kongens frie Vilje, hvorledes den skal være. »Dersom jeg nu tør forudsætte«, ræsonneres der videre, »at den af Deres Kongelige Majestæts frie Vilje afhængige Stænderforfatning, som Deres kgl. Majestæt vil give Hertugdømmet Holsten, bliver indrettet saaledes, som den er i flere tyske Stater og navnlig i de preussiske, saa tillader jeg mig den allerunderdanigste Formening, at en saadan provincial Forfatning, i Medfør af Deres Kongelige Majestæts mundtligen yttrede Højstegne Beslutning, meget vel kan og ved sin Gavnlighed fortjener tillige at loves og successive at indføres ikke blot i Hertugdømmet Holsten, men endog i Hertugdømmet Slesvig og i samtlige Danmarks Riges Provinser.«

Det fremgaar af de her udhævede Ord, at Kongen under de personlige Forhandlinger, der naturligvis er gaaet forud for Indgivelsen af saa vigtige Forslag, allerede har godkendt Tanken om at udvide Forfatningsplanen til at omfatte ogsaa Kongeriget, en Beslutning, der altsaa er at henføre til første Halvdel af December 1830. For Møstings eget Vedkommende er der foregaaet en betydelig Udvikling i forfatningsvenlig

Retning, siden han i sine lidt yngre Dage virkede som Formand i den holstenske Forfatningskommission. Han anser nu ikke blot en Stænderforfatning for nødvendig, men ogsaa — som han udvikler — for gavnlig: »Paa den ene Side erholdes derved sikrest Vished om, hvad der efter de forskellige Lokalteter er virkelig nyttigt, og paa den anden Side er slige konsultative Stænder en sikker Kontrol mod de Pligtforsømmelser, enkelte Embedsmænd kunde gøre sig skyldige i, og som det for de herværende Kollegier formedelst Afstanden ofte er umuligt at kende.« Som Motiv for at udvide Stænderforfatningen til hele Monarkiet anføres det for en Enevældens Mand meget karakteristiske: at der herved skabes *»en vis Enhed i Bestyrelsen, der altid er ønskelig«*; iøvrigt gøres opmærksom paa, at raadgivende Stænder vil komme til at gøre mere Nytte, naar de Raad, de skal give, kommer fra alle Dele af Monarkiet. Møsting tænker sig naturligvis kun, at Stænderne skal være raadgivende og saaledes forenelige med Enevælden, og anser iøvrigt dette for nødvendigt alene af Hensyn til Provinsdelingen, da der ellers blev *»lige saa mange Riger, som der er Provinser«*; Stænderne skal kunne udtale sig om alle Provinser vedkommende Love og Regeringsforanstaltninger, bortset fra, hvad der hører under Diplomatiets, *»det egentlige Politic eller Forsvarsvæsenet, og de skal have Ret til at indgaa med Petitioner og Forslag, hvilke sidste Møsting lægger megen Vægt paa af Hensyn til »den gavnlige Indvirkning paa Administrationen«*, som tilsigtes: *»thi Misbrug kan altid lettere opdages og Forbedringer erkendes som nødvendige af Mænd, der nøje kender Lokalteterne end af Deres Kongelige Majestæts Kollegier«* — den gamle Kollegiemand, med de mangeaarige Erfaringer om Vanskelighederne ved Tilsynet fra det centrale med det lokale, satte et vist Haab til de kommende Folkerepræsentanter netop som Hjælpere i den Opgave at se Embedsmændene paa Fingrene.

Hans Forslag er løst skitseret i Enkeltheder: Stænderne skal vælges for Landets Vedkommende *»i Forhold til Landejendommenes Størrelse«*, for Købstæderne *»efter Folketallet«*, og de samles hvert andet Aar under Forsæde af en af Provinsens største Landejendomsbesiddere som kongevalgt Præsident. Hvad Hertugdømmerne angaar, fremhæver han den alminde-

lige Forbindelse, der bestaar mellem dem, »Nexus socialis« ogsaa med Hensyn til »Økonomien i Almindelighed« og de fælles Love, og han siger, at Forbindelsen »synes billig« og »er nødvendig«, og at »den er derhos den eneste for begge Hertugdømmerne rigtige indbyrdes Forbindelse«, der skal vedblive at bestaa, selv om hvert Hertugdømme maa have sine særskilte Stænder (dette var jo ogsaa Moltkes Standpunkt). Hvorledes Arbejdet med Sagen praktisk skulde gribes an, havde Møsting angivet i et tredje Aktstykke, en »Forestilling«, hvorefter der til Forberedelse af Stænderforfatningens Indførelse i Slesvig og Holsten skal nedsættes en Kommission, bestaaende alene af Mænd for Hertugdømmerne — 6 Godsejere og 8 Embedsmænd — og med Møsting inden for deres Omraade.

Møsting har indgivet de vidtrækkende Forslag uden at have andre Fortrolige blandt de øvrige Regeringsmænd end Moltke og Höpp, med hvem han har haft Føling, og som i det væsentlige delte hans Syn paa Forfatningssagen¹⁾. Blot paa et praktisk Punkt maatte de tage Afstand: nemlig med Hensyn til Sagens Overdragelse til Kommissionsbehandling paa en saadan Maade, som Finansministeren aabenbart tænkte sig.

18. December afgav *J. P. Höpp* sin vidtløftige Erklæring²⁾, der maa antages at have udtrykt ikke blot hans egne, men ogsaa Moltkes Anskuelse. Höpp indrømmer, at der synes at være en stærkere Stemning for Forfatning i Hertugdømmerne, end han antog under sin Rejse i Oktober, en Stemning, han kun tildels vil tilskrive »lave Motiver« hos Folk, der ønsker at spille en Rolle. Men det er, mener han, stadig de fleste forstandige Folks Opfattelse, at Sagen ikke maa overiles. For Regeringen maa det komme an paa, at det, den foretager sig, ikke skal kunne tage sig ud som en Følge af Lornsens »strafbare Handlinger«, og derfor bør man vente med at gøre noget offentlig Skridt ikke blot til »Omslaget« er afholdt, men ogsaa til Lornsen har faaet sin Straffedom. Det maa ligeledes huskes, at der ingen Petitioner er indgaaet, og der er et Hensyn at

¹⁾ Derom vidner et Brev fra Møsting til Höpp af 12. Dec.: han sender hermed Höpp en Del af sit Arbejde om Stænderforfatningen, et Arbejde, hvori han ikke indvier sine Kolleger, »Statsminister Grev v. Moltke alene undtaget«, eller »de ukaldede, som ønsker at komme Kongen til Hjælp i den holstenske Sag«.

²⁾ Kab.Ark. (ujournaliserede Sager 1830).

tage ogsaa til Kongeriget, naar man, som det er sket i Svaret paa Ridderskabets Adresse, faktisk har bundet sig til ogsaa at give Slesvig en Forfatning («Her«, tilføjer Höpp, »koncentrerer sig de mest forviklede Spørgsmaal i den nyere Tids vigtigste Anliggender«). Imidlertid bør man straks uden at kundgøre noget offentligt, skride til det forberedende Arbejde. Maalet er at kunne forelægge en eventuel Kommission »en Allerhøjest besluttet Forfatning i behørig Fuldstændighed og Skarphed« og saaledes fastsætte bestemte Grænser for dens Virksomhed; ellers vilde man risikere at blive stillet overfor Drøftelser og Ønsker, som helst ikke skulde komme til Orde. Hvad Indførelsen af en Overappellationsret angaar, da vil en fælles Ret for begge Hertugdømmer være den mest økonomiske Ordning. De statsretlig-politiske Betænkeligheder her ved svinder, hvis den hele Administrationsform opsættes, til Indførelsen af de adskilte Stænderforsamlinger har fundet Sted — hvilket da Höpp mener bør ske.

For ham som for Mesting er det rette Motiv for en Forfatnings Indførelse Stemningen i Hertugdømmerne; men meget ivrig er han altsaa for, at ingen Hensyntagen til Lornsens Skrift skal komme til at træde aabenlyst for Dagen. Hvad han lægger en afgørende Vægt paa, er at hindre en kommende Forfatningskommission i at forspilde Frugterne af Kancellipræsidentens Sejr i Spørgsmaalet om særskilte Stænder for Slesvig. Det er saaledes, man især maa forklare hans Iver for at faa en saadan Kommissions Opgave skarpt begrænset.

Der kunde stadig ikke være Tvivl om, at det var paa det nævnte kildne Punkt den afgørende Modsætning laa mellem Regeringens Planer og de politiske Ønsker, der gjorde sig gældende i Hertugdømmerne. I Gensvar til Regeringen af 13. December erklærer Ridderskabet sig beroliget ved Kongens Udtalelse af 4. December med Hensyn til enhver Frygt for en Adskillelse af Hertugdømmerne ved de forestaaende nye Stats-Indretninger — som Kongen selv 18. December skrev til Kierulf, en noget mærkelig Mening at lægge ind i denne Udtalelse. I en Skrivelse af 4. Januar 1831, vedtaget i et Statsraadsmode, meddeles det derpaa Ridderskabet, at Kongen efter at have modtaget dets Svar foler sig overbevist om, at det ikke vil give Plads for forudfattede Anskuelser i sit Syn paa

de paagældende Bestemmelser¹). Regering og Ridderskab omgaas hinanden yderst diplomatisk; men Ridderskabet savner al Betingelse for virkelig Modstand mod den Forfatningspolitik, hvis Hovedlinjer allerede er blevet optrukket inden Jul 1830, og som straks efter Nytaar 1831 skal munde ud i den første positive Afgørelse²).

6. Ved Nytaarstid i Danmark 1831. Politidirektørens Forslag. Januar-Reskripterne.

Lornsen-Affæren havde selvfølgelig vakt nogen Opsigt i Kongerigets Befolkning, selvom Bladene væsentlig holdt sig til tørre Meddelelser om det officielt foreliggende (Kongens Proklamation, Arrestationen). Løse Rygter om, hvad der foregik i Hertugdømmerne, har ikke blot beskæftiget Konge og Regering, men ogsaa private Kredse; det hele har talt mere til Nysgerrigheden end til den dybere Interesse. At Lornsen var optraadt som en Modstander ikke blot af Enevælden, men ogsaa af Danmark, er ikke blevet ganske ubemærket. Derom vidner blandt andet nogle Nytaarsbetragtninger af den socialt interesserede Pastor Bastholm i det Slagelse-Blad, han redigerede. I et almindeligt Verdensoverblik over Aaret 1830's Begivenheder fastslaas det for Danmarks Vedkommende, at Tumulten i København blot blev et Opløb af Gadedrenge, medens Forsøget paa at forvandle Hertugdømmerne til et Belgien mislykkedes ved Befolkningens retsindige Tænkemaade. Det fremhæves, hvor uværdigt det er for civiliserede Nationer at hade hinanden, og hvor glade de Danske er ved at leve under det samme Scepter som en Del af det tyske Folk, »som dog er for

¹) Actenstücker etc., S. 16 f.

²) I en Indberetning af 21. December meddeler den preussiske Gesandt sin Regering, at det kan betragtes som afgjort, at man vil tage de preussiske Stænder til Forbillede og ikke vil gaa videre i Indrømmelser. Det hjalp ikke Ridderskabet, at dets Formand, »Verbitter« Rantzau, havde Lejlighed til at udveksle Anskuelser om Forfatningssagen gennem Breve til Tronfølgeren; efter at Prinsen i et Brev af 11. Dec. direkte havde spurgt ham om hans Mening, udtalte han sig (i et Brev, modtaget af Prinsen 17. Dec.) kraftigt for Kommissionstanken, men naturligvis imod provinsdelte Stænderforsamlinger. Samtidig med de første Afgørelser efter Nytaar skrev han til Prinsen om, hvorledes den almindelige Stemning i Hertugdømmerne var for en fælles Forfatning (Notater i Christian VIII's Dagbøger, Breve fra Rantzau i Kongehusets Arkiv).

stort til at udgøre een Stat«. At et Flensborgblad gengav disse Ord i Oversættelse, var som et Vidnesbyrd om, at de udtrykte Følelser fandt Genklang paa den anden Side af Sprogskellet til Trods for enhver Fredsforstyrrelse¹⁾.

Ved Nytaarstid 1831 finder Tilfredsheden med de bestaaende Forhold i Danmark fra flere Sider Udtryk med en særlig stærk Betoning og med et særligt Henblik paa Tidsforholdene i det hele. »Ligesom Sømanden«, — skriver Stiftsavisen i Odense, der redigeres af en vordende Stænderdeputeret — »der har naaet den trygge Havn, med Rolighed ser paa det oprorte Hav, saaledes staar den danske Borger som en rolig Tilskuere ved de store Rystelser og mægtige Bevægelser, der foregaar udenfor det kære Fødeland, og han glæder sig af Hjertet ved at være i Besiddelse af de dyrebare Goder, som andre Nationer kæmper og strider for²⁾. Ganske i samme Aand hylder St. St. Blicher i følte Vers den danske Frihed:

Frihed er Løsnet i Vest og i Øst,
Derfor skal prøves den haardeste Dyst,
Her ei behøves for Frihed at krige,
Frihed har Hjem jo i Dannemarks Rige.

Her kan ej Mørket forvolde os Frygt,
Lysen har skinnet for længe og trygt,
Thi hvor der fredes af kongelig Haand,
Kendes ej aandelig Lænke og Baand.³⁾

Som særlig Pjèce udgav Grundtvig i Januar 1831 nogle »politiske Betragtninger«, der ikke blot bryder Staven over Julirevolutionen som Pøbeloptøjer og Drengestreger, men over alle »Oprør« og alle Rigsdage: Demokrati i Staten er, som hvis i et privat Hus ikke Tjenestefolkene, men Husdyrene skal raade; »en enevældig Konge med et Landsfaderhjerter er Kilden til sand borgerlig Frihed og Lyksalighed, mens der kun er alt for mange Riger, hvis Historier aabenbarer, at en Rigsdag med en Skyggekonger er en virkelig og stor Ulykke«; »det

¹⁾ Den vestsjællandske Avis 1831, S. 21 f. Flensburgisches Wochenblatt 1831, S. 366 ff.

²⁾ Fyns Stifts Avis 3/1 1831, S. 5.

³⁾ Randers Amtsavis 1/1 1831.

eneste, jeg kan tænke mig en Rigsdag ret blive enig om af Pengesager, var at lade det skorte paa alle Udgifter til gudeligg og til aandeligg Brug⁽¹⁾. Grundtvigs Kampfælle J. K. Lindberg skrev i sit Tidsskrift »om Statens Sygdom og Cancelliraad Lornsens Lægedom«: han finder, at der er kun eet Lægemiddel, som duer, nemlig Folkets Omvendelse, ganske som han kort Tid efter fastslaar, at »der er een Frelse fra Kolera«⁽²⁾. Lindbergs Artikel udkom som særligg Skrift paa Tysk, og til dette Sprog oversattes Grundtvigs Skrift af hans holstenske Aandsfrænde Claus Harms; det er som en hel lille rettroende Fylking til Forsvar for den enevældigg Regeringsform. For Grundtvig og Lindberg bliver ganske naturligg den politiske Oprører Lornsen et aandeligg Sidestykke til den religiøse Kætter H. N. Clausen, medens omvendt den rationalistiske Slagelse-Præst ser politiske Forfatningskrav og religiøus Vækkelse som Udslag af de samme forstyrrende Magter i Tiden. I den lille Syndflod af Skrifter, som fremkom i selve Hertugdømmerne i Anledning af Lornsens Skrift (Skrifter, som ikke kan ses at have øvet nogen Indflydelse), mangler for Resten ikke et Skrift af en slesvigsk Præst, der holder en lille Dommedagsprædiken for dem, der vil volde Oprør i et saadant velsignet Land, hvor enhver »Aften efter Aften kan lægge sig roligt til at sove«⁽³⁾.

Der synes i det danske Folk ved Indgangen til 1831 ikke

¹⁾ N. F. S. Grundtvig: Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsten (1831), S. 12 f., 72 og 33. — Om Lornsens Skrift mener Grundtvig (S. 61), at det kun er en ligegyldigg »Stileøvelse«, men af samtligg foreliggende Vidnesbyrd forstaar han, at Holsten ønsker »en standsmæssigg Forfatning«, og han formoder, hvad Slesvigerne angaar, at de vil føle sig Kongen mest forbundne, naar han vil forbinde dem med Holsten — »og hvad der ikke ønsker at være forenet med os, kan vi ikke ønske noget bedre, end at det, som udenlandske Magter, maa føle sig vor Konge forbundet«. Alle Slesvigerne, som Grundtvig kender eller har hørt om, siger, at de hører hjemme i Holsten eller, nøjere forklaret, Dansk Holsten. — Grundtvig viser sig i disse Ytringer aldeles uden profetisk Anelse om, at der nogensinde skulde opstaa en dansk Sag i Slesvig. Han vil uden nationale Betænkkeligheder overlade dette Land til Holsten, medens det statsretligg Hensyn fører Statsmændene til at ville bevare det for Danmark. — Jfr. Fr. Rønning: N. F. S. Grundtvig III, 2. Del, S. 31—37.

²⁾ Maanedsskrift for Kristendom og Historie I, S. 182—99 og 187—92.

³⁾ Jfr. K. Jansen: Uwe Jens Lornsen, S. 263 f.; dette Skrift rummer (S. 251—78) en Oversigt over de herhenhørende Smaaskrifter, hvoraf nogle bliver anmeldt sammen med Lornsens Pjèce i Maanedsskrift for Litteratur (V, S. 147—66) af C. N. David — uden Forargelse over Lornsen, men med Bemærkninger om de forskellige Forfatteres »Eensidiggthed«.

udenfor Regeringsmændenes Kreds at have været Tanke om de store Afgørelser, der var i Gære ikke blot for Hertugdømmerne, men ogsaa for Kongeriget, og Ønsker i Retning heraf har været meget svagt fremtrædende. Den vordende Redaktor af »Fædrelandet«, Johannes Hage, skriver 3. Januar til Professor P. O. Brøndsted¹⁾, at det maa være velgørende for denne at være i det livlige Paris: »Her kender De Tilstanden. De holstenske Affærer vil jeg ikke plage Dem med. . . . I det egentlige Danmark hindrer dels Kongens Personlighed, dels en vis Sløvhed og Forkærlighed for det gamle Folk fra med Varme at omfatte disse Ideer (de liberale). Ro og atter Ro vil den danske, om Regningen er rigtig, hvorefter Ro skulde erstatte Savnet af saa mange Goder, er et andet Spørgsmaal, skønt jeg dermed ikke mener, at en voldsom Forandring er tilraadelig«. Hage har ikke anet, at en af Kongens Ministre allerede i det gamle Aar havde leveret Forslag til en dansk Folkerepræsentation, heller ikke, at der netop i de samme Dage blev tilstillet Kongen et Forslag, der skulde blive det afgørende, og som byggede paa den Tanke, at det vilde være rigtigst at forekomme Ønsker, som endnu ikke gjorde sig gældende, men som kunde tænkes at ville rejse sig.

Dateret 2. Januar 1831 foreligger en Erklæring om Forfatningssagen fra Politidirektør A. C. Kierulf²⁾, der først takker Kongen, fordi han har haft Lejlighed til at følge Begivenhederne i Holsten, og dernæst beder undskyldte, at han vil udtale sig om et saa højvigtigt Anliggende til Trods for, at hans Stilling ikke medfører nogen Adkomst dertil (en Aftale med Kongen maa dog vel tænkes at være gaaet forud).

»De Bevægelser, som det Lornsen'ske Skrift har frembragt i Hertugdømmerne, og end mere den Retning, som alle menneskelige Ideer har taget siden Udbruddet af den sidste Revolution i Frankrig«, maa efter Kierulfs Skøn »fremkalde Regeringens højeste Opmærksomhed« og kan »foranledige samme til at erkende det nødvendigt at følge Tidens uimodstaaelige Strøm ved at give de offentlige Institutioner en saadan Form, der nogenlunde kunde svare til Nutidens Fordringer«. Hvilken

1) Nye kgl. Samling 1545¹.

2) Kab.Ark. Ujournaliserede Sager 1831.

POLITIDIREKTØR A. C. KIERULF

Gavn og Nytte de nye Ideers Gennemførelse kan tjene til, finder Kierulf tvivlsomt; det klogeste vil imidlertid være »saa meget at nærme sig Tidens Aand, som til Gemytternes Tilfredsstillelse er uomgængeligt fornødent«, men heller ikke mere. Man skal ikke gaa længere frem, end at man let kan trække sig tilbage igen: »Den Aand, der nu hersker, maa enten gaa videre og mere konsolidere sig . . . eller den maa gaa tilbage til den bestaaende eller en anden lignende Orden«. Paa denne dobbelte Mulighed maa man under alle Omstændigheder indrette sig (og det kan derfor heller ikke spille nogen Rolle at give Holstenerne, som maaske ikke bliver tilfredse med en rent raadgivende Forsamling, et vist Løfte om en videre gaaende Foranstaltning engang i Fremtiden). Slesvig har ikke som Holsten nogen Ret til Forfatning, men i Kraft af Forbindelsen med Holsten vil det være »en Naade, grundet paa billige Hensyn«, om Kongen desuagtet behandler Slesvig omtrent lige med Holsten; blot er det nødvendigt, at fælles Stænder undgaas af Hensyn til den forskellige »Successionsmaade«, der er gældende for de to Hertugdømmer. Skal imidlertid baade Slesvig og Holsten have Stænder, maa Kongeriget ogsaa have det, thi er Forbindelsen »ej saa noje imellem Slesvig og Danmark som mellem Slesvig og Holsten, saa eksisterer den dog«. Og desuden foreligger der her »en faktisk Grund«, den nemlig, »at Ønskerne om, at Landet maatte i sine Institutioner skride frem med Tiderne, hvilke det ikke kan fordøjes virkeligen eksisterer, skønt de nu paa Grund af Folkets urokkelige Hengivenhed for Deres Majestæt slumrer, vilde opirres, og hvilke i en saadan ophidset Tidspunkt som den nærværende næppe kunde aldeles overses«.

Det sikreste bliver da efter Politidirektørens Skon, at man indfører raadgivende Stænder for baade Kongeriget og Hertugdømmerne og ved denne Foranstaltning tager de preussiske Stænder som Forbillede. Derved kan der, mener han i Lighed med Møsting, ogsaa opnaas et Middel til Oplysning om Forhold og Forvaltning i de forskellige Egne — om »Misbrug og Uordener, som nu undgaar Deres Majestæts endog saa omhyggeligt granskende Øje«. Som Höpp mener Kierulf, at man straks bør skride til Forberedelserne, men at det hele foreløbig ikke skal give Anledning til nogen offentlig Bekendt-

gørelse, da Sagen ikke maa »have Udseendet af at være fremkaldt ved slige Machinationer som Lornsens«. Strengt ønsker Kierulf dog ikke Hemmeligholdelsen gennemført; det vil, mener han, netop være heldigt, om der hurtigst muligt kan sive noget ud om Sagen til Beroligelse af Gemytterne paa Kieler Omslag. Saaledes at ville undgaa en kompromitterende offentlig Meddelelse og samtidig regne med en tilstrækkelig Bekendtgørelse ad mere privat Vej var en baade snedig og snirklet Fremgangsmaade, der viser os denne Bureaukrat som en maalbevidst politisk Taktiker. Hans positive Forslag munder ud i, at Kongen uopholdelig skal beordre begge Kancellier til at tage fat paa det forberedende Arbejde til en Stænderforfatning. Og det er dette Forslag af Københavns Politidirektør, som derefter er blevet fulgt — men det modes jo ogsaa med Mostings Forslag af 15. December i Tanken om en Forfatning for hele Monarkiet, med Höpps af 18. December i Tanken om en forberedende Behandling i selve Regeringens Kontorer som det først og hurtigst fornødne. Det maa naturligvis antages, at Politidirektøren har haft Lejlighed til at se disse andre Erklæringer, for han udarbejdede sin. Og paa dette Grundlag har han saa i Juleugen som Kongens uofficielle, men fortrolige Raadgiver lagt det Raad til Rette, som er kommet til at slaa Hovedet paa Sømmet.

Hurtigt efter Modtagelsen af Kierulfs Erklæring har Kongen truffet den Aftale med Moltke og Höpp, der satte Frugt i, at Moltke 6. Januar kunde indsende Forslag til et Reskript til Slesvig-Holstenske Kancelli angaaende Udarbejdelsen af en Stænderforfatning¹). Forslaget (afgivet baade i et dansk og et tysk Eksempplar) var ledsaget af en Skrivelse fra Moltke, der fremhæver Motivet for, at man ønsker den preussiske Forfatning fastslaaet som Forbillede: »Vi har ikke troet at kunne give Kancelliet nogen rigtigere Grundsætninger som Rettesnor for dets Arbejde end de, som indeholdes i den preussiske Anordning af 5. Juni og 1. Juli 1823, hvoraf jeg herved tager mig allerunderdanigst den Frihed at vedlægge et Eksempplar, da denne Forordning er saa gennemtænkt og for beraad-

¹) Kongehusets Arkiv.

slaaende Provinsialstænder (hvorom her alene kan være Tale, ligesom alt det øvrige i de preussiske Forordninger er udenfor og ikke har mindste Indflydelse paa deres Grundsætninger) er saa bestemt indskrænkende, at de i otte Aar har ført til det heldigste Resultat«. Altsaa: det er ikke Enkelthederne i de preussiske Anordninger, som der skal være en Pligt til at efterligne; men hvad der findes passende til Overførelse i en Stænderforfatning under den danske Enevælde, er frem for alt den stærke Begrænsning af Folkerepræsentationens Myndighed.

I Overensstemmelse med Kierulfs Forslag er det derefter (tilsyneladende uden Statsraadsbehandling af Sagen) blevet bestemt, at der skal udgaa ikke blot et Reskript til Slesvig-Holstenske Kancelli, men ogsaa et tilsvarende til Danske Kancelli. Hvordan dettes Chef, Stemann, har stillet sig personlig, foreligger der ikke noget Dokument om; men det kan se ud som en til en vis Grad talende Tavshed fra hans Side, naar de Forslag, vi finder angaaende Stænderplanens Udvidelse til Kongeriget, er kommet dels fra Finansministeren, dels fra det menige Medlem af Kancellikollegiet Kierulf. Nogen virkelig Modstand mod Tanken har han dog næppe rejst¹⁾. Der var Uvished, og det kostede Kampe, inden der blev fattet en Plan for Hertugdømmerne; men derefter har det ikke medført større Gnidninger at faa draget Kongeriget med ind i det ny, der skulde ske. Selve den i det enevældige System saa dybt bundende Helstatstanke, maatte her vinde en let Sejr for Forfatningstanken. Fra Kongens Side har der ingen Modstand været. Da Tronfølgeren efter Reskriptets Udstedelse takkede ham for den vise Handling at gaa Tidens Fordringer i Møde ogsaa i Danmark, svarede han, at han saa meget heller havde bestemt sig dertil, som Kongeloven ikke derved blev gaaet for nær, og Kongens suveræne Myndighed blev ubeskaaren: »det skadede

¹⁾ I de biografiske Meddelelser, der foreligger om ham fra M. Rosenørn, hans Datters Stifson, siges det, at »han har ikke forsømt, ifølge sin Ed paa Kongeloven, at fraraade Indførelsen i Danmark, idet han erklærede det for en Illusion, at der ikke ved »raadgivende« Stænder indtraadte Formindskelse af Kongens Magtfuldkommenhed, da man ikke kunde kalde Mænd sammen for at høre deres Raad uden at tage Hensyn dertil«. (Personalhistorisk Tidsskrift 3. Række VI, S. 39). Den sidste Betragtning var jo højest realpolitisk, og det maa synes meget troligt, at Stemann ikke har forsømt at fremføre den for Frederik VI.

aldrig at høre Folks Mening og Raad og kunde i sig selv være meget godt¹⁾. Endnu mere karakteristisk er Tronfølgerens Holdning, fordi han selvfølgelig ikke ser saa naivt paa Sagen. Han skriver 25. Januar til sin Guvernementssekretær paa Fyn, C. H. Holten: »Raadgivende Provinsialstænder er en Overgang, en Forberedelse til en repræsentativ Forfatning, som er ønskelig¹⁾).

11. og 13. Januar 1831 udstedtes der to kongelige Reskripter, der betyder den egentlige Begyndelse til den danske Forfatningsudvikling i det 19. og 20. Aarhundrede²⁾). *Reskriptet til Slesvig-Holstenske Kancelli* — udstedt 11. Januar — giver Ordre til snarest muligt at udarbejde og for Kongen at forelægge Udkastet til en Lov angaaende Indførelse af Stænder i hvert af Hertugdømmerne og til ved Udarbejdelsen at følge Grundsætningerne i de i Aaret 1823 for de preussiske Stater udarbejdede Forfatninger. Det bemærkes udtrykkeligt, at der ved Indførelsen af de særlige Stænder for hvert Hertugdømme intet skal ændres ved det slesvig-holstenske Ridderskabs Social-Nexus »saa lidt som i de øvrige Forhold, som forener vore Hertugdømmer«. Kancelliet skal give Betænkning om, hvorledes »erfarne Mænd« fra Hertugdømmerne (altsaa en Forfatningskommission) skal indkaldes til Forhandling om denne Sag. Samtidig med Indførelsen af Stænder skal Administrationen skilles fra Retsvæsenet ikke blot i Holsten, men ogsaa i Slesvig; til den Ende oprettes en fælles Overappellationsret som øverste Instans for baade Slesvig, Holsten og Lauenborg, og til Grund for hele denne Reform lægges det i Kommissionen af 12. December 1823 udførte, af Kongen allerede godkendte Arbejde. Af Moltkes Brev af 6. Januar fremgaar det med Hensyn til sidstnævnte Punkt, at Kongen mundtligt havde givet ham og Höpp Tilslutning til Tanken om den fælles Overappellationsret (som jo var blevet fremsat i Höpps Erklæring af 18. December), og der anstilles den Betragtning: »Gik en saadan Organisationsform forud for den stænderske Indretning, vilde det være farligt. Samtidig med sidste vil det være tilfredsstillende for Gemytterne.« Saaledes har da ogsaa

¹⁾ Christian VIII's Dagbogsoptegnelse 17/1 31, Af en gammel Hofmands Mindeblade (C. H. Holtens Optegnelser), S. 153 f.

²⁾ Kopibog over kgl. Reskripter Jan. 1831 (Kab.Ark.).

Administrationsreformen faaet sin bestemte Plads i Otto Moltkes maalbevidste Politik.

Reskriptet til Danske Kancelli, udstedt 13. Januar, er mere kortfattet. Det paalægger Kancelliet at tilvejebringe Forslag og Udkast til Opfyldelse af Kongens Beslutning om i hans Kongerige Danmark at indføre raadgivende Provinsialstænder efter Grundsætningerne for de preussiske Stænder, »forsaa-vidt Landets Beliggenhed og Lokalitet maatte tillade dette«. Her er altsaa taget det bestemte Forbehold, at der ikke regnes med de preussiske Princippers ubetingede Overførelse.

I det danske Reskript siges udtrykkeligt, at ingen Offentliggørelse maa finde Sted, før den er godkendt af Kongen. Om Reskriptet til Slesvig-Holstenske Kancelli blev der allerede i Januar givet Meddelelser under Haanden til Holsten¹⁾. Sagen er ret hurtigt blevet bekendt i Hertugdømmerne, og fra 1. Februar foreligger et Brev, skrevet af Professor Twesten i Kiel, der udtaler, at Kongens Beslutning har fuldstændig tilfredsstillet alle, hvis Tilslutning til en Bevægelse alene kunde give denne Betydning²⁾. 5. Februar rapporterer den preussiske Gesandt hjem, at »Reskriptet til det tyske Kancelli har udøvet den bedst mulige Virkning paa Gemytterne«³⁾. Om det danske Reskript ved den ironiske Brevskriver P. V. Jacobsen 3. Februar at berette for sin fjerntboende Ven: »Vi, du, jeg, Ribe, København og alle Danmarks Købstæder og Landsbyer faar efter al mulig Sandsynlighed med det allerførste en Konstitution«⁴⁾. 4. Februar skete det, at Regeringen (uden nogen paaviselig særlig Anledning) skød alle Betæneligheder ved en Offentliggørelse til Side; Kongen traf en Bestemmelse herom, og 11. Februar blev begge Reskripter udtogsvis bekendtgjort i

¹⁾ Jfr. Zeitschrift 1929, S. 521. Af et Brev fra L. N. Scheel — da Amtmand over Hütten Amt — af 21. Januar (Jensens Nachlass, Kiel) fremgaar det, at han paa Foranledning af Mosting har opholdt sig som en Slags politisk Spion ved det da lige afsluttede »Omslag« i Kiel. Han havde fundet Stemningen rolig og afventende overfor Kongens Beslutning (som altsaa endnu ikke synes at have været kendt indenfor Ridderskabet). I sit Forslag havde Kierulf drøftet, men atter forkastet Tanken om at udgranske Stemningen indenfor Ridderskabet paa denne Maade. Ifølge Dagbogsoptegnelser tilskrev Prins Christian 22. Jan. Hertugen af Augustenborg nærmere Underretning om Reskriptet.

²⁾ Zeitschrift 1929, S. 589 ff.

³⁾ Depeche Nr. 6 fra Raczynski.

⁴⁾ Breve fra P. V. Jacobsen, S. 142.

»Statstidende« (Berlingske Tidende), det slesvig-holstenske tillige i »Altonaer Mercurius«. Det fremgik blandt andet klart af disse Meddelelser, at Forbilledet skulde være den preussiske Forfatning. Stemann havde holdt paa, at en fuldstændig »Aabenhjertighed« med Hensyn til Reskriptets Ordlyd vilde have været mere værdig og passende. I et Brev af 11. Februar til Stemann erklærer Tronfølgeren, Prins Christian, sig misfornøjet med Kundgørelsen overhovedet som »en halv Measure«, egnet til at »lunkne Stemningen for Sagen«. Men heri tog den vordende Christian VIII fejl¹).

I København ytrede der sig straks en begejstret Stemning. En Flok af akademisk Ungdom fra Studenterforening og Regens drog samme Aften til Amalienborg for at hylde Kongen. »Thi Studenterne«, skriver Henrik Hertz²) (selv Deltager i Demonstrationen), »der har helliget Oplysningen deres Liv, vilde ikke lade sig den Glæde betage at være de Første, der nedlagde for Tronens Fod Taksigelse for en saa vigtig og i sine Følger saa uberegnelig Velgerning, der staar i den nøjeste Forbindelse med Folkets fremadskridende Kultur«. Mellem Kl. 11 og Kl. 12 lukkedes de unge Mennesker ind paa Amalienborg Plads, og Kongen kom tilstede paa Pladsen og takkede dem for deres Hurraraab. En historisk Idyl, passende for H. C. Andersens Land: den rare gamle Konge, der kommer fra sin Aften hos Fru Dannemand og paa Vej op i Seng har Tid til at standse for at modtage Beviset paa de vordende Embedsmænds loyale Glæde over den bebudede Forfatningsforandring. Et mere hyggeligt Udtryk kunde der ikke været givet for den politiske Situation her i Landet ved Indgangen til det moderne Forfatningsliv.

Reskripterne var blevet offentliggjort en Fredag, den følgende Søndag illumineredes der i Byens forskellige Kvarterer, der var Liv og Færdsel paa Gaderne til langt ud paa Natten, paa det kgl. Teater opførtes »Elverhøj«, hvad der naturligvis gav Anledning til en lille Demonstration: »Ved den bekendte Replik i 4. Akt, som alluderer paa vor Konges landsfaderlige

¹) I Stemanns Privatarkiv D. II d. findes de forskellige Skrivelser angaaende Offentliggørelsen.

²) Breve fra og til Henrik Hertz, S. 21 f.; jfr. Breve fra P. V. Jacobsen, S. 144 f.

Sind og den frie Adgang, alle Undersaatter har til hans Person, genlod det hele Hus af jublende Bifaldsytringer.¹⁾ Den følgende Aften var der i Studenterforeningen et Bal, hvortil C. N. David havde skrevet en ny Fædrelandssang med et indflettet Takkevers til Kongen for hans »Frihedsord«: »Dig har ej Bøn, ej Nod, ej Savn — men *Fadersind* forpligtet — Hurra i kærlig Broderfavn — for Kongen og *Reskriptet*.²⁾

I Kongerigets Provinser kom det ikke til saadanne Begejstringsudbrud. Fra Fyn skriver C. H. Holten til Tronfølgeren om den »Kulde«, der gør sig gældende overfor den bebudede Forfatningsforandring: Embedsmanden var bange for, at den vilde medføre større Kontrol med hans Virksomhed, »Rigmanden og den fornemme frygtede for Demokrati, den ringere Stand for Aristokrati«. Prinsen svarer tilbage, at Stænderforsamlingerne altid vil kunne blive en Skole for Folket i offentlige Anliggender, og at man kan berolige den store Hob, der har følt sig lykkelig under Enevælden, med en Henviisning til Kongelovens fortsatte Opretholdelse³⁾. Den Mand, der var Danmarks Tronfølger, da det første Skridt mod en fri Forfatning bliver gjort, havde altsaa Anledning til at klargøre sig, hvorledes det skal være muligt at borttage den Bekymring for Fremtiden, der herved maa antages at gribe mange Undersaatter!

Om Glædesdemonstrationer hører vi heller ikke fra Hertugdømmerne, hvor det hele jo ogsaa kom mindre som en Overraskelse, men heller ikke om noget Udbrud af Misfor nøjelse. Med god Grund kunde Pechlin 20. Februar i et Brev til selve Hegewisch prise den Ro, der i saadanne Tider til Folkets Hæder kunde raade i Kongen af Danmarks Rige⁴⁾.

Som den, der atter og atter havde rejst denne Sag for Regeringen, hilste Pechlin den trufne Beslutning med meget stor Glæde, uanset at den ikke var kommet som nogen Følge

¹⁾ Kbp. 1831, S. 128, jfr. Dagen for 14. Febr. 1831. Forstnævnte Blad skil drer indgaende Byens Illumination ved Hjælp bl. a. af »Transparenter« — »saaledes i Fiolstræde indtil Volden Hans Majestæt Kongens Navnetræk med Krone, under hvilket der læstes et Vivat. Alt i en glimrende Belysning af kulorte Glasperler; og paa Nørregade det kongelige Navnetræk i transparent Ild«.

²⁾ H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, S. 290.

³⁾ Af en gammel Hofmands Mindeblade, S. 155 f.

⁴⁾ Frankfurt II og I, Alm. Korrespondancesager 1831.

af hans Depecher. I et Brev af 29. Januar (til Legationsraad Dankwart i København) har han i bevægede Ord nedbedt Guds Velsignelse over de paatænkte nye Indretninger¹⁾. Ogsaa for Münch og Metternich har denne Efterretning været meget behagelig. 23. Februar kunde Koss meddele hjem til Stemann, der midlertidig fungerede som Udenrigsminister efter Schimmelmans Død (indtruffet 9. Februar), at den østrigske Kansler havde udtalt sig meget anerkendende om Kongens Fremgangsmaade — endda med den Tilføjelse, at saaledes skulde blot flere andre af det tyske Forbunds Fyrster have baaret sig ad ved Opfyldelsen af § 13 i Stedet for at styrte deres Lande i en Afgrund af Vanskeligheder gennem demokratiske Institutioner²⁾.

Iøvrigt havde Koss ved Nytaarstid haft Lejlighed til at tale med den kritiske Iagttagere af Danmarks Politik overfor Holsten, Münch, som da var paa Besøg i Wien. Han havde haft det delikate Hverv at skulle forhøre sig hos ham angaaende en Sag med den unge Grev Otto Blome (Gesandtsens Nevø), som i Udlandet skulde have udtalt sig nedsættende om den danske Regerings Styrelse i Hertugdømmerne og havde be- raabt sig paa Udtalelser af Forbundsagens Præsident til For- del for sine Anskuelse³⁾. Selvfølgelig dementerede Præsiden- ten overfor den danske Gesandt, at han var fremkommet med den Slags Udtalelser; men tillige kunde Koss (8. Januar) med- dele hjem, at Præsidenten stadig vilde finde det ønskeligt, om Paragraf 13 snart kunde opfyldes⁴⁾.

Hertil føjede Koss saa i et Brev, dateret et Par Dage senere (10. Januar)⁵⁾, den Meddelelse, at Præsidenten i Frankfurt nu ansaa Tidspunktet for bedre egnet til Opfyldelse af § 13 og i Tilfælde af Klage til Forbundsforsamlingen frygtede, at f. Eks. Bayern og Hannover vil være paa Klagernes Side. Imidlertid nærer dog Koss den fuldeste Overbevisning om, »at det kej- serlige Hof i ethvert Tilfælde paa det kraftigste vil forfægte H. M. Kongens Interesser«, og han sætter her sin Lid til Kejse-

1) Frankfurt II, Depecher 1831.

2) Brev — mærket d. — findes i Dept. f. u. A. Østrig II, Depecher 1831.

3) Akterne vedrørende denne lille Affære er offentliggjort af Aage Friis i Danske Magazin 5. Række V, S. 17—39.

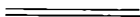
4) Anf. Sted S. 35.

5) Østrig II, Depecher 1831.

ren personlig: under en Audiens har Kejseren udtalt sig overfor ham med megen Retfærdighedsfølelse og med »kendelig Rørelse« om den skammelige Behandling af Frederik VI paa Wienerkongressen («mit dem edlen Herrn ist man schändlich umgegangen«).

Det sidstnævnte Brev blev først modtaget i København 29. Januar og kan altsaa ikke have haft nogen Betydning for Stænderreskripterne. For os tjener det til at minde om, at der stadig var en udenrigspolitisk Baggrund for Forfatningssagen, skønt den siden Lornsens Optræden for Regeringens Bevidsthed synes at have været saa helt overskygget af Bekymringen for de indre Forhold. Det laa nær at antage, at den ydre Situation i sig selv vilde have haft en tilstrækkelig tvingende Magt til at fremkalde Beslutningen om Stænderforsamlinger. Ikke desto mindre ser det ud til, at man her havde fundet den fornødne Beroligelse i de Oplysninger angaaende den øst-rigske Kejsers Holdning, som det omkring 1. November var lykkedes Gesandten i Wien at fremskaffe.

Som direkte Anledning til de store Afgørelser af 11. og 13. Januar 1831 staar, efter Kildernes Vidnesbyrd, den ved U. J. Lornsens Dumdristighed fremkaldte Frygt for kommende Folkebevægelser og de Overvejelser vedrørende Tidsaanden og dens Krav, som dermed kom igang.

Kollegiebygningen.

ANDET AFSNIT

STÆNDERANORDNINGERNE AF 28. MAJ 1831

I. Det preussiske Forbillede og Spørgsmaalet om dets
Anvendelighed i Danmark.

VED Finansediktet af 27. Oktober 1810 havde den preussiske Konge for første Gang antydet sin Vilje til at indføre Stænderforsamlinger. Løftet gentoges i højtidelig Form ved Reskriptet af 22. Maj 1815, som fastslog, at Stænderne skulde have en raadgivende Stemme ved al Lovgivning vedrørende Statsborgernes personlige og Ejendomsrettigheder, Beskatning herunder indbefattet. Dette Reskript kan tænkes at have været Forbilledet for Reskriptet til den holstenske Forfatningskommission af 1816. Iovrigt stillede det i Udsigt, at der skulde indføres ikke blot Provinsialstænder, men ogsaa en »Landsrepræsentation«. Da Sagen efter lang Opsættelse og efter temmelig lange Forberedelser endelig gennemførtes, blev Resultatet blot provinsielle Forsamlinger for de 8 store Landsdele, som den preussiske

Stat omfattede: Brandenburg, Preussen, Pommern, Sachsen, Rhinprovinzen, Schlesien, Westphalen og Posen¹).

En fælles Grundlov for Indretningen af disse Forsamlinger, udstedt 5. Juli 1823, fastslog, at den skulde være i »de ældre tyske Forfatningers Aand« og samtidig stemmende med »Statens Ejendommelighed og Tidens sande Behov«. Grundejendom skulde være Betingelse for Valgbarhed, og Stændernes Opgave bestemtes som den at være »det lovmæssige Organ for de forskellige Stænder« i hver Provins. Til raadgivende Betænkning skulde de have forelagt de Lovudkast, der alene angik vedkommende Provins, og desuden, saalænge der ikke fandtes nogen almindelig Stænderforsamling, de almindelige Love angaaende Forandringer i personlige og Ejendomsrettigheder eller i Skatterne, forsaavidt disse Love angik Provinsen. Det skulde være dem tilladt at beskæftige sig med »Bønner og Besværinger« vedrørende Provinsens særlige Velfærd og Interesser, og endelig blev der givet dem besluttende Myndighed over Provinsens kommunale Anliggender under Forbehold af Kongens Godkendelse.

Ved Lov af 1. Juli 1823 (for tre Provinser) og af 27. Marts 1824 (for Resten) fulgte gennem Bestemmelserne i det enkelte den videre Udformning af Grundtrækkene, der overalt blev ens. Valgbarheden blev knyttet til Besiddelse gennem 10 Aar af Grundejendom, for Landets Vedkommende af en bestemt Størrelse, for Byerne af en vis Værdi. I Byerne krævedes der tillige borgerligt Erhverv eller en Magistratsstilling; Valgbarheden blev saa betinget af den i Ejendommen plus Erhvervet hvilende Kapital. Ogsaa Valgretten i Landdistrikterne knyttedes til Grundejendom, men i Byerne blev alle de, der var med til at vælge Magistraterne, ogsaa Vælgere her, hvilket vil sige, at Valgretten kom til at gaa meget langt ned i de sociale Lag²). Alderscensus for Valgretten blev 24 Aar, for Valgbarheden 30 Aar. Princippet i Stænderdelingen var en Adskillelse imellem Godsejere, Borgere og Bønder, hver Klasse valgte sine Repræ-

¹) Se om alle de herhenhørende Love og Bestemmelser C. W. Lancizolle: Rechtsquellen für die gegenwärtige landständische Verfassung in Preussen (1847); jfr. K. F. Bauer: Die ständische Gesetzgebung der Preussischen Staaten I—II (1845) og ogsaa C. N. David: Om de preussiske Provinzialstænders Væsen (1831).

²) Jfr. Munch II, S. 115 f.

sentanter, men naar de forskellige »Stænder« mødtes paa »Landdagen«, udgjorde de kun een Forsamling og skulde som Regel forhandle og stemme i Fællesskab. I de fire af Provinserne var der to »Stænder« af Godsejere, idet de tidligere rigsumiddelbare Herrer udgjorde en særlig Stand af selvskrevne Medlemmer. Valgene foregik direkte for Godsejerklassen, men var indirekte for Borgere og Bønder (undtagen i de Tilfælde, hvor en By var stor nok til selv at kunne vælge een eller flere Repræsentanter); de skete for 6 Aar ad Gangen, saaledes at Halvdelen af hver Stands Repræsentation fornyedes hvert tredje Aar. Stænderne skulde sammenkaldes hvert andet Aar; de havde ingen Ret til at træde i selvstændig Forbindelse med andre Provinsers Forsamlinger saa lidt som med kommunale Raad; det eneste Bindeled overfor Regeringen var den kgl. Kommissær, som mødte paa hver Landdag og skulde være »Midtpunktet« i alle Forhandlinger uden at deltage i Debatte. Stænderforsamlingens Præsident udnævntes af Kongen blandt de store Grundbesiddere. Medlemmerne nød Diæter og Rejsepenge. Om deres Forhold til deres Vælgere var det fastslaaet, »at de enkelte Stænder ikke kan meddele deres Deputerede nogen bindende Instruktion, men det staaer dem frit for at bede dem om at anbringe Bønner og Besværinger« (se f. Eks. § 52 i den brandenborgske Anordning). »Resultatet« af Landdagsforhandlingerne skulde offentliggøres paa Tryk, men iøvrigt var Forhandlingerne ikke offentlige.

Et meget iøjnefaldende Træk ved de preussiske Stænderforsamlinger er deres udprægede aristokratiske Karakter, den Overvægt, der er givet Adel og Godsejere. 34 af de 68 Medlemmer af Brandenburgs Stænderforsamling — altsaa netop Halvdelen — tilhørte Godsejerstanden, 22 Byerne og kun 12 Bondestanden. I Pommern var de tilsvarende Tal for de tre Klasser 25, 16 og 8, i Posen 24, 16 og 8, i Schlesien 42, 28 og 14 — ogsaa i disse Provinser raadede Godsejerne over lige saa mange Mandater som de to andre tilsammen. I Provinsen Sachsen havde Byer og Bønder tilsammen en lille Overvægt, henholdsvis 24 og 13 Mandater mod 35 for Godsejerne, og ligeledes i Provinsen Preussen med 28+22 mod 45. I Rhinprovinsen og Westphalen var der lige mange valgte Repræsentanter for de tre Klasser, nemlig 25 og 20 for hver, og det sam-

lede Flertal for Byer og Bønder blev da betydeligt, selv om der til de Godsejere, der her udgjorde »2. Stand«, kom en særlig »1. Stand« af 4 selvskrevne Medlemmer i Rhinprovinsen, 11 i Westphalen. I disse Afvigelser mellem de forskellige Provinser spejler sig Forskellen i Samfundsbygning mellem Øst- og Vesttyskland, men af nogen afgørende Rækkevidde var de ikke.

Der var for alle Provinsers Vedkommende sørget for, at den enkelte Stand ikke skulde blive overvældet af de andre Stænder. For det første kunde Beslutninger kun tages med et Flertal paa $\frac{2}{3}$ af Forsamlingen, saafremt det drejede sig om en Sag, der skulde gaa til Regeringen; men dernæst er der i alle de paagældende Love givet videre gaaende Bestemmelser i samme Retning. Som det f. Eks. hedder i Paragraf 47 i Anordningen for Brandenburg: »Ved Genstande, hvor Stændernes Anskuelse staar skilt imod hinanden, finder der en Adskillelse Sted i Dele, saasnart to Tredjedele af en Stands Medlemmer, som føler sig krænkede ved Flertallets Beslutning, forlanger det. I et saadant Tilfælde forhandler Forsamlingen ikke mere i Fællesskab, men efter de i Paragraf 2 bestemte Stænder. Den paa denne Maade fremgaaede Forskellighed i Erklæringerne fra de enkelte Stænder bliver da forelagt til Vor Afgørelse. Mod Beslutninger, der berører de særlige Rettigheder for Domkapitlet i Brandenburg, Greven af Solms-Baruch og Standsherrerne i Neder-Lausitz, bliver der forbeholdt dem Rekurs til Os.« (De sidste udgjorde i Forbindelse med Repræsentanter for Ridderskabet Brandenburgs »1. Stand«). Disse Bestemmelser staar i skarp Modsætning til dem, vi kender fra det holstenske Forfatningsudkast af 1819, hvorefter to af tre Kamres Beslutning skulde være Forsamlingens Beslutning. Naar Tre- eller Fire-Kammersystemet undtagelsesvis skal gøres gældende i de preussiske Forsamlinger, da er det netop til Hindring af Flertalsbeslutninger — og meget tydeligt ser vi den særlige Omsorg for den højest privilegerede Stand.

En Forfatning, partikularisk i sin Tendens, ikke nogen Styrkelse for Enheden i den preussiske Stat (omend heller ikke paa Grund af dennes fast byggede administrative Rammer nogen Svækkelse deraf), af ringe Betydning og Rækkevidde i

praktisk-politisk Henseende, en Sejr for Bureautikrisme i Forbund med Feudalisme, med god Grund altsaa en Skuffelse for det Folk, der havde haft Ret til at vente noget andet, en Tilfredsstillelse for den reaktionære ostrigske Regering — saaledes omtrent er det historiske Skudsmaal blevet for dette ejendommelige Led i den tyske Forfatningsudvikling¹).

Paa Tidspunktet for Kundgørelsen af, at der skulde indføres danske Stænderforsamlinger efter et saadant Forbillede, stod naturligvis ingen Mand her i Landet rustet til at fælde en tilsvarende Dom. Hvad man kunde, var at vende Blikket granskende i den Retning, hvor der pludselig laa et saa vigtigt politisk Spørgsmaal for det danske Folk. To Skribenter, C. N. David og A. F. Tscherning, tøvede ikke længe med at nedskrive orienterende Oplysninger for deres Landsmænd — den første under Udfoldelse af virkelig Sagkundskab.

C. N. David udgav allerede inden Udgangen af Februar Maaned 1831 sin Pjèce: »Om de preussiske Provinsialstænders Væsen«. Den giver ikke saa daarlig Besked om de i Preussen gældende faktiske Bestemmelser; i sin politiske Tendens vender den sig særlig mod det Hovedpunkt, at Grundejendom er gjort til Betingelse for Valgbarhed: denne Bestemmelse maa, hævdes det, bunde i ganske særlige Forhold; thi at ingen anden Sikkerhed skulde gives for Samhørigheden mellem den enkeltes Interesse og Statens, at anden Slags Ejendom eller aandelig Kultur ikke skulde kunne have den samme Betydning, en saadan Opfattelse maa man finde det ganske ubeføjet at tillægge en saa oplyst Regering som den preussiske. Tydeligt nok fremtræder det som Forfatterens Ønske, at Danmark paa dette Punkt ikke følger Eksemplet fra Preussen. Tanken uddyber han nærmere i en Anmeldelse af sit eget Skrift: det er dog en forældet Opfattelse, fremhæver han her, at Handel og Industri skulde være mere egoistiske Syssel-sættelser end Landbrug, de bidrager lige saa godt til Statens Rigdom, og Landmanden er endda ikke mere interesseret i Ro

¹) Toneangivende her blev Heinrich v. Treitschke i Afhandlingen: Der erste Verfassungskampf in Preussen (Preussische Jahrbücher 29. Bd. 1872), hvori han betegner sit Emne som »et lidet glædeligt og lidet kendt Afsnit af den preussiske Historie«; jfr. f. Eks. A. Stern: Geschichte Europas 1815—71, 2. Aufl. II, S. 387 ff.

og Ordens Opretholdelse, thi, hans Maskine, Jorden, kan en rasende Hob i hvert Fald ikke sønderslaa og ødelægge¹⁾).

Tscherning søgte at supplere Davids Oplysninger ved et ganske lille Skrift om de preussiske Provinsialstænders Historie. Hans Kendskab til Emnet er overfladisk, og han naar uden Vanskelighed til den Konklusion, at hvis Forholdene i Preussen mere havde lignet dem i Norge, saa vilde den preussiske Forfatning ogsaa mere være kommet til at ligne den norske. Tendensen er meget tydelig, naar han til allersidst priser Preussen for at have »bygget sin konstitutionelle Stilling fra inden ud efter uden at lade sig forføre af fremmede Eksempler²⁾).

Tscherning har hørt til dem, der straks ønskede en mere demokratisk Forfatning, og om hvilke J. L. Heiberg i et Brev af 29. Marts til sin Fader skriver, at de udgør »et Parti« i Mod-sætning til »de moderate«, som vilde gaa gradvis frem. Heiberg bemærker i det samme Brev, at Kundgørelsen har »enthusiasmeret de højere, det vil sige de dannede Stænder«, medens »de udannede Klasser og Pøbelen« og ligeledes »Hofcirklen« staar udenfor — begge Parter maaske af den samme Grund: Mangel paa Forstaaelse³⁾. Det lyder troligt; men til Gengæld for bristende Interesse i de københavnske bredeste og højeste Lag kunde Mænd som David og Tscherning glæde sig ved, at der blev tillagt deres Ord Vægt ogsaa for »de dannede« af Monarkiets tyske Befolkning.

Begge Pjæcer blev udgivet i tysk Oversættelse af Professor N. Falck med en Indledning, der er omtrent saa lang som de to Afhandlinger tilsammen, og hvori Falck i Virkeligheden tager Afstand fra deres Indhold og Tendens. Denne kielske Professor, der havde stillet sig som bestemt Modstander af Lornsen⁴⁾, var ogsaa betydelig moderatere end disse to Københavnere. Han finder Ordningen af de preussiske Provinsialstænder ganske tilfredsstillende og derfor værd at overføre til Hertugdømmerne og Danmark. Det er blot hans Haab, »at

¹⁾ Maanedsskrift for Litteratur V, 1831, S. 263—86 (særlig S. 269—72).

²⁾ A. F. Tscherning: De preussiske Provinsialstænders Historie i korte Træk (1831).

³⁾ Breve fra og til Heiberg, S. 136 f.

⁴⁾ Se herom hans egne Udtalelser i Brev til Rosenvinge 21/1 1831 (Von Kieler Professoren, S. 141). Jfr. ovenfor Fodnote 3 til S. 106.

alt nu kan foregaa i Ro og Endrægtighed«. En Rigsdag for hele Monarkiet ønsker han ikke, paa Grund af Forskellen i Sprog og Institutioner, en fælles Landdag for Hertugdømmerne vilde han naturligvis finde i sin Orden, men han slaar sig til Taals med det Tilsagn, der er givet om Bevarelsen af Fællesskabet i andre Henseender. Som Provinsforsamlinger maa Stænderne nødvendigvis være blot raadgivende, og det kunde desuden befrygtes, at en Repræsentation med skattebevilligende Myndighed vilde mangle den fornødne Sans for ikke direkte indbringende offentlige Indretninger, »Dannelsesanstalter« f. Eks. (Grundtvigs Frygt om igen). Iovrigt er det ikke Sparsommelighed og virksom Bestræbelse for Skattnedsættelse, Falck tænker sig som et Væsenstræk ved de kommende Forsamlinger. Han udvikler nøgternt, hvorledes den udbredte store Forventning herom vil blive skuffet: »*Erfaringen taler ikke for, at den friere Forfatning er den mere billige. Snarere kan man ogsaa i Henseende til Skatterne kalde Friheden et dyrt Gode.*«¹⁾

En anden interessant Stemme lyder der fra Hertugdømmerne. Det er den holstenske Diplomat *J. Rist*, der i en Pjèce retter »et Ord til Landsmændene« for at belære dem om den dybe Forskel mellem Preussens og »Norden«s Samfundsforhold. Heroppe er der ikke, som i Preussen, »en økonomisk, aandelig og politisk fremragende Adel«, selv Hertugdømmernes Ridderskab har udspillet sin Rolle, og tilbage bliver der efter som Landets Kærne og Kraft den *Bondegaard*, som Lovgivningen gennem de sidste 60 Aar har søgt paa bedst mulig Maade at beskytte og udvikle: »Vi har ret beset kun een Stand i Landet. . . . Med Undtagelse af faa Kommuner er vi alle Bønder«, ogsaa Købstadborgerne spiser Brød af Korn, de selv har avlet, og »om Aftenen brøler Kærne foran deres Dør«. Bondestanden i egentlig Forstand bør, mener Rist, i de holstenske Stænderforsamling have 18—20 Repræsentanter, og om nogen Overvægt for den store Grundbesiddelse kan der ikke være Tale. — Ejendommeligt virker det at se netop en Holste-

¹⁾ Ueber das Wesen und die Geschichte der Preussischen Provinzialstände . . . herausgegeben von Dr. N. Falck, Schleswig 1831 (de ordrette Citater fra S. XV, XXXIV og XVI f.). — I »Dansk Litteraturtidende« 1831, S. 377—95 refererede Prof. theol. Jens Møller med varm Tilslutning Falcks Betragtninger.

ner stille det danske Samfundsbillede saa skarpt op mod det preussiske. Rist har haft et ikke almindeligt Blik for sociale Forhold og historisk Udvikling. Han gør ogsaa den Bemærkning, at de Rystelser, der har grebet eller truer alle nuværende Stater, »maaske kunde have en mere materiel Grund end Udbredelsen af visse Ideer« (et Tillob til »materialistisk« Historieopfattelse)¹).

Spørgsmaalet om det preussiske Forbilledes Anvendelighed paa danske Forhold blev ogsaa nævnt af Tronfølgeren i det tidligere anførte Brev til Stemmann: det vilde, mente *Prins Christian*, skurre slemt i danske Øren at faa Tilsagn om en preussisk Forfatning, medens man vist nok først og fremmest ønskede en dansk eller national Indretning. Prinsen har, medens hans endnu kun havde hørt et »Rygte« om Stænders Indførelse i Danmark, skaffet sig et Eksempplar af de preussiske Anordninger, og paa det Grundlag har han udarbejdet et Forslag, hvorefter Halvdelen af Repræsentanterne skulde tilfalde Godsbesiddelsen (med særlig Begunstigelse af Lensgreverne) ganske som i de allermest »aristokratisk« indrettede af de preussiske Forsamlinger. Saaledes stillede Prinsen sig i Praksis overfor det preussiske Væsen²). Iøvrigt har han efter Reskripterens Udstedelse overfor Stemmann gjort sig til Talsmand for at lade Provinsialstænderne »udgaa fra en vel organiseret Kommunalforfatning«³).

Det var imidlertid hverken Tronfølgeren eller de politiske Skribenter, der skulde have Arbejdet med at tilpasse de fremmede Regler efter de hjemlige Forhold. Det var i Kancellierne, dette skulde foregaa. Det kom til at ske i den givne Forskrifts Aand med Hensyn til den preussiske Forfatning som det foreskrevne Mønster for den kommende danske, men samtidig med en saa selvstændig Vurdering af, hvad det var passende at overføre, at Resultatet langt fra skulde blive en mekanisk

¹) J. R.: Ein Wort zu den Landsleuten in Holstein und Schleswig (L83L), se især S. 54, 56, 66, 68 f., 70, 71, 86.

²) Christian VIII's Optegnelser om Forhandlingerne om Stænderforfatningen (Kongehusets Arkiv). Forslaget er rettet til »Excellensen«, der sikkert maa være Stemmann; Eksemplet af den preussiske Lov har han faaet hos den preussiske Gesandt (efter hvad denne meddeler i en af sine første Depecher for 1831); en Afskrift har han ifølge Dagbogsoptegnelser 15. Febr. sendt til Bastholm i Slagelse.

³) Christian VIII's Dagbøger (16/1 31).

Efterligning. Nærliggende var det naturligvis at tage de gamle Papirer fra den holstenske Forfatningskommission frem til Eftersyn. I Danske Kancellis Stændersager (blandt Bilagene til Anordningen af 28. Maj 1831) finder man et Uddrag med Stemanns Haand af de vigtigste Bestemmelser i Forfatningsudkastet fra 1819, og i Marginen af et af de Udkast, der findes til den sidste Anordning for Hertugdømmerne, ser man nogle Henvisninger til det kgl. Reskript af 1816. I Forhandlinger og Indstillinger henvises der aldrig til denne tidligere Behandling af den holstenske Sag, derimod enkelte Gange til andre udenlandske Forhold end de preussiske. Naar en Jurist af A. S. Ørsteds Grundighed fik med disse Sager at gøre, undlod han naturligvis ikke at gøre omfattende Studier paa det statsretlige Felt, der vel næppe tidligere havde beskæftiget ham synderligt.

2. Danske Kancellis Forhandlinger og Forestilling.

A. S. Ørsted har først faaet med Forfatningssagen at gøre, efter at den gennem Reskriptet af 13. Januar var blevet overladt Kancellikollegiet til Behandling. Han oplyser selv i et senere Skrift, at han for Kongen stod som den, der havde »for meget af Tidens Retning« til at kunne blive hans Raadgiver i denne Sag, og desuden efter sin daværende Embedsstilling ikke var den nærmeste til at nyde hans Fortrolighed (han kunde jo dog faktisk være lige saa nær dertil som hans Kollega Kierulf)¹⁾. Indenfor Kancelliets Forhandlinger blev derimod hans Stilling nødvendigvis meget fremtrædende; han skulde som Generalprokurør lede Affattelsen af Forestilling og Forslag. Det kan derfor bestemt antages, at han har haft en væsentlig Betydning for de Tanker, der møder os som Flertallets Indstilling i Sagen. Vi maa i Ørsted se Føreren for Flertallet i Kollegiet. Derimod nævnes Stemanns Navn gentagne Gange i Forestillingen i Spidsen for en Mindretalserklæring — dels alene, dels sammen med andre Navne —; desuden er der fra Stemann bevaret et særligt Votum (dateret 7. Maj), hvorved

¹⁾ A. S. Ørsted: Oplysninger for Vælgerne i det tredje københavnske Distrikt i Anledning af et til dem omdelt Blad (1848), S. 4.

vi ser ham som den, der paa en Række Punkter har opstillet de fra Flertallets Opfattelse afvigende Anskuelser¹⁾.

Den omtalte Forestilling er underskrevet af Kancelliets Medlemmer 20. Maj 1831. Den og et dertil knyttet Udkast til en Forfatningslov staar som Resultatet af Kancelliets første grundlæggende Arbejde med denne store Sag. Ved grundigt at referere de forskellige Meninger indenfor Kollegiet tager Forestillingen næsten Karakter af en Forhandlingsprotokol, og vi faar et levende Indtryk af de Modsætninger, der har gjort sig gældende. Vi ser Kollegiet som et rigtigt lille Parlament dele sig i Partier (men da der blot var 7 Medlemmer, kunde jo disse Partier ikke blive talstærke). Som Meningsfæller af Stemmann nævnes et Par Gange Monrad og Lassen, de to Medlemmer af Kancelliet, der havde den største Anciennitet i Kancelliets Tjeneste.

Straks ved Spørgsmaalet om *Navnet* paa de nye Forsamlinger har Modsætningen meldt sig. »Nogle af Collegiets Medlemmer« foreslaar Betegnelsen Provincesdeputation under Hensyn til, at Benævnelsen Stænder synes at passe mindre paa den Institutions Væsen, som det er Kongens Vilje at skænke Landet: »Det er ikke enkelte Stænder, der særligen skulle repræsenteres, men alle Nationens og Provinces Interesser skulle varetages af hver enkelt Repræsentant uden nogen Afsondring af forskellige Klasser, ligesom Indretningen ej heller skal knytte sig til de gamle ej blot de facto, men ogsaa de jure op hævede Stænder saaledes som i de tyske Lande«²⁾. Herimod mener »Cancelliets øvrige Medlemmer«, at »det vilde være rigtigst at bibeholde den omhandlede Benævnelse om end i sig selv mindre adæquat, da dens Betydning er almenfattelig samt sandsynligvis vilde komme til at stemme med, hvad for Hertugdømmerne vilde blive brugt, og *hvilket sidste formodes ved Valget af Udtryk at være en ikke ringe Consideration*«³⁾. I den

¹⁾ Forestillingen findes (som Aktstykke Nr. 2) i Protokollen: Forestillinger og kgl. Ordre ang. Provincesstænder 1831—36 (i det flg. citeret F. O.), Stemmanns Votum i Bilag til Anordningen af 28. Maj 1831 (i det flg. citeret B. A.). Alle Stændersager vedr. Kongeriget findes i D. K. 2. Dept. Stændersager, naar ikke andet er bemærket.

²⁾ Pag. 14 i den anførte Protokol (ogsaa i det flg. blot citeret ved Angivelse af Pagina). Jfr. Stemmanns Votum Punkt I.

³⁾ Pag. 15; 13—15.

sidste, her fremhævede Bemærkning møder vi allerede et Synspunkt, der blev af afgørende Betydning for Sagens hele Gang og Udvikling: at der saa vidt muligt skulde tilstræbes en ensartet Ordning for Kongeriget og Hertugdømmerne. Paa dette Synspunkt beraabte Stemmann sig ligeledes, da der herefter — i Forestillingens Rækkefølge for de enkelte Spørgsmaal — blev Tale om, hvorvidt der burde fastholdes en *Provinsdeling* mellem Jylland og Øerne.

»Pluraliteten af Collegiets Medlemmer« havde fundet, at de her ikke »burde tilbageholde den Bemærkning, at det fra flere Sider turde være ønskeligt«, at hele Riget fik en fælles Repræsentation: »Lovgivning, Institutioner og Interesser er saa overensstemmende, at der ej skønnes at kunne være nogen væsentlig *indvortes* Grund til en afsondret Repræsentation for de forskellige Dele af Riget⁽¹⁾. En saadan Adskillelse vilde ogsaa foraarsage større Bekostninger og gøre Sagernes Gang mere besværlig og vidtløftig, og fremdeles kunde den i visse Anliggender tjene til at fremkalde »en Spænding mellem de forskellige Provinser«, medens Modsætningerne vilde udjævnes ved fælles Overvejelser og indbyrdes Forhandlinger: »Over alt turde det være meget at befrygte, at det at give Jylland og Øerne en særskilt Repræsentation kunde bidrage til at løsne det Baand, der hidtil har sammenknyttet de danske Provinser. Det kan næppe nægtes, at Øernes for Produktion og Afsætning fordelagtigere Beliggenhed og den lettere Adgang til pækuariære Ressourcer, som den større Nærhed med Hovedstaden frembyder, og som har en saa væsentlig Indflydelse paa de faste Ejendommens Pris i de forskellige Provinser, allerede under den nuværende Tingenes Orden har hos mange af Nørrejyllands Indvaanere fremkaldt en Jalousi, der, naar de først fik en særskilt Repræsentation, Tid efter anden kunde udarte saaledes, at de muligen endog vilde føle sig mere hendragne til Hertugdømmerne, med hvilke de have langt mere indgribende Handelsforbindelser og ligeledes i geografisk Henseende staar i nærmere Berøring med end med Øerne«⁽²⁾. Det vil efter Kollegieflertallets Skøn ikke komme til at foranledige Misbrug, selvom hele Riget faar en fælles raadgivende Repræsentation,

¹⁾ Pag. 15 a—b.

²⁾ Pag. 16 a—b.

men en Adskillelse vil i hvert Fald have til Følge, at »den Masse af Indsigt bliver udstykket, som man helst maatte ønske samlet«¹⁾. Netop til den preussiske Indretning vil det komme til at svare, saafremt det danske Monarki faar en Stænderforsamling for hver af sine tre administrative Enheder, Kongeriget og de to Hertugdømmer: »Mellem det egentlige Danmark paa den ene Side og Slesvig saavel som de øvrige Hertugdømmer paa den anden finder derimod i Lovgivning og Institutioner en højst betydelig Forskel Sted, ligesom og Forskellen mellem Hertugdømmerne indbyrdes er langt større end mellem de forskellige danske Provinser«²⁾.

»Derimod har andre af Collegiets Medlemmer og i Særdeleshed jeg Stemann« ment, at en Fællesforfatning for hele Riget »kunde muligen antage en anden Karakter end den, der egner sig for og bør herske i Provinsialstænder«. Men saa gøres her desuden et Synspunkt gældende, der sikkert nok ogsaa havde dyb Bund i Stemanns Tankegang: »Ogsaa synes det at ville være paafaldende, om Sønderjylland, der uadskilleligen er forbundet med Kongeriget Danmark, blev udelukket fra en almindelig Repræsentation for hele Kongeriget, hvorved let den falske Idé kunde gives Næring, som om Hertugdømmet Slesvig ikke var en dansk men en tysk Provins«³⁾. Paa den anden Side vilde det dog maaske vække Misfornøjelse i Hertugdømmerne, saafremt de ikke fik nogen fælles Forsamling, medens Danmark fik en saadan. Stemann sætter ogsaa et Spørgsmaalstegn ved Gavnigheden af en fælles Forsamling for Sagernes Behandling. »Desuden gives der«, frygter han, »i enhver saadan Forsamling altid enkelte, der vinder en præponderant Indflydelse, mindre ved deres fortrinlige Kundskaber og Indsigter end ved særegen Dristighed, Talegaver og Maaden, hvorpaa disse benyttes, ved pekuniære og Autoritetsforhold især, og det turde derfor være gavnligt, at hver saadan Indflydelse for sig kun virker paa en mindre Kreds, hvorved det i det mindste sikkert opnaas, at man erfarer flere og fleres Mening«⁴⁾. Fremdeles vil efter det Stemann'ske Skøn

1) Pag. 17.

2) Pag. 18; 15—18.

3) Pag. 18 b.

4) Pag. 19 a—b.

Provincsforamlinger mere tage Hensyn til de enkelte Provincsers Tarv, og det skønnes heller ikke, at Sagernes Behandling kan blive mere vidtløftig: »i Særdeleshed indses det ikke, at det, omend den ene Forsamling tilraader, hvad den anden fra-raader, skulde være nødvendigt atter at høre den ene over den andens Betænkning, da det kun er Deres Majestæt, som det tilkommer at veje de forskellige Meninger, der maatte have ytret sig, og derefter at beslutte, hvad der skal ske⁽¹⁾. Kongen skal dog vel i Fremtiden, mener Stemann, vedblive at være lige saa enevældig som hidtil²⁾.

Omfanget af Stænderforamlingernes Virksomhed har selvfølgelig i høj Grad været Genstand for Drøftelse, og det bemærkes i Forestillingen, at der ikke har været fuld Tilfredshed med den Bestemmelse, overført fra de preussiske Anordninger til Kollegiets Udkast, at alle Love, der griber ind i Ejendomsrettighederne og Personers Retsstand, skal forelægges Stænderne, idet man har kunnet ønske »endnu skarpere og nøjagtigere Udtryk« end »Personers Retsstand⁽³⁾); Kollegiets Pluralitet har dog ikke ønsket nogen Ændring, da man haaber paa en liberal Anvendelse af Reglen: »I Tvivlstilfælde vil Deres Majestæt sandsynligvis bestemme Dem for det Alternativ at forelægge Stænderne Lovudkastet⁽⁴⁾. Den Bestyrelse af de kommunale Forhold, der ifølge de preussiske Love tilkommer Stænderforamlingerne, vilde, overført til Danmark, efter Kollegiets Skøn bidrage til at gøre den nye Institution mere kærkommen for Folket; men man ser sig ikke istand til at fremsætte noget Forslag om, hvorledes Forsamlingernes Medvirkning i disse Anliggender skal ordnes⁵⁾.

»Det er endvidere« — meddeler Forestillingen — »ved Sagens Behandling i Collegiet kommet under Overvejelse, om ikke den omhandlede nye Institution tillige kunde være at benytte til ved Hjælp deraf at give Nationalbankens Bestyrelse en større Nationalitet, saaledes nemlig at sammes Repræsentanter, naar i Fremtiden Afgang blandt disse finder Sted, ud-

¹⁾ Pag. 20.

²⁾ Pag. 18 b—20, jfr. Stemanns Votum Punkt 2.

³⁾ Pag. 21 b.

⁴⁾ Pag. 22.

⁵⁾ Pag. 20 b—24.

nævnes af Stænderne¹⁾. . . . Der er dog ikke naaet Enstemmighed herom: »Vi Stemann, Monrad og Lassen tror imidlertid paa det bestemteste at maatte fraraade, at der foretages nogen Forandring i Maaden at vælge Bankens Repræsentanter. I den første § af Bankens Oktroy er givet det udtrykkelige Tilsagn, at ingen kongelig Befaling nogensinde middelbart eller umiddelbart skal indvirke i Bankens alene ved dens Octroi og Reglement lovbundne Bestyrelse. Vi anser det for at være af yderste Vigtighed for Bankens Credit, at der ikke sker mindste Brud paa denne Bestemmelse²⁾. — Overfor de tre Herrer peger »Collegiets øvrige Medlemmer« paa, at det maa skønnes »lidet passende«, om Bankens Repræsentanter, efter at Nationen havde faaet sin Repræsentation, skulde være lige saa uafhængige af Folket som af Regeringen, »hvorimod det synes at være en umiddelbar Folge af den Nationalitet, som ved den forrige Rigsbanks Overgang til en Nationalbank var tilsigtet, at den Maade, hvorpaa Repræsentanterne hidtil er udnævnte, maa ophøre, saasnart der erholdes en national Repræsentation, som selv kan varetage Valget af de Mænd, der anses skikkede til at forestaa Bankens Bestyrelse³⁾. Det ses her, hvor dybt i Sindene, ogsaa hos Kancelliets Mænd, den Tanke er gaaet, som laa til Grund for Nationalbankens Navn og Indretning. Den eneste Vanskelighed finder man i, at den jyske Forsamling bliver nødt til at vælge sine Repræsentanter blandt Mænd bosiddende i selve Hovedstaden (Tidens Samfærdselsforhold!). Man undlader dog at stille noget bestemt Forslag om, hvorledes Ordningen af Stændernes Medvirken paa dette Omraade eventuelt skulde være. Kun Kierulf tillader sig at henstille, om ikke Spørgsmaalet kunde gores til Genstand for Stændernes Overvejelser allerede under deres første Samling⁴⁾.

»Endnu har flere af Collegiets Medlemmer troet at burde berøre en saare vigtig Punct Provinsialstændernes Virkekreds angaaende⁵⁾ — nemlig noget saa vidtrækkende i sit Perspektiv som Forelæggelsen af et Finansbudget for Stænderforsam-

1) Pag. 24 a—b.

2) Pag. 24 b—25.

3) Pag. 26.

4) Pag. 24—29 b; jfr. Stemanns Votum Punkt 3.

5) Pag. 29 b.

lingerne (man maa studse over at se en saadan Tanke saa naturligt og selvfølgelig blive ført frem i en Forestilling fra det kgl. danske Kancelli til Kong Frederik VI; i meget havde man været taalsom og liberal fra Regeringens Side, men sikkert aldrig, naar man stod overfor »uvedkommende«, der vilde pille ved Statsfinanserne). »Der er næppe nogen Tvivl om«, hedder det, »at Forelæggelsen af et saadant Budget vilde være noget af det, hvorpaa Nationen i Særdeleshed vilde sætte Pris, ingenlunde af nogen Mistillid til bemeldte Administrationsgren, men fordi det ligger i Sagens Natur, at denne vigtige og i den private Interesse saa dybt indgribende Genstand i en særdeles Grad fængsler den almindelige Opmærksomhed«¹⁾. Desuden maa det formodes, at der fra Stændernes Side vil blive andraget om at faa Ret til den Slags Oplysninger, og netop fordi Stændernes Virksomhed kun skal være raadgivende, »turde det være saa meget ønskeligere, at der ej vises nogen Tilbageholdenhed eller Ængstelighed, men at alt, saa vidt muligt, gaar ud paa mellem Regeringen og Folket at bevare og befæste gensidig Tillid og Kærlighed, hvorved denne nye Institution kan faa en moralsk Kraft, der maaske ved sin rent velgørende Virksomhed turde beholde Prisen for de Institutioner, hvori andre Stater har søgt deres Lykke«²⁾. — Det synes, som om Stemanns sædvanlige Meningsfæller blandt Kollegiets Medlemmer ikke har fulgt ham paa dette Punkt; Protesten kommer udelukkende i hans Navn, men naturligvis derfor ikke mindre eftertrykkeligt: »Jeg, Stemann, maa imidlertid efter min fuldeste Overbevisning finde det højst utilraadeligt i dette Øjeblik at meddele Provinsialstænderne nogen Finansetat, og jeg befrygter, at dette langtfra hos Folket at befæste Tillid og Kærlighed til Regeringen snarere turde blive et Middel til at frembringe Misnøje og Utilfredshed«³⁾. Til at begynde med vilde man vel nok være meget tilfreds med at kunne gøre Bemærkninger, som maaske kunde føre til Formindskelse af Skatter og Afgifter, »thi intet (lyder her den gamle Enevoldsministers skarpe Stemme) tror enhver sig bedre istand til at bedømme og forstaa end Finansbestyrel-

1) Pag. 29 b—30.

2) Pag. 30 a—b.

3) Pag. 30 b—31.

sen, og dog er der netop ingen Del af Statsbestyrelsen, der fordrer flersidigere Kundskaber og et almindeligere Overblik over alle Interesser, alle Statens Kræfter, Hjælpekilder, Forpligtelser og Brøst end netop Finanserne¹⁾. Resultatet vilde blive, at der rejste sig umodne og uforstandige Forslag, og der vilde blive »Stof til alle Slags Ubehageligheder, der vel muligen kunde lede til meget skadelige Følger«²⁾. Stemann kan ingenlunde ønske at se disse raadgivende, ikke skattebevilgende Forsamlinger »indblande sig i Statsindtægternes forskellige specielle Anvendelse til Statens Tarv«. Men selv han tænker sig dog, at det, hvis der »mod Formodning« skulde blive Tale om Forøgelse af Skatterne, maatte blive nødvendigt at meddele Stænderne Grunden hertil og derfor ogsaa »visse almindelige Oplysninger om Statsindtægternes og Statsudgifternes Beløb«³⁾. — Kierulf har for sit Vedkommende stillet sig »udenfor Partierne« i dette Spørgsmaal⁴⁾; han mener, at det ikke er Kancelliets Sag at udtale sig om, hvilket *Materiale* der fra Regeringens Side skal meddeles Stænderne som Grundlag for deres Drøftelser⁵⁾. —

De store Spørgsmaal angaaende Reglerne for *Valgbarhed og Valgret* var endelig et tredje Omraade, hvor Meningerne indenfor Kollegiet kom til at staa skarpt overfor hinanden.

Flertallet udtaler sig imod, at man her følger det preussiske Forbillede og gør Stænderne alene til en Repræsentation af Grundejere. Ganske vist erkendes det, at Besiddelsen af Grundejendom er forbunden med saa mange borgerlige Stillingen, at der alene derved kan opnaas en vis Alsidighed, og det fremhæves udtrykkeligt, at der maa forudsættes en vis Formue som Betingelse for Valgrettigheder, nemlig simpelt hen »for at bevirke, at kun den bedre og mere oplyste Klasse tager Del i Valgene, da de Aands- og Karakteregenskaber, hvorpaa det egentligen kommer an, ikke umiddelbart lader sig saaledes gøre udvortes kendelige, at Rettigheden dertil kunde

1) Pag. 31.

2) Pag. 31 b.

3) Pag. 32.

4) Pag. 32 a—b.

5) Pag. 29 b—32; jfr. Stemanns Votum Punkt 5.

knyttes¹⁾. Imidlertid, ræsonnerer man videre, kommer dog, naar man vil tage direkte Hensyn til Grundejendom, de andre statsborgerlige Interesser kun indirekte til at gøre sig gældende: »Pluraliteten af Kollegiets Medlemmer har desaa været af den Mening, at det vil være rettest at give ogsaa de øvrige Interesser en mere umiddelbar og derfor virksommere Indflydelse²⁾. Og herpaa skitseres en Plan, hvorefter københavnske Borgere, der betalte en vis Næringskat, skulde deles i seks forskellige Census-Klasser, hvor hver enkelt Næringsbruger fik sin Plads »efter en dertil anordnet Commissions Bedømmelse af den individuelle Kraft, hvormed han driver sin Næring³⁾ (en Kancelli-Plan!). I Købstæderne, hvor adskillige Kommunalafgifter svares af andre end Grundejerne, skulde ogsaa Folk, der betalte en vis Skat af andet end Ejendom, have Valgret; paa Landet, hvor alle Afgifter svares af Jordejendommene, bør vel Hartkornet i det hele lægges til Grund, men de, der betalte en vis Arealskat, skulde ogsaa have Valgret⁴⁾.

Fremdeles mener Kollegiets Flertal, at ved Siden af fast Ejendom bør den Formue, der bestaar i Pengekapital, repræsenteres, idet den nemlig (understreges det) »har i det hele taget endog en større Realitet end den, der viser sig ved Besiddelse af Grundejendomme⁵⁾, da Behæftelserne paa en fast Ejendom ofte kun lader dens Ejer være Ejer i Navnet og Formen. En særlig interessant Betragtning anføres til Fordel for »Capitalisterne«, naar der henvises til, at der i den foregaaende Tid har været stillet Krav fra forgældede Godsbesidderes Side til Lettelse af deres Gæld og derved til »Indskrænkninger i Creditorernes kontraktmæssige og lovhjemlede Rettigheder«. »Vistnok er denne Tendens trængt tilbage i den senere Tid, men den er dog næppe uddød i alle Rigets Provinser, og det er ganske sandsynligt, at den vil røre sig i Stændernes Forsamling og fremkalde Forslag til Forholdsregler, som kunde, paa den offentlige eller private Credits Bekostning, give Grundejerne og især de forgældede

1) Pag. 35 b—36 a.

2) Pag. 36.

3) Pag. 36 b.

4) Pag. 33—44.

5) Pag. 50 b.

af disse, Lettelser i deres Byrder¹⁾. Selvom Kongen nu ikke saa lidt som før vil tillade saadanne Planer at nyde Fremme, saa kan det dog kun være i sin Orden, at Kapitalen *som Interesse* i Samfundet faar sine særlige Talsmænd. Regeringen bør have behørig Oplysning om, hvad der tjener de forskellige Interessers Tarv: »Men nu er det vist, at Capitalformuen er en i Staten højst væsentlig Interesse, der er Hjulet i Industri og Handel og griber dybt ind i det hele offentlige og private Liv, og det turde derfor være en betydelig Mangel og Ufuldstændighed ved hin Institution, saafremt Capitalisternes Interesse derved blev tilsidesat. Det skønnes ikke, at man herimod med Føje kan indvende, at Capitalisten overlader til andre at arbejde med sin Capital og selv kun fortærer Frugterne af samme; thi foruden at en Capitalist, uden at han just er Grundejer, kan være et meget virksomt Medlem af Samfundet og under en modsat Forudsætning i al Fald ikke med Føje synes at burde betragtes fra et ufordelagtigere Synspunkt end Proprietairer og Ejere af Købstaduse, der bortforpagter og udlejer deres Ejendomme, af hvis Indtægter de saaledes uden Anstrengelse subsisterer, saa er Spørgsmaalet heller ikke, hvorvidt Capitalisten *personligen* kan fortjene at tilstaa Indflydelse paa de offentlige Anliggender, hvorimod det er *Capitalformuens*, ej blot for de enkelte Capitalister (ved de to Understregninger er Skellet trukket kraftigt op!), men for hele Staten saa vigtige Interesse, der bør paaagtes.²⁾ Man vil blot foreslaa Valgrettigheder for de Kapitalister, der har deres Penge anbragt i enten Prioritetskapitaler eller Stats- og Bankpapirer, og det skal endda være for en bestemt Tid, svarende til at man af Grundejerne maa kræve en Besiddelse, der har strakt sig gennem et vist Tidsrum³⁾.

Besindigere Talsmænd har Kapitalismen vist aldrig haft. Med Varme, men tillige med yderste Moderation og Forsigtighed har her Flertallet i det Kgl. danske Kancelli udtalt sig for politisk Hensyntagen til Pengekapitalens praktiske Betydning for Samfundet uden noget Øjeblik at glemme, hvad der muligvis med Føje og rent principielt kunde indvendes mod Bor-

1) Pag. 53.

2) Pag. 54 a—b.

3) Pag. 50 b—58.

gere, der satte deres Penge i andres Foretagender og selv blot levede af Renterne. Imidlertid var det ikke lykkedes at overbevise Stemmann, Monrad og Lassen, der energisk fastholder, at det blot er Grundejendom, der skal hjemle Valgrettigheder: »Det er dog egentligen Grundejendommen, der fastest knytter til Staten, og hvis Interesser er stærkest og varigst bunden til den almindelige Statsinteresse, ligesom det ogsaa, naar Tingene rigtigt analyseres, kun er denne, der omsider bærer alle Statens Byrder.«¹⁾ Herigennem vil, ret beset, ogsaa alle andre Interesser kunne blive tilstrækkeligt repræsenteret, da de fleste Grundejere ikke blot paa Landet, men ogsaa i Byerne, tillige er Næringsbrugere; mange af dem er endda »Rentenerere«, og desuden har Kapitalisten mere end nogen Adgang til at blive Grundejer: »Men (understreger Kancellipræsidenten som haard Antikapitalist med Tilslutning fra de to andre Herrer) som blot Rentenerer, som den, der lægger Hænderne i Skødet og lader andre arbejde med sin Capital, for uden Risiko og Møje at fortære dens ved andres Stræbsomhed og Flid erhvervede Frugter, egner han sig efter vort Skøn næppe til Delagtiggørelse i Statsbestyrelsen eller hans Interesse til videre at varetages, end dette vil ske af Grundejerne, forsaavidt de trænger til hans Capitaler og altsaa maa sørge for, at han ikke finder sin Regning ved at flytte disse ud af Landet.«²⁾

Det kan ikke fragaas, at det er yderst fjendtlige Synspunkter, Frederik VI's ledende Minister anlægger i sin Vurdering af »Kapitalismen« og dens Repræsentanter. Mod det mere moderne Syn paa Pengeøkonomien hos Kancelliets Flertal rejser sig her ligesom en ældre Samfundsopfattelse, hvorefter Pengemanden nok kunde taales som et maaske endog nødvendigt Medlem af Samfundet, men ikke paa nogen Plads med Indflydelse paa de offentlige Anliggender.

Kancelliets Flertal havde fundet det passende, at hver Forsamling kom til at rumme visse høje Embedsmænd som Medlemmer, »for at Videnskabelighed saavel som den videnskabelige praktiske Dygtighed kunde faa en sær Adgang til Stemme i de offentlige Anliggender«³⁾, og man tænker sig da Optagelse

¹⁾ Pag. 61.

²⁾ Pag. 61 b, 60 b—62; jfr. Stemmanns Udkast Punkt 4.

³⁾ Pag. 58 b.

af en Professor, en Biskop og en Justitiarius¹⁾). Ogsaa herimod protesterede Stemann, Monrad og Lassen: Grundejerne vil nok vide at varetage Videnskabelighedens Interesse, og ved at udnævne en enkelt Professor kunde man risikere, at den ene Videnskab blev fremmet paa den andens Bekostning (Stemann har fra Soro sin personlige Erfaring om de Lærde); at udnævne en Justitiarius eller Biskop kunde tage sig ud som et Forsøg paa en Indvirken fra Regeringens Side paa Forhandlingerne og desuden let opvække Jalousi. At lade Justitiarier optræde paa denne Maade vilde ogsaa betyde en uheldig Sammenblanding af den lovgivende og den dømmende Magt. Hvad særlig Biskopperne angaar, da vilde det meget »være at ønske, at de, saavel som Gejstligheden i det hele, saavidt muligt kunde indskrænkes til at varetage det moralske og religiøse Lærerembede og det egentlige Skoleundervisningsvæsen«²⁾). Andet vil nemlig nære den hos en stor Del af Gejstligheden herskende fra Katolicismens Tid hidrørende Anskuelse, som om Gejstligheden var andet og mere end blotte Embedsmænd og Statstjenere, »fra hvilket hierarkiske Princip store Ulemper for Staterne ere udsprungne«³⁾). Skulde man endelig indføre Virilstemmer, vilde det være bedre at give dem til Lensbesidderne eller muligt de større Kobstæders Magistrater⁴⁾).

Ved Forhandlingerne har der fremdeles rejst sig Spørgsmaal om, hvorvidt selve Begrebet »Grundejendom« skulde udstrækkes til at omfatte den Slags Former for fast Besiddelse, der ikke kunde betragtes som Ejendom i egentlig Forstand. Alle Kollegiets Medlemmer erklærer sig her enige om, at baade Fideikommisbesiddere og *Beneficiarer* (midlertidige Besiddere af faste Ejendomme paa Embeds Vegne, praktisk talt navnlig Præster) burde være stemmeberettigede ligesom de almindelige Grundbesiddere. I selve Forestillingen er Stemann ikke her gaaet imod de andre; men han har i sit private Votum erklæret det for »problematisk«, om Præsterne skulde med — som mere at sammenstille med Fæstere end med Ejendoms-

1) Pag. 58 b—60 b.

2) Pag. 62 b.

3) Pag. 63.

4) Pag. 62—64; jfr. Stemanns Votum Punkt 4.

STATSMINISTER POUL CHR. STEMANN
Præsident i Danske Kancelli.

mænd — og blev forsaavidt ikke inkonsekvent ved paa Sagens senere Trin at gaa afgjort imod dem¹). Hvad angaar Spørgsmaalet om Fæsternes Andel i Valgrettigheder, har Flertallet fundet overvejende Grunde herfor: Lovgivningen har meddelt Fæsteres Besiddelse en saadan Fasthed, »at de maa anses ikke mindre interesserede i Samfundsordenens Opretholdelse end Ejendoms mænd«²); de har deres særegne Interesser at varetage, forskellige fra eller endog modsatte Godsejernes; deres Afhængighedsforhold til sidstnævnte er ikke større end det vel som Regel gavnlige, der i Almindelighed opstaar, naar »den mægtigere og mere oplyste« staar overfor »den ringere«; kun i sjældne Tilfælde vil en Fæster og hans Godsejer komme til at være Medlemmer samtidig af Stænderforsamlingen, og selv da vil der ikke være forbunden Fare dermed, idet Stænderne jo kun skal være raadgivende; hvis Fæstere ikke faar Valgret, vil der let blive for faa Vælgere i de udprægede Fæsteregne, sammenlignet med andre Egne. Imidlertid findes det dog rimeligt, at Valgrets betingelsen for en Fæster bliver ansat til dobbelt saa mange Tønder Hartkorn som for en Selvejer; i saa Fald vil man kunne betragte Halvparten af Fæstegaarden repræsenteret af Godsejeren. »Derimod har andre af Kollegiets Medlemmer ikke kunnet anse det for principmæssigt eller hensigtsmæssigt, at Fæstebønder delagtiggøres i Valgretten«³), thi bortset fra at den samme Ejendom saaledes vilde blive repræsenteret paa en dobbelt Maade, »saa kan det næppe heller« — lyder det med Stemmanns Røst — »anses gavnligt, hverken for det almindelige eller for Individerne selv, at hos Fæstebønderne Lyst til at politisere og til at ræsonnere over Stats-sager opvækkes, hvilket dog vist nok omsider vilde blive Følgen af at delagtiggøre dem i Valgretten, og hvilket saa saare let kan afstedkomme skadelige Følger, da disse Folk dog i Almindelighed ikke kunne have Kundskaber nok til selv at fælde fornuftige og velgrundede Domme over offentlige Anliggender eller til at opfatte rigtige Anskuelser af, hvad det heles Tarv fordrer og desaarsag som oftest vil lade sig lede

1) Pag. 49—50 b; jfr. Stemmanns Votum Punkt 6, Slutningen.

2) Pag. 44 b.

3) Pag. 48 b.

af snæverhjertet Egoisme eller af snedige Raadgivere, der vilde benytte dem som Redskaber til at drive deres Planer igennem.«¹⁾).

Karakteristisk for Danske Kancellis hele Behandling af Sagen er den fri Holdning overfor den udenlandske Forfatning, som skulde være Forbilledet for den danske. Man glemte ikke, at dette var Tanken, og hentydede gentagne Gange dertil som Indledning til at begrunde en Afvigelse (og morsomt er det, at Flertallet fik gjort selve det preussiske Provinsialprincip til et Argument for, at Danmark kun burde have een Forsamling for hele Kongeriget). Imidlertid er det karakteristisk, at Stemmann gennemførte sin Opposition mod Flertallet uden at beraabe sig paa sine Forslags større Overensstemmelse med de Tanker, der var bærende for det preussiske System. Reskriptet havde jo faktisk stillet Kollegiet frit overfor det fremmede Forbillede. Og herpaa beraaber man sig direkte, da Talen bliver om *Stændermandaternes Fordeling mellem de forskellige Samfundsklasser*. Her kræver det danske Kancelli eenstemmigt en mere demokratisk Ordning under Hensyn til de her i Landet raadende Samfundsforhold:

»Da under de danske Enevoldskonger en større Lighed mellem Borgernes Rettigheder har udbredt sig end i de fleste andre Lande, saa har man troet, at det Uligheds-Princip, som ytrer sig i den Overvægt, de preussiske Anordninger tillægger de store Godsejere under Navn af den første Stand, ej passer sig her i Riget, men hører til det, som efter Deres Majestæts allerhøjeste Reskript bliver at modificere.«²⁾

Disse Ord er vel værd at udhæve. Det er saa at sige Enevældens egne Ord om de naturlige politiske Konsekvenser af den Samfundsordning, som det var lykkedes at udvikle indenfor Rammerne af dens Styrelse her i Landet. Kancelliets Udkast kommer til at gaa ud paa en omtrentlig Tredeling af Repræsentationen mellem Købstæder, større og mindre Landejendomsbesiddere. Et Fortrin, man vil indrømme Ejere af komplette Sædegaarde, bliver dog, at disse, der maa antages at besidde en videre Synskreds, modsat de mindre Landejen-

¹⁾ Pag. 48 b—49, 44—49; jfr. Stemmanns Votum Punkt 6.

²⁾ Pag. 65 b.

domsbesiddere skal vælge deres Repræsentanter ved direkte Valg. Derimod har man ikke fundet, »at nogen, fordi han ejer flere Sædegaarde, bør have større Indflydelse paa Valgene end den, der ejer en enkelt Sædegaard, endnu mindre at Omfanget af deslige Besiddelser burde give Adgang til Virilstemmer«¹⁾.

Indirekte Valgmaade foreslaas for saavel København og de Købstæder, der skal vælge deres Repræsentanter i Forening med andre, som for de mindre Landejendomsbesidderes Vedkommende. Hvor Vælgernes Tal bliver stort, frygter man, at direkte Valg vil forme sig paa en mindre heldig Maade: en Bonde kan nok have Forstand paa, hvem der blandt de Sognemænd, han kender godt, egner sig til at optræde ved det større Valg paa Sognets Vegne, men man finder ikke, at de, som lever i en indskrænket Kreds, er »istand til i en videre Kreds at ud-søge den enkelte, der i denne udstrakte Kreds er bedst skikket til at træde i alles Sted«²⁾.

Hvad angaar *Valg-Afstemningens Form*, gaar Kancelliets Tanker i den Retning, at offentlig Afstemning vil være at foretrække for hemmelig: »I Henseende til Valgmaaden kunde det være Spørgsmaal, om ikke i Stedet for Stemmesedlers Brug hver Valgberettiget hellere maatte fremkaldes for tydeligen at nævne og ved Siden af sit Navn paa Valglisten at tegne den eller dem, han vil give sin Stemme, hvorved han dog maatte kunne overlade til en anden Tilstedeværende i hans Sted at tegne Navnene, hvis han ej selv kunde skrive« (en Forudsætning, man i 1831 maa finde det nødvendigt at regne med)³⁾. Ethvert Valg blev da *vitterligt*, hvilket kunde have bl. a. den Fordel, at Vælgerne kunde lempe sig lidt efter hinanden i deres Stemmeafgivning, hvorved Valg med alt for faa Stemmer vilde undgaas (Kancelliet er altsaa i høj Grad opmærksom paa Ulemperne ved Stemmesplittelse og Stemmespild). Ved Bestemmelserne om *Forretningsgangen i Stænderforsamlingerne* ønsker Kancelliet i det væsentlige lagt til Grund, hvad der herom findes i de preussiske Anordninger. Der stilles Forslag om 4 Rigsdaler som Diætpenge for de Deputerede og om,

1) Pag. 67, 65 b—68.

2) Pag. 69, 68—70.

3) Pag. 70 a—b.

at disse desuden skal have den fornødne Befordringsgodtgørelse; saa vidt kan dog Stemann ikke strække sig, men maa bemærke: »at da de Provinsial-Deputerede vel kun bør holdes skadesløse for virkelig nødvendige Udgifter, men ej lukrere ved deres Udnævnelse eller føre en mere yppig Levemaade, end de ellers dagligen føre, synes Diæterne i det mindste for det første ikke at burde bestemmes til mere end 2 eller i det højeste 3 Rd. Sølv daglig, ligesom ogsaa formentligen de Deputerede i Stedet for Befordringsgodtgørelse bør nyde fri Befordring in natura af Landdistrikterne¹⁾. Det sidste vilde komme til at svare omtrent til »Frikort paa Statsbanerne« i vore Dage. Med Hensyn til Diæter vilde selv den for Statskassen omhyggelige Kancellipræsident gaa med til saa meget, som endnu i Mands Minde har udgjort Rigsdagsmandens Løn; det øvrige Kancelli var flottere.

Alt i alt ser vi Partidelingen indenfor Kancelliet trække Skellet mellem et Ørsted'sk »Venstre« og et Stemann'sk »Højre«. Det for den førstnævnte Fløj, Kancelliets Flertal, karakteristiske er — kan man godt sige — dens Iver for at virkeliggøre Forfatningstanken saa meget som muligt indenfor de givne Forudsætninger og skabe de Regler for den nye Institutions Sammensætning og Virksomhed, der bedst kan tjene til at styrke dens Stilling som Organet for den offentlige Mening og Folkets Interesser. Modsat staar den temmelig iøjnefaldende Lyst hos Stemann og hans Meningsfæller til at indsnævre baade Grundlag og Opgaver for den kommende Folke-repræsentation; det fremtræder meget tydeligt, at Stemann ikke imødeser dens Indførelse med nogen større Forventning eller Glæde, og at han straks har gjort sig klar til at værne Enevældens Sag. Paa det yderst vigtige Punkt, at Stænderinstitutionen ikke maa faa nogen aristokratisk Karakter og derved komme i Modstrid med danske Samfundsforhold, er hele Kancelliet enigt. Paa en Række andre Punkter gør der sig modstridende Anskuelse gældende, og som naturlig Følge heraf faar det Udkast, der knytter sig til Forestillingen, en dobbelt Karakter.

¹⁾ Pag. 71 b, 71—72; jfr. Stemanns Votum, sidste Stykke.

Kancelliets Flertal har paa Forhaand beredt Vejen for sit eget Nederlag ved den endelige Afgørelse. I Forestillingens Slutbemærkninger erklæres det (som Udtryk for Kollegiets enstemmige Opfattelse) for »uomgængeligt nødvendigt«¹⁾ at skabe Overensstemmelse mellem Reglerne for Kongeriget og for Hertugdømmerne, og her nævnes udtrykkelig Spørgsmaalene om Næringsbrugeres, Kapitalisternes og Intelligensens Adgang til at repræsenteres — Spørgsmaalet, hvor Stemmann netop skulde faa det andet Kancelli til Rygstød; det foreslaas, at der inden den endelige Bestemmelse bør finde Forhandling Sted mellem Repræsentanter for begge Kancellier (een eller flere fra hvert af dem). Iøvrigt bemærkes det, at forskellige Spørgsmaal, navnlig angaaende Valgreglerne, bør gøres til Genstand for »en nøjere Prøvelse« til Indhentning af nødvendig Oplysning om de lokale Forhold, og at Loven eventuelt, som det er sket med Anordningerne om de preussiske Stænder, kunde fremkomme i tredelt Skikkelse som *et aabent Brev*, en *Valglov* og et *Forretningsreglement*. Ved den »nøjere Prøvelse« har man vist tænkt sig noget i Retning af en Indkaldelse af »erfarne Mænd« som dem, der allerede var Tale om i det slesvigholstenske Reskript; i hvert Fald fandt Stemmann Anledning til at tage eftertrykkeligt Afstand: »Jeg, Gehejmeminister Stemmann, anser imidlertid saadan nærmere Conference og Prøvelse, som her bragt i Forslag, dels for mindre hensigtsmæssig, dels endog for utilraadelig.«²⁾

3. Danske Kancellis Udkast.

Det Udkast til en Anordning, hvorved Kancelliet udformer de Synspunkter, der fremføres i dets Forestilling, til positive Forslag, er Udkastet til en fuldstændig Forfatningslov, ind delt i tre Kapitler med ialt 54 Paragraffer.

Til *Indledning*³⁾ tjener en almindelig Udtalelse om, at Kongen ønsker at sætte sig og sine Efterkommere paa Tronen istand til at erholde den tilforladeligste Kundskab om alt, hvad der kan fremme hans kære og trofaste Folks Tarv. Der-

1) Pag. 72 b.

2) Pag. 73 b, 72—74.

3) Pag. 75—76.

for vil han baade i sit Rige Danmark og i sine Hertugdømmer Slesvig og Holsten oprette Provinsialstænder, bestaaende af Mænd, der af deres Medborgere udvælges til den Opgave at meddele Kongen, paa hans Opfordring, deres paa Lokal- og Sagkundskab grundede Mening om Anliggender, der vedrører Staten og de enkelte Provinser, »samt at frembære Folkets Ønsker om Misbrugs Afskaffelse og Forbedring i Lovene og de offentlige Indretninger«. Det tilføjes, at Kongen af den nye Indretning venter en Befæstelse af det lykkelige Forhold mellem sig og Folket, og at »den nye Lejlighed, som derved vil blive aabnet for Landets indsigtfuldste og mest oplyste Mænd til at samvirke med Regeringen til det almindelige Bedste, vil blive benyttet med ren Vilje og sindigt Overlæg« og saaledes komme til at styrke Kongens landsfaderlige Bestræbelser, fremme Nationalkraften og »hævde Vort inderligen elskede Folk den hæderlige Plads, det indtager blandt Europas Folkeslægter«.

Derefter følger de enkelte Paragraffer, for en Del i dobbelt Redaktion, svarende til de forskellige Opfattelser indenfor Kancelliet, og saaledes at den Ørsted'ske Opfattelse finder Udtryk i en Redaktion Nr. 2 som sideløbende Tilføjelser og Rettelser til den almindelige Tekst.

1. Kapitel¹⁾ omfatter Paragrafferne angaaende »Genstanden for Provinsialstændernes Virkekreds«. Der skal være to Stænderforsamlinger for henholdsvis Østifterne og de nørrejyske Stifter (Kancelliets Flertal har her undladt at stille positivt Forslag om een Forsamling). Naar det derpaa i Redaktion Nr. 1 hedder, at disse Forsamlingers Medlemmer skal »udnævnes af de vedkommende Provinsers Ejendomsmænd, hvilke Vi formedelst det fastere Baand, hvorved de er bundne ej blot til Staten, men og til deres Provins, anser for bedst skikkede til ved dette Valg at varetage det heles Tarv« — da lyder herimod Redaktion Nr. 2, at de skal »udnævnes dels af vedkommende Provinsers Ejendomsmænd, dels af saadanne blandt Statens øvrige Borgere, der efter deres Stillinger kunde formodes særdeles at ville antage sig de forskellige Interesser i Samfundet« (§ 1). Kongen vil forelægge Stænderne enhver

¹⁾ Pag. 76—77.

Lov, »der griber ind i Ejendomsrettighederne og Personers Retsstand, eller hvorved Forandring sker i Skatterne og de offentlige Byrder«, for begge Stænderforsamlinger eller i hvert Fald, forsaavidt den kun angaar een eller flere enkelte Provinser, for den ene af dem. »Da imidlertid«, hedder det videre, »saadanne Omstændigheder muligen kan indtræffe, at en ny Lov af foranførte Indhold er fornøden, uden at den Tid kan oppebies, hvorpaa Stænderne samle sig, saa forbeholder Vi os i saadant Tilfælde at gøre Undtagelse fra Regelen, men da bliver den saaledes udkomne Lov med sine Bevæggrunde dog at meddele Stænderne til Overvejelse ved disses først derefter følgende Forsamling, og dersom da noget maatte findes derved at bemærke, har de frimodigen at fremsætte disse Bemærkninger, som vil blive os forelagt til Prøvelse« (§ 2, der altsaa rummer en Bestemmelse om »provisoriske Love«). Stænderne skal have Ret til at fremkomme med Forestillinger og Forslag angaaende Rettelser og Forbedringer »i Landets almindelige eller de samme vedkommende Provinsers særdeles Love eller offentlige Indretninger eller i Maaden, hvorpaa Lovene overholdes eller Indretningerne bestyres« (§ 3). Det stilles i Udsigt, at der senere vil fremkomme Bestemmelser angaaende Stændernes Medvirken ved Styrelsen af Kommunernes og de offentlige Stiftelsers Anliggender (§ 4).

2. Kapitel¹⁾ omhandler »det til enhver Forsamling af Stænderne hørende Antal Medlemmer og Maaden, hvorpaa de udvælges«. Af ialt 60 Deputerede fra Østifterne vælger København 12, Købstæderne 11, Sædegaardsejerne 17, de mindre Landejendomsbesiddere 20; af 48 Deputerede for Norrejylland Købstæderne 14, Sædegaardsejerne 12, de mindre Landejendomsbesiddere 22. Efter Redaktion Nr. 2 skal under en ganske tilsvarende Fordeling indgaa Repræsentanter for andre valgberettigede end Grundejerne, men det samlede Medlemstal bliver dog herefter henholdsvis 63 og 51, idet det samtidig foreslaas, at Professorerne ved Universitetet af deres Midte vælger en Repræsentant til hver Forsamling, at vedkommende Provins' Biskopper skiftes paa Omgang til at faa et Mandat, og at et andet tilfalder Justitiarius for henholdsvis Øernes og

¹⁾ Pag. 77—100 b.

Jyllands Lands-Overret (§ 2). Som personlige Valgretsbetingelser kræves, at vedkommende er 25 Aar gammel, ikke er »funden skyldig i nogen i den offentlige Mening vanærende Handling« (NB. det Udtryk, vi kender fra Junigrundloven) eller er under Tiltale derfor, ikke har sit Bo under Fallitbehandling eller er sat ud af Raadighed over sin Ejendom (§ 3). Valgret skal tilkomme ikke blot Besiddere af Grundejendom med fuldkommen Ejendomsret, men ogsaa Lens- og Fideiskommisbesiddere, Beneficiarer, Arvefæstere med Ret til at sælge og pantsætte, Bestyrelser for offentlige Stiftelser — ifølge Redaktion Nr. 2 tillige: Fæstebønder (§ 4). Ingen Vælger kan kræve mere end een Stemme (§ 5). Adkomsten for Grundejere bestemmes nøjere til at være 5 Aars Besiddelse af vedkommende Ejendom; men i Redaktion Nr. 2 er føjet hertil, at den samme Adkomstret skal gælde for Ejere af en Kapitalformue paa 10,000 Rigsdaler, anbragt i Stats- eller Panteobligationer under samme Sikkerhed som den, der er paa budt for umyndiges Midler og som Regel i 2 Aar (§ 6). Særlige Betingelser for Valgbarhed skal være: Bekendelse til den kristelige Religion, 30 Aars Alder, Indfødsret eller (Alternativet undrer os) i Mangel deraf 10 Aars Bosættelse i Landet; i Redaktion Nr. 2 tilføjes, at Ejere af Kapitalformue skal have denne bunden i 6 Aar under den angivne Form. Udelukkede fra Valg er Statsministre samt Medlemmer af Kollegier og Departementer, og Formanden for en Valgforsamling maa ikke modtage Valg af denne. Iøvrigt er her formet en smuk lille Formaningstale fra Kongen til Vælgerne: »Vi gør iøvrigt Regning paa, at de Vælgende vil paa det omhyggeligste overveje deres eget og deres Medborgeres Tarv og sørge for, at Repræsentant-Forsamlingerne ej alene bliver besat med retsindige, forstandige og erfarne Mænd, men at der ogsaa saa vidt muligt i samme kunde findes Mænd, forsynede med de forskellige dels almindelige Indsigter, dels Lokal-Kundskaber, hvis Medvirkning kan føre til en grundig og flersidig Overvejelse af de vigtigere Almenanliggender, der vil blive Genstand for Provisialstændernes Granskning« (§ 7).

Brandassurance-Værdien af den Ejendom, der i København skal betinge Valgret, maa være mindst 4000 Rdl.; Redaktion Nr. 2 tilføjer, at samme Adkomst følger med Besiddelse af

10.000 Rdl. eller Betalinger af »N. N. Portioner Næringskat« (uden bestemt Angivelse altsaa af dette Beløb), og at desuden Næringskat skal kunne tjene til at supplere en Adkomst, beregnet efter Værdien af en fast Ejendom under Lavmaalet, saaledes at Besidderne af en saadan dog kan blive Vælgere (§ 8). I Købstæderne skal Valgretten følge Ejendomme til en Brandassurance-Værdi af 500 Rdl., efter Redaktion Nr. 2 tillige Pengeformue paa 10.000 Rdl. eller direkte Afgifter til Stat og Kommune af andet end Grund eller Bygning til et Beløb af 30 Rdl., saaledes at der ogsaa her skal kunne være Tale om at sammenregne Adkomsten af Skat med Adkomsten af fast Ejendom (§ 18).

Indirekte Valg skal der være for Hovedstaden og alle Købstæder, der vælger Repræsentanter i Fællesskab, direkte Valg for de Købstæder, der hver vælger een eller flere Deputerede (§ 9—17 og 19—21 giver de forskellige Regler herom). Sædegaardsejernes Valg foregaar direkte og stiftsvis; i Redaktion Nr. 2 tilføjes, at den, der ejer 100.000 Rdl. Sølv, skal have lige Ret med Sædegaardsejere (§§ 22—23). Census for mindre Landejendomsbesiddere skal være to Tønder Hartkorn Ager og Eng eller 4 Tønder Skov- og Molleskyld, hvortil i Redaktion Nr. 2 er føjet, at Valgret tillige skal kunne udøves af Fæstebønder med den dobbelte Hartkornsbesiddelse og af dem, der betaler en Arealskat af 16 Rigsdaler aarligt. Valgmaaden for de mindre Landejendomsbesiddere skal være dobbelt indirekte: først Valg af Sogne-Valgmænd, een for hver 10 Vælgere, under Sognepræstens Ledelse, dernæst disse Valgmænds Sammentræden jurisdiktionsvis under Ledelse af Herredsfoged eller Birkedommer for at vælge nye Valgmænd, som derpaa samles for hele Stiftet til det endelige Valg under Stiftamtmandens Ledelse (§§ 24—27). Paa Bornholm finder der særligt Valg Sted af en Repræsentant for Landdistrikterne samtidig med Valget af en Repræsentant for Øens Købstæder (§ 28). Der skal gives Indberetninger angaaende Valgene til Regeringen (§ 29), men Valgklager skal rettes til vedkommende Forsamling selv (§ 30). En Tredjedel af hver Vælgerklasses Repræsentation skal efter Tur paa Valg hvert andet Aar (§ 31).

3. Kapitel¹⁾ i Udkastet omhandler »Landdagene og den Forretningsgang, som derved skal finde Sted«. Stænderne skal sammenkaldes hvert andet Aar (§ 31), en kgl. Kommissarius skal være Regeringens Repræsentant overfor dem (§ 2), paa Aabningsdagen skal der holdes en Gudstjeneste med Prædiken over en af Kongen fastsat Tekst (§ 3), Forsamlingen afgør selv Gyldigheden af sine Medlemmers Valg efter foregaaende Komitébehandling af de eventuelt foreliggende Tvivlsspørgsmaal (§ 4). Kommissarius skal vel være den, gennem hvem Regeringen foretager alle sine Meddelelser til Stænderne, og til hvem disse paa deres Side henvender sig angaaende alle Oplysninger; men han skal ikke deltage i Stændernes Overvejelser (§ 5).

Præsident og Vicepræsident udnævnes af Kongen blandt Forsamlingens Medlemmer (§ 6). Præsidenten stiller Forslag om Besættelse af Komitépladser, men Valget til disse foregaar ved Stemme flerhed, og Forsædet i hver Komité føres af den, der har faaet de fleste Stemmer (§ 7); til at udarbejde Betænkningen udser Komitéen selv et af sine Medlemmer (§ 11). Præsidenten har hele Ledelsen af Forsamlingen i sin Haand; »selv naar vor Kommissarius er tilstede, har denne ikke at udøve nogen Myndighed i saa Henseende, men kun i alt Fald dertil at opfordre Præsidenten« (§ 8). Hvis der ved Afstemninger er et Flertal paa $\frac{2}{3}$ for en bestemt Mening, kan denne »opfattes som Stændernes Mening angaaende Sagen«, uden at nogen afvigende Mening behøver at blive fremstillet for Kongen, men Mindretallet har dog Ret til at indgaa med et særligt underskrevet Andragende; »er ikke $\frac{2}{3}$ af de Voterende enige om en Sag, bliver derimod de forskellige Meninger at anføre i den Betænkning, som i Stændernes Navn indgives« (§ 12). Stændernes Betænkninger og Forestillinger udarbejdes af Præsident og Vicepræsident i Forbindelse med dem, som Forsamlingen dertil udnævner (§ 13).

»Enhver Deputeret har under Forhandlingerne saavel i den fuldstændige Forsamling som i Komitéerne troligen at følge sin rene Overbevisning, saaledes som den udvikler sig under Forhandlingerne og derved stadigen have del almene Bedste

¹⁾ Pag. 101—109 b.

for Øje uden udelukkende at se paa det enkelte Distrikts særegne Bedste, hvoraf han er valgt, eller at bindes ved nogen Meningsytring af dem, som har valgt ham, ligesom det ikke bør være disse tilladt at give eller ham at modtage nogen særlig Instruks i saa Henseende, undtagen forsaavidt at de kan forlange, at han skal bringe en eller anden Genstand under Omhandling« (§ 14). Om Forholdet mellem Stænderne og Offentligheden skal gælde denne Regel: »Landdagsforhandlingerne bliver for det første at holde inden lukte Døre. Forhandlingernes Resultat bliver derimod stedse at kundgøre ved Trykken« (§ 16). I den næstsidste Paragraf (18) tales om Stempel- og Portofrihed paa alle Omraader, hvor det drejer sig om Stænderanordningernes praktiske Gennemførelse, i den allersidste (19) om, at ingen Forandring i Stænderinstitutionen vil blive gennemført, før Sagen er forelagt Stænderne til Prøvelse som henhørende under de Genstande, for hvilke dette vil blive den gældende Regel.

Lægger man dette danske Forfatningsudkast ved Siden af de preussiske Anordninger af 1823, er det ikke til at tage fejl af, at disse sidste har dannet Mønstret, men et Mønster, der er behandlet frit, saaledes som det ogsaa var at vente efter hele den Tankeudvikling, vi har fulgt gennem Forestillingen. Baade sagligt og sprogligt gør Selvstændigheden sig gældende; men Reglerne om Omfanget af Stændernes Virksomhed (Paragraf 2, 3, 4)¹⁾ ligesom om den direkte og indirekte Valgmaade — ogsaa den dobbelt indirekte Fremgangsmaade ved Bøndernes Valg — er overført fra den preussiske Ordning; om en virkelig Afhængighed bliver der fremdeles Tale ved Bestemmelserne i det tredje Kapitel. Her har man holdt sig nøje op ad Reglerne for de preussiske Stænders Forretningsgang saavel i Indhold som i Udtryk. Man har endog overført Ordet »Landdag«; men navnlig maa fremhæves, at man tænker sig en kongevalgt Præsident, der stiller Forslag om Udvalgenes Sammensætning, og en kgl. Kommissær, der ikke personlig

¹⁾ Til Paragraf 2's Ord om de Love, der skal forelægges Stænderne, svarer det preussiske: . . . Entwürfe solcher allgemeiner Gesetze, welche Veränderungen in Personen- und Eigenthumsrechten und in den Steuern zum Gegenstand haben. . . .

deltager i Debatten, og at man vil kræve to Tredjedeles Fler-tal ved Afgørelser. Den Regel, at Repræsentanterne ikke skal være bundet ved nogen Forskrift af deres Vælgere, er ligeledes hentet fra Preussen.

Saa pludselig som Danske Kancelli var stillet overfor den Opgave at skulle udarbejde Forslag til Forfatningsregler, vilde det have været mærkeligt, om det paa ethvert Punkt havde vist Evnen til at følge sine egne Veje. Miskende kan man dog ikke dets egentlige Hensigt, som var, trods det udenlandske Forbillede, at skabe en virkelig dansk Forfatning. Det er denne Hensigt, som lyser gennem Forestillingens Ord og de fleste af Udkastets Paragraffer, og som fremforalt finder Udtryk paa det meget afgørende Punkt: Folkerepræsentationens sociale S sammensætning.

For Kancelliets Mænd gled efter Tidens Forudsætninger den nationale Tanke naturligt sammen med en Helstatstanke. Derfor maatte de finde det rimeligt, at der skulde tilstræbes Regler af samme Art for Kongeriget og Hertugdømmerne. Denne Tanke havde som en Selvfølge Tilslutning fra Kongen og hele Regeringen. Derfor fik den Holdning, Slesvig-Holstenske Kancelli indtog, afgørende Betydning ogsaa for Kongeriget.

4. Slesvig-holstenske Kancellis Forslag.

Slesvig-holstenske Kancellis Forestilling, udarbejdet jævnsides og samtidig med Danske Kancellis, bærer et ganske andet Præg. Det er betydelig mere kortfattet, rummer intet Spor af Modsætninger indenfor Kollegiet, munder ud i et Forslag om en Løsning i væsentlig anden Form end den, Danske Kancelli tænkte sig¹⁾.

¹⁾ Forestillingen, dateret 25/5 1831, findes i S. H. L. Kanc. C. IX, Stænder-sager. Stænderanordning f. Hertugdømmerne 28/5 1831, med Kancelliets Ud-kast (i det fig. citeret S. H. 31.). Stændersagerne fra Sl. H. Kancelli findes alle i C. IX. Stændersager, naar andet ikke er bemærket. Som Bilag findes forskellige Udkast til et Lovforslag, hvoraf det ældste — i 7 Paragraffer — rummer en Bestemmelse om provisoriske Love (svarende til den danske), der senere er faldet bort. Ifølge en Meddelelse til Kurator Jensen i Kiel (Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie, S. 56, Fodnote) har O. Moltke efter en haard Kamp med Höpp gennemført, at denne Bestemmelse blev strøget. Meningsforskelligheder har der naturligvis været; de refereres blot ikke for Kongen.

Aarsagen hertil er den, at det tyske Kollegium maa bygge paa den Forudsætning, at »erfarne Mænd« skal have Lejlighed til at udtale sig om Stænderordningen, inden den bliver til Lov. Det er dette, der tjener til Begrundelse for Kollegiet, naar det gør til Hovedpunktet i sin Forestilling, at der straks bør udstedes en Anordning, som fastslaar de væsentligste Bestemmelser og saaledes hæver disse over Diskussionen: »Det ligger i en oktroyeret Forfatnings Aand og Natur som en ren Udstrømning af Deres Majestæts allerhøjeste Naade, at de almindelige Grundtræk . . . ikke kan gøres til Genstand for Raadslagning af erfarne Mænd.«¹⁾ Dette kan derimod være Tilfældet med Bestemmelserne i det enkelte, dog med Undtagelse af Bestemmelsen om det Antal Deputerede, der skal være for de forskellige Stænder: »I denne Bestemmelse ligger nemlig ikke saa meget en videre Udvikling af de almindelige Begunstigelser, der sammenfattes i Udkastet til en almindelig Lov, som meget snarere et nyt Udtryk for Deres Majestæts Naade overfor hver enkelt Stand.«²⁾ Det kan ikke antages, at de erfarne Mænd, der kommer hver fra sine Forhold og selv tilhører forskellige Stænder, paa dette Punkt kan fælde en upartisk og prøvet Dom; med andre Ord: Regeringen bør efter Kancelliets Skøn forebygge Splid om, hvilken Samfundsklasse der skal have flest Repræsentanter, ved at bestemme aldeles paa egen Haand, hvor mange hver især skal have.

Til det, man vil have fastslaaet straks i den første Anordning, hører en Bestemmelse om den almindelige Adkomst til Valgret og Valgbarhed. Det henstilles, at Valgbarheden ikke, som i Preussen, knyttes til borgerlig Næringsdrift som Betingelse ved Siden af Grundejendom; man mener navnlig, at der findes størst Intelligens hos de Klasser, der ikke driver borgerlig Næring, og at man paa denne Maade vil forebygge en Bebrejdelse, der ikke uden Grund kan rettes mod den preussiske Anordning. Der er ingen Tvivl om, udvikles det, at Grundejendom i sig selv frembyder en tilstrækkelig Garanti, idet Erfaringen viser, hvorledes netop paa det Tidspunkt, da en Mand retter Tanken mod en Fæstelse af Opholdssted gennem Erhvervelse af Grundejendom, indtræder ogsaa hos ham den Ro

1) Forestilling Pag. 3.

2) Forest. Pag. 6—7.

og Sindighed (Ueberlegung), som »gør ham skikket til saadanne Tillidsposter«¹⁾.

Hele denne omhyggelige Begrundelse, der saaledes gives for det rene Grundejendomsprincip, vidner om, i hvor høj Grad man stadig holder sig det preussiske Forbillede for Øje, med hvilken Omhu man finder det nødvendigt at begrunde Afgivelser derfra²⁾. Hævdelsen af Ejendomsprincippets fulde Gennemførelse betød altsaa en Afgivelse, som vi tydelig ser: i Virkeligheden et Skridt »til Venstre«, for saa vidt som Maalet var at drage flere ind under Valgbarheden. Ingen forfægter i Slesvig-Holstenske Kancelli Grundejendommens Sag med en saadan Skarphed og Iver som Stemann i Danske Kancelli; men der har heller ikke været nogen, der krævede en saadan Udvildelse af Valgretten som Flertallet i Danske Kancelli; der er i Forestillingen Enstemmighed her som i andre Henseender.

Fremdeles anbefaler Kancelliet den Afgivelse fra den preussiske Ordning, at der bliver en særlig Repræsentation for Gejstligheden og Kiels Universitet. Der synes ikke indenfor dette Kollegium fra nogen Side at have været nogen principiel Uvilje mod Præsters Deltagelse i det politiske Liv; tværtimod fremhæves den ejendommelige Stilling, Gejstligheden indtager i Landsognene, og deres deraf følgende Kyndighed i Skole- og Fattigvæsen og med Hensyn til de lavere Klassers moralske Forhold. Formen, hvorunder Universitetet og Gejstligheden skal repræsenteres, udtaler man sig ikke bestemt om; det antydes, at det vil være svært at lade Gejstligheden selv vælge sin Repræsentation, da den ikke udgør nogen organiseret Korporation.

I Overensstemmelse med hele den i Forestillingen fremsatte Grundtanke bliver *Slesvig-holstenske Kancellis Udkast*, i Mod-sætning til Danske Kancellis, blot Udkastet til en indledende og foreløbig Anordning, ikke til nogen fuldstændig. Dette Udkast bærer i sin Redaktion et stærkt Præg af de tilsvarende preussiske Bestemmelser. Det rummer først nogle almindelige

¹⁾ Forest. Pag. 10.

²⁾ Man henviser ogsaa til den Valgbarhed, der bestaar for Magistraterne i de preussiske Byer uanset borgerlig Næring, for at godtgøre, at der for saa vidt slet ikke er Tale om at være i Modstrid med de preussiske Grundsætninger, men blot om at indrette sig efter de særlige Forhold i Hertugdømmerne.

Bemærkninger og fastslaar dernæst 8 Hovedpunkter i den Ordning, der skal gennemføres.

Ligesom Kongen, erklæres det, under Hensyn til sin Tiltrædelse af det tyske Forbund for længe siden har bestemt at give Holsten en efter Tidsomstændighederne tilpasset Stænderforfatning, saaledes er det nu hans Vilje, at en lignende Forfatning skal blive Slesvig til Del, og derfor skal det forberedende Arbejde i saa Henseende udstrækkes til Slesvig. I begge Hertugdømmer skal desuden Administrationen skilles fra Justitsvæsenet, og de skal have en fælles Overappellationsret, som tillige skal være øverste Instans for Lauenborg, og sammen med disse nye Indretninger skal Stænderne træde i Virksomhed efter følgende Grundregel:

Der skal være to Forsamlinger, 1 for Slesvig og 1 for Holsten; de skal samles hver for sig, dog med fuldstændig lige Betingelser og Pligter, og der skal ingen Forandring ske i Ridderskabets Social-Nexus eller andre Forhold, der forener Hertugdømmerne (§ 1).

Forsamlingerne bestaar af valgte Medlemmer + saadanne Deputerede, som Kongen vil give en særlig Stemme og »danner det lovmæssige Organ for de forskellige Stænder blandt Vore tro Undersaatter i hvert Hertugdømme« (et Udtryk nøjagtigt som det tilsvarende i de preussiske Anordninger) (§ 2).

Almindelig Betingelse for Valgret og Valgbarhed skal være Grundejendom, Borgerskab er ikke fornødent, men Embedsmænd skal have Kongens Tilladelse til at modtage Valg, og der skal være særlige Repræsentanter for Gejstligheden og Kiels Universitet (§ 3).

Spørgsmaal, der vedrører Ændringer i Person- og Ejendomsrettigheder og i Skatterne, skal forelægges, forsaavidt de angaar alene eet af Hertugdømmerne, vedkommende Stænderforsamling, men hvis de angaar begge Hertugdømmer, da begge Forsamlinger (§ 4)¹).

¹) I Udkastet med de 7 Paragraffer (se Noten til S. 171) har Bestemmelsen den Tilføjelse, at det er, saa længe ingen almindelig Stænderforsamling finder Sted, at Spørgsmaal, der vedrører begge Hertugdømmer, skal forelægges begge Forsamlinger — en Regel, der var den tilsvarende preussiske ganske lig i Formen og for saa vidt antydede Muligheden af fremtidig Indførelse af en Stænderforsamling for hele Monarkiet, hvilket sidste vel har foranlediget, at man efter nærmere Overvejelse har udeladt den.

Kongen lover at tage Hensyn til »Bønner og Besværinger, som berører hele Hertugdømmet eller en Del deraf m. H. t. dets specielle Vel og Interesse« (§ 5).

Under Kongens Opsyn og med hans Billigelse overlades det til Stænderne at varetage Kommunalanliggender (som efter den preussiske Ordning), og de skal tillige have Fordelingen mellem de kontribuerende Distrikter af Skatter, der ikke allerede er ved Lov reguleret (§ 6).

Kongen vil sammenkalde Stænderne hvert andet Aar (§ 7).

De nærmere Regler angaaende Stænderne vil senere blive bestemt efter først at være forelagt »erfarne Mænd«; men Kongen vil paa egen Haand bestemme Antallet af de Deputerede (§ 8).

Naar Kancelliet saa hurtigt som muligt ønsker udstedt en Anordning, der rummer disse Hovedbestemmelser, tegner sig som den nære Baggrund derfor det Forfatningskrav fra Hertugdømmerne, som man fra Kancelliets Side lagde saa megen Vægt paa at afvise. 22. Februar havde Ridderskabet i en Skrivelse til Kancelliet forespurgt, om det kunde forene sig med de udenfor Ridderskabet staaende Godsejere til fælles Forhandling; 15. Marts havde Kancelliet svaret, at man vilde forelægge dette Andragende for Kongen, saasnart man havde faaet angivet Øjemedet for en saadan Forhandling. I April fremkom Ridderskabet derpaa med mere aabenlyse Henvendelser til Kongen og Kancelliet: overfor Kongen gik Henvendelsen ud paa en »Anbefaling« — med Henblik paa de bebudede Forandringer — af »den gamle, for begge Hertugdømmer fælles Landsforfatning, særlig Retten til en fælles Landdag«; overfor Kancelliet gav Ridderskabet under Henvisning til sin i 1816 fremsatte Begrundelse af den samme Paastand en udførligere Udvikling af, at »den inderlige Forbindelse af begge Hertugdømmer er det ældste af de slesvig-holstenske Privilegier«, og at Indførelsen af adskilte Stænderforsamlinger derfor vilde betyde et Brud med »utallige Traktater og Garantier«. Henvendelsen til Kancelliet munder ud i Kravet om, at Ridderskabet bliver taget med paa Raad ved Indretningen af den nye Forfatning, og i en Tilkendegivelse af, at Ridderskabet som en Indledning til tidssvarende Genoplivelse af den gamle Forfatning

vil kunne godkende raadgivende Stænder, men vel at mærke kun i Form af en for Hertugdømmerne fælles Stænderforsamling¹⁾ — Ridderskabet havde atter vist Regeringen sit gamle politiske Ansigt, og dets Optræden har for Kancelliet kun været en Spore til at gennemføre sin egen Politik saa kraftigt og hurtigt som muligt.

I Kongehusets Arkiv findes bevaret et »Foredrag« (Vortrag), udarbejdet af J. P. Höpp, og som har tjent til yderligere Paa-virkning af Kongen ved Sagens Forelæggelse for ham²⁾. Det fremhæves her, at der nok er Grund til at tage Hensyn til Undersaaternes Ønsker; men kun i den Udstrækning, det er foreneligt med Kongens Vilje og det heles Bedste: derfor gælder det om at udstede en Lov, der fastslaar, hvad der nødvendigvis hører herhen og derfor maa undtages »de erfarne Mænd«s Drøftelse, og saaledes sætte Bom for dels modstridende, dels overdrevne Ønsker fra Undersaaternes Side (teils wieder-sprechende, teils übertriebene Wünsche der Untertanen), en fast Skillevej mellem det, de erfarne Mænd skal beskæftige sig med, og det, der skal være unddraget deres Drøftelse. I Overensstemmelse med hele denne Betragtning skulde der blive handlet ved de afgørende Beslutninger.

5. Stænderanordningerne af 28. Maj 1831.

Medens Overvejelserne angaaende Forfatningssagen havde staaet paa i de to Kancellier, var den Kongen nærmest staaende Kreds af officielle Raadgivere blevet delvis fornyet. 9. Februar var, som tidligere nævnt, Ernst Schimmelmann afgaaet ved Døden; dermed forsvandt, lige ved Indgangen til den ny Tid, den sidste af Ministrene fra det 18. Aarhundrede. 2. Marts optoges Tronfølgeren *Prins Christian, Admiral St. A. Bille* og *C. Rantzau-Breitenburg* i Statsraadet, medens O. R. Sehested afskedigedes. 16. Maj optoges *H. Krabbe-Carisius*, den ny Udenrigsminister, og *A. W. Moltke-Bregentved*, Otto Moltkes Nevø, der 2. Marts havde afløst Mosting som Finansminister³⁾. Den mere end 70-aarige Mosting har nu følt sig træt af at

¹⁾ Actenstücke etc. 1831—44, S. 9 ff.

²⁾ Kopi af dette »Vortrag« findes i S. H. 31.

³⁾ Jfr. D. R. H., S. 172.

have med Statsforretninger at gøre; han trak sig ogsaa tilbage fra Rentekammeret, hvor han som Chef afløstes af J. F. G. Schönheyder, men han beholder sin Plads i Statsraadet. Angaaende Forfatningssagen skriver han 15. Februar til Stemmann, at han har besluttet »aldeles ikke at befatte sig med samme«¹⁾ — en Beslutning, han langtfra skulde gennemføre bogstaveligt. — Han ønskede nok at have lidt Haand i Hanke med disse Spørgsmaal. Overfor J. Rist erklærer han 15. Maj 1831, at han ikke kender Kancelliernes Udkast og ikke vil kende dem for at kunne forbeholde sig en fuldstændig fri Dom over dem i Statsraadet. Hans Indflydelse paa Sagens videre Udvikling skulde ikke blive ubetydelig²⁾.

Det Statsraad, hvori Kancelliernes Forslag kom til Behandling, bestod altsaa af Tronfølgeren, Møsting, Stemmann, O. Moltke, Rantzau, Krabbe-Carisius, A. W. Moltke, Bille. Af disse var Tronfølgeren ikke den mindst ivrige for, at der hurtigst muligt skete noget i Sagen. Ifølge sin Dagbogsoptegnelse har han 17. April talt med Höpp om Nødvendigheden af, at en kgl. Bekendtgørelse om Provinsialstænderne blev udfærdiget inden Kongens Afrejse (nemlig den sædvanlige Rejse ud i Landet, som Frederik VI plejede at gøre hver Forsommer). Hans Optegnelse 20. Maj viser dog en vis Skuffelse over, at Bekendtgørelsen er »formet som en Lov« og »ej i den faderlige Tone«, som han havde ønsket; Höpp har han — som han samtidig noterer — gjort opmærksom paa, hvor vigtigt det vilde være, at begge Kancelliers Forslag stemte overens, og han har opfordret ham til at konferere med Ørsted.

Inden den formelle Statsraadsbehandling er Kongen blevet gjort bekendt med Udkastene, og han er blevet overbevist om, at det tyske er det bedste. Hans Beslutning faldt allerede 22. Maj, da han reskriberer til Danske Kancelli, at visse §'er i dettes Udkast (Kap. 1 § 1, 2, 3 og 4 samt Kap. 3 § 1 og 19) skal sammenarbejdes i en Hovedanordning for Stænderne og derefter forelægges i Gehejmestatsraadet 27. Maj; i denne Anordning skal indføjes en Bestemmelse om Sammenkaldelse af kyndige Mænd til at give deres Skon over de nærmere Bestemmelser³⁾.

¹⁾ Stemmanns Privatarkiv A. 3.

²⁾ J. Rist: Lebenserinnerungen III, S. 196.

³⁾ F. O., Pag. 3.

Dette var Sejren for det Standpunkt, at Sagen skulde løses i to Tempi. Kongens Stemning overfor de to Udkast kommer til Udbrud overfor Stemann den 24. Maj, da han skriver: »at det havde været ønskeligt, om Ørsted havde læst Höpps fortræffelige Udkast til Anordningen«¹⁾. I Brevet beder han Stemann om at skaffe hvert Statsraadsmedlem en Kopi af Anordningen. Naar Sagen saa ojensynlig fremskyndes i disse Dage, skyldes det, at Kongen netop nu er ved at begive sig ud paa sin Rejse.

25. Maj behandlede det tyske Udkast i Statsraadet²⁾, 27. Maj indgaves det nye Forslag fra Danske Kancelli i saadan Form som bestemt af Kongen³⁾. Det Ørsted'ske Parti havde fastholdt det Standpunkt, at Grundejendom ikke skulde danne den eneste Adkomst til Valgrettigheder. Det havde foreslaaet en Udtalelse i Anordningen om, »at der i den omhandlede Henseende vilde blive taget særdeles Hensyn til Landets Grundejere«, medens det skal være Genstand for nærmere Overvejelse, »hvorvidt Deltagelse i Valgene og Sæde i Stændernes Forsamlinger og-saa maatte kunne blive at indrømme andre, der efter deres Stillinger kunde formodes at ville med Nidkærhed og Kyndighed antage sig de forskellige Interesser i Samfundet«⁴⁾. Det kgl. Reskript havde tillige beordret Kancelliet til at udtale sig om Islands Deltagelse i den ny Forfatning, og under Henvisning til Forskellen i »Love, Sæder, Sprog, Næringsveje, Indretninger« foreslaar da Flertallet, at Island ikke bliver repræsenteret, men at man udvider en tidligere (6. Juni 1821) givne Regel om at høre Øens Embedsmænd i dens Anliggender; Stemann erklærer derimod, at en Repræsentation for Island hverken vil være upassende eller unyttig⁵⁾.

I et Statsraadsmøde 27. Maj⁶⁾ er det blevet besluttet at omredigere det danske Udkast i Lighed med det tyske. Stemann sejrer i Punktet angaaende Valgretsbetingelserne og med Hensyn til Island. Derimod sætter Modparten igennem, at Fæsterne skal have Valgret. Dette skyldes næppe den Veltalenhed, Ørsted har udfoldet som Referent i Sagen, men snarere, at Kongens

1) Stemanns Privatarkiv A. 1.

2) Kab.Arkivets Registre over Sager behandlet i Statsraadet 1831.

3) F. O., Pag. 5 ff.

4) Pag. 8 a—b.

5) Pag. 9 b og 12 b.

6) Kab.Ark. Registre over Sager behandlet i Statsraadet 1831.

gamle Raadgiver, Møsting, har lagt sin Indflydelse i Vægt-skaalen. Dateret fra Tiden efter Afgørelsen (»Juni 1831«) foreligger der en Erklæring fra Møsting, hvori han varmt priser Livsfæstet som den ejendommelige danske Besiddelsesform, der knytter Bonden langt fastere til Jorden, end hvis han blot var en almindelig Lejer, og som i Virkeligheden er en gavnligere Besiddelsesform end Selveje for Landejendomme af en almindelig Bondegaards Størrelse¹). Møsting anser det da for det eneste rigtige at hædre Fæsterklassen ved at give den Valgrettigheder lige med Grundejere paa Landet og mener, at dette kun kan være, hvad forstandige Godsejere, med hvem Fæsterne vil raadføre sig om Brugen af deres Ret, maa ønske: »At uforstandige Godsejere vil have at frygte for den deres Fæstebønder tillagte Valgberettigelse, indrømmer jeg gerne; men jeg spørger, hvorfor er de uforstandige. De har sikkert ingen Krav paa Kongens Opmærksomhed i dette Tilfælde, og jeg holder mig ogsaa overbevist om, at deres Tal ikke er stort, og at det er meget i Aftagende«. Endnu maa omtales Tronfølgerens Optræden i Sagen paa dette Stadium. I sidste Øjeblik er han kommet med Ændringsforslag²). Han skriver til Stemann efter Statsraadsmødet, og viser sin Interesse for at styrke det aristokratiske Element ved at foreslaa en større Repræsentation for Godsejerne, sin Sans for de skønne Ord ved at foreslaa en Vending indført i Anordningen om »Fædrelandskærlighed og Almenaand« — hvilket fra Prinsens Side »sandeligen ikke er tilføjet uden Overlæg«. I det første Forslag kunde man ikke følge ham, men derimod i det sidste, og saaledes skulde da en Indsats af den vordende Christian VIII i Stænderforfatningen blive: en klingende Talemaade, et Slagord for det kommende politiske Liv. Iøvrigt synes han ogsaa overfor Stemann at have ytret sin Interesse for den indbyrdes Tilpasning af Bestemmelserne for Kongeriget og Hertugdømmerne, hvad der imidlertid ikke var noget for ham ejendommeligt Standpunkt. Alle har været enige om, at Bestræbelserne skulde gaa i den Retning. 22. Maj skrev Tronfølgeren til Kongen, at de to General-

¹) Bilag til Forordn. ang. Provinsial Stænder i Danmark I. c. (i det følgende citeret B. F.).

²) Stemanns Privatarkiv A. 1. (Brev fra Christian Frederik til Stemann af 27/5, Kopi af Brev fra Stemann til Prinsen af 31/5).

prokurører¹⁾ ikke havde haft Lejlighed til at konferere Ud-kastene, og at Sagens Behandling i Statsraadet burde udskydes til 30. Maj — hvilket Kongen i et Brev af 24. Maj erklærede ikke at kunne imødekomme, da Bestemmelserne om Sagens Fore-læggelse allerede er truffet.

28. Maj 1831 udstedtes de to første Anordninger²⁾ om Ind-førelse af Stænderforsamlinger — henholdsvis for Konge-riget og for Hertugdømmerne. Dagen i Forvejen — 27. Maj — var der efter Kancelliets Forestilling faldet kgl. Resolution om Svaret paa Ridderskabets Henvendelse af 7. April³⁾. I Forestil-lingen bliver henvist til, at Ridderskabet nu blot gentog de samme faktiske og juridiske Vildfarelser, hvori det havde gjort sig skyldigt i 1815 og i 1816, og under Henvisning til de Resolutioner, hvorved Regeringen allerede dengang havde af-vist Ridderskabets Krav, blev det nu fastslaaet: »De af Os ved fri Landsherre-Magt besluttede Forandringer i Hertugdøm-merne Slesvig og Holstens indre Indretninger kan ikke gøres til Genstand for en Forhandling i en ridderskabelig Forsam-ling«; derimod lovede Kongen, at »sagkyndige og erfarne Mænd« indenfor Ridderskabet skulde faa Lov til efter nærmere Bestemmelse at deltage i Raadslagningerne om den nye For-fatning. 4. Juni blev denne Resolution meddelt Ridderskabet⁴⁾, men det egentlige Svar til dette rummedes i selve Stænder-anordningen, der intet Hensyn tog til de gamle »Privilegier«, og som navnlig uigenkaldelig fastslog, at hvert Hertugdømme skulde have sin Stænderforsamling. 28. Maj 1831 var en Sej-rens Dag for Otto Moltke⁵⁾ og det slesvig-holstenske Kancelli — men det betød et Nederlag for den politiske Slesvig-holstenisme, for alle Tanker og Krav om en fælles Folke-

1) Som Ørsted var Danske Kancellis »Generalprokurør«, var Höpp fra 7. Jan. Slesvig-Holstenske Kancellis »Overprokurør«.

2) Det almindelige er, at en Lov under Enevælden kaldes »Forordning«. ikke »Anordning«, og som Forordninger betegnes da ogsaa de følgende Stæn-derlove af 15. Maj 1834. I sin Haandbog i Lovkyndighed (VI, S. 430 ff.) vil A. S. Ørsted finde det for »Anordningen« ejendommelige deri, at den ikke saa meget indeholder Befalinger angaaende, hvad Undersaatterne i Alminde-lighed har at gøre og lade, som Kundgørelse af Kongens Vilje angaaende de offentlige Indretninger«.

3) S. H. L. K. Forestillingsprotokol 1831 Maj—Juni Nr. 40.

4) Actenstücker etc. Nov. 1830—Juli 1831, S. 22 f.

5) Samme Dag lod han sin tro Medhjælper Höpp faa den Anerkendelse at blive udnævnt til Konferensraad. (Anførte Forestillingsprotokol, Forestilling Nr. 41).

STATSMINISTER OTTO MOLTKE
Præsident i Slesvig-Holstenske Kancelli.

repræsentation for Slesvig og Holsten som disses urgamle Ret. Et Slag i Luften var det, naar Ridderskabet derefter 7. Juli overfor Kongen udtalte »en højtidelig Forvaring af de gamle Landsrettigheder og deres egne Rettigheder«. Ridderskabets Ordfører bragte iovrigt Kongen en yderst loyal Hilsen, da han 16. Juni under dennes Rejse blev modtaget til Audiens i Rensborg¹⁾. Heller ikke fra det slesvig-holstenske Ridderskabs Side truede nogen Fare den nye Forfatning for det danske Monarki, hvis Hovedlinjer nu allerede var fastlagte.

*Anordningen for Danmark*²⁾ meddeler, at Kongen for at fremme sit kære og trofaste Folks Tarv og for derved tillige at knytte de Baand desto fastere, som forener Kongehuset med Folket, »saa og bidrage til Almenaandens Oplivelse« har besluttet at indføre raadgivende Stænder i Danmark ligesom i Slesvig og Holsten. Foreløbig har Kongen ladet Sagen gennemarbejde og ment det passende, skønt den ikke endnu er fundet moden til at ordnes i alle sine Dele, »at kundgøre de almindelige Bestemmelser, der skal tjene til det faste Grundlag for den Indretning, som Vi ville give Vort Rige Danmark«. Disse Bestemmelser, som derefter opregnes i 8 Paragraffer, gennemfører Principper, som vi kender dels fra Danske Kancellis store Udkast, dels fra det slesvig-holstenske Udkast: to Forsamlinger henholdsvis for Østifterne — nu + Island — og Norrejylland, Grundejendom — + Livsfæste —, som eneste Adkomst til Valgret og Valgbarhed, Udnævnelse af Medlemmer for Universitetet og Gejstligheden samt af enkelte andre ifølge deres Stilling og Egenskaber særlig skikkede Folk, raadgivende Myndighed hos Forsamlingerne overfor Love angaaende »Underaaternes personlige eller Ejendomsrettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder«, Ret for dem til at indgive Forestillinger og Forslag angaaende Love og Indretninger, fremtidig Medvirkning med Hensyn til Kommunernes Anliggender, Stændernes Sammentræden hvert andet Aar til en Samling, hvis Varighed Kongen bestemmer. Endelig tilføjes saa i § 8, at Kongen vil indkalde oplyste Mænd til at meddele deres paa

¹⁾ Actenstücke etc. Nov. 1830—Juli 1831, S. 28 ff. og 27 f.

²⁾ Kollegialtidende 1831, S. 369 ff. En ordret Gengivelse af Anordningen vil findes som et Tillæg til denne Bog.

Sag- og Lokalkundskab grundede Mening, inden han lader sig forelægge noget endeligt Udkast »angaaende Antallet af de Mænd, der skal udnævnes til Medlemmer i hver af Provinsialforsamlingerne, som om Antallets Fordeling paa de forskellige Distrikter, — saa og om de nærmere Betingelser for Valgrettigheden og Valgbarheden, samt Fremgangsmaaden ved Valgene og i Stændernes Forsamlinger«. Til allersidst, at Forandringer i de her givne Bestemmelser vil blive regnet blandt de Sager, der inden Afgørelsen skal forelægges Stænderne til Betænkning.

Anordningen for Hertugdømmerne svarer temmelig nøje til det Udkast, der var givet af Slesvig-Holstenske Kancelli¹⁾. Ogsaa i Indledningen til denne Anordning er indføjet en Bemærkning om, at den skal tjene til at vække mere »Sans og Nidkærlighed for det almene Vel«. Men nogen reel Ændring af det i Udkastet foreslaede har ikke fundet Sted.

Derimod er det slesvig-holstenske Udkast blevet afgørende for Redaktionen af den danske Anordning og det ikke blot med Hensyn til Opstilling og Rækkevidde af de givne Bestemmelser, men — som det iøjnefaldende viser sig — ogsaa med Hensyn til deres Indhold. Fremforalt er Bestemmelsen angaaende de oplyste Mænd fremkommet som Sidestykke til den om de erfarne Mænd, og lige saa tydeligt er Bestemmelsen om Repræsentationen for Universitetet og Gejstligheden overført fra den tyske til den danske Anordning. Ingen af disse Bestemmelser har været efter Stemmanns Hoved, men derimod har det været ham og hans Meningsfæller i Danske Kancelli meget kærkomment, at det tyske Kollegium ikke stillede Forslag om noget andet Princip for Adkomst til Valgrettigheder end Grundejendom. Dermed maatte paa dette Punkt Slaget allerede være tabt for Flertallet i det danske Kollegium. Det var sikkert utænkeligt, at Kongen vilde foreskrive en videre Valgret for Hertugdømmerne end eenstemmigt foreslaaet af deres Kancelli; men skulde der saa være Ensartethed for de to Dele af Monarkiet, var det jo nødvendigt at følge det Stemmann'ske Forslag for Kongerigets Vedkommende.

De to Anordninger lod Kongeriget og Hertugdømmerne ske ens Ret, blot med den Forskel, at der for Hertugdømmerne

¹⁾ Kollegialtidende 1831, S. 373 ff.; jfr. om Udkastet ovenfor S. 173 ff.

blev tilsikret Stænderne en afgørende Indflydelse -- under Forbehold af den kongelige Approbation — paa de kommunale Anliggender og paa Fordelingen af de Skatter, der skulde paa-lægges i Fremtiden, medens der for Kongeriget blot var Tale om en fremtidig Ordning m. H. t. de forstnævnte Anliggender. Kun i Anordningen for Hertugdømmerne er det tilkendegivet, at Kommissionen af indkaldte Mænd ikke vil faa forelagt Spørgs-maalet om den talmæssige Fordeling af de Stænderdeputerede.

Frem for alt var det jo det fælles epokegørende for de to Stænderanordninger af 28. Maj 1831, at de udgjorde det første Led i en Forfatning, der for første Gang gennem mange, mange Aar skulde kalde Kongen af Danmarks Undersaatter til Medvirken gennem valgte Repræsentanter ved Afgørelsen af Statssager. Vil vi undersøge den Virkning, disse Anordninger gjorde i Kongerigets og Hertugdømmernes Befolkning, bliver det ikke muligt at finde noget Vidnesbyrd om, at de har fremkaldt blot saa megen Bevægelse og Interesse, som havde aabenbaret sig ved Reskripterens Offentliggørelse i Februar.

Anordningen blev offentliggjort i Kollegialtidende den 4. Juni 1831. Allerede 11. Juni bringer Olshausens Blad i Kiel nogle Bemærkninger, bl. a. om det Haab, der var næret om fælles Stænder for Hertugdømmerne, og om, at Ordningen med Provinsialstænder i hvert Fald udtrykkelig burde være nævnt som Indledningen til en videre gaaende Ordning. Senere, i Juli, fulgte lidt mere Kritik i det samme Blad, bl. a. igen mod Provinsdelingen¹⁾; men det hele var yderst spagfærdigt.

Det vægtigste Ord, men det var ogsaa et meget vægtigt, der lød fra Hertugdømmerne i Tiden nærmest efter den første Stænderanordning, blev talt af »den første Sønderjyde«, Professor *Chr. Paulsen*, i det indenfor Nationalitetskampens Historie saa berømte Skrift, som han udsendte i Begyndelsen af 1832²⁾. Det ny, der her sker for det slesvigske Stænderproblem, er, at det bliver knyttet sammen med det nationale Problem, som rejses af Forfatteren: Spørgsmaalet om Sønderjyllands ikke blot historiske, men nutidige og fremtidige Danskhed.

¹⁾ Kieler Correspondenzblatt for 13., 16., 23. og 27. Juli 1831.

²⁾ P. D. Chr. Paulsen: Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig. Kiel 1832.

Naar Regeringsmændene i København havde betragtet Adskillelsen mellem de slesvigske og holstenske Stænder som en Nødvendighed, havde det — i 1830 og 31 som i 1816 — blot været et rent statsretsligt Synspunkt, der var blevet gjort gældende. Hertil føjer Chr. Paulsen den nationale Betragtning: i en fælles slesvig-holstensk Forsamling vil den danske Del blive ganske overvældet af den tyske, i en særlig slesvigsk vil Forholdet mellem de to Nationaliteter staa lige; selv for denne erklærede Modstander af de Lornsen'ske Tanker om »Slesvig-Holsten« har dog det gamle Fællesskab en saa tungt vejende Betydning, at det kunde begrunde en fælles Stænderforsamling for begge Hertugdømmer ved Siden af de særlige for hvert enkelt af dem¹⁾).

Som tidligere skildret af *P. Lauridsen* drog Chr. Paulsen i Foraaret 1832 til København for at tale det danske Sprogs Sag hos Regeringen. Det kan ikke undre os, der har fulgt Otto Moltkes hele Stilling i det slesvigske Spørgsmaal, at netop han modtog den ivrige Dansker fra Kiel med stor Velvilje, interesseret som han jo paa Forhaand maatte være i alt, hvad der kunde fremhæve Slesvigs Tilknytning til Danmark. Naar imidlertid Chr. Paulsen noterer i sin Dagbog, at Kancellipræsidenten ved en Middag, hvortil han havde indbudt ham, især talte om Sagens statsretlige Side, ogsaa med Hensyn til Ridderskabets Fordringer, da vidner dette om, at den Side af Sagen naturligvis maatte ligge den gamle Ministers Forudsætninger nærmere end Paulsens Begejstring for at hævde det danske Sprogs Rettigheder. Moltke meddelte Paulsen, at Spørgsmaalet om det danske Sprogs Stilling ikke vilde blive rejst i Forbindelse med Stænderforfatningen, omend der selvfølgelig skulde kunne tales dansk paa den slesvigske Landdag²⁾).

Ved Siden af et Skrift som Paulsens blegner de offentlige Indlæg i Forfatningssagen, der fremkommer i Kongeriget. Der udsendtes en Række Pjæcer. Saaledes følte den filosofiske Professor Sibbern sig foranlediget til at skrive et Par politiske Ord i denne Anledning; han argumenterede bl. a. for det heldige i Provinsdelingen: det vilde, mente han, f. Eks. virke

¹⁾ Se anf. Skrift S. 58 (med Fodtote Nr. 2) ff.

²⁾ P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede I, S. 9 f.

uheldigt paa Jyderne, hvis de i en Rigsforsamling ikke fik Tilslutning til en Protest mod det Forbud mod Brændevinsbrænding, som var dem »en Torn i Øjet«¹⁾. Provst Plesner fra Langeland skrev fornuftigt om Præsternes Kvalifikationer til at repræsentere Landalmuen og om de særlige Interesser med Hensyn til Landboretten, som Bondestanden havde at varetage²⁾. En islandsk Forfatter, B. Einarsson, krævede en særlig Forfatning for Island³⁾. F. A. Holstein-Holsteinborg udtalte sig i et Skrift om de forskellige Hovedpunkter i Sagen; han var bl. a. for Grundejendomsprincippet, men mod Embedsmænds Valgbarhed. Hans Synsmaade var Godsejerens, og han blev med Hensyn til det førstnævnte Punkt imødegaaet af C. N. David, der ønskede alle Interesser repræsenteret⁴⁾. Til David slutter sig her med Begejstring den purunge Orla Lehmann, der i 1832 debuterede som politisk Skribent med en Artikel, der allerede viser hans Evne til at forme de klare Synspunkter og fyndige Betragtninger. »Det er«, begynder han her, »en Paastand, der, som vi haaber, ikke vil møde nogen Modsigelse, at den danske Nations Kærne bestaar af en oplyst og agtværdig Middelstand, som i sig har optaget alle de højere Stænder og derved arvet disses aandelige og politiske Fortrin«. Der kan, mener han, ikke være Tvivl om, »at det danske Folk i sig forener alle de væsentlige Elementer til de Institutioner, hvis Grundlæggelse og Udvikling synes at være vort Aarhundredes Opgave«. Modsat David vil han ikke lade Betænkighederne være de overvejende i Spørgsmaalet om Embedsmæn-

¹⁾ F. C. Sibbern: Bemærkninger ved den kongelige Anordning angaaende Provinsialstænders Indførelse i Danmark med nogle almindelige Førerindringer, Undersøgelser og Forslag betræffende det endnu ubestemte samt et Tillæg om Trykkefrihedstilstanden hos os, 1832. — Den filosofiske Forfatter mener overhovedet, at »mangen ikke god særlig jysk Attraa«, som muligvis kan findes, sikrest vil forsvinde ved at blive kraftigt udtalt i en særlig jysk Forsamling (S. 92).

²⁾ U. A. Plesner: Bidrag til at besvare Spørgsmaalet: om Valgret og Valgbarhed til de raadgivende Stændermøder bør tilstaaes Gejstlighed og Bondestand i Danmark. 1832.

³⁾ B. Einarsson: Om de danske Provinsialstænder med specielt Hensyn paa Island. København 1832. Orla Lehmann giver dette Skrift varm Tilslutning (Maanedsskrift for Litteratur VII, S. 523—37).

⁴⁾ F. A. Holstein: Om de danske raadgivende Provindsial-Stænders Væsen og Værd. Slagelse 1831. C. N. David: Sendebrev til Grev F. A. Holstein i Anledning af hans Skrift om: Om de danske raadgivende Provindsial-Stænders Væsen og Værd. København 1832 (ogsaa i andet Oplag med ny Polemik mod Holstein i Anledning af et Gensvar fra denne).

denes Valgbarhed, thi Embedsmandens Klasse er — mener den vordende nationalliberale Forer — i Besiddelse af et aandeligt »Supremati«. Meget maa han imidlertid beklage, at Stænderanordningerne bliver modtaget med saa stor Ligegyldighed: den Enthusiasme, der har været, har vist sig som »et rent Straablus, der er brændt ud allerede inden 28. Maj«¹⁾. Dette Syn paa Folkestemningen deles af Sibbern, der netop i den ringe Virkning, Anordningerne har gjort, finder et Bevis paa, at det var paa Tide, der blev truffet en saadan Foranstaltning til Almenaandens Oplivelse²⁾.

Forfattere, hvem personlig Interesse for de første Stænderanordninger trykker Pennen i Haanden, vidner altsaa om den ringe Udbredelse af denne Interesse. Studerer vi et Blad som »Kobenhavnsposten«, det vordende Oppositionsorgan, kan vi vel her begynde at finde lidt politisk Stof med Sigte paa de hjemlige Forhold, saaledes (2. Juli 1831) nogle »Bemærkninger i Anledning af Anordningen om Provinsialstænder«. Men overvejende vedbliver Bladet ogsaa herefter at være Organet for litterære Nyheder og brede Skildringer af de udenlandske Begivenheder. 5. Juli 1832 bringer det en (anonym) Artikel, hvis Forfatter forsvarer den almindelige Borgers stilsfærdige Holdning overfor Forfatningssagen. Forklaringen er, udvikles det, ikke blot den, at Folk vil lade Regeringen have Ro til at fuldføre sin Opgave, men den maa ogsaa søges i en vis Vurdering af Forholdene, der ikke gør det muligt at imødesætte det ny med saa megen Begejstring paa Forhaand. Man husker, hvorledes den forrige Stænderforfatning i Danmark nedtrykte Borger og Bonde, man ved, hvorledes Tilstanden er i flere Lande med fri Forfatning, og man føler ingen Undertrykkelse under den danske Enevælde, der har givet Ret til at tale og skrive frit, og som har gennemført de store Fremskridt: »Hvo der har set Danmarks Land i Aarene 1770—84 og ser det nu — han kan selv dømme.« Vi moder i disse Betragtninger en forfatningspolitisk Skepsis, der i sig selv var Udtryk baade for en retfærdig Bedømmelse af de danske Samfundsforhold og for den sunde Opfattelse, at de sociale Realiteter var noget mere afgørende end de politiske Former. Denne Skepsis har haft dyb

¹⁾ Maanedsskrift for Litteratur VII (1832), S. 156 f., 180 f., 159.

²⁾ Sibbern: anf. Skrift S. 1 f.

Bund i mange danske Sind og tjent til at dæmpe Interessen for det ny.

Den Kreds, der stod med væsentlig andre Følelser overfor det ny, vejede dog til ved sin aandelige Betydning. A. F. Tscherning tog allerede i 1831 Initiativet til Stiftelse af et »28. Maj Selskab«, der skulde danne sine Medlemmer til Udøvelse af de ny og vigtige Pligter overfor Staten. Men Kanceliet fandt sig »ikke beføjet« til at give Tilladelse til en saadan Forenings Oprettelse. Imidlertid kunde dog paa Tschernings Foranledning Aarsdagen for Anordningens Udstedelse fejres ved en Fest paa Skydebanen¹⁾.

Tilstede var, ifølge »Københavnsposten« for 31. Maj 1832, »et talrigt Selskab« af Handelsmænd, Industrielle, Lærde, civile og militære Embedsmænd. Der blev udbragt »Skaaler« for Kongen, for den Dag, da Kongen havde grundlagt den Institution, der vilde oplive Almenaanden, for Christian Frederik, der skulde fuldføre, hvad Frederik VI begyndte, for Kongens Raad, for Landets oplyste Mænd, for A. S. Ørsted, »hvis Aand og Tænkemaade, hvis Gransken og Virken, hvis Skarpsind og Kundskab af et helt Folk erkendes og paaskønnes«, for den offentlige Mening, for Rigets og Hertugdømmernes Højskoler, for Agerdyrkning og Handel, for Pressefrihed, for Fædrelandets fremtidige Held og Udvikling — det var ikke saa faa »Skaaler«, der her indledede de politiske Skaaltalers Tid i Danmark. J. L. Heiberg, der ikke selv kunde være tilstede, skrev til Tscherning, at han med sin Familie klinkede paa Provinsialstændernes Velgaaende²⁾. — Et varigt Resultat af denne Fest er dog blevet en Foreningsdannelse i al Stilhed, et »Selskab«, der skulde foranstalte Afholdelse af Majfester, ogsaa i de følgende Aar, og som i 1834 kom til at optræde i Egen-skab af Danmarks første Vælgerorganisation.

Som »liberale« følte de politisk interesserede Københavner sig allerede, men endnu var de ikke »nationalliberale«. Overfor deres Aandsfrænder i Kiel følte de intet særligt Modsætningsforhold, men snarere en vis Taknemmelighed. Tscherning korresponderer med Hegewisch om Forfatningssagen³⁾ og skri-

¹⁾ Se Tschernings Efterladte Papirer I, S. 289 ff.

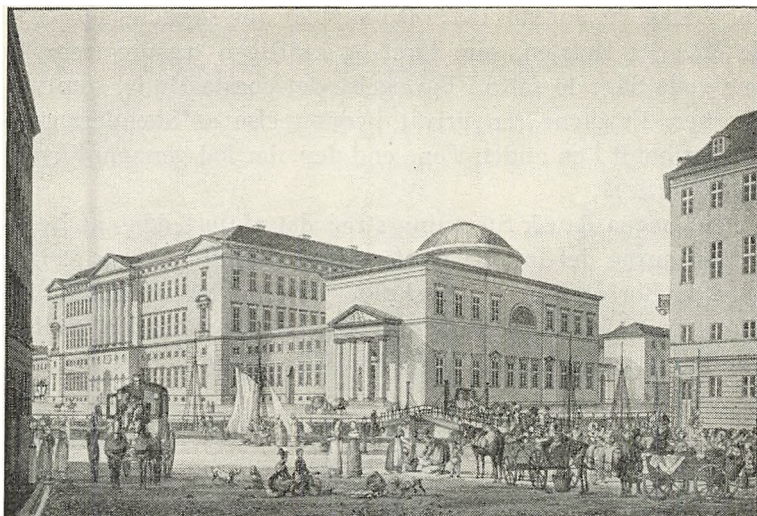
²⁾ Anf. St. S. 291.

³⁾ Se m. H. t. flg. Citat anf. St., S. 296.

ver f. Eks. 20. Januar 1832: »Vi skylder alle særdeles meget til de Mænd i Holsten, som først og kraftigen traadte frem for den gode Sag; de satte i Bevægelse det eneste Motiv, som virker her: Frygten« (en privat Bedømmelse af Stænderanordningen holdt i en anden Tone end den, der lød gennem Skydebanetalerne).

Mod nogen dansk Stemning stred det afgjort ikke, at Regeringen ansaa det for det næste vigtige Skridt i Sagen at lade gøre de Forberedelser, der skulde sikre, at Stænderforfatningen kom til at udtrykke Samhørigheden og Enheden mellem alle Monarkiets Dele, med eet Ord: *Helstaten*.

Christiansborg Slot.

TREDJE AFSNIT

STÆNDERFORORDNINGERNE AF 15. MAJ 1834

1. Stænderkomitéen af 4. Juni 1831.

4. Juni 1831 blev det ved Reskripter til de to Kancellipræsidenter bestemt, at disse Ministre — altsaa *Moltke* og *Stemann* — sammen med de to Prokurører — *Höpp* og *Ørsted* — skulde træde sammen i Komité til Forhandling om de nærmere Regler, hvorefter de udkomne Anordninger angaaende Provinsialstænders Indførelse vilde blive at iværksætte¹⁾. Saaledes blev det paa afgørende Maade fastslaaet, at der skulde tilstræbes en ensartet Ordning med lige Ret for Kongeriget og Hertugdømmerne. Komitéen har ikke forhastet sig med Løsningen af sin Opgave; men nogen Grund dertil har heller ikke foreligget, da der ikke i Folket rorte sig nogensomhelst Bevægelse, der kunde give Indtryk af, at det hastede. Efteraaret 1831 blev for de københavnske Regeringskredse lige saa roligt, som Efteraaret 1830 havde været uroligt. 17. September indgav Danske Kan-

¹⁾ Akter fra Kancellipræsidentens Arkiv ang. Provinsial-Stænderne I. (i det følgende citeret A. K. A.) og S. H. 31.

celli en Forestilling om det nødvendige i at indhente nogle Oplysninger vedrørende Islands Repræsentation¹⁾). Danske Kancelli havde haft hele sin Forfatningsplan færdig allerede for 28. Maj; derimod har Slesvig-Holstenske Kancelli, der i første Omgang havde taget Sagen saa helt anderledes, endnu haft et Arbejde at gøre, førend Moltke og Höpp fik et tilstrækkeligt Grundlag for deres Forhandling med Stemmann og Ørsted. Dette kan tjene til at forklare, at Komitéen trækker Sagen ikke saa lidt i Langdrag. Ifølge en Optegnelse i sin Dagbog for November 1831 har Tronfølgeren i en Samtale med Höpp erfaret, at »de« (formodentlig de andre Komitémedlemmer) har erindret denne om at fuldende Arbejderne med Stændersagen, som han, overlæst med Forretninger, ikke har rørt ved siden Foraaret. Efter at have modtaget Ministrene til Kur ved Nytaars-tid 1832 noterer Prinsen, at han overfor baade Moltke og Stemmann har fremhævet Nødvendigheden af at bringe dette Anliggende til Ende uden en Gentagelse af det forrige Aars Hensland. Det er hverken Konge eller Tronfølger, der udgør de tilbageholdende Kræfter i denne Sag.

Et udateret Udkast i 39 Paragraffer til en Forfatning for Slesvig²⁾) maa antages at rumme det oprindelige Forslag fra Slesvig-Holstenske Kancelli; i mange væsentlige Hovedpunkter stemmer det med Danske Kancellis oprindelige Forslag; om Afvigelserne var det altsaa, at Komitéen skulde forhandle.

Det første Møde i Komitéen er blevet afholdt saa sent som den sidste Dag i Aaret 1831. Det »Referat«, vi kan støtte os til for dette og følgende Møder, er nogle Optegnelser i Slesvig-Holstenske Kancelli, som redegør for de Punkter, der har været behandlet, og de Anskuelser, der har været gjort gældende³⁾). Der har været Enighed om det heldige i at tilstræbe Ensartethed i Reglerne, men samtidig har man indset, at Kongeriget i visse Henseender frembød bedre Forudsætninger for denne Lovgivning end Hertugdømmerne. I »Referatet«s Indledning henvises for de sidstes Vedkommende til Ridder-skabets Stilling, »Flækkerne« (disse Byer, der hverken var

¹⁾ D. K. 3. Dept. 1831, Forestillingsprotokol, Forestilling Nr. 106.

²⁾ S. H. 31.

³⁾ Komitéen af 4. Juni 1831. Genpart af Protokol over Forhandlingerne 1831—32. De forskellige Forhandlingspunkter er her opført i en Nummerorden, som er benyttet ved Citeringen i det flg.

Købstæder eller Landsbyer) og de forviklede Jurisdiktionsforhold: »Danmark har i denne Henseende umiskendelige Fortrin«. Kongerigets Bestanddele er, hedder det, mere afrundede (mehr arrondirt), og det vil her være let at fore mange Bestemmelser ud i Livet, som slet ikke eller kun med største Vanskelighed kan komme til Anvendelse i Hertugdømmerne.

Selve den Bestemmelse, at der skulde være to Forsamlinger for det egentlige Danmark ligesom for Hertugdømmerne, stred jo ganske vist mod Kongerigets ejendommelige »Afrundethed« og faste Enhed i alle Forhold. Komitéen fandt det endog fornødent, af Hensyn til Stemningen i Hertugdømmerne, at gennemføre Princippet saa fuldstændigt, at der ogsaa blev to Forfatningslove for Kongeriget — ligesom der i Preussen var en Lov for hver Forsamling —, naar det var en Selvfølge, at der maatte gives en Lov for hvert Hertugdømme: »De to Medlemmer fra det danske Kancelli mente, at man aldeles ikke behøvede at være betænkelig ved at vælge den her ønskede Form og udstede to adskilte Love¹⁾. Med Hensyn til Antallet af Deputerede mentes ca. 93 passende for Hertugdømmerne tilsammen, naar der blev foreslaaet 114 for Kongeriget; Stemmann og Ørsted havde iøvrigt ikke noget imod, at Tallet for Hertugdømmerne blev endnu højere, naar det blot ikke kom til at overstige Tallet for Kongeriget²⁾.

Hvad angaar Formen for Indkaldelse af Mænd til at udtale sig om Stænderordningen, har Stemmann og Ørsted været tilbøjelige til at mene, at Forholdene i Hertugdømmerne kunde stille Krav om, at disse Mænd blev valgt af Befolkningen og ikke udnævnt af Kongen³⁾. At Moltke og Höpp ikke vilde høre Tale herom, stemmer med hele deres Bestræbelse for at fastholde Afgørelsens Tyngdepunkt i Regeringen. Endnu mere karakteristisk er det, at Moltke og Höpp ønskede at gennemføre en kongevalgt Repræsentation for Godsejerklassen. Ifølge det nævnte Udkast til en Anordning for Slesvig skulde der her, foruden at Hertugen af Augustenborg fik en arvelig Virilstemme, af Kongen udnævnes 8 Medlemmer til den Opgave at danne hele Repræsentationen for de »adelige« Godser (svarende til Sædegaardsejernes Klasse i Danmark). Den politiske

¹⁾ Referat Nr. 1.

²⁾ Nr. 2.

³⁾ Se Referatets allerførste Side.

Tendens i dette Forslag er meget iøjnefaldende: medens man overalt i de preussiske Provinser møder »Ridderskabet« som en anerkendt Vælgerkorporation for den store Godsbesiddelse, vil man undgaa noget tilsvarende for Hertugdømmerne, hvor Regeringen har sat saa meget ind paa at bekæmpe Ridderskabets politiske Fordringer, og hvor den nye Forfatning netop ikke skulde have noget Skin af at genoplive den ældre Tids Forfatningsforhold. Problemet, som derved rejste sig, laa, om end svævende udtrykt, allerede gemt i Anordningen af 1831 ved den almindelige Bestemmelse om, at Kongen vilde udnævne visse Deputerede; Slesvig-Holstenske Kancelli havde som Ophav til denne Bestemmelse (der passede med, at der ogsaa fandtes »Virilstemmer« i Preussen) naturligvis ikke været uden Tanke paa Ridderskabet.

I Komitéen har Moltke og Höpp fastholdt, at der ved Siden af valgte Repræsentanter for Godsejerklassen i Almindelighed for hvert Hertugdømme skulde være fire livsvarige, til Prælatuur (Klosterforstanderskab) eller Godsbesiddelse knyttede livsvarige »Virilstemmer«, der skulde kunne gøre det ud for en direkte Repræsentation af Ridderskabet som Korporation. Stemann og Ørsted fraraadede denne Form for Godsejerrepræsentation, og deres Motiv dertil var klart: efter Rette snoren for Komitéens Arbejde maatte der nødvendigvis tænkes paa at skabe en nogenlunde tilsvarende Ordning for Kongeriget, men som Statsforholdene her laa, vilde den komme til at savne naturlig Bund¹⁾.

I Spørgsmaalene om de Valgrets- og Valgbarhedsregler, der skulde gælde for Borgere og Bønder, viste det sig straks, at der maatte slaas af paa de temmelig demokratiske Principper i Danske Kancellis Udkast. Moltke og Höpp kunde ikke gaa med til saa lav en Census (da formentlig tilsvarende Bestemmelser vilde give alle i Hertugdømmerne Valgrettigheder); men de stillede det Forslag som Forhandlingsgrundlag, at Valgretten skulde knyttes til en Ejendomsværdi af 3200 Rdl. i større Byer, af

1) Nr. 2. — I sin Nytaarssamtale med Moltke har Prins Christian hørt om den Meningsforskel, der er opstaaet i Komitéen m. H. t. »Adelens Deltagelse i Stænderforsamlingen«; 4. Marts har Höpp i en Samtale givet Prinsen Meddelelse om de 8 livsvarige Stemmer, der skal være for begge Hertugdømmer tilsammen; i den sidstnævnte Samtale har Prinsen iøvrigt slaact til Lyd for Næringsskatten som et Led i Adkomsterne til Valgret.

1600 i de mindre, af 3200 paa Landet, og at det dobbelte skulde kræves for Valgbarhed¹⁾).

Et Hovedspørgsmaal bliver Spørgsmaalet om direkte eller indirekte Valg²⁾). Den største Betænkelighed overfor den direkte Metode meldte sig ved Tanken paa de mange Vælgere indenfor Klassen af mindre Landejendomsbesiddere i Danmark. Men Ørsted kom til at staa uden Støtte fra Stemann i en Kamp for at fastholde Bestemmelserne i Danske Kancellis Udkast og afværge de Forslag om direkte Valg i alle Klasser, der blev stillet af Moltke og Höpp. I en Betænkning, afgivet til Komitéen³⁾, forsvarer Stemann den direkte Valgmetode som mere populær og mere egnet til at vække Interesse og Tilfredshed hos Vælgerne. Han mener ogsaa, at de direkte Valg udelukker enhver utilbørlig og skadelig Indvirkning paa Vælgerne, da det er vanskeligere at paavirke saa mange Mennesker end en mindre Skare Valgmænd.

Derimod søger Ørsted i en Betænkning paa henvend 30 Foliosider, dateret 7. Januar, Punkt for Punkt at godtgøre de mindre heldige Forhold ved det umiddelbare Valgsystem⁴⁾). Det er delvis en Gentagelse af Argumentet fra Danske Kancellis Forestilling, vi her møder: at den store Masse ikke er moden til at foretage de direkte Valg, men kun kan egne sig til at udpege Valgmænd. Ørsted frygter de altfor tilfældige Indflydelser i store Valgforsamlinger; han vil have, at Valgene skal foregaa i saa stor Frihed som muligt; det er jo dog, siger han, ikke Mening, at Regeringen eller nogle Intriganter skal kunne beherske dem. Hele hans Argumentation lyser af Iver for, at det ikke skal blive det blinde Tilfælde, men Indsigten og Fornuften, der kommer til at raade ved den ny Folkerepræsentations Sammensætning. Energisk vender han sig mod de af Stemann hævdede Tanker; bl. a. vil han ikke høre Tale om, at de, der kom til at vælge indirekte, skulde blive misundelige paa dem, der eventuelt fik Lov til at vælge direkte: i hvert Fald vilde deres Misundelse være ganske ubegrundet!

1) Nr. 3. — Efter det tidligere omtalte Udkast fra Slesvig-Holstenske Kancelli, der maa opfattes som det oprindelige, skulde Valgretscensus for By og Land være henholdsvis 1600 og 2000, Valgbarhedscensus 5000 og 8—10.000.

2) Nr. 4.

3) »Mine Bemærkninger, meddelte den ved Reskript af 4/6 1831 anordnede Comité«. B. F. I d.

4) B. F. I f.

I Stemmanns Indlæg findes ogsaa Resultatet af nærmere Overvejelser, han har anstillet over Spørgsmaalet om Valg eller Udnævnelse af de erfarne og oplyste Mænd. Hvis man her kommer ind paa at fastsætte Valgregler, vil man, mener han, indirekte angive Reglerne for selve Stændervalgene; skal man desuden have nogen Nytte af disse Mænd, da maa det være Folk, der ikke alene besidder Lokalkundskab, men ogsaa »Kundskab om Landets Forfatning og dets Indvaaneres Tænkemaade og Tarv i Almindelighed, forenet med et lyst Overblik over Tidsomstændighederne og disses Indvirkning paa det hele . . . , men at disse Egenskaber vilde findes hos mange af de ved Valg udkaarne Mænd, er højligent at drage i Tvivl« (unægtelig en meget sigende Bemærkning fra en Mand, der selv sidder i Udvalg til Forberedelse af parlamentariske Valg som et staaende Led i dansk Samfundsliv). Dog kan Stemmann stadig tænke sig, at det slesvig-holstenske Ridderskab, der paa en vis Maade er anerkendt som et for sig bestaaende Samfund, kunde faa Lov til at vælge nogle Medlemmer til Kommissionen for Hertugdømmerne. Moltke og Höpp var det imidlertid om at gøre, at der ikke bestemtes noget, der kunde tage sig ud som en ny og forøget Anerkendelse af Ridderskabet.

De nævnte Spørgsmaal har udgjort Hovedpunkterne i første Modes Forhandlinger. Det næste Mode holdt Komitéen 14. Januar 1832, og derefter var der endnu Møder 21. og 28. Januar, 13. og 18. Februar. 14. Januar er bl. a. blevet drøftet Spørgsmaalet, hvorvidt det ikke var bedre at forebygge den »ophidsende« Virkning af alt for hyppige Valg ved at lade samtlige Medlemmer af en Forsamling vælge under eet for 6 Aar ad Gangen; dette var — imod de preussiske Anordninger — foreslaaet af Slesvig-Holstenske Kancelli, og naar et enkelt Medlem af Komitéen ikke vilde gaa med hertil, kan man, skønt Navnet ikke nævnes, gaa ud fra, at det har været Ørsted¹⁾.

Meget vigtige var de Beslutninger, der blev truffet paa Mødet 21. Januar. Det vedtoges, at hver Forsamling selv skulde

¹⁾ Nr. 6. — Det er her antaget, at Nr. 5—8 refererer Mødet den 14. Jan., uden at det bestemt fremgaar af Papirerne; ved en Streg er Nr. 5 skilt fra Nr. 4, og ved Nr. 9 nævnes 21. Januar udtrykkelig som Mødedagen.

vælge sit Præsidium, sine Sekretærer, sine Komitéer, hvilke sidste atter valgte deres egen Ledelse. Alt dette var ikke foreslaaet i Danske Kancellis Udkast; det var Tanker, der havde deres Udspring i Slesvig-Holstenske Kancelli. De synes straks at have vundet Bifald hos Stemann og Ørsted. Overhovedet blev de Regler for Forretningsgang, som Danske Kancelli havde opstillet, ikke fastholdt; Komitéen samlede sig om de mere liberale og demokratiske Forslag, der var blevet udformet af det andet Kancelli, som paa dette Omraade havde udvist en større Selvstændighed overfor det preussiske Mønster. Under Drøftelse af en Række herhenhørende Forhold blev det 21. Januar blandt andet bestemt, at Stænderne skulde kunne vedtage deres Erklæringer med simpelt Stemmeftalt¹⁾). Komitéens Flertal mente, hvad Forsamlingernes Forhold til Offentligheden angaar, at der i Anordningerne burde indføjes en Bemærkning om, at Møderne selvfølgelig skulde holdes for lukkede Døre, men at Bemærkningen burde anbringes paa en Plads, hvor den ikke faldt for stærkt i Øjnene, og at den maaske burde afdæmpes ved et »indtil videre« (man vil dog være saa forsigtig som muligt overfor det Publikum, det gælder om at holde paa Afstand fra Forsamlingerne)²⁾). Det besluttedes, at Diæterne skulde være 4 Rdl., og herimod synes Stemann ikke at have protesteret³⁾).

Baade paa Mødet den 21. og paa Mødet den 28. Januar diskuteres den kgl. Kommissarius' eller rettere Kommissariernes Stilling. Komitéen var nemlig enig om, at een Mand ikke kunde have Sagkundskab nok til at repræsentere Regeringen paa alle Omraader; der maatte, mente man, tre Mand til denne Opgave; men ved Instruksen for dem gjaldt det om at undgaa de skarpe Udtryk angaaende Kommissarius' Myndighed, som fandtes i de preussiske Anordninger, da der herigennem kunde vækkes »ubehagelig Sensation«. (Formen, man fandt, blev, at en Kommissarius skulde kunne deltage i Stændernes Forhandlinger, men uden Stemmeret og uden at være tilstede ved Afstemningerne)⁴⁾).

1) Nr. 17.

2) Bemærkninger ad Nr. 20.

3) Nr. 21.

4) »Referatet« af Møderne 21. og 28. Jan. findes sammen i et særligt Læg.

Det ses ikke bestemt, i hvilket Møde det er, der har været ført en vidtløftig refereret Diskussion¹⁾ angaaende det Spørgsmaal, hvorvidt en Mand skulde kunne vælges til Deputeret for et andet Valgdistrikt end det, hvori han selv boede — et Spørgsmaal, der blev besvaret bekræftende. I Komitéens sidste Møder er der endelig truffet Bestemmelse om de vigtigste af de Spørgsmaal, der allerede havde været under Diskussion i det første Møde²⁾. 13. Februar vedtoges det, at direkte Valg burde foretrækkes for indirekte, ogsaa i de mindre Landejendomsbesidderes Klasse og i København, som man ønskede inddelt i 12 Afstemningsdistrikter. 18. Februar fastsattes Størrelsen eller Værdien af de Ejendomme, som skulde betinge Valgret og Valgbarhed: i Kongeriget for Landet henholdsvis 4 og 8 Tdr. Htk. ved Selveje, men 6 og 12 Tdr. ved Fæste, for Købstæderne 800 og 1600 Rdl., for København 4000 og 8000, i Hertugdømmerne for Landet 2400 og 4800 Rdl., for mindre Byer 1000 og 2000, for større 3200 og 6400.

Slesvig-Holstenske Kancellis Repræsentanter havde saaledes vist nogen Imødekommenhed; men set fra Danske Kancellis oprindelige Standpunkt betød disse Betingelser et ikke ringe Skridt i mindre demokratisk Retning. I Danske Kancellis oprindelige Udkast havde der ikke været Tale om at gøre Census for Valgbarhed dobbelt saa stor som for Valgret; selve Valgretsgrænsen havde været sat lavere med Hensyn til Kødstadborgere og navnlig Bønder. Stemmann havde i sit Indlæg til Komitéen ment, at Fæsterne, naar de skulde have Valgret, maatte have det paa lige Fod med Selvejere, derimod havde han ikke ønsket, at de skulde være valgbare. 2 Tdr. Htk. havde han anset for en passende Valgretsgrænse paa Landet; men da der til Valgbarhed hører »en vis Grad af Selvstændighed og Frihed for alle servile Forhold«, skulde den dertil svarende Valgbarhedsgrænse efter hans Skøn være 6 Tdr. Stemmann havde heller ikke haft noget imod at give enhver skatteydende Hus eller Gaardejer i Byerne Valgret (men derimod ønsket Valgbarheden betinget af en vis Ejendomsværdi; i Købstæderne 2000 Rdl., i København 6400). Stemmann var paa sin Vis demokratisk, naar der blot var Tale om Grundejere og ikke om

¹⁾ »Referatet« findes her i et særligt Bilag.

²⁾ Sitzung von 13. Febr. 1832 og Sitzung von 18. Febr. (i det samme Læg).

»Kapitalister« — en af sine Fæstegaardmænd ønsker han dog vedblivende ikke at hilse paa som Stænderdeputeret. Ligeledes fastholder han Modstanden mod Præsters Valgbarhed: »Det er nemlig vist det onskeligste, naar Gejstligheden indskrænker sin Pønsen og sin Stræben til at varetage det moralske og religiøse Læreembede og Undervisningsvæsenet i Skolerne og saaledes kun befatter sig med, hvad der virkelig vedkommer den egentlige Sjælesorg efter den protestantiske Kirkes Grundsætninger.«

I Komitéens sidste Mode vedtoges, at der i hvert Valgdistrikt burde vælges en Deputeret og 1 Suppleant, og at Behandlingen af kgl. Propositioner i Forsamlingerne burde gaa forud for private Forslag. Man drøftede en Bestemmelse om Regeringens Ret til at udstede provisoriske Love, men undlod at vedtage noget Forslag herom ud fra det Synspunkt, at en saadan Bestemmelse burde have været indført i de første Anordninger.

Overvejelserne i Komitéen har haft Præg af stor Grundighed. I »Referaterne« hentydes ikke blot til den preussiske Ordning, hvis Regler stadig har været draget ind i Drøftelsen, men ogsaa til andre udenlandske Forhold; et Sted (i Slutningen af Punkt 9, hvor der er Spørgsmaal om Præsidentens Deltagelse i Stænderforsamlingernes Afstemninger) findes en Henviisning til Benthams Statsteori. Forhandlingernes endelige Resultat kommer til at foreligge i Udkast, der for Hertugdømmernes Vedkommende knytter sig til de af Flertallet hævdede Anskuelse, medens der udformes to forskellige Forslag for Danmark. Med en Skrivelse af 30. Marts oversender Ørsted, efter tilendebragt Arbejde hermed, begge disse Forslag til Stemann med en ny lang Erklæring (paa 38 Sider) om Valgmetoden¹). Det danske Udkast Nr. 1, der er et fuldstændigt Udkast, fremtræder i Stemanns Navn og stemmer væsentlig overens med de tyske; som disse udtrykker det Ko-

¹) B. F. I: d. (Ørsteds Skrivelse til Stemann), f. (Ørsteds Betænkning), g. (Koncepter og Renskrifter til Udkast Nr. 1), h. (Koncepter og Renskrifter til Udkast Nr. 2); Stemanns Udkast foreligger til sidst i en ren paragrafmæssig Opstilling, medens Ørsteds bevarer ræsonnerende Anmærkninger til de enkelte Paragraffer. De tyske Udkast, der har været udarbejdet af Höpp i Tilknytning dels til Stænderkomitéens Arbejde, dels til den følgende Kancelli-Forestilling, findes i S. H. 31, det til Forestillingen knyttede og altsaa i Statsraadet fremlagte for Slesvigs Vedkommende dog i Arkivpakken »Genpart af det Komitéen af 26/11 1832 forelagte Udkast« (S. H. L. Kanc.).

mitéflertallets Anskuelse, hvorimod Udkast Nr. 2, der er begrænset til visse Paragraffer, og den omtalte Erklæring rummer de særlige Standpunkter, som Ørsted har fastholdt overfor de tre andre Medlemmer. Det vigtigste er her, at Ørsted haardnakket hævder Nødvendigheden af indirekte Valg i Landdistrikterne, bl. a. for at Fæstebonderne ikke skal falde i Hænderne paa intrigante Ledere, og at han ønsker Valgbarhed for Beneficiarer under Henvisning til Præsternes hele almindelige Betydning i Samfundet, ikke mindst gennem deres Ledelse af Fattig- og Skolevæsen. Ørsted var enig med Flertallet om Fastsættelsen af de almindelige Valgregler. Aldersgrænsen for Valg skulde være 25, for Valgbarhed 30 Aar (som efter Danske Kancellis oprindelige Udkast); kristelig Religion skulde være Betingelse for baade Valgret og Valgbarhed.

Spørgsmaalet om Mandaternes Fordeling mellem de forskellige Samfundsklasser har ikke kunnet give Anledning til nogen principiel Drøftelse eller Uoverensstemmelse indenfor Komitéen. Slesvig-Holstenske Kancelli havde her draget en ganske lignende Konsekvens af Samfundsforholdene under den danske Enevælde som Kongerigets Kancelli; i det Udkast, vi maa opfatte som det oprindelige for Slesvig, var foreslaaet 13 Mandater for Byerne, ialt 9 for den egentlige Godsejerklasse (medregnet Hertugen af Augustenborg), 17 for andre Landejendomsbesiddere. Om væsentlig Afvigelse fra det saaledes af begge Kollegier fulgte ensartede Fordelingsprincip blev der ikke Tale. Et Spørgsmaal, der kom i Forgrunden ved den følgende Behandling af Sagen i Kancellier og Statsraad, blev det derimod, under hvilken Form man skulde lade en vis Del af Godsejerrepræsentationen i Hertugdømmerne som Udtryk for Ridderskabet bestaa af selvskrevne eller udnævnte Medlemmer, og paa hvilken Maade der skulde kunne skabes en fornøden Parallel dertil i Ordningen for Danmark.

Det foreslaas for Hertugdømmerne, at Kongen skal give de omhandlede Mandater for Livstid til Medlemmer af det slesvig-holstenske Ridderskab, der er i Besiddelse af Prælatur eller adeligt Gods; men inden Udkastene til de to Forordninger for Slesvig og Holsten bliver afleveret fra Kancelliet til Statsraadet, skal Bestemmelsen dog, som vi vil faa at se, undergaa en ikke ubetydelig Ændring i Formen. For Danmarks Vedkom-

mende foreslaar baade Stemann og Ørsted, at Kongen skal udnævne fire Medlemmer, som han ifølge deres Indsigter og øvrige Egenskaber uden at binde sig til Grundejendom dertil maatte finde særligt skikkede. Disse Udnævnelser skal kun gælde for 6 Aar ligesom Folkevalgene; thi, som det udvikles i en Anmærkning, hvormed en af de foreliggende Redaktioner af Stemanns Udkast er forsynet: der er dog ikke Tale om den samme Art af Udnævnelser som i Hertugdømmerne, hvor Ridderskabets Stilling er bestemmende; en virkelig tilsvarende Ordning for Kongeriget maatte medføre, at enkelte store Godsbesiddere, især Grever og Friherrer, fik en Stemme for deres Livs- og Besiddelsestid, — »men jeg tvivler om, at Hans Majestæt i Danmark vil indføre noget lignende«. Med andre Ord vil dette danske Forslag ikke gaa videre i sin Indrømmelse overfor Kravet om Ensartethed, end det kan anses stemmende med Principperne for det danske Statsliv.

Det har varet lidt længe efter Afslutningen af Komitéens Forhandlinger, inden de danske Udkast kom til at foreligge. Derefter synes Komitéen at have samlet Forslagene i en til Kongen 3. April afgivet Indstilling, der har kunnet benyttes af A. D. Jørgensen i Danmarks Riges Historie, men som det, trods gentagen Eftersøgning, ikke har været muligt at fremskaffe ved Udarbejdelsen af nærværende Bog¹). Med Indstillingen er fulgt en af *Otto Moltke* (vel som den i Anciennitet ældste af de to Kancellipræsidenter) affattet Skrivelse, der er bevaret i Kongehusets Arkiv²). Det fremhæves her, at Indstillingens Forslag er tilvejebragt ud fra en Vurdering af Tidens Forhold med to Muligheder for Øje: dels den, at den almindelige Frihedssvimmel vil lægge sig og det monarkiske Princip faa Overhaand, dels den modsatte, at Fremtiden skulde »medføre den Ulykke, at det demokratiske Princip fik nogen Varighed«. I førstnævnte Tilfælde, hvis »Rolighed igen vender tilbage«, er Aanden i de nye Love nærmest ligegyldig, i sidstnævnte Tilfælde vil man paa Forhaand have værget sig mod vidtgaaende Fordringer ved allerede nu at forudse og imøde-

¹) Se D. R. II. S. 183 ff.; her findes endog en fotografisk Gengivelse af de fire Komitémedlemmers Underskrifter.

²) Findes (med Datoen 3. April) blandt Moltkes Breve til Frederik VI.

komme de Krav, der kan stilles indenfor Suverænitetens Grænser. Man staar, mener Komitéen, paa fastest Grund, naar man ikke »restriktivt«, men fuldstændigt opfylder det kgl. Løfte, der er givet, og saaledes tager ethvert Grundlag bort for Tvivl paa Kongens landsfaderlige Hensigter; vedligeholdes blot Tilliden, da bliver der ikke for »Tidsaanden og Urostifterne« nogen let Adgang til at svække de Baand, der forener Folket med dets elskede Monark.

Hele denne Redegørelse er baaret af lignende Tanker og Stemninger som dem, vi fandt i Kierulfs Erklæring af 2. Januar 1831. Raadgiverne for den danske Konge ved det første Skridt henimod en fri Forfatning erkender, at de ikke formaar at skønne over det, der er gemt i Fremtidens Mørke. Med usikkert Blik ser de fremad; forsigtigt og samvittighedsfuldt tilraader de Kongen at indrette sig med mere end een Mulighed for Øje.

2. Afgørelserne i Foraaret 1832.

7. April skriver Frederik VI til Stemann, at han har modtaget Komitéens Forslag, og at det er ønskeligt, at de jo før jo hellere kommer frem i Statsraadet; men han maa beklage de Medlemmer af dette, der først faar Forslaget Nr. 2 næste Tirsdag (den 10.). Det sidste kan godt se ud som en Bebrejdelse mod Stemann for at have forhalet Afleveringen af de danske Aktstykker (hvoraf Ørsteds maatte have størst Interesse som det, der rummede Komitéens Mindretalsopfattelse). 9. April skriver Kongen i et nyt Brev til Stemann om de Vanskeligheder, det frembyder at sætte sig ind i Ørsteds Udkast, fordi det er i saa høj Grad noget for sig selv i Indhold og Form, og klager paany over, at Sagen er kommet Statsraadsmedlemmerne saa sent i Hænde¹⁾.

Stemann har næppe ment, det hele hastede²⁾. Og Affattelsen af Kancelliets Forestilling har han i hvert Fald ikke haft nogen Interesse i at fremskynde. Nu som forrige Aar havde

¹⁾ Stemanns Privatarkiv A. I.

²⁾ Men Kongen har altsaa gerne villet have lidt Fart i Sagen. Aabenbart upaalidelige er dog de Rygter, som P. V. Jacobsen 4. April gav til bedste for sin Ven i Ribe: Moltke har været nødt til at klage skriftligt til Kongen over Stemanns Langsomhed, og Kongen »skældte sidstnævnte Huden fuld«, hvorefter der endelig kom Gang i Udarbejdelsen af de danske Udkast og i Ud-

A. S. Ørsted Danske Kancellis Flertal paa sin Side. I Begyndelsen af April er der af Kancelliet blevet udarbejdet Kladder til en Forestilling i Tilknytning til hans Udkast og derfor med Forslag om baade indirekte Valgmaade i Landdistrikterne og om Valgrettigheder for Beneficiarer og Bestyrere af offentlig Gods (paa begge Punkter ser man Bentzen i Marginen tage Afstand fra Flertallet¹⁾). Imidlertid kom Kancelliet aldrig til at indgive denne Forestilling, idet der forinden blev truffet afgørende Beslutninger ogsaa for Danmark i Forbindelse med Statsraadets Behandling af den Ordning, der skulde gælde for Hertugdømmerne.

*Slesvig-Holstenske Kancellis Forestilling*²⁾) paa Grundlag af Stænderkomitéens Resultater sluttede sig i det væsentlige til disse og giver Udtryk for Moltkes og Höpps Opfattelse. Med Varme anbefales saaledes Tanken om direkte Valg. Vi finder i denne Forestilling en Fremhævelse af det Hensyn, som det i Kraft af Landets økonomiske Forhold er nødvendigt at tage til Landbruget: »Der viser sig overalt to Hovedinteresser i hvert Land, Byerhvervets Interesse og Landbrugets Interesse«, i Slesvig og Holsten er den sidste Interesse overvejende, idet det er Landbrugets Produkter, der aarlig bringer Millioner i rede Penge hjem fra Udlandet, ligesom det er Landbruget, der ved sine Skatter overvejende bærer Landets Administration. Det er derfor kun rimeligt, at Landbruget faar et Fortrin med Hensyn til Repræsentation, men Kancelliet ønsker, at ogsaa Byerhvervene skal være ordentlig repræsenteret, og foreslaar derfor et Antal Repræsentanter — 13 i Slesvig, 15 i Holsten, — der vel er ringere end for Landet, men som »dog ved den større Masse af Intelligens og Dannelse, som man fortrinsvis finder i Stæderne, vil være egnet til at gøre sig fuldkomment gældende i Forsamlingen«. Det har været umuligt at

nævnelser af de danske oplyste Mænd (Breve fra P. V. Jacobsen, S. 165). Faktisk har Stemmann allerede 26. Febr. indgivet en Forestilling om det sidste Spørgsmaal, og den væsentligste Forsinkelse af det hele laa jo i, at Komitéen begyndte sine Moder saa sent; men her laa Ansvarret ganske sikkert hos Slesvig-Holstenske Kancelli.

¹⁾ B. F. 1. a.

²⁾ Allerunterhänigste Vorstellung über die Entwürfe der Verordnungen wegen näherer Regulierung der ständischen Verhältnisse in dem Herzogthum Schleswig und dem Herzogthum Holstein. S. H. 31.

bestemme Forholdet mellem By og Land direkte efter det Skattebeløb, de hver for sig betaler; men derimod falder Landboklassen i to Dele: de mindre Landejendomsbesiddere og Godsejerne, som ikke kan vælge sammen, fordi de sidste i Reglen har en privilegeret Besiddelse. Efter Skatteværdien af de to Klassers Ejendomme anses det for rimeligt, at de mindre Landejendomsbesiddere i Slesvig faar 18, i Holsten 16 Deputerede, medens Godsejerne i Holsten faar 9, i Slesvig 5. Fler-tallet i Kollegiet vil dog ikke her slaa sig til Taals med Statistikken, men mener, at Godsejerne i Slesvig paa denne Maade bliver for ugunstigt stillet, og foreslaar, at de kommer til at vælge 8 Deputerede. Enstemmigt foreslaas, at der i hvert Hertugdømme skal være en arvelig Virilstemme og desuden fire livsvarige Stemmer indenfor Godsejerklassen, og at Kongen fremdeles skal udnævne 2 Gejstlige og 1 Professor fra Universitetet i Kiel.

Af særlig Interesse er det at se, hvorledes man har tænkt sig at løse Spørgsmaalet om de »Virilstemmer«, der skal være for Ridderskabets Skyld, uden af den Grund — som det hedder i Forestillingen — »udtrykkeligt at anerkende Ridderskabets politiske Rettigheder«. Man skal simpelthen undlade at nævne Ridderskabet i de paagældende Paragraffer og blot fastsætte, at Stemmerne paa Livstid skal tilfalde Prælaterne for de adelige Klostre samt — indtil Tallet 4 for hver Forsamling er naaet — de Indehavere af adelige Godser, som Kongen forbeholder sig dertil at udnævne. I Overensstemmelse hermed ændres Udkastene for baade Holsten og Slesvig¹⁾. Kraftigt understreges det gennem denne Ændring, hvorledes hele Tanken om en ridderskabelig Repræsentation, som Ridderskabet

¹⁾ I den første Redaktion lyder Bestemmelsen for Holsten:

Ferner wollen Wir Mitgliedern der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft, die im Besitz einer Prälatur oder eines adeligen Güterfideicommisses, oder Eigenthümer eines adeligen Gutes im Herzogthum Holstein sind, in so fern sie in diesem Eigenthum und Besitz verbleiben, auf Lebenszeit Stimmen ertheilen.

Den anden Form bliver:

Ferner wollen Wir Jedem der drei adeligen Klöster eine Stimme, welche durch den jedesmaligen Prälaten zu führen ist, ertheilen, und überdem Einem Besitzer eines adeligen Güter-Fideicommisses oder Eigenthümer eines adeligen Guts im Herzogthum Holstein eine Virilstimme auf Lebenszeit beilegen, in so fern er in diesem Eigenthum und Besitz verbleibt. — (I Holsten var der tre adelige Klostre, i Slesvig kun 1, og for det sidstnævnte Hertugdømme blev der derfor 3 Godsejere at udnævne ved Siden af 1 Prælat).

ikke selv maa vælge, udtrykker en ny Fase i Otto Moltkes ihærdige Kamp mod al politisk Slesvigholstenisme: som det før gjaldt om at modstaa Kravet om Hertugdømmernes Forening, gælder det nu saa vidt muligt at komme bort fra enhver udtrykkelig Anerkendelse af Ridderskabet som Korporation. I det formelle skulde det ikke lykkes Moltke at naa saa langt her, som han gerne vilde.

13. April kom Forslagene vedrørende Hertugdømmerne for i Statsraadet. Forhandlingerne strakte sig med en Alfbrydelse om Eftermiddagen fra Morgen til Midnat. Rantzau-Breitenburg noterer i sine Optegnelser, at Diskussionen var meget livlig (medens ellers mangt et Statsraadsråd møde slutter i Tavshed), og at »Prins Christian forløber sig i sin Hidsighed overfor Minister Stemann«¹⁾.

Af Prinsens Optegnelser ses det, at han har ønsket, at Ørsted skulde være tilstede ved dette Møde, hvor Höpp naturligvis optraadte som Referent, da det gjaldt Hertugdømmerne, men hvor Ørsteds og Danske Kancellis afvigende Anskuelser ikke kunde lades ude af Betragtning. Stemann havde imidlertid erklæret sig villig til at besørge det fornødne i saa Henseende. Ved at gøre opmærksom paa, at Stemann var Ørsteds Modstander, opnaaede Prinsen blot saa meget, at det blev overdraget Møsting at holde et Øje med, at det Stemann'ske Referat blev fuldstændigt og punktligt. Men selv kom Ørsted ikke til at redegøre for sit Forslag, som det dog var faldet Kongen saa svært at begribe, skønt han nu overfor Prinsen erklærede, at »alle« jo kendte det.

Et Hovedpunkt i Mødets livlige Forhandlinger blev Spørgsmaalet om Ridderskabet og Virilstemmerne. Herom har Prinsen skrevet et længere Notat. Møsting gjorde ved dette Punkt

¹⁾ Rantzau-Breitenburg: Erindringer, S. 91; »Kongen vilde, at alt skulde afgøres paa een Dag«. Ogsaa Prins Christian noterer i sin Dagbog dette Statsraadsrådsmødes usædvanlige Længde; hans meget oplysende Meddelelser om Mødets Forløb findes i hans almindelige Samling af Meddelelser om Optegnelser vedrørende Stænderforfatningen (Kurze Darstellung der Verhandlungen im Geh.-Staats-Rath über die ständische Angelegenheit, bag i Hæfte c., der iøvrigt rummer »Bemerkungen« til de holstenske Udkast). I Registret over Statsraadssager finder man ejendommeligt nok 11. April angivet som Dagen for denne Sags Forhandling; dette, der passer med Datoen for Forestillingens Indgivelse, kan forklares ved en oprindelig Bestemmelse, som man har været nødt til at opgive paa Grund af den langsomme Ekspedition fra Danske Kancelli, der har sinket Statsraadsmedlemmernes Studium af hele Sagen.

straks opmærksom paa, at det var Klosterdamerne, der efter Forslaget vilde blive repræsenterede gennem Prælaterne, som de selv valgte. Han mente, at Vallø Kloster i saa Fald maatte have en lignende Ret for Kongeriget, noget, Stemmann selvfølgeiig erklærede sig imod (og iøvrigt ogsaa A. W. Moltke, der selv var Kurator for Vallø, men mente, at han som kgl. udnævnt i dette Embede stod væsentlig anderledes end de holstenske Klosterprovster). Det vilde efter Møstings Skøn være bedre, om Kongen forbeholdt sig Udnævnelser af alle de livsvarige Virilstemmer. Men dette vilde Frederik VI ikke gerne gaa med til. Særlig *under Hensyn til den Forbundsdaysbeslutning, der havde anbefalet Ridderskabet til Kongens Retfærdighed* i Spørgsmaalet om dets Rettigheder, ytrede han Ønske om noget større Imødekommenhed overfor Ridderskabet og udkastede den Tanke at lade dette repræsentere ved Prælaterne i Forbindelse med en fremtidig Ordning, hvorved det blev Ridderskabet selv og ikke Stiftsdamerne, der kom til at besætte disse Klosterforstanderposter. Prinsen foreslog derefter, at det skulde overlades til Ridderskabet at vælge de fire livsvarige Medlemmer til hver Stænderforsamling, et Forslag, der straks fremkaldte Otto Moltkes kraftigste Protest: »*Grev O. Moltke rejste sig med Hæftighed mod enhver Anerkendelse af Ridderskabet som særlig privilegeret ved denne Stænderforsamling*«; han kunde umuligt, sagde han, tilraade at opgive et Princip, man gennem Aar havde kæmpet for. Höpp sluttede sig paa Kancelliets Vegne hertil, og ene af alle Ministrene talte Holsteneren Rantzau — selv et Ridderskabsmedlem — Ridderskabets Sag: det vilde i hvert Fald være tilraadeligt at give en udtrykkelig Bestemmelse til Gunst for Prælater, valgte af Ridderskabet, hvis Eksistens nu engang var en Kendsgerning. »Men da«, svarede Grev O. Moltke, »*bliver Ridderskabet dog nævnt, hvad vi stadig har undgaaet*.« Saa lod imidlertid atter Kongens Røst: »*Jeg har bekræftet deres Privilegier, hvorfor skulde de ikke nævnes her?*« Derpaa sagde endelig Höpp »de mærkelige Ord« (som Prinsen, efter Omstændighederne næppe uden Grund, synes, det var), at naar man blot turde nævne Ridderskabet, vilde det være let at affatte Redaktionen efter Hans Majestæts Vilje, nemlig saaledes, at Kongen forbeholdt sig Udnævnelser til de livsvarige Virilstemmer, men samtidig

tilkendegav, at alle Prælaterne vilde blive blandt de udnævnte, og at de skulde have en selskreven Ret, saa snart Ordningen blev den, at de valgtes til deres Stillinger af Ridderskabet.

Hermed synes saa denne Sag at være blevet betragtet som afgjort. Højest ejendommeligt virker det Indtryk, man faar af Episoden gennem Christian VIII's Optegnelser: vi ser Ministre, der er mere »royalistiske« end Kongedømmets personlige Repræsentanter. De danske Ministre holder stejlt paa den danske Enevældes Ret i Forholdet til det holstenske Ridderskab, medens Konge og Tronfølger foler sig meget mere bundne og er meget mere tilbojelige til Hensyntagen overfor denne Korporation, der efter sit politiske Væsen danner Organet for en aristokratisk Modstand mod Kongemagten.

Maaske har der ligget en Krigslist i det Forslag, hvorved Höpp fik tilendebragt Diskussionen. Det skulde i hvert Fald ikke blive gennemført. Resolutionen angaaende Slesvig-Holstenske Kancellis Forestilling¹⁾ faldt først nogen Tid efter Statsraadsmodet — 25. April. Den omstridte Bestemmelse blev herved redigeret saa nogenlunde tilbage til sin tidligere Form²⁾: Kongen vilde overlade 4 Stemmer til Ridderskabsmedlemmer, der besad et Prælatur eller adeligt Gods; men der blev ikke sagt noget om, at Prælaterne straks skulde være selvskrevne og eventuelt senere valgte Repræsentanter for Ridderskabet. Moltke maatte altsaa finde sig i, at Ordet Ridderskab skulde nævnes i Forordningen, men det var lykkedes at faa Kongen bort fra Tanken om en Valgret for Ridderskabet. Reelt var der vel snarest givet Ridderskabet mindre, end hvis Kongen havde fulgt den af Kancelliet foreslaaede Form, der jo ogsaa vilde lade Prælaterne under alle Omstændigheder have Krav paa Udnævnelse.

Paa de allerfleste andre Punkter stadfæstede den nævnte kgl. Resolution Kancelliets Forslag og dermed Stænderkomitéens Resultater. Det blev saaledes bestemt, at Hertugen af Augustenborg og Besidderen af de hessensteinske Godser i Hol-

¹⁾ Findes paaskrevet Forestillingen.

²⁾ Resolutionens Ordlyd er her: Ferner wollen Wir an Mitglieder der Schleswigschen und an Mitglieder der Holsteinischen Ritterschaft, die sich im Besitz einer Prälatur oder eines adeligen Güterfideicommisses befinden, oder Eigenthümer eines adeligen Guts sind, in sofern sie in diesem Eigenthum oder Besitz verbleiben, 4 Stimmen ertheilen.

PRINS CHRISTIAN

sten skulde have hver en arvelig Virilstemme for henholdsvis Slesvig og Holsten. Tallet for valgte Godsejerrepræsentanter i Slesvig blev fastsat til 5¹). Af Tilføjelser kan nævnes, at Udnævnelsen af Universitetets og Gejstlighedens Repræsentanter skulde gælde for 6 Aar ligesom Folkevalgene, og at Indehaverne af de to Virilstemmer skulde have Lov til at møde ved Stedfortræder (noget, der tager sig ud som en Hensyntagen til den gamle Landgreve, der var Besidderen af de hessensteinske Godser). En enkelt Paragraf (om de Deputeredes Pladser i Mødesalen) blev udeladt.

13. April 1832 blev en betydningsfuld Dato i Stænderforsamlingernes Tilblivelseshistorie. Med god Grund havde Prins Christian kunnet mene, at A. S. Ørsted burde have været tilstede i Statsraadet paa denne Dag. Det maatte være beklageligt nok for Ørsted selv, at han ikke var der, selvom det vel ikke havde ændret Resultatet. De Afgørelser, der blev truffet, maatte nødvendigvis efter hele den Grundsætning, der blev fulgt ved Stænderlovenes Udarbejdelse, faa Følger ikke blot for Hertugdømmerne, men ogsaa for Danmark. Faktisk var det Forfatningssagen for hele Monarkiet, der blev taget Stilling til. Med størst Eftertryk blev dette tilkendegivet allerede Dagen efter, 14. April, da der gik et Reskript til Danske Kancelli, omfattende følgende 15 Bestemmelser, som skulde gøres til Led i Forordningerne²):

- 1) Kongen vil udnævne Medlemmer af Universitet og Gejstlighed paa 6 Aar.
- 2) De Ejendomme, der tilhører Stiftelser o. lign. eller bruges af Beneficiarer, giver ikke Valgret. Heller ikke kan Ejendomme, der ejes af Kvinder eller mere end een Person, medføre nogen Valgret.
- 3) Kristelig Religion kræves for baade Valgret og Valgbarhed.
- 4) Alle Valg skal være direkte.
- 5) Har man Ejendom i flere Provinser, er man valgbar i enhver af disse Provinser.

¹) Det fremgaar af Chr. VIII's Optegnelser, at O. Moltke mod Höpp har støttet Kancelli-Flertallets Forslag om, at der skulde være flere.

²) B. F. I a.

- 6) For Valgbarhed er Census dobbelt saa stor som for Valgret; men med Hensyn til Fæstebønder skal der træffes nærmere Bestemmelser.
- 7) Grundejendom skal alene kunne gælde som Betingelse for baade Valgret og Valgbarhed.
- 8) Afstemningen ved Valgene skal ske offentlig ved Diktat til Protokollen.
- 9) Stemme flerhed er afgørende, og der kendes ingen Omvalg hverken ved Valg af Medlemmer eller senere i Forsamlingerne ved Valg af Præsident, Vicepræsident og Sekretærer.
- 10) Kongen vælger Valgkommissærer for hvert Valg.
- 11) Valgprotokollerne skal indsendes til Kancellierne.
- 12) Stændernes Komitéer skal holde deres Moder, saaledes at Medlemmerne derved ikke hindres i at deltage i Plenarmøder.
- 13) Ved den endelige Afgørelse af en Sag i Stænderforsamlingerne maa Medlemmerne, med Undtagelse af Ordførenden, kun faa Ordet een Gang.
- 14) Skrevne Udarbejdelser maa ikke læses op som Taler i Forsamlinger.
- 15) Ved Stemmelighed i Forsamlingen gør Vicepræsidentens Stemme Udslaget.¹⁾

Til disse Bestemmelser kom yderligere nogle andre, som Stemann havde faaet mundtlig Ordre til at overbringe, hvilket han gjorde ved et Brev af samme Dato som Reskriptet. Disse Bestemmelser omfattede følgende Punkter:

1) Man skal have været Ejendomsbesidder i 5 Aar for at være valgbar, men Ejendommen behøver ikke hele Tiden at have været den samme.

2) En Deputeret kan ikke give nogen Fuldmagt til at mode og stemme i sit Sted.

3) Valgene skal foregaa paa 6 Aar uden successiv Fornyelse, bortset fra indtrædende Vakancer.

4) I Forsamlingerne stemmes i visse Tilfælde ved Kugler.

5) Der skal intet anføres i Loven om, at Forhandlingerne skal foregaa for lukkede Døre, da dette maa anses for en Selv-

¹⁾ F. O. Nr. 4, S. 178 f.

følge ved raadgivende Stænder, »men at derimod Bestemmelse angaaende Forhandlingernes Trykning bliver at affatte derhen: at det væsentlige af disse, naar de er bragt til et endeligt Resultat, i Lobet af Forsamlingernes Afholdelse bliver at redigere af Sekretærerne og derefter at aflevere til Præsidenten for af denne at tilstilles den kongelige Commissarius, som derefter, saafremt han intet mod samme har at erindre, foranstalter, at det ved Trykken bekendtgøres«.

6) Statskassen maa ikke bebyrdes med Forskud til Diæter og Rejsepenge, som bor ydes af Kæmnerkasserne. —¹⁾

Med Hensyn til de allerfleste Spørgsmaal, større og mindre, var det nu afgjort, hvorledes det nye Udkast til en Stænderforfatning for Danmark skulde se ud. Det kunde ikke mere nytte, at Kancelliets Flertal vilde gøre Standpunkter gældende paa Trods af, hvad der var vedtaget i Komitéen; Afgørelsen betød for de Punkter, hvor der havde været Meningsforskelle indenfor Danske Kancelli, at Stemmann atter med Støtte i det andet Kancelli og ved Hjælp af et kongeligt Magtbud havde vundet en Scjr over Ørsted — endda uden at den sidste havde haft Lejlighed til selv at fore sin Sag.

Kancelliet maatte nu kassere den Forestilling, det havde begyndt at udarbejde i Tilslutning til de Ørsted'ske Anskuelser, og skride til Udarbejdelsen af en ny, der sammen med Udkastet til en Anordning for Østifterne blev forelagt i Statsraadsmodet 21. April. Samme Dag faldt en kgl. Resolution, hvorved Udkastet, der selvfølgelig stemte med de givne Ordre, blev approberet, dog med visse Ændringer af formel og reel Art, Ændringer, der supplerer den Afgørelse, som var truffet i Statsraadsmodet den 13. April²⁾. Saaledes skulde Roskilde (hvilket ikke var foreslaet af Kancelliet) være det faste Mødested for Østifterne, og Sædegaardsejere, der havde bortsolgt deres Fæstegods, men bevaret de til komplette Gaarde knyttede Rettigheder, skulde høre med til Sædegaardsejernes Valgklasse. Særlig Interesse frembyder det, at Valgrets- og Valgbarhedscensus for Fæsterne blev nedsat fra henholdsvis 6 og 12 til 5 og 10 Tdr. Htk. Dette tyder paa en bondevenlig Ind-

¹⁾ B. F. I h.

²⁾ F. O. Nr. 5, Pag. 180 ff. (Forestilling og Resolution) og Pag. 231 ff. (Udkast).

flydelse fra en af Kongens nærmeste Raadgivere, og det ligger naturligtvis nær at gætte paa den varme Talsmand for Fæster-nes Valgret Mosting. Med Opfattelsen hos Ørsted og Kancel- liet i det hele stemte Ændringen ikke; endda meget kraftigt var det i Forestillingen blevet betonet, hvorledes Fæsternes Afhængighed af Godsejere og Forvaltere kunde have en lidet ønskelig Indflydelse paa deres Afstemning, og hvorledes »Fæsterne omvendt ogsaa paa sine Steder maaske kunde be- arbejdes til at give Stemmer til Folk, som ved falske Fore- stillinger vide at indgive dem Haab om kraftig Medvirkning til at erhverve større Rettigheder i Forhold til Godsejerne«¹⁾.

I Spørgsmaalet om, hvorledes der skulde skabes et Side- stykke for Kongeriget til de ridderskabelige »Virilstemmer« i Hertugdømmerne, havde Danske Kancelli fulgt Stemmanns og Ørsteds Tanker og altsaa foreslaaet i det indgivne Udkast, at Kongen skulde udnævne fire Medlemmer, som han fandt sær- lig skikkede, uden at være bundet til Grundejendom og blot for 6 Aar ad Gangen.

Af nogle Optegnelser fra Stemmanns Haand ses det, at Kan- cellipræsidenten i Statsraadet kraftigt har forsvaret den Op- fattelse, at der ikke i Danmark — modsat Hertugdømmerne — efter Suverænitetens Indførelse 1660 fandtes nogen saadan pri- vilegeret Stand, at dens Medlemmer kunde have Krav paa et Fortrin af denne Art; det vilde derfor, mente Stemmann, »op- vække en højst ubehagelig Sensation«, hvis man i det egent- lige Danmark gav nogen Klasse af Statsborgere Anledning til at føle sig tilsidesat for en anden²⁾. Som ivrig Talsmand for en modsat Opfattelse har Tronfølgeren hævdet Nødvendig- heden af, at der ogsaa paa dette Punkt burde være Lighed mellem Monarkiets to Dele. I nogle sammenlignende Bemærk- ninger, han nogen Tid før har gjort om de danske og tyske Udkast³⁾, fremhæver han, at Adelen ikke maa stilles ringere i Danmark end i Hertugdømmerne: »Efter min Mening er de

¹⁾ F. O., Pag. 189.

²⁾ B. F. I d. (»Differente Punkter ad G., afbenyttede ved mit Referat i Statsraadet«; her findes ogsaa Modbemærkninger mod den indirekte Valg- metode, Beneficiarers Valgret m. m.).

³⁾ Christian VIII's Optegnelser om de forle Forhandlinger om Stænderfor- fatningen m. m. (Kongehusets Arkiv); Bemærkungen, die bei dem Vergleich der Entwürfe für Holstein und Schleswig mit den beiden Entwürfen für Dänemark gemacht sind (Hæfte d).

Tider længe forbi, hvor Regeringen har noget at frygte af Aristokratiets Anmasselser; nu bør det snarere være Regeringens Formaal at hæve denne Stand — — — og derfor bør den indtage en udmærket Plads i Staten og i det mindste behandles anderledes end dens egne Fæstebønder.« Højest karakteristisk er ogsaa denne Modsætning: Ministeren, der for selve Kongerigets Vedkommende maa forsvare den danske Enevældes Grundsætninger, medens Tronfølgeren viser sig stærkt paavirket af holstensk Aristokratisme. En Erklæring, han 27. April har afgivet til Kongen¹⁾ med det Formaal at retfærdiggøre det Standpunkt, han har indtaget, viser, at dette Standpunkt i Statsraadet er blevet formuleret som et Forslag om at lade Bestemmelsen lyde paa, at de omhandlede Stemmer skal tilfalde Lens- og Fideikommisbesiddere, Godsejere eller andre dertil egnede *paa Livstid*. Tanken om den livsvarige Udnævnelse har han gjort til Hovedsagen ud fra den Opfattelse, at der dermed vilde være skabt en væsentlig Lighed paa dette Punkt mellem Danmark og Hertugdømmerne. At han ikke har kunnet gennemføre denne Idé, føler han aabenbart som noget meget pinligt: han har, forsikrer han Kongen, kun handlet ud fra den Hovedgrundsætning, at Undersaatterne i Danmark og Hertugdømmerne skulde behandles med lige Ret og Skel.

Danske Kancelli satte dog heller ikke sit Forslag om den ændrede Bestemmelse igennem. Afgørelsen blev forsaavidt et Kompromis, som Resolutionen af 21. April bestemte, at Kongen vilde udnævne 4 Medlemmer blandt *de større Grundejere*, men kun paa 6 Aar. Den Klang, Ordet »Grundejer« i Almindelighed havde for Stemmann, kan vel nok have forsonet ham med denne Ordning, hvor han fik sin Vilje med Hensyn til Udnævnelsens Varighed.

Endelig 4. Maj kunde Danske Kancelli aflevere et Udkast, der fuldt svarede til, hvad der kunde faa kgl. Approbation, som 5. Maj blev givet²⁾. Inden den saaledes stadfæstede Redaktion af Anordningen er blevet forelagt for det Raad af Mænd, hvis Behandling af Sagen skulde være dens næste Fase, blev der gjort en Tilføjelse med Hensyn til Islands Repræsen-

¹⁾ Original blandt hans Breve til Kongen, Koncept i Optegnelserne vedrørende Stænderforfatningen (Hæfte a).

²⁾ F. O. Nr. 6, S. 192 ff. og 194 ff.

tation i Østifternes Forsamling. Herom indgiver Kancelliet 30. Maj en Forestilling, hvori det paa Grundlag af Erklæringer fra islandske Embedsmænd udvikles, at der ikke paa Island findes nogen Mellemklasse, der ved Kundskaber og Erfaring er kvalificeret til at være Repræsentanter, og at man iøvrigt paa Island »ej tror at kunne stole paa, at enkelte Mænd, som sendtes herved for, uden Kontrol af deres Landsmænd, at tolke disses Interesser, vilde røgte deres Kald med Upartiskhed«. Det henstilles derfor til Kongen enten at lade særlig udnævnte Mand deltage i Behandlingen af Sager, der særlig berørte islandske Interesser, eller ogsaa at udnævne tre Mænd til overhovedet at være Repræsentanter for Island. 4. Juli resolverede Kongen i Statsraadet, at den sidste Fremgangsmaade skulde følges¹⁾.

Iøvrigt fremtraadte den færdige Plan for en Stænderordning i Danmark som Frugt af Stænderkomitéens Forslag og de dertil knyttede kongelige Ordre. Med Hensyn til Valgrets- og Valgbarhedsregler betød dette, at det blev en mindre Del af det danske Folk og da navnlig en mindre Del af Bondestanden, som skulde opnaa de nye politiske Rettigheder, end det havde været Tanken efter Danske Kancellis oprindelige Udkast. Nogen Forskydning i Fordelingen af Repræsentanter mellem de forskellige Valgklasser havde derimod ikke fundet Sted, og heller ikke de nye Regler om kongevalgte Deputerede — de 4 større Grundejere, de 3 Præster og Professorer foruden de 3 for Island i Østifternes Forsamling — kunde komme til at betyde noget afgørende for Stænderforsamlingernes sociale Præg. Der blev nu som efter den første Plan Overvægt dels for et bredt Lag af Borgere og Bønder i Fællesskab, dels ogsaa for Landets Hovederhverv, udtrykt gennem den samlede Repræsentation for det større og det mindre Landbrug.

De Udkast, der er Frugten af de trufne Afgørelser, foreligger for Hertugdømmernes Vedkommende inddelt i 83 Paragraffer. Det kongerigske er inddelt i 53 Paragraffer; det er udarbejdet

¹⁾ D. K. 3 Dpt. Forestillingsprotokol 1832 Nr. 82 a og b. — Ifølge sin Dagbogsoptegnelse for 4. Juli var Tronfølgeren i Statsraadet en varm Talsmand for, at Island straks lik en Form for Repræsentation, dels i Henhold til Stænder-Anordningen, dels fordi han anser det »udenfor al Tvivl, at Islands Tarv aldrig tilfulde iagttages, deres Ønsker aldrig tilfredsstilles«. Møsting var ogsaa for den Ordning, der blev vedtaget.

for Østifterne, medens der for Jylland kun er formet den første Paragraf, der i alle Udkastene omhandler Stænderforsamlingernes Sammensætning med Hensyn til baade folkevalgte og udnævnte Medlemmer¹⁾.

Ved den kgl. Resolution var der udtrykkelig bestemt, at Udkastene nu skulde forelægges Kommissionerne af »erfarne« og »oplyste« Mænd, men med den Undtagelse for § 1, som allerede var blevet fastslaaet i den slesvig-holstenske Anordning af 28. Maj 1831, og hvis Gennemførelse ogsaa betyder, at den for Ridderskabet trufne Ordning kommer til at ligge fast.

Med Slesvig-Holstenske Kancellis Forestilling var fulgt en Fortegnelse over Valgdistrikterne i Slesvig og Holsten (paa hæftet Lovudkastene); Valgkredsdelingen, der naturligvis hvilede paa statistiske Beregninger, kunde derved med det samme faa Kongens Godkendelse. For Kongerigets Vedkommende skete det først ved Forestilling og Resolution af 4. Juli²⁾, kort for Samlingen af Kongerigets »oplyste Mænd«, der ligesom Hertugdømmernes »erfarne« skulde have ogsaa den Side af Sagen til Overvejelse.

3. De erfarne Mænd.

Allerede 6. Marts var de Mænd fra Hertugdømmerne blevet udnævnt, der skulde sammentræde i København som Regeringens Raadgivere i Forfatningssagen³⁾. Det var følgende 29 Mænd: de to Kanslere C. L. Brockdorff og J. O. Fr. Spies, Generalsuperintendent J. G. Chr. Adler og Professor N. Falck, Amtmændene J. G. Lewetzau, Chr. Fr. Krogh, J. C. Reventlow-Criminil, Ludv. H. Scholtz og Fr. H. Chr. Johannsen, Landfoged A. Chr. Fr. Griebel, Borgmestrene J. D. Bauer, D. H. Rotger og T. Chr. H. Romundt, Politimester J. G. Kraus, Konferensraad J. Rist, Klosterprovst W. C. Ahlefeldt og »Verbitter« Grev Chr. Rantzau (Ridderskabets Leder), Greverne M. J. Scheel-Plessen og Karl Moltke, Kammerherrerne D. H. Bülow

¹⁾ F. O., Pag. 194 ff. og 265 f.; S. H. 31; Udkastene er ogsaa blevet trykt.

²⁾ F. O., Pag. 271 ff. Inddelingen er her for baade Kobstæder og Land bygget paa Indberetninger fra Amtsstuerne; tilsvarende Beregninger for Hertugdømmerne m. H. t. Valgdistrikterne findes i S. H. L. K. Stænderforf. i Hertugd. A. IV.

³⁾ Udnævnelsespatentet trykt i Kollegialtidende 1832, S. 187 ff.

(Bothkamp) og E. C. Ahlefeldt, Godsejer og Grosserer C. N. Donner, Agenterne B. Fr. Wieck og H. C. Jensen, Købmand J. Schwefel, Advokat G. L. Balemann, Landmændene P. P. Henningsen, P. Chr. Schmidt og W. Schwerdtfeger. Overvejende blev altsaa »de erfarne« en Forsamling af Embedsmænd, og vi træffer blandt dem saadanne gode Stotter for Frederik VI under Lornsenbevægelsen som Spies og Kraus. Tillige var der ikke saa faa Repræsentanter for baade Ridderkab og Handelsstand; derimod fandtes der blandt de 29 ikke en eneste egentlig Bonde og heller næppe nogen, der kunde siges at repræsentere den dansktalende Befolkning i Slesvig.

Tronfølgeren havde forgæves gjort Forsog paa at faa Hertugen af Augustenborg udnævnt til Medlem og endog Leder af dette Raad. Derom har han ifølge sin Dagbogsoptegnelse talt til Höpp allerede i November 1831 og ved senere Lejligheder dels atter med Höpp (4. Marts), dels med O. Moltke (9. Febr. og 6. Marts) og dels med Kongen (22. Febr.), til hvem han samme Dag skrev et langt veltalende Brev om Sagen. Ivrigt forfægtede han den Tanke, at det var af Vigtighed at vinde Hertugens Tilslutning, og at de indkaldte Mænd ikke burde forhandle under Ledelse af Kancellipræsidenten, da dette vilde svække Tilliden til deres Drøftelsers Frihed. I sin sidste Samtale med Moltke beklagede han dybt, at Ordningen dog var blevet saaledes¹).

Hertugen derimod synes at have været ligeglad. I et Brev til Tronfølgeren af 27. Marts 1832 udtrykker han sin Glæde over ikke at være blandt de foretrukne, og han gratulerer Svogeren til ikke at have haft Del i de stedfundne Valg. Til Prinsens Kabinetssekretær, J. G. Adler, skriver Hertugen (2. Marts) spottende, at de erfarne maatte være meget uerfarne, hvis de troede at kunne have nogen Indflydelse paa Sager, der i Forvejen var afgjort af de første Jurister og Ministre²). Spotten var for saa vidt lidt ved Siden af, som det slet ikke blev nogen større Selvbevidsthed eller Oppositionslyst, der kom til at præge »de erfarne«s Optræden.

¹) Prinsen vilde altsaa her stille sig paa Folkets Side overfor Bureaukraterne; 29. April udviklede han i Samtale med Höpp, at »de erfarne« Forhandlinger ikke maatte overiles, og at der maatte tages Hensyn til deres Bemærkninger.

²) D. M. 6 R. IV, S. 90.

30. April — 5 Dage efter den kgl. Stadfæstelse af det tyske Udkast, — samledes *de erfarne Mænd* paa Christiansborg Slot. Forhandlingerne blev naturligvis fort paa Tysk. De indledes med en kort Tale af Otto Moltke, der som Slesvig-Holstenske Kancellis Præsident skulde føre Forsædet. Han erklærede straks, at han kun vilde tage Del i Diskussionen, naar hans Pligt som Formand paalagde ham det, og at Höpp vilde give de fornødne Oplysninger til de enkelte Afsnit og Paragraffer¹).

Moderne kom til at strække sig over et Tidsrum af godt 2 Maaneder og synes at være forløbet paa en helt igennem stilfærdig Maade, uden at større Sindsbevægelser er kommet til Udbrud, eller dyberegaaende principielle Indvendinger mod Udkastet har rejst sig. Der er derfor kun ringe Grund til at gaa meget ind paa Enkelthederne i disse Drøftelser.

Om Valgmetoderne forttes der en længere Diskussion²). Fra alle Sider mødtes man i Anerkendelse af den direkte Metode som den mest hensigtsmæssige, naar Maalet skulde være at vække Vælgernes Interesse. 22 stemte for, at denne Metode straks burde indføres i alle Distrikter, Falck med den udtrykkelige Tilføjelse, at saafremt der skulde være indirekte Valg for de mindre Landejendomsbesiddere, maatte det kræves, at denne Metode ogsaa indfortes for Byerne og Godserne. Den bondefødte kielske Professor optraadte her som den, der paa Bondestandens Vegne krævede Lighed for Valgloven.

Falck havde den ejendommelige Idé, at den kgl. Kommissarius burde overvære alle Udvalgsmoder. Meget morsomt er det at se Forsamlingen tage Stilling til Spørgsmaalet om at knytte dertil egnede Personer udefra som lønnede Sekretærer til Stænderforsamlingerne: Tanken blev afvist med den Begrundelse, at det ikke vilde være muligt at faa udmærkede Mænd til at paatage sig en Ansættelse som Funktionærer under en saadan Forsamling og saaledes blive »afhængige af

¹) »Erfarne Mænd«: Forhandlingsprotokol (i det flg. er Protokollen blot citeret ved Angivelse af Pag.), Indstillingen til Kongen (Allerunterthänigstes Gutachten), endvidere en Opskrift til Höpps officielle Meddelelser (Zur Mittheilung in den Sitzungen der erfahrenen Männer).

²) Pag. 24—36. — »Nur die direkte Wahl sei volksthümlich« (Pag. 28).

hvert Medlem«, og at det desuden vilde være betænkeligt at indføre Fremmede i Forsamlingen¹⁾.

Rist var saa ivrig for at knytte de Deputerede fast til deres Vælgere, at han ønskede, at de ikke blot skulde være pligtige til at fremføre Andragender fra dem, men ogsaa til at »motivere og gøre dem gældende«; han mente, at derved Regering og Land kunde blive bevaret for de Farer, der andetsteds ikke sjældent var en Følge af »Repræsentanternes aldeles ubundne og uansvarlige Stilling«. Rist vilde altsaa i Virkeligheden have Repræsentanterne bundet til Instrukser fra deres Vælgere, men fandt ingen Tilslutning hertil; det anførtes, at Repræsentanterne skulde være Repræsentanter for hele Landet²⁾.

Spørgsmaalet om Offentlighed gav Anledning til en Del Drøftelse³⁾. Balemann var en Tilhænger af Publikums Adgang til at overvære Stændermoderne; han henviste til den Lige-gyldighed, der skulde herske overfor Stænderne i Preussen, og til, at det var paa høje Tid at kalde paa Folkets Interesse for Styrelsen; Folket betegnede Offentlighed som en Statsborgerret. Rist hørte til dem, der ansaa det for bedre at bekendtgøre Forhandlingerne gennem Trykning; han mente, at det var Stænderne selv, der skulde tage Bestemmelse om Offentligheden. Der var 26, der stemte for Udgivelse af et »Landdagsblad«, 19 holdt desuden paa offentlige Forhandlinger, men af disse var der 8, der mente, at Bladet foreløbig vilde være en tilstrækkelig Offentliggørelse, kun 11 var for øjeblikkelig Indførelse af fuld Offentlighed.

Af et særligt Udvalg for den slesvigske Valgordning blev det blandt andet foreslaaet at nedsætte Valgcensus for de slesvigske Byer til 1200 Rdl. Kraus erklærede, at med en Census paa 1600 blev Haandværkerne udelukket fra Valgret. Imidlertid var der et stort Flertal, 22, for Bibeholdelse af denne Census⁴⁾.

¹⁾ Pag. 94—97.

²⁾ Pag. 103—06.

³⁾ Pag. 145—71.

⁴⁾ Pag. 186—90. — Kraus begrundet sine Meninger udførligt i et indgivet Votum (Bilag Nr. 15). Det er, fremhæver han, Deltagelse i Valgene, som i Almindelighed ønskes i de slesvigske Byer, hvorimod kun saa lægger Vægt paa selv at blive valgt. Kraus anser derfor ikke Nedsættelse af Valgbarheds-census for paakrævet. I et Votum (Bilag Nr. 14) fremhæver Rist, at den lille Købstadborger er mere erhvervsmæssig afhængig end Landmanden, der har en egen fri Bedrift (eine eigne geschlossene Wirtschaft).

I god Overensstemmelse med Forhandlingernes hele Karakter blev den Forestilling til Kongen, der gav Udtryk for deres Resultater, overordentlig loyal i Tonen, præget af stor Tilfredshed over det, der var tilbudt. Forsamlingen bringer Kongen en uforbeholden Tak og erklærer i det forelagte Udkast at se den fulde Opfyldelse af det Løfte, der er givet 28. Maj; den tvivler ikke om: »at den deri Fædrelandet tilbudte Vælgerning vil hos alle Deres Kongelige Majestæts Undersaatter i Hertugdømmerne finde den samme Anerkendelse som hos os, som den allerhøjeste Tillid har kaldet til at raadslaa om den«.

Ganske særlig udtaler »de erfarne« deres Tilfredshed med de umiddelbare Valgs Princip, med Census for Grundbesiddelse, som man ikke mener er sat højere, end at der vil være et tilstrækkeligt Antal af Vælgere, med Valgretsreglerne, som man finder fyldestgørende for det Formaal at sikre Vælgernes Uafhængighed, og med den Forsamlingerne givne Ret til at vælge deres egne Embedsmænd. Til dette Udtryk for dyb Tilfredshed knytter man en Redegørelse for de forskellige Standpunkter, der har været med Hensyn til Forslag om Ændringer i Udkastet. Alt overvejende er der Tale om mindre væsentlige Ting.

Foruden hvad der fremgaar af det anførte om Forhandlingerne, kan nævnes¹⁾, at der andrages om, at alene Retten til at lade en Besiddelse gaa i Arv, ogsaa uden Ret til at sælge og pantsætte, skulde kunne medføre Valgbarhed. Med Hensyn til Inddelingen i Valgdistrikter foreslaas bl. a., at Burg paa Femern og Æroskobing ikke — som efter Regeringens Plan — knyttes sammen i eet Valgdistrikt, men derimod hver for sig lægges til den paagældende Ø's Landsogne, og at nogle slesvigske Sogne, der horer til Rendsborg Amt, skal have deres Repræsentation i den holstenske Stænderforsamling. Den fehmernske By og Æroskobing som een Valgkreds er unægtelig en Tanke, der illustrerer Sammenblandingen af Dansk og Tysk, og at der er Tale om at lægge slesvigske Sogne ind under de holstenske Stænder, fordi de i Forvejen er lagt under

¹⁾ Jfr. Betænkningen Punkt III, XXIV og XXX.

et holstensk Amt, giver os et Vidnesbyrd om Rækkevidden af den administrative Slesvigholstenisme.

2. Juni underskrev »de erfarne Mænd« deres Betænkning, og dermed sluttede deres Møder. Dagen efter indgiver Agent Jensen fra Flensborg til Slesvig-Holstenske Kancelli en Skrivelse med Anmodning om at blive fritaget for at modtage Diæter og Rejsepenge, da han mener, at Kongen har belønnet ham mere end nok ved at kalde ham til disse Forhandlinger¹⁾. 5. Juni oversendte Otto Moltke til Kongen et Andragende, der var mindre prisværdigt, set fra et Regeringsstandpunkt²⁾. Det var underskrevet af Balemann, Falck, Henningsen, C. Moltke og Schweffel. I sin Følgeskrivelse bemærker Otto Moltke, at det i sine to vigtigste Punkter stemmer overens med et Indlæg, der i Forvejen er indgivet af »Prælaterne« Ahlefeldt og Rantzau³⁾. Disse to Hovedpunkter i begge Henvendelser er Kravene om en fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten og om Valg i Stedet for Udnævnelse af Repræsentanter for Ridder-skabet (samt Universitetet i Kiel). Kancellipræsidenten kan meddele Kongen, at Balemann, der har givet ham Andragendet i Hænde, har gjort det med den Bemærkning, at intet laa ham fjernere end at give Anledning til Misfornøjelse, og at han tværtimod vilde gøre alt for at udbrede den underdanige Hengivenhed og Erkendtlighed for Hans Majestæts Velgerning. Andragendet kunde roligt lægges til Side, og heller ikke »Prælaterne«s Henvendelse skulde faa nogen Betydning.

Til det yderste loyal var man fra »de erfarne«s Side, selv naar man vovede en Protest paa det Punkt, der utvivlsomt

¹⁾ Findes — tillige med Kancelliets videre Meddelelse derom til Finansdeputationen — ved Bilagene til »de erfarne«s Protokol. Diæterne for saavel de erfarne som de oplyste Mænd var 5 Rdl. foruden et Beløb af 240 Rdl. til Rejseomkostninger. (Papirer herom i A. K. A. I).

²⁾ Ständesachen A. I, A. II 1816—44.

³⁾ Dette Indlæg findes blandt Kab.Ark. ujournaliserede Sager 1832 og er ligesom det andet Indlæg dateret 3. Juni. Allerede da Tronfølgeren (ifølge Dagbogsoptegnelse) 23. April talte med de erfarne Mænd, havde Balemann overfor ham beklaget Hertugdømmernes Adskillelse, hvortil Prinsen havde svaret, at man maatte benytte det, der gaves, paa den for Landet gavnligste Maade uden at beklage, hvad der kunde anses for endnu bedre eller fuldkommere. Prinsen noterer ogsaa ved denne Lejlighed, at »de erfarne« er vel stemte, men uvidende om den Sag, de skal behandle.

var de fleste blandt dem det mest magtpaaliggende. Rist beretter i sine Livserindringer, at det blev opfattet som et »Paradox«, selv af de mest frisindede blandt hans Kolleger i denne Forsamling, naar han vilde hævde, at der ikke burde lægges udelukkende Vægt paa Slesvigs Forening med Holsten (noget, der efter hans Mening kunde blive mere til Skade for Holstens end til Fordel for Slesvigs retslige Stilling); de herskende Anskuelser bundede nu engang i de Bestræbelser, der havde været udfoldet 1815—16. Iovrigt roser Rist »de erfarne« som forstandige Mænd og skildrer, hvor tilfredse de er med det Frisind, der er udvist fra Regeringens Side, og hvor smukt deres Ophold i København forløber: de blev alle betragtet som *taffel-fähige*, og de var med til en Række Tafler hos Kongen og Tronfølgeren foruden til mange Selskaber hos Ministrene¹⁾.

Saa harmonisk forløb denne Raadslagning mellem Regeringen og dens indkaldte Mænd fra Hertugdømmerne, netop den Del af Monarkiet, hvor Faren for en politisk Bevægelse af yderliggaaende Karakter havde syntes saa overhængende. I Regeringen har der ikke kunnet være andet end Tilfredshed med »de erfarne«; derimod har der været Skuffelse i politisk interesserede Kredse, hvor man havde haabet, at »de erfarne« skulde have gjort sig til mere paagaende Talsmænd for de liberale Tanker — noget, man fra baade Regeringens og Offentlighedens Side langt lettere har kunnet tænke sig om Mænd fra Hertugdømmerne end om Mænd fra Kongeriget²⁾.

En af »de oplyste Mænd«, Borgmester og Byfoged Chr. Estrup, bruger i sine Dagbogsoptegnelser det Udtryk, at de erfarne Mænd har ødelagt hele Situationen ved at være »servile« overfor Regeringen — disse erfarne Mænd, som man havde været saa bange for paa Forhaand³⁾. Ved »man« tænker

1) J. G. Rist: Lebenserinnerungen III, S. 205 ff.; jfr. Rantzau-Breitenburgs Erindringer, S. 10.

2) P. V. Jacobsen skriver (i Midten af Maj), at det kun er »de Tyske«, man venter sig noget af; til »de danske kloge Mænd« har man ingen Tillid, og »Publici Vittighed« er blevet udøst over de fleste af dem (Breve fra P. V. Jacobsen, S. 177). »Kieler Correspondenzblatt« skriver før »de erfarne«s Sammentræden, at Forventningerne til dem mange Steder er »højt spændte uden at være overspændte«; de, der var fra Kiel — Balemann, Falck, Schweffel — hyldedes inden deres Afrejse til København ved et Festmaal; en stor Menneskemængde raabte Hurra ved Afsjlingen af det Dampskib, der havde Storstedelen af »de erfarne« ombord. (K. C. 1832, S. 144 og 148).

3) Dagbog (Chr. Estrups Privatarkiv), S. 36.

han naturligvis paa Regeringen, og unægtelig havde Angsten hos denne faaet vidtrækkende Følger. Naar man ved Forfatningssagens Behandling havde fulgt den af Moltke og Höpp anviste Linje for de vigtigste Afgørelser, da havde det jo netop været med det Maal for Øje at berøve »de erfarne« Muligheden for at rejse politisk ubehagelige Krav.

Skont man dog ikke ganske slap for at møde de Krav, man havde frygtet, men som nu havde tabt deres Brod, kunde Regeringen i det hele være særdeles tilfreds med »de erfarne Mænd«s Optræden. Lidt mere Bryderi skulde den i Virkeligheden faa med »de oplyste Mænd«, der noget efter skulde sammentræde under ganske tilsvarende Former. A. S. Ørsted har i et senere Skrift beklaget, at de to Forsamlinger slet ikke fik nogen Forbindelse med hinanden indbyrdes, dels paa Grund af de forskellige Tidspunkter for deres Sammenkaldelse, dels fordi der var paalagt begges Medlemmer Tavshedspligt. »Den Tid«, tilføjer han, »var der ingen Misstemning mellem Danmark og Hertugdømmerne, men snarere en Erkendelse af, at det paa den nye Bane, som Statslivet saavel der som her havde at betræde, var nødvendigt at søge alt bortfjernet, som kunde være i Vejen for en samdrægtig Virken.«¹⁾

4. De oplyste Mænd.

Allerede 26. Februar havde Stemann efter Kongens mundtlige Opfordring indgivet Forslag til Frederik VI om, hvem der skulde kaldes til Hvervet som »oplyste Mænd« for Kongeriget²⁾. Han havde foreslaaet Mænd af 7 forskellige Klasser: I) Amtmænd, da de bedst kender de lokale Forhold, II) Amtsforvaltere, fordi de er inde i Landmændenes økonomiske Stilling, III) Jordegodsejere, hvis »Stemme ved Valgene af Medlemmerne af Stænderforsamlingerne vil faa megen Indflydelse«, IV) Magistrater og anselige Borgere, der bedst kender Byernes Kommunalforhold, V) Biskopperne, fordi Præsterne skal have med Ledelsen af Valgene at gøre³⁾, VI) Professorer

¹⁾ A. S. Ørsted: For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed (1850), S. 33 f.

²⁾ A. K. A. I.

³⁾ Ifølge det Udkast, der forelægges »de oplyste Mænd«, er det i Landdistrikterne Præsternes Opgave at affatte Valglisten for de enkelte Sogne.

ved Universiteterne, da de bedst kender Landets Love og Forfatning), VII) Højesteretsjustitiarius. Naturligvis havde Stemmann ikke tænkt sig nogen Bonde som Medlem. Han foreslaar 21 Medlemmer, men anviser desuden 27 som Reserve, hvis Kongen ønsker en større Forsamling.

Kongen udnævnte — 23. Marts — ialt 35 Mænd¹⁾, hvoraf ca. 25% var Jordegodsejere, ca. 25% Borgmestre og Magistratsfolk, 20 % Amtmænd eller Amtsforvaltere. Kun ganske enkelte af dem var ikke foreslaaet af Stemmann. De foretrukne var: fhv. Amtmand Jens Benzon, Grev Preben Bille-Brahe (Fyn), Proprietær C. F. Berg (Fyn), Højesteretsjustitiarius A. V. F. Bornemann, Amtsforvalter L. Chr. Brinch-Seidelin, Hjørring, Grosserer, Agent B. E. Busch (en af Københavns »32 Mænd«), Amtmand H. V. Cederfeld de Simonsen, Odense, J. F. v. Deurs til Frydendal, Grosserersocietetets Formand Erich Erichsen, Borgmester Christen Estrup i Kolding, S. A. Fjelstrup fra Sindinggaard ved Herning, Formand for Københavns 32 Mænd Johs. Hammerich, Lensgreve C. A. Hardenberg-Reventlow, Lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg, Grosserer L. N. Hvidt, Amtmand over Bornholm Christian Jespersen, Amtmand over Lolland-Falster M. R. v. Jessen, Lensgreve J. C. Frijs-Frijsenborg, Amtmand over Københavns Amt F. Chr. Jul. Knuth, Lensgreve C. C. Lerche-Lerchenborg, Professor Finn Magnussen, Københavns Overpræsident W. J. A. Moltke, Hofmarskal hos Prins Frederik (VII) Ehrenreich Chr. Ludv. Moltke, Biskop over Sjællands Stift P. E. Müller, Borgmester i Nykøbing F. Mathias Møller, Borgmester i Odense C. U. E. Reimuth, Lensgreve C. D. Reventlow, Christianssæde, Amtmand over Aarhus Amt C. G. Rosenørn, Justitiarius i Viborg Landsoverret N. L. Schionning, Første Borgmester i København F. C. Schæffer, Professor ved Universitetet J. F. V. Schlegel, Borgmester i Helsingør J. A. Stenfeldt, Højesteretsadvokat F. V. Treschow, Købmand i Faaborg L. P. Voigt, Biskop i Viborg N. E. Ølgaard. Kun 7 af alle disse 35 var fra Jylland, en beskeden Repræsentation for den største Landsdel, der ovenikøbet skulde udgøre et særligt Stænderomraade.

En af de mest »radikale« blandt »de oplyste« synes at have

¹⁾ Udnævnelsesreskriptet trykt i Kollegialtidende 1832, S. 190 ff.

været *Estrup* fra Kolding, der i sine for nævnte Dagbogsoptegnelser ogsaa udtrykker sin stærke Misfornøjelse med, at der skal gives Godsejerne en særskilt Repræsentation, »hvorefter der er oprettet en Kaste blandt Landmændene, som i Tiden sandsynligvis vil blive et Fundament for det i Tiden siden 1660 bandlyste forhadte Aristokrati«. Ret morsomt er det, at netop en *Estrup* ved Indgangen til vort politiske Liv ser frem med bange Anelser om en Genrejsning af det Godsejerherredømme, som Kongemagten tidligere saa helt havde slaaet til Jorden i Danmark. Da *Estrup* er til Audiens og Taffel hos Kongen, advares han af denne, der har hørt om hans Mening, mod at nedlægge nogen Protest, hvad den trods alt forsigtige Borgmester erklærer heller ikke at have tænkt paa; men overfor Kongen udvikler han aabent sine Anskuelse¹⁾.

10. Juli 1832 aabnedes Møderne paa Christiansborg²⁾, naturligvis med en Tale af *Stemann*, hvorefter Overpræsident Moltke tolkede Medlemmernes Følelser og Biskop Müller paa Embeds Vegne nedbad Velsignelse over den for Almenvellet saa vigtige Sag. *Stemann* trak sig som Leder af Forsamlingen ikke saaledes tilbage som Moltke hos »de erfarne«; han blev en meget aktiv Leder, den egentlige Talsmand for Regeringen, men dog hele Tiden med Ørsted som sin Adjudant. *Stemann* havde straks givet Besked om, at Bestemmelserne i Ud-kastets første Pararaf ikke kunde diskuteres af Forsamlingen³⁾. Diskussionen indlededes da med Behandling af de i de følgende Paragraffer indeholdte Valgrets- og Valgbarhedsregler. Og her skete straks det sensationelle, at Borgmester *Schæffer* paa Byen Københavns Vegne nedlagde Protest mod Grundbesiddelsesprincippet, som han erklærede for stridende mod Byens Privilegier af 24. Juni 1661. Han mente, at naar det dengang var blevet tilsagt Københavns Borgere, at

¹⁾ Estrups Dagbog, S. 2 og 3—5.

²⁾ De oplyste Mænds Forhandlingsprotokol (i det flg. citeret blot ved Angivelse af Pagina).

³⁾ Protokollen er ført af en særlig udnævnt Sekretær (Kancelliraad J. F. Jacobsen; jfr. D. K. 2 Dept. Forestillingsprotokol for første Halvaar 1832, Forestilling Nr. 76). Om Fremgangsmaaden ved P. V. Jacobsen at berette, at Diskussionen blev nedskrevet paa løse Papirer, hver Eftermiddag bragtes til Protokols i en noget forbedret Tilstand, hvorhos Kongen hver Dag fik en Afskrift (Breve fra P. V. Jacobsen, S. 181).

de skulde have en Stemme, hvis Kongen fandt for godt at indkalde Stænderne, saa var der hermed tænkt paa samtlige Byens Indbyggere, ikke alene paa Grundejere. Han fik Tilslutning fra Overpræsident Moltke og fra de københavnske Borgerrepræsentanter Hammerich og Busch, men Ørsted, der nu maatte forsvare det Princip, han selv havde bekæmpet, understregede, at Sagen allerede var afgjort ved Anordningen af 28. Maj, og fandt iovrigt, at Privilegierne fra 1661 ikke kunde fortolkes paa en saadan Maade¹). I Spørgsmaalet om den Tid, hvori en Mand skulde have besiddet den Ejendom, der betingede hans Valgbarhed, fremtraadte gennem Afstemning ligesom en vis Partigruppering i Forsamlingen: 10 Medlemmer, overvejende adelige, holdt paa det i Udkastet angivne Aaremaal — 5 Aar, og det var for saa vidt de mest »konservative«, 8 var for 1 Aar — det var nærmest et »moderat« Standpunkt — og endelig var 12, deriblandt Schæffer, Hvidt og Estrup, saa »radikale«, at de slet ingen Tidsfrist vilde have. Imidlertid er ved de følgende Afstemninger de forskellige Medlemmer ikke til Stadighed at træffe paa de Standpunkter, hvor man efter dette maaske kunde vente at finde dem²).

Et ganske ejendommeligt Træk frembyder sig ved Behandlingen af *Fæstebøndernes Stilling*. Det var her overvejende »borgerlige« Medlemmer, der vendte sig mod Tanken om at give denne Klasse af Bønder Valgbarhed, medens omvendt de »aristokratiske« Medlemmer viste en betydelig større Stemning herfor. Forklaringen er den ganske simple, at man regnede med en Forudsætning, der ikke skulde vise sig at slaa til: nemlig den, at Fæstere, der blev indvalgt i Stænderforsamlingerne, skulde føle sig tvunget til at optræde som Godejernes Vassaller.

Forsamlingens juridiske Professor, Schlegel, førte Hovedslaget mod Fæsterne; som et Vaaben brugte han en Henvi-
ning til Rigets gamle Konstitution fra før 1660, hvorefter Fæstere ikke deltog i Stændermøderne: »Fæstebonden staar nemlig i særdeles Afhængighed af Jorddrotten, in specie naar han er hoveripligtig, og han betragtes endnu i Lovgivningen i adskillige Forhold til Husbonden som umyndig«. Han har

¹) Pag. 6—10.

²) Pag. 11—14.

ikke den fornødne Uafhængighed i Vilje (den gældbundne Selvejer eller Arvefæsters Afhængighed er af anden Natur og begrundes ikke ved selve hans Stilling), desuden har den hoveripligtige Fæster ikke Tid til at modtage Valg; enten hans Pligters Opfyldelse eller hans egen Gaards Drift vil lide derunder. Schlegel fandt Tilslutning hos flere Talere; blandt dem, der modsagde ham, var Holstein, der henviste til, at Fæsteren gennem den Beskyttelse, Lovgivningen bød ham, i Virkeligheden havde en lige saa uafhængig Stilling som Selvejeren. 10 Medlemmer stemte ubetinget for Fæsternes Valgbarhed, deriblandt Lensgreverne Bille-Brahe, Frijs, Holstein, Lerche; 5 stemte derfor paa Betingelse af 5-Aars-Reglens Fastholdelse for Fæstere, selvom den bortfaldt for Ejere. 8 Medlemmer var ubetinget mod Fæsternes Valgbarhed, deriblandt de senere Stænderdeputerede Hvidt, Stenfeldt og Brinch-Seidelin, der saaledes vilde spærre Vejen for en Samfundsklasse, som efter deres Tanke maatte blive Godsejernes Hjælpetropper. 11 vilde gaa med til Valgbarhed for de hoverifri Fæstere, de 9 dog paa den Betingelse, at Beneficiarer fik den samme Ret, og de 2 vilde forudsætte en Besiddelse af 5 Aar¹⁾).

Ogsaa angaaende *Beneficiarerne* var »de oplyste Mænd« stærkt uenige. Stemmann forsvarede naturligvis med dyb Overbevisning Præsternes Udelukkelse; man vilde, fremhævede han, stille dem bedre end andre Embedsmænd ved at lade en Del af deres Løn medføre Valgbarhed. Af Talere i Forsamlingen henvistes til en Række Forhold, der kunde tale til Gunst for Præsterne: deres Anseelse blandt Bønderne, deres Intelligens, deres Sagkundskab med Hensyn til Bondestandens Kaar, landkommunale Forhold, deres Andel som Landmænd i de offentlige Byrder. Ved Afstemning viste sig 18 at være imod, 16 for deres Valgbarhed. Senere erklærede 18 sig imod, 16 for, at Beneficiarer skulde have Valgret, selvom de ikke fik Valgbarhed²⁾).

Mere liberalt end overfor Præsterne stillede Forsamlingen sig overfor *Jøderne*. Stemmann fremhævede her, at de ikke-kristne stod udenfor »den fælles Tro og fælles Interesse«, der bandt Medlemmerne af et Samfund sammen. Han fandt Til-

¹⁾ Pag. 17—21.

²⁾ Pag. 21—26 og 45—46.

slutning fra den ene af Forsamlingens Biskopper, Ølgaard, der erklærede, at hvis Jøderne var deres Fædres Tro oprigtig hengivne, da tilhorte de med deres Hjerte deres eget Folk, og deres dybeste Interesse havde intet til fælles med Danmark. Ganske modsat mente Sjællands Biskop, at det vilde være uretfærdigt at udelukke Jøderne fra Stænderforsamlingerne, og han benægtede, at de hyldede skadelige Meninger eller nærede Følelser, som ikke var Borgerne gavnlige. Ved Afstemningen var der 11 mod (deriblandt Holstein og Schlegel) og 24 for Jødernes Valgbarhed. Derimod blev det enstemmigt vedtaget, at alle Religionsbekendelser skulde have Valgret, og at ingen særlig Bestemmelse var fornøden i Henseende til Jøders Valgret¹⁾. Af den københavnske Borgmester var iøvrigt Privilegierne fra 1661 blevet tolket til Fordel ogsaa for Jøderne. Schæffer slap intet Øjeblik Tanken paa dette gamle Dokument; selv da der var Tale om direkte Valg, som Forsamlingen enstemmigt sluttede sig til, fandt han Anledning til at sige, at denne Metode ikke var stridende mod Københavns Privilegier²⁾.

Med Hensyn til *Valgcensus* rejstes flere Spørgsmaal. Amtmanden over Bornholm, Jespersen, erklærede det for nødvendigt, at der skete en Nedsættelse for de bornholmske Købstæder. Han og Hammerich stemte for, at der skulde være den mindst mulige Census overalt i Byerne. 12 stemte for, at Census ved Valgretten skulde for samtlige Købstæder nedsættes fra 1000 til 500 Rdl. Men Flertallet holdt paa Udkastets Regler³⁾.

Et Spørgsmaal, som det fra et jysk Standpunkt laa nær at rejse, var Spørgsmaalet om en Nedsættelse af Census for Hartkornet i Jylland; hvis den samme Regel skulde gennemføres her som for Øerne, maatte Resultatet nødvendigvis blive, at der blev langt færre Vælgere indenfor Bondestanden i Jylland end paa Øerne. Ejendommelig nok var det Københavns Over-

¹⁾ Pag. 30—37 og 47. Holstein var saa konfessionelt indstillet, at han sammen med Brinch-Seidelin foreslog, at kun lutherske protestantiske Kristne burde være valgbare; men den aldeles overvejende Stemning var dog for, at der ikke tiltrængtes nogen nærmere Bestemmelse af Begrebet »kristelig« (Pag. 37—39).

²⁾ Pag. 54 (Forh. om Valgmaaden Pag. 50—55).

³⁾ Pag. 67—73 og 76—81.

præsident, Moltke, der foreslog en Nedsættelse til det halve for Selvejeres Valgret og Valgbarhed; de fleste af Jyderne stemte for visse Nedsættelser; men 15 tiltraadede, at Udkastets Bestemmelser om Bondestanden blev gjort fuldstændigt gældende ogsaa i Jylland¹). Det blev endelig drøftet, hvorvidt der i det hele skulde kræves større Betingelser for Valgbarhed end for Valgret. 18 holdt her paa, at dette ikke skulde være Tilfældet, deriblandt Holstein, Reventlow, Hvidt, Estrup, Hammerich, Benzon, medens 17 tiltraadte Udkastet; Hvidt og Benzon vilde dog have en Undtagelse gjort for Fæstebønderne. Hvidt, der er blevet opfattet som Lederen af den mere liberale Fløj i Forsamlingen, viser her netop den typisk »liberale« Frygt for de af Godsejerstanden formentlig afhængige Fæstere²).

Under sin Deltagelse i disse Forhandlinger om Valgrettens og Valgbarhedens Udstrækning henviste Ørsted gentagne Gange til udenlandske Forhold, bl. a. Frankrigs Valglove. Givet var det, at den paatænkte danske Forfatning i denne Henseende vilde blive forholdsvis meget demokratisk, og man kan næppe tænke sig, at det gennemgaaende for »de oplyste« har staaet som en tiltalende Mulighed, at Bønder og Smaa-borgere skulde finde paa at vælge mange Folk af deres egen Midte til Stænderne³). Under en Debat om, hvorvidt Vælgerne skulde være bundet til samme Valgklasse i deres Valg af Repræsentanter, erklærede Treschow, at han tiltroede »Bonden saavel som Købstadborgeren den Beskedenhed, at han ved, hvad han formaar og ikke formaar, og den Retsindighed, at han ej saa meget vil tage Hensyn til sin egen specielle Interesse som til, hvad der gavner det hele«. 18 kunde tænke sig fuld Frihed til at udtage Repræsentanterne af alle Valgklasser (6 vilde dog have Undtagelse gjort for Sædegaardsejerne), men

¹) Pag. 83—87.

²) Pag. 96—101; om Hvidts førende Stilling jfr. Fr. Hammerich: Et Levnedsløb, S. 265.

³) Ørsted vil i sine Livserindringer (II, S. 230) hævde, at de oplyste Mænd meget vel kunde have slaaet sig til Taals med højere satte Valgbetingelser og endnu hellere med indirekte Valg, naar noget lavere Betingelser for Valgretten dermed havde været forbundne: »Men de fleste fandt det mindre passende til deres Stilling at slaa af paa det, Regeringen havde fundet at kunne indrømme, og tiltroede sig ikke Indsigt nok til at have en sikker Dom over saa vanskelige og omtvistede almindelige Spørgsmaal af den politiske Bygningskunst.«

17 tiltraadte Udkastets Bestemmelser paa dette Punkt; af dem vilde Hardenberg-Reventlow have, at Vælgerne kun maatte vælge Personer fra Distriktet¹⁾.

Med Hensyn til selve Afstemningsmetoden erklærede Holstein sig for skriftligt Valg, »fordi han ikke tør forudsætte den Frimodighed hos Vælgerne til at afgive Stemme, som anses nødvendig, for at mundtlige Valg kan tilraades«. Lensgreven fra Holsteinborg ønskede altsaa absolut ikke at faa Midler til at øve noget Valgtryk paa sine Fæstebønder. Der var ialt 11 Medlemmer, der stemte for, at »det bør overlades til enhver, om han vil stemme mundtlig eller ved Seddel uden Navn, der indlægges i en lukket Kasse under fornøden Kontrol for, at enhver kun afgiver een Stemme« (blandt de 11 var to andre Lensgrever: Lerche og Hardenberg-Reventlow). 23 holdt derimod paa Udkastets Bestemmelse om, at Stemmeafgivningen skulde foregaa offentlig til en Protokol, Schlegel dog med den Tilføjelse, at enhver, der ved Sygdom eller Fraværelse var hindret i at stemme mundtlig, skulde kunne indsende en Stemmeseddel²⁾.

Som man saaledes ved Spørgsmaalene om Afstemningsteknik var inde paa at drøfte meget »moderne« Fremgangsmaader, kom man ved hele denne Drøftelse af Valgregler endog til at strejfe et saadant Problem som Kvindevalgret. Stemmannødte naturligvis ingen Modsigelse, da han betegnede det som »en Selvfølge, at Fruentimmer ej kan vælges til Medlemmer af Stændernes Forsamlinger«, men Schlegel rejste i anden Sammenhæng det Spørgsmaal, om ikke Kvinder kunde faa Valgret paa lignende Maade, som naar adelige Enker kunde lade sig repræsentere ved Fuldmagt paa de gamle Landdage; herfor ytrede sig dog ingen Stemning i Forsamlingen³⁾.

Som Mødested for Stænderne blev Roskilde godkendt med 28 Stemmer; enkelte københavnske Medlemmer vilde have Moderne afholdt i Hovedstaden, men nogen almindelig Uvilje mod, at Regeringen lod Forsamlingen komme paa Afstand af sig, var der altsaa ikke; iøvrigt stemte Hardenberg-Reventlow

1) Pag. 101—04.

2) Pag. 130—32.

3) Pag. 5 og 48—49.

for Næstved, Holstein og Stenfeldt, skønt begge Sjællændere, for Odense¹⁾).

Hvad Spørgsmaalet om Diæterne angaar, opponerede de oplyste Mænd ikke mod den Betragtning, som Ørsted udviklede for dem: at en saadan Godtgørelse var nødvendig »efter Nationens økonomiske Tilstand«, skønt det i og for sig vilde have været bedre, om den havde kunnet undværes, og skønt det maatte undgaas, at den blev nogen Drivfjeder til at attraa Sæde i Stænderforsamlingerne. Det overvejende Flertal ønskede Beløbet sat lavere end efter Udkastet; 11 stemte for 3, 19 for 4 Rdl.²⁾ Naturligvis var man klar over, at der vilde blive et stort Ekstraarbejde for de Stænderdeputerede, der skulde fungere som Forsamlingernes Sekretærer efter Valg saaledes som bestemt i Udkastet; kun 4 var dog for kgl. udnævnte Sekretærer, foruden at Biskop Müller vilde have kgl. Protokolførere, og blot 10 krævede en ubetinget Ret for Forsamlingen eller dens Præsident til selv at hente Sekretærer udefra; fremherskende var blandt »de oplyste« som blandt »de erfarne« Frygten for at drage Fremmede ind i Forsamlingerne³⁾). Under en Debat vedrørende Stændernes Ret til at værne om deres Medlemmers Selvstændighed og Ukrænkelighed krævede Schlegel, at Medlemmerne skulde have fornøden Sikkerhed til at fremsætte frimodige Ytringer, og Hardenberg-Reventlow, at de overhovedet ikke burde kunne drages til Ansvar for Udtalelser i Forsamlingen; men Forslag i denne Retning stilledes dog ikke til Afstemning⁴⁾).

Medens 25 billigede den Bestemmelse i Udkastet, at de Deputerede ikke maatte læse deres Taler op, erklærede 10 sig for at give en Tilladelse hertil, — naturligvis ud fra Hensynet til dem, der i mindre Grad forstod at udtrykke sig flydende⁵⁾). Dette Hensyn blev gjort stærkt gældende af Stemann, da man skred til Drøftelse af det store Spørgsmaal om *Offentligheden* i Stændernes Forhandlinger.

Stemann indledede denne Forhandling⁶⁾ med at udvikle,

¹⁾ Pag. 147—48.

²⁾ Pag. 230—36.

³⁾ Pag. 163—65.

⁴⁾ Pag. 177.

⁵⁾ Pag. 192—95.

⁶⁾ Pag. 200—228.

hvorledes ikke alle Forsamlingens Medlemmer vilde være istand til at udtrykke sig »flydende og med Lethed og streng Consequents«, og det vilde blive højst uheldigt, om nogen af disse Medlemmer saa tilmed skulde tale for et stort, ham ubekendt Publikum under Frygt for, at hans Tale skulde blive Genstand for Spydigheder og Haan fra dette Publikums og maaske endog fra de offentlige Blades Side. Som Motiver for at ønske sig en saadan Offentlighed tænker Stemann sig Nysgerrighed, Lyst til at lade egen Visdom skinne, ukaldedes Lyst til at gore deres egne Meninger og Interesser gældende. I disse Synspunkter fik han mere eller mindre Medhold fra flere Sider. Meget kraftigt udmalede Sjællands Biskop de Ulemper, der vilde følge af offentlige Forhandlinger: »Mange kunde da ej sige deres Mening, fordi Undseelse vilde binde deres Tunge, mange turde det ej af Frygt for at mishage de magthavende eller dem, med hvem de staaer i Forbindelse, eller for at blive omtalt i de offentlige Blade, og mange vilde det ej, enten af Retsindighed for ikke at meddele hvad, offentlig meddelt, kunde skade, eller af Egenkærlighed, for ikke at maatte fra-gaa hvad de engang offentligen havde vedgaaet«¹⁾.

Ganske modsat hele denne Tankegang udviklede *L. N. Hvidt* en Række Grunde, der talte for en fuldstændig Offentlighed af Stændernes Forhandlinger: at Statens Borgere lærte de Sager at kende, som var under Behandling, at derved »den Masse af Kundskab«, der stod udenfor Stænderne, kunde blive sat ind paa en Droftelse af disse Sager i Pressen, at der blev en Garanti imod, at de Deputerede lod sig lede af eensidige og egenyttige Hensyn, at Interessen i Folket kunde blive vakt »for denne herlige Institution«, at Offentlighed ikke vilde fremkalde Gæring men tværtimod forebygge Agitation, endelig Historiens Vidnesbyrd om, at Statsanliggender i Danmark altid er blevet offentlig behandlet, saa ofte Folket har taget nogen Del deri²⁾.

Hvidt stod her som den ivrige Hovedtalsmand for et udpræ-

1) Pag. 211. — Stemann har efter Hammerichs Beretning ikke forsømt at underbygge sine Advarsler ved konkrete Eksempler: »Hvis nu«, skal han have sagt, »en Snedkermester blev Deputeret, og man havde en Sag om Snedkersvende for, og disse var tilstede mellem Tilhørerne, kunde samme Mester jo saare let blive forbløffet.« (Fr. Hammerich: Et Levnedsløb, S. 266).

2) Pag. 205 ff.

get »liberalt« Krav¹⁾. Men Stemann havde haft en særlig Trumf at spille ud: han havde kunnet slutte sin Tale med at oplæse en »officiel Meddelelse« fra den preussiske Udenrigsminister, Ancillon, til den preussiske Gesandt i Kobenhavn, Raczynski, angaaende dette Spørgsmaal. Den gik ud paa at dementere et til Kobenhavn kommet Rygte om, at Preussen vilde imodekomme et Andragende om Offentlighed, som var blevet rejst af Østpreussens Stænder. I Meddelelsen var det betonet, at »Forhandlingernes Form og Publikums Udelukkelse fra Forsamlingerne« for en meget væsentlig Del havde betinget den Nytte, man havde haft af Provinsialstænderne, og Preussen kunde ikke andet end se med Uro paa Forholdenes Udvikling, saafremt Hans Danske Majestæt, under sine Efterligninger af den i sig selv saa smukke preussiske Stænderinstitution, vilde fjerne sig fra de Principper, der her var fulgt med Hensyn til Forsamlingernes Offentlighed²⁾.

Om denne Meddelelse, der blev givet »i Fortrolighed«, skriver Estrup, at den virkede som en Trusel; det er i hans Øjne »krænkende for enhver dansksindet« og maa fremkalde »den ubehagelige Tanke om vores liden politiske Magt«, at Kongen saaledes vil tage Hensyn til en fremmed Regering. Borgmester Schæffer protesterede imod de Argumenter, som man vilde hente fra politiske Betragtninger. Imidlertid maa det antages, at den preussiske Depeche virkelig har gjort Indtryk paa Forsamlingen. Resultatet ved Afstemningen blev, at 13 stemte for, 13 imod den fulde Offentlighed for Stændernes Forhandlinger, medens 9 ikke vilde have en saadan Offentlighed »for Tiden«. 15 stemte for, at der skulde udgives et Blad med Referater af Forhandlingerne, medens 9 blot vilde

¹⁾ Med god Grund kunde han ogsaa beraabe sig paa »den offentlige Stemme«, der havde lydt ret kraftigt netop i denne Sag. Københavnsposten for 10. Juli 1832 hilser »den forventede Dag«, da de oplyste Mænd træder sammen, med en Artikel, der fremhæver dette Ønske stærkt: »Bliver Provinsialstændernes Forhandlinger offentlige, da pris dig lykkelig Fædreland!, bliver de det ikke, kan der let opstaa Tvivl, om Institutionen vil være af væsentlig Betydning« (jfr. en Artikel i samme Blad for 12. Juli: »Et Par Ord i Anledning af de erfarne og oplyste Mænds Forsamling«).

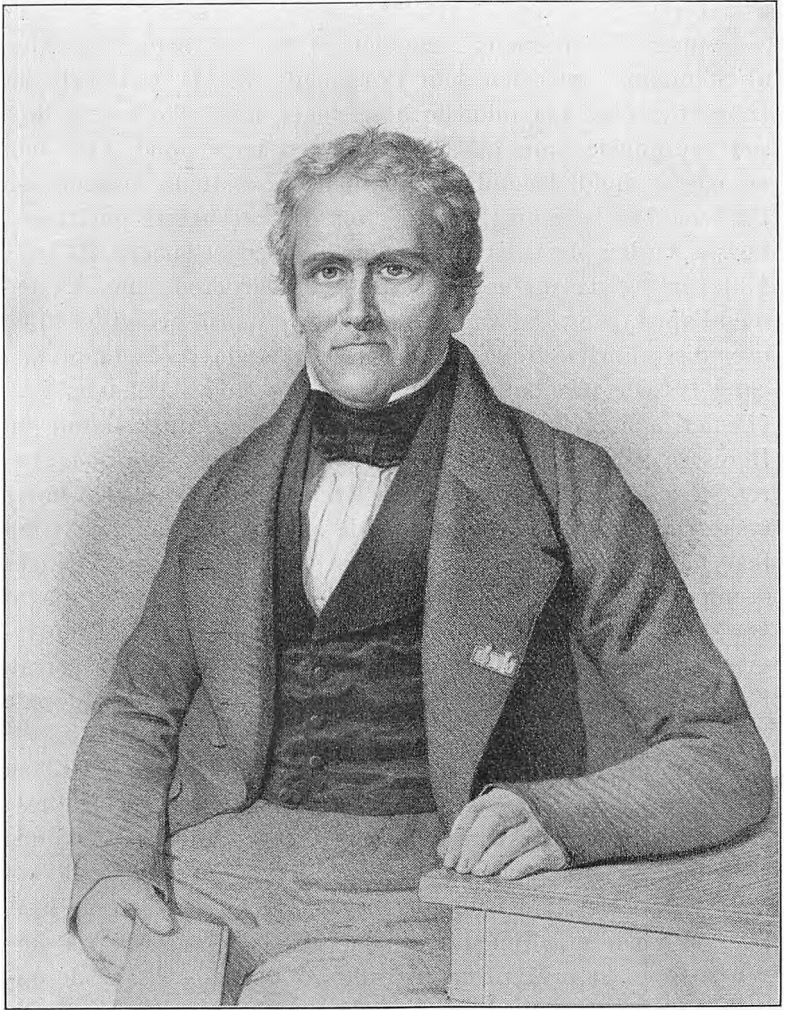
²⁾ En Afskrift af den paagældende Meddelelse, dateret 14. Juli og oversendt til Stemann ved Skrivelse fra Gesandten af 26. Juli, findes i Stemanns Privatarkiv B. 2 d. (Originalen i Gehejmestatsarkivet i Berlin). Den former sig naturligvis som en Depeche fra den preussiske Udenrigsminister til den preussiske Gesandt, ikke som nogen Note til den danske Regering.

have saa megen Offentlighed, at Motioner, Motiver og Resultater blev offentliggjort, naar Forhandlingerne var afsluttet. Forslaget var stillet af Biskop Müller, og de eneste, der sluttede sig til det, var Bornemann, Bille-Brahe, Frijs, Erichsen, Schønning, Ølgaard, Fjelstrup, Møller, Finn Magnussen. Disse Folk udgjorde det »Højre« i Forsamlingen, der var stemt for en Ordning, der ligesom den preussiske gav Offentligheden den allernødtørftigste Besked om, hvad der var foregaaet i Stænderne, og først efter at Forhandlingerne var afsluttet. Det var denne Ordning, den preussiske Regering var saa tilfreds med og fandt efterlignelsesværdig for Danmark.

Alt i alt udfoldede »de oplyste Mænd« langt mere Kraft og Oppositionslyst i deres Drøftelser end »de erfarne«. Det var her gaaet anderledes end ventet¹⁾. Stemann havde haft Brug for sin Myndighed for at holde »de oplyste« indenfor Rammen af de kongelige Bestemmelser.

Morsomt fortæller Estrup, hvorledes han havde truffet Stemann i Krigshumor, mindst af alt oplagt til at lade sig skræmme bort fra sine Principper: han var, erklærede han overfor Estrup, ikke bange for at sige nogen sin Mening, »han var i den Alder, at han ikke var bange for noget, end ikke for sit Hoved«. Da den meget talende Stenfeldt paa et af de senere Møder (11. August) vilde rejse det forbudte Spørgsmaal angaaende Udkastets første Paragraf, for Stemann, skriver Estrup, op »lig en brølende Love med et aabent Svælg« og erklærede, at dette laa udenfor Forsamlingens Competence, og at han vilde opløse den, hvis den indlod sig herpaa. Det var anden Gang, at Stemann paa denne Maade vilde »intimidere« Forsamlingen, men Estrup mener, at Situationen, om Stemann havde gjort Alvor af saadanne Trusler, vilde have udviklet sig i Retning af en Klage til Kongen og Stemanns Afskedigelse som Minister; han bemærker i denne Sammenhæng, at Ste-

¹⁾ Biskop N. Fogtmann i Ribe skriver 2. Maj til Professor P. Hjort i Sorø om Tilfredsheden med Valget af »de erfarne« i Hertugdømmerne, Utilfredsheden med Valget af »de oplyste« i Danmark, men kan 11. August takke for en Meddelelse om »de oplyste«s Virksomhed med den Tilføjelse: »Det synes at gaa bedre, end man havde ventet«. (Breve til P. Hjort. Ny Samling, S. 98 og 104).

GROSSERER L. N. HVIDT

mann er »ilde lidt« og har sat sin sidste Rest af Popularitet overstyr¹⁾).

Gennem Hammerichs Meddelelse²⁾ har vi denne Skildring af Stemanns Optræden som Præsident: »Sagde en noget, der behagede ham, saa nikkede han, noget, han ikke kunde lide, saa brummede han; gik Afstemningen ham imod, blev han »muggen«, holdt Haanden for Øjnene og stottede Armene paa Bordet.« Det hele gik ikke til efter den strengeste parlamentariske Orden, og helst kom Stemann med et spøgefult Indfald; nu og da under Ordskiftet bombarderede han Ørsted med Papirkugler. Der var saaledes et vist dansk gemytligt Præg over disse Forhandlinger. Schæffer erklærede, da Stemann engang tyssede paa hans bestandige Tale om Københavns Privilegier, at han ikke lod sig bringe ud af Fatning: »I mig vil Deres Excellence altid finde den samme Mand«. »Ja, ja«, svarer Stemann, »De skal passe paa Byens Privilegier«. Den halvtyske Hardenberg-Reventlow sagde stadig: »sodant har vi det ikke i Braissen« (Preussen), og han vilde levere sine Ytringer egenhændigt til Majestæten og bede Allerhøjstsamme om at konferere dem med Protokollen. Lidt mere jævnt har Proprietær Berg taget paa det hele: han kunde, erklærede han privat, Fanden gale mig ikke begribe, hvad de sad og disputerede over Dag ud og Dag ind; det hele var jo som Fod i Hose.

»De oplyste Mænd« maatte samles til Mode 22 Gange i Løbet af godt og vel 5 Uger. Arbejdet, der har interesseret de fleste af dem, men hvortil de var kommet ganske uforberedt, kunde saaledes være forceret nok. Ligesom det var sket med »de erfarne«, blev der budt »de oplyste« en rigelig Mængde af festlige Adspredelser. Stemann holder Middags- og Aftenselskaber, hvor — som Mynster har udtrykt det³⁾ — ogsaa »de oplyste Koner« kom med. Ved saadanne Festligheder kunde de

¹⁾ Estrups Dagbog, S. 7 og 37 f., jfr. Fr. Hammerich: Et Levnedsløb, S. 266. Om Stenfeldt bemærker Estrup et andet Sted, at mange saa paa ham med ikke gode Øjne, fordi han altid vil føre Ordet; Estrup mener selv, at Stenfeldt nok taler vel meget, men at det, han siger, er grundigt og godt. (Dagbog, S. 19).

²⁾ Se her i det hele Hammerich anf. Sted, S. 263 ff.

³⁾ Nogle Blade af Mynsters Liv og Tid, S. 238. — Mynster har hørt om Forhandlingerne, at »der skal forekomme meget godt og dygtigt«, og »Konferensraad Ørsted siger, at disse Forhandlinger interesserer ham meget«. Den værste til at holde lange Taler skal Schlegel være, men uheldigt for Forhandlingerne er det, at Stemann fremskynder dem saa voldsomt (Protokolføreren er ved at arbejde sig ihjel).

to høje Kancelliherrer, Stemann og Ørsted, ogsaa fraternisere med en Grosserer og »Agent« som Hammerich — en af de Oplevelser, som »Agenten« ikke har undladt at meddele Efterslægten.

Ørsted har haft en heldig Optræden i disse Forhandlinger; han maatte lige saa vel som Stemann optræde til Forsvar for Udkastet, men Maaden, han gjorde det paa, har været en anden. Han vandt derfor i Popularitet, samtidig med at Stemann tabte. P. V. Jacobsen vil vide, at »de Vise« især beundrede den sidste Tale, Ørsted holdt ved Forsamlingens Slutning¹⁾. Denne Tale foreligger ikke; derimod har vi de Ord, Stemann udtalte ved Afskedsrådet 17. August, og hvori han forestillede Forsamlingen, at Kongen nu vilde tage de forskellige Meninger og de Grunde, hvorpaa de støttede sig, under Overvejelse, og derefter tage den Beslutning, »hans Visdom, hans inderlige Faderkærlighed for sit Folk og den højere og mere omfattende Synspunkt, fra hvilken han overskuer det hele i sin Sammenhæng, viser ham at være mest gavnligt for Staten og mest egnet til at rodfæste sand Borgerlykke«. Stemann glemmer ikke at formane Forsamlingen kraftigt til at bevare Tavsheden om Forhandlingerne.

Ved en Afskedsfest samme Dag fik Kancelliets Chef endnu engang Lejlighed til at bevidne de oplyste sin Agtelse for »det Kongen tro hengivne Sind«, de havde lagt for Dagen, og til at anbefale sig deres »vedvarende Venskab«, og han gav sin Hyldest til Kongen dette svulmende Udtryk: »Højt luer Kærligheden for vor *vise, ejegode* Konge i hver dansk Barm. — Ved ham hænger *taknæmmelighedsfuld med barnlig Tillid* alle Danskes Hjerter. — Hans Held er Danmarks Held. — Ham vor *elskte Fader* velsigne Gud, og længe leve, Os til Velsignelse, Frederik den Sjette, den ypperste blandt alle *gode* Konger.«²⁾

Efter denne Salut kunde »de oplyste« endelig drage hver til

¹⁾ Breve fra P. V. Jacobsen, S. 180 f. — P. V. Jacobsen har hørt, at bl. a. Sjællands Biskop »har taget Bladet fra Munden«. Stemann »er blevet endnu værre anset, end han alt var det«, han var især i Begyndelsen temmelig grov; »men efter at en Agent Vogt fra Svendborg (skal være: Voigt fra Faaborg), mod hvem han saaledes havde været uartig, tog sin Hat for at gaa bort, noget, som Stemann dog straks selv forhindrede, blev han mere forsigtig«.

²⁾ A. K. A. 4 a. Stemanns Afskedsskaaler 17. August 1832 (man finder her i det hele Opskrifter til Stemanns Taler og Meddelelser til de oplyste Mænd).

sit. I deres Betænkning til Kongen¹⁾ havde Loyaliteten faaet kraftigt Udtryk. Det blev fremhævet, at Kongen havde fattet sin Beslutning om at indføre Stænder, »uden at nogen Gæring i Gemytterne havde fundet Sted i Danmark, som trængte til at beroliges, uden at nogen Opfordring var foregaaet eller noget Ønske lydeligen ytret«. Taknemmeligt blev der kastet et »Blik paa de Rystelser og Omvæltninger, der udenfor os bevæger saa at sige den hele Jord«. Derefter fulgte Redegørelsen for de Standpunkter og Ønsker, der var blevet gjort gældende baade fra Flertals og Mindretals Side. Til Flertallets Ønsker horte altsaa blandt andet, at der skulde være lige Betingelse for Valgret og Valgbarhed, at der skulde foretages visse Nedsættelser af Census i Købstæderne og i Jyllands Landdistrikter, og at Jøder skulde være baade valgbare og Vælgere. Desuden var det vedtaget, at Bygninger paa Landet til en Brandassuranceværdi af 2000 Rdl. burde medføre Valgret, og af andre Punkter, som vi ikke har berørt ved Omtalen af Forhandlingerne, var der navnlig endel, der angik Forretningsgangen og de ydre Former for Stændernes Virksomhed: man ønsker f. Eks., at der kun skal være 1 Kommissarius, at Præsidenten ikke skal kunne vælges ved simpelt Stemme flertal, men at Omvalg skal finde Sted, hvis der ikke straks viser sig at være absolut Flertal for nogen; det henstilles, at Valgperioden bliver 4 Aar²⁾. Alt i alt er det ikke noget radikalt Forslag om Ændringer, der stilles fra »de oplyste Mænd«s Side, om end det gaar lidt videre end det, der var stillet af »de erfarne«. Hvad der skabte Forskellen mellem de to Forsamlinger af indkaldte Raadgivere i Forfatningssagen, var frem for alt, at selve Tonen blandt de kongerigske havde været meget mere livlig og den hele Stemning mere kritisk indstillet end hos de slesvigske og holstenske.

»De oplyste Mænd« anførte i deres Betænkning den Protest, Borgmester Schæffer havde afgivet paa Byen Københavns Vegne. Schæffer selv indgav en Erklæring til Kongen, hvori han hævdede sine Synspunkter. Fra flere af de oplyste Mænd kom der til at foreligge private Betænkninger om specielle

¹⁾ Original i Kab.Ark. ujournaliserede Sager 1832.

²⁾ Jfr. Betænkningens Bemærkninger til § 11 Punkt VII, § 30, § 32 og § 6.

Punkter¹⁾. Grev Lerche foreslog, at Kongen vilde stille en senere Indførelse af Offentlighed i Udsigt; Rosenørn, Ølgaard og Fjelstrup ønskede en Fordeling af Repræsentationen for de jyske Sædegaardsejere med større Hensyntagen til Vestjylland, Fjelstrup foreslog paa egen Haand, at Horsens skulde have en særlig Repræsentant²⁾, Schlegel indgav to Forslag, det ene om større Repræsentation for Universitetet og om Valgret for det i det Tilfælde, at f. Eks. Beneficiarer skulde komme i Betragtning, det andet om Repræsentation for Færøerne paa lignende Maade som for Island. Holstein indgav en udførlig Betænkning, der omhandler fire Punkter: I) at Kongen skal stilles frit i Valget af de fire Mænd, der efter Udkastet er tiltænkt de større Grundejere, II) at Embedsmænd med visse Eksaminer (fra Universitetet, den polytekniske Lærestalt og den militære Højskole) skal have Valgret og Valgbarhed, III) at der skal være en vis organisk Forbindelse mellem de forskellige Stænderforsamlinger, IV) at der skal stilles noget bestemt i Udsigt med Hensyn til Stændernes Indflydelse paa Kommunalvæsenet.

Disse private Forslag blev af Regeringen taget op til Behandling Side om Side med den Betænkning, der udgjorde det samlede Resultat af »de oplyste Mænd«s Forhandlinger. Inkonsekvent var det for saa vidt, at Schlegels Krav vedrørende København og til Dels ogsaa Holsteins Forslag overhovedet kunde komme paa Tale under de følgende Overvejelser, da Valgretsprincippet allerede var fastslaaet i Anordningen af 1831, som det havde ligget udenfor Forsamlingens Competence at beskæftige sig med. Særdeles begrænset var den Opgave, der var stillet »de oplyste Mænd« saa vel som »de erfarne«; bureaukratisk i høj Grad maa man kalde Ledelsen af deres Forhandlinger³⁾. Den kuriøse Tavshedspligt, der blev

¹⁾ Findes i Kab.Ark. ujournaliserede Sager for 1832 (Rosenørns m. fl.s samt Fjelstrups dog i B. F. 3 c).

²⁾ Efter Udkastet skulde Byen være forbundet i fælles Valgdistrikt med Skanderborg; men Fjelstrup finder, at dette er at stille den for ugunstigt i Forhold til andre Byer, og han fremhæver dens Borgeres Flid og Stræbsomhed, deres Kærlighed til Konge og Fødeland, deres Omsorg for de fattige, deres dygtige Agerbrug, deres »Urbanitet«.

³⁾ I sin Samtale med O. Moltke 6. Marts havde Tronfølgeren, ifølge sin Dagbogsoptegnelse, netop brugt det Udtryk, at de indkaldte Mænd blev organiseret som et »Regeringsbureau« med Kancellipræsident og Generalprokurator i Spidsen; modsat betegnede han det 18. Marts overfor Höpp som »libe-

paalagt dem (omend den naturligtvis ikke blev fuldstændigt overholdt), understregede yderligere, at disse indkaldte Raadgivere for Regeringen kun skulde have meget ringe Føje til at føle sig som en grundlovgivende Forsamling, der optraadte paa Nationens Vegne.

Hvad der faktisk sivede ud i Offentligheden om disse Forhandlinger, har nok kunnet vække en vis Opmærksomhed, men dog ikke nogen dybere gaaende Interesse i større Kredse af Befolkningen. Vidnesbyrd om en saadan Interesse foreligger hverken i Aviser eller gennem Udtalelser i bevarede Breve. Paa en morsom Maade karakteristisk er et Brev, som Lektor ved Sorø Akademi Chr. Wilster 18. August 1832 har skrevet hjem til sin Kollega P. Hjort under et Ophold i København. Han oplyser, hvad man taler om i København: »da Patrioternes Tal kun er saare ringe«, er der kun faa Tunger, der syssel-sætter sig med »de vise Mænd« ud fra »sentimentale politiske Forhaabninger«, men med større Graadighed har man lyttet til Fortællingen om den Djærvhed, enkelte af dem (baade Sjællands Biskop og en Agent fra Faaborg) skal have udvist overfor »en vis Mand, som efter Sigende har villet usurpere en Myndighed, der ved lang Vane er blevet en anden Natur hos ham«¹⁾. Den Oplysning, at nogen havde vovet at føre et frimodigt Sprog mod selve Stemann, havde særlig Betingelse for at interessere i Sorø, hvor man gennem saa mange Aar havde haft den strenge Herre paa nært Hold, og hvor Akademiets Lærere havde hyldet ham ved hans Bortdragen med en »underdanigst« Afskedshilsen²⁾.

ralt«, at Komitéen vilde lade Stænderforsamlingerne selv vælge Præsidium og Sekretærer. — Under sin Omtale i senere Skrifter af de erfarne og oplyste Mænds Virksomhed har A. S. Ørsted beklaget, at deres Opgave var saa stærkt begrænset (For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed, S. 34, Oplysninger for Vælgerne i det tredje københavnske Distrikt i Anledning af et dem omdelt Blad (1848), S. 5).

¹⁾ Udvalg af Breve til P. Hjort. Ny Saml., S. 293. — I en fodnote findes her noteret Ørstedes Elskværdighed og »Frisindethed«.

²⁾ Se Udvalg af Breve til P. Hjort (1867), S. 93; det er ikke blevet anset for tilstrækkeligt af denne Kreds af Lærde og Digtere at underskrive sig »ærbødigt« overfor den høje Herre, hvis »Strengthed«, der krydredes ved et barskt Lune, har haft en særlig Evne til at tvinge Omgivelserne i Knæ. Jfr. om P. Hjorts Opfattelse af ham anf. Skrift, S. 94 ff. For Ingemann skal han have været Modellen til Albert af Orlamünde i »Valdemar Sejr« (jfr. Kjeld Galster: Ingemanns historiske Romaner og Digte, S. 191). Om det Stemann'ske Væsens Indvirkning paa en anden Digter se Oskar Thyregod: Christian Bredahl (1918).

Der synes paa denne Tid at være snakket endel i Landet om, at Stemanns Stilling var rokket, ja om, at hans Taburet var i Fare. 25. August skriver Biskop Fogtmann fra Ribe til P. Hjort: »Her har gaaet det Rygte, at Statsminister Stemann skulde være Overpræsident i Altona«. Den Slags Rygter var formodentlig det, der mest beskæftigede den politiske Interesse ogsaa i Ribe. 21. Marts 1832, altsaa omtrent samtidig med de oplyste Mænds Udnævnelse, skrev Fogtmann til P. Hjort: »Her har man dog ingen rigtig Interesse for Provinsialstænder«¹⁾)

Var Interessen for den hele Forfatningssag saa som saa i selve Danmark, syntes der til Gengæld at ytre sig en ikke ubetydelig Interesse fra den udenlandske Stats Side, som var taget til Forbillede i Sagen. *Den preussiske Gesandts Optræden* i Spørgsmaalet om Stænderforsamlingernes Offentlighed frembyder en ejendommelig og karakteristisk Episode.

Med megen Opmærksomhed har den preussiske Gesandt i København, Raczynski, fulgt Udviklingen af de forfatningspolitiske Forhandlinger. Allerede 10. Marts udtaler han i en Depeche Frygt for, at de Mænd, der skal sammenkaldes for Hertugdømmerne, vil lade sig forlede af for megen Hensyn-tagen til den offentlige Mening og optræde for radikalt. 28. April skriver han bekymret om de Festligheder, der har været i Kiel før »de erfarne«s Afrejse fra Byen. 3. Maj skriver han bl. a. om Otto Moltkes Holdning, der ikke forekommer ham helt tilfredsstillende: Moltke har under Drøftelser af Forfatningssagen sagt til ham, at »Tiden har bevæget sig« (le temps a marché), siden Preussen fik sine Stænderforsamlinger. Gesandten har overhovedet haft det Indtryk, at de danske Statsmænd allerede var ved at gaa alt for vidt. 19. Maj beretter han, at han overfor Stemann og Krabbe-Carisius har udviklet det formaalstjenlige i en saadan Gennemførelse af hemmelig Afstemning i Stænderforsamlingen, at hvert Medlem skulde love udtrykkeligt ikke at ville granske, hvorledes de andre havde stemt; begge Ministre har laant ham velvilligt Øre, men uheldigvis er den aabne Form for Afstemning allerede godkendt i Statsraadet. 26. Maj fortæller han med Mis-

¹⁾ Udvalg af Breve til P. Hjort, Ny Saml., S. 107 og 94.

fornøjelse om, at »de erfarne Mænd« vil have udgivet en Stændertidende. 2. Juni bekender han, at Tanken om Offentlighed desværre kun møder svag Modstand hos mange af dem, der har Indflydelse paa Kongens Afgørelse: Krabbe-Carisius vil mene, at Regeringen dog i hvert Fald er interesseret i at kunne skelne mellem Venner og Fjender gennem aabne Afstemninger; Mosting og Kierulf har endog søgt at hævde, at en Stændertidende vil kunne være nyttig.

8. Juni afsender endelig Raczynski en Depeche, der er af en meget indtrængende Karakter overfor Regeringen i Berlin: »De Anstrengelser, man her gør til Gunst for Offentlighed, og den ringe Modstand, som disse Anstrengelser møder, synes saa meget mere værdige til at tiltrække sig Deres Majestæts Regerings Opmærksomhed, som Indretninger af denne Art i Institutioner, hvorom man har bebudet, at de skulde ligne Preussens, ikke vilde kunne undgaa at lade de tilsvarende Ønsker opstaa hos os.« Man vil opdage, at man her har et Middel til at gøre Stænderne til en Magt i Staten og til at gøre Afbræk i Kronens Rettigheder. Gennem tyske Blade har Gesandten stiftet Bekendtskab med et Rygte om, at Preussen allerede nu vil indlade sig paa at gennemføre en saa farlig Ordning ved sine Stænderforsamlinger, men han vil ikke fæste Lid hertil.

Det maa være denne Meddelelse — modtaget i Berlin 15. Juni — der har fremkaldt den senere Depeche fra Preussens Udenrigsminister, som blev et Vaaben i Stemanns Haand overfor Kravene fra »de oplyste Mænd«. Forsaavidt havde Gesandten haft et godt Udbytte af sin overordentlig store Iver paa dette Punkt. Han har været saa ivrig, at han endog (som en bevaret Koncept fra 6. Juni viser) har skrevet til den afgaaede Udenrigsminister Bernstorff om, at han kunde udrette noget godt for Danmark ved at indfinde sig i København og forsøge en Paavirkning af sine gamle Bekendte. 17. Juli skriver han om det hensigtsmæssige i et lille personligt Vink fra Udenrigsminister Ancillon til den danske Gesandt, Reventlow. 28. Juli takker han for den modtagne Besked og beretter, at han har ladet den gaa videre til den danske Udenrigsminister; imidlertid lader Samtaler, han har haft med de danske Statsmænd, en Frygt tilbage hos ham for Sagens videre Udvikling. *Otto Moltke* skildrer han som den, der i særlig Grad er betaget

af den Forestilling, at man maa tage Hensyn til den almindelige Stemning og til, at »Tiden bevæger sig« (le temps marche). Raczynski sætter sit Haab til, at den preussiske Udenrigsminister vil tale fortroligt med den danske Gesandt i Berlin og forklare ham, hvor meget den Sag interesserer Kongen af Preussens Regering.

Efter Afslutningen af »de oplyste Mænd«s Forhandlinger har Raczynski aandet i nogen Grad lettet. Han indberetter 7. August, at den danske Regering dog synes at have trukket sig tilbage fra Randen af den Kloft, i hvilken den stod i Begreb med at lade sig styrte ned; men han mener dog, at med mindre der sker en Indgriben fra Preussens og Østrigs Side, vil Meddelelserne om de danske Stænderforsamlinger faa en anden Karakter end det, der offentliggøres om de preussiske Landdage. 11. August udtaler han sin Glæde over Resultatet af »de oplyste Mænd«s Forhandlinger om det i hans Øjne saa afgørende Spørgsmaal; han mener, det vil gøre Regeringens Stilling let, men omtaler samtidig, hvorledes han under Forhandling med Møsting har faaet nye Indtryk af »Frygt« og »Svagthed« og derved haft en Anledning til at fremsætte nye Formaninger og Advarsler¹).

Hvorledes vurderede Regeringen i Berlin sin københavnske Gesandts saa overmaade virksomme Interesse for de indre danske Forhold? Efterhaanden langtfra med nogen ublandet Anerkendelse, saaledes som det meget tydeligt fremgaar af en Skrivelse til ham fra Udenrigsminister *Ancillon*, afsendt 16. August efter Modtagelsen af de Depecher, hvori Gesandten saa stærkt har slaaet paa Nødvendigheden af en direkte Indgriben fra den preussiske Regerings Side. *Ancillon* lader Raczynski vide, at enhver god Preusser naturligvis maa glæde sig over, at en fremmed Regering vil tage de preussiske Forfatningsforhold til Monster; men den preussiske Konge, der skinsygt maa vaage over sin egen Uafhængighed, kan naturligvis ikke ønske at gribe ind i andre Suveræners Frihed til at træffe de Beslutninger, som de finder passende for deres Landes særlige For-

¹) Der foreligger en — udateret — Skrivelse fra Raczynski til Møsting, hvori R. beraaber sig paa sine Erfaringer som gammelt Medlem af de preussiske Stænder og anbefaler den her gældende Ordning m. H. t. Offentlighed (Møstings Privatarkiv A 3).

hold, eller blot at faa Udseende af at ville en saadan Indgriben. Ancillon haaber derfor, at Raczynski har opfattet hans tidligere Meddelelse blot som Dementi af et Rygte, ikke som noget Forsøg paa at ville give den danske Regering et Raad¹).

Det var imidlertid i den sidstnævnte Retning, den var blevet benyttet af Raczynski og Stemann, og efter sin Ordlyd havde den ogsaa været vel egnet dertil. I Berlin fandt man altsaa snart, at Gesandts fremstormende Iver gjorde et vist Tilbagetog nødvendigt. Fra 18. August foreligger der en Depeche (Nr. 65) fra den danske Gesandt, Reventlow, hvori han efter Anmodning fra Ancillon meddeler, at saafremt Raczynski har udfoldet »en maaske trættende Iver« for at overtale den danske Regering, har han gjort dette af egen Drift; thi den Tanke ligger fjernt fra den preussiske Regering at ville give den danske Konge Raad i denne Sag, som man selv mener at have løst paa en tilfredsstillende Maade, men som man meget vel forstaar, at der kan være Tale om at løse paa en anden Maade under andre Forhold.

Danmark modtog her en klar Tilkendegivelse af, at den i Forholdene mest interesserede af de udenlandske Magter fuldt ud vilde respektere dets Selvbestemmelsesret i forfatningspolitisk Henseende. For Raczynski blev Affæren ingen personlig Succes, og senere fik man fra dansk Side Mod til at ytre en saadan Utilfredshed med ham, at Preussen et Par Aar efter fjernede ham fra hans Post i København²).

Skønt Danske Kancellis Præsident saa skrupelløst havde udnyttet den fremmede Gesandts paatrængende Interesse for de danske Forhold til Støtte for sin egen Politik, kom denne Afære i sit videre Forløb til at understrege, at den danske Regering stod uafhængig i de Afgørelser, der var at træffe med Hensyn til Indretningen af de danske Stænderforsamlinger.

¹) Alle Skrivelser til og fra Raczynski i Gehejmestatsarkivet i Berlin (de citerede Depecher fra R. har — i den kronologiske Orden — Numrene 7, 12—17, 23, 25, 27). Depechen fra Reventlow i Rigsarkivet (Dept. for u. A. Preussen II, Depecher 1832).

²) I Reventlows Depecher fra Efteraaret 1833 er der gentagne Gange Tale om dansk Utilfredshed med Raczynski og om, at han skal forflyttes. Før Udnævnelsen af en ny Gesandt har Ancillon lovet den fungerende danske Chargé d'Affaires i Berlin, Løwenorn, at man vil sørge for, at Danmark, hvis det i de senere Aar har haft Grund til Klage, ikke skal faa nogen Anledning til at klage over det Valg, der nu gøres (Depeche Nr. 47 af 12/7 1834).

5. De sidste Afgørelser.

Det Afsnit af Stændernes Tilblivelseshistorie, der følger efter »de oplyste Mænds« Forhandlinger, er langstrakt i Tid, men ikke meget rigt paa Indhold.

Efter at *Stemann* ved Forestilling af 24. August havde fremlagt de oplyste Mænds Betænkning, blev det ifølge denne Forestilling ved Reskript af 24. November bestemt, at han, *Moltke*, *Höpp* og *Ørsted* paany skulde træde sammen i Komité for at overveje de Forslag, som de erfarne og oplyste Mænd havde afgivet, og i Forbindelse dermed udarbejde nye Udkast til Forelæggelse i Statsraadet — »hvorved stadigen maa have for Øje Vor allerhøjeste Vilje, at saavidt de lokale Omstændigheder og Forhold tillader saadant, de angaaende denne Sag afgivende endelige Bestemmelser skulle være de samme for Kongeriget som for Hertugdømmerne«. Stænderkomitéen afholdt i Januar, Februar og Marts 1833 ialt ti Møder. 28. Maj 1833 — altsaa paa Toarsdagen for de første Stænderanordninger — afgav den sine to Betænkninger vedrørende henholdsvis Kongeriget og Hertugdømmerne¹).

I den danske Betænkning udtaler man sig velvilligt om Rosenørns, Ølgaards og Fjelstrups Forslag angaaende Fordeelingen af Sædegaardsejere i Nørrejylland²). Schlegels Andragende om en Repræsentation for Færøerne afvises, fordi Øernes Amtmand har erklæret, at der ikke er noget Ønske derom i Befolkningen, og fordi Færøerne er »en for indskrænket Provins til at kunne fordre en særlig Repræsentation, ligesom den ingen Samkvem har med det øvrige Danmark, da Handelen udelukkende føres for kongelig Regning«. Ligeledes afvises Schlegels Andragende om flere Repræsentanter for Universitet og Gejstlighed og om en særlig Valgret for Universitetet som Besidder af Jordegods. Med Hensyn til Formen for Islands Repræsentation mener Komitéen ikke at kunne fore-

¹) *Stemanns* Forestilling i Kab.Ark. ujournaliserede Sager 1832. Reskriptet i A. K. A. I. Den danske Betænkning, der er meget lang og leddelt efter Paragraffer, i F. O. Nr. 10, Pag. 189—400. Den tyske Betænkning i »Komité af 24/11 1832« (Betænkning af 28/5 1833) og Kancelliets endelige Indstillinger 1833—34 (i det flg. citeret K. 32). Heri findes ogsaa skematiske Oversigter over de afholdte Komitémøder. Et Udkast af *Ørsted* til den danske Betænkning i B. F. 3 f.

²) De omtalte Spørgsmaal afhandles i de indledende Bemærkninger om § 1 (Pag. 290—305).

slaa nogen Forandring, skont der fra Amtmændene og andre høje Embedsmænd paa Island foreligger Erklæringer til Gunst for en selvvalgt Repræsentation.

Holsteins Forslag faar en ilde Medfart; af rent principielle Grunde kan Komitéen ikke tænke sig at følge hans Ændringsforslag til § 1; men ogsaa de andre Forslag afvises. Lige saa lidt tages der Hensyn til Schæffers Forslag om et andet Valgprincips Gennemførelse for København; Komitéen vil ikke indrømme, at Privilegierne af 1661 har givet Hovedstaden nogen særlig Garanti for en ganske *bestemt* Form for Repræsentation.

I *Spørgsmaalet om Beneficiarenes Valgret og Valgbarhed*¹⁾ fastholder Ørsted et Særstandpunkt. Han henviser til, at Præsterne i Danmark betaler Bankrenter og Skatter lige med Ejendomsmand, og at det vilde være krænkende for dem at staa tilbage for Fæstebønder. Komitéen slutter sig her til Flertallet i »de oplyste Mænd« og kan ogsaa anføre, at de erfarne Mænd praktisk talt er gaaet mod Præsterne ved den Maade, hvorpaa de har formuleret Vilkaarene for, at Besiddelser paa Embeds Vegne skal kunne regnes lige med Ejendom.

Komitéens Flertal vil ikke imødekomme de oplyste Mænds Ønske om Valgret og Valgbarhed for *Jøder*. Ørsted erklærer, at tidligere Betænkeligheder hos ham er blevet ophævet, netop fordi han har set, at Jødernes Delagtiggørelse i politiske Rettigheder ikke vil stride mod den offentlige Mening, og han anfører en Række Grunde: Jøderne vil aldrig kunne skaffe sig en overvejende Indflydelse; deres Udelukkelse vil ikke stride imod den Anordning af 1814, der gav dem de almindelige borgerlige Rettigheder, men det vil være i denne Lovs Aand, at de kommer med; selv lægger de den største Vægt derpaa, saaledes som det fremgaar af en Adresse fra Repræsentanterne for det mosaiske Trossamfund; nægtes kan det heller ikke, at nogle af disse Religionsbekendere »med ganske ualmindelig Kraft griber ind i gavnlige Handel og Industri«. — Ørsted mener ikke, at det vil være nødvendigt at udelukke Jøderne i Danmark, fordi de maa udelukkes i Hertugdømmerne, hvor deres Stilling er en helt anden; men det er netop dette, der

¹⁾ Under Bemærkninger til § 2 (Pag. 307 ff.).

bliver det afgørende Argument for Komitéens Flertal: rent bortset fra, at man ikke vil have Jøder i Forsamlinger, der skal repræsentere en kristelig Nations vigtigste Anliggender, og ikke vil forkynde Jødernes Emancipation, saa gaar det aldeles ikke an paa et saa vigtigt Punkt at bryde med det almindelige Princip, at der skal skabes en ensartet Ordning for de to Dele af Monarkiet¹).

Skønt der ikke blandt de oplyste Mænd var Flertal for at give saavel hoverigørende som hoverifri Fæstere Valgbarhed, fastholder Komitéen paa dette Punkt det oprindelige Udkast, da Valgretten ikke menes at have Værdi for Fæsterne, hvis de ikke bliver istand til at vælge Folk af deres egen Midte²). Komitéen slutter sig til det saavel af de »erfarne« som »de oplyste« stillede Forslag om, at 1 Aars Besiddelse skal være nok for Valgbarhed. Den fastholder paa Trods af Flertallet i »de oplyste«, at Valgperioden skal være 6-aarig³).

Samtlige Forslag, der fra de oplyste Mænds Side har været rejst angaaende Nedsættelse af Census for Valgret og Valgbarhed, bliver afvist, og ikke mindst fremhæves her Hensynet til Hertugdømmerne, hvor der allerede efter Udkastene bliver højere Census; det gaar bl. a. ikke an, mener man, at stille Haderslevbonden alt for ugunstigt i Forhold til hans Nabo i de norrøjske Enklaver. Det er kun Ørsted, der finder, at der foreligger Grunde, der kan retfærdiggøre en Nedsættelse for de mindre Landejendomsbesiddere i Norrejylland (ligesom han kan tænke sig en *Forhøjelse* af Census for Fæsteres Valgret og Valgbarhed til henholdsvis 6 og 12 Tdr. Htk.). Komitéen gaar med til, at Bygninger paa Landet af en vis Værdi skal medføre Valgret og Valgbarhed for deres Ejere⁴).

Meget grundigt gennemgaar Komitéen de mange specielle Bestemmelser vedrørende Valgdistrikternes Inddeling, Valgenes Afholdelse, Stændernes Forretningsgang osv. Der er

¹) § 3 Nr. 2 (Pag. 312 ff.). Den af Ørsted omtalte Adresse fra de mosaiske Samfund — en »Memorial« til Kongen — findes i B. F. 2 d og er dateret 3. Maj 1832. Rantzau-Breitenburg fortæller i sine Erindringer (S. 26), at to Repræsentanter for den jødiske Menighed i April 1832 henvendte sig personlig til ham om den samme Sag; det forekom ham at være »meget dannede Folk«.

²) ad § 4.

³) ad § 5—10 (Pag. 325).

⁴) ad § 13, 14 og 16.

kun Grund til at omtale lidt af alt dette. Kun Ørsted vil imødekomme de oplyste Mænds Forslag angaaende Formen for Præsidentvalget¹⁾. I Overensstemmelse med »de oplyste« henstiller Komitéen, at der kun bliver een Kommissarius²⁾.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Stænderforsamlingernes Offentlighed er Komitéens Holdning imødekommende overfor de beskedne Krav, der har samlet Flertal om sig, og den gaar med til Udgivelse af et Blad, der indeholder det væsentligste af Forhandlingerne³⁾. Endelig følger man de oplyste Mænd i Forslaget om Nedsættelse af Diætpengene⁴⁾. I rent redaktionel Henseende bliver Resultatet, at den danske Forordning inddeles i et lignende Antal Paragraffer som den tyske.

Som Maalet er fastholdt, at der formelt som reelt skal være ensartede Regler for Kongeriget og Hertugdømmerne. Under eet tages der Stilling til baade »de erfarne«s og »de oplyste«s Forslag som i lige Grad gældende for begge Monarkiets Dele. Den noget mere kortfattede Betænkning, der afgives for Hertugdømmerne, kommer i det væsentlige kun til at skille sig fra den danske ved, at den alene gengiver Forslagene fra Komitéens Flertal, ikke nogen Mindretalsopfattelse. Nu som ved Resultaterne af det forrige Komitéarbejde tager Ørsteds Ændringsforslag direkte kun Sigte paa Kongeriget⁵⁾. Af den tyske Betæknings Indhold med Hensyn til Punkter vedrørende Hertugdømmernes specielle Forhold skal nævnes, at Komitéen slutter sig til de erfarne Mænds Forslag om blandet Valg for Købstad- og Landbefolkningen paa Ærø og Fehmern, men derimod ikke vil gaa med til at lægge slesvigske Sogne ind under de holstenske Stænder. Meget karakteristisk (for de Skrupler, Frederik VI stadig har næret med Hensyn til det slesvig-holstenske Ridderskab) er det, at Komitéen efter Kongens Ønske har skullet udtale sig om Klosterforstanderne Ahlefeldts og Rantzaus indgivne Forslag til en Ordning med

1) ad § 57.

2) ad § 50.

3) ad § 84.

4) ad § 85.

5) Dette betyder ikke, at Ørsted under Komitéens Forhandlinger har undladt at ville øve Indflydelse paa Ordningen for Hertugdømmerne. I tre Afskrifter foreligger udførlige »Bemærkninger« af ham til det tyske Anordningsudkast (B. F. 3 d). Han forsvarede her varmt Beneficiarernes Sag, men ikke Jødernes.

valgte Repræsentanter for Ridderskabet. Naturligvis fastholder Komitéen de kgl. Udnævnelser, og den henviser til, at man saaledes bedst tjener det Formaal at sikre sig et »stabilt« og forretningskyndigt Element i Forsamlingerne.

De to Betænkninger knytter sig til to nye Forordningsudkast, hvoraf ogsaa det danske, der omfatter 86 (for Jylland 84) Paragraffer mod den tidligere Redaktions 53, fremtræder som bygget alene paa Forslagene fra Komitéens Flertal¹⁾.

Paa det Tidspunkt, da disse nye vidtløftige Aktstykker forelaa, har Kongen været inderlig træt af den hele Sag og ikke næret noget varmere Ønske end at faa den bragt hurtigst muligt til Afslutning. Han skriver 28. Maj til Møsting²⁾, at han har bestemt, at Forfatningssagen for Hertugdømmernes Vedkommende skal refereres »paa Mandag« (d. v. s.: 3. Juni), da Ministrene Rantzau og O. Moltke har skrevet til Holsten, at Sagen vil faa sin definitive Afgørelse inden hans Afrejse. Det var netop nu, at Kongen som sædvanlig stod i Begreb med at begive sig ud paa sin aarlige Rejse, der i denne Forsommer gik til Holsten; han har gerne villet møde sine Holstenere med et færdigt Resultat, men først og fremmest higede han dog sikkert efter at faa disse Forhandlinger afsluttet. Han maa imidlertid i Brevet til Møsting tilføje, at Prins Christian skal ønske Sagen udsat, fordi han vil se Kommissionernes Betænkninger i Originalen samt begge disses Protokoller. »Jeg agter«, skriver Kongen, »nu i Morgen i Statsraadet at nævne Sagen«; skulde saa Medlemmerne mene, at de ikke kan sige deres Mening om den uden at læse »disse uhyre og kedelige Dokumenter«³⁾, »saa maa Sagen udsættes«.

Det viste sig virkelig, at de Ministre, der ikke havde deltaget i Komitéarbejdet, krævede Tid til at sætte sig ind i alle Dokumenter og ikke vilde slaa sig til Taals med et mundtligt Foredrag. Efter hvad Rantzau-Breitenburg beretter (og ogsaa

¹⁾ Det tyske Udkast findes ved den tyske Betænkning (hvor man ogsaa finder et daarligt Udkast, der har været »fremlagt i Komitéen«), det danske i A. K. A. 2 c.

²⁾ Møstings Privatarkiv A. 2.

³⁾ Den historiske Gransker, der har skullet arbejde sig gennem de samme Papirmasser for at finde Kernerne mellem Avner, har en vis Betingelse for at føle med den gamle Majestæt i dette Suk — forhaabentlig ikke i samme Grad denne Bogs ærede Læsere!

P. V. Jacobsen har hort om), var det netop navnlig Mosting, der ivrigt krævede en Udsættelse¹⁾). Kongen maatte da meget mod sin Vilje resignere paa en øjeblikkelig Afgørelse; men han har efter den paagældende Statsraadsforhandling betragtet det som givet, at Afgørelsen skulde træffes straks efter hans Hjemkomst fra Rejsen. 30. Maj bestemtes det ved et kongeligt Reskript til Danske Kancelli, at Komitéens Udkast for Kongeriget samt de oplyste Mænds Betænkning skulde cirkulere mellem Medlemmerne af Statsraadet, for at de kunde blive istand til at give deres Skøn efter modent Overlæg, og saaledes at en Afgørelse kunde blive truffet »snarest muligt« efter Tilendebringelsen af hans Rejse²⁾).

8. Juni tiltraadte Kongen sin Rejse, der paa Grund af Sygdom skulde trække længere ud end sædvanligt; først 3. August vendte han hjem igen³⁾). Endda skulde det vare et Stykke Tid herefter, før Sagen kom til Afgørelse. 26. August noterer Tronfølgeren i sin Dagbog: »Kongen sagde mig, at han havde bestemt at lade Stændersagen referere i Oktober, saa at der ikke vilde være noget i Vejen for min Rejse« (Prinsen skulde en Tur til Slesvig). Ved en Ordre af samme Dato paalægger Kongen Stemmann at tilstille Tronfølgeren et Uddrag af »de oplyste Mænd«s Forhandlingsprotokol m. H. t. forskellige Punkter (Valgbarhed, Offentlighed, Beneficiarer, Valgcensus i Jylland og paa Bornholm)⁴⁾); herved imødekommes et Ønske, Prinsen har udtrykt i en Skrivelse til Kongen (af 21. August) under Henvisning til det betydningsfulde i at kende »den enkelte erfarne Mands Ytring« om Sagerne. Prinsen har arbejdet flittigt med Sagen — ikke mindst hvor de ydre Omstændigheder syntes ham indbydende til en saadan Beskæftigelse⁵⁾). Men han havde kun en enkelt Stemme i Kongens Raad og ikke nogen særlig afgørende.

Det var gennem Kancellierne, Komitéens Forslag skulde

¹⁾ Rantzau-Breitenburg: Erindringer, S. 37 f; Breve fra P. V. Jacobsen, S. 192.

²⁾ A. K. A. I.

³⁾ Jfr. Khp. for de nævnte Datoer, Rantzau-Breitenburg: Erindringer, S. 44 ff.

⁴⁾ F. O., Pag. 401.

⁵⁾ Han noterer 15. Okt. i sin Dagbog: »Det regnede meget idag, arbejdede i Stændersagen«. Og 17. Okt.: »Det regnede hele Dagen, og jeg var slet ikke ude. Arbejdet i Stændersagen færdigt«.

fremlægges i Statsraadet, og der blev saaledes Anledning for begge Kancellier til at udarbejde nye Forestillinger, der kom til at forme sig som kortfattede Kommentarer til Betænkninger og Udkast.

Slesvig-Holstenske Kancellis Forestilling — dateret 23. Oktober — udtrykker i det væsentlige en enstemmig Tilslutning til Komitéen; anføres kan dog, at Kollegiets andre Medlemmer gik mod Moltke og Höpp i Spørgsmaalet om Æro og Femern for at værne Købstadborgerne her mod at blive overvældet af Landboerne¹).

Mere interessant er *Danske Kancellis Forestilling*²) — dateret 8. November — hvor Modsætningen mellem Stemmann og Ørsted (der ikke selv tager Del i den) paany afspejler sig i en Partideling, der lader Flertallet i Kollegiet yde sin Tilslutning til Standpunkter, som Ørsted har været ene om at hævde indenfor Komitéen. Med Undtagelse af Bentzen slutter Kancelliet sig til Ørsted i Spørgsmaalet om Præsidentvalg og om Beneficiars og Jøders Valg. Ved Spørgsmaalet om Beneficiarer dvæles der i særlig Grad, og det fremtræder derved som det egentlige Hovedpunkt i Forestillingen. Man mener, at Beneficiarerne i Almindelighed maa antages at besidde større Indsigt end de blotte Grundejere, og at de »i Kollision-Tilfælde« efter deres hele Stilling »med større Sindighed og Upartiskhed end de blotte Grundejere vil tage Hensyn paa de andre Interesser« end dem, der knytter sig til Grundbesiddelse; der drages en Sammenligning mellem Beneficiarer og Fæstere, og det nævnes som en Urimelighed, at Fæsteren af en Anneksgaard skulde kunne have Valgrettigheder, men Sognepræsten, der udstedte hans Fæstebrev, derimod ikke. — Kancelliet fraraadede ligesom Komitéens Flertal en Nedsættelse af Census for de mindre Landejendomsbesiddere i Jylland; Grunden er ikke Forholdet mellem Danmarks Provinser indbyrdes, men man finder, at i Tilfælde af en saadan Nedsættelse »en Sammenligning mellem Betingelserne for Danmarks og Hertugdømmernes Grundbesiddere og Forskellen i Census for de mindre Ejendomsbesiddere begge Steder vilde blive alt for skærende«. Det danske Kancelli værner her om Ligheden mellem Kongeriget

1) S. H. L. K. Forh. og Beregninger m. H. t. Valgdistrikterne 1831—34.

2) F. O. Nr. 12, Pag. 403—12.

og Hertugdømmerne; det ofrer for denne Lighed Hensynet til store Dele af den jyske Bondestand. I Forestillingen røres ogsaa ved § 1, og Kancelliet anbefaler Holsteins Forslag angaaende de kongevalgte Medlemmer til Kongens Overvejelse.

Fra Midten af Oktober til Midten af November er de Statsraadmøder blevet afholdt, hvor Beslutningerne er blevet truffet angaaende alle de Forslag, der efterhaanden var kommet til at foreligge fra de to Forsamlinger af indkaldte Mænd, Stænderkomitéen og begge Kancellier. Først er Ordningen for Hertugdømmerne blevet behandlet i tre Møder 25. Okt., 30. Okt. og 1. Nov., derefter den danske Ordning i Møder 8., 13. og 15. November. Beslutningen vedrørende Hertugdømmerne er udformet i tre Resolutioner med samme Datering som Statsraadmøderne, for Kongerigets Vedkommende foreligger der en Resolution af 27. Nov. Nogen Oplysning om, hvad der er foregaaet ved Moderne, foreligger i Optegnelser dels af Minister Rantzau, dels af Prins Christian¹⁾.

Begge omtaler de en Diskussion, der endnu under disse Forhandlinger (ved det første Møde angaaende Hertugdømmerne) har fundet Sted om Ridderskabets Repræsentation. Prinsen beklager, at Rantzau ikke optraadte med tilstrækkelig Kraft som Talsmand for Ridderskabet: han »tog egentlig først til Genmæle mod Grev O. Moltke, som ganske uden Grund paastod, at der vilde kunne blive valgt Deputerede, der ingen Grundbesiddelse havde«. Rantzau selv lægger dette Ræsonnement i Munden paa Höpp og bemærker, at han ikke kunde tiltræde denne »haartrukne« Fortolkning, men ønskede af en helt anden Grund ikke at imødekomme Ridderskabet: naar der ikke i de nye Stænderforsamlinger bliver nogen direkte Repræsentation for Ridderskabet, mener han, at det ubeskaaret vil bevare sin nedarvede Ret ifølge de gamle Forsamlinger og den gamle Forfatning, da det skulde være det ejendommelige ved Loven, at den ikke ophævede de enkelte Landsdeles traditionelle Forfatning og gamle Rettigheder.

Efter Prinsens Referat har man især fæstet sig ved, at »Ho-

¹⁾ Rantzau-Breitenburg: Erindringer, S. 77—87; Christian VIII's Optegnelser om Stænderforfatningen m. m. 1830—34, Hæfte a (om det første Møde ang. Hertugd.) og Hæfte c (om det første ang. Danmark). Det ses af Chr. VIII's Dagbog (mærkelig nok ikke af Statsraadsregistret), hvornaar Møderne er afholdte. De kgl. Resolutioner er paaskrevet Forestillingerne.

vedmotivet« for Ridderskabet var at faa Lov til at vælge Repræsentanterne »til begge Stænderforsamlinger som samlet Korps«, og denne Form for Fællesskab mellem de to Hertugdømmer blev naturligvis anset for utilstedelig¹⁾. Diskussionen har langtfra været saa bevæget som om det samme Spørgsmaal 13. April 1832. Naturligvis blev Resultatet, at Ministrene fik deres Vilje til Trods for Tronfølgeren.

Det er interessant at lægge Mærke til, hvorledes Rantzau ræsonnerer helt igennem som Holstener og Adelsmand; karakteristisk er blandt andet hans Protest, da der var Tale om at udelukke Folk, der stod i fremmed Tjeneste, ikke blot fra Valgbarhed, men ogsaa fra Valgret; »thi efter denne Grund-sætning« — bemærker han — »vilde en Ejer af flere adelige Godser, som tilfældigvis staar i fremmed Tjeneste, ikke en-gang faa en Valgstemme«²⁾.

Rantzau var — modsat Höpp — Tilhænger af Jøders Valgret (ikke Valgbarhed), og, som han tilføjer, særlig for Kongerigets Vedkommende. Den sidste og længste Diskussion (i Moderne om den slesvig-holstenske Forordning) drejede sig om Spørgsmaalet Offentlighed. Her er Rantzau uden Resultat optraadt som Modstander af at udgive et Blad, medens Forhandlingerne stod paa, hvad der efter hans Mening vilde være egnet til at skabe »langt større Ophidselse« end selv Adgang for Tilhørere³⁾.

Spørgsmaalet om at tilstaa Beneficiarer Valgrettigheder er allerede blevet drøftet i Forbindelse med det slesvig-holstenske Udkast. Prins Christian beretter, at han talte Præsternes Sag »med megen Varme« og med en vis Virkning⁴⁾. »Dog forefaldt i Løbet af Diskussionen ogsaa den Ytring, at det var ej stor Kløgt eller spekulative Theorier, man søgte i Forsamlingen af

¹⁾ Ordret lyder den paagældende Passus i Klosterforstanderne Rantzaus og Ahlefeldts Andragende: »Dagegen dürfen wir es der erhabenen Gerechtigkeit Eurer Königlicher Majestät empfehlen dem Corps der Ritterschaft Allergnädigst zu verstaten seine acht Landtagsdeputierte frei aus seiner Mitte zu wählen«. Dette maatte vel nok forstaas saaledes, at alle 8 Deputerede skulde vælges som Repræsentanter for hele det slesvig-holstenske Ridderskab uden nogen Deling mellem den slesvigske og den holstenske Afdeling.

²⁾ Rantzau anf. Sted, S. 79.

³⁾ Anf. Sted, S. 80.

⁴⁾ I sin Dagbog for 3. Juli 1833 har Prinsen for Resten noteret en Samtale med Generalfiskal Treschow, hvori denne har talt for Beneficiarers og andre Embedsmænds Valgret.

Provincialstænderne, men bon sens grundet paa Erfaring, og at en Almuemand kunde i den Henseende give lige saa gode Raad som en Gejstlig eller Professor« — en Ytring, der ved sin Klang særlig lader os gætte paa Stemmanns Røst.

Som Höpp for den slesvig-holstenske Ordning var Ørsted paa Embeds Vegne Sagens Referent ved Behandlingen af den danske. Prins Christian skildrer, hvorledes Ørsted talte for Præsters Valgret og Valgbarhed under Henvisning til deres hele Samfundsstilling og til den Fordel, det vilde frembyde, at der af Præsternes Midte kunde tilfores Stænderforsamlingerne dygtige Medlemmer med Kendskab til Almuens Tarv og Kommunalvæsenet. Imod Præsterne talte Stemmann, der har gentaget sin gamle Advarsel mod »hierarkiske« Tendenser, og som ikke vilde høre Tale om en Sammenligning mellem Præsterne og Fæsterne, da de sidstnævnte skulde med dels for at danne en Modvægt mod Godsejerne, dels for at være til Gavn ved Kendskab til deres egne Forhold og ved bon sens. A. W. Moltke fremsatte den Formodning, at Bønderne hverken vilde vælge Præster eller Folk af deres Midte, men snarere f. Eks. Prokuratorer; Prinsen mente, at dette var en yderligere Anledning til dog at skabe Mulighed for Valg indenfor Gejstligheden, en Klasse, der efter hans Mening kunde komme til at gavne Stænderinstitutionen langt mere end Fæstebønderne. Meget skuffet er Prinsen over, at Mosting, skont Tilhænger principielt (og i den tidligere Forhandling om Spørgsmaalet) nu udtalte sig »med megen Tilbageholdenhed« og ligesom ofrede sin egen Overbevisning af Hensyn til Kongen og Stemmann. Brændende varm for Præsternes Sag har Mosting næppe paa noget Tidspunkt været; derom vidner skrevne Bemærkninger, der foreligger fra hans Haand¹⁾. Han benægter her for det første, at Præsterne som Stand har Krav paa at komme i

¹⁾ »Bemærkninger ved Udkastet til Anordningen angaaende Stænderforsamlingernes Organisation« (»Akte vedrørende Stænderordningens Gennemførelse 1831« blandt Frederik VI's Sager i Kongehusets Arkiv). — Om Møstings interesserede Arbejde med Sagen vidner ogsaa »Bemerkungen zu dem Entwurf der Verordnung betreffend die Organisation der Ständischen Versammlung für die Herzogthümer Schleswig und Holstein (K. 32). Angaaende Jøder mener Mosting som Rantzau, at de bør have Valgret, ikke Valgbarhed, og ønsker bestemt, at Valgretten skal gælde ogsaa i Hertugdømmerne, hvis den skal tilstaa dem for Kongeriget. For Resten finder Mosting det ikke passende, at Præster faar med Valgenes Afholdelse at gøre, naar de ikke skal have Valgret selv (og for Kongeriget bliver dette da heller ikke gennemført).

Betragtning, da der overhovedet ikke findes Stænder i Danmark, men i Kraft af »den absolute Suverænitet« kun »to Afdelinger i Staten, nemlig Kongen og Folket«; dernæst taler han med forbeholden Anerkendelse om Præsternes videnskabelige Intelligens, som der ikke vil blive saa stor Brug for i Stænderforsamlingerne, med megen Uforbeholdenhed om, at Præster aldrig vil kunne være saa farlige for Regeringen, da de i Reglen attraar Forflyttelse til bedre Embeder og altsaa er »i alle Henseender afhængige af Regeringen«. I god Traad med hele denne Tankegang, hvorefter der skulde kunne siges meget baade for og imod at give Beneficiarerne Valgrettigheder, faldt sikkert nok Møstings Optræden i Statsraadet. Rantzau noterer, at Prins Christian var det eneste Medlem af Raadet, der for Beneficiarerne Skyld vilde fravige Hovedprincippet i Anordningen¹⁾. Kongens Afgørelse gik Tronfølgeren imod.

Lidt mere Glæde havde den vordende Christian VIII af at gaa stik imod sin egen Yndlingsidé fra April 32 og støtte Holsteins Forslag om at stille Kongen frit i Valget af de 4 Medlemmer, der for Kongeriget skulde svare til de 4 kgl. udnævnte Ridderskabsmedlemmer i Hertugdømmerne, »for at de ved Intelligensen og Dygtigheden kunde give nogen Modvægt mod de overvejende Grundejere, hos hvem disse Egenskaber ej altid vilde findes«. Kongen var ganske vist ængstelig for at gøre en Forandring her, da det kunde tage sig ud, som om Regeringen vilde øve Indflydelse — Møsting mente endog, at helt frit udnævnte Medlemmer vilde kunne opfattes som »Regeringens Spioner«; men Stemann, der nu ikke mente²⁾, man kunde fravige Grundejendomsprincippet uden at være inkonsekvent, fandt paa det Kompromis, at der i Stedet for »større Grundejere« skulde sættes blot »Grundejere«, og det blev saa Resultatet. Den konsekvente Fastholdelse af Princippet har gjort det selvfølgeligt, at den københavnske Borgmesters Andragende blev afvist; den juridiske Garanti for, at dette var i sin Orden, blev givet af Ørsted, som (ifølge Chr. VIII's Notat) udviklede, hvorledes Hovedstadens gamle Privilegier ikke krænkedes herigennem, da de kun fastslog, at Hovedstaden skulde repræsenteres ved Sammenkaldelse af Stænder, men

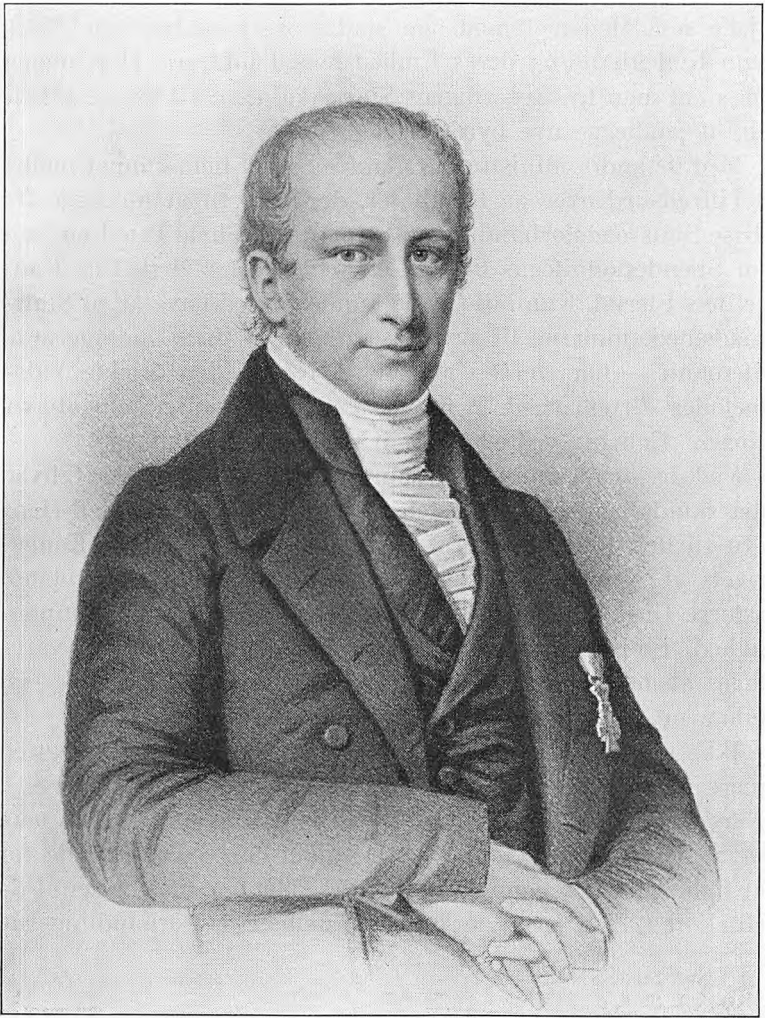
¹⁾ Rantzau: Anf. Sted, S. 83.

²⁾ Jfr. om hans tidligere Holdning ovenfor S. 211 f.

ikke foreskrev selve Repræsentationsmaaden. Holsteins Tanke om at lade visse Eksaminer gælde som Adkomst til Valgbarhed var der absolut ingen Jordbund for. »Den gode Grev Holstein«, erklærede Kongen ifølge Prinsens Referat, »mener det meget godt, men han overlægger ej altid sine Forslag«.

Rantzau-Breitenburg kalder sin Nevø Holstein »en udmærket, brav og redelig Mand, men en udpræget Teoretiker«; Prins Christian betegner han som »et lyst Hoved og Talent«, der blot præges af alt for megen Tilbojelighed til at hænge sig i rene Formaliteter og til at ville behage Folk. Meget misfornøjet er Rantzau med, at Prinsen »forsvarede Idéer og Forslag, som han tidligere selv havde bekæmpet«, og angreb den Bestemmelse (angaaende de kongevalgte Godsejere), hvis egentlige Ophavsmand han selv var. Rantzau holder fast ved Tanken om det nødvendige i at hæve de store Godsejere i Danmark »for saaledes at modarbejde den her herskende, alt for store demokratiske Tendens«. Han ønsker ikke flere af Regeringen afhængige Mænd i Forsamlingerne, »Embedsmænd m. fl., der i Forvejen har Magt nok i dette Land«¹⁾. Medens han ikke vil bryde sig om Smaatterier, lægger han afgørende Vægt paa: »At der overhovedet gennem Provinsialstænderne opstaar et Organ for den offentlige Folkemening, og at Folket derigen- nem vænnes til at beskæftige sig med Statens Anliggender, og at Folkets Repræsentanter, der danner dette Organ, bliver sammensat af Grundejere og ikke blot af Skraalhalse uden Formue og uden Interesse for Statens Vel, det er for mig det vigtigste«. Et meget klart Udtryk er her givet for en Aristokrats Syn paa Forfatningsagen. Denne højadelige Storgodsbesidder og Minister uden Portefølje ser ikke saa lidt anderledes paa den kommende Repræsentations Opgave end hans

¹⁾ Rantzaus Erindringer, S. 81 f. — Sammen med Prinsen har ogsaa hans Kabinetsekretær, Adler, skiftet »Grundsætninger«, og i en Santale med Rantzau erklærede han sig til Gunst for Beneficiarerne; Rantzau undrer sig saare over denne Omskiftelighed i Anskuelse og finder kun een Forklaring: »Dette er uden Tvivl et Kunstgreb fra Demagogernes Side, der særlig her i København har kæmpet mod de nævnte Principper med Hensyn til Grundejendommene, og som nu indfører denne Forandring for at skaffe alle Mennesker uden Ejendom, den saakaldte Intelligens, ind i Forsamlingen og fylde den med Skraalhalse« (anf. Sted. S. 43). Et saadant Udbrud i Anledning af en Tanke om at skaffe skikkelige Landsbypræster en Adgang til at blive valgt som Deputerede!

LENSGREVE F. A. HOLSTEIN-HOLSTEINBORG

bureaukratiske Kolleger i Statsraadet. Han venter, at »disse Roster fra den forstandige og besiddende Klasse i Folket vil tjene som Modvægt mod den stadig overhaandtagende Magt, som Kollegierne og deres Embedsmænd udover«. Han mener bl. a., at man fra Regeringens Side ikke mere vil kunne tillade sig at paalægge nye byrdefulde Skatter¹⁾.

Med de andre Ministre har Rantzau i det hele kunnet mødes i Tilfredshed over de Resultater, der kom til at foreligge fra disse Statsraadsforhandlinger, og som i det hele betød en Sejr for Stænderkomitéens Flertal, et Nederlag for Ørsted og Kancelliets Flertal. Kun lidt Glæde kunde Ørsted have af, at Statsraadsmedlemmerne til syvende og sidst — med Undtagelse af Stemann — har været i alvorlig Tvivl om den direkte Valgmetodes Brugbarhed i Kongeriget og navnlig København. Nogen Ændring vedtoges dog ikke paa dette Punkt²⁾.

Ved de for nævnte kgl. Resolutioner blev det fastslaaet, hvad der skulde ændres i Udkastene. Meget var det ikke. Med Hensyn til den første Paragraf bestemmes det altsaa for Kongeriget, at Kongen ikke skal udnævne 4 Medlemmer blandt »større Grundejere«, men blandt »Grundejere« i al Almindelighed. Endvidere bestemmes, at Færøernes Tarv skal varetages af de samme tre Mænd, som Kongen »indtil videre« vil udnævne til Østifternes Forsamling for Island³⁾.

Ikke mange af de trufne nye Bestemmelser havde iøvrigt en mere væsentlig Betydning. For Valgbarhed skulde kræves 2 Aars Besiddelse, ved Valg af Præsident i Forsamlingerne maa $\frac{1}{3}$ af de afgivne Stemmer være samlet om vedkommende for at ophæve Kravet om Omvalg, Præsidenten maa i den Udstrækning, han selv ønsker det, deltage i Forhandlingerne

¹⁾ Anf. Sted, S. 87 f.

²⁾ Anf. Sted, S. 84 ff.

³⁾ Karakteristisk for Prins Christian er det, at han — ifølge sine egne Optegnelser — havde gjort Bemærkninger i Statsraadet om, at disse Udnævnelser kunde tage sig ud som et Forsøg paa at øge Regeringens Indflydelse i Forsamlingen; han havde derfor foreslaaet, at disse Medlemmer kun skulde tilkaldes, naar islandske Sager blev behandlet, et Forslag, der var blevet støttet af O. Moltke under særligt Hensyn til, at »denne Indretning syntes at skulle blive permanent«, men bekæmpet af Stemann, Mosting og A. W. Moltke og ikke billiget af Kongen. Det holstenske Medlem af Statsraadet beklager i sine Optegnelser levende, at man vilde lade islandske Deputerede indtræde i den sjællandske Forsamling og ikke tiltræde hans Tanke, der lige fra først af var gaaet ud paa, at de Love, der angik Island, behandles paa selve Island af en særlig raadgivende Forsamling der.

(uden Stemmeret), Publikationerne med Meddelelser om Forhandlingerne skal betegnes som »Tidende«, ikke som »Blad«. Valgrets- og Valgbarhedscensus nedsættes for de bornholmske Købstæder til det halve af den almindelig fastsatte¹⁾. Forslaget angaaende Fordelingen af de jyske Sædegaardsejere godkendes, og endnu et Par andre Ændringer sker der med Hensyn til Valgdistrikterne i Kongeriget²⁾. Hvad særlig det slesvig-holstenske Udkast angaar, faar Moltke og Höpp deres Vilje med Hensyn til Ærø og Fehmern. Jøder faar Valgret i Kongeriget men ikke i Hertugdømmerne (ingen af Stederne Valgbarhed).

Endnu i den følgende Tid har Stænderkomitéen været i Virksomhed for at gennemføre den endelige Redaktion af Anordningerne. Henholdvis 26. og 28. Februar 1834 indgav Stemmann og Moltke Forestilling om Kongens Godkendelse af de færdige Paragraffer³⁾. Hist og her er man gaaet lidt videre i den formelle Omarbejdelse, end de kgl. Resolutioner gav Adkomst til. Stemmann fremhæver, hvorledes man paa et enkelt Punkt har villet fastslaa, at fremmed Statstjeneste kun udelukker fra Valgbarhed, medens Valgretten ikke forudsætter andet Undersaatsforhold end det, som altid knytter sig til Besiddelse af fast Ejendom i Landet. Han omtaler, at det i det hele har været Bestræbelsen at tilpasse Formen for de danske Forordninger efter Formen for de slesvig-holstenske⁴⁾ — til det allersidste bliver under Arbejdet med Stænderforfatningens Udformning Idéen om Lighed mellem de to Dele af Monarkiet baade fastholdt og fremholdt.

27. Marts 1834 godkendte Kongen den ændrede Redaktion;

¹⁾ Komitéen havde i sine Bemærkninger til § 14 gjort opmærksom paa, at der p. Gr. af lav Brandassuranceværdi vilde blive faa valgbare i de bornholmske Købstæder, men samtidig ment, at hverken disse eller andre af de mindste Byer havde Grund til at beklage sig over noget saadant, der blot fulgte af »Sagens Natur«.

²⁾ Saaledes imødekommes Fjelstrups Ønske om en særlig Repræsentant for Horsens, et Forslag, der ikke omtales af Komitéen.

³⁾ Forestilling og de tilsvarende kgl. Resolutioner i K. 32. F. O. Nr. 13, Pag. 413 ff.

⁴⁾ I Resolutionen af 27. Nov. var udtrykkelig forudsat visse »mindre væsentlige Redaktionsændringer« ikke blot som Følge af de kgl. Bestemmelser, men ogsaa under Hensyn til, »at de danske og slesvig-holstenske Forordninger ogsaa i Ord og Udtryk bliver saa stemmende som muligt«.

men endnu trak Sagen dog lidt ud; først 15. Maj udstedtes de færdige Forordninger. Dermed var endelig Stænderforfatningen en Kendsgerning.

Dens Udarbejdelse havde strakt sig over ca. halvfjerde Aar, og der kunde med Grund tales om Langsomhed og Sendrægtighed. »Det gaar fordjævelt sent med Constitutionen hos os«, skriver Tscherning i et Brev 22. September 1833¹⁾. Der har gaaet adskillige Rygter om, hvad eller hvem der foranledigede den lange Forhaling. P. V. Jacobsen, der i Foraaret 1832 havde hørt, at Kongen i den Anledning skulde have været nødt til at skælde Stemann ud, kan i Efteraaret 1832 berette, at det var Protester fra Rusland og Preussen²⁾. Der er ogsaa opstaaet Tvivl om, hvorvidt det hele blev til noget³⁾. Har man gennem de bevarede Akter fulgt Sagens Forløb, vil man se, hvor den virkelige Aarsag ligger til Langsomheden, nemlig i den Omstændighed, der som Regel knyttede sig til Enevældens Lovgivning og navnlig ikke let kunde undgaas ved Gennemførelsen af en saa stor Sag.

15. Maj gennemførtes for Hertugdømmerne et dobbelt Lovgivningsværk, ikke blot Stænderforordningerne, men ogsaa Forordningerne om Oprettelsen af *en fælles Overappellationsret og en fælles Provinsregering*⁴⁾. Denne Sags Gennemførelse samtidig med Forfatningssagen svarede for saa vidt til Otto Moltkes udtalte Program fra November 1830: at han kunde gaa med til størst mulig Fællesskab for Hertugdømmerne i administrativ Henseende, men blot maatte forlange, at Stænderforsamlingerne blev adskilt. Ligeledes var der handlet over-

1) Af A. T. Tschernings efterladte Papirer, S. 52.

2) Breve fra P. V. Jacobsen, S. 185. — Rantzau bemærker ved sin Omtale af Sagens Udsættelse omkring 1. Juni 1833, at denne Udsættelse straks af Københavnerne blev opfattet som noget, der skete paa den russiske Kejsers Forlangende — skønt den egentlige Aarsag jo alene var Møstings og andre Statsraadsmedlemmers Lyst til at læse videre i Papirerne. — P. V. Jacobsen ved jo at berette allehaande, derfor ogsaa i det citerede Brev bl. a. om, hvorledes Stemann i over en Maaned har haft en af Kancelliets dummeste og tavseste Skrivere hjemme i sit Kabinet til at skrive rent. Den Tavshed, der omgav hele Sagen, bidrog selvfølgelig til at skabe Jordbund for Rygter.

3) Den senere Stænderdeputerede H. A. Fleischer skriver 12. Maj 1834 til Kabinetssekretær Adler fra Aarhus, at man derovre i Almindelighed ikke vilde tro, at Stænderordningen overhovedet kom istand (Adlers Privatarkiv Pakke 14).

4) Forordningen herom trykt i Kollegialtidende 1834, S. 465—68; jfr. D. R. H., S. 187 f. (det her omtalte Indlæg mod Fællesskabet af J. F. V. Schlegel findes i Kab.Ark. ujournaliserede Sager 1832).

ensstemmende med Höpps Anvisning i hans Betænkning fra December 1830, hvor det var blevet erklæret for uden Risiko at gennemføre saadanne nye fælles Institutioner, naar det blot ikke skete før Stænderforfatningens Udstedelse.

A. S. Ørsted har med god Grund kunnet hævde, at intet var mere fremmed for Regeringens Foranstaltninger i 1834 end den Aand, som man kunde kalde slesvig-holstensk¹⁾). Han har ogsaa haft Ret i at fremhæve, hvorledes Fællesskabet mellem Hertugdømmerne ikke blot var meget ældre end denne Nyordning, men at der end ikke skete nogen virkelig Udvidelse af det hidtil bestaaende Fællesskab i Lovgivning og Administration²⁾). Saa meget er dog givet, at den fælles Lokalregering og den fælles Højesteret betød nye Organer for det gamle Fællesskab. Der var kommet Betænkeligheder til Orde fra dansk Side under Sagens Forberedelse³⁾). Men i Tiden nærmest efter 15. Maj 1834 samlede den offentlige Opmærksomhed sig ikke om dette nationale Problem. Den var først og fremmest rettet mod en rent social Vurdering af Bestemmelserne om den Folkerepresentation, der nu skulde skabes.

6. Den færdige Stænderforfatning.

Den færdige Stænderforfatning for det danske Monarki hviler paa de to Anordninger af 28. Maj 1831 og paa de fire Forordninger, der udstedtes 15. Maj 1834, da der under Hensyn til Adskillelsen mellem Slesvig og Holsten blev givet en Lov for hver Stænderforsamling. Til disse seks Forfatningslove kommer Fortegnelsen over Inddelingen i Valgdistrikterne (d. v. s. indenfor Købstæderne og de mindre Landejendomsbesidderes Klasse). Forordningerne offentliggøres i Kollegialtidende for 27. Maj og 6. Juni 1834. De indledes hver for sig med en Henvisning til Anordningen af 1831 og til, at Kongen

¹⁾ Ørsted: Liv II, S. XIV.

²⁾ Anf. Sted, S. XVII ff.; jfr. Ørsted: »For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed«.

³⁾ I D. R. H. (S. 188) omtaler A. D. Jørgensen, at Prins Christian i sin Kamp for en Deling af Overappellationsretten kun har en svag Støtte i O. Moltke. I sin Dagbog for 5. Marts 1833 noterer Prinsen fra en Samtale med Moltke, at denne »frygter for Modstand fra Höpp og tror ej heller at finde Soutien i Kancelliet selv«.

har overvejet den Betænkning, der er afgivet af henholdsvis de oplyste og de erfarne Mænd. Den sidste Udtalelse havde iøvrigt Møsting i Statsraadet (ifølge Christian VIII's Referat) betegnet som »uden Eksempel« og stridende mod den kgl. Magtfuldkommenhed (medens »de oplyste Mænd« i deres Betænkning forgæves havde bedt om en Tilkendegivelse af, at de ikke havde haft noget at sige overfor Forordningernes § 1)¹⁾.

Ved Stænderforfatningen skete der intet Brud med Enevældens Princip, det var blot en raadgivende Myndighed, der blev tilstaaet Stænderforsamlingerne; Kongeloven stod teoretisk urokket. Samtidig havde Enevældens Stræben efter en ensartet Styrelse for hele Monarkiet fundet en Bekræftelse til Trods for Delingen i Provinser. Ikke blot stemmer den slesvigske Forordning af 1834 — bortset fra Bestemmelserne om Medlemmernes Antal og Fordeling — aldeles overens med den holstenske og paa samme Maade den jyske med den for Østifterne; men i det væsentlige er der givet de samme Regler for Kongeriget og Hertugdømmerne. Om Helstatstendensen vidner ogsaa det Træk, at Island og Færøerne er draget med ind under Østifternes Forsamling; den Ordning, hvorefter Kongen vil udnævne tre med disse Landes Tilstand bekendte Mænd til at tage Sæde i Østifternes Forsamling, fremtræder endda blot som midlertidig og skal bortfalde, »saasnt Omstændighederne tillader at indføre et hensigtsmæssigt Valgsystem i bemeldte Lande«.

Kongen udnævner desuden 2 Gejstlige og 1 Professor (fra henholdsvis Kobenhavns og Kiels Universiteter) til hver Forsamling og ligeledes (i Kongeriget) 4 Grundejere eller (i Hertugdømmerne) 4 Ridderskabsmedlemmer. Af valgte Deputerede er der i Østifternes Forsamling: 12 for Kobenhavn, 11 for Købstæderne, 17 for de komplette Sædegaardsejere, 20 for de øvrige Landejendomsbesiddere — i den norrøyske: 14 for Købstæderne, 12 for de komplette Sædegaardsejere, 22 for de

¹⁾ Hele det sidste Sæt af Love og Bestemmelser i Kollegialtidende 1834, S. 353—465; jfr. om Anordningerne 1831 ovenfor S. 182f., i Kollegialtidende for 1834 findes ogsaa (se Register) en Mængde Fortolkningsbestemmelser, som det efter Udsendelsen har været nødvendigt at træffe baade for Kongeriget og for Hertugdømmerne (bl. a. har begge Kancellier naturligvis benægtende besvaret det Spørgsmaal, hvorvidt Enker kunde have Stemmeret).

øvrige Landejendomsbesiddere — i den slesvigske: 5 for de adelige og andre større Godsers Besiddere, 17 for de mindre Landejendomsbesiddere, 12 for Købstæderne, 2 for de blandede Distrikters Ejendomsbesiddere (Æro og Fehmern) — i den holstenske: 9 for de adelige og større Godsers Besiddere, 16 for de mindre Landejendomsbesiddere, 15 for Købstæderne¹⁾. I den slesvigske har Besidderen af de hertugelige, augustenborgske Fideikommisgodser, i Holsten Besidderen af de fyrstelige, hessenstenske Godser (saafremt vedkommende ikke er umyndig eller i fremmed Tjeneste) en arvelig »Virilstemne«, § 1 (§ 1)²⁾.

Valgret til Stænderne har kun Grundejere, hvortil henregnes Besiddere af Len, Stamhuse og Fideikommisgodser samt Arvefæstere og i Kongeriget tillige Livsfæstere (ved Sameje kan en enkelt af Interessenterne udove Valgretten efter Mandat af de øvrige), § 2 (§ 2). De personlige Egenskaber, der kræves for Valgret, er uplettet Rygte (ikke ved Dom »funden skyldig i nogen i den offentlige Mening vanærende Handling«), 25 Aars-Alder, Fuldmyndighed og Raadighed over eget Bo, § 3. I Hertugdømmerne skal Vælgerne derimod bekende sig til den kristelige Religion (§ 3), der i Kongeriget kun kræves for Valgbarhed, som foruden de nævnte Egenskaber forudsætter, at den paagældende staar i et personligt Undersaatsforhold til den danske Konge uden noget Tjenesteforhold til nogen fremmed Magt, at han har besiddet Ejendom af den gældende Størrelse i 2 Aar, i 5 Aar haft Ophold i Kongens europæiske Lande, har fyldt 30 Aar (Medlemmer af Statsraadet og Kollegierne kan aldrig vælges, Valgdirektørerne ikke i de paagældende Distrikter), § 4 (§ 4).

For ethvert Valgdistrikt vælges lige saa mange Suppleanter som Deputerede, § 5 (§ 5), Valgene foregaar umiddelbart og ved Stemme flerhed, § 6 (§ 6). Valgperioden er 6 Aar, § 7 (§ 7).

¹⁾ Til Købstæderne regnes i Hertugdømmerne ogsaa »de andre Byer, som fornemmelig driver borgerlig Næring«, til Landdistrikterne derimod »de Flækker, hvis Indbyggere fornemmelig driver Jordbrug«.

²⁾ Hvor der i det flg. citeres to Paragraffer ved enkelte Bestemmelser, gælder det første Citat Forordningen for Østifterne, det andet — i Parentes vedføjede — Forordningerne for Hertugdømmerne; de sidstnævnte har aldeles parallel løbende Paragrafering; mellem Kongerigets Forordninger indbyrdes er der den Afvigelse, som de særlige Bestemmelser om København i Forordningen for Østifterne maa medføre.

Valgretten udøves personlig, § 8 (§ 8), en Mand, der opfylder Betingelserne i flere Distrikter, afgør selv, hvor han vil bruge sin Valgret (som kun kan benyttes eet Sted), § 9 (§ 9); flere Ejendomme i det samme Distrikt kan ikke medføre Ret til flere Valgstemmer, men deres sammenlagte Værdi kan eventuelt tjene som Adkomst til een Stemme, § 10 (§ 10). En Deputeret kan godt være Medlem af mere end een Stænderforsamling (hvis det passer med den Tid, da Forsamlingerne holdes), § 11 (§ 11), den valgte maa straks afgøre, om han vil modtage Valget («Vi gør iøvrigt Regning paa, at de Mænd, som ved deres Medborgeres Tillid er kaldt til Sæde i Stændernes Forsamling, ikke uden sær vigtige Grunde vil undslaa sig for at modtaget Valget»), § 12 (§ 12).

For at medføre Valgret skal Assuranceværdien af Ejendomme i København være mindst 4000 Rdl., i Kongerigets Købstæder 1000 Rdl., i Hertugdømmernes Købstæder 1600 Rdl., i deres Landdistrikter 3200, i Kongeriget er Valgretscensus paa Landet 4 Tdr. Htk. Ager og Eng eller 8 Tdr. Htk. Skov- og Mølleskyld for Selvejere, henholdsvis 5 og 10 for Fæstere; Bygninger paa Landet uden Forbindelse med Jordejendom giver Valgret med en Census i Kongeriget af 2000, i Hertugdømmerne af 3200 Rdl. For Valgbarheden gælder i alle de nævnte Tilfælde de dobbelte Betingelser; kun i Godsejernes Valgklasser er der ingen Forskel paa Betingelser for Valgret og Valgbarhed. Til Sædegaardsejerne regnes i Danmark ogsaa Ejerne af den Slags Godser, der skønt ikke mere »komplette« — paa Grund af Bortsalg af Bondegaarde — dog har bevaret Hovedgaardsrettighederne; i Hertugdømmerne horer under den tilsvarende Valgklasse »de adelige Klostre og de Godser, som udøver Jurisdiktion og Politimyndighed over de under samme henhørende, eller som har en Skatteværdi af i det mindste 50.000 Rdl. og derhos er undergivne en højere Jurisdiktion«, §§ 13—16 (§§ 13—15). Om Bornholms Købstæder se ovenfor S. 257).

I København ledes Valgene af Magistraten og de 32 Mænd, i hvert af de øvrige Valgdistrikter af en Valgdirektor (der skal aflægge Troskabsed til Kongen, hvis han ikke forhen har aflagt en saadan Ed). I København finder Valgbehandlingen Sted efter en Inddeling i Sektioner; Byen er en Valgkreds med flere Afstemningssteder; for hver af Kongerigets Købstæder skal der

være een Valgforsamling (uanset om Byen alene udgør et selvstændigt Valgdistrikt eller blot er en Del deraf), for Kongerigets Landdistrikter gælder den almindelige Regel, at de valgberettigede ikke maa have længere Vej end 3 Mil til Valgstedet; for Hertugdømmernes Vedkommende er Valgstederne angivet i Fortegnelsen over Valgdistrikter (hvor flere Byer udgør eet Købstad-Valgdistrikt, er Valghandlingen henlagt til den største af dem). Godsejerne stemmer i Danmark stiftsvis, medens hvert af Hertugdømmerne med Hensyn til denne Klasse udgør eet Valgdistrikt. Ved Valgenes Ledelse medvirker Protokolførere og Assistenten; Grundlaget for Afstemningen er Valglisten, der er udarbejdet i Henhold til de givne Regler og og under Benyttelse af officielle Oplysninger om Ejendommens Værdi og Størrelse og om andre Forhold, der kommer i Betragtning ved Bestemmelsen af, hvem der er Vælgere eller valgbare; disse Lister skal offentlig fremlægges senest 8 Uger før Valget, og Indsigelser mod dem maa være afgivet senest 14 Dage efter Fremlæggelsen¹). Selve Afholdelsen af Valget skal bekendtgøres 8 Dage i Forvejen med Angivelse af Tid og Sted og ved Meddelelse til alle valgberettigede af trykte Fortegnelser over de valgbare. I Sædegaardsejernes Valgklasse udsendes dog Valglisten straks efter at være trykt til alle valgberettigede (som derefter har tre Uger til at gøre deres Bemærkninger); senere bliver der saa her givet Meddelelse om Valgstedet, som er bestemt i det kgl. Kommissarium for Valgdirektøren, og om Tiden, der bestemmes saaledes, at alle vedkommende faar en Frist af 3 Uger (med Hensyn til »Prælaterne og Godsbesidderne« i Hertugdømmerne siges blot, at Valgdirektøren skal kundgøre Listen paa den for andre Bekendtgørelser brugelige Maade, §§ 19—34 (§§ 17—28).

Valghandlingen kan overværes af andre end de stemmeberettigede, § 35 (§ 25), der føres over alt, hvad der foregaar ved Valgmødet, en Forhandlingsprotokol, men der er for selve Afstemningen to særlige Protokoller, den ene med en For-

¹) Fremlæggelsen finder Sted paa Raadhuset og Tingsteder, i Landdistrikterne tillige paa andre passende Steder, for Kongerigets Vedkommende »helst hos Embedsmænd eller Sognefogede«, for Hertugdømmerne bl. a. »hos Præsten«, § 29 (§ 21). Det er i de kongerigske Forordninger ombyggeligt undgaaet at give Præstestanden, der ikke fik Valgret, nogen som helst Opgave i Forbindelse med Valgene (modsat de oprindelige Udkast).

tegnelse over alle Vælgere og til Registrering af, hvem hver især stemmer paa, den anden til systematisk Angivelse af, hvem der overhovedet bliver stemt paa, med Opførelse ved hver enkelt's Navn af alle de Stemmer, han har faaet, § 38 (§ 32).

Enhver Stemmegivende nævner to valgbare Personer for hver Deputeret, som Valgdistriktet har at vælge (men der gives ham ikke Ret til at udpege den ene som Deputeret, den anden som Suppleant), § 40 (§ 34). Efter Optællingen af Stemmer proklameres den eller de, der har faaet flest Stemmer, som valgt, den eller de, der kommer næst efter i Stemmatal, som Suppleanter (Antallet heraf skal svare til Antallet af Deputerede), § 44 (§ 38). Valgene kundgøres i Distriktet, der gives Indberetninger om dem til Kancelliet, § 46 (§ 39), Kongen træffer Resolution angaaende dem, der behøver hans Tilladelse til at modtage Valg, og endelig bekendtgøres for hver Provins under eet Navnene paa alle Deputerede og Suppleanter, § 47 (§ 40).

Ved et kgl. Patent indkaldes Stændernes Forsamling, § 49 (§ 41). Mødestedet er for Østifterne Roskilde, for Nørrejylland Viborg, for Hertugdømmerne henholdsvis Slesvig By og Itzehoe, § 50 (§ 42). Kongen repræsenteres overfor Forsamlingen af en Kommissarius (»igennem hvem alle Forhandlinger imellem Os og Stænderne skal ske«), en eller anden Embedsmand kan dog tilforordnes ham som Medhjælper for at kunne give de fornødne Oplysninger over bestemte Genstande, § 51 (§ 43). Paa den i Patentet fastsatte Dag holdes først en offentlig Gudstjeneste, og derpaa aabnes Forsamlingen af Kommissarius, § 52 (§ 44). Denne har Ret til at bivaane og deltage, saa tit han finder det for godt, i alle Stændernes Forhandlinger (men er ikke tilstede ved Afstemninger, eller naar de færdige Betænkninger forelægges til endelig Prøvelse), § 53 (§ 45). Ingen Deputeret (dog i Hertugdømmerne Indehaverne af de to Virilstemmer) kan befuldmægtige nogen anden til at møde og stemme for sig, enhver skal Dagen før Forsamlingens Aabning melde sig hos Kommissarius. Suppleant indkaldes, hvis et Forfald for nogen ikke kan ventes hævet inden en Uge fra Forsamlingens Aabning, §§ 54—55 (§§ 46—47). Kommissarius indleder straks en Forhandling om eventuelle Spørgsmaal vedrørende Valgs Gyldighed, der afgøres af Forsamlingen, men

lader derefter det ældste Medlem tage Ledelsen af den næste Sag, som er Præsidentvalget, §§ 56—57 (§§ 48—49).

Hvis ingen ved dette Valg opnaar mindst $\frac{1}{3}$ af de afgivne Stemmer, foranstalles et nyt Valg, og hvis dette heller ikke bringer noget saadant Resultat, finder der atter Omvalg Sted, men denne Gang kun mellem de tre, der ved den forrige Afstemning har faaet flere Stemmer end nogen af de øvrige (hvis der er lige Stemmer for flere, der hver for sig har $\frac{1}{3}$ af alle Stemmer, foretages Omvalg mellem disse, og hvis der saa atter bliver Lighed, gør Alderen Udslaget), § 57 (§ 49).

Præsidenten leder Forretningernes Gang i Forsamlingen — »og det uagtet vor Kommissarius er tilstede«. Han skal sørge for, at de Sager, der ikke vedkommer Forsamlingen, henvises til deres rette Plads, det staar ham frit for at deltage i Forhandlingerne, men han kan ikke afgive Stemme. Naar en Sag er behørig drøftet, fremsætter han de Spørgsmaal, hvorover der skal stemmes. Han bestemmer i det hele alt, hvad der hører til god Ordens Vedligeholdelse i Forsamlingen, han fastsætter den Rækkefølge, hvori Sagerne skal behandles, og navnlig har han at sørge for, at Forsamlingens Arbejder fremskyndes mest muligt, og at de kgl. Propositioner stadig gaar forud for de Sager, som rejses af Medlemmer. Saasnart Præsidenten har tiltraadt sin Post, foranstalter han en Vicepræsident valgt (ganske efter Reglerne for Præsidentvalget). Vicepræsidenten erstatter Præsidenten i dennes Forfald, men har ellers kun et almindeligt Medlems Rettigheder og Pligter. Præsidenten foranstalter fremdeles to Sekretærer valgt (ligeledes efter Reglerne for Præsidentvalget). Sekretærerne har nok at gøre: de skal føre Journal over indkomne Sager saavel som Protokol over Forhandlinger i Forsamlingen og deres Resultater, de skal, naar Forsamlingen ikke finder for godt at bestemme anderledes i de særlige Tilfælde, eller Arbejdet i Forvejen er besørget af en Komité, paa Forsamlingens Vegne forfatte alle Betænkninger og andre skriftlige Udarbejdelser. Blot til at føre Kopibog og besørge Afskrivninger kan Præsidenten, til en passende Betaling, antage paalidelige Mænd udenfor Forsamlingen. Ingen kan vægre sig ved at modtage Valget til Sekretær, Vicepræsident eller Præsident, §§ 58—63 (§§ 50—55).

Forsamlingen har i sin Magt at træffe Afgørelse angaaende Paastande, som maatte fremkomme om, at nogen af dens Medlemmer har ophørt at have de Egenskaber, som udfordres til at være Medlem af Stænderne, uden at han selv godvillig vil opgive sin Post (herved bemærkes, at den lovligt valgte ikke mister sin Ret, fordi han for en Tid ophører at besidde en saadan Ejendom, som har skabt Muligheden for hans Valg, naar han blot inden et Aars Forløb erhverver en anden Ejendom af samme Slags; dog maa hans Besiddelsesforhold være i Orden paa det Tidspunkt, da Stænderne indkaldes). Forsamlingen kan — dog kun som Rettesnor for kommende Valg, ikke med nogen Konsekvens for Gyldigheden af allerede afholdte — træffe Bestemmelse vedrørende Berigtigelse af Valglister og saaledes afgøre, hvorvidt Valgret og Valgbarhed med Urette er belaget nogen, § 64 og 66 (§ 56 og 58).

Enhver Deputeret kan stille Forslag eller Ændringsforslag i Forsamlingen, og han er beføjet til at tage Ordet om alle Sager, der er fremme til Behandling. Da han alene har at rette sig efter sin samvitighedsfulde Overbevisning om, hvad der kan fremme det almene Vel, kan han ikke lade sig binde af nogen Instruks af Vælgerne. Blot kan Valgdistriktets Beboere forlange, at han skal forelægge de Ansøgninger og Besværinger, som de maatte ønske at bringe frem for Stænderne, og understøtte dem, forsaavidt det stemmer med hans Overbevisning, § 68 (§ 59). For at Forsamlingen skal være beslutningsdygtig, skal mindst $\frac{3}{4}$ af dens Medlemmer være tilstede; ved dens Afgørelser gør Stemmeflerhed Udslaget; i Tilfælde af Stemmelighed bortfalder Sagen, hvor det drejer sig om private Forslag; men hvor det drejer sig om kgl. Propositioner, skal i saa Fald begge de modsatte Meninger foredrages Kongen, ligesom det her altid vil staa Mindretallet frit for at forlange sin Mening fremstillet i Forsamlingens Betænkning, § 70 (§ 62). Et Medlem indgiver det Forslag, han ønsker at stille, til Præsidenten, der meddeler en Afskrift af det til Kommissarius og kundgør dets Indhold for Medlemmerne ved Opslag paa en Tavle, § 71 (§ 63). Hvis ikke Forsamlingen vedtager, at et saadant Forslag skal behandles i Komité, betragtes det som bortfaldet, § 72 (§ 63). Med Hensyn til de kgl. Propositioner afgør Forsamlingen, hvorvidt der skal foregaa en Ko-

mitébehandling, eller der direkte (i næste Møde) skal skrives til Afstemning om Sagen, § 73 (§ 65). Enhver Komité, der ned-sættes til Behandling af en Sag, skal bestaa af mindst 3 Medlemmer, valgt efter almindelig Flertalsmetode ved skriftlig Afstemning (idet hver Deputeret til Præsidenten overrækker en Seddel med saa mange Navne, som der skal være Komité-medlemmer). Kommissarius har Ret til, skriftligt eller mundtligt, at give Komitéerne de Meddelelser, han finder fornødne, men overværer ikke deres Forhandlinger undtagen efter Indbydelse. En Komité vælger selv sin Formand og bestemmer, hvilket af dens Medlemmer der skal foredrage Sagen i Stænderforsamlingen. Komitémoderne maa ikke hindre Komitéernes Medlemmer i at indfinde sig ved selve Stændernes Forhandlinger, og intet Medlem maa blive borte fra Komitémoder uden Anmeldelse til Formanden. I Komitéerne skal Sagerne fremmes med størst mulig Hurtighed, og deres Beretninger skal rumme Udtryk for baade Flertals- og Mindretalsopfattelser indenfor den paagældende Komité, hvis ikke Mindretallet vedlægger en særlig Betænkning og Indstilling, §§ 74—77 (§§ 66—69).

Efter at vedkommende Komitéforestilling er blevet afleveret til Præsidenten og har ligget til Eftersyn for Forsamlingens Medlemmer i mindst 3 Dage, begynder i Forsamlingen den foreløbige Behandling af Sagen. Naar Præsidenten finder, at Øjemedet med denne Behandling er naaet, skal han, hvis da ikke Forsamlingen, paa Forslag af et Medlem, vedtager en fornyet Komitébehandling, fastsætte en Dag for Sagens endelige Behandling og kundgøre sin Bestemmelse herom paa en Tavle, hvor der ogsaa skal være Plads til de Medlemmers Navne, som ønsker at tale, §§ 78—79 (§§ 70—71).

Medlemmernes Foredrag skal altid henvendes til Præsidenten og holdes staaende fra vedkommendes Plads; de maa aldrig læses op (bortset fra Oplæsning af Forslag og Betænkninger). Ved den foreløbige Behandling af en Sag kan enhver faa Ordet gentagne Gange og har Lov til at begære Oplysninger af Komitéens Referent eller Kommissarius eller Forslagsstilleren; ved den endelige Behandling kan intet Medlem tale mere end een Gang med Undtagelse af Komitéens Referent. Under Forhandlingerne maa ingen tiltale eller ved Navn anføre en anden

Deputeret, Kommissarius eller de Mænd, som maatte være ham tilforordnede, §§ 78, 80 og 81 (§§ 70, 72 og 73).

Den endelige Behandling skal tjene en nøjere og mere sammenfattende Udvikling af det, der allerede er fremkommet under den foreløbige Behandling. Naar en Sag er behørig behandlet, lader Præsidenten foretage en Afstemning. Man stemmer ved at rejse sig fra sin Plads eller blive siddende eller paa anden af Præsidenten bestemt Maade; men Afstemning ved Kugler finder Sted, naar et Medlem forlanger det, eller naar det viser sig umuligt at fremskaffe Stemmeferlighed paa anden Maade, §§ 80, 82—84 (§§ 72, 74—76).

Stænderforsamlingen skal ikke beskæftige sig med Enkeltmands Ansøgninger og Besværinger, men henvise saadanne til Kongen eller til vedkommende Kollegium eller Øvrighed. Dog kan et Medlem, der er bestemt overbevist om Forurettelser udøvede mod enkelte Individuer, fore Sagen frem for Forsamlingen og søge at opnaa dens Tilslutning til en Forestilling derom til Kongen, § 86 (§ 78).

Kommissarius skal sørge for, at det væsentligste af, hvad der forhandles i Forsamlingerne, i en dertil bestemt Tidende bringes til offentlig Kundskab, endnu medens Forsamlingen holdes, efterhaanden som Forhandlingerne om en Sag har fort til et Resultat. To Medlemmer skal vælges til at tilrettelægge Forhandlingernes Indhold for dette Øjemed, dog under Tilsyn og Medvirkning af Præsidenten, der forelægger det udarbejdede for Kommissarius, § 87 (§ 79).

Medlemmernes Diæter beløber sig til 4 Rdl. Solv daglig, hele den Tid, de opholder sig ved Forsamlingen eller befinder sig paa Rejse til den; desuden skal de have 1½ Rdl. Solv for hver Mil, de har at rejse. Om Ligningsmaaden for de Udgifter, Stænderforsamlingerne i det hele medfører, vil Kongen senere træffe Bestemmelse efter indhentet Betænkning fra Stænderne (foreløbig besørger Amtsrepartitionsfonden og Kæmmerkasserne Udbetalingerne til de Deputerede fra henholdsvis Landet og Købstæderne). Iøvrigt skal de Forretninger, som enten Stændervalgene eller Stænderforhandlingerne giver Anledning til, ikke medføre Gebyrer eller Brug af stemplet Papir, og der skal ikke betales Porto af den Korrespondance, som Valgdirektørerne eller Kommissarius kommer til at føre paa Embeds

Vegne. For de Rejser, som nogen gør for at udøve sin Valgret, skal der ikke betales nogen Godtgørelse, §§ 88—89 (§§ 80—82).

Saa udtømmende i deres Forskrifter var Stænderforordningerne, at de end ikke manglede Bestemmelser som den sidst nævnte. Forordningen for Østifterne omfatter 89 Paragraffer, den for Norrejylland 87; den slesvigske og den holstenske Forordning omfatter hver 82 Paragraffer. Blandt alle disse mange Bestemmelser maatte ganske særlig de tiltrække sig Opmærksomheden, der fastslog, at Stænderforfatningen med Hensyn til den derved skabte Folkerepræsentations Sammensætning var en *demokratisk* Forfatning. At det snævre Valgretsprincip udelukkede »Kapital« og »Intelligens« fra at blive selvstændigt repræsenteret, betød her ikke noget afgørende; en alvorligere Begrænsning var Udelukkelsen af den store Husmandsklasse og Arbejderklassen i det hele¹⁾. Efter Tidens Forudsætninger var der dog bygget paa et bredt Grundlag, naar der i saa omfattende Grad var taget Hensyn til baade Godsejere, Bønder og Byborgere. Ved de Afvigelser, der i det enkelte var gjort gældende fra Provins til Provins, havde der tydeligt nok været taget Hensyn til statistiske Oplysninger om de forskellige Klassers Udbredelse og Betydning, men meget iøjnefaldende fremtraadte det Formaal, at Klasserne skulde være istand til at holde hinanden i en vis Ligevægt. Trods det solide Flertal, der i alle Forsamlinger var sikret Landbruget, havde Bybefolkningen overalt faaet betydelig flere Repræsentanter, end der kunde tilkomme dem efter dens Antal. Til Trods for, at den ejendommelig danske, demokratiske Tendens først og fremmest var gaaet ud paa at begrænse Godsejerklassens Indflydelse, havde denne Klasse i alle Provinser faaet en meget rigelig Repræsentation ikke blot i Forhold til sit Antal, men ogsaa i Forhold til sin direkte Andel i Jordbesiddelsen og de dermed følgende Byrder²⁾. I ingen af Forsamlingerne var nogen enkelt

¹⁾ Det bør dog noteres i denne Bog, at Sandflugtskommissær Peder Dam Jespersen i Ronne 28. Marts 1832 androg Kancelliet om, at Valgret maatte blive tilstaaet enhver Husfader og Familieforsørger af Arbejderklassen, denne Klasse, der udgjorde mere end Halvdelen af Menneskeheden og vilde være endnu mere talrig, hvis ikke saa mange Mennesker tørstede efter Lærdom, men vilde nøjes med almindelig Oplysning. Andragendet (der findes i B. F. I e) er yderst naivt i Form og Indhold.

²⁾ Morsomt er det blandt Slesvig-Holstenske Kancellis Akter (S. H. 31) at finde Beregninger med statistiske Forhold som Grundlag, hvorefter

Klasse kommet til at udgøre Halvdelen og saaledes sat i Stand til at overvælde de andre. Der var planmæssigt gennemført et Tredelingens Princip, omend med skiftende Størrelser, ogsaa forholdsmæssigt, for de Antal af Mandater, der var tilfaldet de forskellige Klasser.

For den kritiske Iagttager blev det imidlertid let Spørgsmaalet, om den omhyggelig tilstræbte sociale Ligevægt i Stænderforsamlingerne ikke vilde blive rokket ved de Censusbestemmelser, hvorved saa brede Lag af baade Borgere og Bønder var blevet Vælgere og valgbare.

Det interessanteste Bidrag til en kritisk Bedømmelse af den færdige Stænderforfatning fremkom fra Professor *J. Fr. Schouw* i hans Ugeskrift¹⁾. Det Punkt, der dvæles ved her, er netop Valgretten. Det fastslaas, at det er en betydelig Del af Folket, der har faaet Indflydelse paa den nye Folkerepræsentation, og at Forholdet i saa Henseende er omtrent som i Norge, Belgien og England (efter Reformbillen 1832), medens det betydelig overgaar Forholdet i Frankrig, hvor kun 1 af 150 har Valgret. Der er i den danske Ordning, modsat den preussiske, »intet Spor af et Adelsaristokrati« og lige saa lidt et »Rigmandsaristokrati«. Landboernes Overvægt findes relfærdiggjort gennem den Omstændighed, at »Hovedmassen af Danmarks Befolkning er Agerdyrkere«. Men Spørgsmaalet er for »Dansk Ugeskrift«, »om ikke den mindre oplyste Del af Folket har faaet en for stor Overvægt i Repræsentationen«.

»Forfatteren tilstaar, at han slet ikke er fri for Betænkelighed i denne Henseende«. Hans Grundbetragtning er, at ikke ethvert Individ kan have Valgret; ganske selvfølgelig udelukkes alle Tjenestefolk, fordi de staar i et saadant Afhængighedsforhold, at de ikke kan have en selvstændig Vilje, og alle nødlidende, fordi deres Formuesomstændigheder tvinger dem til kun at tænke paa deres egne første Fornødenheder; men desuden vil det være naturligt for enhver sindig Ven af Borgerfrihed at kræve hos Vælgerne en vis fornøden Kundskabs-

Bondestanden maatte faa en aldeles overvældende Repræsentation i Forhold til Godsejerklassen; dette Resultat har faaet Kancelliet til hurtigst muligt at opgive Tanken om mathematisk Retfærdighed til Fordel for en mere skønsmæssig Fremgangsmaade.

¹⁾ Dansk Ugeskrift V 1834, S. 300—15.

grad. Og i saa Henseende er det, at Grundejendomsprincippet maa findes utilstrækkeligt. Herved er navnlig i København de mest oplyste og dueligste Mænd udelukket; højst uheldigt vil det være, om Almuen i By og paa Land vil vælge sine egne Folk til Repræsentanter. Man maa og kan dog haabe det bedste. »Forfatteren stoler først paa Almuesmandens Bevidsthed om hans egen Uduelighed, hans Skønsomhed, der vil lede ham til at vælge en, der er klogere end han selv, og hans Frygtksomhed for at træde frem i en offentlig Forsamling mellem Mænd, som er ham overlegne; — dernæst ogsaa paa den Lunkenhed for Indretningen, der unægteligen vil finde Sted i Begyndelsen hos mange og netop mest hos Almuen; hvilket vil have til Følge, at endel vil udeblive fra Valgene og faa eller ingen af Almuen attraa at blive valgt«; — senere vil der saa nok, mener Schouw, blandt Bønderne og i den simple Borgerklasse blive flere, der værdigt kan fremtræde som Folkets Talsmænd.

Det er den vordende Præsident for Kongerigets Stænderforsamlinger og for den grundlovgivende Rigsforsamling, der paa denne Maade stempler de af den enevældige Regering udstedte Valgrets- og Valgbarhedsregler som altfor demokratiske, og som i Virkeligheden en Fare for den sunde Fremtidsudvikling i Landet. Forsaavidt han i sin Frygt for »Almuen«s Indflydelse kan opfattes som Talsmand for de københavnske intellektuelle Kredse, er det ikke svært at skimte en nærliggende udenlandsk Baggrund for saadanne Stemninger netop i disse Kredse. I samme Bind af Ugeskriftet finder man en Artikel, der udforligt refererer en norsk Skribents Kritik af Bondestandens og Bondepolitikens kraftige Fremstød gennem det 1833 valgte Storting, endvidere en Afhandling af Prof. Sibbern, der knytter nogle bekymrede Betragtninger hertil: hvad kunde der ikke ske, hvis de Bønder, der optraadte som Folkerepræsentanter, for Eksempel vilde finde paa at blande sig i, hvor mange Professorer der skulde være paa de forskellige Omraader paa Universitetet¹⁾.

En Mand, der privat udtrykte sin Misbilligelse af den store Repræsentation for Bondestanden i meget voldsomme Ord,

¹⁾ Dansk Ugeskrift V, S. 269—91 og 338—59.

var *Hertugen af Augustenborg*, der havde været saa ivrig for at faa Forfatningsarbejdet igang, men senere ikke synes at have haft andet end Uvilje tilovers for det¹⁾. Han skriver i Juli 1833 til Kabinetssekretær Adler, at han og den oplyste Del af Befolkningen i begge Hertugdømmer aldeles intet godt venter af den nye Indretning, naar den Forsamling, der skal give Regeringen Raad, for en Trediedel kommer til at bestaa af uvidende Bønder (der ovenikøbet kan være præget af deres Stands Svaghed for Bestikkelsesvæsen, saaledes som denne har vist sig ved Militærsessionerne). I et Brev til Adler fra August samme Aar kalder han det en upraktisk og enfoldig Idé, at Bondestanden skal repræsenteres, og taler i den Sammenhæng om Mangel paa statsvidenskabelige Kundskaber hos den københavnske Regerings Medlemmer, en Mangel, der har sin Grund i det københavnske Universitets daarlige og forældede Indretning²⁾.

Interessant er det at se, hvorledes Forordningerne blev bedømt af Regeringen i det Land, hvis Forfatning var taget til Monster ved deres Udarbejdelse. 26. Juni skriver Udenrigsminister *Ancillon* fra Berlin til den fungerende preussiske Gesandt i København, Redern, at der er Grund til at anerkende og bifalde de nye danske Love som en Efterligning i det væsentlige af de for Preussen gældende og som hvilende paa stærke og holdbare Principper. Kun maa man finde, bemærkes det videre, at Godsejerstanden ikke har opnaaet tilstrækkelig Indflydelse i Forhold til sin Vigtighed og Velstand og i Forhold til de andre Samfundsklasser; navnlig er det paafaldende i Betragtning af, at Ridderskabet i Slesvig og Holsten indenfor den ældste Tids Landdage har spillet en ganske lignende Rolle som Ridderskabet i næsten alle Dele af Tyskland. Desuden mener Ministeren, at Danmark har løbet en vis Risiko ved at ville offentliggøre Stænderforhandlingerne gennem en Stændertidende i Stedet for at vælge den knappe Form for

¹⁾ Han mener i et Brev fra 3. December 1832, at de »Abckatte«, der laver Stænderforfatningen, engang vil staa lige saa prostitueret som Stutteridirektionen — hvis Medlemmer han i sin hertugelige Fantasi ikke ønsker underkastet nogen god Behandling (se D. M. 6. R. IV, S. 92 f.).

²⁾ D. M. 6. R. IV, S. 95 og 96 — til den yderligere Karakteristik af de danske Statsmænds Handlemaade betjener Hertugen sig af et frimodigt Billedsprog.

Bekendtgørelse, som Preussen er saa tilfreds med; han haaber, at Redaktionskomitéen vil varetage sit Hverv godt, men sikrere vilde det have været, om den ledende Mand, Præsidenten, havde været udnævnt af Kongen, eller hans Valg i det mindste for at være gyldigt skulde have været godkendt af Regeringen.

I den Depeche (af 2. Juni), hvormed Redern havde sendt Meddelelsen om de nye Love til Berlin, havde han i særlig Grad opholdt sig ved den Grad af Offentlighed, som var blevet de danske Stænderforsamlinger tildelt, i hans Øjne et særlig betænkeligt Vidnesbyrd om, at den danske Regering gerne vilde imødekomme Tidens Krav; han havde talt om »den Krise, hvori Danmark befinder sig¹⁾, en Krise, om hvilken det var at ønske, at den ikke vilde komme til at virke paa andre Lande. Det er det *demokratiske* i de danske Indretninger, der frastøder Gesandt saavel som Minister, fordi det strider saa meget mod preussisk Samfundsopfattelse.

Rederns omtalte Depeche rummer en Bemærkning om, at de nye Love er blevet modtaget af Offentligheden i København med fuldstændig Ligegyldighed. Baade Tronfølgeren og Ministrene havde belavet sig paa, at det vilde komme til stærke Glædesudbrud; de havde — dog med Undtagelse af Udenrigsminister Krabbe — forberedt en Illumination af deres Huse som Led i en Illumination af hele Byen, der imidlertid udeblev. I P. V. Jacobsens Breve finder vi en Bekræftelse heraf baade med Hensyn til den Illumination, der ikke blev til noget, og hvad angaar den »Kulde«, der i al Almindelighed prægede den københavnske Befolknings Holdning overfor det skete²⁾. Unægtelig kaster dette mislykkede Forsøg paa at illuminere for os et temmelig skarpt Lys over Situationen ved Stænderforfatningens Udstedelse: Landets Tronfølger vil gerne feste i Anledning af dette Skridt hen imod en fri Forfatning, Hovedstadens Befolkning føler ikke i samme Grad Trang til at udtrykke sin Glæde. Der skulde blot komme til at lyde een kongelig Protest mod den danske Stænderforfatning; det var »Oberst

¹ Baade Ministerens Skrivelse og Gesandtsens (Depeche Nr. 23) findes i Gehejmestatsarkivet i Berlin.

²) Breve fra P. V. Jacobsen, S. 204.

Gustavson« alias den afsatte svenske Konge Gustav IV Adolf, der i sin Landflygtighed ikke havde mere nyttigt at tage sig til, end at han 24. Januar 1835 som Arving til den danske Trone (d. v. s. paa Spindesiden som Søn af Frederik VI's Fæster) formulerede en »Reservation« overfor den danske Konge i Anledning af den skete Krænkelſe af Aanden i den danske Suverænitet og dermed af det højeste Væsen¹⁾. —

En mindre Kreds af Københavnere var der, som temmelig kraftigt viste sin Glæde over Stænderforordningerne. 28. Maj 1834 var, som allerede begge de foregaaende Aar, politisk interesserede Borgere samlet paa Skydebanen til en Slags »Grundlovsfest«, og Festen fik naturligvis en særlig Karakter og Stemning, nu da »Grundloven« var en fuldbyrdet Kendsgerning. Stænderlovene for Kongeriget og Hertugdømmerne var henlagt paa Festbordet »som Offergaver paa Alteret«, skriver H. N. Clausen; A. S. Ørsted og J. P. Höpp var tilstede som Æresgæster²⁾. Men Glædesblus tændtes der altsaa ikke i Hovedstaden, derimod høres der fra Aalborg om en »Illumination«, og der synes overhovedet at have ytret sig en nok saa stærk Interesse hist og her i Provinsen³⁾.

Da Kongen kort efter gjorde sin aarlige Rejse og kom til Nørrejylland, blev han i Aarhus modtaget med en særlig Hyldest; Kommunalbestyrelsen bragte ham som Deputation Borgernes Tak for »den spæde Plante (Stænderforfatningen), der er født og undfanget i Kærlighed«. Kongen besøgte paa denne Rejse de vigtigste østjyske Byer; han naaede mod Nord til Frederikshavn, hvor han modtog Takadresser dels fra frederikshavnske Borgere, dels fra 380 vendsysselske Bønder, og mod Syd til Vejle, hvor en Deputation af Landmænd takkede paa een Gang for Hartkornsskattens Nedsættelse og for de raadgivende Stænder; han var ogsaa inde i Viborg, hvor der især takkedes for, at Byen skulde være Stændernes Mødested⁴⁾.

¹⁾ C. F. Wegener: Aktmæssige Bidrag til Danmarks Historie i det nittende Aarhundrede I, S. 471 f.

²⁾ Københavnsposten 29. og 31. Maj 1834, Dansk Ugeskrift V, S. 101—04. H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levned.

³⁾ »Dagen« for 7. Juni 1834. Efter »Viborger Samler« (for 3. Juni) refereres her stærke Udtryk for Tilfredshed med Forordningernes liberale Aand.

⁴⁾ Fyns Stifts Avis 1834 (se Registret: Kongens Rejserute), jfr. de lokale Blade (Adresserne fra Frederikshavn trykt bl. a. i Aarhus Avis for 5. Juli). Kongen sagde til Deputationen i Aarhus: »Jeg vil gøre mit Folk lykkeligt«, og

Det gaar vist ikke an at lægge for meget i alle disse Demonstrationer. Folk var nu engang vant til at takke og hylde Frederik VI i hver given Anledning, og det var næppe nogensinde svært at skaffe Navne under en Adresse i dette Øjemed. Det hele udtrykte i hvert Fald mere loyale end liberale Stemninger. »Aarhus Stiftstidende« betegner Lovene af 15. Maj som »den kongelige Enevældes højeste Triumf i Danmark«¹⁾.

Et yderst karakteristisk Brev har Møsting 19. Juni under et Ophold i Sorø skrevet til Kabinetssekretær Adler²⁾. Han udtaler sig om Efterretninger, der foreligger fra ham om Stemningen i Hertugdømmerne, bl. a. fra Politimester Kraus i Flensborg: der raader almindelig Tilfredshed, »thi den (Stænderinstitutionen) findes af alle Partier at være saare liberal, og man synes endogsaa at trøste sig over Mangelen af Offentlighed«³⁾. Han beskriver, hvor ringe Interesse for Sagen der har mødt ham i Sorø og Omegn: han har været i stort Selskab hos Akademiets Direktør, Estrup, og har tilbragt to Dage paa Herregaarden Skjoldnæsholm uden at høre Stænderforordningerne saa meget som nævnt. Den sidste Oplysning virker ret forbløffende. Sorø var Kongerigets fornemste Kulturcentrum udenfor København, og Estrup havde i Anledning af Lornsens Optræden skrevet om Slesvigs statsretslige Stilling; men selv i hans Hus kunde der altsaa være stort Selskab, med en af Mi-

¹⁾ da Hans Majestæt sagde disse betydningsfulde Ord, saas en Taare perle i hans Øje, mere værd end den kostbareste Juvel i hans Krone« (Fyens Avis, S. 406). Paa Viborg Torv var der rejst en Obelisk, paa hvis Side Datoerne »28. Maj 1831« og 15. Maj 1834 var anbragt under Kongens egekransede Navneciffer (»Viborger Samler« 24. og 25. Juni).

²⁾ Aarhus Avis for 6. Juni.

³⁾ Adlers Privatarkiv, Pakke Nr. 22. — En af Egnens Godsejere, den vorde Stænderdeputerede Grevenop Castenskjold, betegner Møsting som »en radikal konstitutionel Mand«, men tilføjer saa disse Ord, der udtrykker et nøgternt Skøn og en rigtig Anelse: »Næsten skulde jeg tro, at han om nogle Aar tidligere end andre vil forandre sin Mening, thi han sætter stor Pris paa det fri Hovedgaardsvæsen og paa Hoveri, og dermed vil det dog vist se misligt ud, naar først et Par Stænderforsamlinger har fundet Sted, og man saaledes er kommet i rigtig Gang med dette Væsen«.

⁴⁾ Et lignende Billede af Stemningen i Hertugdømmerne giver et Brev til Adler fra Amtmand F. H. C. Johansen i Haderslev: at Stænderanordningerne er »meget godt affattede, er i Hertugdømmerne det almindelige Omdømme« (Adlers Privatarkiv Pakke 19). Hertugen af Augustenborg skriver 14. Maj, at Interessen for Provinsialstænderne er ganske tabt i Hertugdømmernes Publikum, og at de fleste haaber, det foreløbig maa blive ved Snakken om dem — noget, der dog kan tages som Vidnesbyrd om den høje Brevskrivners egne Stemninger (D. M. 6. R. IV, S. 97). Kieler Correspondenzblatt knytter ingen særlig kritiske Kommentarer til Stænderforordningernes Udstedelse.

nistrene som Midtpunkt, uden at Talen overhovedet faldt paa den nu gennemførte Losning af det store politiske Spørgsmaal.

I »Dagen« for 16. Juli løfter sig »en Stemme af Folket« for at tolke ikke blot en »stille Glæde« over Stænderinstitutionen, men ogsaa den mere skeptiske Betragtning, der allerede var kommet til Orde efter Udstedelsen af de første Anordninger: man maa nødvendigvis, naar man staar overfor det ny, mindes, hvad de historiske Aarbøger beretter om »den lovløse Friheds Rædsler«, og tænke paa Danmarks store Fortrin med Hensyn til Folkets almindelige Oplysning, Frihed, Sikkerhed og Velvære. 22. Juli bringer »Dagen« en Artikel om »Institutionen med Provinsialstænder«. Det hedder her, at denne Institution endnu ikke opvækker nogen almindelig og levende Interesse hos Nationen, men at dette Forhold dog ikke kan opfattes som et Bevis paa Sløvhed og Ligegyldighed for Fædrelandets vigtigste Interesser — en Betragtning, som sikkert nok i høj Grad lod sig forsvare.

Samtidig med at Regeringens Mænd havde gjort det betydningsfulde Arbejde med Forfatningssagen, uden at det var blevet fulgt med nogen paaviselig større Deltagelse fra Befolkningens Side, havde der i Blade og Skrifter været ført en særdeles livlig Diskussion om vigtige Samfundsspørgsmaal af stor politisk Rækkevidde med Hensyn til Opgaverne for de kommende Stænderforsamlinger. Her kan nævnes saa store Sager som Forsvarsvæsenet og Skolevæsenet¹⁾, men frem for alt det Spørgsmaal, der berørte Statsstyrelsens Nerve: Finanserne. *M. L. Nathanson* var fremkommet med sin optimistisk belonede Skildring af Danmarks økonomiske og finansielle Udvikling. Hans Synspunkter var blevet livligt angrebet og diskuteret; en langt mere pessimistisk Opfattelse var blevet fremført fra anden Side og især af *C. N. David*. Der var blevet rejst et Spørgsmaal om Status i den offentlige Husholdning, der ikke kunde andet end interessere enhver skatteydende Borger, men som det kun var muligt at faa paalideligt besvaret paa een Maade: nemlig derigennem, at denne Status blev gjort offentlig bekendt²⁾.

¹⁾ Jfr. *D. R. H.*, S. 174 ff.

²⁾ *M. L. Nathanson*: Danmarks Handel, Skibs fart, Penge- og Finansvæsen fra 1730 til 1830 I—III (1832—34). *C. N. David*: Om Danmarks Handel og Finanser (Særtryk af »Maanedsskrift for Litteratur« 1833); jfr. bl. a. *Københavnsposten* for 15., 19., 22. og 24. Maj 1832.

Sekretær i Danske Kancelli *Tage Algreen-Ussing* viste sig som den ægte Politiker, da han ved 28. Maj-Festen 1834 greb dette Spørgsmaal og under Henviſning til, hvad der var aller- mest nødvendigt for Almenaandens Vækkelse gennem Stænderne, udbragte en Skaal for den størst mulige Offentlighed i alle Administrationens Grene og navnlig i Landets Penge- og Finansvæsen.

Blandt »Skaalerne« ved denne Fest kan der være Grund til at nævne en anden, som udbragtes af Kaptajn Dahlerup for »Broderfolket i Hertugdømmerne«. Der laa i den som en Tilslutning til den Tanke at stille Monarkiets forskellige Nationaliteter paa broderlig lige Fod med hinanden, der havde fundet et saa stærkt Udtryk gennem begge Sæt af Stænderlove.

FJERDE AFSNIT

DE FØRSTE STÆNDERVALG OG FORBEREDELSEN AF DE FØRSTE STÆNDERFORSAMLINGER

1. Stændervalgene i Kongeriget.

DET samme Nummer af »Kollegialtidende«, der meddelte Forordningerne af 15. Maj 1834, bragte de kgl. Patenter om Afholdelse af Valg, udstedt 21. Maj¹⁾. Her har der ikke været nogen Toven eller Udsættelse; uopholdelig skred man til at opfylde de givne Bestemmelser. Til Patenterne sluttede sig Fortegnelser over de udnævnte Valgdirektører. For Kongerigets Vedkommende var det overalt Stiftsamtmændene, der var sat til at lede Sædegaardsejernes Valg, medens Købstæderne blev betroet til Amtmændene, de mindre Landejendomsbesiddere til Herredsfogeder og Birkedommere²⁾.

Valgpatenterne gav ingen Regel for, hvilke Dage Valgene skulde afholdes, men bestemte blot i al Almindelighed, at alle vedkommende skulde lade det være sig magtpaaliggende hurtigst muligt at udføre Kongens Vilje og bidrage til Opnaaelsen af hans landsfaderlige Øjemed. Valgene blev derfor afholdt paa forskellige Tidspunkter. I Kongeriget har det første fundet Sted i Sorø ved Midten af September 1834, det sidste mod Slutningen af Januar 1835 i to jyske Landdistrikter. — Inden Udgangen af 1834 blev de allerfleste afsluttet, deriblandt de, der fik det livligste Forløb, nemlig Valgene i Hovedstaden³⁾.

Et af de første Tegn til et politisk Røre og et agitatorisk Arbejde i Forbindelse med Stændervalgene er Grundlæggelsen af Bladet »Fædrelandet«. Første Nummer af dette »Tidsskrift«

¹⁾ Kollegialtidende 1834, S. 409 f. og 461 f.

²⁾ Anf. Sted, S. 410—14.

³⁾ Det flg. vedrørende de første Stændervalgs Historie maa væsentlig støtte sig til Bladlitteraturen. Til Belysning af de enkelte Afstemninger findes i Viborg Landsarkiv bevaret et fuldstændigt Materiale af Valgprotokoller for Nørrejylland.

udsendtes 14. September 1834, og Udgiveren, C. N. David, fremstillede her dets Program i en lang, omstændelig og filosofisk Artikel. Det, »Fædrelandet« vil, er at vække Sansen for almene Interesser, at udbrede Kundskaber om de almene Forhold, vende den enkelte Borgers Opmærksomhed mod det fælles, mod Staten: »Det er ikke nok, at der i et Folk gives Lærde, Kunstnere, Krigere, Agerdyrkere, Fabrikanter, Handlende og Søfarende, der som saadanne vil vogte deres Dont. . . . De lever ikke blot i Staten, men skal ogsaa leve for Staten, thi gennem den faar deres Tilværelse først Betydning for den Udviklingens Gang, der er Menneskets evige Bestemmelse paa Jorden.«

»Fædrelandet«s andet Nummer, der udkom 5. Oktober, bragte en Artikel om de forestaaende Valg. Ogsaa den er temmelig abstrakt i Indhold og mangler Tydelighed i de praktiske Anvisninger; stærkt fremhæver den Vanskeligheden, som det paa Grund af Forholdene maa frembyde at finde de rette Mænd: »I et Land, hvor Statslivet saa at sige er gaaet under i Familielivet, og hvor der, som Følge heraf, er faa eller ingen offentlige Karakterer, hvor Sansen for det offentlige er sløvet, hvor der paa den ene Side findes en vis Frygt for at træde offentlig frem og paa den anden Side en vis Mistænkelighed mod dem, der ukaldet blot træder en Fodsbred udenfor Huslivets Grænser, i et saadant Land vil det riglignok være vanskeligt at finde de Mænd, der kan være dygtige til at give Folkets Stemme Ord, og der vil tjene det offentlige med alle deres Evner og Kræfter, med Tilsidesættelse af deres private Interesser, uden Udsigt til anden Belønning end den, som deres Samvittighed vil yde dem, og som de vil høste i deres skonsomme Medborgeres Erkendtlighed.« Konklusionen af »Fædrelandet«s Betragtninger bliver: at man vel ikke kan finde den fuldkomne Mand, men nok de brugbare Kræfter, og at det kun til en vis Grad er sandt, hvad der andre Steder er skrevet mod Embedsmænds Valg; det er ganske vist mere sjældent at finde en uafhængig Mand blandt Embedsmænd end blandt andre Borgere, men desto mere maa han paaskønnes, naar han virkelig findes¹⁾.

¹⁾ David havde oprindeligt været Modstander af Embedsmændenes Valgbarhed (se ovenfor S. 139).

Dette var et højt vigtigt Problem for alle interesserede: fra hvilke Samfundsklasser vilde det være heldigst at hente Valgkandidaterne, og hvorvidt vilde det her være tilraadeligt eller muligt at gaa udenom den Embedsstand, der hidtil saa aldeles overvejende havde varetaget de offentlige Anliggender? Det Ræsonnement laa nær, at den ny Folkerepræsentation ikke vilde komme til at svare til sin Hensigt, hvis Folket udtog sine Repræsentanter blandt dem, der stod i Regeringens Tjeneste. Under Henviſning til en Artikel i »Kieler Correspondenzblatt« betegnes det i »Den vestsjællandske Avis« for 30. August som stridende mod Folkets og Regeringens Interesser at vælge Embedsmænd; Forfatteren af det paagældende Indlæg stiller samtidig ikke smaa Krav til en Stænderdeputeret: han skal udmærke sig ved Sandhedskærlighed, Redelighed, Frimodighed og skal foruden almindelig Dannelse besidde grundige Kundskaber i Historie, især Fædrelandets, i Statistiken, Statsøkonomien, de gamle og nu gældende Love, især indenfor Landboretten, Kommunalvæsenet, Handels- og Søretten. Det var vidtgaende Krav om teoretiske Kundskaber og særlig da, naar de skulde stilles til almindelige Borgere udenfor Embedsklasserne. 2. September rummer »Den vestsjællandske Avis« et Indlæg, der kræver Fordomsfrihed ved Valgene: ingen bør vælges alene fordi han er Embedsmand, men heller ingen bør af den samme Aarsag forbigaaes, naar han ellers er valgbar og findes egnet til Valg.

I August havde »Dansk Ugeskrift« bragt en Artikel om Spørgsmaalet, hvem der burde vælges, en Artikel, der henvendte sig som en Appel »til vore Vælgere«¹⁾. Resultatet bliver her, at man i hvert Fald ikke maa vælge for mange Embedsmænd. Det første, Vælgeren maa kræve hos sin Repræsentant, er Indsigt, men dette er ikke ensbetydende med juridiske Kundskaber: »Ved i Almindelighed at vælge Embedsmænd til sine Talsmænd bortgiver Borgeren for det første den Ret at tale med i sine egne Anliggender, som ved Kongens Naade er skænket ham, og for det andet lader han den Anledning unyttet, som han nu faar til at erhverve sig en Kundskab om administrative Anliggender, som han hidtil alt for meget har

¹⁾ Dansk Ugeskrift V, S. 221 ff.

troet at høre ene Juristerne til.« Der maa nu begynde en ny Epoke i vor nationale Opdragelse; Tiden er kommet til Udbredelse af en frugtbart Kundskab om Statens og Kommunernes Bestyrelse. Det gælder om at overvinde den Tankegang, der har fundet Udtryk hos Holberg, og hvorefter det bedst skulde anstaa en fornuftig Borger at afholde sig fra Ræsonneren over administrative og politiske Sager; man maa forstaa, at Nutidens omstridte politiske Spørgsmaal i Europa ikke er af anden Beskaffenhed, end at enhver kan danne sig en Mening. I Forbindelse med den stærke Paakaldelse af den almindelige Borgers Interesse for det politiske Liv indrømmes det af Artiklens Forfatter, at han ikke er istand til at finde de 24 Mænd i København, som særlig skulde egne sig til at blive Hovedstadens Deputerede og Suppleanter. Paa hele Tendensen mærkes det let, at det ikke er Schouw selv, som er Forfatteren; det stemte ikke med hans Frygt for Almuens Indflydelse at fremhæve Menigmand saa stærkt; i en Artikel¹⁾, offentliggjort i Oktober, tager han bestemt Afstand: det vil være urigtigt at afvise en Embedsmand som saadan; næringsdrivende kan i Kraft af deres økonomiske Stilling være langt mere afhængige, den grundige og sindige Opposition mod det bestaaende er netop udgaaet fra Embedsstanden, Kundskaber og Taledygtighed i Forening med Uafhængighed vil man navnlig finde indenfor de højere Domstole, Universitet og Gejstligheden.

Brodden i det saaledes drøftede Problem skærpedes gennem den Omstændighed, at »Intelligensen« var saa talmæssigt ringe repræsenteret blandt de valgbare. For Københavns Vedkommende offentliggjorde »Dansk Ugeskrift« selv senere Listen: den omfattede 15 Embedsmænd fra de kgl. Kollegier, 3 Medlemmer af Magistraten, 15 Assessorer ved Domstolene, kun een Repræsentant for Universitet og Gejstlighed tilsammen, 85 tilhørende den store Handel, men 212 Detailhandlere og 285 Haandværkere og under »forskellige andre Næringsveje« ialt 274, hvoriblandt 75 Brændevinsbrændere, den Næringsklasse, der i det hele var den talrigste blandt de valgbare. Ogsaa i Købstæderne var Haandværkere og smaa Handlende

¹⁾ Dansk Ugeskrift VI, S. 61—76 (jfr. Erslews Forfatterleksikon m. H. t., at Schouw selv er Forfatteren).

langt de fleste; i en By som Roskilde fandtes der blandt de valgbare hverken Domprovsten eller nogen af Latinskolens Lærere, men dog et Par Læger, et Par Præster, Distriktskirurgen, Borgmesteren, Byskriveren og en Fuldmægtig. Der fandtes i alle Købstad-distrikter flere andre end almindelige næringsdrivende at stemme paa, og paa lignende Maade kunde der i alle Landdistrikter findes ikke saa helt faa udenfor Bondestanden, fordi de mindre Landejendomsbesidderes Klasse ikke blot omfattede Bønder, men alle, der ejede større Jordbrug paa Landet uden at være »komplette« Sædegaards-ejere, eller som besad en Bondegaard uden derigennem at have deres egentlige Erhverv. Valgreglerne virkede noget anderledes for Land end for By med Hensyn til det talmæssige Forhold mellem Vælgere og Valgbare; blandt de mindre Landejendomsbesiddere udgjorde de sidste en ringere Brøkdæl af de første end i Købstæderne, og navnlig var de forholdsvis faa i Jylland; jo mere Kredsen af valgbare indsnævres i et Landdistrikt, desto mere fremtrædende bliver den Bestanddel, der udgøres af »Proprietærer« og Folk med Embeder eller Titler, omend Bønderne overalt bevarer Flertallet¹⁾.

Det spændende Spørgsmaal for det første Stændervalg var, i hvilken Grad det store jævne Vælgerkorps vilde foretrække Folk af sin egen Midte frem for Mænd af de højere Klasser.

Det hele laa saa meget mere usikkert, fordi Kandidatopstilling i egentlig Forstand ikke kunde finde Sted; der var Adgang til at stemme paa enhver valgbar; indenfor alle Valgklasser og i alle Valgdistrikter blev derfor Stemmerne mere eller mindre spredt — selvom et Arbejde for at samle dem var gaaet forud.

»*Københavnsposten*« var det Dagblad, der beskæftigede sig mest med Spørgsmaalet om at finde de rette Folk til at repræsentere Landets Hovedstad. 18. September bringer Bladet en Liste over valgbare, men beklager samtidig den sørgelige Mangel paa Interesse for Valgene hos Københavns Befolkning, sammenlignet med, hvad der høres fra Hertugdømmerne.

¹⁾ D. K. 2 Dept. Stændersager. Indsendte Generallister over valgbare til Provinsialstænderne; Listen for København trykt i Dansk Ugeskrift V, S. 117–32, for Helsingør i Helsingør Avis 7. Juli. Lister over valgbare findes ogsaa i Landsarkiverne.

Endnu 29. September ræsonnerer det pessimistisk over »det danske Folks LigeGYldighed for Provinsialstænderne«, en LigeGYldighed, som det særlig vil forklare ved, at man ikke af Stænderforsamlingerne venter sig nogen Afhjælpling af den almindelige Næringsløshed eller nogen Formindskelse af de offentlige Byrder. 30. September skriver det derimod, at den offentlige Opmærksomhed mere og mere fæster sig ved de forestaaende Valg; samtidig anbefaler det, at Vælgerne mødes til private forberedende Valgforsamlinger for ikke at staa for splittede og uorienterede paa Valgdagen. 4. og 6. Oktober offentliggøres Artikler »om Midler til at vække Opmærksomheden paa de forestaaende Valg af Deputerede i København«: Valg-listerne har ligget til Eftersyn i 14 Dage, men kun faa har set dem; det gælder om at faa Interessen vakt hos den store Mængde af Vælgere og tillige at undgaa Paavirkning fra Myn-dighedernes Side med Hensyn til, hvem der bør vælges; uheldigvis læses »Dansk Ugeskrift« ikke af Skræddere og Sko-magere, og det vilde da være heldigt, om mere folkelige Blade som »Politivennen«, »Sandhedsfaklen« og »Københavns Skil-deri« vilde tage Sagen op.

»Skilderiet«s Redaktor, Claudius Rosenhof, fulgte denne Op-fordring fra »Københavnsposten« ved nogle Artikler, offentliggjort ved Maanedens Midte (14., 17. og 21. Oktober). Han opkaster bl. a. Spørgsmaalet om Aarsagen til den Lunkenhed, der i Hovedstaden gør sig gældende overfor den ny Institution, og finder til Forklaring ikke mindst en Frygt for, at der skal blive Anledning til nye Skatter og Paalæg af samme Art som en Tugthusskat, der er blevet paalagt Københavns Grundejere. Betragtningen virker som en Spidsborgerlighedens Kommentar til de akademiske Afhandlinger i »Dansk Ugeskrift« og »Fædrelandet«. Meget karakteristisk er det, at Rosenhof ikke for sit Vedkommende mener at kunne nævne noget andet brugbart Kandidatemne end Algreen-Ussing.

Den praktiske Vanskelighed, der først og fremmest maatte overvindes, laa i at faa udpeget de Mænd eller nogle af de Mænd, som det kunde være passende for Københavnerne at samle sig om, naar de saa pludseligt var stillet i den Situation at skulle vælge saa mange politiske Tillidsmænd paa een Gang. Men der har været en vis Fordom at overvinde.

24. Oktober finder »Fædrelandet« (Nr. 5) Anledning til kraftigt at fastslaa to Sætninger: at det ikke er stridende mod Valgfriheden at søge at henlede Vælgernes Opmærksomhed paa bestemte Personer, og at det ikke er mere lastværdigt at fremstille sig som Valgkandidat end at søge om et Embede hos Regeringen. »Københavnsposten«, der allerede 16. Okt. har erklæret ikke at finde noget stødende i at vejlede Vælgere ved direkte Opgivelse af Navne paa Kandidater, fremhæver nu 25. Okt. denne sin Opfattelse, understreger 27. Okt. (i et »aabent Brev til Hovedstadens Vælgere af Handels- og Næringsstanden«) Nødvendigheden af »gensidig Meddelelse og Overvejelse« for at faa fat paa de rigtige Mænd, bringer 4. November som Bilag et Aftryk af Magistratens Fortegnelse over de valgbare med Fremhævelse — ogsaa i sin Nyhedsrubrik — af 50, som kan anses for særlig egnede til Valg, deriblandt flere af dem, der virkelig skulde blive Deputerede.

Nogle Dage ind i November kom der endelig Gang i den systematiske Kandidatudnævnelse. 7. November holdtes der to Moder med dette Formaal, det ene af »Selskabet stiftet 28. Maj«, det andet af Interessenterne i Københavns Brandforsikring¹⁾. Ved det første blev der stemt af 118 Personer, og det vedtoges at proklamere en anbefaling til Valg af Grosserer L. N. Hvidt, Professor P. G. Bang, Overretsprokurator Haagen, Sekretær Algreen-Ussing, Vinhandler H. P. Hansen, Grosserer P. C. Knudsen, Grosserer J. Owen (nævnet i den Rækkefølge, hvori de havde faaet Stemmer). Brandforsikringsfolkene vedtog at anbefale Bang, Haagen, H. P. Hansen, Hvidt, Algreen-Ussing, P. C. Knudsen, Boghandler Deichmann, Brygger Bjerre, Højesteretsadvokat Salicath, Grosserer og »Agent« Hammerich, Kontorchef A. de Fine Skibsted, Grosserer J. Beck. Delvis faldt Resultatet af disse Opstillingsmøder altsaa sammen; ialt var det kun 13 Navne paa valgbare, der her var præsenteret for de københavnske Vælgere, og der skulde vælges 12 Deputerede og 12 Suppleanter, tilsammen 24 Mand; der kunde maaske netop, mente »Københavnsposten«, være særlig Trang til Vejledning med Hensyn til den sidste Halvdel af dette Antal (og Bladet nævnte derfor, følgende et offentlig

¹⁾ Københavnsposten 1834, S. 898 f.

fremSAT Ønske derom, flere af de Navne, der havde samlet et betydeligt Antal Stemmer ved de paagældende Møder)¹⁾.

I social Henseende repræsenterede de 13 væsentlig de højere Lag af Borgerskabet, Embedsmænd og Grosserere. Under Henvisning hertil fremkom i »Adressekontorets Efterretninger« for 11. November en Opfordring til Stadens Haandværkerlav om at holde Møde til Opstilling af særlige Kandidater. Denne Opfordring virker ubehageligt paa »Københavnsposten«, der 13. November advarende udvikler, hvorledes Stænderinteresser maa være Fædrelandets Interesser underordnet, og hvorledes den agtværdige praktiske Dygtighed ikke er tilstrækkelig for den Mand, Folket skal kalde sin Repræsentant; der er Brug for videnskabeligt uddannede, kundskabsrige Mænd, hvis det f. Eks. skal lykkes at gennemføre de Undersøgelser af Fattigdommens Aarsager, der maa gaa forud for et Forsøg paa at formindske Fattigskattens trykkende Byrde (altsaa: i sin egen økonomiske Interesse bør den skatteydende Borger stemme paa Akademikerne). *Algreen-Ussing* offentliggjorde samme Dag i »Dagen« en Henvendelse til »Vælgerne af de ringere næringsdrivende Klasser i København« (en Artikel, der efter hans Ønske bagefter blev optaget i »Københavnsposten«, »Politivennen« og »Skilderiet«); det er ikke nok, lægger han de smaa næringsdrivende paa Sinde, at en Mand er dygtig i sit Fag — og for saa vidt gælder det, at Skomageren skal blive ved sin Læst, men der kan være særlig oplyste Folk ogsaa i denne Klasse; det er heller ikke nok, at en Mand har Rang og Titel eller er ens Foresatte som Oldermænd i Lavet eller Kaptajn i Borgerkorpset; hvad det gælder om, er at faa valgt dygtige og uafhængige Mænd. Ved deres Prøvevalg, afholdt 13. November²⁾, vedtog Lavene for »ogsaa at søge Københavns Haandværkerstand repræsenteret, dens Industris og Næringsflids Tarv varetaget ved Mænd af denne Stands egen Midte« at anbefale følgende fire Mænd: Garver Lindstorff, Naalemager Hjort, Murermester Schaper, Mekaniker Gamst. Beskedenhed kan dette med Grund kaldes, da det var de jævne næringsdrivende, der udgjorde det store Flertal af valgbare.

¹⁾ Anf. Sted, S. 906 f.

²⁾ Se »Københavnsposten« 1834, S. 915.

Endnu for noget Provevalgs Afholdelse rettedes der i »Dagen« (for 6. November) en Henvendelse til 12 navngivne valg-bare, deriblandt Bang, Hvidt og flere af dem, der skulde blive »opstillet«. Det foreslaas, at disse Mænd, som man kunde ønske at se valgt til Deputerede for København, skal udtale sig om Spørgsmaalet angaaende Finansernes Offentlighed, saaledes som Algreen-Ussing allerede har gjort ved Maj-Festen. I en redaktionel Efterskrift udtaler »Dagen«s Redaktor, Fr. Thaarup, sin Tvivl om, at nogen vil underkaste sig en saadan offentlig Eksamination, og tilføjer, at Bladet i Almindelighed maa henvise Meddelelser om statsøkonomiske Undersøgelser vedkommende Provinsialstænderne til andre agtede Blade som »Dansk Ugeskrift« og »Fædrelandet« (»Dagen« frabeder sig her udtrykkelig at blive Organ for den politiske Kritik). »Københavnsposten« mener, at enhver patriotisk og samvittighedsfuld Borger maa tro paa Nødvendigheden af offentlige Finanser, selvom ingen ønsker at fremtræde som Valgkandidat med offentlige Erklæringer.

Efterhaanden har Valgforberedelserne præget Byens Liv; Ligeegyldigheden og Lunkenheden er forsvundet. Interessen og Opmærksomheden spændes, skriver »Københavnsposten« 13. November; »overalt raadslaas, foreslaas, diskuteres og kritiseres«. I dette politiske Røre har særlig Algreen-Ussings Navn været i Forgrunden. Det er ogsaa ham, der har faaet tilegnet et lille Skrift, hvori en J. Schiern opkaster Spørgsmaalet: »Hvo vil under Stænderforsamlingen antage sig de mange undertrykte Lejeres Sag og søge at indskrænke visse Grundejeres mageløse Udsugelser«? Der kunde være en vis Anledning til at rejse dette Spørgsmaal, naar Forsamlingen skulde udelukkende vælges og bestaa af Grundejere.

I Dagene fra 17. til 24. November afholdtes de københavnske Valg, der jo skulde foregaa i »Sektioner«. Da Ministrene Møsting og Krabbe-Carisius den anden Dag indfandt sig paa deres Valgsted, sprang den paagældende Valgdirektør op fra sin Plads og gik dem i Møde, hvilken Hofflighed af gammel Vane, men mindre passende for Lejligheden fremkaldte en lille Latter-Demonstration fra det tilstedeværende Publikum under Anførsel af Orla Lehmann og en anden ung juridisk Kandi-

TAGE ALGREEN-USSING

dat¹). Ellers synes der ikke at være sket noget opsigtsvækkende ved disse Valghandlinger.

Følgende 12 Mænd valgtes til Deputerede for København: Professor *P. G. Bang* (1059 Stemmer), Sekretær *Algreen-Ussing* (1021), Overretsprokurator *Haagen* (1014), Vinhandler *H. P. Hansen* (971), Kaptajn (i Borgerkorpset) og Brygger *A. H. Bjerre* (892), Mekaniker *Gamst* (843), Etatsraad og Grosserer *L. N. Hvidt* (843), Grosserer *P. C. Knudtzon* (803), Garvermester *Lindstorff* (755), Bankdirektør og Grosserer *Christensen* (733), Kaptajn og Murermester *Schaper* (695), Agent og Grosserer *Hammerich* (652). Med Undtagelse af Christensen hørte de alle til dem, der var blevet »opstillet« ved Prøvevalgene. Suppleanter blev (i Rækkefølge som her med fra 640 til 402 Stemmer): Justitsraad og Højesteretsadvokat *Salicath*, Kontorchef *Skibsted*, Sekretær og Universitetsboghandler *Deichmann*, Major og Vinhandler *Friedenreich*, Grosserer *J. P. Beck*, Grosserer *J. Holm*, Kaptajn af Soetatens Falsen, Kaptajn og Bogholder *Herforth*, Major og Grosserer *H. Pretorius*, Ankersmed *Caspersen*, Grosserer *Owen*, Grosserer *Müffelmann*. Paa en lang Række andre Personer var der afgivet Stemmer; 33 af dem havde faaet mere end 80, deriblandt »Københavnsposten«s Redaktør *Liunge*, paa hvem 300 havde stemt.

Antallet af valgbare i København var 1070, af Vælgere 1692; 1284 havde afgivet deres Stemme; Valgdeltagelsen var altsaa stor, et Træk, der i det hele blev karakteristisk for de første Stændervalg²).

Hverken for Østifternes Provinsdistrikter eller Nørrejylland er det muligt at følge Valgforberedelserne paa lignende Maade som for København³). De kan heller ikke have været saa omfattende, selvom Stemmerne i Reglen har samlet sig saa meget om enkelte Mænd, at der maa være gaaet nogen Forhandling og Agitation forud, hvad enten det er sket gennem private

¹) Københavnsposten 1834, S. 947, Fra Fyns Fortid I, S. 305 (Brev fra Werlauff til Vedel Simonsen).

²) Kollegialtidende 1834, S. 978 f.

³) I Alm. kan henvises til Fyns Stifts Avis, hvor man ved Hjælp af Rubrikken »Valgforhandlinger« i Registret let skaffer sig en Oversigt, og hvor man for hvert Valg har et Udgangspunkt til at søge videre i de lokale Blade.

Kredse, paa Initiativ af kommunale Tillidsmænd eller gennem Paavirkning fra Embedsmænd¹).

Det »Stænderstof«, Provinsbladene bringer i Valgperioden, er overvejende Aftryk af de københavnske Blades Betragtninger og Meddelelser. Nu og da findes selvstændige Indlæg, der viser, at det brændende Problem i Provinsen er det samme som for København: Spørgsmaalet om, hvem man skal vælge, opfattet som et Spørgsmaal ikke blot om rent personlige Kvalifikationer, men tillige om Klasse og Stand. I det foregaaende er citeret Artikler herom fra »Den vestsjællandske Avis«. Fra Stiftsavisen i Odense kan anføres en Artikel (offentliggjort 22. Sept.) med Titlen: Ne sutor supra crepidam (»Skomager bliv ved din Læst«) og betonende det nødvendige i Kundskaber hos dem, der skal vælges, og det urimelige i den Tanke, at Borgerne vilde opgive deres Selvstændighed, selvom de foretrak at vælge Embedsmænd.

Indenfor Østifternes Købstæder²) har Valgkampen haft en særlig haard og man kan sige ondartet Karakter i Helsingør By, der udgjorde det første Købstadsdistrikt. Byens Borgmester Stenfeldt, det tidligere saa interesserede Medlem af »de oplyste Mænd«, var paa Forhaand et stort Partis Kandidat; men han blev offentligt angrebet i Byens Avis, og Amtmanden, Treschow, indledede som Valgdirektør Valghandlingen med at oplæse den Artikel fra »Dansk Ugeskrift«, hvori der advaredes mod Valg af juridiske Embedsmænd. Bagefter anklagede Stenfeldt Amtmanden for, at han ved flere »uædle Machinationer« havde søgt at hindre ham i at blive valgt, og dette havde atter til Følge, at Amtmanden anlagde Injurieproces og fik Borgmesteren idømt en Bøde. Stenfeldt naede paa Valgdagen sit Maal; han valgtes til Deputeret med 125 af 182 afgivne Stemmer, medens Agent og Købmand Svendsen, der fik 96 Stemmer, maa nøjes med at blive Suppleant.

¹) Jfr. Københavnsposten 1834, S. 942, hvor det betegnes som »bekendt«, at forberedende Møder er hensigtsmæssige og har fundet Sted i mange Valgdistrikter, Fyns Stifts Avis 1834, S. 683 om, hvorledes »endeel valgberettigede Indvaanere af Aalborg« har holdt en forberedende Samling for at aftale det fornødne i Henseende til de forestaaende Valg.

²) Se for Helsingør-Valget Lektor Hakon Müllers Skildring i »Stænderdeputerede for Frederiksborg Amt« (Frederiksborg Amts historiske Aarvog 1930); Kollegialtidende 1834, S. 980—85 giver Oversigt over Købstadsvalgene paa Øerne.

I andet Købstadsdistrikt — Roskilde, Køge, Hillerød, Frederikssund — valgtes en næringsdrivende Borger, Farver *Svane* fra Roskilde, til Deputeret med 99 af 206 Stemmer, medens Prokurator *Kühlmann* i Køge blev Suppleant med 54 Stemmer. Begge fejredes senere i Endrægtighed ved en Fest paa Hotel »Prinsen«¹⁾.

For de øvrige Købstadsdistrikter paa Øerne nævnes i det flg. Valgenes Udfald med Hensyn til baade Deputeret og Suppleant og med Stemmetallene vedføjet i Parentes.

3. Distrikt — Købstæderne i Holbæk Amt —: Prokurator *Næsted* i Holbæk (82 af 162), Købmand *Jensen* i Kalundborg (79).

4. — Købstæderne i Sorø Amt —: Kaptajnløjtnant *Recke* i Slagelse (103 af 205), By- og Herredsfoged *Harhoff* i Ringsted (83).

5. — Købstæderne i Præstø Amt —: Prokurator *Rye* i Næstved (114 af 206), Amtsforvalter *Paulsen* i Stege (80).

6. — Odense —: Bogtrykker *Hempel* i Odense (98 af 151), Købmand *Andrup* sammesteds (61).

7. — de andre Byer i Odense Amt —: Købmand *Bruun* i Assens (95 af 134), Skipper *Olsen* i Middelfart (39).

8. — Svendborg Amts Købstæder —: Agent og Købmand *Voigt* i Faaborg (109 af 203), Købmand *Jacobsen* sammesteds (68).

9. — Nakskov, Maribo, Rødby —: Købmand *K. Sidenius* i Maribo (59 af 108), Prokurator *Bonnesen* i Nakskov (39).

10. — Sakskøbing, Nysted, Nykøbing F., Stubbekøbing —: Brændevinsbrænder *J. Sidenius* i Nykøbing (61 af 90), Købmand *R. Sidenius* sammesteds (45).

11. — de bornholmske Købstæder —: Sandflugtslandvæsenskommissær *P. D. Jespersen*²⁾ i Rønne (93 af 164), Prokurator *Markmann* sammesteds (66).

¹⁾ Roskilde Avis for 11. Okt.; der blev ved Festen sunget tre Sange: 1 for »Kong Frederik, Danmarks Lyst«, 1 for *Svane* og 1 for *Kühlmann*. Festlige Sammenkomster paa selve Valgdagen er ogsaa forekommet. »Efter at Valgforsamlingen i Slagelse den 4. ds. var endt, var endel af de Vælgende med flere af Byens Embedsmænd og Borgere forsamlede til et Middagsmaaltid paa Postgaarden, hvor Hs. Højvelbaarenhed Amtmanden behagede at deltage og to patriotiske Sange blev afsunget« (Fyns Stifts Avis 1834, S. 587).

²⁾ Den ensomme Talsmand for Arbejdernes Valgret (se ovenfor Note til S. 269).

Med Undtagelse af Farver Svane (der ikke manglede meget i at naa Halvdelen) har i alle de nævnte Distrikter den til Deputeret valgte samlet mere end Halvdelen af de afgivne Stemmer. Men overalt har mange Stemmer været spredt mellem flere andre end de valgte og er for saa vidt gaaet til Spilde. Lokale Hensyn og Modsætninger har gjort sig gældende. I de fleste Tilfælde — men dog ikke i 8. og 9. Distrikt — er den Deputerede hjemmehørende i Distriktets største By. Der var i Øernes Købstæder 2.382 Vælgere og 1.164 valgbare; af Vælgere stemte 1.811 eller 75,57 %.

*Nørrejyllands Købstæder*¹⁾ udgjorde ialt 11 Valgdistrikter. Medens en saa lille By som Ribe (med kun 76 Vælgere) udgjorde et eget Valgdistrikt, maatte Vejle, Fredericia og Kolding med ialt 258 Vælgere være sammen om at vælge een Repræsentant. Aalborg og Randers var hver for sig alene om at vælge to Repræsentanter (medens Aarhus og Skanderborg i Fællesskab valgte to). I Aalborg har en Købmand, Lars Bøggild, forfærdelig gerne villet vælges. Før Valget indrykkede han i Avisen en Artikel, der advarede mod Embedsmænd som dem, der ofte saa med Ringeagt paa Borgerne og ikke kunde repræsentere deres Interesser. »En upartisk Embedsmand fra Vendsyssel« skrev herimod, kaldte Bøggild for en »Kalumniant« og mente ikke, man burde lade Valget falde paa en Gert Buntmager eller Rikard Børstenbinder, blot fordi de var Vælgere. Ved Valget opnaaede Bøggild ikke engang saa mange Stemmer, at han kunde blive Suppleant, og han maatte se netop en Embedsmand fra Vendsyssel rykke frem som en af Byens Deputerede. Han offentliggjorde derefter dels en Artikel, hvori han skildrede sine varme Følelser overfor Fødeby og Fædreland, dels som Avertissement en Meddelelse om, at han havde tabt et Væddemaal om en Daler, fordi han havde holdt paa, at Aalborgenserne vilde være »bykærlige og selvstændige« nok til ikke at vælge en udenbys Mand²⁾.

I det følgende gives en Oversigt over Valgene i de jyske Købstæder med Hensyn til Deputerede og Suppleanter.

1. Distrikt — Aalborg —: Agent *Nielsen* i Aalborg og Amts-

¹⁾ Kollegialtidende 1835, S. 82—87.

²⁾ Aalborg Avis 15., 20. og 22. Okt. 1834.

forvalter *Brinch-Seidelin* i Hjørring henholdsvis 123 og 83 af 141 afgivne Stemmer, Toldkasserer *Thorbrøgger* og Købmand *P. Pagh* i Aalborg (62 og 61).

2. — Aarhus og Skanderborg —: Tobaksfabrikør *Funder* og Borgmester *Fleischer* i Aarhus (122 og 111 af 169), Agent Røgind og Købmand *P. C. Raae* i Aarhus (111 og 60).

3. — Randers —: Købmand *B. Ludvigsen* og Oberst *Brock* i Randers (131 og 115 af 167), Købmand *Krogsgaard* og Prokurator *Jensen* i Randers (92 og 71).

4. — Viborg —: Landsoverretsprokurator *Otterstrøm* (56 St.), Landsoverretsprokurator *Møller* (46), begge i Viborg.

5. — Ribe —: Prøveprokurator *Hostrup* (37 af 55), Kasserer *Varming* (35), begge i Ribe.

6. — Horsens —: Agent og Købmand *Monberg* (90 af 101), eksam. juris *Schytte* (42), begge i Horsens.

7. — Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Sæby —: Prokurator *Westerby* i Hjørring (54 af 70), Amtsforvalter *Brinch-Seidelin*, der som valgt til Deputeret i Aalborg straks frasagde sig Valget til Suppleant her (37).

8. — Thisted, Nykøbing, Skive og Nibe —: Købmand *N. Faaroft* i Nykøbing (55 af 114), Landsoverretsprokurator *Møller* i Viborg (37).

9. — Hobro, Mariager, Grenaa og Æbeltoft —: Amtsforvalter *Aagaard* i Æbeltoft (38 af 63), Postmester *Brendstrup* i Hobro, der ikke ønskede at modtage Hvervet som Suppleant (27)¹⁾.

10. — Vejle, Fredericia, Kolding —: Prokurator *Seidelin* i Fredericia (125 af 233), Major *Nutzhorn* sammesteds (116).

11. — Ringkøbing, Holstebro, Lemvig, Varde —: Stiftamtmand *Rosenørn* i Aarhus (68 af 118), By- og Herredsskriver *Heilmann* i Ribe (48).

De jyske Købstæder havde i noget større Udstrækning end Øernes Købstæder valgt Embedsmænd og Prokuratorer, og i nogle Tilfælde havde Stemmerne samlet sig om Mænd udenfor Distriktet. I Distrikterne med flere Byer havde naturligvis ogsaa her den med de fleste Vælgere haft bedst Betingelse for at

¹⁾ Det blev i Anledning af *Brendstrups* Frasigelse fastslaaet af Kancelliet, at det var uden Hjemmel i Forordningen af 15. Maj i et saadant Tilfælde at lade den næst følgende i Stemmetal indtræde som Suppleant (Kollegialtidende 1834, S. 860 ff.).

hævde sig. Fredericias Byraad (dens »eligerede Mænd«) havde for Valget afvist at mødes til forberedende Forhandling med Kolding og Vejle¹⁾; Fredericia formaaede paa egen Haand at sikre sig baade den Deputerede og Suppleanten. Thisted maatte finde sig i at blive repræsenteret af en Mand fra Nykøbing Mors, skønt denne By havde meget færre Vælgere; i Thisted Avis indrykkes efter Valget en Artikel, hvis Forfatter under Henvisning til det vanskelige for en Repræsentant i at repræsentere flere Købstæder henstiller til den valgte Morsingbo at granske de Handelsinteresser, som Stæderne i hans Distrikt har²⁾.

Der fandtes i de jyske Købstæder ialt 1.572 Vælgere og 827 valgbare; 1.532 eller 83 % af Vælgerne afgav deres Stemme.

Indenfor *Sædegaardsejernes Klasse*³⁾ har der vel været den mindste Anledning til nogen Slags »Valgkamp«, da Vælgerne dels var faa, dels boede meget spredt.

For *Sjællands Stift* valgtes som Deputerede Grev *Lerche Lerchenborg* (43 Stemmer), *C. Neergaard* til Gunderslevholm (40), *P. A. Tutein* til Marienborg (39), *J. B. Scavenius* til Gjorslev (38), *Sandholt* til Vedbygaard (37), *Grevenkop-Custenskjold* til Frederikslund (34), *Raben-Lewelzau* til Beldringe (33), Lensgreve *Danneskjold-Samsøe* (32), Baron *Rosenørn-Lehn* til Guldborglund (29); da den sidste var valgt til Suppleant paa Lolland-Falster uden at frasige sig Hvervet, maatte det bero paa Stænderforsamlingens Afgørelse, om han kunde modtage dette Mandat som Deputeret. Suppleanterne blev: *Wulf* til Petersborg (27), *Neergaard* til Vedbygaard (24), *Manthey* til Falkenstein (23), *Bang* til Nørager (21), *Aagaard* til Iselingen (21), *Grüner* til Ronnebæksholm (20), *Hastrup* til Rosenfeldt (20), *Reventlow* til Christianssæde, der som valgt i Forvejen til Suppleant paa Lolland-Falster ikke kunde modtage dette Valg (18), *v. Deurs* til Frydendahl (17).

Paa *Fyn* valgtes Grev *Ahlefeldt-Laurvig* til Langeland (37), *Langkilde* til Juelskov (35), *Schmidt* til Østergaard (29), *Dons* til Hesselagergaard (26), Baron *Juul* til Hverringe (25) og som

¹⁾ Københavnsposten 1834, S. 942 f.

²⁾ Thisted Avis for 13. December 1834.

³⁾ Se m. H. t. Oversigten over Østifterne Kollegialtidende 1834, S. 986 f.

Suppleanter Hofman-Bang til Hofmansgave (25), Berg til Skjoldemose (20), Lüders til Blangstedgaard (18), Wedel Simonsen til Elved (18), Hastrup til Hjortholm (16).

Paa Lolland-Falster valgtes Grev Hardenberg-Reventlow (8), *Wilhelm* til Øllingsøgaard (8), *Wichfeld* til Engelstofte (7) og som Suppleanter Reventlow til Christianssæde (7), Rosenørn-Lehn til Guldborglund (7), Friis til Gedsergaard (6).

Der var paa Sjælland 47 valgbare og 58 Vælgere¹⁾, hvoraf 48 stemte; paa Fyn var de tilsvarende Tal henholdsvis 44, 52 og 39, paa Lolland-Falster 17, 19 og 9. Paafaldende lav er alt-saa Valgdeltagelsen indenfor denne Klasse paa Lolland-Falster; for Østifterne i det hele beløber den sig til 74 %.

I Jylland faldt Valgene i Sædegaardsejernes Klasse saaledes ud:²⁾

For Aarhus Stift blev de Deputerede Ritmester *Friis* til Lyngbygaard (25), Major *Oppen-Schilden* til Klausholm (24), Justitsraad *Nyegaard* til Stenalt (22), Prokurator *Ingerslev* til Rugaard (22), Suppleanterne Baron Juel Wind Arenfeldt til Stensballegaard, der ikke ønskede at modtage Valget (21), Kammerherre Arensdorf til Overgaard (21), Kammerjunker *Mylius* til Estruplund (17), Baron *Güldenchrone* til Vilhelmsborg (16).

For Aalborg Stift og den under Viborg Stift hørende Del af Aalborg Amt blev de Deputerede: Overkrigskommissær *Christensen* til Clarupgaard (19), Auditor *Roulund* til Restrup (18), *Glerup* til Vang (18), *Tøfting* til Tandrup (16), Suppleanterne Baron Kragh Juel Vind Arenfeldt til Sæbygaard (14), Nyholm til Sohngaardsholm (12), Høyer til Sejlstrup, der ikke vilde modtage Valget (12), Thygesen til Randrup (10).

For den øvrige Del af Viborg Stift i Forening med Ribe Stift valgtes til Deputerede *la Cour* til Thimgaard (17), *Ægidius* til Kvistrup (17), Kammerjunker *Lüttichau* til Grundet (16), *Føns* til Ørslevkloster (15), til Suppleanter *Nissen* til Spøttrup (15), Kammerjunker *Benzon* til Lundborggaard (14), *Ingversen* til Aggersbol (11), *Tang* til Nørre Vosborg (9).

¹⁾ Naar en Vælger ikke her er valgbare, skyldes det jo udelukkende, at han ikke opfylder de rent personlige Betingelser i sidstnævnte Henseende.

²⁾ Kollegialtidende 1835, S. 88 f.

Gennemgaaende tilhører de valgte Godsejere i Jylland socialt og økonomisk et noget jævner Lag end paa Øerne.

Der fandtes i hele Nørrejylland blandt Sædegaardsejerne 77 valgbare og 107 Vælgere, hvoraf 74 — eller 69 % — mødte ved Valgene.

Der kom ved Valgene til at foreligge det ejendommelige Træk, at Valgdeltagelsen ikke var saa stor for Godsejernes Vedkommende som for Bøndernes.

Østifternes første Valgdistrikt for de mindre Landejendomsbesiddere havde Hillerød som Valgsted og omfattede Lyng, Frederiksborg, Lynng-Kronborg, Holbo Herreder samt af Ølstykke Herred Ølstykke, Snostrup, Slagslunde og Gandløse Sogne. Her valgtes Staldskriver *Rasmussen* i Frederiksborg med 252 af 559 afgivne Stemmer, medens Sognefoged *Peder Hansen*, Ude-Sundby, blev Suppleant med 210 Stemmer. En Oversigt over Valgene indenfor denne Klasse paa Øerne viser følgende Resultater for de andre Distrikter med Hensyn til Deputerede og Suppleanter¹).

2. Distrikt med Frederiksborg som Valgsted (Sokkelund og Smørum Herreder, af Ølstykke Herred Stenløse, Veksø og Forum Sogne, af Tune Herred Greve, Kildebrønde, Karlslunde og Karlstrup Sogne): Kammerraad *Drewsen* til Strandmøllen (369 af 748), Gaardejer *Hans Larsen*, Vridsløsemagle (286).

3. Distrikt med Skiby og Roskilde som Valgsteder (Horns, Voldborg og Sømme Herreder, Tune Herred undtagen de under 2. Distrikt hørende Sogne, af Ramsø Herred Rorup, Gadstrup og Syv Sogne): *Niels Thomsen* til Torpladegaard (226 af 589), Proprietær *Kornerup* til Østrupgaard (201).

4. Distrikt med Valgsteder paa Birkendegaard paa Samsø (Onsborg) og paa Sejro (Arts og Skippinge Herreder undtagen Holmstrup Sogn, Samsø, af Odsherred Folleslev Sogn, af Løve Herred Sæby, Haleslev, Gjerløv, Bakkendrup, Helsing, Drøsselbjærg, Finderup, Rerslev og Vedby Sogne): Prokurator *Alsing* til Falkenhøj (313 af 543), Proprietær *Madsen* til Donnerupgaard (208).

¹) Kollegialtidende 1834, S. 989—95, jfr. S. 403—05 (Distriktsinddelingen), S. 666—67 (Valgstederne). Intet af de mindre Landejendomsbesidderes Valgdistrikter vælger mere end een Deputeret.

5. Distrikt med Valgsted i Svinninge (Ods Herred med Undtagelse af Folleslev Sogn, Tudse Herred og Holmstrup Sogn, af Merlose Herred Butterup, Sonder-Jernlose, Søstrup, Nørre-Jernlose, Kvanlose, Ondlose og Sondersted Sogne): Sognefoged og Fæster *Hendrik Larsen* i Viddinge (389 af 657), Sognefoged Hans Nielsen i Trønninge (248).

6. Distrikt med Valgsted i Ringsted (af Merlose Herred Merlose, Asminderup, Grandlose, Tollose, Aagerup, Eskildstrup, Soderup, Uggelose og Taastrup Sogne, af Ramsø Herred Daastrup, Ørsted, Borup og Kummerslev Sogne, Ringsted Herred undtagen Braaby Sogn, Tybjerg Herred undtagen Vesteregede og Skelby Sogne): Kammerherre, Amtsforvalter *Wegener* i Holbæk (280 af 733), Sognefoged Kelsen i Horn (225).

7. Distrikt med Valgsted i Slagelse (Alsted Herred, af Merlose Herred Stenlille, Nidlose og Terslose Sogne, Slagelse Herred undtagen Boslunde Sogn, af Love Herred Onlov, Solbjerg, Gerslev, Havrebjerg og Skjellerup Sogne): Kammerraad, Forvalter ved Sorø Akademi *Povelsen* (357 af 698), Justitsraad og Godsinspektør Richter (192).

8. Distrikt med Valgsted paa Holsteinborg (Øster- og Vester-Flakkebjerg Herreder, Skelby og Boslunde Sogne, af Hammer Herred Rønnebæk og Vertrup Sogne): Sognefoged og Fæster *Hans Nielsen* i Øster-Bøgebjerg (303 af 720), Møller Dahl (280).

9. Distrikt med Valgsteder paa Vallo og i Fakse (Stevns, Fakse og Bjerreskov Herreder, Braaby Sogn, Vesteregede Sogn, af Ramsø Herred Øsemagle, Højelse, Dalby og Ejbjerg Sogne): Sognefoged og Fæster *Mads Christian Mathiasen* i Ringsbjerg (585 af 844), Sognefoged Hans Pedersen i Strøby (378).

10. Distrikt med Valgsteder i Præsto og Stege (Baarse Herred, Hammer Herred undtagen Rønnebæk og Vertrup Sogne, Moen): Generalkrigskommissær *Neergaard* i Valby (398 af 689), Møller Petersen, Hellevad (291).

11. Distrikt — det første af de fynske — med Valgsted i Sønderso (Lunde og Skam Herreder, Skovby Herred undtagen Ore Sogn, af Odense Herred Næsbyhovedbroby, Korup, Ubberød, Paarup, Sandring og Dalum Sogne, de til St. Hans, Frue og St. Knuds Kirker i Odense hørende Landsogne): Selvejer *Jørgen Mathiesen*, Husemose (381 af 817), Møller Rasmus Pedersen, Lumby, der ikke vilde modtage Valget (251).

12. Distrikt med Valgsteder i Middelfart og Assens (Vends Herred, Orte Sogn, Baag Herred undtagen Haarby Sogn, af Odense Herred Vissenbjerg, Tommerup og Brylle Sogne): Fæstegaardmand *Anders Christensen* i Aborre (219 af 789), Selvejer Mads Hansen i Asperup (191).

13. Distrikt med Valgsteder i Kerteminde og Nyborg (Bjerger Herred, Aasum Herred undtagen Nørre-Søby Sogne, Vinding Herred undtagen Ellested og Højrup Sogne): Birkedommer *Haastrup* til Liselund (368 af 760), Gaardejer Jakob Møller af Strandskovgaard (304).

14. Distrikt med Valgsteder i Svendborg og Rudkøbing (Sunds Herred, Gudme Herred undtagen Ryslinge, Ringe og Gislev Sogne, af Salling Herred Hundstrup Sogn, Langeland): Selvejer *Hans Christensen* i Vejstrup (385 af 626), Proprietær Pilegaard til Skovsbo paa Langeland (220).

15. Distrikt med Sønderbroby som Valgsted (Salling Herred undtagen Hundstrup Sogn, Ryslinge, Ringe og Gislev Sogne, Ellested og Højrup Sogne, Nørre-Søby Sogne, Haarby, af Odense Herred Stenlose, Fangel, Verving, Brændekilde og Bellinge Sogne): Birkedommer *Riber* i Fildstrup (448 af 767), Proprietær Hildebrand til Runkebygaard (304).

16. Distrikt med Valgsted i Nakskov (Lollands Søndre og Nørre Herred): Sognefoged og Selvejer *Frederik Jørgensen* i Vindeby (320 af 604), Landvæsenskommissær Schwensen til Karenslyst (260).

17. Distrikt med Valgsted i Maribo (Fuglse og Musse Herreder): Selvejer *Niels Nielsen* i Øster-Tiersted (558 af 839), Selvejer Rasmus Olsen paa Trudstolpegaard (283).

18. Distrikt (Falster): Sognefoged *Peder Jensen West* i Nørre Ønslev (481 af 676), Kammerherre, Stiftamtmand Jessen (321).

19. Distrikt (Bornholms Vester og Nørre Herred): Major ved Bornholms Væbning *C. Rømer*, Klemensker (92 af 210), Kapitajn af samme *A. A. West*, Vestermarie (91).

20. Distrikt (Bornholms Øster og Sønder Herred): Løjtnant ved Bornholms Væbning *Hans Peter Rasch* (159 af 275), Kapitajn af samme *Hans Madsen Koefod* (109).

Af de valgte Deputerede i Østifterne tilhørte ni Bondestanden. Blandt andet lægger man Mærke til, at Stiftamtmanden i Nykøbing F. maa nøjes med at være Suppleant for en Sogne-

foged (hvis han da ikke selv har ønsket denne Plads). I 5. Distrikt samlede to »fornemme« Mænd Kaptajn Buchwald til Anneberggaard og Højesteretsassessor Grev Moltke betydelige Stemmetal (henholdsvis 233 og 114), men maatte dog bide i Græsset for to Sognefogeder. Drewsen ser vi som en Mand, hvis Popularitet i Bondestanden strakte sig udenfor hans egen Egn. I 10. Distrikt opnaaede han det højeste Stemmetal (265) næst efter Suppleanten. J. A. Hansen vil i sin Skildring af Drewsen vide¹⁾, at der ogsaa blandt Vælgerne i dette Distrikt havde været Stemning for at vælge Drewsen, men de var blevet afskrækket derfra ved den Tanke, at han som Deputeret skulde skaffe sine landøkonomiske Grundsætninger Lovkraft (en uhyggelig Tanke utvivlsomt for en gammeldags Bondemand, der havde læst lidt i de for Landbrugets Fremskridt agitative Artikler, hvormed Drewsen havde bidraget til Almanakkerne!).

Drewsen var vel den mest udprægede »Politiker« efter Natur og Anlæg blandt de Mænd, som valgtes af Bondestanden. Derfor havde han vovet inden Valget at gaa over det Rubicon, som det senere ikke skulde falde saa svært for danske Mænd at overskride; han havde præsenteret sig for Vælgerne som den, der var ubeskeden nok til at ønske sig valgt. I et Brev til J. Fr. Schouw (af 14. Dec. 1834) giver han som Forklaring, at hans Modkandidat (Gaardmanden fra Vridsløsmagle, der skulde faa Stemmer nok til at blive Suppleant) var et slet Subjekt: »Ej for at fremme mit, men for om muligt at modarbejde hans Valg bortkaster jeg *al dansk Delicatesse* og fremstiller mig uden Sky som Valgkandidat.«²⁾ Drewsen var den Valgkandidat i Landet, der havde den fornemste Vælger; Tronfølgeren viste sin Interesse for den ny politiske Situation i Gerning ved at benytte sig af sin Ret som »mindre Landejendomsbesidder«, og han har i sin Dagbog for 13. Dec. 1834 noteret, at han stemte paa Kammerraad Drewsen og Overretsprokurator Paynck (han har altsaa ikke villet give »Subjektet« fra Vridsløse sin Stemme).

Der fandtes indenfor de mindre Landejendomsbesidderes

1) J. A. Hansen: Politiske Skildringer af afdøde danske Mænd, S. 220.

2) Ny kgl. Samling 1529 Fol.

Klasse i Østifterne ialt 15.753 Vælgere og 2.271 valgbare; 13.112 eller 83 % af Vælgerne mødte ved Valgene.

En tilsvarende Oversigt²⁾ over *de nørrejyske Landdistrikter* tager sig saaledes ud:

1. Distrikt med Valgsteder i Frederikshavn og Hjørring (Horns Herred undtagen Lendum Sogn, Venneberg Herred, af Børglum og Jerslev Herreder Børglum, Furreby, Vejby, Rakkeby, Sejlstrup, Lyngby, Taars, Vrensted og Tise Sogne); Prokurator *Juel* til Vanggaard (220 af 328 afgivne Stemmer), Proprietær Chr. E. Nielsen til Aastrup (172).

2. Distrikt med Valgsteder i Hellund Sogn i Klitgaard paa Læssø (den øvrige Del af Børglum og Jerslev Herreder, Læssø, Lendum Sogn): Proprietær *Hastrup* til Kølskegaard (98 af 227), Selvejer Søren Jensen af Store Langhede (87).

3. Distrikt med Valgsteder i Aaby Sogn, Brovst Sogn og i Nørre-Sundby (Hvetbo Herred, Øster Han Herred undtagen Skræm Sogn, Kjær Herred): Proprietær *Høier* til Jegerum (227 af 412), Landvæsenskommissær Birk i Vadum (184).

4. Distrikt med Valgsteder i Vester Torup og Skjoldborg Sogne (Vester-Han, Hillerslev, Hundborg og Herning Herreder, Skræm og Heltborg Sogne): Proprietær *Skibsted* til Djernæs (301 af 400), Prokurator Sørensen (213).

5. Distrikt med Valgsteder i Nykøbing Mors og Vestervig (Morsø og Refs Herreder undtagen Heltborg Sogn): *Laurits Borberg* i Dover (189 af 523), Proprietær *Juel* til Freslevgaard (171).

6. Distrikt med Valgsteder i Lidenborg og Nibe (Hellum, Hindsted, Fleskum Herreder, af Hornum Herred Sønderholm, Frejlev, Nørholm, Svenstrup og Elleshøj Sogne, Budolfi Landsogn ved Aalborg): Prokurator *Petersen* til Oudgaard (280 af 472), Auditor Schou til Uttrupgaard (186).

7. Distrikt med Valgsteder i Løgstor, i Havbro Sogn og i Aarestrup Sogn (Aars, Slet, Gislum Herreder, af Hornum Herred Vokslev, Aarestrup, Buderup, Gravlev, Østerhornum, Veggerby, Bislev, Sønderup og Suldrup Sogne, af Rinds Her-

¹⁾ Kollegialtidende 1835, S. 90—96, jfr. Kollegialtidende 1834, S. 406—09, 667—71 og 717.

red Testrup Sogn): Proprietær *Spliid* til Hvanstrup (227 af 394), Selvejergaardmand Tvergaard i Næsborg (189).

8. Distrikt med Valgsteder i Æbeltoft og Grenaa (Mols Herred, Sønder- og Nørre-Herred, af Østerlisberg Herred Skarreso Sogn): Proprietær *la Cour* til Skærso (389 af 579), Proprietær Munk til Soholt (237).

9. Distrikt med Valgsted paa Gammel Estrup (Rougso-Sonderhald Herreder, af Østerlisbjerg Herred Torsager, Mørke og Hornslet Sogne, af Galten Herred Halling, Voldum, Rud, Haslum, Ølst, Værum og Ørum Sogne): Sognefoged *Knud Sørensen* af Essenbækgaard (260 af 544), Søndergaard til Brusgaard (165).

10. Distrikt med Valgsteder i Mariager og Randers (Gjerlev, Onsild, Norhald, Stovring Herred, St. Martins Landsogn ved Randers, af Sønderbjærg Herred Hornbæk Sogn): Gaardejer *Peder Winther* i Gjerlev (408 af 528), Proprietær Broch til Bjellerup Ladegaard (205).

11. Distrikt med Valgsted i Skjoldlev By (Vesterlisbjerg undtagen Lisbjerg Sogn, Sabro og Framlev Herreder, af Østerlisbjerg Herred Skjodstrup, Todbjærg, Medelby, Hjortshøj og Egaa Sogne, af Galten Herred Galten, Vissing, Ødum, Hadbjærg, Laurbjærg, Lerbjærg Sogne, af Hasle Herred Lyngby Sogn, af Gjern Herred Voldby, Hammel, Soby, Rogind, Sporup og Laarby Sogne, af Hovlbjærg Herred Skjod, Hovlbjærg, Grandslev, Havrum, Sall, Vellev, Vejerslev, Ait og Torso Sogne): Møller *Peder Knudstrup* i Vejerslev (218 af 486), Kammerraad og Birkedommer Tommesen (163).

12. Distrikt med Valgsted i Aldrup Mølle (Hads, Ning, Hasle Herreder undtagen Lyngby Sogn, af Hjelmlev Herred Vitved, Frue Ring, Blegind, Hornum, Adslev og Mefing Sogne, af Vesterlisbjerg Herred Lisbjerg Sogn, af Voer Herred Vidslet Sogn): Sognefoged, Selvejer *Jesper Sørensen* i True (157 af 466), Selvejer Ole Jensen i Kysing (150).

13. Distrikt med Valgsted i Horsens og Ry By (Vor Herred undtagen Vidslet Sogn, Nim, Tørsting og Vrads Herreder, af Hjelmlev Herred Stilling, Skandrup, Dover og Vænge Sogne, af Gjern Herred Tulstrup, Alling, Dallerup og Linaa Sogne): Herredsfoged With paa Daugaard (169 af 355), Proprietær Schougaard paa Hallinggaard (115),

14. Distrikt med Valgsteder i Bjærg By og Hvejsel By (Bjærg og Hatting Herreder, af Nørvang Herred Øster-Snede, Hernstrup, Grejs, Sundbjærg, Uldum, Langeskov, Hvejsel, Givskud, Thyregod og Vester Sogne): Birkedommer *Christensen* (329 af 456), Prokurator Borch til Elisedal (290).

15. Distrikt med Valgsteder i Viuf By og Vejle (Elbo, Brusk, Holbo, Jerlev, Torrild Herreder og af Nørvang Herred Nykirke, Give, Vindelev, Ringgive Sogne, af Andst Herred Seest og Skanderup Sogne): Møller *Wulf* i Nebel (221 af 397), Inspektør Bitzer i Skovstrup (199).

16. Distrikt med Valgsteder i Levring By og Vinge By (Lysgaard, Hids, Middelsom Herreder, af Sonderlyng Herred Bjerregrav, Aalum, Thanum, Nørbæk, Sonderbæk, Lasten, Vorning, Kvorning og Hammersø Sogne, af Gjern Herred Gjern, Skanderup, Skorup og Tvilum Sogne, af Hovlbjærg Herred Hvorslev, Gjerning, Gulev, Sale Sogne): Fæster *Laurids Pind* i Ronge (194 af 335), Proprietær exam. juris Poulsen (117).

17. Distrikt med Valgsteder i Viborg, i Vesterbølle Sogn og i Holstebro (Nørlyng, Fjends, Rinds Herreder undtagen Tøstrup Sogn, af Sønderlyng Herred Tjele, Vinge, Ørum, Viskum, Vejrum Sogne, af Ginding Herred Haderup, Sevel og Ryde Sogne, af Hjerm Herred Handbjærg, Borbjærg, Meyrup og Maabjærg Sogne): Selvejer *Christian Skov* til Baadsgaard (216 af 403), Proprietær Rs. Bay til Sodal (131).

18. Distrikt med Valgsteder i Skive og i Ejsing Sogne (Salting fire Herreder, af Ginding Herred Estvad, Rønbjærg, Ejsing og Sale Sogne, af Hjerm Herred Vejrum, Hjerm og Gimsing Sogne): Selvejer *Søren Harrildsen Refsgaard* i Vium Mølle (303 af 518), Proprietær Dalsgaard til Krabbesholm (179).

19. Distrikt med Valgsteder i Lemvig og i Møborg Sogn (Skodborg og Vandfuld Herreder, af Hjerm Herred Gjording, Vemb, Buur, Naur, Siir, Ølby, Asp, Fovsing og Tviis Sogne, Ulvborg Herred undtagen Timring Sogn, af Hand Herred Stadil, Tim og Vedersø Sogne): Gaardmand *Ole Kirk* til Ebbensgaard i Ulfborg Sogn (245 af 450), Christian v. Brockdorff til Aaholt i Gudum Sogn (115).

20. Distrikt med Valgsteder i Lem Sogn og i Herning (Bølling og Hammerum Herreder, af Ginding Herred Hodsager Sogn, af Nørvang Herred Omme og Brande Sogne, af Hing

Herred Thorsted, Hover, Nørre-Omme, Rindom, Velling, Hee, Gammel og Ny Sogne, af Ulfborg Herred Timring Sogn): Møller *Ebbe Nielsen* fra Skern Sogn (206 af 358), Kommissær Kolby til Nygaard i Ikast Sogn (133).

21. Distrikt med Valgsteder i Varde og i Grindsted (Vester Herred, Øster Herred, Skast Herred undtagen Starup Sogn, Slavs Herred, af Anst Herred Verst og Bække Sogne, Nørre Herred): Møller *Søren Tøstesen*, Roust (153 af 293), Møller Niels Hansen, Tarm (143).

22. Distrikt med Valgsteder i Brørup Sogn, Skodborg By og Onstrup By (Gording og Malt Herreder, af Anst Herred Hjarup, Vamdrup, Anst, Gjesten, Lejrskov og Jordrup Sogne, af Skast Herred Aarup Sogn, Møgeltønder Herred og Riberhus Birk, de slesvigske Grænseomraader, hvor der svares Skat efter Hartkorn, selv om de i andre Henseender hører under Slesvig)¹⁾: Gaardejer *Windfeld* i Tandrup (144 af 307), Landmaaler Holm i Møgeltønder (131).

Der var i Nørrejylland valgt 12—13 Landbrugere (medregnet Mollere), der kunde henregnes til Bondestanden. Karakteristisk er Valget i 19. Distrikt, hvor en v. Brockdorff maa nøjes med at være Suppleant for Ole Kirk. En Undersøgelse af de bevarede Valgprotokoller (i Viborg Landsarkiv) viser, at Ole Kirk ganske særlig har samlet sine Stemmer i den Afdeling af Distriktet, hvis Mødested var Nørre Vosborg, hvor Brockdorff kun opnaaede 4 Stemmer mod Kirks 140, medens han i Lemvig fik et lille Overtal (111 mod 105). De lokale Hensyn har saaledes spillet ind ved Siden af Standshensynet, selv om det sidste beviser sin Styrke ved at skaffe Gaardmanden fra Ulfborg Sogn mange Stemmer ogsaa paa Lemvigegnen. Ganske naturligt har der for Landdistrikternes Vedkommende været Vanskelighed forbunden med at samle saa mange spredt boende Vælgere fra forskellige Egne, der efter Tidens Forhold ofte ikke havde meget med hinanden at gøre og følte sig i stor indbyrdes Afstand. Hver Egn mødte let med sin egen Kandidat. Modsat hvad Tilfældet var for Øernes Vedkommende, har dog i de allerfleste jyske Landdistrikter den til Deputeret valgte faaet Stemmer fra Flertallet af de ved Valget mødende,

¹⁾ Det er altsaa Hartkornets Gyldighed som Grundlag for Jordvurdering, der skaber Skellet mellem den nørrejske og den slesvigske Stænderforsamlings Omraade.

ligesom dette over hele Landet som Regel er sket i Købstads-distrikterne. I Landdistrikterne er der overalt valgt en Mand fra Distriktet med Undtagelse af 13. Distrikt i Jylland (With) og 10. paa Sjælland (Neergaard)¹).

Der var blandt de jyske mindre Landejendomsbesiddere 1.008 valgbare og 10.597 Vælgere, hvoraf 9.231 eller 87 % modte ved Afstemningerne. De norrejyske Bønder satte saaledes Rekorden af Valgdeltagelse i Kongeriget.

Meget stor var Valgdeltagelsen i alle Klasser — overraskende stor for den, der vil fæste sig ved, at disse Valg var de allerførste »Rigsdagsvalg« her i Landet. Under en Sammenligning med Procenttallene for Deltagelsen i en senere Tids Folketingsvalg maa det naturligvis ikke glemmes, at det ved Stændervalgene drejede sig om forholdsvis meget begrænsede Kredse af Befolkningen. Dernæst blev der her (gennem den foreskrevne Tilsendelse af Listerne over de valgbare) appelleret mere direkte til den enkelte Vælger. Endelig var det hele saa nyt og uvant, og netop derfor maatte det i særlig Grad synes, at der var paalagt Vælgerne en Pligt, ikke blot givet dem en Ret. Naar Kongen kaldte, maatte man møde. Skildrerens af Sallings politiske Historie har standset ved den Iagttagelse, at saa usandsynligt mange af de udeblevne Vælgere i 18. Landdistrikt havde meldt Forfald paa Grund af Sygdom, og heraf sluttet, at man nødig blev borte uden et passende Paaskud²). Baade blandt Bønder og Borgere har der dog sikkert været Følelse for Sagens Betydning³). At Folk i Almindelighed ikke

¹) Algreen-Ussing opkastede i Dansk Ugeskrifts første Nr. for Okt. (VI, S. 1—8) det Spørgsmaal, om de hidtil foretagne Valg af Deputerede i Købstædernes og de mindre Landejendommers Valgdistrikter kunde anses gyldige, da der ikke efter Lovens Bud var meddelt alle de forskellige Valgdirektørers Lister over de valgbare i alle de andre Distrikter, i hvilke Betingelserne for Valgbarhed var de samme. Denne Regel var efter Algreen-Ussings Skøn et uhyre vigtigt Punkt, berørende Stændernes hele Karakter som en national Institution, saaledes som denne fremtraadte derigennem, at Valgbarheden ikke saaledes som Valgretten var knyttet til Bopælen.

²) N. Olesen Husted: Blade af den politiske Udviklings Historie i Salling (1908), S. 13.

³) Et poetisk Udtryk for denne Følelse blev givet af en jysk Almuedigter (Kbh. 1834, S. 574), der bl. a. synger:

Det gælder om at vælge
retskafne, brave Mænd,
der ej sin Ære sælge
som Judas Forræderen.

dengang kunde have »politisk Interesse« og politiske Begreber i en senere Tids Forstand¹⁾ betød ikke det samme som Mangel paa Forstaaelse af det betydningsfulde i Valget af dem, der skulde være Regeringens Raadgivere i de almene Anliggender.

Valgene foregik i Frihed. Efter alt foreliggende har Regeringen afholdt sig fra ethvert Forsøg paa Indgriben eller Pres. Hvis den Embedsmand, der fungerede som Valgdirektor, ikke nøjedes med at holde en smuk indledende Tale om Kongen og Stænderinstitutionen, men vilde gøre et Forsøg paa at paa-virke Valgets Udfald (som i Helsingør, hvor han jo forgæves søgte at hindre en anden Embedsmands Valg), har han gjort det for egen Regning. Om de frie Forhold vidner det, at Bondevælgerne i saa stor Udstrækning har valgt Folk af deres egen Midte. Dette Træk var det for Samtiden mest forbløffende ved de første Stændervalg. Problemet i den offentlige Diskussion for Valgene har nærmest været, hvorvidt Byborgerne vilde lade Embedsmænd og anden »Intelligens« komme i Betragtning eller ej; Resultatet blev her temmelig tilfredsstillende, set fra »Intelligensens« Synspunkt. Efter Valgene synes de samme Kredses Opmærksomhed at samle sig om de mange Bønder, der er blevet Deputerede.

Lolland-Falsters Avis udstoder et lille Suk, da Valgene i Stiftets Landdistrikter er tilendebragt, og der viser sig at være valgt tre Bønder, skønt der blandt de valgbare findes flere dannede Mænd; men Fyns Stifts Avis minder i den Anledning om, at selv en Napoleon efter sit eget Udsagn ofte var tyet til den jævne Bondes Raad²⁾. Med »Viborger Samler« for 2. Dec. 1834 følger i et Tillægsblad en lang Artikel paa 16 Spalter, hvori den i Viborg By valgte Overretsprokurator Otterstrøm advarer de valgte Bønder mod en lignende Ensidighed som den, der — efter »Dansk Ugeskrift«s Skildring — har ytret sig hos deres Standsfæller i Norge. I Ribe Avis henvender en Indsender sig 21. August 1835 »til de for Klassen af de mindre

¹⁾ »Det er kun lidet«, skriver Provst Plesner, »hvad Landalmuen i mange af Danmarks Egne ved om de saa hyppig forekommende Udtryk: Stænder og Constitutioner, Autokrati og Bureaukrati, Aristokrati og Demokrati, Hierarki og alle -kratier indtil Xkratiet. Endog for mange af dem, som i borgerlig Stilling og Dannelse staar over den lavere Almue, er disse Benævnelser næsten fremmede.« (»Bidrag til at besvare Spørgsmaalet om Valgret og Valgbarhed« etc. (1832), S. 6.)

²⁾ Laaland-Falsters Avis for 17. Okt. 1834, Fyns Stifts Avis 1834, S. 707.

Landejendomsbesiddere til Stænderforsamlingen i Viborg valgte Deputerede og Suppleanter«; det udvikles, hvorledes en Deputeret maa have Indblik i mange Ting, og der spørges, om nu ogsaa de valgte Jordbrugere og Møllere allesammen har betænkt, hvorvidt deres Aandskraft, Kundskaber, Indsigter, Talegaver staar i det rigtige Forhold til deres gode Vilje.

I Aalborg Avis for 10. Januar 1835 offentliggør Godsforvalter Tommesen »en Suppleants Bemærkning«; her lyder første Gang i dansk politisk Historie den bitre Klage fra en politisk Aspirant, der er blevet vraget af Landkredsene, fordi han ikke regnedes til Landbefolkningen. Tommesen er meget misfornøjet med kun at være blevet Suppleant for den som Foregangsmand i Landbrug meget ansete Bondemand P. N. Knudstrup, og fremhæver, at det ikke er Veksellbrug og Staldfodring, men de almindelige Samfundsspørgsmaal, der skal drøftes paa Stænderne. Den skuffede jyske Suppleant faar Undsætning af den fremragende sjællandske Deputerede Drewsen, der erklærer (i Aalborg Avis for 9. Februar), at P. N. Knudstrup er saa værdig til at være Stænderdeputeret, som overhovedet en Bonde kan være; men det ligger i Bondestandens ved dens gamle Undertrykkelse avlede Mistro til andre Stænder, naar den saa meget foretrækker sine egne til Trods for Manglen paa fornødne Kundskaber og paa Evne til velordnede Foredrag; forhaabentlig vil Bondestanden lære, at den ikke gavner sin egen Sag ved at sende mange Bønder til Stænderne — thi »faa Bønder er gavnlige, mange skadelige i vore Stænder«, mener den Mand, der gennem Stænderforsamlingerne skulde vinde et særligt Ry som Bondeven og Bondepolitiker¹).

Valgstatistikken viser²), at der af den samlede Befolkning i København fandtes 1,42 % Vælgere, 2,99 % i Kobstæderne og 2,71 % i den almindelige Landbefolkning, Tal, der viser, hvorledes Grundejendomsprincippet udelukkede forholdsvis langt flere fra Valgretten i Hovedstaden end andre Steder (og det var da i sin Orden, at Protesten mod dette Princip netop havde lydt

¹) Sine Betragtninger om dette Spørgsmaal har han anset for at have et saadant Ærinde til Bondestanden, at han ogsaa indrykkede dem i »Ugeblad for den danske Bonde« (1835, Nr. 38, 17. Marts).

²) Jfr. Rubin, S. 485.

saa stærkt herfra). Imidlertid kom der i København ligesom i Købstæderne 1 Repræsentant paa hvert halvandet Hundrede Vælgere, men kun 1 paa 600 i Landdistrikterne. Det vil sige, at i Forhold til Befolkningstallet var den store Landbefolkning langt svagere repræsenteret end Bybefolkningen, indenfor hvilken atter Købstæderne var dobbelt saa meget begunstiget som Hovedstaden. Uden Sammenligning størst var det Fortrin, som var givet Sædegaardsejerklassen med dens kun 236 Vælgere og 29 Repræsentanter. En betydningsfuld Ejendommelighed ved den danske Stænderforfatning var det ikke desto mindre, at Godsejerrepræsentanterne ikke i nogen af Forsamlingerne havde Mulighed for at faa Overvægten.

2. Valgene i Hertugdømmerne.

Valgene i Slesvig og Holsten frembød med Hensyn til Forberedelser og Resultater lignende Træk som Valgene i Kongeriget. »*Kieler Correspondenzblatt*« var det ledende politiske Blad; det svarede i sine Bestræbelser paa een Gang til »Københavnsposten« og »Fædrelandet« i Danmark. Ved en Række Artikler og Meddelelser søgte det at vække og vedligeholde Valginteressen. At Redaktørens personlige Iver i det forberedende Arbejde gjorde sig gældende helt op til Haderslev, skal vi i det følgende se et Vidnesbyrd om. Den i *Kieler Correspondenzblatt* (16. August) fremkomne Artikel imod, at Vælgerne samlede sig om Embedsmænd, fik Betydning ogsaa for Diskussionen om dette Spørgsmaal i Kongeriget¹⁾; det var, mente Bladet, fra Befolkningens Kærne, ikke Statstjenerne, at den nye Repræsentation skulde udgaa. Da der senere i Itzehoe lød Klage over, at Vælgerne havde foretrukket to næringsdrivende frem for en udenbys Embedsmand, og dette betegnedes som Udslag af en »snæverhjertet Anskuelse«, blev der i *Kielerbladet* gjort den Bemærkning, at Kongen jo vilde høre Folkets Røst, og at den kom lige saa godt fra praktisk erfarne Mænd som fra dem, der havde givet sig mere af med det teoretiske²⁾. I et Par længere Artikler³⁾, hvor der ræsonneres over Valgenes Udfald,

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 278.

²⁾ K. C., S. 351. Itzehoer Wochenblatt, Sp. 962.

³⁾ Über die Resultate der Wahlen (18. og 22. Oktober).

møder vi et dobbelt Synspunkt: dels beklages det, at Valghedsreglerne har udelukket saa mange dygtige, videnskabeligt uddannede Mænd, dels anerkendes det som Udtryk for en sund Betragtning hos Vælgerne, at de ikke har valgt saa mange Embedsmænd.

Godsejerne i Holsten¹⁾ valgte Grev *Reventlow* paa Farve, Grev *von Baudissin* paa Projenstorf, Grev *von Holstein* paa Waterneversdorf, *von Neergaard* paa Oevelgönne, *von Cronstern* paa Nehnten, *Schwertfeger* paa Wensiin, Grev *Rantzau* paa Rastorf, Amtmand, Grev *von Reventlow-Criminil* paa Emkendorf, *Tamm* paa Muggesfelde. Blandt disse er der to, hvis Navne angiver dem som borgerlige.

For de holstenske mindre Landejendomsbesiddere valgtes (med Valgstedet angivet i Parentes): *Engelbrecht* (Wesslingburen), *Cl. Dohse* (Heide), *Dührssen* (Meldorf), *Fr. W. v. Halem* (Marne), *P. Møller* (Wilster), *J. Ahsbach* (Neumbrock), *Jacob Scharmer* (Elmshorn), *C. Radbrüche* (Pinneberg), *Wittrock* (Ahrensburg), *J. Ph. Lang* (Oldesloe), *v. Schilden* (Segeberg), *H. Sick* (Neumünster), *J. Rohwer* (Hohenwerstedt), *Cl. Wicse* (Preetz), *Cl. Jargstorf* (Ahrensböck), *Rossen* (Lensahn). Om »Hestehandler og Gaardejer Jacob Scharmer« bemærker Kieler Correspondenzblatt²⁾, at han ikke mangler Interesse for Sagen eller Dannelse, for saa vidt man overhovedet kan vente at finde det sidste hos den, der er udgaaet af de mindre Landejendomsbesidderes Midte. Der er blandt de holstenske Landborepræsentanter et Par Sognefogeder, men ingen Embedsmænd eller andre Mænd udenfor de egentlige Landbrugeres Kreds. Overvejende har de tilhørt den holstenske Bondestand.

I de holstenske Købstæder blev der valgt endel Embedsmænd og Advokater. For Altona valgtes Etatsraad og Købmand *Donner*, Etatsraad og Syndicus *v. Gusmann*, Købmand *Roscher*, for Kiel Advokat *Balemann* og Købmand *Schweffel*, for Glückstadt Advokat *v. Prangen*, for Rendsborg Købmand *Paap*, for Itzehoe Advokat *Löck*, for Heide og Meldorf Lands-

¹⁾ Samlet Oversigt over de Deputerede fra begge Hertugdømmerne i K. C. 1834, S. 433 f.; jfr. de spredte Meddelelser i dette Blad og i Fyns Stifts Avis; Fortegnelse over Valgdistrikter og Valgsteder i Kollegialtidende 1834, S. 451—61.

²⁾ S. 411 f.

fuldmægtig *Peters*, for Wilster, Krempe, Elmshorn og Ütersen Advokat i Ütersen *Kirchhoff*, for Wandsbeck, Pinneberg m. m. Fabrikant *v. Lengerke*, for Segeberg og Oldesloe Senator *Westphal*, for Preetz og Neumünster Medlem af Overretten i Kiel *Wiese*, for Lütjenburg, Plön og Oldenburg Borgmester i Oldenburg *d'Aubert*, for Neustadt og Heiligenhafen Købmand *Lorentzen* i Kiel.

De holstenske Valg var paa to Undtagelser nær afsluttet inden Udgangen af Oktober. Det første afholdtes i Kiel 13. September; af 354 Vælgere stemte 184 her paa *Balemann*, 171 paa *Hegewisch*. I et festligt Optog af Vælgere hyldedes de valgte og ganske særlig *Hegewisch*. Den sidstnævnte frasagde sig efter nærmere Overvejelse Valget; han erklærede ikke at ville træde ind i den nyskabte Repræsentation, da han derigennem i sine egne Øjne vilde staa som den, der var med til at prisgive Hertugdømmernes Ret til deres gamle Forfatning¹⁾.

Godsejerne i Slesvig²⁾ valgte *Henningsen* paa Schönhausen (42 Stemmer), *Hamann* paa Borghorst (39), Kammerherre *v. Warnstedt* paa Loitmark (39), Hofjægmester *v. Cronstern* paa Birkenmoor (36), *v. Ruhmor* paa Rundhof (33) — det vil sige tre adelige og to borgerlige. Suppleanter blev *Wollertsen* paa Freienwille (30), *Mylord* paa Schirnau (29), *Stüve* paa Dittenbüll (20), *v. Ruhmor* paa Østergaard (18), *Kruse* paa Mohrberg (17).

I Distrikterne for de mindre Landejendomsbesiddere i Slesvig faldt Valgene saaledes ud:

1. Distrikt (med Valgsted i Gram): Gaardejer *A. H. Posselt* i Københoved Deputeret (76 Stemmer), Sognefoged *Th. Thomsen* i Skodborg Suppleant (62).

2. Distrikt (Christiansfeld): Gaardejer *Chr. Finnemann* i Taarning (184), Sandemand *Andreas Petersen* i Dalby, der straks fra Suppleant maatte rykke frem til Deputeret, da *Finnemann* ganske kort Tid efter Valget døde (138)³⁾.

¹⁾ K. C., S. 339 f., Itzehoer Wochenblatt, Sp. 1011. — I Rendsborg endte Valget med et Fakkeltog til de valgte (*Altonaer Mercurius*, S. 2955).

²⁾ For de slesvigske Valg som for de holstenske findes bevaret Valgprotokoller i Statsarkivet i Kiel (*Acta A. XVIII. Nr. 4892—98*).

³⁾ Dansk Digt til hans Minde findes i *Haderslevs tyske Ugeblad »Lynæ»* (1834, S. 361 ff.).

3. Distrikt (Haderslev): Gaardejer *Nis Lorenzen*, Lilholt (204), v. Krogh til Aastrup (98).

4. Distrikt (Aabenraa): *Thies Hansen*, Stenholdt i Raepstedt (178), H. Petersen i Soes (118).

5. Distrikt (Uldrup): Sandemand *Peter Alexandersen* i Satrup (232), Arvefæster P. Petersen i Surlücke (175).

6. Distrikt (Augustenborg): Provst *Ebbesen* i Svenstrup (312), Petersen Bonefeldt i Ulkebøl (199).

7. Distrikt (Tønder): *Peter Todsen* paa Meyerholm (114), Martin Adolph i Nolde (105).

8. Distrikt (Emmelsbøll): Lensfoged i Emmelsbøll *Weber* (47), Chr. Albrechtsen (43).

9. Distrikt (Flensborg): *Rønnenkamp* til Clues (185), Gaardmand Hans Hansen til Langballig (161).

10. Distrikt (Bredsted): Overretsadvokat i Bredsted *Matthiesen* (129), Landmaaler i Effekbølt Jens Poulsen (114).

11. Distrikt (Schwabsted): Professor *Hensen* i Slesvig (127), J. Harmsen fra Winnert (94).

12. Distrikt (Witzworth): Advokat i Husum *Storm* (112), Dige greve Th. Jensen (47).

13. Distrikt (Garding): Raadmand i Tønning *Peter Hamkens* (109), Raadmand i Tønning *Stähermann* (52).

14. Distrikt (Kropp): *G. Fr. Güntzel* paa Østerlied (151), Krovært Peter Sievers til Nübbel (131).

15. Distrikt (Eckernförde): Møllejer *Müller* (227), Gaardejer *Wilckens* i Neubarkelsby (137).

16. Distrikt (Loit¹⁾): *Fr. Aug. Weltje* til Obdrup (403), *Jeb-*sen til Catharinenhof (129).

17. Distrikt (Esgrus): Birkedommer (Gerichtshalter) *Jaspersen* i Nordskov (192), *Jürgen Jacobsen* til Sarup-Skovby (165).

De sydslesvigske Bønder havde overvejende valgt Repræsentanter, der ikke tilhørte den egentlige Bondestand; paa Als var indtruffet det for hele Monarkiet enestaaende Tilfælde, at der var blevet valgt en Præst; iøvrigt var der i de nordslesvigske

¹⁾ Vælgerne her samlede sig paa en Høj, der efter Traditionen var det gamle Tingsted, og i historiske Stemninger fejredes dette Valg, der ikke blot havde samlet Vælgere, men ogsaa mange Tilskuere, en tusindtallig Skare (K. C., S. 350).

Distrikter, modsat Mellem- og Sydslesvig, blevet valgt en Række Mænd af Bøndernes egen Midte.

For Flensborg By valgtes som Deputerede Borgmester *Fries* og Medlem af Overretten i Kiel *Jensen* (henholdsvis 188 og 143 St.), som Suppleanter Senatorerne *Jensen* og *Peter Nielsen* (129 og 118). For Slesvig valgtes Medlem af Overretten i denne By *Moltke* og Købmand *Berwald* (153 og 120), som Suppleanter Overretsraad *Nissen* og Senator *Tuxen* (106 og 102). Hvert af de andre Købstadsdistrikter valgte blot een Deputeret og een Suppleant: For Eckernførde valgtes *Prins Frederik* af Augustenborg paa Nor (49) og Købmand *Chr. Weltring* (32), for Frederikstad Borgmester *Jan J. Schütt* (26) og Raadsherre *Johan Feddersen* (18), for Sønderborg Købmand *Chr. Petersen* (41) og Senator *Heide* (23), af hvilke dog ingen modtog Valget, hvorved Mandatet gik over til den næstfølgende i Stemmetail Etatsraad *Manthey* (17). For Aabenraa: Købmand *Marius Lüders* (25) og Sukkerrafinador *A. Andersen* (20); den sidste blev Deputeret, da den første ikke modtog Valget. For Haderslev: Købmand *P. Hjort Lorenzen* (78) og Købmand *Joh. Chr. Holm* (41). For Husum: Advokat *Johan Storm* (38) og Senator *Peter Rehder* (36); den sidste blev Deputeret, da den første tillige var valgt i 12. Valgdistrikt. For Tønder: Digegreve *Nissen* (28), Købmand og Ratsverwandter *Peter Petersen* (22). For Tønning og Garding Købmand *Peter Chr. Schmidt* (44) og Ratsverwandter *Bahnsen* (28). — Med et Par Undtagelser er overalt valgt Mænd, der er bosiddende i de paagældende Distrikter; naar Eckernførde vælger en Prins og Godsejer, er det i hans Egenskab af Husejer i Byen. Blandt de valgte er der forholdsvis mange, hvis Titler tilkendegiver, at de beklæder en Plads i de paagældende Byers Styrelse.

Endelig valgtes i første blandede Valgdistrikt (Æro) *A. J. Steen* i Store Rise (124) og Bysekretær i Ærøskobing *Jens Klestrup* (118); i 2. blandede Distrikt Kæmner i Burg *Wilder* (207) og Major v. *Elberg* (95).

Valgene i Nordslesvig frembyder alene ved deres særegne Tendens en særlig Interesse. Hertugen af Augustenborg syntes ikke om dem. Han skriver til Svogeren, Prins Christian¹⁾,

¹⁾ Brev af 17. Okt. 1834 (Kongehusets Arkiv).

at der var valgt Rabulister og »Pocusmagere«, Folk, som ved en eller anden Lejlighed havde vidst at trodse deres Foresatte. Den Præst, der blev valgt paa Hertugens egen Ø, Als, havde næppe heller været efter hans Smag. Provst Ebbesen synes som Valgkandidat at have hørt til de mere paagaende. Han blev bagefter Genstand for offentlige Angreb, fordi han ved et Møde af Vælgere havde holdt et agitatorisk Foredrag om Formindskelse af Skatter, Nedsættelse af Udgifter til Hær og Flaade, Sammenlægning af Pastorater til Gavn for Skolevæsenet o. s. v. — dog uden at give Løfter, som det blev fremhævet til hans Forsvar. Den gejstlige Herre henvender sig efter Valget (paa Dansk) i en fornærmet Tone til Valgdirektøren: »Omendskønt jeg alt for tydeligt har mærket et mægligt Modparti . . . og omendskønt jeg er meget fortrydelig over de flere for Valget udsprede, opdigtede og usande Foregivender, lige fornærmelige for Vælgerne som for mig, ja endog fornærmelige for den ærede Valgkommission selv, som har været vidende derom og ikke itide har agtet derpaa og taget passende Mæsurer derefter, ifald den nemlig har fundet dem i mindste Maade troværdige, saa modtager jeg dog Valget . . ., og kan jeg lettelig i Indkaldelses Tilfælde faa mit Embede besørget ved en Nabopræst.« Valgdirektøren (Amtsforvalter Manthey i Sønderborg) bemærker i sin Indberetning om Valget i Tilknytning til denne Skrivelse, at man vel vidste, at Provst Ebbesen før Valget havde holdt Sammenkomster med Vælgerne for at give dem Løfter om, hvad han vilde gøre for dem, men at det dog var blevet fundet at være en tilstrækkelig Forholdsregel i denne Anledning, at han (Valgdirektøren) ved Valget havde saa kraftigt som muligt gjort Vælgerne opmærksomme paa det usømmelige i at tiltigge sig Stemmer (das Erbetteln von Stimmen) og i at bringe Løfter om Begunstigelser og Fordele, som ikke hele Landet kan faa Del i, som Middel til at blive valgt. Hele Episoden er meget pudsigt, baade fordi det er en Præst, vi ser optræde som Foregangsmand i paagaende Valgagitation, og fordi en saadan Optræden paa dette Uskyldighedens Trin i vor politiske Udvikling dog ikke har været muligt uden at vække det stærkeste Anstød¹⁾

¹⁾ Apenrader Wochenblatt 6. Nov. 1834; Altonaer Mercurius (1834, Sp. 3612) udtaler i Anledning af denne Sag Tvivl om, hvorvidt Præster i det hele

Om *P. Hjort Lorenzen* tillader Hertugen sig i det nævnte Brev at skrive, at han er en »bankerot Købmand«, »et daarligt Subjekt«, der er valgt, fordi han har skrevet i Kieler Correspondenzblatt, og fordi han har »lovet Vælgerne et og andet«. Det var ikke med Hertugen af Augustenborg, den fremadstræbende og politisk interesserede Handelsmand i Haderslev havde raadfort sig under Forberedelserne til sit Valg, men med »Kieler Correspondenzblatt«s Redaktør, Advokat Th. Olshausen i Kiel. Blandt P. Hjort Lorenzens efterladte Papirer (i Rigsarkivet) finder man en Række Breve fra den sidstnævnte. 27. Juni 1834 opfordres han ivrigt til at interessere sig for Sagen og søge Valg i Haderslev. 6. August stiller Olshausen i Udsigt, at han kan blive valgt i Eckernforde, hvis hans Valg i Haderslev ikke lader sig gennemføre. 12. August skriver han om Muligheden for, at han kan blive valgt i Aabenraa. Det er Olshausen meget om at gøre at faa sat Hjort Lorenzen ind i Stænderne. 14. September kan han lykønske ham til hans Sejr i Haderslev. Af 165 Vælgere i denne By havde 121 stemt, deraf næsten to Tredjedele paa Hjort Lorenzen, som havde faaet henvend dobbelt saa mange Stemmer som sin Suppleant.

Til det andet Valg, der afholdtes i Haderslev, Valget for 3. slesvigske Landdistrikt, havde der ogsaa knyttet sig Spænding. Det var det berømte Valg, hvor Bonderne satte den som Sognefoged og Kirkeværge afskedigede *Nis Lorenzen* igennem som Deputeret og vragede Kammerjunkeren v. Krogh, om hvem de havde hørt, at han var ved at søge en Stilling som Amtsforvalter. Det mærkeligste herved var Efterspillet: at Nis Lorenzen tre Dage efter maatte stille hos Valgets Leder, Amtmand Johannsen, der tilkendegav ham, at det endnu var Tid for ham at trække sig tilbage (til Fordel for v. Krogh, der var blevet Suppleant), en utilladelig Henstilling, der blev besvaret af den myndige Bondemand med et Forlangende om at faa sit Valg skriftligt bekendtgjort, hvilket ogsaa skete¹⁾. Kieler Corre-

burde kunne være valgbar. — Under A. XVIII 4892 i Statsarkivet i Kiel findes de officielle Skrivelser vedrørende Valgene i Slesvig, der har kunnet benyttes her og i det flg. Valgdirektørerne betjener sig overalt af det tyske Sprog. Selv fra Æro indberettes der paa Tysk: »Das Wahlgeschäft ist in der Gegenwart einer grossen Menge von Menschen auf dem öffentlichen Marktplatze vorgenommen worden und das Verfahren dabey mit der vorgeschriebenen Einfachheit, Punctligkeit, Ordnung u. Würde von Statten gegangen«.

¹⁾ P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede I, S. 15 ff. (med Henvisning).

spondenzblatt¹⁾) kalder i sin Omtale af denne Valgepisode Nis Lorenzen en »klog og fast Mand«, der sikkert vil blive en god Deputeret, skønt det mangler ham paa Kundskaber i Statsvidenskaberne, og han som dansk-talende Slesviger kun i ringe Grad er det tyske Sprog mægtig.

Meget karakteristiske er ogsaa de almindelige Bemærkninger, Bladet i denne Sammenhæng gør om de nordslesvigske Valg: disse Valg er kun i een Henseende tilfredsstillende, nemlig ikke med Hensyn til de valgte, fordi Bøndernes Horizont er snæver, men forsaavidt som der er blevet vist en Uafhængighed, der fremtræder i et meget gunstigt Lys og nødvendigvis med Tiden vil komme til at bære de bedste Frugter. Den Korrespondent fra Aabenraa, der har givet denne Meddelelse til Kielerbladet, har ikke anet, hvad det var for en Slags Frugter, der inden længe skulde fremkomme af den nordslesvigske Uafhængighedsfølelse, som allerede ved disse Valg viser sin skarpe Brod mod Bureaukratiet.

»Vælgerne i 5. Distrikt«, indberetter den paagældende Valgdirektør (Herredsfoged Thomsen i Graasten), »vil vælge Mænd af deres Midte, de vil selv kende Personerne, og de er, i Overensstemmelse med det allerhøjeste Kommissarium, ikke paa nogen Maade blevet hindret i at vælge ganske frit. Den til Deputeret valgte Landmand Peter Alexandersen i Satrup er en jævn og brav Bondemand, ikke ganske raa, men heller ikke synderlig dannet.«

Interessant er det at se, hvorledes *den sproglige Vanskelighed* ogsaa har kunnet frembyde sig for de valgte Bonders egen Bevidsthed. I første Distrikt (Rødning) maatte der et Omvalg til, fordi de først valgte, baade Deputeret og Suppleant, faa Dage efter Valget afslog at modtage det, ifølge Valgdirektørens Indberetning dels under Hensyn til deres hjemlige Bedrift, *dels fordi de ikke var det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige.*

Valgdeltagelsen var ogsaa i Hertugdømmerne meget betydelig. I en enkelt holstensk By (Oldersloe) og i 5 slesvigske Land-

I Lyna 1834, S. 307 f. findes Amtmand Johannsens »anordningsmæssige« Bekendtgørelse af Valget.

¹⁾ 1834, S. 379.

distrikter var den oppe paa 93 % af Vælgerne, i 7., 16. og 17. slesvigske Landdistrikt var den 90 %. Forholdsvis lav var den i Kiel: kun 66 %. I det hele bliver Procenttallene en lille Smule lavere end i Kongeriget. Gennemsnitstallene er for Slesvigs Byer, Landdistrikter og Godsejere henholdsvis 78,7 81,5 og 63, bortset fra en Procent paa kun 49 i 8. Landdistrikt, hvor Vejret havde hindret Hallingernes Beboere i at stemme, for Holsten er de tilsvarende Tal 72, 77,5 og 65. For hele Monarkiet gælder følgende Skema:

	Byer	Bønder	Godsejere	København
Østifterne	76 %	83 %	74 %	76 %
Nørrejylland	83 %	87 %	69 %	
Slesvig	78,7 %	81,5 %	63 %	
Holsten	72 %	77,5 %	65 %	

Paafaldende er det her, at de slesvigske og holstenske Godsejere, der havde kunnet gaa til Valg under Ledelse af deres egne førende Talsmænd, Klosterforstanderne i Slesvig og Itzehoe, som var blevet udnævnt til Valgdirektører, mødte i endnu mindre Udstrækning end de nørrejske Sædegaardsjere. Som »den mindst rolige By« har vist en forholdsvis ringe Valgiver, saaledes er det den politisk mest urolige og fra ældre Tid mest oppositionelle Stand, der af alle Klasser indenfor Monarkiet stemmer svagest. Men netop en misfornøjet Stemning kan have afholdt nogle fra en Stemmefafgivning, der i sig selv var en loyal Handling, et Udtryk for, at man tillagde det, der her var budt Folket af Medbestemmelsesret, en virkelig Betydning. I det hele havde Vælgerne i Hertugdømmerne vist en tilsvarende Interesse som Vælgere i Kongeriget.

I Kraft af den noget højere Census var deres Antal i Forhold til den øvrige Befolkning noget mindre. I Slesvig fandtes der 1222 Byvælgere (2,13 % af den samlede Bybefolkning), 6331 Landvælgere (2,25 % af den samlede Landbefolkning), 75 Godsejere¹⁾. I Holsten var de tilsvarende Tal: 3324 Byvælgere (2,78 %), 5843 Landvælgere (1,85 %) og 95 Godsejere.

¹⁾ De anførte Tal for Hertugdømmerne er uddraget af Valgprotokollerne i Statsarkivet i Kiel (A. XVIII). Fortegnelse over Valgdirektørerne findes i K. C. 1834, S. 231 f.

3. Den første Stænderrepræsentation. Det ny politiske Liv.

Foruden Folkevalgene var der de Valg, Kongen skulde foretage. De fandt Sted baade for Hertugdømmernes og for Kongerigets Vedkommende samtidig med de første folkelige Valg¹).

Til Østifternes Forsamling udnævntes af Grundejere Lensgreve *Bille-Brahe*, Lensgreve *Holstein-Holsteinborg*, Generalfiskal *Treschow* (Ejer af Brahesborg paa Fyn og ogsaa Grundejer i København), Gehejmekonferensraad *Carl Emil Moltke* til Aagaard, af Gejstlige Sjællands nye Biskop, *Mynster*, og Provst for Vends og Baag Herreder *Birch*, af Professorerne ved Københavns Universitet Professor juris *Schlegel*, for Island og Færøerne Stiftamtmand over Island *Krieger*, Gehejmearkivar og Professor *Finn Magnussen*, Amtmand over Aabenraa og Løgumkloster *Tillisch*. For Jylland udnævntes Lensgreve *Frijs-Frijsenborg*, Generalmajor *Reventlow*, Stiftamtmand i Ribe Grev *Spouneck*, Landvæsenskommissær *Secher*, Biskop i Viborg *Ølgaard*, Provst for Voer, Nim og Hads Herreder *Schmidt*, Professor *Schlegel*. I Stedet for *Secher* og *Reventlow*, da disse fik Forfald ved Sygdom, udnævntes senere Borgmester *Estrup* i Kolding og *S. A. Fjelstrup* til Sindinggaard. Først 29. September 1835 udnævntes i Stedet for *Schlegel*, da denne maatte trække sig tilbage paa Grund af Svagelighed, Professor i Botanik *J. F. Schouw* til at repræsentere Universitetet i begge Kongerigets Forsamlinger.

Til den slesvigske Forsamling udnævntes som Repræsentanter for Ridderskabet Klosterprovst i Slesvig *v. Ahlefeldt*, Lensgreve *Reventlow* til Grevskabet *Reventlow-Sandberg*²), Grev *Rantzau* til Rastorf, Landraad *Ahlefeldt* til Olpenitz, til den holstenske Forsamling udnævntes Klosterforstander i Itzehoe *Rantzau*, Friherre *Brockdorf* til Borstel, Grev *Schimmelmann* til Wandsbeck, Grev *Scheel-Plessen* til Schjerhagen. I begge Hertugdømmernes Stænder fik Professor *N. Falck* fra Kiel Sæde, Medlemmer for Gejstligheden i den slesvigske Forsamling blev

¹) F. O., S. 553 ff. (Forestilling af 17. Sept. og Resolution af 18. Sept. 1834 fra Kancelliet ang. Kongeriget: der er i hver Afdeling givet Kongen en Række Navne at vælge imellem; for Universitetet er *Schlegel* nævnt som Nr. 1, *l. C. Ørsted* som Nr. 2, *Schouw* som Nr. 5). Kollegialtidende 1834, S. 714 ff. og 373 ff.; 1835, S. 96, 543 og 654—55.

²) Den samme *Reventlow*, der var valgt som Supplicant for Lolland-Falster.

Provst *P. Paulsen* i Aabenraa og Pastor *L. Lorenzen* i Adelby; i den holstenske Provst i Rendsborg *J. F. L. Callisen* og Pastor *A. C. Hensler* i Barkau.

Et Udsyn over den samlede Repræsentation for det danske Folk, der saaledes var skabt dels ved de grundbesiddende Klas-sers Valg dels ved Kongevalgene, giver langtfra Indtryk af nogen graa Masse eller af nogen Ensidighed i Sammensætningen. Princippet for de Deputeredes Udvælgelse var vel snævert, men ikke mere snævert, end at det var blevet Folk fra alle de Samfunds-klasser, hvormed man dengang overhovedet var istand til at regne i det offentlige Liv. Der fandtes i hver Forsamling en lille Skare af Embedsmænd og Sagførere, Landbruget var rigeligt re-præsenteret ved baade Godsejere og Gaardmænd, Byerhvervene ved baade Storborgere og jævne Borgere. I Virkeligheden kunde baade de, der hyldede »Intelligensen«, og de, der foretrak Me-nigmands »sunde Fornuft«, være tilfredse; der var sorget for, at begge Faktorer i passende Blanding kunde gøre sig gæl-dende. Frygt for et Herredomme af »Almuen« maatte knytte sig til et vist Fremtidsperspektiv; der var ikke givet nogen Mulighed derfor ved det stedfundne Valg.

Saa man paa de valgte Personer, var det ikke vanskeligt at faa Øje dels paa Mænd, der ved deres tidligere Virksomhed havde gjort sig paa fremragende Maade fortjent af Samfun-det, dels paa yngre lovende Mænd med Evner i kraftig Udvik-ling. Der var blandt de ældre en Mand som Københavneren *L. N. Hvidt* (født 1777), Handelsmanden med de rige Erfarin-ger, der kort efter sit Valg til Deputeret fik Posten som Na-tionalbankdirektor; der var den jyske Hedeopdyrker *S. A. Fjel-strup* (født 1773), og der var Foregangsmanden i stor Stil indenfor baade Industri og Landbrug *J. C. Drewsen* (f. 1777). En Snes Aar yngre — alle født 1797 — var fire Mænd, der skulde gøre sig stærkt gældende i Roskilde Stænder: *P. G. Bang*, *T. Algreen-Ussing*, *P. A. Tutein*, Vinhandler *H. P. Han-sen*. Der fandtes sikkert ikke i Landet Jurister med voldsom-mere Arbejdskraft end *Bang* og *Algreen-Ussing*, næppe nogen, der glødede i den Grad af Samfundsinteresse som sidstnævnte. I Jylland stod Herredsfoged *J. P. With* (født 1791) som en udmærket Repræsentant for den Klasse af Embedsmænd, hvis

Højnelse til bedre Kaar og Kundskab havde været saa betydningsfuld for den almindelige Befolkning; det Ry, han nød som Bondens Ven og Beskytter, er endnu ikke død i hans Egn¹⁾. De jyske Bønder havde af deres egen Midte valgt to Mænd som *Ole Kirk* (født 1788) og *Peder Nielsen Knudstrup* (født 1781), begge anerkendte Foregangsmænd indenfor Landbruget; ejendommeligt er det, at Drewsen kun var istand til at give en saa betinget Anerkendelse af Knudstrups Evne til at repræsentere sine Standsfæller; han havde tidligere med Begejstring fremhævet ham som et uovertruffet Mønster i Landbrug, som »Danmarks første Bønde«²⁾. Langt fra for en almindelig Provinsborger at regne var allerede paa dette Tidspunkt *P. Hiort Lorenzen* (født 1791); han var, som Olshausens Interesse for ham viser, ved sit Valg et Haab for den tyske Liberalisme i Kiel³⁾. I den sjællandske Forsamling mødte en saadan Kirkens Mand som Biskop *Mynster* (født 1775), en adelig Filantrop med et saadant Livsværk bag sig som *F. A. Holstein* (født 1784), vel nok Chr. D. Reventlows bedste Lærling blandt de danske Godsejere. Overhovedet havde Regeringen vist megen Sans for at vælge fremragende Folk. Københavns Universitet skulde blive repræsenteret af *J. Fr. Schouw* (født 1789); for Kiel var blevet udnævnt *N. Falck* (født 1784), den nordslesvigske Bondesøn fra en gammel holsten-gottorpsk Egn, en af Ophavsmændene til »den slesvig-holstenske Tanke«, men ikke denne mere hengiven, end at han havde kunnet slaa sig til Taals med de adskilte Stænder. Fremforalt var han Hjemstavnens trofaste Søn og utrættelige Gransker, kundskabsmæssigt vel bedre rustet end nogen anden til den Gerning, der ventede ham i Stænderne.

Endnu en Række andre Navne kunde nævnes som Bevis for, at der i den første Stænderrepræsentation var samlet et Antal

¹⁾ Traditionen ved endnu at berette om, hvor maaltbevidst og ubestikkelig han var i sin Færd, naar det gjaldt om at værne en Bondes Ret overfor Herremanden. Det hjalp ikke, at en Godsejer, der havde en Sag for med en Fæster, modtog With ved hans Ankomst paa Embeds Vegne til Herregaarden med Indbydelse til et festligt dækket Bord: den myndige Herredsfoged erklærede at være kommet ikke for at spise med Herremanden, men for at skaffe Bonden hans Ret (efter Meddelelse fra Landstingets Formand Hr. Jensen-Klejs).

²⁾ Nye landøkonomiske Tidender III, S. 198—202.

³⁾ Jfr. K. C. 1834, S. 386.

af Landets bedste Mænd¹⁾. Om Flertallet af de Deputerede gjaldt det utvivlsomt, at de indenfor den Kreds, de tilhorte, havde vundet Anseelse ved særlig Dygtighed i deres Erhverv eller indenfor det (under Tidens Forhold ganske vist meget begrænsede) kommunale Liv. De var valgt paa deres borgerlige Ansigt, da de efter Omstændighederne ikke kunde have noget politisk. Det er ikke tilfældigt, at der i Landdistrikterne blev givet mange Stemmer til Sognefogeder og Møllere.

De valgte stod, modsat deres Kolleger i senere Tid, overfor en helt ny og ukendt Opgave. De skulde pludselig, uden at kunne se hen til Forgængere, optræde som Befolkningens Repræsentanter overfor Statsmagten; de skulde have at gøre med Sager, hvis Behandling hidtil havde været forbeholdt Kongen og Kollegierne. Den jyske Godsejer M. B. Nyegaard skriver kort efter sit Valg til sin Ven Ingemann om, hvorledes han føler Ansvarets Tyngde; senere meddeler han en Plan om at sælge sin Gaard og rejse til fremmede Lande for at sætte sig ind i Statsvidenskaber — en Plan, Ingemann ikke fandt god, og som heller ikke blev iværksat²⁾. Den Deputerede for Præstø Amts Købstæder, Prokurator Rye, offentliggør i »Københavnsposten« for 8. og 10. August 1835 Artikler om, hvorledes hans Kolleger bør forberede sig til de forestaaende Stænderforhandlinger. Han anbefaler Sammenkomster med Vælgerne og at indhente Oplysninger hos Embedsmændene, men meddeler samtidig Dokumenter, der viser, hvorledes han selv har faaet Afslag fra Generaltoldkammeret paa et Andragende om at faa Adgang til officielle Oplysninger vedrørende Told- og Konsumtionsvæsenet.

Med ungdommelig Iver gik den 57-aarige Drewsen op i sit politiske Kald. Af et Brev, han 27. December 1834 har skrevet til J. F. Schouw³⁾, fremgaar det, at han allerede paa dette Tidspunkt er optaget af at sætte sig ind i Hoverispørgsmaalet for det Tilfælde, at det skulde blive ført frem i Stænderne. Lidt ejendommelig var Drewsens Rolle som Bondepolitiker i Be-

¹⁾ Der maa i Alm. henvises til de Oplysninger, der ved Hjælp af Leksika og Bibliografier let kan fremskaffes angaaende ikke faa af de Deputerede. Det er Tanken, at der i sidste Bind af nærværende Værk skal indføjes en samlet personallhistorisk Oversigt over Stænderdeputerede.

²⁾ Breve til og fra Ingemann, S. 292 f. og S. 313 ff.

³⁾ Ny kgl. Saml. 1529 Fol.

tragtning af, at han for saa faa Aar siden havde fældet en saa pessimistisk Dom over Gaardmandsklassens Fremtidsmuligheder her i Landet¹⁾. I sit Hovedværk som Landbrugsskribent, »Landøkonomiske Betragtninger«, der netop fremkommer i 1834, erklærer han, at den danske Bonde nu er en Mand, der har lært at tænke — en Opfattelse, der ligger i betydelig Afstand fra hans tidligere Syn.

Drewsen ønskede at være i Forbindelse med sine Vælgere. Han udsendte 17. Juli 1835 et Cirkulære til Sognefogederne i sit Valgdistrikt, hvori han bad dem æske deres Sognemænds Mening om, hvilke Sager vedrørende Bondestandens Tarv der burde optages til Overvejelse i Stænderforsamlingerne. Sognefogederne besluttede at holde et Møde med Adgang for alle Vælgere til Drøftelse af Sagen. 12. September meddelte en Notits i Københavnsposten, at nogle Bønder i Nærheden af København agtede at samles til et Møde for at sætte de Repræsentanter, de havde valgt, i Kundskab om deres Ønsker. Dette gik dog ikke. Allerede fra den følgende Dag foreligger der en af Kongen underskrevet Ordre til Kancelliet om at tilkendegive vedkommende Amtmænd, at de havde at forhindre en saadan Sammenkomst, saafremt den virkelig var paatænkt. Frederik VI's Frygt for al Uro eller snarere Stemanns Lyst til at dæmme op for Konsekvenserne af det ny System kom derved til at kvæle dette sjællandske Vælgermøde i Fødslen²⁾. Der er gjort et Forsøg paa at afholde det paa Frederiksberg; men — som en Indsender i »Københavnsposten« for 7. Oktober oplyser — Birkedommeren i Nordre Birk haandhævede Forbudet, som han medgav den personlige Begrundelse, at en Forsamling af Bønder jo dog aldrig kunde være nogen Nytte til, men blot vilde føre til Vrøvl og maaske Drik og Klammeri. Den omtalte Indsender (en Gaardejer fra Aagerup i Københavns Amt) klager ret frimodigt over den Behandling, der er blevet hans Stand til Del, og henviser til, at Folk i andre Provinser faar Lov til at holde den Slags Forsamlinger.

Alle Steder gik man imidlertid ikke saa aabent til Værks. J. P. With skriver 8. Oktober til sin Ven J. Fr. Schouw³⁾, at

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 64.

²⁾ D. K. 2. Dept. Brevbog. Indlæg Nr. 2982—86, 14/9 1835.

³⁾ Ny kgl. Samling 1529 Fol. (K. B.).

Kancelliforbudet mod Bondestandens Forsamlinger er kommet for silde, hvad Jylland angaar: »Baade Wulf, Christensen og jeg har i Sommer holdt slige Forsamlinger paa flere Steder i vore Distrikter, dog uden nogen Avisssnak«. Som vi ser, er der her Tale om regulære Vælgermoder, hvor Repræsentanten mødes med de Folk, der har valgt ham, for med dem at drofte foreliggende Spørgsmaal.

Om indbyrdes Sammenkomster mellem de Deputerede hører vi et og andet. Saaledes omtaler P. V. Jacobsen (i April 1835), at de københavnske Deputerede har holdt ugentlige Sammenkomster med Foredrag og Droftelser¹⁾. Ikke længe efter Valgene — i Januar — samlede F. A. Holstein Deputerede for Østifterne af begge Landboklasser til et Mode paa Holsteinborg; som den Idealist, han var, formanede han ved den Lejlighed sine Standsfæller, Godsejerne, til at sætte Landets Interesser over deres egen Fordel²⁾. Prinsen af Nor samlede 6. Maj de slesvigske Deputerede til Raadslagning paa sin Gaard³⁾.

Hvad der kom ud af den Slags Sammenkomster, foreligger der intet om⁴⁾; men de har i hvert Fald kunnet tjene til at berede Vej for det kommende Samarbejde ved at bringe de Deputerede i personlig Berøring med hinanden.

Om Drewsens Anseelse vidner en Fæst, som efter Indbydelse af to Vælgere i hans Distrikt og med Deltagelse af politisk interesserede fra København blev afholdt for ham paa Bellevue 9. Januar⁵⁾. Her hyldedes Herren til Strandmøllen for sin »lyse og dannede Aand«, sit »frie Blik til at skelne det rette fra det urette«, og selv talte han patetiske Ord (en lille Mundsmag paa den begyndende politiske Veltalenhed) om Troskab mod Ære og Fædreland, om Enighed og Broderkærlighed, om sin egen Vilje til ærlig Stræben i det nye Kald: »Undlader jeg at tale, hvor de Kundskaber, jeg kan besidde, eller de, jeg efter Pligt

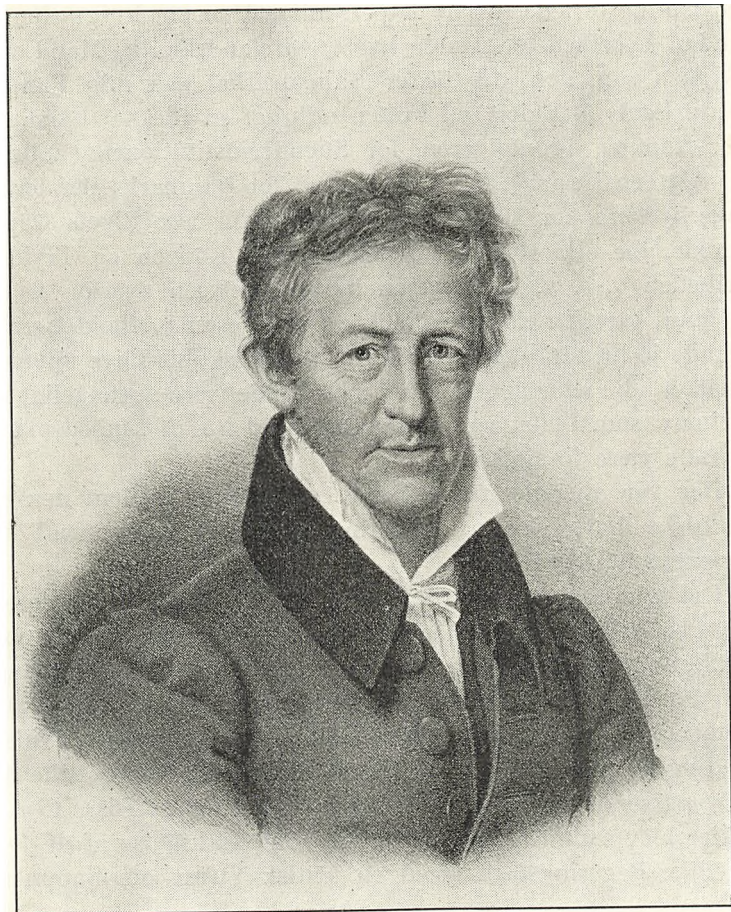
¹⁾ Breve fra P. V. Jacobsen, S. 213.

²⁾ J. A. L. Holm: Frederik Adolph Greve af Holstein (1844), S. 260 ff.

³⁾ K. C. 1835, S. 163, 171.

⁴⁾ Ingemann udtaler overfor M. B. Nyegaard sin Frygt for, at disse »Overvejelsesmoder« skal føre til »Coterier og Partier« (Breve til og fra Ingemann, S. 298). I Fyns Avis (1835, S. 518) skrives om, at flere af de Stænderdeputerede »efter Forlydende« er traadt i skriftlig Forbindelse med hinanden og har sat hverandre Stævne dels i Roskilde, dels i København »til Midten af September«.

⁵⁾ Kbp.

JOHS. CHR. DREWSSEN

i Fremtiden kan erhverve mig, gør mig skikket til at tale, eller skulde jeg være ulykkelig nok til at stemme mod min Overbevisning, forledet dertil af personlige Hensyn, Frygt eller af anden Usselhed, da vende hver fædrelandskærlig Mand mig Ryggen som den, der bærer Kainsmærket paa min Pande«. Naturligvis blev der ved Festen udbragt en Række »Skaaler«: for Kongen, Tronfølgeren, for Stænderinstitutionen (udbragt af Algreen-Ussing), for A. S. Ørsted, for Danmarks Bønder og Agerdyrkere, for Handel og Skibsfart, for alle Rigets Deputerede, for alle Rigets Suppleanter, for Kongen og Trykkefriheden o. s. v. I Forvejen havde Drewsen overfor J. Fr. Schouw ytret en vis Betænelighed ved Festens Afholdelse: det kunde jo hælde, at »en ubesindig Skaal« skulde blive udbragt, hvilket ikke vilde genere ham, men kunde være ubehageligt for Schouw som Deltager¹⁾. Drewsen gik ud fra, at Embedsmænd maatte være forsigtige.

Der var allerede nu opstaaet en Konflikt mellem den ny politiske Bevægelse og Regeringen paa et Spørgsmaal om Pressens Ytringsfrihed²⁾.

I »Fædrelandet« offentliggjorde Orla Lehmann 9. November 1834 en Artikel om, at Stænderforsamlingerne saa kraftigt som muligt skulde gøre Brug af deres Petitionsret. Johannes Hage var Forfatter til en Artikel, der fremkom faa Uger efter (7. December), og hvori han manede Folket til Mod og Selvbevidsthed og til ikke altid at slaa sig til Taals med blot at stille det selvopgivende Spørgsmaal: hvad kan det hjælpe? Disse to Artikler blev sammen med en tredje »om Adskillelse af de forskellige Regeringsfag« (med en kritisk Ytring om Sammen-

¹⁾ Brev af 5. Jan. 1835 i Ny kgl. Samling Fol.; jfr. Dansk Tidsskrift 1900, S. 557 f. (hvor Brevet er gengivet med forkert Dato).

²⁾ Ganske karakteristisk indledes Aaret 1835 med en politisk »Affære« paa det kgl. Teater af hidtil ukendt Karakter. »Søndagsblad«, redigeret af H. P. Holst, anklager offentlig Skuespiller Ryge for at have forvansket den Replik i »Elverhøj«, der rummer Tillidserklæringen til Danmarks Kongerække; i Stedet for at sige: »Jeg ser i Aanden saadan skal det blive«, har han sagt: »Til Gud jeg haaber saadan skal det blive«. Heri findes efter Omstændighederne (med Trykkefrihedssagen som Baggrund!) at ligge en illoyal Demonstration, og forgæves forklarer den stakkels Ryge, der idømmes en Mulkt, at han har ændret Ordene for bedre at kunne sige dem med den tilbørlige Pathos, som det ellers paa Grund af Tandløshed falder ham lidt vanskeligt at lægge i denne Replik. (»Søndagsblad« 1835, Sp. 16; Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder (Den nyere Tid), udg. af Robert Neidam, S. 141 f. og 212).

blandingen af den udøvende og den lovgivende Magt) Grundlag for den bekendte Retssag fra Regeringens Side mod »Fædrelandet«s Redaktør, C. N. David, der blev frikendt ved Højesteret, men mistede sit Embede ved Universitetet omend med Bevarelse af sin fulde Løn som Pension.

Det er nu svært at se, hvad forfærdeligt der kunde være i, at Orla Lehmann havde talt om Stænderforfatningen som en »repræsentativ« Forfatning, eller i, at Hage i en noget skarp Tone havde fremhævet Folkets Magt til at bestemme den Aand, der skulde præge dets Regering. De første Aargange af vor politiske Presse bærer Præg af megen Lyst til at kritisere alle bestaaende Forhold og det ikke altid hensynsfuldt. Men det var haardt, at denne friske og paagaende Iver blot skulde opfattes som »Skrivefrækhed«, og at den endnu inden Udgangen af 1834 skulde foranledige et kgl. Reskript til Stænderkomitéen om at overveje Indførelsen i Danmark af en lignende Censurordning som den, der efter det tyske Forbunds Bestemmelse var gældende for Holsten og Lauenborg. Det saa ud, som om Kongen nu selv gennem Politivang vilde lamme det ved Stænderinstitutionen fremkaldte offentlige Liv i dets mest uundværlige Ytringsform.

Da var det, at Sagen affodte den mægtige politiske Demonstration, som efter Tidens Forhold laa i den store Adresse til Forsvar for Trykkefriheden, der 21. Februar kunde afleveres til Kongen med 5—600 Underskrifter, deriblandt fra 27 Universitetsprofessorer og 82 Kollegieembedsmænd (altsaa Folk fra Regeringens egne Kontorer). Adressen blev mødt med den afvisende Udtalelse af Kongen, hvoraf man plejer at citere en enkelt — ikke efter Ordlyden ganske korrekt gengivet — Sætning: »Vi alene vide —«. Indenfor Regeringen var dog Tanken om en egentlig Censurordning allerede paa dette Tidspunkt slaaet ned, og Sagen udviklede sig til en Sejr ikke just for den politiske Liberalisme, men for Stænderinstitutionen. Den Tanke vandt Overhaand, at der overhovedet ikke burde foretages nogen Ændring i Trykkefrihedsordningen, før Stænderforsamlingerne i Overensstemmelse med Anordningen af 1831 var blevet raadspurgt¹⁾.

¹⁾ Regeringens Behandling af Trykkefrihedssagen vil blive nærmere omtalt i det flg. Se om Sagen mod David »Fædrelandet« 1834, Sp. 273—90 (Anklage-

Trykkefrihedssagen har haft sin store Betydning for at fremme og anspre den politiske Bevægelse, der kom til at sætte Præg paa de danske Forhold i Aaret 1835. Direkte gav den Anledning til Stiftelsen af en politisk præget Sammenlutning, »Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug«. Paa ejendommeligt Maade viser sig her, at dansk Liberalisme kan sætte sig som et af sine Maal at værne om noget allerede bestaaende. Den offentlige Ytringsfrihed blev ikke betragtet som noget, der først skulde erobres, men som en Ret, der i Princippet, trods de gældende Indskrænkninger, allerede var givet i Enevældens Lovgivning. Skarpt havde Algreen-Ussing først paa Aaret 1834 formuleret denne Opfattelse gennem nogle Artikler i »Dagen«: »Danmark er i Besiddelse af en Trykkefrihed, som faa andre Lande i Europa er i Besiddelse af«, en Paastand, der skulde blive taget den vordende liberale Politiker meget ilde op netop fra liberal Side¹).

tale mod David ved Hof- og Stadsretten) og Generalfiskal Treschow, Sp. 296—374 (Davids og hans Sagfører Haagens Forsvar mod Anklagen); Trykkefrihedsadresserne findes i Kab.Ark. ujournaliserede Sager for 1835. Jfr. om Trykkefrihedsadressen og dens Modtagelse D. R. H., S. 194 f. Kongens Svar paa den store Adresse er trykt i Kollegialtidende 1835, S. 137. Foruden Adresserne fra Hovedstaden indkom der mindre Adresser fra Roskilde, Helsingør, Randers, Nakskov og Omegn, Lollands søndre og nordre Herred.

Den famøse kgl. Tilkendegivelse lyder ordret saaledes:

»I Anledning af en til Os indsendt allerunderdanigst Ansøgning ville Vi allernaadigst have Vort Danske Cancellie paalagt at foranstalte indrykket i Collegial-Tidende følgende allerhøieste Resolution:

»Det har været Os uventet at se, at flere af Vore kære og tro Undersaatter have kunnet ansøge om at ingen Forandring i Trykkefriheds-Anordningen maa foretages; thi ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed stedse har været henvendt paa at bidrage Alt hvad der stod i Vor Kongelige Magt til at virke for Statens og Folkets Vel, saaledes kan heller Ingen uden Vi alene være istand til at bedømme hvad der er begges sande Gavn og Bedste, hvilket Vi ogsaa fremdeles med samme Iver og usvækket Kærlighed til Vort Folk ville være betænkt paa at fremme.

Befalende Eder Gud.«

Reskriptet er dateret 26/2 1835 til Danske Kancelli og blev offentliggjort i Kollegialtidende for 28. Febr. Det er saa aldeles aabenbart Kancellipræsident Stemmanns Aand, der taler ud af det (jfr. hans Slutningstale til »de oplyste Mænd«).

¹) »Dagen« for 20. Febr. 1834; Algreen-Ussing uddyber sine Synspunkter i en hel Artikelrække, der giver Anledning til et »Stridsskrift« af Balthazar Christensen: »Den frie Presse contra Tage Algreen-Ussing« (1834); efter den her hævdede Opfattelse betød den gældende Lovgivning i Danmark paa dette Omraade i Virkeligheden den tidligere Trykkefriheds Ophævelse. I denne Diskussion ydede ogsaa »Den flyvende Post« et Bidrag (gennem Artikler 26. og 28. Marts samt 3. April 1834), hvorved dets Redaktør fremtraadte som

Tilsyneladende ganske uanfægtet af sin Stilling i Kancelliet tonede Algreen-Ussing dristigt Flag som en Talsmand for *Oppositionen* mod det bestaaende Regeringssystem. Ved Grundlovsfesten paa Skydebanen den 28. Maj 1835 talte han for »den ægte, fornuftige, besindige og netop derved den kraftige og udholdende Opposition«¹⁾. Stemningen ved denne Fest var præget af en Begivenhed, der var gaaet forud: 6. Maj havde Kongen resolveret, at Østifternes Stænderforsamling skulde indkaldes til 1. Oktober og udnævnt A. S. Ørsted til kgl. Kommissarius ved denne Forsamling²⁾. Der lød høje Hurraraab for Ørsted paa Skydebanen 28. Maj. Hans Udnævnelse havde — som »Københavnsposten« (for 6. Maj) udtrykker det — vakt en »glædelig Sensation«; Kongens Vilje havde mødt Folkets Ønske. Ørsted har i denne Tid nydt en overmaade stor Popularitet. Københavnerne havde ikke illumineret i Anledning af Stænderordningernes Udstedelse; de synes at have gjort det i Anledning af Ørsteds Udnævnelse³⁾.

»Fædrelandet« skriver i sin Festartikel 29. Maj: »Hvo vil nægte, at *Almenaanden allerede er vaagnet af sin Slummer* ved de blotte Forberedelser til den Institution, der skal styrke og oplive den«. Det er helt andre Toner end de, der endnu den foregaaende Sommer lød i Klagerne over Manglen paa Interesse for Stænderinstitutionen. Der var siden Efteraaret 1834 sket en epokegørende Forandring: der var opstaaet et politisk Liv i Danmark. Hvad ikke Paavirkning fra Julirevolutionen, hvad end ikke nogen direkte Virkning af Stænderordningernes Udstedelse havde kunnet gøre, det var sket med Udgangspunktet i det Røre og den Deltagelse, Valgene havde fremkaldt. Der var opstaaet en »liberal« Bevægelse; Presseorganerne for den var »Fædrelandet«, »Københavnsposten« og »Dansk Ugeskrift«, hvortil kom et særligt Organ for Trykkefrihedsselskabet, »Dansk Folkeblad«. Allerede sporedes en

den, der ud fra en bevidst konservativ Samfundsopfattelse vovede at bestride den principielle Rigtighed af de liberales Paastand om Ytringsfriheden som en umiskendelig Menneske- og Borgerrettighed.

¹⁾ Kbp. for 30. Maj og 1. Juni 1835.

²⁾ F. O., S. 585 ff.; Resolutionen kundgøres ved Patent af 8. Maj; jfr. Kollegialtidende 1835, S. 365 ff.

³⁾ Jfr. Carl St. A. Bille i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1895, S. 433.

Modbevægelse, der fik sit første Organ i »Den flyvende Post«, som J. L. Heiberg efter en længere Standsning atter havde begyndt at udgive i Begyndelsen af 1834 — nu uden Tanke om at ville interessere sine Læsere for europæiske Revolutioner.

Det ny Liv knyttede sig helt til Stænderinstitutionen, og for dets Vækst og Udbredelse i Befolkningen maatte der bygges paa Interessen for denne. I »Dansk Folkeblad« for 19. og 26. Juni 1835 opfordrer Algreen-Ussing kraftigt til at benytte det Fjerdingaar, der er tilbage inden Stændernes Aabning: *Folket* maa komme de Deputerede til Hjælp ved at indsende Andragender om de Sager, der ligger det paa Hjerte; det er ikke noget nyt, at Regeringen søger Oplysninger og Erklæringer fra de Kredse, en paatænkt Lov særlig vedrører; men nu gælder det (saaledes maa man opfatte Tendensen i disse Artikler af den politiske Kancellisekretær), at Folkets valgte Mænd viser sig som en bedre Repræsentation for dets Interesser end den, Øvrigheder og Autoriteter hidtil har udgjort. Algreen-Ussing var ikke den eneste af de Deputerede, der saaledes ønskede at faa Vælgerne til direkte at deltage i det forestaaende praktisk-politiske Arbejde. Vi har allerede hørt om Vælgermøder, der skulde tjene dette Øjemed, og vil i Forbindelse med de Andragender, der indkom til Stænderforsamlingerne, finde Vidnesbyrd om Iver hos de valgte for at fremkalde saadanne Tilkendegivelser fra deres Vælgere.

Vore første Politikeres naturlige, stærke Følelse for Værdien af de frie offentlige Drøftelser lod dem ikke blot se Kongens Censur-Trusel som en alvorlig Risiko for Samfundets Livsinteresser. Den lod dem ogsaa synes, at Pressens Udelukkelse fra Stændermoderne var den Brist ved Institutionen, som man vanskeligst kunde forlige sig med. »Fædrelandet« advarede udtrykkelig mod — som »ubesindigt« og »hensigtsstridigt« — at gøre noget Forsøg paa at faa Valgloven ændret (hvor utilfredsstillende man end kunde finde Grundejendomsprincippet) eller paa at faa de splittede Provinsialstænder forenet i en stor Nationalforsamling. Men paa Folkerepræsentationens Offentlighed som »Livsprincippet i dens hele Organisation« maatte der gøres Krav: »Paa Stændernes lukkede Døre er det,

at Folket bør banke«¹⁾. I Virkeligheden overskyggedes selv dette Spørgsmaal for de interesserede Kredses Bevidsthed af de mange Spørgsmaal om praktiske Reforme, der frembød sig. Det er »Fædrelandet«, der — 31. Juli 1835 — mener at kunne opstille i programmæssig Form de Krav, som Folket maa rette til sine Deputerede angaaende de Opgaver, de bør tage op til Løsning. Programmet omfattede ikke mindre end 23 Punkter: 1) Besparelser og Balance i Statshusholdningen (og i Forbindelse dermed en ligelig Fordeling af Skatter mellem privilegeret og uprilegeret Hartkorn), 2) at Statsgælden fastsættes til en bestemt Størrelse og stilles under Nationens Kontrol, 3) at saa megen Kapital som muligt bliver gjort frugtbringende for Næringslivet, 4) Oprettelse af Filialbanker i Odense, Aarhus og Randers, 5) Forandringer og Reduktioner indenfor Kollegievæsenet og særlig indenfor Rentekammeret, 6) ny Ordning af Kasse- og Regnskabsvæsenet, 7) Indhentning af Oplysninger om Statens Fonds og Kasser, 8) Oprettelse af et statistisk Bureau, 9) Reforme i det lærde Skolevæsen og Oprettelse af Realskoler, 10) Reforme i Retning af større Næringsfrihed, 11) Landboreforme i Reventlows og Colbjørnsens Aand, saaledes at der bliver bestemte Regler, hvorefter Fæsterne dels kan opkøbe deres Gaarde til Selveje, dels frigøre sig for en vis Betaling for Hoveripligten, 12) Behandling af Spørgsmaalet om Frirejser, 13) Afskaffelse af det offentlige Vejarbejde, 14) Ophævelse af Lensbesidderes og Godsejeres Ret ved Kaldelsen af Birkedommere og Præster, 15) Erstatning til umyndige for lidte Tab ved Embedsmænds Svig, 16) Ophævelse af Tallotteriet og Behandling af Spørgsmaalet om almindelig Værnepligt i Forbindelse med en Omdannelse af de borgerlige Korps og en Forandring i den militære Straffelovgivning, 17) Indførelse af et nyt Pensionsreglement (i hvilken Sammenhæng der bør overvejes, om Folk, der er benaadet med Dannebrogordenen, alene af den Grund har Krav paa Understøttelse), 18) Omdannelse af den almindelige Enkekasses Forhold, 19) Indførelse af nye Kommunallove, 20) Omdannelse af Assurancekompagniet for Varer og Effekter,

¹⁾ »Om Brugen af Petitionsretten med Hensyn til Stænderforsamlingerne« i »Fædrelandet« for 14. Dec. 1834, en Artikel i Tilknytning til Lehmanns Artikel af 9. Nov.

22) Afskaffelse af den skadelige Monopolhandel paa Grønland, Færøerne og Kina, 23) at der andrages om den fuldstændige Offentlighed for Stænderne, der svarer til deres Øjemed og er Folkets enstemmige Ønske.

Kun det allersidste Punkt er af »politisk« Karakter i snævrere Forstand. Det er ikke Reformen i Stænderinstitutionen, men Reformen ved Hjælp af denne Institution, som Tankerne samler sig om i den politiske Vækkelsestid, der gaar forud for de første Stænderforsamlinger. Man ønsker først og fremmest at udnytte de givne politiske Rammer til Gennemførelse af praktiske Reformen i liberal Aand.

I den store Forventnings Glæde opstod Tanken om at rejse et Monument for Stænderinstitutionen — et Sidestykke til Frihedsstøtten —; den havde en veltalende Forsvarer i Drewsen, men blev ikke gennemført¹⁾.

4. Det forberedende Arbejde indenfor Regeringen.

I høj Grad praktisk afgørende for Indholdet af de kommende Stænderforsamlinger var det Arbejde, der blev gjort i Regeringens Kontorer ved Forberedelsen af en Række Udkast til Reformen af mere eller mindre indgribende Betydning for Samfundslivet. Den samme Regering, der havde skabt Stænderinstitutionen, viste sig straks rede til at give denne Institution et stort Stof at arbejde med; den aabenbarede en almen Reformvilje af ikke ringe Rækkevidde. Der gjorde sig dog gældende en ejendommelig Forskel for Kongeriget og Hertugdømmerne. For Kongerigets Vedkommende tager Reformplanerne langt det videste Sigte. De kongerigske Forsamlinger faar ikke blot forelagt de fleste Sager, men der er blandt disse flere store Sager, end der blev budt Hertugdømmernes Stænder. Algreen-Ussing havde i sit før nævnte Indlæg i »Dansk Folkeblad« udtalt den Formodning, at Regeringens Lovudkast sandsynligvis ikke vilde blive af stor Betydning; men Formodningen slog ikke til.

Der skulde som »kgl. Propositioner« blive forelagt den første Stænderforsamling i Roskilde Udkast til følgende nye Lov-

¹⁾ Dansk Folkeblad I, S. 55 f. (Drewsen), Kbp. 1835, S. 166 (Art. mod Tanken).

bestemmelser: 1) Anordning sigtende til at betrygge Kunstnere mod Eftergørelse af deres Kunstværker, 2) Plakat angaaende Diætpenge og Befordring for Sættedommere, 3) Anordning, indeholdende nærmere Bestemmelser angaaende den Selvejerbønder ved Forordningen af 13. Maj 1769 hjemlede Testationsfrihed, 4) Anordning til nærmere Bestemmelse angaaende Jurisdiktionsforholdene i de Sager, som anlægges efter offentlig Foranstaltning til Forfølgning af Lovens Overtrædelse, 5) Plakat om nærmere Bestemmelse af Grosserernes Handelsret, 6) to Reskripter angaaende Udvidelse til Færøerne af nogle af de i Aarene 1832 og 1833 for Danmark emanerede almindelige Anordninger, dels uden og dels med Modifikationer, 7) et Sportelreglement for Færøerne, 8) Forordning angaaende den fremtidige Afsoning af Bøder og visse andre Pengeforpligtelser, 9) Forordning angaaende, hvad der i Strandingstilfælde skal iagttages, 10) Plakat angaaende Udvidelse af Udpantningsretten, 11) Plakat angaaende Processens Form i Skovforbrydelsessager, 12) Forordning, hvorved adskillige i Aarene 1828—31 inklusive for Danmark udkomne Anordninger udvides til at gælde for Island, 13) Plakat om Ophævelse af en Forordning (af 13. Maj 1776) om Gærders og Tuers Jævning med videre, Jordbruget i Island vedkommende, 14) Udcast til en Anordning angaaende Købstæders økonomiske Bestyrelse, Københavns undtagen, 15) en Plakat angaaende Forhøjelse af den Birkedommerne paa de kgl. Godser (ved Forordning af 4. Nov. 1720) tillagte Godtgørelse af 2 Skilling pr. Td. Hartkorn i Stedet for »Dommerkorn«, 16) Forordning om nærmere Bestemmelser angaaende Retsforholdet mellem Jordrotter og Fæstere i Danmark, 17) Plakat angaaende Pengevæsenet paa Island, 18) Forordning angaaende Afholdelsen af Høst- og Maanedsting paa Færøerne, 19) Plakat om nærmere Bestemmelser med Hensyn til Anordningerne om den islandske Handel og Skibsfart, 20) Anordning om Told- og Skibsafgifterne i Kongeriget Danmark, 21) Ligningen af de Udgifter, som Stænderforsamlingen og de forudgaaende Valghandlinger dels allerede har medført og dels fremtidig vil medføre, 22) Forordning angaaende Kriminalvæsenet paa Island, 23) Tarif for Konsumtionen i Danmark, 24) Plakat for Danmark angaaende Nedsættelse indtil videre i det for Slutsedler paa Købmands-

gods og Varer paabudte stemplede Papir med Hensyn til de af disse Dokumenter, der kun skal gælde i en vis kort Tid, 25) Plakat, indeholdende nærmere Bestemmelse af Trykkefrihedens Grænse¹⁾.

Alle disse Udkast blev, med Undtagelse af dem, der angik de nordlige Bilande, ligeledes forelagt for den jyske Forsamling; det vil sige ialt 18, og hertil kom som Nr. 19 et forsinket Udkast til en Plakat, indeholdende nærmere Bestemmelse af Straf for dem, hos hvem ustemplede Spillekort forefindes, uden at der med disse er spillet eller handlet (en Plakat, der ikke skulde gælde alene for Jylland, men for hele Danmark)²⁾.

For saa vel den holstenske som den slesvigske Forsamling skulde der blive forelagt kgl. Propositioner angaaende følgende Sager: 1) Toldforordning, 2) Søindrulleringsforordning, 3) Anordning om Bissekramhandel, 4) Anordning om Handel paa Island, 5) Ekspropriationslov (ang. Erstatning ved Vej-anlæg i Hertugdømmerne), 6) Anordning om Myndigheds-terminen, 7) Anordning angaaende nogle Punkter af Formyndervæsenet, 8) Anordning angaaende Børns Hjemstedsrettigheder, 9) Anordning om Skatters Inddrivelse hos forsømmelige Debitorer, 10) Ordning angaaende Arbejder ved Skibsbygningerne, 11) Regulering af de økonomiske Forhold ved Straffeanstalterne i Glückstadt, 12) Repartition af Stænderomkostningerne. I de slesvigske Stænder blev desuden forelagt et Udkast om Prøvehandel, og til Forelæggelse i begge Hertugdømmers Forsamlinger havde Regeringen forberedt et Udkast om Købstædernes Styrelse; men det skulde kun komme for i den holstenske.

Det vilde føre alt for vidt og have for ringe Interesse at gaa nærmere ind paa Tilblivelsen af alle de mange forskellige Regeringsudkast, som saaledes de første Stænderforsamlinger kom til at arbejde med. Den mest vidtrækkende af de planlagte Reformers var *Toldreformen*. De Udkast, der her foreligger for baade Kongeriget og Hertugdømmerne, fortsætter ved deres Principper den Udvikling, der var indledet ved de i den store Reformtid gennemførte frihandelsvenlige Toldlove.

¹⁾ Jfr. Østifternes Stændertidende 1835—36, Pag. III—IV.

²⁾ Jfr. Nørrejylland's Stændertidende 1836, Pag. I—II.

Ganske særlig tager de Sigte paa en Jævning af den indenrigske Toldgrænse, der hidtil havde ligget ved Kongeaaen.

Efter den gældende Ordning (hvis Hovedbestemmelser var fastslaaet ved Forordningen for Kongeriget af 1. Febr. 1797 og Forordningen af 8. Juli 1803 for Hertugdømmerne) kunde Industrivarer, frembragte i Hertugdømmerne, indføres til Kongeriget mod Erlæggelse af halv Indførselstold (fra de toldfri Omraader mod Erlæggelse af fuld Told), medens Kongerigets Industrivarer kunde indføres frit i Hertugdømmerne. For Varer, indførte fra Udlandet, skulde der ved den videre Transport fra det ene af Monarkiets Toldomraader til det andet betales Toldafgifter i Overensstemmelse med det Princip, at der ved Indførselstoldens Beregning blev fradraget, hvad der allerede var erlagt ved Indførslen til det første Omraade. Af flere kongerigske Varer skulde der betales en Afgift ved Udførselen til Hertugdømmerne. Toldgrænsen mellem de to Omraader var for en stor Del begrundet ved, at Toldansættelsen for en Række vigtige Varer var højere i Danmark end i Hertugdømmerne. Hvad der yderligere skabte en Hindring for fri Samfærdsel, var navnlig den Omstændighed, at mange Varer i Hertugdømmerne var ansat til en Told efter Værdi, medens de ved Indførsel til Kongeriget skulde fortoldes efter Vægt. I Virkeligheden betød Toldgrænsen ved Kongeaaen en Beskyttelse ikke blot for Kongerigets Industri, men ogsaa for Kongerigets, ganske særlig Hovedstadens, Handel. En Importør maatte sky det Besvær og de Omkostninger, der fulgte med at lade Varer fortolde ved to Grænser (selvom selve Afgiften til Staten ikke derved blev større), og der var under saadanne Vilkaar ikke saa megen Anledning til at lade den for Kongeriget bestemte Indførsel gaa over Hertugdømmernes Handelsbyer som Mellemled. Selv Indsmugling blev dog en farlig Proces, naar det skulde være nødvendigt at smugle over to Grænser, og Kongeaa-grænsens Betydning for Danmark svækkedes i det mindste ikke ved et saadant indviklet System af Undtagelser fra den almindelige Toldpligt, som Hertugdømmernes Omraade frembød¹⁾.

Stridende baade mod Helstatstanken og mod de liberale økonomiske Tanker var imidlertid dette Skel og denne Ulighed

¹⁾ Se ovenfor S. 42.

mellem de to Dele af Monarkiet. Det maatte staa som det naturlige Maal for en dansk Toldreform at forandre disse Forhold. Reformarbejdet begyndte med Nedsættelsen (ved et kgl. Reskript) af en Toldkommission for Hertugdømmerne 26. November 1830, altsaa — hvad der ikke kan betragtes som tilfældigt — netop i den samme Maaned, hvis Begivenheder danner Udgangspunktet for Forfatningsarbejdet. Efter alt, hvad der dengang forelaa for Regeringen, maatte den tænke sig, at Ønsket om økonomiske Reforme var en vigtig Forudsætning for de politiske Ønsker, der havde ytret sig paa en saa opsigtsvækkende Maade i Hertugdømmerne, og at dette Ønske for den store Befolknings Vedkommende bundede langt dybere. Jævnside med Forfatningssagen blev der i Stilhed taget fat paa Toldsagen, og meget karakteristisk er det, at den skulde faa et ganske parallelt Forløb: 25. November 1831 nedsættes en Tarifkommission for Kongeriget, hvori ogsaa Sagskundskab fra Regeringens tyske Kontorer var repræsenteret, og med den Opgave ikke blot »at bringe Toldafgifterne i passende Forhold til Handelens, Industriens og Fabrikflidens samt Agerdyrkningens Tarv«, men ogsaa »saa vidt muligt at tilvejebringe Lighed mellem disse Udgifter i Kongeriget og Hertugdømmerne samt at aabne en fri Samfærdsel mellem Statens forskellige Dele«. Denne Kommission skal derfor gøre sig bekendt med de Udkast, der foreligger fra Hertugdømmernes Kommission, og har Ret til at foreslaa Ændringer ogsaa i disse. Den har paa det økonomiske Omraade en lignende Opgave som den i Juni 1831 nedsatte Komité for Stænderforfatningen paa det politiske: den skal tilvejebringe ensartede Regler og lige Rettigheder for hele Monarkiet. *Kærnen i Toldreformen bliver den samme Helstatstanke, som sætter Præg paa Stænderforfatningen.*

De to Kommissioner arbejder Haand i Haand og afleverer deres Materiale, Betænkninger og Udkast til Told- og Kommercekollegiet, der i Tilslutning hertil indgiver Forestillinger til Kongen 8. Sept. 1835. 25. Sept. approberer Kongen de Lovudkast, der skal forelægges Stænderne. Det er i disse Udkast lykkedes at gennemføre ensartede Tariffer for begge Toldomraader; dog bevares der ved Indførsel i Kongeriget højere

Toldsatser end i Hertugdømmerne for Spirituosa, Vine, stempepligtige Manufakturvarer og finske Trævarer. Et Forbud mod Kludes Udførsel (hidrørende fra en Plakat af 26. Januar 1825) skal vedblivende kun gælde for Kongeriget, et Forbud mod Kampestens Udførsel bliver opretholdt som alene gældende for Hertugdømmerne. Af Brændevin, Øl og Eddike skulde der ved Indførslen fra Hertugdømmerne til Danmark betales en Told svarende til den Konsumtionsafgift, der her hvilede paa disse Produkter. Den Told, der i Kongeriget har været for Produkter fra Hertugdømmerne, bortfalder; der bliver fuld Bevægelsesfrihed for indenrigske Varer. Den indre Toldgrænse bortfalder ikke helt, men den mister en stor Del af sin Betydning.

Meget revolutionerende blev der grebet ind i Hertugdømmernes Forhold ved Ophævelsen af den hidtil gældende Toldfrihed for privilegerede Omraader. Tolden skulde hvile paa alle, og skønt Ridderskabet som Repræsentation for de hidtil toldfri Godsejere havde krævet at faa Toldloven forelagt for at kunne øve Indflydelse paa det Erstatningsspørgsmaal, der naturligt rejste sig, blev Løsningen af dette Spørgsmaal dog udskudt til Fremtiden. Den kongelige Magtfuldkommenhed blev sat ind ogsaa i denne Sag.

I de almindelige toldpolitiske Principper havde man ikke været revolutionær. Der var taget Hensyn i stor Udstrækning og med megen Omhu baade til Statskassens Interesser og til Industriens Tarv. Som der var fremhævet i den danske Kommissionsbetænkning: Hensynet til Finanserne maatte gaa forud for »Handelsstandens Fordringer«. Og som det hed i den tyske: det maa fremfor alt ikke glemmes, at en Industrigren sjældent kan bestaa uden kraftig Beskyttelse; »uden Told vilde i Hertugdømmerne de forhaandenværende Fabrikker og Industri-anlæg paa een Gang bryde sammen, og ingen andre opstaa«. Som den almindelige Norm for Indførselstolden satte man 10 % af Varernes Pris paa Produktionsstederne eller paa de store europæiske Markedspladser. Sammenlignet med Toldforordningen af 1797 vilde den ny Ordning for Kongeriget kun komme til at betyde ikke særlig indgribende Modifikationer, saaledes ved Nedsættelse af Satserne for Raaprodukter og

Hjælpe materiale. Antallet af Varer, hvoraf der skulde betales Udførselstold, blev stærkt formindsket. En Vare som Korn skulde nu frit kunne indføres. Hvad særlig Hertugdømmerne angaar, betød Overgangen fra Værdi- til Vægttold en Forøgelse af Afgifterne for nogle billigere Varer og dermed af Beskyttelsen for de indenlandske Producenter. Det var Industrien i Hertugdømmerne, der fik stillet de største Gaver i Udsigt ved denne Toldreform, fremforalt hele Danmark som toldfrit Marked. Derved udtrykkes Regeringens Vilje til at behandle alle Undersaatter ens. For at tilvejebringe Lighed i Afgifterne rummede begge Udkast ogsaa den Bestemmelse, at der skulde udredes et Tillæg til den almindelige Indførselstold, naar en Vare ikke var fort gennem Øresund, Bælterne eller den slesvigholstenske Kanal og saaledes belagt med den Afgift, der her krævedes¹).

— Modsat Tolden var *Konsumtionen* en for Kongeriget ejendommelig Afgift²). Efter at Deputeret i Told- og Kommercekollegiet *Bech*, hvem vi skal møde som Medhjælper for den kgl. Kommissarius i Kongerigets Stænderforsamlinger, havde indgivet et Forslag til en Omregulering af Tarifferne for denne Afgift, var det 31. Januar 1835 blevet overdraget forskellige Medlemmer af de finansielle Kollegier som Komité at gennemarbejde dette Udkast, og en Forestilling paa Grundlag heraf kan indgives af Toldkollegiet 27. September 1835. Ligheds-Tendensen tager i denne Sag Sigte paa at udjævne den Forskel, der hidtil ved disse Afgifter har bestaaet mellem København og Provinsbyerne; for Hovedstaden var disse Afgifter højest, og en større Lighed er tilstræbt — ikke gennemført —, til Dels ved Forhøjelse af Afgifterne i Provinsen. En Mængde Varer, der kun gav det offentlige en ringe Indtægt eller medførte en særlig vanskelig Kontrol, skulde fritages for Konsumtion, og hertil svarer naturligt visse Forhøjelser, f. Eks. for Smør. Maalet er en mere hensigtsmæssig Fordeling af Afgif-

¹) Se m. H. t. Toldreformens Forberedelse Generaltoldkammeret: Forhandlinger om Udkast til en Toldlov for Hertugd. 1835—37, Tarifkommissionen vedk. Akter I, 1831 ff., danske Forestillinger 8. og 25. Sept. 1835, tyske Forestillinger s. D.; Sammlung der wichtigsten Actenstücke etc. (1842), S. 109 ff. Jfr. Rubin, S. 412 ff., W. Sponneck: Om Toldvæsen II, 3. Kap.

²) Se ovenfor S. 34 f.

terne, men tillige, som ved Toldsagen, saa vidt muligt at bevare status quo for Statskassen¹⁾).

I en anden stor Sag fremtraadte paa en lige saa iøjnefaldende Maade som i Toldsagen en Bestræbelse for Lighed mellem Monarkiets forskellige Dele, og der var her en direkte Tilslutning til Stænderforfatningen. 31. Maj 1834, altsaa kun et Par Uger efter Stænderforordningernes Udstedelse, blev det overdraget Stænderkomitéen, altsaa Stemann, O. Moltke, Ørsted og Höpp, at udarbejde Kommunallove for baade Hovedstad og Provinsbyer, Amter og Sogne, saavel for Hertugdømmerne som for Danmark. Dette var fra Regeringens Side den betydningsfulde og skønsumme Fastslaaen af, at Folkets Deltagelse i Statsstyrelsen maatte bygge paa Udviklingen af et virkelig frit Kommunalliv. At Sagen overdrages den nævnte Komité, betyder dels en Understregen af denne Sammenhæng, dels og ikke mindst en Tilkendegivelse af, at ogsaa i Formerne for Kommunalstyrelse skal Rettesnoren være ens for Kongeriget og Hertugdømmerne.

Komitéen indsaa snart, at den stillede Opgave var for vidtspændende til at kunne gennemføres paa een Gang, og indskrænkede sig da til at udarbejde Forslag til en Ordning for saavel Provinsbyerne i Kongeriget som Købstæderne i Hertugdømmerne. O. Moltke som paa Grund af Sygdom ikke kom til at deltage i Forhandlingerne, saaledes at det kun blev Stemann, Ørsted og Höpp, der behandlede denne Sag og afgav Forestilling om den. I denne Forestilling — afgivet 2. Sept. 1835 — betegnes det som »det bestaaende Grundprincip for Kommunalforvaltningen i Danmarks Købstæder«, at denne i enhver Købstad er overdraget en af Kongen beskikket Øvrighed i Forbindelse med valgte Repræsentanter for Byen, og »at den højere Øvrighed dels skal skille disse to Autoriteter ad, naar de er uenige, dels kontrollere deres Forvaltning og i vigtige Foretagender meddele sin udtrykkelige Sanktion«. »Dette Grundprincip finder Komitéen aldeles tilfredsstillende«. Den anser det for uforsvarligt at »emancipere« Købstæderne fra Amtmanden, der staar som den naturlige Repræsentant for

¹⁾ Generaltoldk.: Akter til Consumtionsforordningen af 24/11 1837 II.

»det Hele« overfor den »Enkelthed«, Kommunen udgør, med det Fortrin at være paa een Gang lokalkyndig og dog ved sin udenfor staaende Stilling hævet over lokale Partidannelser. Hvad Øvrigheden i selve Købstæderne angaar, betragter man det som nødvendigt, at den helt igennem bliver kongevalgt, baade hvor en enkelt Person (Byfogeden) udgør hele »Magistraten«, og hvor denne har flere Medlemmer. Det afgørende Fremskridt for Borgernes Selvstyre skal bestaa i, at de fremtidig kommer til at vælge deres Repræsentanter frit i Stedet for som hidtil at være bundet til at vælge mellem Mænd, der foreslaas af Magistraten.

Spørgsmaalet om, hvem der skulde have Valgret, havde fremkaldt Uenighed indenfor Komitéen. Stemann og Höpp holdt paa Grundejendom som Betingelse for Valgret, Ørsted vilde have knyttet denne Ret til en vis Skatteydelse, idet han mente, at baade smaa Grundejere og smaa Næringsbrugere besad for ringe Viden og Uafhængighed og derfor let af »Rænkemagere«, kunde lade sig forlede til at misbruge Valgretten. Vi møder her det samme karakteristiske Modsætningsforhold som i Diskussionen om Stænderlovene: Ørsted, der vil værne om Formue og Intelligens, Stemann, der forsaa vidt har en langt mere »demokratisk« Tillid til den jævne Mand, naar blot denne er Grundejer.

I det Udkast til en ny Ordning af »Købstædernes økonomiske Bestyrelse« der, som approberet af Kongen, skulde blive forelagt Kongerigets første Stænderforsamlinger, fik Stemann sin Vilje med Hensyn til, at enhver Grundejer, der frivilligt tog Borgerskab, skulde have Valgret; men desuden skulde Valgretten, som det hidtil var Reglen, tilkomme enhver Næringsdrivende med Borgerskab. Valgbarhed blev derimod betinget af Grundejendom (og Borgerskab); forgæves havde Ørsted hævdet det Standpunkt, at Valgbarheden i det mindste burde være knyttet til en Census, hvis ikke Valgretten blev det. Paa andre Punkter fulgtes i det væsentlige Komitéens Forslag. Hvad angaar Borgerrepræsentationens Myndighed, saa sker der her en Udvidelse til nye Omraader, navnlig til Indflydelse paa Fattig- og Skolevæsen; men for det *Tilsyn*, Amtmanden skal føre med Købstadens hele Styre som en overordnet for baade Magistrat og Borgerrepræsentanter, bli-

ver der givet ret vidt gaaende Beføjelser. — I Tilslutning til Komitéens Forestilling blev der efter tilsvarende Principper approberet et Udkast for Hertugdømmerne, det, der skulde blive forelagt de første holstenske Stænder, men ikke de slesvigske, fordi Holstenerne ikke naaede at behandle det færdigt¹).

En Sag, der paa betydningsfuld Maade greb ind i Kongerigets sociale og socialøkonomiske Tilstande, var Udkastet til en ny Forordning om *Retsforholdet mellem Godsejere og Fæstere i Danmark*. Denne Sag var blevet rejst paa privat Initiativ af en af de Mænd, der senere skulde blive valgt til Stænderdeputerede. 14 Marts 1831 indsendte den unge Godsejer P. A. Tutein til Marienborg paa Moen en Undersøgelse over Fæstegodsets Tilstand i Danmark til Frederik VI. Undersøgelsen munder ud i et meget mørkt Resultat: Fæstegodset befinder sig i en saa ringe Forfatning, at det kun kan give et yderst tarveligt Udbytte for baade Fæster og Godsejer. Aarsagen hertil er, at Afgifterne af det ydes paa en højst uheldig Maade, nemlig for en væsentlig Del som Indfæstning, Tiende og Hoveri. Indfæstningen (den Sum, der udredes een Gang for alle ved Fæstets Tiltrædelse) berover den nye Fæster hans Driftskapital, Tiendeydelsen tager en uforholdsmæssig Del af Fæsterens Netto-Indtægt, naar den finder Sted »i Kærven« (d. v. s. i den primitive Form som Ydelse af bogstaveligt hvert tiende Neg paa Marken), Hoveriet betyder et skæbnesvangert Spild af Tid og Kraft, der kunde faa en langt bedre Anvendelse: »Hoveribonden anvender mere Arbejds-kraft paa Hoveriets Udførsel, end som Jorddrotten vilde anvende«. Det er Hoveriets Afløsning med en bedre Form for Afgift, der ganske særlig ligger Tutein paa Sinde. Efter en Beregning, han anstiller, beløber sig en Godsejers aarlige Indtægt af en Fæstegaard paa 60 Td. L. i Landgilde og Hoveri tilsammen kun 50 Rdl., og heraf udgør Hoveriets Værdi de 36 Rdl. Det er da højst uheldigt for Godsejeren, at han skal

¹) D. K. 2. Dept. Bilag til Anordning ang. Købstædernes økonomiske Bestyrelse 24. Okt. 1837, Registrant Nr. 674 f. (ved Siden af Komitéens Forestilling findes her en længere udateret Betænkning af Ørsted). Jfr. Munch II, S. 108 f. og 141—45.

modtage en væsentlig Del af sit Udbytte i en saa lidt tilfredsstillende Form; men paa den anden Side kan han ikke give Afkald derpaa uden at faa en Erstatning.

Hvad der afholder en Godsejer fra at betinge sig aarlige Afgifter i Stedet for Indfæstning og Hoveri (og for Tiendeydelseren »i Kærven«, »Naturaltiende«, saafremt han tillige er Tiendeejer), er efter Tuteins Skøn Manglen paa Sikkerhed for virkelig at faa disse Afgifter erlagt. »Skal han virkelig gøre dette, da maa Lovgivningen hjemle ham en anden Sikkerhed for hans Tilgodehavende, end han hidtil har haft«. Den strenge Regel i Danske Lov om, at Bonden har forbrudt sit Fæste, saafremt han ikke yder sin Skyld i rette Tid, bliver netop paa Grund af sin Strenghed ikke overholdt; hvis en Godsejer vil sagsøge en Fæster til Fæstets Forbrydelse, koster det ham en lang og dyr Proces, medens Bonden i Reglen faar bevilget gratis Proces og er istand til at ødelægge Fæstegaarden fuldstændigt i den Tid, Sagen staar paa. Tutein kræver da af Hensyn til Fæstegodsets Ophjælpning nogle nye Retsregler fastsat, hvorved Godsejeren faar et fastere Hold paa Fæsteren og større Sikkerhed for de aarlige Afgifter i Penge og Korn, som han har betinget sig.

Det blev overdraget Rentekammeret at lage Tuteins Forslag under Overvejelse. Efter to Aars Forløb — 9. April 1833 — afgav dette Kollegium en Betænkning, hvorved det giver Tutein Ret i hans Hovedsynspunkter og foreslaar nedsat en Kommission, bestaaende af Mænd fra Danske Kancelli, fra Rentekammeret og udenfor Kollegierne, til at drofte hele Sagen. 19. Febr. 1835 udnævntes en saadan Kommission, der kom til at tælle 9 Medlemmer eller 3 for hver af de foreslaaede Kategorier, foruden en Sekretær — deriblandt A. S. Ørsted og de to Stænderdeputerede Tutein og Neergaard til Gunderlevsholm. Kommissionen erkender i sin Betænkning, at de bestaaende Former for Fæsteoverdragelse lægger Hindringer ivejen for Ophævelse af Fæstegodset; men den tager Afstand fra Foranstaltninger, der vilde gøre »et ubilligt Indgreb i de eksisterende Rettigheder«. Den ønsker kun indirekte Forholdsregler, og dens Forslag om, hvilke det bør være, bliver i Tuteins Aand: bl. a. skal Godsejeren have Udpantningsret overfor alle ham tilkommende Afgifter af Fæstegodset (som han i Forvejen har

det overfor Skatter), Godsejeren skal ved et Fæstes Overdragelse have Ret til at lade foretage en mere omfattende Synsforretning end hidtil, han skal have Lov til at slutte Overenskomst med den tiltrædende Fæster om at blive fri for at levere denne Besætning og Inventar (som det hidtil absolut var krævet), han skal for mindre Misbrug af Fæstet have Ret til at sagsøge Fæsteren til Erlæggelse af sine Mulkter, han skal endelig — og dette er ikke det mindst karakteristiske Punkt i Forslaget — kunne med Fæsteren aftale en Driftsplan, som denne skal være forpligtet til at følge, ligeledes med Mulktstraf. Denne den første danske Landbokommission i det 19. Aarhundrede vilde en Udvidelse af Godsejerens Ret over Fæstegodset. Da den bondevenlige Konge 23. Sept. 1835 bifaldt, at et Udkast i Overensstemmelse med Kommissionens Forslag skulde forelægges Stænderne, tænkte han næppe over, at Tendensen i dette Udkast kunde ses i Sammenhæng med den Diskussion om det gavnlige eller skadelige ved Bondegaardens Opretholdelse som selvstændig Bedrift, der faa Aar i Forvejen havde sat Lidenskaber i Bevægelse¹⁾.

— De her omtalte Sager var de vigtigste, der blev forelagt de første Stænderforsamlinger. Hvad der angaar de forskellige andre Regeringsudkast af mindre Rækkevidde, vil det være naturligt at give den nærmere Omtale, der kan være Anledning til, i Forbindelse med Behandlingen af dem i Stænderforsamlingerne. *Helstatstendensen* spores i flere af dem, som naar der er Tale om at udvide Gyldigheden af danske Love til Island, eller naar det Udkast til en Anordning om Børns Hjemstedsret, der blev forelagt baade den slesvigske og den holstenske Forsamling, gik ud paa at overføre de paa dette Omraade indenfor Kongeriget gældende Regler til Hertugdømmerne. De Udkast vedrørende Handelen paa Island, der blev forelagt dels Kongerigets, dels Hertugdømmernes Forsamlinger, vilde aabne lige Adgang til denne Handel for alle Skibe fra det danske Monarki. Endnu mere end *Helstatstendensen* fremtræder dog i de mindre Sager den praktiske eller »admini-

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 64 f. Akter vedrørende den forberedende Behandling af »Retsforholdet« i Rentek.: Resolutionsprotokol for Aaret 1834 Litra C. 294 (Tuteins Andragende og Kammerets Betænkning), Pakke ad Res. 23/9 1835 ang. Fæstegods (Kommissionens Papirer), D. K. 2. Dept. Bilag til Frd. af 9/3 1838 Registrant Nr. 148 (Betænkning, Udkast og kgl. Resolution).

strative« Slesvigholstenisme, naar henses til, at det var de samme Love, der blev forelagt i Slesvig og Holsten, Love, der helt igennem betød en Fortsættelse af Bestræbelserne for at skabe en fælles Retsorden i de to Hertugdømmer.

Der har mod Slutningen af September været Travlhed i Statsraadmøderne for at faa de mange Sager færdige inden Stændernes Aabning. 24. Sept. faldt ogsaa en kgl. Resolution om Offentliggørelsen af et Finansbudget. En anden Sag af stor politisk Rækkevidde laa ikke færdig inden 1. Oktober, nemlig Trykkefrihedssagen, der nedenfor, ligesom Finansbudgettet, vil blive omtalt i et Kapitel for sig.

Om Pressens Forhold til Stænderforhandlingerne udgik der 22. Sept. ved et kgl. Reskript den Ordre til Danske Kancelli, at »intet bemeldte Forhandlinger angaaende maa optages eller indrykkes i andre Tidsskrifter eller Dagblade af nogetsomhelst Slags, uden hvad derom er meddelt i den for Stænderforsamlingerne udgaaende Tidende«, og at derfor de paagældende Politimyndigheder skal stryge alt, hvad der i Dagblade og Tidsskrifter findes om Forhandlingerne, som ikke Forvejen har været offentliggjort i Stændertidende¹). Reskriptet var Regeringens prompte Svar paa en Artikel i »Københavnsposten« for 21. Sept., hvori det blev tilraadet de Deputerede at bøde paa Savnet af fuld Offentlighed ved af al Magt og Evne at benytte den Frihed, der var tilstaaet den danske Presse (det »annonceres« i den samme Artikel af »Københavnsposten«s Redaktion, at Bladet fra 1. Okt. vil udkomme ogsaa om Søndagen, thi »Stændernes Sammenkomst gør Epoke i vore Fædrelands Historie«).

Et nødvendigt Led i Regeringens Forberedelser var naturligvis ogsaa at skaffe passende Lokaler til Forsamlingerne. I Itzehoe blev det nødvendigt at opføre et særligt Stænderhus; i Slesvig skulde Mødestedet være Byens Raadhus. For Kongerigets Vedkommende slap man billigst over Arrangementet i Roskilde. En Dag tog Statsminister Stemann og Hofbygmester Koch ud ad Landevejen til Roskilde for at tage det ved Domkirken beliggende Palæ i Øjesyn. De fandt ikke i hele Byg-

¹) D. K. 2. Dept. Forestillingsprotokol.

ningen nogen Sal stor nok til at rumme Stænderforsamlingens 70 Medlemmer, men i anden Etage dog et Værelse, hvor der kunde blive tilstrækkelig Plads ved Nedrivning af nogle Skillerum. Andre Værelser var der, som kunde indrettes for Forsamlingens Præsident og Sekretærer, i Stueetagen kunde der blive en passende Bolig for den kgl. Kommissarius. Udvalgs-værelser fandt man det muligt at indrette i Slotsforvalterens Lejlighed, og han maatte saa finde sig i at bo under lidt indskrænkede Forhold saa længe. Den hele »Rigsdagsbygning« lod sig indrette for 2500 Rigsdaler plus 1500 til Inventar. Betydelig dyrere blev det at faa indrettet Domhuset i Viborg til Brug for den norske Stænderforsamling¹⁾.

Endelig maa her omtales de to »forberedende« Handlinger fra Regeringens Side, der vakte størst Opsigt: Udnævnelserne af A. S. Ørsted og J. Fr. Schouw til henholdsvis kgl. Kommissarius og Repræsentant for Universitetet. Ørsted siger i sine Erindringer om sin egen Udnævnelse, at Kongens Valg utvivlsomt havde hældet til en ganske anden Side, og finder et Bevis paa Frederik VI's Tillid og Takt i dette, at Kongen meddelte ham Udnævnelserne uden at nævne dens Forudsætning: at Ørsted i oprigtig Troskab vilde tage sig af den ny Institution ogsaa i det, hvorved den afveg fra, hvad han havde ønsket. Kongen har formodentlig kendt saa meget til Ørsteds hele Sindelag som Embedsmand, at han maatte anse nogen Formaning i denne Retning for overflødig. Som før nævnt fandt Ørsteds Udnævnelse Sted i Maj. Dens gunstige Modtagelse i Offentligheden har efter Ørsteds eget Indtryk været medvirkende til, at Kongen umiddelbart før Stændernes Sammentræden kom de liberale imøde ved at udnævne Schouw. Det skete paa Forslag af Ørsted, der kendte den botaniske Professor fra hans Ungdom som en dygtig juridisk Kandidat, men efter hvad Ørsted havde Anledning til formode, »havde Kongen dog først raadfort sig med den af sine Ministre, der især havde hans Fortrolighed (Mosting)«, og denne understøttet Forslaget²⁾.

¹⁾ D. K. Forestillingsprotokol 1835 Nr. 22, F. O. Nr. 37, Pag. 605 ff.; en del Akter i A. K. A. I; Kongen følger Ørsted, naar denne mod Flertallet i Kancelliet foreslaar, at Udgifterne til Stænderlokalerne skal betales af den almindelige Statskasse og ikke paalignes Indbyggerne saaledes som de andre Omkostninger ved Stændernes Virksomhed.

²⁾ Ørsted: Liv IV, S. XXVII f. og XXX.

Naar disse Udnævnelser vakte ikke blot Glæde, men ogsaa Opsigt, da hang det i nogen Grad sammen med Trykkefrihedssagen, hvor baade Schouw og Ørsted mentes at have vakt Kongens Mishag. Schouw var en af Hovedmændene for den store Trykkefrihedsadresse. Om Ørsted har det været bekendt, at han var den ihærdige Talsmand for en moderat og hensynsfuld Politik i denne Sag, og man var vel endda tilbøjelig til at tillægge ham noget større Fortjeneste, end der tilkom ham, fordi man ikke kendte Sammenspillet mellem Regeringens Personer ved Sagens Behandling og navnlig ikke den mærkelige Indsats, der var gjort af Frederik VI's mest fortrolige Mand blandt Ministrene.

5. Beslutningen om at forelægge Trykkefrihedssagen for Stænderne.

Det var 15. December 1834, der til Stænderkomitéen var udgaaet et kgl. Reskript om at overveje Indførelsen af almindelig Censur i Danmark (og Slesvig) til Modarbejdelse af den overhaandtagende »Skrivefrækhed«. Ikke blot Ørsted, men ogsaa de andre Medlemmer af Komitéen — O. Moltke, Stemann og Höpp — tager i Betænkningen Afstand fra Tanken om at underkaste frimodige og retsindige Skribenter en byrdefuld Censur. Komitéens enstemmige Forslag gaar ud paa, at Udgivelse af Blade og Tidsskrifter i Danmark bør gøres afhængig af Bevillinger, saaledes som Ordningen siden 1820 er for Slesvig (af Hensyn til dettes Forbindelse med det de tyske Censurregler underkastede Holsten). Stemann vil desuden have nogle yderligere Regler fastsat, hvorefter det navnlig skal være Danske Kancelli, der efter sit administrative Forholdt befindende — uden Appel til Domstolene — skal kunne afgøre, hvorvidt et Blad eller Tidsskrift skal have Lov til at udkomme. Ørsted mener, at et Bevillingssystem vil være et lempeligt og maaske virksomt Middel til at hindre Pressens Misbrug, men paa et afgørende Punkt skiller han sig fra den øvrige Komité, idet han nemlig modsat de tre andre Medlemmer hævder Nødvendigheden af, at en Lov som den omhandlede ikke bliver udstedt, uden at den først forelægges for Stænderforsamlingerne, da den angaar de »personlige Rettigheder«, der ifølge

Stænderanordningerne falder ind under Forsamlingernes Omraade¹⁾. Og i dette Standpunkt er det, han faar betydningsfuldt Medhold fra Møstings Side. 20. Februar 1835 afgav Komitéen sin Betænkning. 21. Febr. indgaves Trykkefrihedsadressen, faa Dage efter kundgjordes for hele Folket det »Vi alene vide«, der har bidraget til at give baade Samtid og Eftertid et ganske skævt Indtryk af Enevældens sande Væsen. Hvor forkert det er at ville betragte Frederik VI som en kongelig Magthaver, der ikke var tilgængelig for andres Raad og Anvisninger, men vilde hævde et rent »personligt« Styre, viser sig paa den mest storlaaede Maade netop ved den Tiltale, han Dagen efter Trykkefrihedsadressens Indlevering modtager fra Møsting, og som han ikke blot finder sig i, men bøjer sig for.

I en Erklæring af 22. Febr. tager Regeringens stærke gamle Mand paa det eftertrykkeligste Kongen i Skole, idet han stiller sig paa Ørsteds Standpunkt, at Stændernes Ret til at tale med om denne Sag ikke lader sig borfortolke, og saa tilføjer disse mindeværdige Ord:

»Men det vilde sandeligen overalt være uværdigt for Kongen at ty til saadanne Fortolkninger, og Hans Majestæt behøver det ikke.

Kongen holdt altid sit Ord i dets mest udvidede Forstand, og Hans Majestæt har derved vundet den Tillid, som enhver retskaffen dansk Mand sætter til sin Konge.

Saaledes er det, og saaledes vil det sikkert vedblive at være.«

I den Tone vovede Statsminister Johan Sigismund Møsting at tale til Kong Frederik VI (i en Erklæring, der vel ikke var direkte stilet til Kongen, men bestemt til at forelægges ham). Hans Ord blev afgørende. Med Hensyn til Sagens Realitet stod han »til venstre« ikke blot for Stænderkomitéens Flertal, men ogsaa for Ørsted. Han erklærer det nemlig for »uhensigtsmæssigt« og »utilraadeligt« at ville gøre Presseorganer afhængige af Privilegier; han mener, at Sagen ikke haster, og at det vil være rigtigt ikke at foretage noget i Sagen, førend Dommen over »Fædrelandet«s Redaktør er faldet. 15. April 1835 udgik

¹⁾ De andre Kancellimedlemmers Argument var, at den danske Anordnings Udtryk, »personlige Rettigheder«, maatte betragtes som en Gengivelse af Udtrykket »Personenrechte« i den tyske Anordning (der først var blevet godkendt af Kongen), et Udtryk, som det var muligt at tillægge en snævrere Betydning.

der Reskript til Komitéen om, at Sagen skulde stilles i Bero (samtidig var der Tale om en Indskærpelse af de gældende Anordninger, der dog ikke blev til noget).

Ved Tiden omkring Stænderforsamlingernes Sammentræden kom der et nyt Moment, der har bidraget til at skærpe Regeringens Uvilje mod den politiske Presse: nemlig den Kritik, som fra denne Presses Side blev rejst overfor det offentliggjorte Finansbudget; i det flg. skal vi se et Vidnesbyrd om Virkningen heraf i saa Henseende for en af de Mænds Vedkommende, som havde haft med Trykkefrihedssagens Behandling at gøre. 10. Oktober afgiver derimod Politidirektør Kierulf en Erklæring, hvori han raader Kongen til Moderation og Besindighed paa dette Omraade og til i hvert Fald ikke at gennemføre nogen Lovændring, før Stænderne er hørt. Begge de Mænd — baade *Møsting* og *Kierulf* —, som vi har truffet som Kongens nærmeste Raadgivere ved Indførelsen af Stænderforsamlinger i Kongeriget, træffer vi her som Forsvarere for den nye Institutions Rettigheder.

Det direkte Udgangspunkt for en Beslutning i Sagen blev (i god Traad med Møstings Erklæring af 22. Febr.) Hojesterets Frikendelsesdom i Processen mod David 2. December 1835. 27. December afgav A. S. Ørsted en Betænkning til Kongen om, at der ved denne Dom havde vist sig at være et Hul i Trykkefrihedslovgivningen, som der kunde være Anledning til at stoppe ved nye Bestemmelser. Kancelliet fik straks Ordre til at udtale sig om Sagen, der allerede kunde foredrages i et Statsraadmøde Lørdagen 2. Jan. 1836, saaledes at Ørsted har kunnet tage det færdige Udkast med til Roskilde om Mandagen, hvor han forelagde det for Forsamlingen Onsdag den 6. Januar. Det gaar ud paa at sætte Bodestraffe for den »Mangel af pligtskyldig Opmærksomhed«, der kan ligge i en nedsættende Omtale af Rigets Forfatning uden Overtrædelse af hidtil gældende Bestemmelser. Af Christian VIII's Dagbog ses, at Møsting under Statsraadsforhandlingen var stemt for strenge Metoder — maaske netop under Indtryk af Pressens Holdning overfor hans eget Regeringsomraade gennem saa mange Aar: Finanserne¹).

¹) Af Akterne vedrørende de forskellige Regeringsmænds Stilling til Trykkefrihedssagen og denne Sags hele Forløb findes Stænderkomitéens

6. Finansbudgettets Offentliggørelse.

»Kollegialtidende« for 26. September 1835 bragte »en samlet Oversigt over de danske Finansers Stilling i Aaret 1835«, offentliggjort, som det til Indledning blev bemærket, paa Kongens Befaling efter først at være foredraget for ham i Statsraadet¹⁾.

Oversigten rummede først Oplysninger angaaende *Statsgælden*: den samlede Gæld havde 1. Januar udgjort godt og vel 127 Millioner (127.362.000) Rigsdaler Sølv og godt 2 Millioner (2.443.000) Rigsdaler Sedler (der var endnu en lille Kursforskel paa Sølv og Sedler). Heraf var godt 58 Millioner (58.324.000) udenlandsk Gæld, der for største Delen (46.030.150) forrentedes med 3 %. Ialt maatte Forrentningen af den udenlandske Gæld for 1835 beregnes til henved 1 Million og 9 Hundrede Tusinde (1.898.000). Den indenlandske Gæld forrentedes for den allerstørste Del (62.434.644) med 4 %, og Renterne maatte beregnes til ialt henved 2 Millioner og 8 Hundrede Tusinde (2.780.887 i Sølv + 96.177 i Sedler). De bestemte Kapitalafdrag udgjorde for Aaret 1835 henved 1 Million (131.600 i Indlandet + 829.700 i Udlandet = 961.300). Omsættes Beregningen i Nutidspenge, vil det altsaa sige, at den danske Statsgæld i 1835 udgjorde ca. 260 Millioner Kroner, og at der aarlig skulde bruges over 11 Millioner af Statens Midler til Renter og Afdrag. — Om de til Hjælp til Statsgældens Forretning og Afbetaling henlagte kgl. Aktiver oplyses det, at de 1. Januar 1835 var ca. 22 Millioner Rigsdaler (21.634.000 i Sølv + 655.000 i Sedler); men det tilføjedes, at alle disse Aktiver ikke var lige sikre og frugtbrin-

Papirer i A. K. A. I, de andre blandt Kabinetsskriverens ujournaliserede Sager. Stemann kan naturligvis meget vel have været Ophavsmand til Tanken om Censur, selvom han ikke fastholdt den i Komitéforhandlingerne. Det er forstaaeligt, at der i Forbindelse med Trykkefrihedssagen demonstreredes paa Gaderne i København mod Stemann, men højst uretfærdigt var det unægteligt, naar der samtidig ogsaa synes at være blevet demonstreret mod Kierulf (Breve fra P. V. Jacobsen, S. 215 f.). — A. D. Jørgensens Fremstilling af Trykkefrihedssagen (i D. R. H., S. 192—96) giver ikke noget helt rigtig Billede af de afgørende Momenter og de forskellige Personers Optræden.

¹⁾ Ifølge den kgl. Resolution — af 24. Sept. — blev Budgettet ogsaa offentliggjort i Schleswig-Holsteinische Anzeigen (25. Okt.). Budgettet var tilrettelagt af Jonas Collin, Deputeret for Finanserne, i Forening med Holten, Fog og Johnsen, Medlemmer af Statsgældsdirktionen (Finansdeputationens Arkiv: Kgl. Reskripter til Finansminister A. W. Moltke og Resolutioner paa dennes Forestillinger II, Nr. 126 pro 1834—36).

gende, og at de i Gennemsnit ikke kunde antages at bringe højere Renter end 2 %.

Med Hensyn til Statens Indtægter og Udgifter byggede Oversigten paa Beregning over de Indtægter og Udgifter, der virkelig havde fundet Sted i Aarene fra 1829 til 1833; Resultatet for 1835 blev derved meget skønmæssigt. Ialt anslaaes Statens *Indtægter* for hele det danske Monarki til kun lidt mindre end 14 Millioner Rigsdaler (13.945.000); heraf kom godt 6 Millioner (6.195.000) fra »de danske Provinser«, noget over 4 Millioner (4.237.000) fra Slesvig og Holsten. Overskudet af Hertugdømmet Lauenborg (der her fremtræder som et lille solidt Aktiv for det samlede Monarki) var 190.000, Renter og Afdrag paa Aktiver var 1.470.000, Vestindien gav 50.000 og Øresundstolden den store Sum af 1.803.000 — eller mellem $\frac{1}{8}$ og $\frac{1}{7}$, næsten 13 % af Statens samlede Indtægter.

I det enkelte for Kongeriget og Hertugdømmerne skulde Indtægterne fordele sig saaledes:

1. De danske Provinser.

	Rigsdaler
Landskat (d. v. s. Hartkornskatter) med Fradrag af $\frac{1}{2}$ % Bankheftelsesrente	2.022.000
Bygningsafgift	322.000
Toldskat og Konsumtion (netto)	2.800.000
Rangskat og Procentskat	50.000
Stempelafgifter	262.000
Afgift af Arv og Overdragelse af Ejendomme	107.000
Departements- og Retssportler	162.000
Kgl. Jordebogs-, Forpagtnings- og Forstindtægter	154.000
Tallotteriet	220.000
Klasselotteriet	40.000
Adskillige Indtægter	56.000

2. Slesvig og Holsten.

	Rigsdaler
Kontribution, Landskat m. m.	1.228.000
Bygningsafgift	129.000
Told (netto)	712.000
Ekstraskat, Rangskat og Procentskat	404.000
Stempelafgift	135.000
Afgift af Arv og overdragne Ejendomme	93.000
Departements- og Retssportler	33.000

Kgl. Jordebogs-, Forpagtnings- og Forstindtægter ¹⁾ m. m...	1.336.000
Tallotteriet	150.000
Klasselotteriet	5.000
Adskillige Indtægter	12.000

Udgifterne for 1835 kunde efter den Maalestok, der blev anvendt, regnes at dele sig paa følgende Maade mellem de forskellige Poster:

	Rigsdaler
Kongehuset	769.000
Statsraadet	12.000
Embedsmænd under Justitskollegierne	336.000
Embedsmænd under Justitskollegierne og Finansdepartermenterne	567.000
Embedsmænd under Departementet for de udenlandske Sager	229.000
Andre Udgifter under dette Departement og den afrikanske Konsulatdirektion	150.000
Søforsvaret	1.203.000
Opmudringsvæsenet	45.000
Landforsvaret	2.652.000
Renter og Afdrag af Statsgælden	5.736.000
Offentlige Bygninger og Haver	327.000
Christiansborg Slots Fuldførelse	100.000
Universitetet i Kiel, offentlige Bibliotheker, lærde Selskaber, Musæer, Grademaalinger, den videnskabelige Fond, Anskaffelser i litterær og artistisk Henseende	182.000
Private almennyttige Institutioner	10.000
Adskillige Rejse-Understøttelser	15.000
Teatret	50.000
Hof- og Staldetaten, Gager iberegneede	382.000
Rekvisitter ved Kontorerne under de civile Departementer	67.000
Adskillige mindre Udgifter ved de civile Kollegier	30.000
Straffeanstalter, Sundhedspoliti	38.000
Industri- og Fabriksvæsen	35.000
Handels- og Konsulatudgifter	12.000
Vestindien	39.000
Ostindien og Guinea	119.000
Grønland og Island	21.000
Honorarer og Gratifikationer til civile og militære Embedsmænd, Lærde og Kunstnere	193.000

¹⁾ Naar disse Indtægter er saa meget højere i Hertugdømnerne end i Kongeriget, hænger det sammen med, at Kronen ved Bortsalget af Gods i det 18. Aarh. reserverede sig en aarlig Afgift, som ikke gaar ind under den alm. »Contribution«. Endvidere ejer Regeringen her ogsaa mange Møller, og Forstindtægterne er ogsaa større, idet man ved Afhændelsen af Godserne forbeholdt sig Skovene. (A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik III, S. 546 ff.).

Gaver til Enker, Pensionister og Embedsmænds Børn	80.000
Københavns Fattigvæsen, Hospitaller, milde Stiftelser, Skadelidte	111.000
Vartpenge og Pensioner	416.000
Den alm. Pensionskasse	100.000
Matrikuleringen i Danmark	10.000
Stutterivæsenet	23.000
Kanal- og Fyrvæsenet	42.000
Porto for Forsendelser i kgl. Tjeneste med Pakkeposten ...	32.000
Aarligt Bidrag til den alm. Enkekasse for at sætte den istand til at udbetale Pensioner i Hertugdømmerne med det samme reelle Beløb som for Forordningen af 5. Ja- nuar 1813	32.000
Omkostninger ved Stænderforsamlingerne, der dog senere skulde erstattes Finanserne ved Repartition	40.000
Uforudsigelige Udgifter	100.000

Ialt skulde *Udgifterne* beløbe sig til 14 Mill. 266.000 Rdl., og der maatte da, naar Udgifter og Indtægter blev sammenholdt, regnes med en Underballance af 300.000 Rdl.. Udtrykt i Nutidsmont var Statsindtægterne knap 28 Millioner Kr., Statsudgifterne godt og vel 28½ Millioner — *Underskudet ca. 600.000 Kr.*

Det var dette Underskud, der i Forbindelse med Statsgældens Størrelse forfærdede Samtiden. Der blev tillige Anledning til meget kritiske Bemærkninger over den Mangel paa Fuldstændighed i Oplysninger, der prægede hele Budgettets Opstilling og Art. Naar en senere Historiker — Marcus Rubin — har talt om et »perverst Udgiftsbudget« i Forbindelse med den Maade, hvorpaa Udgifterne var fordelt til de forskellige Formaal¹⁾, da er det just ikke dette Forhold, der er faldet Tiden selv særlig i Øjnene, eller som har kunnet betragtes som noget enestaaende for Danmark. Naar de af Statsgælden forvoldte Udgifter fraregnes, beslaglagde Kongehuset (medregnet »Hof- og Staldetaten«) omtrent 1/6 af de samlede Statsudgifter, Hær og Flaade op mod Halvdelen. Men hvorledes var vel Forholdene dengang i andre Lande? Med megen Styrke skulde det blive gjort gældende under den lange Diskussion om Statshusholdningen, der nu indleddedes, at Udgifterne til Konge og Hof var forholdsvis særlig store i Danmark; men hvad angaar de militære Udgifter, da slugte i Preussen paa samme Tid Krigs-

¹⁾ Rubin, S. 458.

ministeriet noget over Halvdelen af den Sum, der i det hele var normeret til Statsforvaltning — medens de opførte Udgifter f. Eks. til Undervisningvæsen var forholdsvis meget smaa¹).

Med Hensyn til de sociale og kulturelle Udgiftsposter gik netop den Kritik, der straks rettedes mod Budgettet, ud paa, at det ikke giver noget virkeligt Udtryk for det danske Samfunds Omkostninger paa disse Felter. Det er »Københavnsposten«, der aabner Angrebene paa Budgettet i to store Artikler (4. og 5. Oktober). Her ankes der meget kraftigt over Ufuldstændigheden af de givne Oplysninger: man faar intet at vide om alle de Udgifter, Staten har været saa ivrig for at læsse over paa Kommunerne, om alle Naturalieydelserne, om Afgifterne til Banken, om Universitetets og Sorø Akademis Indkomster, om Embedsmændenes Sportler, om alle de særlige Fonds, hvis Styrelse er skilt fra den almindelige Finansstyrelse, om, hvad Befolkningen virkelig betaler i Told (uden Fradrag af Oppøbørselsomkostninger). Bitterheden i »Københavnsposten« Klage samler sig paa det Punkt, at Statens Underskud er saa stort, som Budgettets Status viser; Bladet frygter, det vil blive endnu større: »Altsaa et af de frugtbarste og forholdsvis højst-beskattede Lande i Europa, der ovenikøbet i Øresundet har en Guldmine, der aarlig giver en Nettoindtægt af henved 2 Millioner, er efter 20 Aars dyb Fred ikke kommet videre, end at det kan vente et aarligt Deficit af henved en Million i sin Finansforvaltning — *et aarligt Deficit af henved en Million*«.

I Regeringen tog man straks Anstod af denne dristige Kritik. Statsminister *Otto Moltke* indgiver 13. Oktober en Betænkning til Kongen med »Københavnsposten« af 5. Oktober som Bilag²); indstændigt foreholder han Majestæten, at der nu maa gøres noget for at hæmme de ondsksfulde Ytringer i Pressen, hvis »Almuens Tænkemaade« ikke skal blive aldeles fordærvet; selv har han altid foragtet de Angreb, der rettedes mod ham (selv) og hans (eget) Kollegium, og han anerkender principielt, at Trykkefriheden kan gøre Gavn overfor Embeds-

¹) Gerloff und Meisel: Handbuch der Finanzwissenschaft III, S. 5 (de samlede Forvaltningsudgifter er 39,9 Mill. Thaler, heraf falder 22,2 paa »Krig«, kun 2,3 paa »Kultus« og »Undervisning« tilsammen).

²) Kab.Ark.: ujournaliserede Sager 1835.

mænds Misbrug, men nu drejer det sig om noget helt andet: »Det er ikke længere den enkelte Embedsmand eller det enkelte Kollegium, som haanes, nej, det er Landets Regeringsform og Deres Majestæts suveræne Regering, det er Finansernes Forvaltning, som nedværdiges«. Det kan saaledes fastslaas, at »Københavnsposten«s Veltalenhed i Kritiken af det offentliggjorte Budget er kommet til at indvirke paa Regeringens Stemning i Trykkefrihedsspørgsmaalet¹⁾.

I Angrebene paa Budgettet kom naturligvis »Fædrelandet« til at deltage²⁾. Men i »Københavnsposten«s egne Spalter rykkede M. L. Nathanson frem til Forsvar for Regeringen (22. og 23. Oktober); han hævdede blandt andet, at det danske Budget er stillet op efter de bedste udenlandske Mønstre, og at det f. Eks. ikke er noget enestaaende, at kun Nettooverskudet af Toldindtægterne er opført paa Budgettet. Sikkert havde han Ret i, at den danske Regering ikke bar sig væsentlig ringere ad i sin Regnskabsførelse end andre Regeringer³⁾; han vilde af den Grund ikke benægte Nødvendigheden af Forbedringer og navnlig ikke det gavnlige i, at Finansstyrelsen fik et fast »Centralpunkt«.

Hele denne voldsomme offentlige Diskussion af Finansforholdene indledes omtrent samtidig med Aabningen af de første Stænderforhandlinger. »Fædrelandet« skriver i sin Nytaarsoversigt 1. Januar 1836, at Budgettets Offentliggørelse ved at sluge praktisk talt al Interesse var en medvirkende Grund til, at Stændernes Sammentræden ikke vakte saa meget Røre, som man havde ventet.

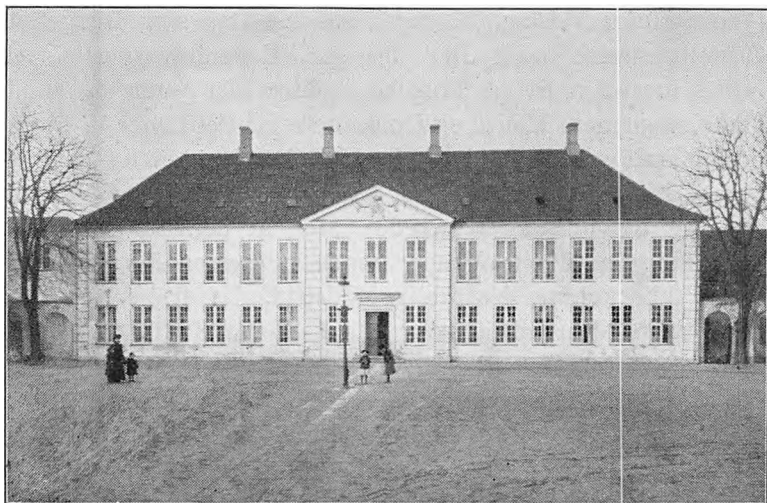
Folkets Interesse for Stænderne kom dog til at give sig be-

¹⁾ Angaaende det Spørgsmaal, hvem der har skrevet »Københavnsposten«s med megen agitatorisk Evne opstillede Artikler, kan det ikke sikkert siges, men dog formodes, at det har været Orla Lehmann (jfr. Erslews Forfatterleksikon).

²⁾ »Fædrelandet« for 16. Okt. er helt helliget »Budgettet«; om Betragtningerne her vil der blive Lejlighed til at tale i Sammenhæng med Finanssagens Behandling i Roskilde Stænder.

³⁾ Det var det almindelige i tidligere Tid at opstille et »Nettobudget«, der gav et mindre fuldstændigt Billede af de Byrder, Befolkningen maatte bære; Frankrig havde et saadant Budget til 1818, England til 1854, Preussen til 1850. Det varede ogsaa længe, inden det almindelige Budget kom til at omfatte alle Indtægts- og Udgiftsposter, og fra tyske Stater kan nævnes flere Eksempler paa, at Systemet med særlige Fonds har holdt sig til den allernyeste Tid (jfr. Art. »Budget« i Handwörterbuch der Staatswissenschaften).

tydningsfulde Udslag. 26. Sept., samme Dag som Budgettets Offentliggørelse fandt Sted, bringer »Københavnsposten« en Notits om »den livlige Folkebevægelse«, der ytrer sig rundt omkring gennem Møder og Omsendelse af Petitioner til Stænderforsamlingerne (Bladet bebrejder Suppleanten for de sydfynske Købstæder, at han har holdt Møde alene for Vælgere og ikke for alle interesserede). Med al den Interesse, der ytrede sig paa denne Maade, kunde Interessen for Statsbudgettet ikke komme i virkelig Modstrid. Ud fra en naturlig Logik knyttede »Københavnsposten« til sin Kritik over Budgettet en Formaning til »alle gode Borgere« om at sætte deres Lid til Stænderforsamlingerne. Finansbudgettets Offentliggørelse umiddelbart før Indledningen af det nye parlamentariske Liv gav vore første Parlamentarikere en Mulighed for straks at optage den »Finanslovdebat«, som Stemann havde gruet saa meget for under Danske Kancellis Drøftelse af Stænderanordningerne, men hvis Resultater maatte blive imødeset med den mest levende Opmærksomhed af alle Skatteborgere.

Palæet i Roskilde.

FEMTE AFSNIT

DEN FØRSTE STÆNDERFORSAMLING I ROSKILDE

1. Stændernes Aabning — Tak-Adresse — Forretningsgang.

I de sidste Dage af September 1835 samledes de Deputerede for Østifterne¹⁾ i Roskilde. Alle havde det kostet en kortere eller længere Rejse at komme til Stede med Undtagelse af Farver Svane, der kunde spadsere lige til Palæet fra sit Hjem i Skomagergade.

En af de først ankomne var *Drewsen*, der 28. Sept. afsender det første af den Række Breve, hvori han beretter Jonas Collin

¹⁾ Se Fortegnelsen over de valgte ovenfor S. 284, 286, 289 f., 291 ff. og 311. Ved Sygdom eller af andre Grunde var nogle blevet nødt til at nedlægge Mandaterne, og Suppleanter var traadt i deres Sted: Schaper (København) var blevet erstattet med Salicath, Jespersen (Rønne) med Marckmann, i Stedet for Hardenberg-Reventlow og Wichfeldt (Lolland-Falsters Godsejere) indtraadte Reventlow, Christianssæde, og (efter Afgørelsen af Tvivlsspørgsmaalet m. H. t. Rosenorn-Lehn) Friis. Paa et tidligt Tidspunkt havde J. V. Neergaard (10. Landdistrikt) været nødt til at fratræde til Fordel for Møller Petersen, efter Stændernes Aabning erstattedes Danneekjold-Samsøe (p. Gr. af Bortrejse) og Alsing, 4. Landdistrikt, (paa Grund af Sindssyge) med henholdsvis Wulf og Madsen. Forskellige Indlæg om disse Sager findes i Arkivet for den kgl. Kommissarius ved Provinsialstænderne. Neergaard skrev: »Aarsagen til min Udtrædelse af Stænderforsamlingen« (1835).

om sine Oplevelser: »Jeg kom i Aftes Kl. 5 til Roskilde og fandt et Logis, der ikke var af de sletteste. Idag gaar jeg om og hører saa smaat, hvad Folk tænker«¹⁾. Lidt Tid maatte medgaa til at gore Bekendtskaber og besorge indledende Formaliteter. »Visitter og Kontravisitter og Omstrejfen paa Roskilde Gader har været min eneste Beskæftigelse«, skriver Algreen-Ussing 1. Oktober til sin Kone²⁾.

Der frembød sig straks et politisk Spørgsmaal af stor Betydning for de kommende Forhandlinger: Hvem skulde vælges til Formand i Stænderne? »Imorgen holdes formodentlig et Møde«, skriver Drewsen (28. Sept.) »for foreløbig at overlægge, hvem vi vil have til Præsident.« Drewsen mener, det bliver Hvidt, men der er, oplyser han, »Rævestreger igang«³⁾.

Imidlertid kom Efterretningen om Schouws Udnævnelse, der vakte Jubel og forandrede Situationen. Drewsen skriver 30. Septbr.: »Dersom man ikke spiller Komædie, saa maa jeg anse, Schouw som valgt, men vi er ikke uden Kabaler.« Blandt andre har de 9 Bønder erklæret overfor Drewsen at ville stemme paa Schouw; derfor mener han ikke, at »Adelen« vil kunne faa »Bispen« (Mynster) valgt⁴⁾.

Præsidentvalget har altsaa paa Forhaand bragt Spænding i Sindene, og Drewsen udfolder sig med det samme som den maalbevidste Taktiker og som den særlige Bondefører.

Stændernes Aabningsdag, den 1. Oktober⁵⁾, blev en skøn Efteraarsdag, og Roskilde By bar Præg af Fest. »Alle Madamnerne har faaet deres Silkekjoler paa, og Gaderne glimrer af Gyldenstykkeshuer«, skriver Algreen-Ussing i sit før nævnte Brev. I Dagens Anledning var der kommet endel fremmede til Byen, især fra København, et »Publikum«, hvis taktfulde Holdning bagefter fremhæves i »Københavnsposten«. Noget Opbud af Politi fandt ikke Sted; men udenfor Raadhuset paraderede Borgervæbningen, medens der holdtes Gudstjeneste i Domkirken.

¹⁾ D. M. 6. R. II, S. 234.

²⁾ Breve til Fru Ussing, skrevne under Stændermøderne, i T. Algreen-Ussings Privatarkiv.

³⁾ D. M. anf. St.

⁴⁾ D. M. 6. R. II, S. 235.

⁵⁾ Se Kbp. 1835, S. 934—36, J. P. Mynster: Meddelelser om mit Levned, S. 248 f.; jfr. Aarboeg for Københavns Amt 1925, S. 117—23.

I Procession gik de Deputerede fra deres Samlingssted i Pa-læet gennem Kongeporten over i Kirken. A. S. Ørsted fandt senere i sin Tale ved Afslutningsmodet¹⁾ Anledning til at min-des det højtidelige Indtryk fra denne første Stund: »Sikkert var der dyb, men ogsaa glad og frimodig Alvor i hver Sjæl, da vi den 1. Oktober samledes for at gaa med hverandre til Herrens Tempel og der indvies til den Tjeneste, som vi her ved dette Tempels Side havde at forrette. Templets egen Her-lighed, de nationale Følelser, der knytter sig til samme, de Toner, som modtog os, bidrog til at nære denne Stemning. Men alt, hvad vi tænkte og følte, traadte frem i klar og kraftig Ud-vikling, da den Mand, der er saa vant til at føre den faste levende Erkendelse, den dybe Følelse af de højeste Sandheder ind i Sjælene, aabnede sine Læber for med den ham egne Sandhed og Styrke at udtale, hvorledes vi efter Guds Lov hav-de at vandre værdigen det Kald, hvortil vi var kaldede«.

I Nærværelse af en Tilhørerkreds, der havde fyldt Kirken til sidste Plads, formanede Biskop Mynster fra Prædikestolen sine politiske Kaldsfæller til at bevare »Aandens Enhed i Fredens Baand«²⁾; med mange Ord priste han naturligvis Frederik VI; bagefter blev hans Prædiken rost i »Københavnsposten«³⁾, og Tronfølgeren noterer i sin Dagbog, at den »skal have været særdeles skøn.« Ved Gudstjenesten blev der afsunget særlige Festsalmer, digtet af en Amtsprovst Schmidt i Himmelvej, tid-ligere Medlem af Norges grundlovgivende Rigsforsamling paa Ejdsvold. Efter den kirkelige Højtidelighed aabnedes det for-ste Møde i Stændersalen⁴⁾. Her holdt A. S. Ørsted en Tale⁵⁾, der den Dag i Dag giver det fulde Indtryk af et grebet Sinds Alvor, af Kraft og Overbevisning.

»Hæderværdige Medborgere, Kongens og Fædrelandets tro Mænd« — saaledes henvendte den kgl. Kommissarius sig til de Deputerede. — »Det er et stort, et betydningsfuldt Ærinde, som har fort os sammen. Vor elskede Konge, som altid har erkendt, at det ikke er for sin egen, men for det ham betroede Folks Skyld, han besidder den Magt, der fra hans Fædre er nedarvet

¹⁾ Std. Sp. 1281 f.

²⁾ Mynsters Prædiken foreligger trykt som særligt Skrift.

³⁾ Kbp. 1835, S. 951.

⁴⁾ Se om dette Møde Pr. A., S. 1—3, Std. Sp. 1—16.

⁵⁾ Std. Sp. 1 ff.

paa ham, har ved en varig Indretning villet give dette et nyt Pant paa, at der fremdeles vil blive styret i denne Aand. Ikke ansaa han det forsvarligt at vove nogen Forandring i selve den Statsforfatning, hvorved Danmark nu i eet og tre Fjerdedele Aarhundrede har fundet sig lykkeligt. Men, idet han har forbeholdt sig og sine Efterkommere den hele Fylde af Magt, som vore Forfædre nedlagde i Tredje Frederiks Hænder, har Kongen med hin Statsforfatning forenet en Indretning, der giver ham og hans Efterkommere paa Tronen et nyt og omfattende Middel til stedse at vide, hvad der tjener til Folkets Bedste, hvilket ikke kan andet end falde sammen med Kongens eget«.

Efter saaledes straks at have bestemt Stændernes statsretlige Karakter udviklede Ørsted, hvorledes Kongen dog ikke havde sat snævre Grænser for Undersaatternes Medvirkning ved Styrelsen, og hvilket Ansvar der paahvilede de valgte Tillidsmænd ogsaa overfor Fremtidens Bedømmelse af deres Gerning: »Saga staar rede til at optegne den med sin Griffel, en fjern Eftertid vil endnu tage disse Optegnelser for sig og spørge om den Aand, der besjælede dette Samfund«.

»Sjælen« — fortsatte Ørsted — »udvider sig ved disse Betragtninger, store og stærke Følelser bevæger sig i hvert Bryst«. Blandt disse har »Taknemmelighed, Haab og Tillid Overhaand« — men nødvendigvis blander sig hermed Pligt- og Ansvarsfølelse. Ørsted beder for sit Vedkommende om at blive betragtet som »en redelig Medarbejder« af en Forsamling, blandt hvis Medlemmer nogle enten som Videnskabsmænd, i Statstjeneste eller paa anden Maade har »samlet rige Erfaringer og anstillet alvorlige Granskninger over statsborgerlige Anliggender«, medens »andre (her lyder den opmuntrende Hilsen til de jævne Borgere og Bønder) har mindre anvendt deres Tid paa slige Granskninger, men har maaske erhvervet desto nøjagtigere Kundskab til det, der er kommet i nærmere Berørelse med deres Virkekreds«.

Til sidst udtrykte Ørsted det Haab, at der under de kommende Forhandlinger kunde fremgaa en endrægtig Overbevisning af »grundig og ærlig Strid«, fordi Forsamlingens Medlemmer vilde udmærke sig ved den »Sjælens Sundhed«, der bestaar i at høre andre, forstaa andre, lære af andre; i saa

Fald vilde det ikke komme til nogen Adskillelse i hinanden paa Trods modsatte Partier. »Dog«, tilføjede den kgl. Kommissarius, »jeg kan ikke tænke mig Muligheden af en saadan Partiaand i denne Forsamling. Den har for liden Rød i Folkets Tilstand og dets Tænkemaade til at kunne finde Plads i denne Samling af danske Mænd, udsøgte i Folkets Kærne«. — A. S. Ørsted talte ikke blot som Kongens Repræsentant, men ud fra sine dybeste aandelige Forudsætninger, naar han saaledes stillede det rene Saglighedens Ideal op for de første danske Parlamentarikere og opfordrede dem til at sky alt Partivæsen.

Paa Ørsteds Tale fulgte Leveraab for Kongen. Derefter afgjorde Forsamlingen, at Baron Rosenørn-Lehn var valgberettiget og valgbar, skønt kun besiddende sit Baroni paa sin Kones Vegne, og at han kunde modtage Mandatet som Deputeret i Sædegaardsejernes Valgklasse for Sjælland skønt i Forvejen valgt til Suppleant paa Lolland-Falster, hvor der ellers nu skulde være tilfaldet ham et Mandat som Deputeret (Friis fra Gedsoergaard fik saa dette Mandat). I den sidste Afgørelse viste Forsamlingen sin Selvstændighed ved at gaa imod den af Kommissarius fremførte Fortolkning og mod en tidligere offentliggjort Erklæring fra Kancelliet om, at Rosenørn-Lehn var bundet til sit Valg paa Lolland-Falster, som han ikke havde frasagt sig¹⁾.

Endelig kunde man skride til *Valg af Forsamlingens Embedsmænd*. Til Præsident valgtes Schouw med 37 Stemmer; 18 faldt paa Hvidt, kun 11 paa Mynster. Til Vicepræsident valgtes Hvidt med 43 Stemmer, medens Mynster her fik 9 og Bang 8 Stemmer. Sekretærer blev Povelsen og Rye med henholdsvis 59 og 35 Stemmer, og med henholdsvis 54 og 39 fik Algreen-Ussing og Bang det Hverv at redigere Stændertidende. Præsidediet kom altsaa til at bestaa af Mænd fra Hovedstaden, og to andre Københavnerne blev sat til at varetage Forsamlingens eneste Forbindelse med Offentligheden. Rent københavnsk blev ogsaa den Komité, der med det samme blev nedsat til Forberedelse af en Takadresse til Kongen: hertil valgtes Mynster med 53 Stemmer, Bang og Hvidt med hver 22²⁾.

¹⁾ Std. Sp. 14 f., Kollegialtidende 1834, S. 922 ff.

²⁾ Den fuldstændige Oplysning om Resultaterne findes i Kommissarius' Beretning til Kongen (Indlæg til hans Arkiv-Journal Nr. 11).

Efter disse Valgs Afslutning — Kl. 4^{1/2} — var den kgl. Kommissarius Vært for de Deputerede ved en Middag paa Palæet. Udenfor dette samledes en Menneskemængde; Roskildenserne Købmand Borch og Prokurator Valløe samt Københavneren Grosserer Duntzfeldt gik i Deputation ind til Stænderforsamlingens Præsident, som derpaa sammen med Vicepræsidenten og den kgl. Kommissarius traadte ud paa Palæets Stentrappe. Højesteretsadvokat Guldberg tolkede Folkets Hyldest til sine udkaarne og især til Schouw, i hvem Regeringens Valg og Folkets Ønske havde forenet sig, og udbragte et Leve for Nationens Deputerede, den kgl. Kommissarius og Forsamlingens Præsident¹⁾.

Det nyvakte politiske Liv gav altsaa ved Stændernes Aabning kraftig Genlyd paa Gaderne i det lille Roskilde. Om Aftenen illumineredes der til Ære for den Forsamling, som gennem de følgende faa Maaneder skulde gøre Byen til et Midtpunkt i Landet. Smukt og værdigt var Forløbet af den første Dag i den ny Æra, som mange saa hen til med en Forventning, der hos H. N. Clausen fandt Udtryk i disse Ord til »den 1. Oktober«s Pris: »Det er ikke blot Synet af Danmarks de frugtbare og skønne Herligheder, dets Mark og Eng, dets Skov og Strand, ikke blot Minderne om Fortids Storhed og Glans, som hæver den danske Mands Bryst, det er den Følelse, at det danske Folk ser sit Værd erkendt, sine Kræfter benyttede at et Borgerliv er dannet«²⁾.

Allerede i sit Møde den følgende Dag, 2. Oktober, kunde Forsamlingen vedtage *Takadressen* til Kongen³⁾. Biskop Mynster bemærker i sine Livserindringer, at hans to Kolleger i Komitéen, skønt de »snarest kunde henregnes til Oppositionen«, havde overladt til ham at forme Udkastet og billiget, at det kom til at rumme en Tak ikke blot for Stænderinstitutionen, men ogsaa for Statsregnskabets Offentliggørelse. Adressen blev da i høj Grad loyal, mere loyal og taknemmelig, end Forsamlingens Flertal vilde gaa med til. Baade Stænderproto-

¹⁾ Kbh. 1835, S. 935.

²⁾ Dansk Folkeblad 1835, S. 92.

³⁾ Pr. A. 3 b—4, Std. Sp. 17, J. P. Mynster: Meddelelser om mit Levned, S. 249 f. Drewsens Breve i D. M. 6. R. II, S. 235—38.

kol og Stændertidende tier om denne Sags Behandling, hvad der forklares ved, at — som Drewsen skriver — Huset »var forvandlet til en Komité« (efter Monstret fra de rigtige Par-
lamerter), medens den stod paa. Af baade Drewsens og Myn-
sters Beretninger fremgaar det, at navnlig Algreen-Ussing straks
benyttede Lejligheden til at slaa voldsomt ned paa Spørgs-
maalet om Statens Finanser, og at Forsamlingen efter en livlig
Drøftelse vedtog at stryge den Passus, der berørte Statsbud-
gettet. Ud fra dette mener Drewsen straks at kunne fastslaa,
at »det Parti, der vil blive kaldet det liberale, har afgjort Ma-
joritet.«

I den vedtagne Form¹⁾ hylder Adressen Kongen for hans Re-
gering gennem 50 Aar; den fremhæver — i Lighed med »de
oplyste Mænd«s Betænkning —, at han ved at give Stænder-
institutionen ikke har opfyldt, men forekommet Folkets Be-
gæring; den siger udtrykkeligt, at Folket ikke kunde attraa
»den mindste Forandring i den Regeringens Form, som i Aar-
hundreder har været Danmarks Lykke«, og at det intelsteds
vidste Magten sikrere end i Kongens retfærdige, faderlige
Haand; den loyale Udtryksform naar Højdepunktet i disse
ofte citerede Ord: »Allernaadigste Konge. Det er Folkets Lykke
og Stolthed, at det kan sige, at Danmarks Hjerte slaar i Deres
Majestæts Bryst«.

Den Tanke var straks fremme at lade en Deputation over-
bringe Adressen; men man huskede paa, at alle Meddelelser
mellem Regering og Forsamling skulde ske gennem Kommissa-
rius. Dette Bud i Stænderforordningen ønskede man ikke at
trodse, og det blev da A. S. Ørsted, der Lørdag 3. Oktober drog
ind til Kongen med denne Hilsen. Mandag den 5. kom han til-
bage med et Reskript, der tilkendegav Kongens Tilfredshed
med Adressen, og med den mundtlige Besked, hvad angik Øn-
sket om at sende en Deputation, at »Hans Majestæt havde til-
kendegivet sit allerhøjeste Velbehag saavel med den Følelse,
der havde fremkaldt hint Ønske, som med den Bevæggrund,
der havde bragt Forsamlingen til at opgive samme«²⁾.

Mindre paaskonet skulde Adressen blive af den politiske
Presse. Straks efter dens Offentliggørelse (i »Stændertidende«)

¹⁾ Std. Sp. 18—24.

²⁾ Std. Sp. 27 f.

betegnede »Københavnsposten« det som taktfuldt, at der ikke var takket for Statsbudgettet; men senere klagede Bladet over, at man ikke havde valgt et værdigere Sprog: »første Gang det danske Folk hævede sin Røst«, kunde man have ventet »et stort Ord i et lykkeligt Øjeblik«, hvad man altsaa ikke havde faaet¹⁾. »Fædrelandet« bebrejdede Forsamlingen, at den kun havde fremhævet, hvad Folket skyldte Kongen, og ikke tillige det omvendte; endvidere bestred dette Blad Sandheden af de Ord, at der ikke skulde have gjort sig Ønsker gældende i Folket²⁾. I »Dansk Folkeblad« moraliserede H. N. Clausen over »den Kunst at takke«³⁾; men selvfølgelig mente Adressens højærværdige Affatter ikke, at han trængte til nogen Opdragelse i saa Henseende: han »vidste« — som han skrev til en Ven — at Kongen var »retfærdig, god og omhyggelig for sit Folks Vel«, og at der ikke var nogen »virkelig Misfornøjelse« i Danmark⁴⁾.

Naar en ikke navngiven Indsender i »Den flyvende Post« forsvarede Adressen ved at henvise til, at den ikke var noget »politisk Manifest«⁵⁾, da angaves i Virkeligheden det Synspunkt i Sagen, som bedst lod sig høre. Forsamlingens følgende Virksomhed skulde tilstrækkeligt vise, at man mindst af alt gennem denne Udtalelse havde villet fraskrive sig Retten til at øve Kritik overfor Regeringen. Endda havde man med velberaad Hu undladt at føre Taksigelsen ind paa det Omraade af Styrelsen, som man især ønskede at kritisere. Det var Mynsters Aand, der havde sat sit Stempel paa, hvad der kom til at staa i denne Tak-Adresse; det var Algreen-Ussing, der fik bestemt, hvad der ikke skulde staa i den.

Efter de første Dages indledende Forretninger fulgte det mere dagligdags Arbejde, der har lagt Beslag nok paa Kræfter og Opmærksomhed, i hvert Fald for de mere interesserede Medlemmer. »Ja, De har Ret i at sige »det bevægede Roskilde««, skriver Drewsen til Collin 5. Oktober. »Det er en underlig Tilstand at være i, det er som om hele Verden var

¹⁾ Kbhp. 1835, S. 948 og 962 f.

²⁾ Fædrelandet II, Sp. 305 ff.

³⁾ Dansk Folkeblad I, S. 105 ff.

⁴⁾ Breve fra J. P. Mynster, S. 173.

⁵⁾ »Københavns flyvende Post«, 5. Nov. 1835 (Interimsblad Nr. 60).

død for os. Dagene og Nætterne forsvinder, man ved ej hvorledes; thi Arbejdet varer næsten hele Dagen, og om Aftenen er i det mindste jeg, saa træt, som jeg aldrig mindes at have været, og sover derfor som en Sten til Kl. 6. Vi sidder hver Dag i Plenarforsamlinger fra 10 til 3«. Drewsen forsikrer Collin, at Debatterne — selv den heftige om Adressen — føres »med en Orden og Værdighed, der vilde gøre et gammelt parlamentarisk Samfund Ære«, »men«, tilføjer han, »derfor maa vi takke Schouw, som straks er ved Haanden med sin Klokke, naar mindste Uorden begynder, og ingen Fyrste har nogensinde haft lydligere Undersaatter end vor Præsident«¹⁾.

Det tjener i høj Grad til Ære for Forsamling og Præsident, at det blev muligt uden større Begyndervanskeligheder at gennemføre en *Forretningsgang* i loyal Tilknytning til de ved Stænderforordningen givne udførlige Regler²⁾. Der var jo bestemt temmelig vidtgaaende Beføjelser for Præsidenten, men der var enkelte Punkter, hvor Kommissarius' Fortolkning eller en Beslutning af Forsamlingen maatte supplere Loven.

Det blev saaledes i Forsamlingens andet Møde anerkendt af baade Kommissarius og Forsamling, at Præsidenten skulde have Ret til at hæve Møderne, fra Kommissarius' Side dog med det Forbehold, at Præsidentens Ret i saa Henseende faldt bort, naar han — Kommissarius — selv havde noget endnu at foredrage³⁾. Det var paa det samme Møde, det blev vedtaget, at Møderne skulde være fra 10 Formiddag til 3 Eftermiddag; en Ordning, der dog ikke skulde blive ubetinget fastholdt; der findes flere Eksempler paa, at der først er begyndt Kl. 11 og afsluttet Kl. 4—5. Dobbeltmøder — et Møde baade om Formiddagen og Eftermiddagen — skulde man begynde at holde i Samlingens sidste Maaned (fra 2. Februar).

Schouw har, for at holde Orden, vistnok kun undtagelsesvis behovet at optræde med Strenghed overfor Medlemmerne, som da han engang (ifølge Drewsens Beretning) tog »Grundloven i Haanden« for at minde en genstridig om, at enhver havde at underkaste sig Præsidentens Kendelse⁴⁾. Det var sikkert hel-

1) D. M. 6. R. II, S. 238 f.

2) Jfr. ovenfor S. 261 ff.

3) Pr. A. 3 b.

4) D. M. 6. R. II, S. 271.

ANDERS SANDØE ØRSTED

digt for Schouws Anseelse, at han allerede under det tredje Møde (3. Okt.) havde haft Lejlighed til at udfolde sin Myndighed overfor selve den kgl. Kommissarius, idet han havde nægtet at oplæse Protokolreferater angaaende Takke-Adressen i Kommissarius' Nærværelse (denne Sag var jo blevet behandlet af Forsamlingen som »Komité«). Hele Forsamlingen havde i den Anledning (meddeler Drewsen) rejst sig og takket ham for den Kraft, hvormed han værnede Forsamlingens Rettigheder¹). Ørsted ønskede naturligvis ikke at træde disse Rettigheder for nær. Han og Schouw har i det hele befundet sig i et harmonisk Samarbejde, som blev en væsentlig Forudsætning for, at det parlamentariske Liv i Danmark kunde indledes under saa smukke Former.

Schouw misbrugte heller ikke overfor Forsamlingen sin Myndighed. Af P. G. Bang er ved en Lejlighed Spørgsmaalet blevet rejst om Præsidentens Ret til at bestemme Sagernes Rækkefølge; Schouw erklærede da, at han ikke vilde hævde sin Ret til at forandre Sagernes Rækkefølge paa en saadan Maade, at nogen Sag derved udelukkedes fra Behandling, og han antog, at saaledes ville kommende Præsidenter ogsaa stille sig²).

Det var efter Forordningen de kgl. Propositioner — Regeringsudkastene —, der først og fremmest havde Krav paa Behandling. I denne første Samling er ethvert af disse Udkast blevet underkastet Komitébehandling³). Det blev udtrykkeligt vedtaget, at en kgl. Proposition, mod hvilken der ikke blev fundet noget at indvende, kunde tages til Følge uden Afstemning⁴). Ved private Forslag eller Andragender, som de kaldtes, var det altid det første Spørgsmaal, om de skulde afvises eller tages under Komitébehandling; Diskussionen herom kunde forme sig som en Slags indledende Behandling af megen Livlighed. Naar Komitéen havde afgivet Betænkning, fulgte efter den fastsatte Frist — mindst 3 Dage — Sagens Behandling i selve

¹) Anf. St., S. 235 og 238.

²) Pr. B. 55 b—56.

³) Ifølge Kommissarius' Fortolkning af Forordningen kunde to Udkast ikke henvises til samme Komité, men der var en praktisk Mulighed for dog at gøre det, nemlig ved at lade de paagældende Komitéer bestaa af de samme Medlemmer.

⁴) Pr. A. 104 b.

Forsamlingen, først den foreløbige Behandling, hvor Ordet var frit, og siden den endelige, hvor intet Medlem — med Undtagelse af Komitéens Referent (Ordfører) — maatte tale mere end een Gang. Den endelige Behandling mundede ud i Afstemningen, hvor det var Præsidentens Opgave at fremføre de Spørgsmaal, der skulde afgøres, paa en saadan Maade og i en saadan Rækkefølge, at Afstemningsresultaterne virkelig kom til at give Udtryk for Forsamlingens Stilling til den paagældende Sag baade i Helhed og Enkeltheder. Ifølge Kommissarius' Fortolkning skulde Præsidenten ogsaa kunne bestemme, om Afstemningen skulde ske ved Kugler eller ikke, der blev, naar der først var stemt om de enkelte Punkter i en Sag, ikke stemt om Sagen som Helhed, og overfor et Spørgsmaal, rejst herom af Tutein, fastholdt Schouw, at han ikke kunde lade nogen saadan Afstemning følge efter en Afstemning om de forskellige Enkeltheder¹⁾. En Komité's Betænkning rummede som Regel en udførligt motiveret, systematisk Indstilling om, hvilke Ønsker Forsamlingen skulde udtale overfor Regeringen med Heusyn til den foreliggende kgl. eller private Proposition, eventuelt om, at den ikke skulde udtale sig. Til denne Indstilling (eller disse Indstillinger, saafremt der var flere Standpunkter i Komitéen) eller ogsaa til det oprindelige Udkast eller Andragende kunde der under Sagens Behandling stilles Ændringsforslag og Underændringsforslag (»Amendement« og »Subamendement«). Resultatet af det hele blev naturligvis, hvad der vedtoges gennem Afstemningerne om alle de forskellige Forslag, og det udformedes i en »Betænkning« (naar Talen var om et Regeringsudkast) eller en »Petition« (i Tilslutning til et privat Forslag) som en Henvendelse i Forsamlingens Navn til Kongen, i Reglen — men ikke altid — udarbejdet af Komitéens Referent.

Udvalgsarbejdet var det grundlæggende for Forsamlingens Indsats i en Sag. En Komité skulde være paa mindst 3 Mand, iøvrigt kunde Forsamlingen efter Sagens Art og Omfang bestemme, hvor mange Medlemmer Komitéen skulde have, og hvem der skulde vælges dertil. Komitéen kunde søge de Oplysninger, den havde Brug for, hos den kgl. Kommissarius²⁾.

¹⁾ Pr. C. 24 b—28.

²⁾ Pr. B. 6 b.

Det blev ved en Lejlighed tilkendegivet af Kommissarius som en kgl. Befaling, at hverken Komitéer eller Deputerede direkte maatte søge Oplysninger hos Autoriteterne, men at alle Oplysninger skulde gaa gennem Kommissarius¹⁾. I den mest omfattende og absolute Betydning opretholdtes Ørstedes Stilling som Statens Repræsentant overfor Stænderne; kun paa det toldpolitiske Omraade blev der stillet en kgl. tilforordnet ved hans Side.

Efter indgiven Forestilling blev det 10. Okt. ved kgl. Resolution tilladt Ørsted at lade Lovudkastene trykke til Brug for Medlemmerne; han havde hidtil ladet dem opskrive i saa mange Eksemplarer, som der var Komitémedlemmer, og de Deputerede havde kun haft Adgang til Forsamlingsalen fire Gange om Ugen fra Kl. 6 til 8 for at studere dem²⁾. Et Par Dage efter (13. Okt.) udtalte Stenfeldt i Forsamlingen Ønske om, at baade Udkast og Komitébeslutninger maatte blive trykt³⁾; allerede flere af de Betænkninger, der afgaves i denne første Samling, foreligger ogsaa i Særtryk.

I Stændertidende offentliggjordes Regeringens Udkast og de private Forslag saavel som Komitéernes Betænkninger (disse undertiden blot i Hovedpunkter eller Uddrag) og Forsamlingens vedtagne Henvendelser til Kongen. At Tidendens Gengivelse af selve Debatterne blev ret fyldig (omend sammendraget efter en planmæssig Inddeling af Stoffet) er et Vidnesbyrd om Liberalitet hos den kgl. Kommissarius, der havde Kontrollen med dens Indhold; det alvorligste Savn for Læseren er, at der ikke angives andre Talere end Komitémedlemmer og Forslagsstillere. Heller ikke de Referater, der findes i Protokollerne, og som har givet Stoffet til Bearbejdelse i Tiden, kan betragtes som ordrette; de er ikke stenografisk optaget.

Det har kostet meget Besvær at faa *Protokollerne* fort. Man led under, at man ikke havde lønnede Sekretærer. Der førtes flere Diskussioner om Fremgangsmaaden. Det endte med, at Forsamlingen efter Forslag af den ene af de valgte Sekretærer, Povelsen, vedtog at andrage Kongen om Tilladelse

1) Pr. B. 6 b.

2) Forestilling og Resolution findes i Kommissarius' Arkiv.

3) Pr. A. 20.

til, at der ved fremtidige Udtalelser af Stænderne kunde ansættes lønnede Protokolførere; i Petitionen (affattet af Algreen-Ussing) fremhæves stærkt den Byrde, den gældende Ordning medfører for Sekretærerne, der næsten helt hindres i andet Arbejde og endda ikke kan overkomme Protokolførelsen uden jævnlig Assistance fra flere andre af Forsamlingens Medlemmer¹⁾).

Man maa vist antage, at de andre Medlemmers Hjælp til Sekretærerne ofte er blevet ydet gennem Aflevering af Manuskriptet til deres Taler (et Forslag, stillet i Forsamlingens andet Møde, om, at en saadan Aflevering skulde være Reglen, havde ikke vundet Bifald). Under alle Omstændigheder var det et betydeligt og omfattende Arbejde, der ligger til Grund for den Udførlighed, hvormed Forhandlingerne foreligger gengivet i Protokollerne.

Forhandlingerne er i det store og hele blevet gennemført med den Værdighed, hvormed Drewsen med Stolthed taler, i en fuldt parlamentarisk Tone. Det kan noteres, at den gensidige Omtale-Form »det ærede Medlem« allerede har været brugt i denne vor første parlamentariske Forsamling. Drewsen meddeler i Sammenhæng med sin anførte Udtalelse, at »Stenfeldt gav Tillisch en Reprimande, fordi han kaldte ham Hr. Etatsraad«, og der vankede en dito til Hr. Scavenius, fordi »han taledes uden at rejse sig«²⁾. Scavenius var Forsamlingens Kammerjunker. Han sad paa den »røde Bænk« (Pladserne øverst til venstre for Præsidiet og Sekretærer), hvor der foruden ham havde anbragt sig 10 Kammerherrer, og hvorfra der derfor havde straalet en Glans af røde Uniformer ved Aabningshøjtideligheden. Forsamlingen frembød store sociale Modsætninger: københavnsk Intelligens, jævne Kobstadborgere, almindelige Bønder, høj-adelige Jordrotter. I det hele havde Repræsentanterne for de forskellige Stænder bænket sig broderligt mellem hinanden rundt i Salen. Der var ialt

¹⁾ Se ang. Behandlingen af Povelens Forslag Pr. D. 62 b, E. 86 b—87 b og 149 a—b, Std. 1384—92. Jfr. iøvrigt Pr. A. 3 a—b, 6 og 110 a—b. Ved Mødet 3. November meddelte Præsidenten, at 11 af Medlemmerne havde erklæret sig villige til at assistere Sekretærerne, og at de samme Dag vilde begynde derpaa.

²⁾ D. M. 6. R. II, S. 239.

9 Medlemmer af den egentlige Bondestand foruden en Møller. Om disse vore første »Rigsdagsbønder« maa der straks være sat nogle mindre smigrende Rygter igang inde i Hovedstaden; Drewsen finder i et af sine første Breve (5. Okt.) Anledning til at forsikre Jonas Collin: »Bøndernes Opførsel er lige saa anstændig som den ædleste Herres i Forsamlingen. *Jeg har ikke engang set nogen af dem drikke*¹⁾. (Tilføjelsen fortjener at blive udhævet, men taler iøvrigt for sig selv).

De Deputerede af alle Klasser havde Grund til at være tilfredse med baade Præsidentens og den kgl. Kommissarius' upartiske Optræden²⁾. Præsidenten udtalte i et af de første Møder sin Beklagelse af, at der ikke var valgt nogen Bondemand ind i Komitéen om Selvejrbønders Testationsfrihed³⁾. Mislykket var et Forslag, stillet af »en Bonde« (som Drewsen meddeler) og gaaende ud paa, at der i hver Komité skulde udvælges en Mand af hver Stand; i sin Forfjamskelse glemte Forslagsstilleren selv at stemme for Forslaget, og det blev enstemmigt afvist⁴⁾. Den lille Affære var som det første Forsøg fra nogen Bondemands Side paa selvstændig Optræden i Forsamlingen ikke lovende og illustrerer lidt, at der forelaa en noget vanskelig Situation netop for denne Stand. De Breve, den dygtige Fynbo Hans Christensen har skrevet hjem til sin Familie, viser os dog ikke en Mand, der er trykket af Forholdene med nogen Følelse af Mindreværd. Men han er straks ligesom overvældet og betaget af de mange nye og fremmedartede Indtryk: »Biskoppens Tale er den skønneste Prædiken«, han nogensinde har hørt, og senere nyder han Maden hos den kgl. Kommissarius (»Gud ved, hvad vi spiser, men det smager godt«); endogsaa Vinen kan han taale. Han beklager sig imidlertid 22. Oktober over, at han selv ikke kan komme

1) D. M. G. R. II, S. 239 f.

2) I Christian VIII's Dagbøger for Oktober 1835 er noteret »Agent Bruun fra Assens . . . er tilfreds med Tonen i Forsamlingen . . . roser Ørsted og Schouw lige meget«. Salicath har i en Audiens udtalt til Tronfølgeren, at »Prof. Schouw som Præsident havde vist ringe Talegaver, men stor Ret-sindighed, og mere Øvelse vilde gøre ham agtet i Forsamlingen«. Prinsen bad Salicath hilse Ørsted og sige, at hans Aabningstale var ganske efter hans Sind (senere har Kongen overfor Prinsen ytret Tilfredshed med denne Tale saa vel som med Takkeadressen). Danneskjold har klaget til Prinsen over »Hvidts Arrogance som Vicepræsident«.

3) Pr. A. 7.

4) D. M. G. R. II, S. 239.

til at tale, fordi Københavnerne, Stenfeldt, Drewsen og 3—4 sjællandske Herremænd stadig vil have Ordet. Med Liv og Sjæl gaar han op i Interessen for de Sager, der foreligger, »vi har det meget Pres med Tænkningen«¹⁾.

Der kunde være nok til at optage Tankerne hos den Deputerede: den lange Række af Regeringsudkast, de private Forslag, der stilledes af Medlemmerne, endelig Andragender, der kom ind fra Vælgerne, og til hvis Forelæggelse for Forsamlingen den paagældende Repræsentant var pligtig. Fra 3. til 13. Oktober lagde Kommissarius Beslag paa Forsamlingens Tid ved en uafbrudt Strøm af kgl. Propositioner, som han ledsagede med lange Taler, hvori han gjorde Rede for deres Natur og Formaal. Først fra 14. Oktober begynder der at blive Plads for de private Forslag. I den følgende Fremstilling af Forhandlingerne vil vi ikke gaa kronologisk til Værks, men begynde med den Sag, der stærkest viser, hvor uberettiget det var at finde en virkelig Ydmyghed overfor Konge og Regering udtrykt i den saa overmaade loyale Takke-Adresse²⁾.

2. Finanssagen.

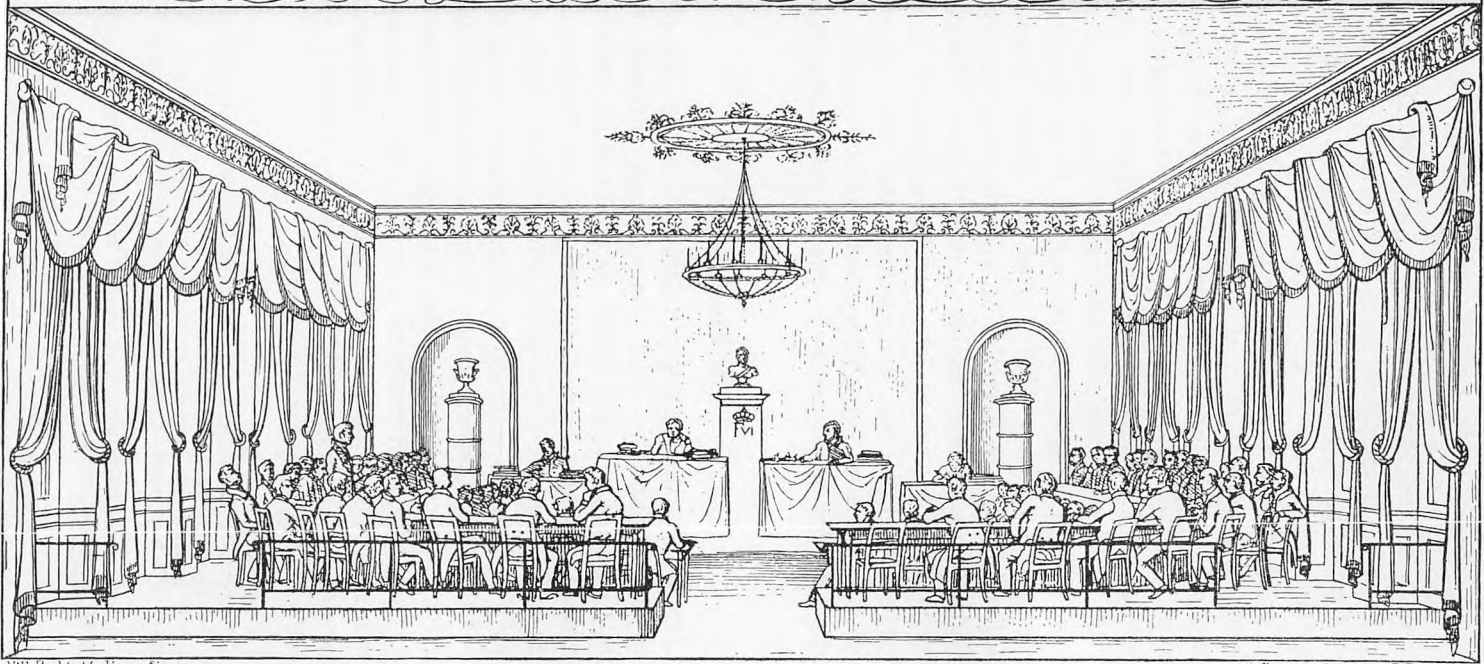
Det fremtræder meget iøjnefaldende, at der var den aller-nøjeste Forbindelse med den liberale Presses Kritik af Statsfinanserne og den Kritik, der blev rejst indenfor Stænderne. I sin store Artikel om Budgettet 16. Oktober³⁾ — hvori der bl. a. drages en Sammenligning mellem danske og udenlandske Forhold —, opstiller »Fædrelandet« et Spareprogram med de samme Hovedpunkter som det, der skulde blive rejst under Stænderforhandlingerne. Hvad der tiltrængtes af »Nedskæring« (med det moderne Udtryk), vilde man særlig have gennemført paa følgende Omraader: 1) *Civillisten*, 2) *det udenlandske Departement*, 3) *Arméen og Flaaden*, 4) *Pensioner og Gageringer*, 5) *Kolonierne*.

¹⁾ Breve fra Hans Christensen af 2. og 22. Okt. (overladt Forf. i Afskrift af Hojskoleforstander Th. Dissing).

²⁾ Drewsen søger overfor Collin at forklare det mindre heldige ved denne: »Vi har endnu ej det rette parlamentariske Greb.« (D. M. 6. R. II, S. 236).

³⁾ Den maa antagelig være skrevet af Johannes Hage, der fra Begyndelsen af September havde overtaget Bladets Redaktion.

Stænderforsamlingen i Koeskilde 1835 & 1836

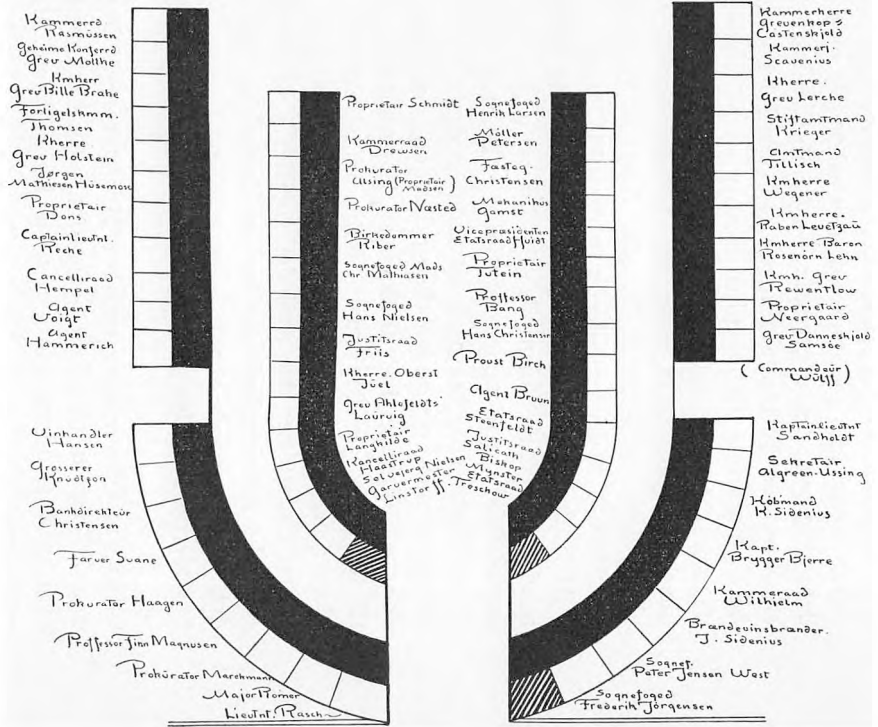

Plads for Embedsmand
tilførende den hgt. Commissarius
(Statsraad Bech.)

Den kongelige
Commissarius
Conferensraad
Ersted.

Præsidenten
Professor
Schouou

Forsamlingens Secretairer:
Justitsraad Povelsen og Prokurator Pige

Paa dette sidste Punkt ønsker Organet for den vordende nationale Retning, at man af økonomiske Grunde skiller sig af med de ostindiske og afrikanske og »muligvis« de vestindiske Kolonier, medens Grønland og Island antages at have for stor historisk Interesse til at kunne opgives og desuden at love større Fordele for Fremtiden. Overfor Militærudgifterne er Synspunktet: »Her maa ikke spørges: hvor meget Militær skal vi holde for at ligne vore Naboer?« Der maa spørges: »hvor meget kan vi holde uden at ødelægge os?« »Fædrelandet« tillægger det afgørende Vægt, at Danmarks Sydgrænse er sikret ved Forbindelse med det tyske Forbund, og at Landets geografiske Beliggenhed skaber en Sikkerhed i Kraft af de store Magters Jalousi; i al Almindelighed gores der opmærksom paa, at et Folk, der trykkes haardt ved Paalæg, aldrig har den Interesse for eller Kraft til Fædrelandets Forsvar som det, der er tilfreds med sin Tilstand.

At Embedsmændenes Antal ved en mindre sammensat Administration kan formindskes, derom nærer »Fædrelandet« ingen Tvivl, men mener samtidig, at de fleste Gager trænger til en Forhøjelse, hvorved det imidlertid ser en Mulighed for, at »Pensioner« og andre ekstra Tilskud, der tjener til Udfyldelse af Gagerne, kan falde bort. Formindskelse af Udgifter til Kongehus og Diplomati finder »Fædrelandet« retfærdiggjort alene ved Landets Lidenhed.

Den Opfattelse, der saaledes hævdes i »Fædrelandet« angaaende Retningslinjerne for en fremtidig Sparepolitik, er det, vi vil genfinde hos de ledende Mænd i denne Sag indenfor Stænderne. Det liberale Program gores her til et Folkeprogram.

Der var ikke mindre end fire Medlemmer af Forsamlingen, som i Tilknytning til det offentliggjorte Finansbudget fremkom med »Andragender« om en Forbedring i *Landets Finansvæsen*¹⁾.

Først — 2. November — kom *P. A. Tutein* med sit Forslag²⁾, der som stærkt præget af Landbrugets Tankegang havde sær-

¹⁾ Forslagenes Fremsættelse og indledende Behandling: Pr. A., S. 104 b—109 b, 129—130, 130 b—147. Foreløbig Behandling: Pr. C., S. 77 b—113 a. Endelig Behandling Pr. C., S. 140 b—150, Pr. E., S. 130; jfr. Std. Sp. 1713—1904.

²⁾ Std. Sp. 1713—31.

lige Betingelser for at finde Øre hos den overvejende Del af Forsamlingen. Tutein peger paa det sørgelige Misforhold, der endnu efter 20 Aars dyb Fred bestaar mellem Statsindtægter og Statsudgifter. Den farbare Vej til Balance er ikke at op-hæve den Skattelettelse, Landbruget har faaet under Land-brugskrisen; intet berettiger til at antage, at Landmanden nu skulde være istand til at bære en saa meget større Byrde. Derimod kan Tutein tænke sig en Formindskelse i de aarlige Afdrag og Renter paa Statsgælden, en Halvering til Fordel for Statskassen af Bankheftelsesrenten, eventuelt, i Mangel af en Overenskomst med Statsobligationernes Ihændehavere, en særlig Beskatning af disse. Tutein viser altsaa ingen Ømhed overfor Kapitalens Interesser; men det vigtigste Middel til Finansernes Forbedring og dermed til Fremgang i Velstand og Lykke for Folket finder han i *Besparelser*.

Uden at fremsætte bestemte Forslag nævner han Rækken af Muligheder: Salg af Kolonierne i Afrika og Ostindien, Ci-villistens Formindskelse (dens Størrelse, siger han, stemmer ikke med den Tarvelighed og Simpelhed, der præger Konge-husets Liv), Indskrænkning af den diplomatiske Repræsenta-tion i Lande, med hvilke Danmark ikke har nogen Berøring, Nedsættelse af Hær- og Flaadeudgifter; »den værste Udgift, og hvor de største Besparelser maa kunne indføres, er Udgif-terne til Pensionister«, og der bør ikke finde Kapitaloplæg-gelse Sted indenfor offentlige Institutioner. Tuteins ret lange Udvikling munder ud i det positive Forslag, at Forsamlingen skal ansøge Kongen om at sammenkalde »oplyste Mænd« fra forskellige Dele af Riget til Overvejelse af Danmarks finan-sielle Tilstande og særlig en Forbedring af Forholdet mellem Indtægter og Udgifter; tillige skal Forsamlingen udtale Ønske om at faa en eventuelt deraf fremgaaet Plan forelagt til Be-tænkning.

Efter dette meget »agrarisk« prægede Finansforslag fulgte 5. November tre andre, der alle blev stillet af Københavnere. Paa den fraværende P. C. Knudtzons Vegne fremsatte Farver Svane et Forslag: alle under Kollegierne sorterende særlige Kasser bør inddrages under Finanserne, og der bør meddeles en detailleret Beretning om alle Statens Aktiver¹⁾. Ogsaa C. V.

¹⁾ Std. Sp. 1740—43.

Haagen stillede et Forslag: en Kommission, »saa vidt muligt af Mænd udenfor Embedsklassen«, bør nedsættes, til at undersøge hele Statens Husholdning og indkomme med Betænkning om Besparelser¹⁾. Sidst fremsatte *Algreen-Ussing* et stort Forslag, det udførligste og mest radikale af dem alle og ved Siden af *Tuteins* ubetinget det mest interessante²⁾.

Algreen-Ussing breder sig overmaade vidt for at bevise det uholdbare i de bestaaende Tilstande; med stor Opfindsomhed og Selvbevidsthed anviser han Veje til Forbedring. Lige modsat det Synspunkt, der blev anlagt af Kancellipræsidenten under Stænderanordningernes Udarbejdelse³⁾, paastaar denne Kancellisekretær frejdigt, at der ikke kræves særlige Kundskaber for »at angive de Hovedgrundsætninger, som maa ønskes fulgte i Henseende til Finansbestyrelsen«; de er saa simple, at der ikke kan være forskellige Meninger om dem. Der maa kræves nærmere Oplysning om Statsgældens Af- og Tiltagen lige siden Freden, fra 1817 er den steget med 1 Million om Aaret, den maa nu stilles under Nationens umiddelbare Bestyrelse og gøres lige saa uafhængig af Finanserne, som Rigets Pengevæsen er det gennem Nationalbanken — en Ordning, som *Algreen-Ussing* mener er gennemført i Preussen (efter hvad *Ørsted* skulde paavise, dog med Urette). Statsgælden bør desuden fastsættes til en ufravigelig Størrelse, der ikke maa overskrides uden forinden afgiven Betænkning derom fra Rigets Stænder.

Som *Knudtzon* ønsker *Algreen-Ussing* en Inddragelse af de særlige Kasser og Fonds under de almindelige Finanser.

Han giver *Tutein* Ret i, at Landmændene ikke taaler nye offentlige Byrder; men han vil ikke være med til i Stedet at ramme Kapitalisterne og bestrider det berettigede i at nedskrive Bankheftelsesrenten. Ved Siden af Statsgældens Adskillelse fra Finanserne (den *Algreen-Ussingske* Kongstanke) ser han kun »Landets sande Frelse« gennem Besparelse og peger her væsentlig paa de samme Omraader som *Tutein*: »Civillisten, som Hans Majestæts Visdom næppe vil tillade at forblive af sin nærværende Størrelse, Udgifterne til Arméen

1) Std. Sp. 1743—50.

2) Std. Sp. 1750—93.

3) Jfr. ovenfor S. 153 f.

og Flaaden, til det udenlandske Departement og frem for alt til Pensioner og Gratialer«. Militærudgifternes Nedsættelse er »under de nærværende Omstændigheder« uden Betænkelse, Kolonierne i Ostindien og Guinea bør sælges, Tilskudene til Industri og Fabriksvæsen bør bortfalde. 20,000 Rdl. til Gradmaalingen synes ham for meget »i Forhold til dens ringe Nytte for Landet«; men den samlede Sum til videnskabelige Formaal er ikke overdreven, sammenlignet med Udgifterne til Hof- og Staldetaten — 182,000 mod 382,000. Et særligt Synspunkt anlægges overfor det kgl. Teater: »Naar man ser, at Teatret aarlig kræver en Udgift af 50,000 Rdl., fristes man til at spørge, om Teatret da ikke med en anden Indretning kunde, langtfra at paaføre Staten en Udgift, give en ikke ubetydelig Indtægt« (den Mand, der om ellers nogen fortjener Navn af Danmarks første Politiker har altsaa i sit Program en Tanke om at forvandle det kgl. Teaters Underskud til Overskud). Algreen-Ussing ønsker som Haagen Nedsættelse af en Finanskommission; han vil, at denne Kommission skal forberede Statsgældens Adskillelse fra Finanserne og Spareforanstaltninger, og at den Plan, den lægger til Opnaelse af disse Formaal, bør forelægges for Rigets Stænder i en ekstraordinær Samling, saaledes at det ny Statsgældsreglement og Finansbudget kan træde i Kraft fra 1. Januar 1837. Han indstiller til Forsamlingen at vedtage en Petition, der samler det væsentlige i hans Forslag paa disse fire Punkter: Statsgælden, Besparelser, den provisoriske Finanskommission, Sammenkaldelse af Rigets Stænder — som det aabenbart er Tanken: i en Forsamling.

Algreen-Ussings »Andragende« gentog de vigtigste Hovedtanker i de tre andre, men gik langt ud over dem ved sit dristige Forslag om at drage Statsgældens Bestyrelse bort fra den kongelige Enevoldsmagts Organer og gøre Stænderne direkte medvirkende ved den almindelige Finansstyrelse. Som Kongens Repræsentant maatte A. S. Ørsted her nedlægge Indsigelse — vel at mærke dog ikke noget Forbud mod, at saadanne vidtrækkende Tanker i det hele blev drøftet. Han erklærede straks, at Forelæggelsen af et Finansbudget for Stænderne vilde staa i Fare for at gøre Finansstyrelsen mere bun-

den end i de Lande, hvor Folkerepræsentationen besad Skattebevillingsret: netop en raadgivende, uansvarlig Repræsentation vilde øve en mere hensynslos Kritik, og der kunde opstaa en farlig Kollision mellem Regeringen og Stænderne som Organ for den offentlige Mening.

Ørsted benægtede naturligvis ikke, at Stænderne i Almindelighed skulde have Ret til at give deres Besyv med om nye Skatter; men en eventuel Opkrævning af Landskatten til dens fulde Beløb kunde dog efter hans Skøn godt finde Sted, uden at Stænderne blev raadspurgt, da der hertil ikke krævedes nogen ny Lov. Han vilde ikke overfor Tutein indrømme, at det var saa udelukket, at Landbruget kunde bære en højere Skat. Overfor Algreen-Ussing hævdede han bestemt, at Gældsbyrden faktisk var betydelig lettet siden Freden. Han gjorde opmærksom paa, at 46 Millioner af Gælden kun bar 3 pCt. Renter; de specielle Fonds vilde han ikke være med til at inddrage under de almindelige Finanser og fandt iøvrigt dette uretfærdigt for de Fonds' Vedkommende, der som den almindelige Enkekasse ikke tilhørte Staten. Overfor Svane indrømmede han, at flere af de paa Statsbudgettet opførte Data var af problematisk Værdi — en Udtalelse, der gav P. G. Bang Anledning til skarpt at beklage, at Kommissarius ikke havde forberedt sig til at give en fuldstændig Oplysning¹⁾.

Hvor kritisk end Forsamlingen var stemt, har dog aabenbart de fleste fundet Algreen-Ussing altfor yderliggaaende. Han havde ledsaget sit Forslag med en Ytring i den Retning, at det nu skulde vise sig, om de Deputerede var det oplyste Folks og alle gode Borgeres Talsmænd. Vore første Parlamentarikere var istand til at opfatte dette som en alvorlig Trusel, beregnet paa at skræmme dem med Vælgerne. Efter at have talt for Komitébehandling af et Andragende, der som stillet af en saadan Mand ikke kunde være lovstridigt, vendte Stenfeldt sig mod Proponentens »Person« og lod ham alvorligt vide, at han for sit Vedkommende kun lod sig bestemme af sin Overbevisning: den indre Stemme i hans Barm talte tydeligere og kraftigere end nogen Stemme, der lod sig høre udenfor Forsam-

¹⁾ Pr. A. 104 b—109 b (Ørsteds Bemærkninger om Tuteins Forslag), 129 b (om Knudtzons), 130 b—138 og 140 (om Algreen-Ussings).

lingen¹⁾. Castenskjold, Drewsen og Reventlow erklærede sig ligeledes for »krænket« ved disse Ord af Algreen-Ussing²⁾.

Interessant er det at se *P. G. Bang* vende sig voldsomt mod Algreen-Ussing og betegne hans Forslag som fordærveligt for Landet og uegnet til at komme i Betragtning, fordi det gaar ud paa »at fremkalde bitre Erindringer om en svunden Tid, at foreskrive upassende korte Frister for Reguleringen af Landets Finansvæsen, at anmode Kongen om at bortgive en Del af sin Suverænitet³⁾. Bang viste sig her som den i Sammenligning med Algreen-Ussing langt mere »moderate« Mand.

Med 49 Stemmer mod 18 vedtages det at lade Algreen-Ussings Andragende behandle i Komité; i Forvejen var vedtaget en Behandling af Haagens — med 63 Stemmer mod 5 —, af Knudtzons — med 56 mod 12 —, af Tuteins (Tallet er ikke opgivet). Alle fire blev henvist til samme Komité: Treschow, Bille-Brahe, Haagen, Hansen, Reventlow, Tutein og Neergaard, ialt 7 Medlemmer, hvorimellem 4 Godsejere samt to af Forslagsstillerne, dog ikke Algreen-Ussing, der selv havde bedt sig fritaget.

I sin Betænkning⁴⁾ fremhæver Finanskomitéen, at Ønsket om at kende Landets finansielle Tilstand er blevet levende ved Stænderinstitutionens Stiftelse. Det findes passende, at Forsamlingen frembærer Nationens Tak for den gjorte Begyndelse til Offentlighed i Finansvæsenet. Da imidlertid Kundgørelsen i »Kollegialtidende« er saa summarisk, foreslaas det at andrage om Bekendtgørelse af et fuldstændigt Regnskab over samtlige Statsindtægter og Statsudgifter for Aaret 1835 og senere for hvert Aar. Derimod fraraader Komitéen at søge nærmere Oplysning om Statsgældens Forøgelse siden Freden og om Statens Aktiver, da dette kun har historisk Interesse og muligvis vil tjene til at skade Samdrægtigheden mellem Regering og Folk. Det bør blot henstilles til Regeringens Overvejelse at tilvejebringe Ligevægt mellem Indtægter og Udgif-

1) Pr. A. 144—145 b.

2) Pr. A. 145 b—146 b.

3) Pr. A. 140 b—141 b.

4) Utrykt Komitébetænkning angaaende Danmarks finansielle Stilling, underskrevet 30. December 1835 af Komitéens Medlemmer (Rigsdagens Stænderarkiv).

ter, uden at man dog her gaar i Enkeltheder, men blot antyder — altsaa paa Trods af Ørsteds Argument —, at den eftergivne Del af Landskatten ikke kan opkræves, uden at Stændernes Raad først er indhentet. Sit almindelige Grundsyn paa Skattepolitik udtrykker Komitéen saaledes: »*Det er en i sig selv saa simpel og naturlig Sætning, at Borgerne i Forhold til deres Formue bør contribuere til Statens Fornødenheder, at der næppe kan være delte Meninger*«.

Da det imidlertid ikke kan antages, at Landmænd, Byernes Næringsdrivende eller Embedsmænd kan taale større Skattepaalæg, vilde principielt det retfærdigste være at beskatte de Kapitalister, hvis Formue bestaar af rentebærende offentlige eller private Fonds. Komitéen ønsker altsaa ikke blot en Beskatning efter Evne, men i særlig Grad Pengekapitalens Inddragelse under Skattepligten. Man finder intet retfærdigere end at beskatte Statspapirerne, naar henses til, »*hvorledes hin Art af Formue, der tærer paa Landets Kræfter, er steget, medens Grundejendomme, der udgør Landets Marv, er sunket i Værdi*«. Komitéen giver ikke selve Stemmanns Angreb paa »Kapitalisterne« noget efter: overfor Pengemændene ytres der en ejendommelig Bitterhed, der umiddelbart røber sig som runden af de trange Tidens Tryk paa Landets arbejdende Erhverv. Man slutter dog med at erklære det for tvivlsomt, om de nuværende Ejere af Statspapirer — de fleste Obligationer, der i 1813 fik Lov til at beholde deres paalydende Værdi — har haft Fordel af deres stigende Pris, men for utvivlsomt, at det strider mod Nationens Karakter at fri sig selv for nok saa trykkende kontraktmæssige Forpligtelser. Med andre Ord: man vil alligevel, trods sin store Lyst dertil, ikke foreslaa nogen Reduktion af Statsgælden gennem særlig Beskatning af Statspapirer — og for ikke at drive Laanekapitalen ud af Landet vil man ligeledes se bort fra de private Obligationer.

Komitéen foreslaar, at Stænderne beder Regeringen om at gennemføre de mest energiske Beparelser, og idet man ikke mener sig i Besiddelse af Sagkundskab til at gaa i Detailler, nojes man ligesom Tutein og Algreen-Ussing og i nær Overensstemmelse med dem at pege paa bestemte Omraader, der synes særlig egnet for Sparepolitik: det udenlandske Departement, Sø- og Landmilitæretaten, offentlige Bygninger og Hof-

fet, Gratialevæsenet, Kolonierne. Det bør henstilles til Regeringen ikke at optage noget nyt Laan, før Stænderne er blevet raadspurgt om Muligheden for øgede Opofrelser og Anstregelser fra Nationens Side, d. v. s. for nye Skatter. Det bør tilraades at bruge de 820,000 Rbd. Sølv, som f. T. tilfalder Nationalbanken, til Afdrag paa Statsgælden, naar de til sin Tid er faldet tilbage paa Staten, men foreløbig at lade de Afdrag, der ikke kan præsteres af Statens almindelige Kilder, tilvejebringe dels ved Hjælp af andre Staten tilhørende Fonds, dels ved Salg af de kongelige Domæner.

»Kun denne ene Administrationsgren« — hedder det tilsidst i Betænkningen — »vækker Sorg og Bekymring, kun den skaber Misnøje med det bestaaende og Frygt for Fremtiden, kun den slapper Baandet mellem en Konge og et Folk, der i over halvhundrede Aar har delt Sorg og Glæde med hinanden«. Derfor bør ogsaa Forsamlingen andrage Kongen om Nedsættelse af en Kommission, »bestaaende til Dels af Mænd af Folket«, med det Formaal at udarbejde en Plan for Statens Husholdning og Gældens Afbetaling. — Komitéen mener altsaa, at Maalet kan naas, uden at den Algreen-Ussingske Tanke om en »national« Administration af Statsgælden bliver gennemført, og stiller ikke andet Forslag om Stændernes Medvirken ved Finansstyrelsen, end at de skal have Lejlighed til at tilbyde nye Skatter i Stedet for Statslaan — hvad der ikke kunde siges at stride mod Stænderforfatningens Aand.

Som Ordfører fremlagde *Haagen* Komitéens Betænkning i Forsamlingens Møde 13. Januar, hvorefter den foreløbige Behandling fandt Sted denne og de to følgende Dage, men den endelige først 20. Februar. Denne store Sag, i alles Øjne vel nok den vigtigste, der forelaa, skulde altsaa først blive færdigbehandlet faa Dage før Samlingens Slutning.

A. S. Ørstedes videre Udviklinger¹⁾ gik bl. a. ud paa at understrege, at der ingen virkelig Underbalance fandtes, naar man ikke hertil vilde regne de ved Forbrug af Aktiver dækkede Afdrag paa Gælden. Straks og stærkt slog han ned paa den Tendens i Betænkningen, der vendte sig mod Kapitalejerne; han

¹⁾ Se særlig Pr. C. 77 b—81 b.

beklagede, at der var ytret en Slags Uvilje mod dem, der havde anlagt deres Formue i Statspapirer, og at den Tanke, at Staten skulde frigøres for en Del af sine Forpligtelser, ikke var blevet forkastet under en simpel Henvisning til, hvad der fulgte af Retfærdighed¹⁾.

I dette Synspunkt kom Kommissarius ikke til at mangle Medhold. L. N. Hvidt betonedede, at »Ærlighed varer længst«, og at Lysten til at betale enhver sit var et karakteristisk Led i dansk Tænkemaade²⁾. Voldsomt protesterede Algreen-Ussing mod enhver Tanke om »Nationalbankerot«: »Meget har Danmark lidt, meget har det mistet«, men ingen har hidtil draget dets Redelighed i Tvivl³⁾. Selve Komitéens Ordfører følte sig foranlediget til at forsikre, at man ikke i Betænkningen havde villet sige noget Ord, der kunde saare Kongen, nedsætte Nationalkarakteren eller skade nogen Borger, han være sig Grundbesidder eller Obligationsejer⁴⁾.

Der fandtes hos Forsamlingens Jordegodsbesiddere en tydelig Stemning for at vælte den tungeste Ende af de offentlige Byrder over paa Pengekapitalen. Tutein erklærede nu lige ud, at han ikke var sikker paa, at Balance kunde naas alene ved Bespareser — og hvis ikke dette blev Tilfældet, vilde Skat paa Formue eller Obligationer være naturlig⁵⁾. Holstein understregede, at Hartkornet ikke kunde bære flere Byrder, men kunde, om fornødent, tænke sig Skat paa Luksus samt visse Næringer og en almindelig Formueskat⁶⁾. Reventlow erklærede at foretrække en saadan Formueskat for en særlig Skat paa Statsobligationer, der ogsaa for ham stod som lig med Statsbankerot⁷⁾; en Godsejer som Scavenius fandt ved den endelige Behandling Anledning til at minde om, at Statens Laan i 1819 var optaget af Hensyn til Grundbesidderne⁸⁾. Et var det jo at give Statens Fordringshavere en Undtagelsesstilling, noget andet Formueskat i Almindelighed. Der laa, som Forsamlingens Tankegang var indstillet, en skarp Brod i dette

1) Pr. C. 79.

2) Pr. C. 94 b.

3) Pr. C. 82—82 b.

4) Pr. C. 92 og 93.

5) Pr. C. 96 b.

6) Pr. C. 100 b.

7) Pr. C. 101.

8) Pr. C. 148.

af Tutein formulerede Spørgsmaal: hvorfor skal denne Art af Formue — nemlig Pengekapitalen — vedblive som hidtil at være fritaget for Bidrag til Statens Fornødenheder¹⁾?

Det er karakteristisk, at Algreen-Ussing begrænsede sin Protest til at gælde en Reduktion af Statsgælden gennem særlig Beskatning af Statspapirer, ikke Formueskat i Almindelighed. Hvad han bebrejdede Komitéen²⁾, var, at den ikke havde skudt alle andre Overvejelser til Side for straks at rejse Kravet om Sparsommelighed: »Naar en privat Mand er blevet derangeret i sin Økonomi og har paadraget sig betydelig Gæld, saa falder hans Tanke, naar han er en redelig Mand ikke først paa at unddrage sine Kreditorer, hvad dem tilkommer. Hans Tanke falder først paa hans *egne Udgifter*«³⁾. Naturligvis var han ogsaa misfornøjet med, at Komitéen ikke var gaaet med til hans Tanke om Nationalbestyrelse af Statsgælden. Paa det sidste Punkt møder han stadig en bestemt Modstander i P. G. Bang, der mente, at han havde forset sig paa Ordet »national«, skønt det foreslaaede Institut dog ikke kunde faa en lignende Kredit som Nationalbanken, og at Finansstyrelsens Enhed var et ubetinget Gode; Bang advarede ogsaa mod det Synspunkt, at Regeringen skulde tvinges til at spare, som en for Regeringen nedværdigende Anskuelse, der ikke kunde andet end »afficere Kongen«⁴⁾. Ved den endelige Behandling fandt Algreen-Ussing det klogest at frafalde denne Tanke; han erklærede at ville muliggøre Enstemmighed om Sagen, endnu en Gang lagde han Forsamlingen Nødvendigheden af Spareforanstaltninger paa Sinde — under særlig Henvisning til en Artikel af P. G. Bang i »Dansk Ugeskrift«⁵⁾.

Om Sparsommelighedskravet kunde alle samles. Ingen mod-sagde Knudtzon, da han henviste til Norge som »et herligt Eksempel« paa billig Administration og fremsatte den almindelige Grundsætning, at man hellere maatte have faa vellønnede Embedsmænd end et større Antal mindre godt lønnede. Paa den anden Side lod der heller ingen Protest, da den konge-

¹⁾ Pr. C. 97.

²⁾ Se særlig Pr. C. 81 b—91 b.

³⁾ Pr. C. 82.

⁴⁾ Pr. C. 97 b—99.

⁵⁾ Pr. C. 145—145 b. — Den paagældende Artikel findes i Dansk Ugeskrift VIII, S. 161—73 (jfr. Fædrelandet II, Sp. 340—49).

valgte C. Moltke formandede Forsamlingen til at betragte den Petition, der skulde udarbejdes, som »et Statsdokument af stor Vigtighed for Fædrelandet«, Vidnesbyrdet overfor Udlandet om danske Forhold, Henvendelsen til en elsket og ædelmodig Landsfader. »Landet«, gjorde Moltke opmærksom paa, »har en stor Fordel derved, at Regenten har og udviser Kærlighed og Tillid, hvad Folket betræffer, og Folket paa sin Side udviser Kærlighed, Troskab og Tillid, hvad Regenten betræffer«¹⁾.

I den Petition til Kongen, der som Frugt af den langstrakte Debat blev sat i Form af P. A. Tutein sammen med andre af Komitéens Medlemmer²⁾, findes forskellige loyale Udtryk for baade *Haab* og *Fortrøstning*, og der henvises til tidligere kongelige Reskripter angaaende Tilvejebringelse af Balance. Petitionen munder ud i følgende tre Punkter, hvoraf det første og tredje blev vedtaget enstemmigt, det andet med 66 St. mod 1: 1) at Kongen vil tage de mest energiske Forholdsregler for ved *Besparelser* at mindske Statsudgifterne, 2) *Nedsættelse af en Kommission*, ikke udelukkende af Embedsmænd, til at undersøge Finansernes og Statsgældens Tilstand og til at foreslaa Midler til Balance og Gældens Afbetaling, 3) *Offentliggørelse af Statsregnskabet* for 1835 og senere af Regnskaberne for de følgende Aar. I Præmisserne indføjes de af Komitéen foreslaaede Bemærkninger angaaende nye Laan og Afdrag paa Statsgælden, og det udtales, at Erhvervslivet ikke uden Svækkelse kan taale nogen ny direkte eller indirekte Skat, at Eftergivelsen i Landskatten ikke maa hæves, før Stændernes Betænkning derom er indhentet, og at Forsamlingen ikke finder det passende at udtale sig om Formueskat, fordi Meningerne herom har været delte.

Komitéens Skøn over, hvor det er, der bør spares, ligger til Grund for de Ønsker, som i saa Henseende fremsattes af Forsamlingen, der former sine Udtryk med en vis Moderation: »Det kan ikke være Forsamlingens Mening, at Danmark skulde afbryde al Forbindelse med fremmede Magter; den kan ikke nære den Tanke, at Flaaden, hvormed Nationen forbinder saa

¹⁾ Pr. C. 102.

²⁾ Std. Sp. 1890—1904.

stolte Minder om Forfædres Bedrifter, skulde tilintetgøres; den kan ikke ønske, at Landet af Mangel paa Værn skulde stilles blot for fjendtligt Overfald; den kan ikke ville, at Bygninger, der er opført med store Bekostninger, ikke skulde vedligeholdes; og den kan ikke tilraade, at Staten skulde vise sig utaknemmelig imod de Embedsmænd, der har ofret sig til dens Tjeneste; men de betydelige Summer, som medgaar til Stats-husholdningen, lader den nære det Haab, at et strengere Besparelssystem kan vorde gennemført uden derved at opofre betydelige Statsinteresser«. Morsomt er det at se den meget ærbødige, men dog tydelige Form, i hvilken Forsamlingen, som den selv udtrykker sig, »tillader sig Hjertets tillidsfulde Sprog« overfor det pinlige Punkt, der angaar Civillisten: »Den store Tarvelighed, den for et kongeligt Hof sjældne Simpelt, hvormed Kongehuset lever, havde foranlediget den Tro, at disse Udgifter ikke var betydelige; men ser man hen til deres angivne Størrelse, maa dette lede til at antage, at Besparelser vil kunne finde Sted«.

Den vedtagne Petition giver Udtryk for Stænderforsamlingens Syn paa Statens Økonomi: det store alvorlige Problem ser man i Statsgælden, det afgørende Middel til dets Løsning i Spareforanstaltninger, der bl. a. skal omfatte de militære Budgetter.

Ved at rejse denne Sag kunde Forsamlingen med god Grund føle sig som Udtryk for en meget betydelig Del af det danske Folk. Algreen-Ussing havde derfor ogsaa gjort et Forsøg paa at appellere direkte til Offentligheden med sit Forslag. Men her var han stødt mod den Mur, der i Stænderforordningerne var rejst omkring Stænderforhandlingerne. Han fik trykt sit Forslag som særligt Skrift; men paa Forespørgsel fra Censor Reiersen erklærede Kancelliet 15. November, at det ikke kunde udkomme som Følge af den Paragraf i Stænderforordningen, der bestemmer, at Forsamlingens Forhandlinger skal kundgøres gennem en særlig Tidende (ejendommeligt nok er der hverken fra Censors eller Kancelliets Side Tale om Reskriptet af 22. September)¹⁾.

Det kom ikke af den Grund til at mangle Algreen-Ussing

¹⁾ D. K. 2. Dept. 1835 Brevbog, Skrivelse Nr. 3677 med Indlæg.

paa offentlig Anerkendelse. »Fædrelandet« roser 4. December 1835 hans Finansforslag i en lang Artikel; det hedder der, at man ikke har kunnet finde Oppositionen mod det passende: »Men derfor har vi ingen Grund til at beskyldte Opponenterne for at have handlet af uædle Bevæggrunde, f. Eks. Lyst til at indynde sig hos Regeringen, eller hvad man ellers vil tænke sig«. 23. November har »Københavnsposten« rost Stænderne, fordi de nu er kommet til den store Hovedsag og Hovedopgave — »mod hvilket alt andet næsten er at regne for intet«.

3. Toldsagen. — Konsumtionen.

Statens Økonomi berørtes i høj Grad af det store Udkast angaaende de nye *Told- og Skibsafgifter*¹⁾. 13. Oktober blev dette Udkast forelagt Forsamlingen. Kommissarius gav en lang Redegørelse for dets Motiver, og der blev nedsat en 9-Mands Komité: Voigt, Bruun, Hvidt, H. P. Hansen, Neergaard, Haagen, Stenfeldt, Treschow, Grosserer Christensen — eller 7 Byrepræsentanter, deriblandt to københavnske og to fynske Købmænd, plus en kongevalgt Embedsmand og kun een eneste Repræsentant for Landbruget; aabenbart har man ikke regnet med, at der i denne Sag kunde være særlig Interesse — Modsætninger mellem Land og By. Efter at Komitéen havde afgivet sin Betænkning, blev Sagen diskuteret i ikke mindre end 16 Plenarmøder — dog mest Eftermiddagsmøder. Den foreløbige Behandling strakte sig fra 29. Januar til 8. Februar, den endelige fra 15. til 20. Februar (med to Møder den 19.). Ingen anden Sag blev behandlet saa udførligt og vidtløftigt.

Ved alle de mange Møder var Deputeret i Told- og Kommercekollegiet *Bech* tilstede som sagkyndig Medhjælper for Kommissarius; men Ørsted fandt dog flere Gange Anledning til selv at gribe ind i Forhandlingen. Komitéens Referent var *H. P. Hansen*, men endnu mere talte *L. N. Hvidt*, der atter og atter tog Ordet; han maa betragtes som den egentlig ledende Kraft i disse Forhandlinger.

¹⁾ Forelæggelse af Udkast Pr. A. 19 b—20. Foreløbig Behandling Pr. D. 31 b—55 a, 62 b—68, 74—80 b, 84—88 b, 97—104 b, 112 b—115 b, 118—124. Endelig Behandling Pr. E. 47 b—53, 71 b—79, 88—94, 106 b—122 b, 130—137, 188 b; Std. Sp. 2428—2960; jfr. om Udkastet ovenfor S. 330 ff.

Komitéen¹⁾ slutter sig til Udkastets frihandelsvenlige Princip, men finder ikke Princippet tilstrækkeligt gennemført og nævner som sit første Ønske²⁾, at Transittolden maa blive hævet eller, hvis dette ikke lader sig gøre af Forsamlingen ubekendte »politiske Hensyn«, modificeret: »Naturens Kræfter er lykkeligvis ej underkastede Toldlove, det er ej ved Toldlove, at Fabrikantens Hemmeligheder udfindes, og Toldlove tjener snarere til at hæmme end til at befordre Kapitalens Omløb. Men de enkelte Producenters Fordele kan ved fri Konkurrence komme til at tilhøre hele Verden, og det Folk handler saaledes ikke i sin egen Interesse, som for at begunstige enkelte, støder disse Fordele fra sig«. Imidlertid vil man ikke tilraade Ophevelse paa een Gang af et kunstigt System, men tilraader blot Forsamlingen at udtale sig for Princippet's Anvendelse ved Toldsatsernes Regulering i Fremtiden.

Det laa altsaa i Virkeligheden Komitéen fjernt at forlange Frihandelsprincipperne radikalt gennemført. Dens Standpunkt laa ikke langt fra Regeringens. Derfor har det ikke saa megen Interesse at følge dens Ændringsforslag i det enkelte. Hvor der skal sættes en Frist for Beskyttelsens Ophør, foreslaas regelmæssig 3 Aar. Da man særlig er mod Hindringer for Eksporten, foreslaas Ophevelse af Forbudet mod Kludes Udførsel og af Udførselstolden for en Række Varer.

Efter hele den i Stænderne raadende Opfattelse af de finansielle Forhold var det kun naturligt, at Hensynet til Finanserne vejede tungt til. Det hedder om Varen Legetøj: »Da det er en saa voluminos Vare, der ej let kan indsmugles, og da den henhører blandt de meget undværlige Luksusartikler, der efter deres Væsen end ikke eller dog i det mindste sjældent kan tjene til at udvikle Børnenes Tankeevne eller udvikle deres Smag, har Komitéen troet for at forebygge en saadan Afgang i Indtægter for Finanserne at burde foreslaa, at den hidtil gældende Told maa beholdes, skont den egentlig, naar den henses til Princippet, maa anse en Sats beregnet til 16 pCt. at være høj«³⁾. *Princippet* mentes altsaa at kunne ganske opvejes

¹⁾ »Komité-Betænkning over Udkast til en Anordning angaaende Told- og Skibsafgifterne i Kongeriget Danmark«, som Henvisningerne i det nærmest følgende gælder, foreligger trykt.

²⁾ S. 3 f.

³⁾ S. 83 f.

af det finansielle Hensyn i et saadant Tilfælde, hvor tilmed den paagældende Vare kunde betragtes som udpræget Luksus og Afgiften og Tolden som let at faa ind.

Hensynet til Landbruget var naturligvis det bestemmende for Komitéen, naar den gjorde Indstilling om Bevarelse af en Korntold. Principielt finder Komitéen ganske vist, at denne Told som enhver anden Beskyttelse af denne Art »tjener til mere eller mindre at dysse den indenlandske Producent i Søvn«, og at de danske Kornvarer nok kunde trænge til Forbedring. Men det afgørende bliver den formentlige Risiko for, at Skaane ved sin Beliggenhed og gunstige Driftsvilkaar skal kunne erobre Tilførslen til Hovedstaden; selv for de københavnske Medlemmer af Komitéen vejer Hovederhvervets Interesser saa tungt til, at de gaar med til at spærre for disse eventuelt billigere Leverancer til deres Bysbørn¹⁾.

Til Gengæld gøres Hovedstadens Interesser paa en iøjnefaldende Maade gældende ved det centrale Punkt, der angaar den i Udkastet tilsigtede Ophævelse af Toldgrænsen ved Kongeaen. Spørgsmaalet betegnes som et af de allervigtigste og allervanskeligste, der endnu er forelagt Stænderforsamlingen, og det erkendes, at Toldfrihed for hele Monarkiet vilde være ønskelig »i politisk Henseende og for at bringe en nøjere Forbindelse og Harmoni mellem disse forskellige Kongens Herredomme undergivne Lande« — særlig da »man har set saa mange Dele af hint tyske Kejserdomme, til hvilket ogsaa det ene af Hertugdømmerne i adskillige Henseender henregnes, forene sig i eet eneste Toldforbund«. Imidlertid stiller Komitéen sig dog her mindre frihandelsvenlig end Regeringen; den forlanger som Betingelse for Aabningen af en fri Vare-Samfærdsel mellem Kongeriget og Hertugdømmerne ikke blot Afskaffelse af Toldfriheden for enkelte Personer og Steder i Hertugdømmerne, men ogsaa en Bestemmelse af Toldsatserne til saa lave Størrelser, at de, i Forbindelse med et skærpet Toldopsyn i Hertugdømmerne, ikke lader nogen betydelig Indsmugling befrygte. Med andre Ord: for at der skal kunne blive Toldfrihed mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, skal der først være indført en næsten fuldstændig Toldfrihed for Mo-

¹⁾ S. 79 ff.

narkiet som Helhed overfor Udlandet. Meget tydeligt fremtræder den Hensigt at ville værne København mod Hamborgs Konkurrence. De to Fynboer i Komitéen, Bruun og Voigt, kan da heller ikke følge Flertallet i dette Spørgsmaal, men godkender Udkastet: »Lighed i Love og Afgifter beforder upaatvivleligen Omsætningen i Lande og Provinser«¹⁾.

Denne Komitébetænkning faldt i god Jordbund hos Forsamlingen som Helhed. I Debatterne udfoldedes der fra flere Sider megen Frihandelsvenlighed. Stærkt agrarisk betonet møder vi denne Anskuelse hos Grev Holstein, der fandt det ubilligt, at Landbruget, der bar de fleste direkte Skatter ogsaa skulde bære en Del af de indirekte, og som vilde have gjort Forskel paa Fabrikker, eftersom de forarbejdede indenlandske eller udenlandske Produkter²⁾). En Repræsentant for den første Slags Industri, Brændevinsbrænder *J. Sidenius* fra Nykøbing F., holdt det skarpeste Opgør med det protektionistiske System og Følgerne af dets Anvendelse i Danmark: »Regeringen har anvendt Millioner og Millioner for at fremdrive Fabrikker i et Land, hvor nu mere end 100 Aars Erfaring har vist, at Fabrikker ej kan trives, og hvor der ikke er Vand til at sætte Maskiner igang«. Danmarks Befolkning kan »lettere finde deres Føde ved at arbejde i den frugtbare Jord end ved at arbejde i Fabrikker Danmark er et Kornland, Naturen har ej dannet vore frugtbare Øer og Provinser til Fabrikker Prohibitiv-Systemet er uretfærdigt« — dette System, der medfører, at Fabrikeren tager en Rigsdaler af Talerens Lomme og putter den i sin egen. — Senere følte den for Frihandel og Landbrug saa begejstrede Brændevinsbrænder sig foranlediget til at trække lidt i Land paa sine Udtalelser: Haandværksklassen havde han ikke sigtet til³⁾).

Ørsted erklærede ikke at ville modsige de statsøkonomiske Grundsætninger, som Frihandelens Tilhængere paaberaaber sig; de havde, sagde han, en »saa godt som matematisk Evidens«; men han maatte protestere imod, at det blev gjort til en »undtagelsesfri Regel« eller »ubetinget Grundsætning«, at der

¹⁾ S. 16.

²⁾ Pr. D. 33 b.

³⁾ Pr. D. 33 b—35, 42 b.

ikke skulde kunne kræves et Offer af nogle Børgere for at skaffe andre en Beskæftigelse, som de maaske ellers vilde komme til at savne¹⁾).

L. N. Hvidt vilde ikke indrømme det berettigede i at forlange, at nogen skulde købe indenlandske Varer frem for udenlandske, saafremt det skulde medføre nogen »Opofrelse«, han indsaa heller ikke, at Danmark, der var uden Industri, som arbejdede for Udlandet, skulde behøve Toldbeskyttelse af den Grund, at andre Lande beskyttede deres Industri ved høje Toldsatser; desuden var det, mente han, bevist af store og berømte engelske Nationaløkonomer, at England havde naaet sit høje industrielle Standpunkt ikke i Kraft af, men paa Trods af Beskyttelsessystemet²⁾. P. G. Bang fremhævede, at man ikke skulde fremkalde nye Industri anlæg ved Toldbeskyttelse, og at Beskyttelsen aldrig burde være mere vidtgaaende, end at der blev en følelig Konkurrence tilbage³⁾).

Algreen-Ussing, der deltog forholdsvis meget lidt i denne Sags Diskussion, erklærede sig ganske enig med Hvidt og Bang⁴⁾), og den københavnske Front til Forsvar for Frihandelsprincippet blev yderligere forstærket, da Forsamlingens Præsident under den endelige Behandling personlig tog sig paa at belære Medlemmerne om, at det kun var en ganske lille Del af Landets Befolkning, der gavnedes ved Toldbeskyttelse: Købmænd, Søfarende, Kapitalister, Embedsmænd. Agerdyrkere tabte intet ved Beskyttelsens Ophør, og blandt Fabrikkerne var det kun *nogle*, der vilde tabe ved Ophævelsen af en Ordning, som i sig selv var et Onde for Landet, fordi den svækkede Spiren til Forbedringer og blev til en Begunstigelse af Personer mere end af Fabrikationer⁵⁾).

Hverken Argumenteren for eller mod Toldbeskyttelse virker fremmedartet paa den, der har fulgt Nutidens Drøftelse af de samme Problemer. Som den ivrigste og mest veltalende Tilhænger af Toldbeskyttelse møder vi *Drewsen*⁶⁾). Hans princi-

¹⁾ Pr. D. 31 b—33, Pr. E. 52—53.

²⁾ Pr. D. 37—38.

³⁾ Pr. D. 33.

⁴⁾ Pr. D. 39.

⁵⁾ Pr. E. 49—50.

⁶⁾ Drewsens protektionistiske Sindelag var tidligere blevet lagt meget kraftigt for Dagen i et Skrift »Bidrag til Kundskab om de danske Oliemøilers Forfatning i 1831«, hvori han forudsagde Oliemøllernes totale Ødelæggelse i

pielle Betragtning er den, at hvert Land maa værne sin egen Produktion, saa længe der ikke er almindelig fri Handel mellem Landene; han talte for sine egne Interesser som Papirfabrikant, naar han forsvarede Forbudet mod Kludes Udførsel; men han havde ogsaa i sin Egenskab af Toldpolitiker Tanke for Landbruget og leverede et særligt kraftigt Indlæg for Korn-tolden: hvis man gør et mislykket Forsøg med Landbruget, da er Fødelandet for meget lang Tid ødelagt; man bør efter Drewsens Skøn ogsaa have Told paa Kartofler¹). I sine Breve til Collin udtrykker han Modbydelighed ved at deltage i disse Forhandlinger; denne Sag bliver, synes han, behandlet slettere end nogen anden, Egennyttens kigger frem af hver Kjole, og man vil »slagte« Industrien, men det skal ikke ske uden Modstand fra hans Side²). Helt ene og forladt stod Drewsen ikke som Kæmper for Toldbeskyttelsen. Ikke blot havde han til Forbundsfælle en anden Industrimand som Gamst, men selv en Godsejer som Scavenius talte — udtrykkeligt tilføjende, at han ikke principielt vilde forsvare Beskyttelsessystemet — om det uretfærdige i først at lokke Folk til at sætte Penge i Fabrikker og derefter pludselig fratage dem disse Kapitaler³). Bondemanden Jørgen Matthiesen Husemose modsiger Sidenius' Paastand om Danmarks Mangel paa Betingelser for at være et Industriland; han var, forklarede han, Ejer af en Torvemose og vidste saaledes, hvorfra »den raa Materie« kunde skaffes til Fyring i Dampmaskiner⁴).

Den »tilforordnede«s Optræden karakteriserer Drewsen (i det anførte Brev) saaledes: »Bech ler ad os, og er han engang i Forlegenhed, saa sætter han sig paa en af sine to Rideheste. Den ene hedder: Finansernes Behov, den anden: Hans Maje-

Anledning af, at Forordningen af 14. April 1831 havde ophævet Indførselstolden for Hampolie. I en Anmeldelse (Maanedsskrift for Litteratur V, S. 553—68) giver Frihandelsmanden C. N. David Drewsen Ret i, at den nævnte Forandring er kommet for pludselig; han finder, at Regeringen bør indrømme en Frist ved den Slags Forholdsregler (det samme Princip, der finder Tilslutning i Stænderne) og desuden helst maa kundgøre Motiverne for dem.

¹) Pr. D. 66 og 66 b (Drewsen henviser her til sin virksomme Interesse for Kludesamlingen; han holder som Papirfabrikant 250 Kludesamlere fordelt i alle Rigets Provinser), 68, 99 a—b, 103 b.

²) D. M. 6. R. II, S. 273 (Brev af 7/2 1836).

³) Pr. E. 50 b.

⁴) Pr. D. 39.

stæts Vilje, at Tolden skal være muligst ens for Danmark og Hertugdømmerne, og hermed er Sagen forbi«. Helt træffende er denne Karakteristik ikke. En Repræsentant for Regeringen kunde ikke nøjes med at le ad de kraftige Udtryk for en nationaløkonomisk Overbevisning, som under denne Sags Behandling fremkom fra Forsamlingen. Bech saa sig foranlediget til gentagne Formaninger i den Retning, at der ikke blev fældet en saa haard »Dom« over Fabriksvirksomhed, at det vilde bortskræmme dem, der tænkte paa at anlægge deres Kapital heri, og virke for ugunstigt overfor »en stor Del af Børgersamfundets Virksomhed«¹⁾.

»Skal nu det lille, ej rige Danmark være Prøveklud?«, lød Spørgsmaalet fra Drewsen ved den endelige Behandling, og han udviklede, hvorledes dog ved Toldbeskyttelsens Ophør ikke blot Fabrikanter vilde gaa fallit, men ogsaa Arbejdere blive arbejdsløse, og at den indenlandske Konkurrence virkede tilstrækkeligt ansporende paa de hjemlige Fabrikker, saaledes at den udenlandske ikke behøvedes²⁾; kun med stor Varsomhed burde man derfor gaa »fra det forhen fulgte System til det projekterede System«. Ud fra en ganske tilsvarende Tankegang hævdede Gamst, at det Princip, hvorefter ingen Industri maatte nyde Beskyttelse ved Indførselstold, kun vilde være til Gavn for Nationer, der fulgte det modsatte Princip, og at det særlig i et lille Land vilde betyde, at »den i de senere Aar tiltagende Industri derved vilde ophøre og bringe et ikke lidet Antal Haandværkere og Fabriksarbejdere til Bellerstaven«³⁾. Troen paa det nødvendige for Danmark i aktive toldpolitiske Foranstaltninger stilledes her af disse to Fabrikanter op mod den af Flertallet saa stærkt i Ord hævdede Tro paa det heldbringende i at aabne Landets Porte for den udenlandske Konkurrence med de hjemlige Erhverv.

Gamst fremsatte det Ændringsforslag til Komitéens Betænkning: »at passende Beskyttelsestold for den danske Industri-Virksomhed maa vedblive, saalænge andre Lande vedbliver paa lignende Maade at yde deres indenlandske Industrier Be-

1) Pr. D. 41 b, E. 48 b.

2) Pr. E. 51 a—b.

3) Pr. E. 47 b—48.

skyttelse ved Toldafgift, Udførselspræmie eller paa anden Maade«. — Dette Forslag blev stemt ned — med 42 Stemmer mod 12¹⁾ —, men der var dog langtfra hos Forsamlingen en saadan Blodtørst overfor Industrien som den, Drewsen vilde lægge den til Last. Lige i Forvejen var enstemmigt vedtaget efter Forslag af L. N. Hvidt i Samraad med Komitéens øvrige Medlemmer: »At Forsamlingen i sin Betænkning ytrer, at den anser et saadant System, der beskytter Industrien og Fabriksfliden ved høje Toldsatser, for i Almindelighed at være hverken retfærdigt eller for hele Borgersamfundet gavnligt; at den imidlertid tror, at dette System, da det her i Landet i saa lang Tid har været indført og der har fæstet dybe Rødder samt endnu, i det mindste for en Del, vedligeholdes i mange andre Lande, ikke paa een Gang og uden meget lang Forberedelse, men kun med Varsomhed bør forandres, og at den allerunderdanigst ønsker, at Hans Majestæt allernaadigst vil i Fremtiden, ved Toldsatsernes Regulering, hertil tage Hensyn, for at en saa fri Konkurrence som muligt kan vorde tilvejebragt«²⁾).

Det kan i og for sig ikke overraske, at selv Beskyttelsesmændene stemte for dette Forslag. Fuldtud har det ikke kunnet tilfredsstille dem; men Frihandelstanken var her udtrykt uhyre moderat; der var givet Toldbeskyttelsen en praktisk set meget betydelig Chance. Saa vidt var en Del af Komitéen gaaet med Hensyn til at tage Forbehold overfor sine egne Principper. Højest karakteristisk er det, at Forsamlingen til sidst enedes om at lade den med saa megen Begejstring fremførte Frihandelsidé krystallisere sig i et saadant Krav om Langsomhed og Forsigtighed ved dens praktiske Gennemførelse.

I Spørgsmaalet om Toldgrænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne tog Holstein Afstand fra Komitéens Standpunkt. Uanset Adskillelsen i Sprog og Pengevæsen, som han udtrykkelig beklagede, burde man efter hans Mening tilstræbe den størst mulige Forening af Statens forskellige Dele; det maatte »være Statssamfundet ligegyldigt, hvilken naturlig Retning Handelen derved vilde tage«, og »det vilde være ubilligt at tage mere Hensyn til den ene eller den anden Provins' Tarv

1) Pr. E. 53.

2) Pr. E. 53.

i denne Henseende¹⁾. Ganske modsat hævdede L. N. Hvidt, at det ikke var ligegyldigt, om København eller Hamborg fik Fordelen af den direkte Forbindelse med de Steder, hvor Varerne produceredes²⁾. Hvidt, der erklærede at tale uden Hensyn til sin »Stilling som Medlem af Borgersamfundet i København«, forstod sikkert bedre end nogen anden Vanskelighederne for Hovedstadens Handel. I Meningsforskellen mellem ham og Holstein ligesom skimtes Spiren til et af forskellige Interesser paavirket Modsætningsforhold mellem en konsekvent helstatsvenlig Godsejerspolitik og en københavnsk Politik, der foreløbig stiller sig paa et rent »kongerigsk« Standpunkt.

Det overvejende Flertal vendte sig mod Regeringsudkastets Helstatstanke: med 49 Stemmer mod 12 vedtoges Komitéens ovenfor omtalte Indstilling paa dette vigtige Punkt, og endda vedtoges det — ligeledes som en Protest mod Ophævelsen af Toldgrænsen ved Kongeaaen — med 55 Stemmer mod 5, at der burde sættes »passende Toldsatser« for Udførselen af Hertugdømmernes industrielle Varer til Danmark³⁾.

L. N. Hvidt var meget villig til at anerkende det finansielle Hensyn, som han erklærede var »den egentlige Basis for alle Toldansættelser⁴⁾. Da H. P. Hansen paa egne Vegne foreslog at lade fremmede Skibe, der indgik til Danmark, blive fritaget for »Lastepenge« mod en Afgift paa 3 pCt. af Indførselstolden efter Tariffen, fremholdt Hvidt det finansielle Hensyn saa vel som Hensynet til den indenlandske Handel (som Komitéen havde ønsket delvis at fritage for den Afgift⁵⁾. Med 31 Stemmer mod 26 forkastedes Hansens Forslag; men med 48 mod 11 vedtoges et Forslag af P. G. Bang: at naar Toldintraderne i Tiden maatte give Overskud over den kalkulerede Sum, dette Overskud da først og fremmest maatte anvendes til at nedsætte og til sidst at ophæve Lastepengene. Her skulde altsaa en Afgiftslettelse gøres direkte afhængig af, at der kunde skaffes Statskassen Kompensation⁶⁾.

1) Pr. D. 44 og 45 b.

2) Pr. D. 44 b.

3) Pr. E. 74 og 91.

4) Pr. E. 115 b.

5) Pr. D. 78 b—79, Komitébetænkning, S. 49 ff.

6) Pr. E. 112 a—b.

Transittolden kunde ikke antages at have nogen større Værdi for Statskassen, men da den tilforordnede, Bech, fremhævede, at Regeringen af principielle politiske Grunde ikke godt kunde give Afkald paa sin Ret til at opkræve denne Told, undlod Forsamlingen at andrage derom¹⁾. Enstemmigt gik Forsamlingen imod, at Indførselstolden for Korn skulde bortfalde²⁾ med 41 Stemmer mod 15 godkendtes Forbudet mod Kludes Udførsel; Drewsen undlod at stemme i denne Sag, der saa stærkt berørte hans egne Interesser³⁾; overfor Drewsens Forslag om Kartoffeltold fik det Synspunkt Overvægten, at man ikke burde fordyre et af de fattiges væsentligste Fødemidler, og Forslaget forkastedes med 35 Stemmer mod 24⁴⁾. Ophævelse af Forbudet mod Indførsel af raffineret Sukker kaldes i Forsamlingens Betænkning den væsentligste Forandring, der overhovedet var Tale om i Lovudkastet; hvor særlig betegnende da, at man krævede en Udsættelse af dens Ikrafttræden i Relfærdighedens Navn ud fra det Hensyn, der skyldtes »de Statsborgere, som bevægede ved hine tidligere Forhold og Lovbestemmelser har henvendt deres Opmærksomhed paa og har sat deres Kapitaler i Sukkerfabrikationen«. 48 stemte for, 6 imod, at dette Forbud først om en vis Tid skulde ophøre⁵⁾.

Hvor det gjaldt Skønnet over de forskellige Toldsatsers Størrelse, stod man, som Hvidt udtrykte det, ved *et vanskeligt og slibrigt Punkt*⁶⁾, naar man med principiel Kærlighed til Frihandelen skulde forene vidtgaaende Hensyntagen til Finanserne foruden til bestaaende industrielle Virksomheder. Det sidste Hensyn blev drevet saa vidt, at der bl. a. var 49 Stemmer mod 4 for en højere Told paa Salmiak end efter Regeringsudkastet, blot fordi der nylig var oprettet en Fabrik her i Landet for denne Vare⁷⁾. Omvendt vedtoges det af Hensyn til Faareavlen paa den jyske Hede (som altsaa denne Øbo-Forsamling havde Tanke for) at foreslaa en Nedsættelse af

1) Pr. D. 41 a.

2) Pr. E. 126 b—127 a.

3) Pr. E. 93 b.

4) Pr. E. 126 b, Std. Pp. 2921.

5) Pr. E. 135.

6) Pr. E. 115 b.

7) Pr. E. 132, Std. Sp. 2939.

Udførselstolden for Uld, medens den »af finansielle Hensyn« var blevet forkastet at foreslaa dens totale Ophævelse¹⁾.

Paa en enkelt Punkt, hvor Stemmerne kom til at staa lige, drejede Spørgsmaalet sig om, hvorvidt der skulde tages et — i snævrere Forstand — socialt Hensyn ved Fastsættelsen af Udførselstolden for utvundet Garn. Gennem Hammerich var nemlig blevet indleveret et Andragende fra Københavns Fattigdirektion om, at man af Hensyn til den store Mængde af svage-lige Personer, der ernærede sig af at spinde, vilde bevare de gældende høje Satser. 27 stemte for at imødekomme dette Forslag, men andre 27 for Komitéens Forslag paa dette Punkt (gaaende ud paa nogen Forhøjelse i Forhold til Regeringens Udkast), hvoraf Følgen blev, at Sagen i Forsamlingens Betænkning »henstilles« til Hans Majestæts Afgørelse²⁾.

I sin Betænkning over Sagen³⁾ foretager Forsamlingen en Opgørelse af, hvad de Ændringer, den foreslaar, finansielt vil komme til at betyde. Forhøjelse af Satser er der Tale om i en saadan Udstrækning, at der kan regnes med en Indtægtsforøgelse paa ialt 67,364 Rbd. Til Gengæld foreslaas saa en lavere Indførselstold for forskellige Varer, og ialt menes Indtægtsformindskelsen ved disse Nedsættelser at blive 87,670; maales den med Resultatet af de foreslaaede Forhøjelser, bliver det til et samlet Tab for Statskassen paa ca. 20,000 Rbd., et Tab,

¹⁾ Pr. E. 117, Std. Sp. 2953.

²⁾ Pr. E. 128 og 130, Std. 2929—30, jfr. Sp. 895—96. Skont afleveret til Komitéen for Toldtariffen har Andragendet paa Grund af Afleveringens sene Tidspunkt (28. Jan.) ikke kunnet faa nogen effektiv Behandling i denne. Om et Andragende fra Traadhandlere i København bemærker Ordføreren (paa Mødet 5. Februar) udtrykkeligt, at det er kommet for sent til at kunne tages i Betragtning (Pr. D. 104), Meget sent (25. og 27. Januar) er ogsaa indkommet (gennem Algreen-Ussing) et Andragende fra Nagelsmedene i København om Forhøjelse i Tolden paa fremmede Søm og et Andragende fra en Del Hør- og Garnhandlere samt Heglere og Traadfabrikanter i København imod Nedsættelse i Tolden af Hørgarn, Traad og Lærred (Std. Sp. 893 og 895); disse Andragender har dog kunnet afleveres til Komitéen ligesom tidligere et af Algreen-Ussing indbragt Andragende fra Tøj- og Bomulds-væverlavet i København om Beregning af Afgift for toldstempelpligtige Manufakturvarer, et Andragende (gennem Langkilde) om, at den Humle, der blev indført til Danmark fra fremmede Steder, maatte blive underkastet Kontrol til Forebyggelse af Indførsel af brugt Humle (Std. Sp. 64 og 300). De her nævnte Andragender fik ikke Betydning saa lidt som et af Købmand K. Sidenius stillet Forslag om Forbud mod Udførsel af raa Huder og Skind (Std. Sp. 304).

³⁾ Std. Sp. 2854—2960.

som dog efter Forsamlingens Skøn kan opvejes ved Formindskelsen i Fremtiden af Besvigelserne m. H. t. Manufakturvarer eller ved Nedsættelse i Omkostningerne ved Told- og Konsumtionsintraderne Optræning¹).

Saa meget Forsamlingen end har taget Hensyn til Statskassen og til hævdvundne private Interesser, glemmer den dog ikke i sin Betænkning at indføje veltalende og radikalt klingende Udtryk for Tilslutning til Frihandelsprincippet: det er, hedder det, hverken gavnligt eller retfærdigt at beskytte Industrien; ikke gavnligt fordi »ingen Handelslove i nogetsomhelst Statssamfund kan hæve Industrien«, ikke retfærdigt, fordi der ikke er »nogen Retsgrund for, at hele Folket skal betale de Genstande, det behøver til sine Nydelser, dyrere, blot for at vedligeholde enkeltes Eksistens eller befordre enkeltes Velvære«²). Men efter denne liberale Program-Udtalelse følger saa Kravet om den store Forsigtighed og Langsomhed ved Programmets Udførelse i Praksis, den lange Række af mer eller mindre konservativt prægede Ændringsforslag, deriblandt Protesten mod selve Tanken om en Toldenhed for alle den danske Konges Lande.

Førend Regeringens Udkast til en ny Konsumtionstarif kom til Behandling, stod Forsamlingen overfor et af Bruun stillet Forslag om *Konsumtionens fuldstændige Ophævelse*³), motiveret med Henvisningen til den bekostelige Optræning, den demoraliserende Virkning paa Nationen, Ulemperne for den fri Handel med Landets Produkter og for selve Produktionen. En Komité (Neergaard, Voigt, Svane, Drewsen, Tutein — suppleret efter eget Ønske med Bang og Knudtzon) kom til det Resultat, at Konsumtionen burde ombyttes med en direkte Skat for By og Land, og at hele denne Foranstaltning ogsaa burde omfatte Hovedstaden⁴). Tutein ytrede dog i et særligt Votum stærke Betæneligheder overfor Tanken om en ny Skat og navnlig ved den Forudsætning, at Landdistrikterne skulde

¹) Std. Sp. 2957—60.

²) Std. Sp. 2858—59.

³) Pr. A. 89—91, Pr. B. 7 b—8 b og 16, Pr. D. 82 b—83 b og 89—94, Pr. E. 172 b—174 b, 188 b; Std. Sp. 2243—81.

⁴) Std. Sp. 2253—54.

være med til at bære en saadan Skat — det var Tiderne slet ikke til, mente han¹⁾.

Debatterne om Sagen (4., 5., og 24. Februar) viste klart, at dette var det afgørende Spørgsmaal: hvorledes skulde Fordelingen være af den Skat, der maatte anses for absolut nødvendig til Dækning af det offentliges Tab ved Konsumtionens Ophør. Som Drewsen udtrykte det: »Vi anser alle Konsumtionen for byrdefuld, og der er kun Spørgsmaal om Fordelingen²⁾. Neergaard, den anden Jorddrot i Komitéen, fremholdt i Mod-sætning til Tutein det Synspunkt, at der ikke var Tale om en ny Skat, men om en Skats Forandring³⁾.

Scavenius var overhovedet imod at lade denne indirekte Skat afløse af en direkte⁴⁾. Castenskjold ytrede Omsorg for Husmænd og Parcellister, der efter hans Mening ikke burde bidrage til Konsumtionens Afløsning, da de ikke havde nogen Fordel af dennes Ophør⁵⁾. Af Bønderne udtalte kun Jørgen Mathiesen, Husemose, sig i Tilslutning til denne Reform⁶⁾, medens fire andre Gaardmænd mente, den var til Gavn for de rige, men til Skade for de fattige, og endnu tre andre Gaardmænd — Fr. Jørgensen, Hans Christensen, Hendrik Larsen — tog til Orde mod en ny Beskatning af Hartkornet⁷⁾.

Med 39 Stemmer mod 23 vedtoges det dog at indgive en Petition i Sagen. Man androg om⁸⁾, at det burde undersøges og overvejes, hvor stort et Beløb af Vederlaget for Konsumtionens Ophævelse der kunde lægges paa Landet, og hvorledes den øvrige Del af Vederlaget kunde fordeles med Halvdelen paa Købstadkommunerne og Halvdelen paa København. Endvidere udtaltes i Petitionen det Ønske, at Provinsialstænderne efter disse Undersøgelser kan faa Lejlighed til at afgive Betænkning angaaende, »om det vil være gørligt og gavnligt at iværksætte den omhandlede Ombytning af Konsumtionstariffen med en direkte Skat«. Saa omstændeligt og forbeholdent tog Forsamlingen paa dette Spørgsmaal om at afskaffe en for Omsæt-

1) Std. Sp. 2254—60.

2) Pr. E. 174.

3) Pr. D. 92 b.

4) Pr. D. 83.

5) Pr. D. 83 b.

6) Pr. D. 93 a—b.

7) Pr. D. 89 b, Pr. E. 173 a—b.

8) Std. Sp. 2271—81.

ningen i Landet utvivlsomt generende Form for Afgift, alene fordi dette Spørgsmaal var uløseligt knyttet sammen med Nødvendigheden af at stille et nyt direkte Krav til Skatteborgerne.

Ganske anderledes glat kunde det gaa med Behandlingen af *Konsumtionstariffen*¹⁾, en Sag, hvor atter Etatsraad Bech stod ved Ørsteds Side som tilforordnet Sagkyndig. Udkastet henvises til en Komité, nøjagtig sammensat som den angaaende Toldspørgsmaalet — altsaa i Virkeligheden den samme Komité. Denne Komité's Betænkning gik ud paa, at Forordningen burde udstedes, men foreslog at andrage om Lighed i Satserne for alle Rigets Byer, idet dog et Mindretal af Købstadsrepræsentanter, Voigt, Bruun, Stenfeldt, tillige indstillede, »at Indførelsen af hint Lighedssystem dog ikke maatte ske paa den Maade, at Konsumtionsafgiften i Provinskøbstæderne desformelst forøges«²⁾. Det første Forslag vedtoges med 52 Stemmer mod 4, det andet med 34 mod 22; paa en Maade, der passede med hele Forsamlingens skattepolitiske Tendens, var det altsaa fastslaaet, at Ligheden mellem Hovedstad og Provinsbyer — den, hvorom det drejede sig — alene skulde tilstræbes gennem Nedsættelse for den første, ikke gennem Forhøjelser for de sidste. I det hele kom Forsamlingens Betænkning³⁾ til at gentage Komitéens; den udtaler »det almindelige Ønske om en aldeles ukontrolleret Omsætning med Landets Produkter«, men blot for at henvise til sin egen unægtelig meget moderat formede Petition i saa Henseende.

I Forbindelse med de store Sager angaaende Told og Konsumtion vil der være Grund til at nævne en speciel Sag angaaende Oprettelse af *Toldsteder* i visse af de Købstæder, som efter den gældende Ordning savnede Adgang til at faa Varer fortoldet ved eget Toldvæsen. I Tilslutning til indkomne Andragender fra Købmændene i Storehedinge, Roskilde, Frederikssund, Slagelse og Holbæk blev der af de paagældende Købstad-Repræsentanter stillet Forslag om en Toldstedret for disse Byer. En i Sagen nedsat Fem-Mands-Komité fik, ejendomme-

¹⁾ Forelæggelse Pr. B. 6 b—7 b, foreløbig Behandling Pr. E. 164 b—169 b, endelig Behandling Pr. E. 181—185, 188 b; Std. Sp. 2381—2427.

²⁾ Std. Sp. 2410.

³⁾ Std. Sp. 2424—27.

lig nok, Godsejer Scavenius til Ordfører, men han var under den indledende Behandling optraadt til Støtte for Storehedinge ligesom Neergaard, Gunderslevholm, til Støtte for Slagelse¹⁾. Forsamlingen vedtog en Petition til Kongen om, at en saadan Ordning blev gennemført, hvorved Slagelse By dog blot skulde have Ret til at fortolde saadanne Varer, der kunde forsynes med Toldsegl og Plombe (Forsamlingen fulgte paa det sidste Punkt Forslagsstilleren, Recke, og gik mod Komitéen, der slet ikke vilde have givet Slagelse noget Toldsted).

Sagen gav ved sit Udspring et Vidnesbyrd om Iveren hos Købstædernes Næringsdrivende for at sikre deres Erhverv de bedst mulige Vilkaar under de opadgaaende Tider. Roskilde Købmænd begynder deres Skrivelse med den Bemærkning, at den høje Stænderforsamling ved sin Nærværelse i Roskilde vistnok har bragt i Erfaring, at Byen i flere Henseender er i Opkomst.

Storehedinge Købmænd faar i deres Andragende Lejlighed til at bemærke, at »Embedsmændene er til for Folkets Skyld«, medens Slagelse Købmænd understreger, at »Købstæderne er til for Landmandens Skyld«²⁾.

4. Byernes Styrelse og Næringsliv.

Det Udkast, som Kommissarius 8. Okt. forelagde angaaende *Købstædernes økonomiske Bestyrelse*, vakte meget stor Interesse. Intet Omraade af Samfundslivet laa det naturligtvis Stænderne nærmere at interessere sig for end det kommunale. Der blev nedsat en Komité paa 7 Medlemmer: de fem Købstads-mænd Svane, Stenfeldt, Bruun, Voigt og Hempel, de to Københavnerne Bang og Algreen-Ussing. *Stenfeldt*, der med sine praktiske Erfaringer som Borgmester forbandt den Egenskab

¹⁾ Pr. B. 72—74, 115 a—b, 115 b—117, jfr. 153 b, Pr. E. 33 b—35, Pr. E. 79—86 b; Std. Sp. 1458—84. — Ifølge Toldforordningen af 1/2 1797 (§ 9—11) skulde al Lossen og Laden af Varer ske ved Toldsteder, dog med den vigtige Undtagelse »for at forekomme lange og besværlige Kørsler«, at Bygningsmaterialer, Kornvarer og Brændeved kunde losses eller lades hvorsomhelst, naar den fornødne Kontrol blot blev besørget ved det nævnte Toldsted, som de paagældende Skibe derfor først maatte anløbe. (Toldstedet laa for Roskilde, Frederikssund og Holbæk i Rorvig, for Storehedinge i Køge, medens Slagelse ikke henhørte under noget specielt Toldsted).

²⁾ Std. Sp. 1461, 1466.

at være Forsamlingens kommunalpolitiske Teoretiker¹⁾, blev Ordfører, og efter at Komitéen havde afgivet Betænkning, behandlede Sagen i Plenarmøder 9. og 11. samt 18. og 19. Januar²⁾.

Komitéens Betænkning³⁾ gaar i sin Tendens først og fremmest ud paa at skyde Selvstyret længere frem, Bureaukratiet mere tilbage, end det var Tanken efter Regeringsudkastet; det foreslaas, at Magistraterne skal have folkevalgte Medlemmer, og at de Sager, hvori der er Uoverensstemmelse mellem en Bys Magistrat og Borgerrepræsentation, ikke skal afgøres — som efter Udkastet — af Amtmanden, men af de to lokale Myndigheders egne Medlemmer i samlet Forening. Disse Forslag gav A. S. Ørsted Anledning til i en længere Tale⁴⁾ at hævde Regeringens Tilsynsret med en Kraft, der er præget af hans Tro paa Statsmagtens store Opgave overfor de snævrere Interesseskredse: Kommunalvæsenet havde Pligter overfor Helheden, »hvis Opfyldelse maatte paases af Regeringen som det hele Statssamfunds Organ«, et Ansvar overfor de kommende Slægter, »for hvis Tarv det ogsaa maatte paaligge Regeringen at sørge«. Der var, mente Ørsted, ingen Grund til at ængstes for den Indflydelse, der blev udøvet af vel uddannede Embedsmænd; det vilde være heldigt at bevare Magistraten som en afsondret, helt af Regeringen udnævnt Myndighed og at indrømme Amtmanden den Stilling, der var tiltænkt ham efter Udkastet. Farligt vilde det derimod være at gøre Bestyrelsen helt afhængig af Borgerskabet, netop fordi »den ubetydeligste Næringsbruger eller Grundejer her skal have Valgret og det aldeles lige med de mere betydende Borgere«. I god Overensstemmelse med sit Standpunkt under Sagens Behandling indenfor Regeringen henviser han til, at der hos de »ringere Borgere« ikke kan regnes med nogen »synderlig Dannelse« eller med »nogen særdeles Interesse for Kommunens Tarv«. Fremforalt kan

¹⁾ Han havde udgivet baade en Haandbog i den bestaaende Købstadsstyrelse og et Skrift om »Municipalvæsenet i Almindelighed«. Jfr. Munch II, S. 139 f.

²⁾ Forelæggelse af Udkast Pr. A. 13—14 b, forelobig Behandling Pr. C. 59—66 b, 67 b—74 b, endelig Behandling Pr. C. 119—131, Pr. D. 131, Sid. Sp. 1037—1163. Jfr. Munch II, S. 145—55. Se om Udkastet ovenfor S. 335 ff.

³⁾ Se Std. Sp. 1077 ff., jfr. Sp. 1112—63 Forsamlingens Betænkning, med hvilken Komitébetænkningen i det væsentlige stemmer overens.

⁴⁾ Pr. C. 59 b—62, jfr. 63 a—b og 65 b—66.

— fastholder Ørsted — Staten ikke give Afkald paa sin Ret til at gøre de almindelige Statsinteresser gældende mod en Kommune-Administration, hvis den i noget Tilfælde skulde tabe sine Pligter mod det hele Borgersamfund saaledes af Sigte, at en Indgriben blev nødvendig. Han slutter efter Protokollens Referat med denne Udtalelse: »Vil man end sige, at Kommunalbestyrelsen, naar ingen faste Grænser bliver trukne for Regeringens Magt til at indgribe i sammes Beslutninger, dog kun vilde beholde en raadgivende Stemme, saa kan her ved i alt Fald erindres, at Provinsialstændernes Forsamling, skønt raadgivende, have en højst betydende Virksomhed paa Statens Anliggender«. — Skønt de sidste Ord kunde lyde forjættende for Stænderforsamlingernes Fremtid, formaaede de ikke at gøre Stemningen blidere overfor den Tilsidesættelse af Borgernes berettigede Krav, som man mente at finde i Udkastets Bestemmelse.

P. G. Bang¹⁾ protesterede direkte mod Sammenligningen mellem Stænderne og Byraadene: »det ligger aldeles i vor Regeringsforms Beskaffenhed«, at Stænderforsamlingerne kun kunde være raadgivende, hvorimod »Kommunernes Selvstændighed og muligste fri Virksomhed« maatte anses netop i »en suveræn Stat for det kraftigste og sikreste Middel til Befordring af Samfundets Vel«. Af Kommunernes Selvstyre venter Bang sig som den sikre Frugt, at der skal komme til at ytre sig en ganske anden Kraft og Virkelyst blandt Borgerne — thi »ingen Indretning i den danske Statsbestyrelse havde været mere nedtrykkende for Almenaanden, ingen mere lamrende for Tidsaandens Udvikling end den Umyndighedstilstand, hvori Kommunerne har været holdt«.

Ganske i samme Aand talte Stenfeldt²⁾: »Gode Kommune-forfatninger er Grundelementerne for en god Statsbestyrelse, men for at disse skulde være vel organiserede, udfordres frem for alt Selvstændighed«, de folkevalgte Raadmænd vilde blive »et mæglende Princip« i Styrelsen, og »det synes aldeles stridende med Tidsaanden og Kommunalbestyrelsens Natur« at lade Amtmanden, denne ene Embedsmand, omstøde, hvad der var besluttet af »flere Mænd, forsynede med de fornødne Lo-

¹⁾ Pr. C. 62—63.

²⁾ Pr. C. 64 a—b og 121 a—b.

BORGMESTER J. A. STENFELDT
(Født i den jødiske Slægt Mariboe).

kalkundskaber«. Naar der skulde gøres Forslag til en forandret Organisation af Statsbestyrelsen, kunde man — mente Stenfeldt — ikke undlade at tage Hensyn til Svaghederne og »det menneskelige« ved de Individder, der skulde være medvirkende; unægtelig var »det menneskelige« fremtraadt temmelig stærkt hos Stenfeldts egen Amtmand paa Valgdagen i Helsingør¹⁾. Som Komitéens Ordfører angiver Stenfeldt dens ledende Tanke med de Ord, at Byerne skal »*emanciperes* fra det Formynderskab, hvori de hidtil har staaet under Amtmanden som Overøvrighed«. Han fastslaaer, at Modsætningsforholdet til Kommissarius ligger i »Grundprincippet«: Spørgsmaalet drejer sig nemlig om, hvorvidt »Statselementet« eller »Kommunalelementet« bør være det overvejende.

Talsmændene for det vidtstrakte kommunale Selvstyre var naturligvis interesseret i at fastslaa, at dette Selvstyre netop passede udmærket godt sammen med den enevældige Forfatningsform. Algreen-Ussing vendte sig i en Udtalelse mod »den Frygt, at et for vor Statsforfatning betænkeligt demokratisk Element kunde udvikle sig af den forestaaende friere Kommunalbestyrelse« — en Frygt, han betegnede som aldeles ugrundel²⁾.

Bang, Stenfeldt og Algreen-Ussing udtrykte den overvejende Stemning i Forsamlingen. Paa et mere yderliggaaende Standpunkt stod i flere Henseender F. A. Holstein, der beklagede, at Monstret for den nye Ordning syntes hentet mindre fra Preussen end fra Slagelse (hvor den i 1817 indførte Ordning »som bekendt« ikke havde vakt Beboernes Interesse for Byens Anliggender); han foreslog blandt andet, at Magistratens Opgave skulde være kontrollerende og eksekverende, Borgerrepræsentanternes derimod besluttende³⁾. Til et saa radikalt Forslag kunde Stenfeldt ikke gaa med; han erklærede det for utilraadeligt at lægge samtlige specielle Grene af Administrationen ind under de eligerede Borgere, »da de fleste af disse nærmest angaar Statsanliggender, hvor Regeringens Medvirken er nødvendig«⁴⁾. Den Selvstyretanke, Stenfeldt med saa megen Iver repræsenterer, vender sig mindre mod Kancelliets Myn-

1) Jfr. ovenfor S. 289.

2) Pr. C. 65.

3) Pr. C. 64, 120, 123 a—b.

4) Pr. C. 119 b.

dighed end mod Amtmanden som Mellemed mellem Kancelli og Bystyrelse. Forgæves forsøgte Amtmand Tillisch at træde i Skranken for den Embedsklasse, han selv tilhørte; et Forslag, han stillede om, at Amtmanden dog skulde afgøre de Sager, hvorom der var Uenighed mellem Magistrat og Repræsentanter, førte til intet¹⁾.

Med 49 Stemmer mod 15 vedtoges det²⁾, at i Tilfælde af Konflikt mellem Magistrat og Borgerrepræsentanter skulde Afgørelsen træffes af den samlede Kommunalbestyrelse, saafremt $\frac{2}{3}$ af denne kunde enes om en bestemt Beslutning, i modsat Fald af Kancelliet, til hvilket Magistratens Formand ogsaa kunde indanke Sagen, hvis han fandt den truffene Afgørelse lovstridig. Det fremtræder helt igennem som Forsamlingens Ønske, at Amtmanden i Fremtiden blot skal være et ekspeditions-mæssigt Mellemed mellem Købstæderne og Regeringen.

Hvad angaar Magistraternes Sammensætning, vedtages med overvældende Flertal, at de foruden af kongelige Embedsmænd burde bestaa af enkelte ulønnede, af Borgerne for en vis Tid, f. Eks. 8 Aar, og paa kgl. Approbation valgte Medlemmer.

Holsteins Ændringsforslag om de eligerede Borgeres Myndighed blev forkastet med 60 Stemmer mod 1. Derimod vedtoges, skønt Stenfeldt havde talt derimod³⁾, med 55 Stemmer mod 9 et andet Forslag, han havde stillet: »at ingen Afhændelse af Byens faste Ejendomme finder Sted og intet nyt Laan optages eller Afbetalingstiden for Laan forlænges, uden at Borgerskabet er sammenkaldt og ved de fleste Stemmer har erklæret sig derfor«. Denne Regel vilde jo give Købstædernes menige Borgere en ikke ringe Myndighed.

Det vedtoges næsten enstemmigt, at Borgernes Repræsentanter ikke blot — som efter Udkastet — skulde have Indflydelse paa Fattig- og Skolevæsen, men at de tillige og paa samme Maade (gennem Valg af Bestyrelsesmedlemmer) skulde have at gøre med Havnebestyrelse, Indkvarteringsvæsen, Borgervæbning, og at de skulde træde i Stedet for Amtmanden ved Valget af to Medlemmer til Bygningskommissionen. Paa

¹⁾ Pr. C. 121, 126 b—127, 130 b.

²⁾ Se om de forskellige Afstemninger Pr. C. 123—124 og 130 b—131.

³⁾ Pr. C. 125 b.

et andet Punkt ønskede Forsamlingen derimod en Formindskelse af den almindelige Kommunalbestyrelses Virkeomraade. Efter Udkastet skulde Skatteligningen lægges af Magistraten eller af Byfogeden og Borgerrepræsentanterne, men med 54 St. mod 10 vedtoges det, at der burde være en særlig Ligningskommission, valgt af de kommunale Vælgere. Medens det i Udkastet var forudsat, at Amtmanden som hidtil udnævnte en Revisor for det kommunale Regnskab, vedtoges det enstemmigt, at der — ligeledes af de kommunale Vælgere — skulde vælges Revisorer, hvis Bemærkninger paa Regnskabet, saafremt de kun berørte Regnskabsførernes Ansvar, burde decideres af Amtmanden, om de af Amtet skønnedes at angaa selve Kommunalbestyrelsen, da af Kancelliet; ogsaa her gjorde man altsaa et Indhug paa Amtmandens Myndighed.

Med Hensyn til Valgrets- og Valgbarhedsregler havde Komitéen vendt sig mod Udkastets stærke Stemmann'ske Tendens til at fremhæve Grundejendom, og dens Betragtninger var ikke blevet imødegaaet af Ørsted, hvis personlige Anskuelser de jo faktisk stemte overens med. Enstemmigt vedtoges det af Forsamlingen, at kun et vist Antal af Repræsentanterne, f. Eks. to Tredjedele, skulde være Grundejere, men at paa den anden Side de næringsdrivende Borgere, som ikke besad Grundejendom, for at være valgbare burde erlægge et vist Beløb i Næringskat. Derimod forkastedes med 57 St. mod 4 et Forslag af Holstein om, at alle, der var Vælgere, tillige skulde være valgbare. Med Hensyn til Valgretten vedtoges det, at der burde søges andre Garantier end den blotte Besiddelse af Ejendom. I Henhold hertil udvikles det¹⁾ i Forsamlingens Betænkning som det ledende Synspunkt: normalt har den, som er Ejer af en fast Ejendom, Krav paa at være aktiv Borger, men der findes Ejendomme af saa ringe Værdi, at Kravet ikke kan gælde, Ejendomme, hvis Besiddere »ikke sjældent er i en saadan borgerlig Stilling, som Daglejere o. s. v., at de ikke kan sættes højere end Proletarier og andre i en særdeles afhængig Tilstand levende Personer«. De, der skal være Vælgere, maa helst ikke staa i noget personligt Afhængighedsforhold, men Forsamlingen kræver dog kun Udelukkelse fra Valgretten af en-

¹⁾ Std. Sp. 1126 f.

hver Grundejer, der staar i et egentligt Tyendeforhold — »thi dette Forhold er af den Natur, at det kan antages at være et sikkert Kendemærke paa en saadan Afhængighedstilstand, at den, der lever i samme, ej bør kunne være stemmegivende Borger i en Kommune«.

Det er den *borgerlige* Synsmaade, der stærkt præger, hvad Forsamlingen vedtager i hele denne Sag: Borgerskabet skal have en stærkere Stilling overfor Bureaukriet, men samtidig skal der sørges for, at Borgerskabet kun kommer til at omfatte Folk af en vis Velstand med omhyggelig Udskillelse af alle »Proletarier«. Her er Stænderforsamlingen mindre demokratisk end Regeringen; dens Demokratisme ytrer sig kun i Kravet om kommunalt Selvstyre, og det paa en saadan Maade, at der fremtræder et meget iøjnefaldende Interessesfællesskab mellem Købstædernes Borgere og Købstædernes Embedsmænd. Hovedpunktet er saa aldeles afgjort Kampen mod Amtmanden, og det var ikke tilfældigt, at det særligt blev overladt til en Borgmester at føre den. Det er ogsaa Stenfeldt, der bliver Forfatter af Forsamlingens Betænkning, hvori det paa det kraftigste bliver fremholdt¹⁾, at der ogsaa efter det Princip, der er anerkendt i selve Udkastet, kun tilkommer Amtmanden et *Tilsyn* med Købstæderne, en vis Kontrol, naturligt begrundet ved hans hele Stilling som lokal Øvrighed, ikke en *Overbestyrelse*, som alene skal være hos Kancelliet, og at de enkelte Bestemmelser nødvendigvis maa tillæmpes herefter: »under Forudsætning, at Ordet *Tilsyn* tages i dets indskrænkede Betydning, det er i dets naturlige Modsætning til Bestyrelse, og betegner Amtets nysnævnte kontrollerende Myndighed, kan Købstadskommunerne haabe engang igen at befri fra den Underordnelse under en enkelt Embedsmands Bestemmelser, som hidtil næsten aldeles tilintetgjorde Kommunalforfatningens Uafhængighed i de danske Byer«. Derimod — hedder det udtrykkeligt med Hensyn til Kancelliet — »findes intet at erindre imod, at det udtales som Princip, at Købstad-Kommunerne staar under det nævnte Regeringskollegiums Overbestyrelse²⁾. Det ønskes netop, at Købstæderne skal direkte ind under Kancelliets Overhøjhed.

¹⁾ Std. 1118 f.

²⁾ Std. Sp. 1125.

Samtidig med at forelægge Udkastet angaaende Købstædernes Kommunalordning havde Kommissarius bebudet som Kongens Hensigt i følgende Stænderforsamlinger at forelægge Udkast til nye Anordninger angaaende Kommunal-Indretningen i København og paa Landet. *P. G. Bang* viste sin store kommunale Interesse ved at optræde som Stiller af et Forslag angaaende de Bestemmelser, man fra Forsamlingens Side maatte ønske som Led i den kommende *Kommunalordning for København*¹⁾. Han oplyser i dette Forslag, at samtlige Deputerede for København havde været enige om at rejse Krav om Forelæggelsen af et Udkast i næste Samling; men der var nu blot Anledning til at beskæftige sig med Spørgsmaal vedrørende den bebudede Lovs nærmere Indhold. I Forslagets Motiver lyder en stærk Klage over Hovedstadens ugunstige Stilling i Forhold til andre Byer (en Klage, der danner som et Modstykke til Roskilde Købmænds frejdige Henvisning til deres Bys Opkomst): »Rigets Hovedstad befinder sig i flere Henseender i en misligere og betænkeligere Stilling end de øvrige Hoveddele af vort Fædreland«. . . . København trænger endnu mere end de andre Byer til kommunalt Selvstyre, fordi det er vanskeligere for Embedsmændene i den store By at overskue Forholdene. Byrderne ved Administrationen af Københavns Kommune er under Embedsmændenes Ledelse blevet meget betydelige. Magistratens egne Medlemmer faar kun 11.000 Rigsdaler i Løn om Aaret, men deres underordnede Hjælpere herved 30.000. Fattigvæsenets Administration koster 34.000 Rdl., og naar dertil kommer Udgifterne til Skolevæsen og flere andre Særgrene af Kommunalbestyrelsen, mener Forslagsstilleren ved disse Tal (som unægtelig maa forekomme os smaa) at have vist, »hvilken Last der alene herved kommer til at tynde paa den i Handel og Næring tilbageskridende By«. Kommunalafgifternes Størrelse er vel ikke større end i 1806, men de næringsdrivendes Kaar er meget ringere, og Fattigvæsenets Gæld er steget overordentlig. Den eneste Vej til Forbedring er en friere Kommunalforfatning, og under Henvisning til den for nylig reviderede preussiske Kommunalforord-

¹⁾ Forelæggelse og indledende Behandling Pr. A. 28 a—b, Pr. B. 59 b—60 b, foreløbig Behandling Pr. C. 131 b—132 b, endelig Behandling Pr. C. 153 a—b, Pr. D. 131; Std. Sp. 1233—54.

ning mener da Bang, at der bør rettes et Andragende til Regeringen om at lade den paatænkte Ordning for København omfatte følgende Hovedpunkter: Pligt for Grundejere til at tage Borgerskab, indirekte Valg af Borgerrepræsentanterne, valgte Medlemmers Optagelse i Magistraten, selvstændig Myn-dighed for Bystyrelsen i Henseende til Byens Økonomi og let Adgang for Repræsentanterne til at føre Kontrol med Formue og Status, den størst mulige Offentlighed i de kommunale An-liggender. Forslaget behandledes i en Komité (Hansen, Haa-gen og Hvidt), og Forsamlingen vedtog (efter Forhandlinger 20. og 22. Jan.) paa dens Indstilling enstemmigt — skønt Scavenius havde udtalt sig mod tvungent Borgerskab for de Godsejere, der havde Gaard i Hovedstaden¹⁾ —, at dets Tan-ker burde tages under Overvejelse ved Udarbejdelsen af den paatænkte nye Lov om Hovedstadens Kommunalforfatning. I Overensstemmelse hermed indgaves en Petition, der blev et nyt Vidnesbyrd overfor Regeringen om Stændernes Iver for det bor-gerlige Selvstyre i Landets Kommuner — dette Styre, af hvis Gennemførelse man utvivlsomt venter sig, at det i de lokale Forhold skal blive fremmende for den Sparsommelighed, hvori man ser et stort Maal for Administrationen paa alle offentlige Omraader.

Spørgsmaalet om *Københavns Fattigvæsens økonomiske Til-stand* blev rejst som særlig Sag, gennem et Forslag af *Algreen-Ussing*²⁾, der havde været Sekretær i en 1828 til Undersøgelse af dette Spørgsmaal nedsat Kommission. Der forelaa endnu ikke noget Resultat af denne Kommissions Virksomhed, skønt det var blevet den paalagt at fremskynde Udførelsen af sit Hverv, og under Henvisning hertil fremsætter Algreen-Ussing sit »Andragende«, der er holdt i ganske samme Aand og Tone som hans store Angreb paa Statens Finansstyrelse. Han ven-der sig voldsomt mod den store Ødselhed, Uorden og Under-balance, hvorom han finder Vidnesbyrd i alt, hvad der fore-ligger om det københavnske Fattigvæsens Stilling; han ud-

¹⁾ Pr. C. 131 b.

²⁾ Forelæggelse og indledende Behandling Pr. A. 25—27 b, foreløbig Be-handling Pr. B. 60 b—65 b, endelig Behandling Pr. B. 90—92, 115 b; jfr. Std. Sp. 385—436.

nytter Tal og Kendsgerninger paa en saadan Maade, at det grellest mulige Lys kan falde over de Misbrug, han ønsker at paa-vise, svarende til de Krav, han har formuleret om »Offentlighed og Orden« i Statens Husholdning, foreslaar han, at det københavnske Fattigvæsens Status maa blive fuldstændig offentlig oplyst, at der maa blive lagt en Plan for Tilbagebetaling af dets Gæld, at Borgerrepræsentanterne maa faa Lejhed til at revidere dets Regnskab. En Komité — Mynster, Bang, Hammerich — holder sin Betænkning om Sagen¹⁾ i mere af-dæmpede Ord, men dens Indstilling gaar ud paa, at man bør andrage Kongen om at faa det københavnske Fattigvæsen hurtigst muligt nyordnet og ligeledes om aarlige Regnskabsaf-læggelser og om, at det ved Udarbejdelsen af den nye Kommunal-ordning for Hovedstaden maa tages under Overvejelse, hvorledes Magistrat og Repræsentanter kan træde i Forbindelse med Fattigvæsenets Bestyrelse og dettes Regnskabsvæsen og Revision ordnes paa bedste Maade. Under Sagens Diskussion i Forsamlingen (26. Nov. og 1. Dec.) forelagde desuden Hamme-rich, som selv hørende til Københavns »32 Mænd«, nogle sær-lige Bemærkninger om, at Reformens Udsættelse ikke faldt disse til Last, og at man fra Hovedstadens Side gerne vilde have Stændernes Hjælp i denne Sag²⁾. Med 65 St. mod 1 ved-toges Komitéens Indstilling, med 40 St. mod 26 et af L. N. Hvidt stillet Forslag om bl. a. Fastsættelse af en bestemt Tids-frist for Reformens Gennemførelse — og i Overensstemmelse hermed formedes et Andragende fra Forsamlingen til Kon-gen³⁾. I nogen Grad var dette Andragende at tolke som et Mis-tillidsvotum til Kancellibestyrelsens Langsomhed i den om-handlede Sag, og L. N. Hvidts Forslag havde givet Ørsted An-ledning til at forsvare det Kollegium, han selv tilhorte: der var, fremhævede han, ikke faa Medlemmer, der hver for sig maatte gennemgaa Sagen og vanskeligt kunde faa den dertil fornødne Tid, af hvilken Grund det ikke var saa særdeles paa-faldende, at en Sag som denne endnu ikke var blevet afgjort⁴⁾. Der kunde vel næppe føres et Forsvar for Kancellikollegiet,

1) Std. Sp. 414—28.

2) Std. Sp. 426—28, jfr. Pr. B. 61.

3) Std. Sp. 432—36.

4) Pr. B. 91 b.

der i den foreliggende Anledning var bedre praktisk begrundet, og samtidig kunde ingen Betragtning mere have blottet den afgørende Svagthed ved selve Kollegiestyrelsens Princip.

Man vilde gerne fra Stænderforsamlingens Side hjælpe Byernes Befolkning baade til et mere selvstændigt Kommunalvæsen og til en Lettelse i de offentlige Byrder. Hvor det gjaldt direkte Foranstaltninger til Fremme og Understøttelse af Byernes Næringsliv, stod man i nogen Grad bundet af de liberalistiske Tanker. Som Toldovsforhandlingerne viser, var det dog langtfra udelukket, at man i foreliggende Tilfælde kunde lade sig bevæge til at skyde det praktiske Hensyn frem for Principperne. Det samme skulde lægge sig for Dagen, da der fra flere Sider — med Forudsætning i den gældende Ordning, hvorefter der betaltes ulige Afgifter (Konsumtioner) af Brændevinsdriften i henholdsvis Hovedstaden, i Købstæderne og paa Landet — rejstes Spørgsmaal om Foranstaltninger til Værn for *Byernes Brændevinsindustri*¹⁾.

Fra Københavns Brændevinsbrænderlav var gennem Brygger *Bjerre* indkommet en Klage over den forholdsvis lave Bebyrdelse af Brænderiejerne paa Landet — en Klage, der indlededes med en Forsikring om, at Klagerne henvendte sig til Stænderforsamlingen »med den højeste Tillid til de ærede Herrer Deputeredes Velvilje for at fremme gavnlig Virksomhed til Held for hver Borgerklasse, og med sikkert Haab om deres kraftige og indsigtsfulde Medvirkning til, at enhver Stand saa nær som muligt i lige Grad delagtiggores i at bære de Byrder og udrede de Afgifter, som til Stadens Fornødenheder udfordres, uden at den ene Borger og Undersaat besværes eller begunstiges mere end den anden i lige Stilling«. Brændevinsbrænderlavet bad om Paaligning af den samme Konsumtionsafgift for alle Brændevinsbrænderier i Hovedstaden, Købstæderne og paa Landet, og i Tilslutning hertil stillede *Bjerre* Forslag til et Andragende fra Forsamlingerne²⁾.

Stenfjeldt mødte med en Klage fra Helsingørs Borgerrepræsentation om den Fare, der skulde true Købstæderne gennem

¹⁾ Pr. B. 11, 32 b, 56—58, 59, Pr. E. 31—33, 169 b—172 b, Pr. E. 183 b—188 b; Std. Sp. 2281—2380.

²⁾ Std. Sp. 2281—95.

en Forordning af 19. August 1835, hvorved det paa visse Betingelser var gjort lettere at faa oprettet Brænderier paa Landet; han foreslog en Petition om, at denne Forordning kun maatte anvendes overfor de Provinser og Egne, hvis Kaar maatte kunne anses at gøre dette tilraadeligt, d. v. s.: kun i Jylland, hvor der brændes meget Brændevin i Smug og meget desuden indsmugles¹⁾).

Rye stillede endelig et Forslag²⁾, hvori han kraftigt fremhævede Brændevinsproduktionens Betydning for Statskassen og fastslog, at man her forlængst fra Statens Side var kommet ind paa at lade det finansielle Hensyn have Overvægt over det moralske. I sin lange og omstændelige Udvikling glemmer han dog ikke at paapege det for Moralitet og Sædelighed farlige ved Brændevinsbrænding paa Landet. Hans Hovedtanke er, at Købstæderne har en gammel Eneret til at brænde Brændevin, en Ret, der meget vel kan sidestilles med Godsejernes Ret til at kræve Hoveri, og som man derfor ikke ved et Magtsprog kan berøve dem (unægtelig hunder økonomisk Liberalisme ikke dybt i denne Prokurator fra Næstved). Det maa derfor kræves, at der ikke gives Bevilling til Oprettelse af Landbrænderier i Østifterne, subsidiært Paalæggelse af lige Afgifter for Købstads- og Landbrænderier.

Til Behandling af disse Forslag nedsattes en Komité, bestaaende af Stenfeldt, Bjerre, K. Sidenius, Holstein og Lerche — tre Bymænd og to Godsejere. Under Fremhævelse i Betænkningen af Hensynet til næringsdrivende Borgere, hvis Ødelæggelse vil være til Skade for Staten, stiller denne Komité Forslag om, at der ikke skal gives Bevilling til Oprettelse af flere nye Brænderier i Østifterne, og om, at der paalægges Landbrænderier Afgifter i samme Højde som for Købstadsbrænderier; Bjerre kræver tillige, at Kobenhavns Brænderier for Fremtiden ikke beskattes højere end Købstadsbrænderier. Mellem Komitéens Præmisser finder vi denne ikke meget »liberale« Betragtning³⁾: »Hvad angaar den til Fordel for Landbrænderne paaberaabte naturlige Frihed til at gøre sig sine Produkter saa nyttige, som man bedst ved, da maa denne ofte

1) Std. Sp. 2295—97.

2) Std. Sp. 2297—2330.

3) Std. Sp. 2337.

vige for den nødvendige borgerlige Orden. En vis Begrænsning af Næringsvejene i Staten kan ej undgaas, og det anførte Princip's Anvendelse for at begrunde Landmandens formentlige Ret til at brænde kan ej bestaa med det System, der hos os ligger til Grund for Adskillelsen mellem Købstaden og Landet med Hensyn til Næringsvejene, hvorefter Landmandens egentlige Sysse er at fremelske og indsamle Naturprodukter og Købstadsmandens at forarbejde og forædle disse, uden at dog en aldeles skarp Grænse mellem begge Virksomheder kan eller bør fastsættes«.

Ved Forsamlingens Drøftelse af denne Sag (13., 23. og 25. Febr.) fandt Købstadsrepræsentanternes Iver for at hævde de gamle Privilegier en vis Støtte hos Landborepræsentanter, der var betænkelige ved at give denne Form for Industri alt for fri Bane ude i Sognene; baade en fynsk Adelsmand — Juel — og en fynsk Bondemand — Jørgen Mathiesen — ytrede sig om den Fare for Ædrueligheden, der kunde følge hermed¹⁾. Det vedtoges med 43 St. mod 17, at der for Tiden ikke burde meddeles Bevillinger til flere Landbrænderier indenfor det Omraade, Forsamlingen repræsenterede, med 47 mod 13, at Afgiften af Landbrænderier burde erholde en passende Forhøjelse. Disse to Punkter var de vigtigste i den Petition²⁾, der som Udtryk for Forsamlingens Opfattelse udarbejdedes af Komitéens Ordfører, Stenfeldt, og i hvis Præmisser optoges den citerede Passus fra Komitébetænkningen angaaende det nødvendige i »en vis Begrænsning af Næringsvejene i Staten«.

Der var trods denne særlige Hensyntagen til Brændevinsdriften ikke Flertal for at faa Næringsdriften i al Almindelighed stærkere reguleret, end den var ifølge Lovgivningens Forskrifter og Administrationens Praksis. Da Voigt i Anledning af en Henvendelse fra en Del af Svendborgs og Faaborgs Indbyggere androg om en Revision af Anordningerne om Næringsbrugerne paa Landet med Hensyn til den Skade, disse Næringsbrug gjorde Købstæderne, var der 33 St. mod, kun 26 for, at dette Andragende skulde underkastes Komitébehand-

¹⁾ Pr. E. 33 og 185 b.

²⁾ Std. Sp. 2370—80.

ling¹⁾). L. N. Hvidt havde under Diskussionen herom erklæret, at hvis Forslaget kun var gaaet ud paa et nøjere Tilsyn med Overholdelsen af bestaaende Love, vilde han have understøttet det; men han kunde ikke gaa med til en Revision af den paa-gældende Lovgivning, da han ikke ansaa det for bevist, at denne Lovgivning var utilstrækkelig. Bedre end Voigt gik det ikke Stenfeldt, da han, foranlediget ved en Henvendelse fra Helsingørs Repræsentanter, androg om at give Købstadkom-munerne Indseende med Udstedelsen af Bevillinger til at drive Haandværk paa Landet og om forøget Kontrol med, at ingen uberettiget drev borgerlig Næring paa Landet; dette Andra-gende blev afvist med 34 St. mod 23 — skønt Stenfeldt havde forsikret, at det ikke var hans Agt at genvinde for Købstæderne forældede Rettigheder og Monopoler paa Landmændenes Be-kostning, men blot at værne deres tilsikrede Rettigheder²⁾).

Forsamlingens hele Holdning overfor den Slags erhvervs-politiske Krav fra Byerne kunde ikke virke opmuntrende paa deres Talsmænd. Efter Forkastelsen af Voigts Forslag er-klærede K. Sidenius, at han vilde tage to Andragender tilbage, som han ellers havde tænkt at fremlægge, nemlig i lignende Aand fra henholdsvis samtlige Haandværkerlav i Maribo og Skomagerlavet i Nakskov (i hvis Omegn der mentes at være alt for mange Skomagere). Som en særlig energisk Talsmand for Lavsinteresserne stod *Hempel*, der stiller et udførligt For-slag³⁾, hvori han krævede Haandværkerne paa Landet ind-skrænket til visse Fag og et bestemt Antal, nøjagtig Bestem-melse af Grænsen for hver Næringsvej og — efter de lokale Forhold — til Beskyttelse for dansk Arbejde Forbud mod Ind-førsel af fremmede Fabrikata, saa længe de danske Produkter var tilstrækkelige og tilfredsstillende, Tolds Ophævelse eller Nedsættelse, Konsumtionens Afløsning, Nedsættelse af Byg-ningsskat og Bankrente, Indførelse af en fast Norm for Kom-muneafgifterne, Oprettelse af Filialbanker og Laaneinstituter, Ophævelse af Kødtaakster for Slagtere. Forslaget blev anbefalet til Komitébehandling af en Række Købstadsrepræsentanter —

¹⁾ Pr. B. 102 b—104, Std. Sp. 304.

²⁾ Pr. B. 159 b—160 b, Std. Sp. 507—09.

³⁾ Pr. B. 2—6 b, Std. Sp. 136—38; baade de af K. Sidenius fremlagte An-dragender og Hempels Forslag findes i Rigsdagens Stænderarkiv.

deriblandt Frihandelsmanden J. Sidenius; men Mænd som Drewsen og Hovedstadsrepræsentanten Salicath erklærede, at det ikke i den Form, det havde, egnede sig til at blive taget under Behandling; det var, sagde Drewsen, præget »af Lavs- aand og privat Interesse«. Hempel lod sig bevæge af den Kritik, han mødte, til at tage Forslaget tilbage med Undtagelse af Punktet vedrørende Landsbyhaandværkerne; men skønt Kommissarius erklærede, at det vilde være Regeringen kært, om dette Punkt blev taget under Overvejelse i en Komité, besvarede Forsamlingen med 33 St. mod 30 Spørgsmaalet herom benægtende. Drastisk skildrer Drewsen overfor Collin det latterlige ved Hempels Optræden (»Egoismen . . . i den jammerligste Skikkelse«) og Motiveringen af hans Forslag, der kulminerede med en Skildring af en jysk Altertavle, der var en Murersvends Værk og derfor lavet uden Kunstforstand: foran hver af de tolv Apostle og foran Herren selv saa man her anbragt en Kringle og et Glas med dansk Brændevin. Ved dette Punkt kunde Forsamlingen ikke bevare Alvoren: den kom til at le, og selv den kgl. Kommissarius lo, »saa det hoppede i ham«¹⁾.

— Overfor Regeringsudkastet om *Grosserernes Handelsret*²⁾ udtalte Forsamlingen sig med 60 St. mod 4 for Ophævelse af Lavsindretninger indenfor Handelen, saaledes at Talentet kunde faa »Lejlighed til paa en mere passende Maade at udvikle sig«.

5. Landboforholdene.

Til som Komité at behandle det vigtige Udkast angaaende *Retsforholdet mellem Godsejer og Fæstler*³⁾ valgtes Drewsen, Mads Christian Mathiesen, Tutein, Reventlow, Haastrup, Algreen-Ussing og Treschow. Ved Afgivelsen af Betænkningen⁴⁾ stod disse syv delt i et Flertal paa fire og et Mindretal paa tre. De fire, Drewsen, Mads Christian Mathiesen, Haastrup og Algreen-Ussing, erkender det som Hensigten med Udkastet at det

¹⁾ D. M. 6. R. II, S. 248 f.

²⁾ Std. Sp. 176—200.

³⁾ Forelæggelse og indledende Behandling Pr. A. 15—16, foreløbig Behandling Pr. D. 6—27, endelig Behandling Pr. D. 131—42, 149—160 b, Pr. E. 4—15 b, 188 b, Std. Sp. 1905—2168. Jfr. om Udkastet ovenfor S. 337 ff.

⁴⁾ Std. Sp. 1944—2043.

vil fremme Aflosningen af Indfæstning, Naturaltiende og Høveri in natura, men de maa holde paa, at de nye Bestemmelser ikke er nødvendige, fordi Fæsteren dog altid er den mest interesserede i at opfylde sine Pligter til rette Tid: det modsatte »vilde forudsætte, at Fæstebondeklassen var en ved Dovenskab og Laster fordærvet Del af Landbostanden, som derhos saare slet maatte vide at beregne dens egen Fordel, og dette vil næppe nogen paastaa, som kender blot noget til denne agtværdige Del af Bondestanden«¹⁾. Ved at paalægge Fæstebonden flere Baand vil man ikke kunne opnaa andet end at gore hans Stilling »yderst prekær«, og der er to andre Grunde, som efter Komitéflertallets Skon taler mod ny Lovgivning paa dette Omraade, for det forste, at den fuldstændige Oplosning af Fæsteforholdet, som nogle af Komitéens Medlemmer anser for ønskelig, vil blive desto vanskeligere at iværksætte, jo mere man giver det bestaaende Forhold Fasthed ved at foreskrive yderligere Regler til dets Betyggelse, for det andet, »at det nærværende Øjeblik opviser en meget bevæget Tid, hvad netop Retsforholdet imellem Jordrotter og Fæstere angaar«, ganske særlig med Hensyn til Krav, der er rejst om Høveriets Ophevelse. Man bør da undlade »at alarmere Fæstebondeklassen«²⁾.

Komitéens Flertal foreslaar derfor, at Forsamlingen skal udtale sig imod en saadan Lovs Udstedelse eller, hvis den ikke vil det, i hvert Fald kræve bestemte Ændringer, blandt andet at de udvidede Rettigheder kun tilstaaes de Godsejere, der har gennemført de Reforme, som det er Formaalet at fremme, og at den Bestemmelse maa stryges, der vil give Godsejerne Ret til med Mulkter som Tvangsmiddel at kræve en bestemt Driftsplan fulgt af Fæsterne³⁾. Den sidste for hele Udkastets Aand saa karakteristiske Bestemmelse er, finder man⁴⁾, »en betydelig Forværrelse i Fæstebondens juridiske Stilling«: hidtil har det været Godsejeren, der skulde fore Beviset for, at Bonden behandlede Gaardens Jorder ilde; »nu skal derimod Bonden, naar han har overtraadt den ham foreskrevne Driftsplan, fore Beviset for, at denne er uhensigtsmæssig eller dog alt for byr-

¹⁾ Std. Sp. 1950.

²⁾ Std. Sp. 1956 ff.

³⁾ Std. Sp. 2001 ff.

⁴⁾ Std. Sp. 1992 ff.

defuld for ham«. Men peger paa det urimelige i, at een bestemt Driftsplan skal kunne gores gældende for Fæsterens og hans Kones Livstid eller maaske for ca. 50 Aar — i hvilket Tidsrum Agerbrugets Driftsmaade jo kan gennemgaa mange Forandringer (i Virkeligheden betød jo Udkastets Tanke paa dette Punkt, at en Godsejer i Trediverne skulde have kunnet binde Driften af Bondergaarde til Regler, hvis Gyldighed godt kunde have kommet til at strække sig ind i Andelsbevægelsens Tidsalder).

Komitéens Mindretal — Tutein, Reventlow, Treschow — finder denne Bestemmelse om Driftsplanen overflødig, fordi det allerede efter de bestaaende Retsregler maa anses for lovligt, at Godsejer og Fæster træffer indbyrdes Aftale paa et saadant Grundlag¹⁾. Iovrigt finder Mindretallet, at Udkastet i det væsentlige stemmer med, hvad der er retfærdigt og gavnligt: »Jorddrotten har Ret til at gøre sig sit Bøndergods saa indbringende, som han bedst ved og kan«; den bestaaende Ordning skaber en Usikkerhed, der eensidigt bliver til Ugunst for Godsejeren, idet Domstolene som Regel lader deres Fortolkning blive til Fordel for Bonden; »unægtelig var det ældre Retsforhold, hvor Fæsteren saa godt som ingen Rettigheder havde, i høj Grad fordærveligt« — imidlertid er man »gaaet fra den ene Yderlighed til den modsatte, men begge er de lige uretfærdige«²⁾. Altsaa: medens Flertallet i sit bondevenlige Standpunkt saa aabenbart ønsker at værne Traditionen fra de store Landboreformer, hilser Mindretallet med Glæde, at Udkastet i nogen Grad vender sig mod denne Tradition.

Debatten om »Retsforholdet« kom til at strække sig over 5 Plenarmøder — 26. og 27. Januar samt om Eftermiddagen 9., 10. og 11. Febr., og de blev overmaade bevægede. »Sagen om Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster foranledigede varme Debatter, der ikke endtes forend mellem 11 og 12 om Natten«, skriver Drewsen³⁾. P. G. Bang⁴⁾ paatog sig herunder at »udtale noget tydeligere, hvad maaske flere tænker«, idet han gav en Karakteristik af de to »Partier«, der stod overfor hinanden: »Alle er enige om, at Fæsteforholdet skulde afløses af et andet,

1) Std. Sp. 2034 f.

2) Std. Sp. 2009, 2012, 2016.

3) D. M. 6. R. II, S. 268.

4) Pr. D. 19.

men er de enige i, hvilke Forhold der skal træde i Stedet for Fæsteforholdet? Visseligen ikke. — Fra den ene Side ønskes, at det nye Forhold skulde gaa ud paa, at Godsejerne frit maa kunne raade over Bondejorderne, sammenlægge og adskille, udleje dem paa kort eller lang Tid, med eller uden Besætning. I denne Frihed søges den vigtigste Betingelse for Agerdyrkningens Fremgang og Danmarks Velstand. . . . Det modsatte Parti, som ogsaa vil, at Fæsteforholdet skal afløses af et andet, tænker sig, at Fæstegodset skal blive til Selvejer- eller Arvefæstegods«. Udtalelsen viser paa interessant Maade, hvorledes kyndige Øjne straks kunde se det politiske Kærnepunkt og Perspektiv i en Konflikt, der vanskeligt lod sig forklare ud fra en blot »saglig« Betragtning af de foreliggende Paragraffer, der næppe i sig selv vilde have kunnet fremkalde en saa voldsom Storm. For sit eget Vedkommende havde Bang fundet et Mellemstandpunkt med Hensyntagen til begge Sider: »Den danske Bonde har en gennem Aarhundreder grundet Ret til, at Bøndergaardene skal gives i Livsfæste«; men uretfærdigt vil det være at tvinge Godsejerne til Bortsalg af Fæstegodset efter en Taksation af Gaardens nuværende Værdi; frivilligt kan Godsejerne ikke gøre det, for Fæstegodset er bragt saa vidt i Udvikling, at Besidderen kan give et passende Vederlag for Ejendomsretten, og derfor bør Udkastet, som vil kunne tjene hertil, blive Lov.

Algreen-Ussing var Komitéens Ordfører; han fremholdt energisk, at det ikke skulde være Vejen til at skabe større Fasthed i Fæsteforholdet, at man gjorde Fæsterens Stilling mere løs og *prekær* og lod Bestemmelser som dem i dette Udkast danne Udgangspunktet for den Hovedforandring, der kunde tiltrænges¹⁾. *Drewsen* udviklede særlig, hvor meget lettere det vilde blive at faa en Bonde sat fra Gaarden ved Hjælp af hele det paatænkte Mulkteringssystem²⁾. Han har været virkelig oprørt og skriver til *Collin*, at han i denne Lov ikke kan »se andet end Fæsterklassen med bundne Arme og Ben overleverede det naadige Herskab, og det er at være i en slem Tilstand, naar dette naadige Herskab bliver unaadigt«³⁾.

1) Pr. D. 24 b.

2) Pr. D. 22 b.

3) D. M. 6. R. II, S. 270.

Ved Algreen-Ussings og Drewsens Side stillede sig flere, men selv en enkelt Repræsentant for de mindre Landejendomsbesiddere, Proprietær Madsen, optraadte som Talsmand for Udkastet; hans Begrundelse var, at der ikke var Tale om andre Krav til Fæsterne end dem, »den ordentlige, stræbsomme og redelige Bonde« vilde have let ved at opfylde og ikke behøvede at frygte¹⁾. Som en af de ivrigste blandt Godsejerne skildrer Scavenius, hvor svært det nu var at komme en forsømmelig Fæster til Livs paa Grund af alle Fortrædelighederne og Vanskelighederne ved en Proces imod ham; han erklærede rent ud, at den bestaaende Lovgivning satte Præmie for Skodesløshed og Dovenskab, »og Fæstebønder maatte ikke være som andre Mennesker, naar ikke en og anden lod sig forlokke af denne Præmie« — en Paastand, der blev tilbagevist af Algreen-Ussing som en ubeføjet Beskyldning mod den Lovgivning, der var Mindesmærket for Reventlow, Colbjørnsen og saa mange andre Bondevenner, hvis Navne aldrig vil uddø i Danmarks Historie²⁾. Castenskjold og Neergaard talte ogsaa for deres Stands Rettigheder, begge ud fra den Opfattelse, at der fra den anden Side ytrede sig en Tendens til at gaa disse Rettigheder alt for nær. Castenskjold udviklede, at Hoveriet nødvendigvis maatte være et privat Kontraktsforhold, som Staten ikke blandede sig i³⁾. Neergaard⁴⁾ dvælede som Scavenius ved de Vanskeligheder, der nu frembød sig for en Godsejer, naar han skulde søge sin Ret overfor en forsømmelig Fæster: Bonden havde fri Sagfører og Proces, og Sagen trak altid saa længe ud, at der blev Tid til fuldstændig at ødelægge vedkommende Bondegaard; Godsejeren var ikke blot den, der havde mest at tabe, men den, der i ethvert Tilfælde *skulde* tabe. Det fremgaar klart af de Udtalelser, der falder, at den overvejende Del at Godsejerne føler sig dybt forurettet ved den gældende Fæstelovgivning.

En ejendommelig Stilling indtog to Godsejere: *Juel* og *Holstein*. De skilte sig ud fra deres Standsfæller og gennem deres Udtalelser lyder Røsten fra en ældre Tid; vi ser for os en

1) Pr. D. 15 b.

2) Pr. D. 7 b—9 b, 24 b—25.

3) Pr. D. 9 b.

4) Pr. D. 139 b ff.

Herremandstype, der i sine Forudsætninger mere tilhører det 18. end det 19. Aarhundrede: den filantropiske Godsejer med Stavnsbaandsløsningens Idealer. Holstein forsvarede ganske vist den tvungne Driftsplan — der da ogsaa var et Led i det patriarkalske Styre paa Holsteinborg Gods —, men udtrykte sin Skuffelse over, at denne Lov ikke vilde slutte sig til den tidligere Lovgivning, der var Landets Hæder¹⁾, og »som efter hans Formening, siden Oeder skrev Bogen om Bondens Frihed og Ejendom, stedse har virket derhen, at Selvejendom og Arvefæste skulde blive almindelig blandt de danske Bønder«. Juel søgte bl. a. ved at fremlægge et Regnskab for en Bondegaard at bevise, at det ikke behøvede at være af Mangel paa Vilje, hvis Bonden ikke betalte, hvad han skyldte; ved den endelige Behandling erklærede han sig for overbevist af den kgl. Kommissarius og andre Retslærde i Salen om det juridisk forsvarlige i Udkastet, men stillede flere Ændringsforslag til Gunst for Fæsteren, bl. a. at Bestemmelsen om Driftsplanen maatte udgaa²⁾. En anden fynsk Godsejer, Langkilde, havde udtalt sig kraftigt imod, at en dygtig Bonde skulde »arbejde med bundne Hænder«³⁾. Kommissarius havde derimod henvist til en af Højesteret i 1817 afgiven Betænkning, hvorefter det maatte antages, at en mellem Godsejer og Fæster aftalt Driftsplan efter de bestaaende Love kunde være forpligtende for den sidste under Straf af Fæstets Forbrydelse, saaledes at det ret beset var at stille Fæsterne sikrere og bedre, naar den nye Lov vilde fastslaa, at Fæsternes Risiko paa dette Punkt aldrig kunde være andet end Mulkter.

Ørsted gjorde overhovedet, hvad han kunde for at berolige Gemytterne⁴⁾. Det er aldeles tydeligt, at han slet ikke forstod, at der kunde rejse sig en saa lidenskabelig Opposition mod en Lov, der var saa omhyggelig forberedt og saa vel ment fra Regeringens Side. Han skønnede ikke som Bang over de dybere Aarsager til den hele Konflikt, men fandt, at den beroede paa en Misforstaaelse. Loven var, erklærede han, bygget paa Hensyntagen ikke blot til den ene af de to Parter, den angik,

1) Pr. D. 23 a—b. — Driftsplanssystemet paa Holsteinborg fremgaar af Godsets Fæsteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland.

2) Pr. D. 16 b—17 b, 150.

3) Pr. D. 158 b.

4) Pr. D. 10—14 b, Pr. E. 4—6.

men til dem begge. Hvad baade Godsejernes og Fæsternes Talsmænd grundigt misforstod, var efter Ørsteds Mening den bestaaende Retsordning: af nogle enkelte Domme, fældet paa overraskende Maade til Gunst for Fæsterne i Sager om Fæstets Forbrydelse, kunde man ikke slutte, enten at Godsejerne aldrig kunde faa deres Ret, eller at Fæsterne under de bestaaende Forhold aldrig kunde risikere at miste deres Fæste. Efter kraftigt at have understreget dette ved den endelige Behandling tilføjede Kommissarius med lidt bitter Betoning, at han ikke havde noget Haab om at overbevise den, der allerede havde sat sig fast i en modsat Mening. Og det var utvivlsomt ogsaa haabløst at ville gøre den juridiske Saglighed gældende overfor de to »Partier«, som i denne Sag stod overfor hinanden, begge gennemglødet af Troen paa, at denne Sag betød noget langt mere afgørende for Fremtiden, end Ørsted var istand til at se. »Vores honnerte Kommissarius«, skriver Drewsen, »er forundret over, at Bønderne med alle Landmænd enstemmigt kaster det fra sig, medens Godsejerne strider for det ved deres tvende Organer, Tutein og Scavenius. Men jeg undrer mig ikke saa meget over, at det modsatte af Ørsteds Mening indtræffer, thi det er jo ej sjældent, at Philosopherne lever udenfor den Verden, hvori de lever«¹⁾.

Provst Birch lyste Velsignelse over Udkastet som »en Gave, Landsfaderen med Retfærdigheds og Kærligheds Krone paa de snehvide Haar, i sit Livs Aften ligesom til en Anmindelse rækker sine Born«²⁾. Mere Indtryk har det gjort, at den ene efter den anden af Forsamlingens Bønder erklærede sig imod det³⁾. »Ingen Bonde«, vidnede Hendrik Larsen, »kan opfylde Lovudkastets Bestemmelser, derfor stemmer jeg ogsaa imod det«⁴⁾. Ved den endelige Behandling kunde da Algreen-Ussing paa denne Baggrund ræsonnere: naar Godsejerne siger, at Loven er et Gode for Bønderne, men disse erklærer, at de ikke ønsker at modtage dette Gode, vil jo Sagen bedst kunne ordnes paa den simple Maade, at Loven ikke udkommer⁵⁾. En saadan Tanke skulde ikke blive fremmed for de følgende Overvejelser inden-

¹⁾ D. M. 6. R. II, S. 269—70.

²⁾ Pr. D. 138 b.

³⁾ Pr. D. 18, 24, 158, 159.

⁴⁾ Pr. D. 16 b.

⁵⁾ Pr. E. 7.

for Regeringen, men den bed ikke paa de i Sagens Afgørelse interesserede Godsejere. Tutein, der jo var Ophavsmanden til det hele, skildrede i sin sidste Tale, hvorledes det havde været hans Maal at rydde de Hindringer af Vejen, som han havde mødt i Kampen for sit Livs store Maal: at udbrede Lykke og Velstand blandt en saa talrig Klasse som Fæsterklassen, og uanset det endelige Udfald af Sagen vilde han altid beholde Bevidstheden om at have arbejdet med en redelig Hensigt¹⁾.

»Da Tutein, der talte sidst og talte godt, sluttede, græd han«, skriver Drewsen, og for Collin udmaler han, hvor særlig bevæget den sidste Forhandling om Sagen forløb: »Aldrig har denne Forsamling staaet i saa skærende Kontrast, med lige mange Stemmer paa begge Sider. Vel blev Debatterne ogsaa denne Gang *aldeles* indenfor Anstændigheds Grænser, men Gemytterne har dog aldrig været saa oprørte som denne Gang, og da Afstemningen begyndte, herskede i Sandhed en Slags Højtidelighed i Salen«²⁾.

Resultatet blev, at Komitéflertallets Forslag om overhovedet at fraraade Forordningens Udstedelse blev forkastet med 37 St. mod 31. Der var lige mange Stemmer — 34 — for og imod, at Udpantningsretten udvidedes til at omfatte Landgilden; 47 mod, 21 for, at Udkastets Bestemmelse om denne Retsudvidelse subsidiært kunde gælde i de Tilfælde, hvor Godsejeren imod en moderat Forhøjelse af Landgilden havde afskaffet Hoveriet for en passende Afgift og ladet Tienden in natura erstatte med et passende Vederlag. Med 44 Stemmer mod 24 vedtoges det, at Udpantningsrettens Udvidelse skulde være betinget af Naturalhoveriets Aflosning. At de ved Synet over en Fæstegaard konstaterede Mangler burde beløbe sig til mindst 20 Rbd. for at kunne medføre Paatale til Fæstets Forbrydelse, blev vedtaget med 50 Ja mod 18 Nej (blandt Nejsigerne noterer Drewsen med en vis Forargelse Sjællands Biskop)³⁾. Med ikke mindre end 62 St. mod 5 forkastedes Bestemmelsen om Driftsplanen, med 42 mod 25, at det skulde være Jorddrot og Fæster tilladt at komme overens om, at den sidstnævnte selv skulde levere Besætning og Inventar eller en Del deraf. Trods alle

¹⁾ Pr. E. 9 b—10.

²⁾ D. M. 6. R. II, S. 274—75.

³⁾ D. M. 6. R. II, S. 276.

Ændringsforslag — og der var flere end de her nævnte — var Forsamlingens Afgørelse en Sejr for Udkastet. Ganske naturlig blev det overdraget Tutein — ikke Algreen-Ussing — at udarbejde Forsamlingens Betænkning¹⁾ i Overensstemmelse med, hvad der var vedtaget. I denne Betænkning siges med Hensyn til Punktet angaaende den tvungne Driftsplan, at man har fundet det tilraadeligt at stryge Bestemmelsen herom, *uagtet* det maa formodes, at Jorddrot og Fæster efter den gældende Lovgivning kan paa retsgyldig Maade aftale en bestemt Driftsplan, som Fæsteren ikke kan fravige uden at forbryde sit Fæste. Trods de modtagne Oplysninger om Generalprokuratorens og selve Højesterets Opfattelse af dette Forhold, som det laa efter den gældende Lovgivning, har Stænderforsamlingen med stort Flertal afvist den Tanke, at man skulde ansøre Fremskridtet indenfor det danske Landbrug ved et System af Tvangs-Mulκτηr.

Det skulde ganske særlig være Formaalet med den nye Forordning om Godsejers og Fæsters indbyrdes Forhold at bane Vej for en Afløsning af Hoveriet. Denne Sag stod aldeles utvivlsomt paa denne Tid som det mest brændende af alle Landbo-problemer. Herom mødte Stænderforsamlingen et overmaade kraftigt Vidnesbyrd gennem en stor Mængde Andragender, der strømmede ind til den ude fra hoverigørende Bønder, som ønsker dens Hjælp til at blive befriet for denne gamle Arbejdsbyrde paa Landets Bondejord. Som et tusindstemmigt Raab lyder det første Krav fra Bondestanden til den nye Folke-representation, at Standen nu endelig maa faa Lov til at faa hele sin Arbejdskraft til egen Raadighed.

Disse *Hoveriandragender*²⁾, med flere eller færre Underskifter og forskellige i Formen, men ikke i Tendensen, beløb sig til et Antal af mere end 100³⁾. De allerfleste af dem er aabenbart ikke skrevet af Bønderne selv, men af mere skrivekyndige Folk. Uden al Tvivl tolker de dog Bøndernes Syn paa Hoveriet. Et

¹⁾ Std. Sp. 2140—68.

²⁾ Findes i Rigsdagens Stænderarkiv. Af en Følgeskrivelse med et af Andragenderne til den Deputerede Haastrup fremgaar det, at denne selv har været virksom for at fremkalde disse og andre Andragender gennem Cirkulærer til Sognefogederne.

³⁾ Jfr. Opregningen af dem Std. Sp. 2186—87.

Andragende fra Karrebæk m. fl. Sogne (Salto Gods) udvikler f. Eks., hvorledes Hoveriet er trykkende paa flere Maader, men især i Høsten: thi »især i ustadigt Vejrlig maa vi ofte se vor egen Sæd at ligge paa Marken for at hjemkøre Forpagterens, naar Ordre derom gives«. Videre fremhæves det, hvorledes Hoveripligten tvinger til at holde flere Folk og flere Heste end ellers nødvendigt, og hvorledes det ikke er muligt for de hoverigørende at dyrke deres Jorder, som de gerne vilde, og saaledes (med et kuriøst Udtryk) at »fremstambe«(!) hen imod det Maal, som Regeringen gør og har gjort saa meget for. Derfor forlanger Mændene fra Karrebæk, der med deres Fædre i en lang Række Aar har forrettet fuldt Hoveri, at Stænderforsamlingen skal hjælpe dem til Fritagelse for dette Hoveri imod en *billig Godtgørelse*.

Det er den her udhævede Formulering, Kravet regelmæssig faar ogsaa i de andre Andragender, uanset fra hvilken Egn de kommer. De hoverigørende Bønder ønsker at komme af med Hoveriet, men ikke for enhver Pris. Aflosningssummen maa ikke blive for stor, men skal ansættes til et moderat Beløb, være »passende« eller »billig«, to Ord, der bestandig kommer igen i disse Andragender. Kun temmelig lidt varierer Udtrykkene; anføres kan til Eksempel, at Rosendahl Gods' Bønder i et Andragende, der ved sin Form røber sig som skrevet af en af deres egne, mener, at den aarlige Afgift, der skal træde i Stedet for Hoveriet, maa bestemmes tydeligt og retfærdigt, saaledes at den kan være taalelig til begge Sider. Bønderne paa Søbyholm og Christiansdal Godser ønsker »en Afgift hensigtsvarende til vor Stand og efter Stændernes indsigtfulde Bestemmelse«. Tydeligt og klart fremtræder det i a. Almindelighed som Meningen med disse Henvendelser, at Stænderforsamlingen skal foranledige en Tvangsindgriben fra det offentlige Side til Fordel for de hoverigørende Fæstere, saaledes at disse kan opnaa Friheden for Hoveri paa lettere Vilkaar end dem, Godsejerne er tilbøjelige til at foreskrive, naar Sagen skal være Genstand for fri Handel mellem dem og Bønderne.

Saaledes vendte Hoveriandragenderne en meget skarp Brod mod Opfattelsen af Fæsteforholdet som et Kontraktforhold, hvor Parterne maatte indrette sig, som de bedst kunde, blot med Iagttagelse af Lovens absolut fastslaaede Forskrifter. En

Protest fra Godsejernes Side kunde ikke udeblive. Paa Forhaand nedlagde Friis fra Gedsergaard (11. Nov.) en Indsigelse overfor Præsidenten mod det Andragende¹), der var indkommet fra hans Gods. Han henviste til, at denne Ansøgning om Fritagelse for Hoveri tidligere var blevet afvist af Rentekammeret, og paaberaabte sig den kgl. Resolution, hvorved det var blevet udtalt, at Sagen ifølge Stænderforordningen ikke egnede sig til at blive ført frem for Stænderne. Friis erklærede ikke at have noget imod, at Forsamlingen drøftede saadanne Midler til Hoveriets Afløsning, hvorved der blev bygget paa »fælles Samtykke« fra Parterne; men han protesterede for det Tilfælde, at der skulde blive gaaet udenfor den Forudsætning, at Overenskomsten maatte være frivillig fra begge Sider. Det stejle Godsejersynspunkt, som her fremsattes, møder vi ogsaa i offentlige Drøftelser, som Hoverisagen netop paa denne Tid er blevet gjort til Genstand for. En Indsender skriver i »Den vestsjællandske Avis« for 3. Febr. 1835: »Min Trosbenedelse som Herremand og Statsborger er kortelig denne: »Basis for al Statsret, for alle borgerlige Forhold er Æjendomsret« (og derfor maa der protesteres mod Tanken om en Tvangsafløsning).

»Hoverisagen« var paa Forhaand ladet med skarpe Modsætninger. Men med rigtig politisk Instinkt saa *Drewsen*, at Sagen mere end nogen anden rummede et Folkeønske, en uafviselig Opgave for en Landborepræsentant. I Tilknytning til de indkomne Andragender stillede han 28. Oktober et Forslag angaaende *Hoveriets Afløsning*²). Imidlertid indlod han sig aldeles ikke paa den Tanke, at der fra Statsmagtens Side skulde kunne gribes ind i dette Forhold med Forskrifter om en »passende« eller »billig« Erstatning. »Bliv ikke bange, Hr. Etatsraad«, skriver han til Collin, »De skal aldrig høre noget Ord, der sigter til at begaa en Uretfærdighed, fra Deres gamle Vens Læber. Først efter mange, mange Konferencer, først da Gemytterne var blevet roligere, først da fuld Betaling og ingen Tvang mod Godsejerne var mig tilstaaet, erklærede jeg mig

¹) Protesten med Bilag findes blandt Hoveriandragenderne i Rigsdagens Stænderarkiv.

²) Forelæggelse og indledende Behandling Pr. A. 85 a—b og 85 b—87, foreløbig Behandling Pr. E. 16, 22 b—26, 54—71, 113 og Std. Sp. 2169—2243.

villig til at skrive og tale for Sagen; til da viste jeg ethvert Forslag fra mig⁽¹⁾).

Det synes at fremgaa heraf, at Drewsen har været bestormet med forgæves Forsøg paa at faa ham til at stille et betydeligt mere radikalt Forslag end det, der virkelig kom til at foreligge fra hans Haand, og hvori han, som han selv skriver, havde »vejet hvert Ord for ej at støde eller forurolige Godsejerne«. Hvem det er, han har »konfereret« med, siges ikke, men det maa, siden »Konkurrencerne« har været saa mange, snarere have været hans Kolleger af Bondestanden end Folk, der muligvis er rejst til Roskilde for at overbringe Hovbøndernes Adresser.

Drewsen indleder sit med svulmende Veltalenhed affattede Forslag²⁾ med at betone sin vanskelige Stilling overfor begge de Samfundsklasser, om hvis Interesse der er Tale: paa den ene Side mistænkes han for »en pludselig, voldsom og uerstattelig Kuldkastelse af Hoveriet in natura«, paa den anden Side er det Rygte blevet udspreedt, at han hemmeligt er en Ven af Hoveriet; men hvad han ønsker, er kun Retfærdighed, og ingen personlig Interesse omtaager han Blik.

Med kraftige Farver maler han naturligtvis alle de uheldige Sider ved Hoveriet, hvis Oprindelse »skriver sig fra den Tid, da Retten laa i Spydstagen, da den svage for at friste sin usle Tilværelse maatte give sig under den mægtigeres Beskyttelse«, men som nu maa vige for den nye Tingenes Orden, thi Emancipation er den stigende Kulturs Feltraab, og med ustandselig Fart gennembryder Tidens Aand hver Dæmning, der er opført mod Frigivelse³⁾. Han forsømmer ikke at minde Adelsmændene om den Forpligtelse, der paahviler enhver Efterkommer af berømte Slægter: »Mindet om Stamfaderens Daad, selv Lyden af hans Navn maa som et elektrisk Slag gennemfare hans Indre og tænde Menneskekærlighedens Flamme i hans ædle Barm⁴⁾«. Ikke blot Bonden vil staa sig ved at faa afskaffet Hoveriet, der tvinger ham til at forsømme sit eget Arbejde; det bliver en ikke mindre Fordel for Godsejeren at slippe for det Tab, der paa hans Side medføres af denne Ar-

¹⁾ D. M. 6. R. II, S. 244.

²⁾ Std. Sp. 2169—77.

³⁾ Std. Sp. 2170.

⁴⁾ Std. Sp. 2174.

bejdsform, hvis samlede Spild af Værdier for Drewsens livlige Fantasi tegner sig i en anskuelig Sammenligning med Sjællands Længde: »Jeg betvivler ikke, at om den aarlige tabte Sum lagdes Daler ved Daler lig et Sølvbaand hen ad Jorden, vilde dette naa fra Ende til Ende deraf og maaske et godt Stykke ud i Havet«. Hertil kommer saa det for Gaardmændenes Følelse nedværdigende, det for Tjenestefolkenes Moralitet fordærvelige ved Hoveriet, alt det, der ikke bliver bedre af, at der efter Sigende endnu vanker Prygl paa Hovmarken, thi »fra Stok eller Pisk udgik aldrig Moralitet«¹⁾.

Drewsens Forslag munder ud i disse fire Punkter: 1) at man skal bede Kongen om paany — som i Forordningen af 6. Dec. 1799 — at udtale, at han med Velbehag ser Hoveriet afskaffet, og om at give Bønderne paa de kgl. Godser Hoverifrihed, 2) at der skal udnævnes en kgl. Kommission til at kunne mægle, naar enten Godsejeren eller Bønderne ønsker Hoveriets Ophævelse, 3) at kun de Godsejere, der for stedse har ophævet Hoveriet in natura, skal have Fordelen ved den i Udkastet angaaende »Retsforholdet« omhandlede hurtigere Retspleje overfor Fæsterne (et Punkt, der dog faldt bort, efter at Forsamlingen allerede ved Afstemningen om det nævnte Udkast havde udtalt sig herfor), 4) »at det maatte behage hans Majestæt efter sin Visdom forresten at anvende hos Godsejeren ethvert Middel, Allerhøjstsamme maatte finde passende for at fremme denne for Staten, Godsejerne og Bønderne højst vigtige Sag«.

Tendensen i dette Forslag var meget moderat, og der blev ingen Modstand imod dets Behandling i en Komité paa syv Mand: Hans Nielsen, Tutein, Drewsen, Treschow, Holstein, Juel og Haastrup. Til denne Komité henvistes ogsaa, uden at Kommissionen søgte at hindre det, de Adresser, der var indkommet eller senere indkom om Sagen.

Af Komitéens Godsejere stillede *Holstein* sig, endda som Ordfører, Side om Side med dens tre Repræsentanter for de mindre Landejendomsbesiddere: Drewsen, Haastrup og Hans Nielsen. Dette Flertal i Komitéen samledes om en Betænkning²⁾, hvori det udtaltes, at Stænderne paa de indkomne An-

¹⁾ Std. Sp. 2173.

²⁾ Sid. Sp. 2177—89.

dragender om Hoveriets Ophævelse ikke kan svare andet, end hvad Rentekammeret har udtalt i Anledning af Henvendelsen fra Fæstebønderne paa Gedsoergaard¹⁾); her er altsaa udtrykkelig taget Sigte paa at berolige Friis og hans ligesindede Standsfæller. Som det første Indstillingspunkt foreslaar Komitéflertallet: »At Hans Majestæt offentlig vil lade bekendtgøre, at ingen nuværende hoveripligtig Bonde kan vente at blive befriet fra Hoveriet, uden at han erhverver hans Godsherskabs Samtykke til Hoveriets Forandring til en fortsat Afgift; og at dermed forbindes en Gentagelse af de derhen citerede kongelige Ord i Indledningen til Forordningen af 6. Dec. 1799, hvori H. M. udtrykker sit Ønske om Hoveriets fuldkomne Ophævelse« (Ordene lyder: »at H. M. med Velbehag saa Hoveriet afskaffet og ved at give Bønderne paa de kgl. Godser Hoverifrihed mod Erstatning vilde fremkalde et opmuntrende Eksempel«). I det hele var Komitéflertallets Indstilling af samme Aand som Drewsens Forslag. Som et af Midlerne til at opmuntre Godsejerne til Hoveriets Afskaffelse helt eller i det væsentlige tænker man sig, at de som Belønning faar Mulighed for fri Raadighed over henholdsvis hver 15. eller hver 20. af deres Bøndergaarde, ved Lov ønsker man fastslaaet, at en hoverifri Gaard ikke mere maa gøres hoveripligtig: alle fire er enige om, at der bør udnævnes en Kommission for Hoveriets Ophævelse paa Krongodset, og at private Godsejere skal have Ret til at begære denne Kommissions Mægling, naar de forhandler om Sagen med deres Bønder; kun Hans Nielsen foreslaar, at ogsaa hoverigørende Bønder skal have Ret til at begære denne Mægling, noget, de andre altsaa har fundet for farligt.

Et Mindretal i Komitéen, Tutein og Treschow, afgiver et særligt Votum²⁾, hvor det tager Afstand fra Flertallet paa flere Punkter: det var betænkeligt at gøre Foranstaltninger til Ophævelse af Hoveriet paa de kgl. Godser, der jo paa dette Tidspunkt for Storstedelen bestaar i Ejendomme blot midlertidig overtaget af Staten; der tiltrænges ingen Kommission til at mægle mellem Godsejer og Hovbonde; som Belønning for den Godsejer, der afløser Hoveriet ønsker man sig fri Raadighed

¹⁾ Std. Sp. 2187.

²⁾ Std. Sp. 2189—2201.

over $\frac{1}{10}$ eller $\frac{1}{15}$ af Hartkornet i Stedet for over hver 15. eller 20. Gaard, og iøvrigt gøres flere kritiske Bemærkninger til Fler-tallets Forslag. — Den bondevenlige Juel har erklæret sig væ-sentlig enig med Mindretallet, men afgiver dog et Særvotum¹⁾, hvori han ikke betænker sig paa at kalde Hoveriet »en Lev-ning fra hine mørkere Trældomsdage, da Armod, indhyllet i Vankundigheds Kaabe, sukkede under Magtens Vælde²⁾, og udførlig dvæler ved dets Mangler som Arbejdsordning; han stiller ogsaa nogle Forslag, hvis Tendens det er at aabne Gods-ejerne Mulighed for at faa deres Villighed til at afløse Hove-riet belønnet med en endnu stærkere Udvidelse af Omraadet for deres frie Ejendomsret.

Saaledes som Komitéen i sin Helhed havde stillet sig, skulde det synes ret overflodigt, at der under Sagens Drøftelse i Salen (12. og 16. Febr.) fra Godsejernes Side ytrede sig den største Iver for at fremhæve Hoveriet som et privat Forhold, i hvil-ket Statsmagten ikke burde blande sig. Som Castenskjold ud-trykte det: »Frihed var det bedste Middel til Hoveriets Af-skaffelse. Ethvert direkte Middel dertil var et Indgreb i Ejen-domsretten³⁾. Tutein fremhævede, hvad ogsaa Castenskjold var inde paa, at den blandt Bønderne udbredte Tillid til Stæn-dernes Indgriben medfører, at de ikke vilde slutte Kontrakt med Godsejerne; iøvrigt mente Tutein — og her ramte han sikkert nok Sagens praktiske Kernepunkt —, at Opgangen i de økonomiske Forhold vilde blive en Spore til Hoveriets Af-løsning⁴⁾, (men undlod heller ikke i denne Forbindelse at pege paa den Betydning, som den nye Forordning om Retsforhol-det kunde faa). Neergaard fandt Anledning til nogle Betragt-ninger over de sjællandske Bønders Mangel paa Dygtighed⁵⁾, men kaldte herved Falstringen Peder West frem til en sær-deles skarp Ripost.

At Bondestanden staar tilbage, vil Peder West gerne ind-rømme, men »hvis er Skylden«? Bliver Bonden blot mere menneskeligt behandlet, da vil der ogsaa af Bondestanden fremstaa mere duelige og stræbsomme Mennesker. Men som

¹⁾ Std. Sp. 2201—12.

²⁾ Std. Sp. 2202.

³⁾ Pr. E. 23 b.

⁴⁾ Pr. E. 23 b—24.

⁵⁾ Pr. E. 56.

Sognefoged blandt Fæstere kan West vidne, at »det nytter ikke stort at have menneskelig Skabning, naar de mangler disses Rettigheder«; West forstod ikke, »hvorfor der skulde ligge saa stor Vanskelighed i Hoveriets Ophævelse, da Fæstebonden tilbyder billig Erstatning«, og da saa mange Tusinder Stemmer burde kunne »bevæge Godsejeren til at aftage dette for den arme Fæstebonde saa skadelige og trykkende Aæg«, medens det vilde være sorgeligt at skuffe »de mange Tusinder, som har haabet saa meget af Stænderne«¹⁾.

Det er ikke klart, hvor vidtgaaende Krav West ønskede at faa vedtaget. Men sikkert kun med blødende Hjerter har de Deputerede af Bondestanden bøjet sig for den herskende Retsopfattelse i Forsamlingen. Hendrik Larsen og Anders Christensen afsvor udtrykkelig »de direkte Midler«²⁾. Men Niels Nielsen sagde i Lighed med P. West: »Bondens Ønske er, at Hoveriet ophæves mod billig Betaling, og dette Ønske synes dog ikke ubilligt«³⁾. Dette var utvivlsomt det egentlige Bondestandspunkt ikke blot udenfor, men ogsaa indenfor Stænderforsamlingen.

Jørgen Mathiesen talte om, at Stænderne skulde vogte sig for at tabe Bondestandens Tillid, og selv Holstein ytrede en Frygt herfor under Henvisning til, at Købstadshaandværkere, omend uden Grund, havde tabt deres Tillid paa Grund af den Maade, hvorpaa deres Andragender var blevet behandlet⁴⁾.

Stenfeldt erklærede med den for ham ejendommelige Pathos, at Forsamlingen maatte have moralsk Kraft til ikke at tage Hensyn til noget saadant, naar den ikke havde fortjent at tabe Bondestandens Tillid⁵⁾. Stenfeldt vilde overlade Hoveriets Ophævelse til Tiden og Omstændighederne, men fandt dog Komitéens første Indstillingspunkt for skarpt formuleret og foreslog, at Adressen om Hoveriet blev sendt videre til Kongen med en Indstilling om at kundgøre, at de ikke gav Anledning til nogen Foranstaltning fra Regeringens Side.

Med 36 Stemmer mod 32 vedtoges første, med 54 mod 12 anden Passus i Komitéflertallets første Indstillingspunkt, med

1) Pr. E. 57.

2) Pr. E. 24 b.

3) Pr. E. 62 b.

4) Pr. E. 62, 54 b.

5) Pr. E. 63 a—b.

44 Stemmer mod 22 at udtale Ønske om Forbud mod at gøre hoverifri Gaarde hoveripligtige, med 49 mod 17 et Forslag af Algreen-Ussing om at henstille til Kongens Overvejelse, »hvorledes det ved Instruksen af 5. Juni 1795 § 1 tilsigtede Hovedøjemed at forene Jorddrotten og Bønderne om Hoveripenge i Stedet for Hoveri, kunde forberedes ved passende Midler«, med 39 Stemmer mod 27 et ligeledes af Algreen-Ussing foreslaet Andragende om, »at der aarligen skal indhentes Efterretning fra samtlige Godser, hvorvidt gensidige Tilbud om Hoveriets Afløsning for Betaling har fundet Sted fra Godsejernes eller Fæsternes Side, samt hvilke disse Tilbud er«. Af Komitéens Indstilling forkastedes bl. a. med 47 Stemmer mod 19 Forslaget om en Hoverikommission, med 35 mod 31 Tanken om at overlade Godsejerne nogen Del af Bondejorden som Betaling for Hoveriets Ophævelse. Den Petition til Kongen¹⁾, der slutte­lig kunde udarbejdes af Holstein, kom reelt til at betyde, at Forsamlingen frabad sig alle mere direkte og effektive Foranstaltninger fra Statsmagtens Side i denne Sag. For saa vidt Fæstebønderne rundt om i Landet havde ventet, at Stænderne skulde indtage en anden Holdning, blev de skuffet. Forsamlingen havde ikke optraadt paa den Maade »i Reventlows og Colbjørnsens Aand«, som den skulde have gjort efter »Fædrelandet«s store Program for Stænderforhandlingerne²⁾. Sejret havde først og fremmest Respekten for Ejendomsret og private Kontrakter. Som Ordføreren Holstein udtrykte det under Forhandlingerne: man indser paa een Gang, at Hoveriet er skadeligt for baade Godsejer og Bønder, og at det er et Retsforhold, som man bør agte og ikke voldsomt nedbryde³⁾.

En speciel Side af Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster (og for saa vidt ogsaa en speciel Side af Hoveriet, som der var Tale ogsaa om Fæstebondens Pligt til at stille Klappere til Herremandens Jagt) blev berørt, da *J. Sidenius* stillede Forslag angaaende *Revision af den gældende Jagtlovgivning*⁴⁾. Den Forordning, han forlangte erstattet med en ny, var mere

¹⁾ Std. Sp. 2240—43.

²⁾ Jfr. ovenfor S. 327.

³⁾ Pr. E. 54.

⁴⁾ Pr. A. 96 b—99 b, Pr. C. 31 b—34 b, Pr. C. 45 b—51 b, Pr. D. 83 b, Std. Sp. 1163—80.

end 100 Aar gammel, udstedt af Christian VI 18. April 1732. Ikke blot rummede den aldeles forældede Straflebestemmelser, men som Forslagsstilleren med kraftigt udmalende Ord fremhævede: ved sine Regler om Godsejernes Jagtret paa Fæstegodset stillede den Fæsteren værgeløs overfor al den Skade, der kunde forvoldes ved Vildtets Omstrejfen paa hans Mark ligesom ved selve Jagten: »Hoveribonden maa ej alene taale, at hans Sæd ædes og nedtrædes af Dyrene, at hans Frugtræer sondergnaves af Harerne, hans Gæs hides af Ræven, at Rovfuglene tager hans Høns, at Tusinder af Vildgæs æder hans Korn, at Skytten og hans Hest og Hunde nedtræder hans Sæd om Efteraaret; men han maa finde sig i, at hans tro Hund, der Nat og Dag skal vogte hans Gaard og fri hans Bygninger for Rotter, bliver, naar han ej holder den i Lænke, skudt, vel ej altid fordi den skader Vildtbanen, men meget ofte, fordi han ved ej at tage Hatten eller Huen ærbødigt nok af for Jægeren, har paadraget sig dennes Uvilje. Alle disse Tab og Ærgrelser maa Landmanden føle, for at den rigere og mægtigere kan have den Fornøjelse at skyde et Dyr, en Hare eller Ræv, hvilken sidste ofte i Forvejen har bidt hans fattige Fæstebondes Gaaseflok«¹⁾).

Derfor bør man, mener Sidenius, andrage Kongen om nye Bestemmelser, der giver enhver Fæstebonde Ret til at dræbe eller fange alt det Vildt, der tilføjer hans Marker, Haver og Husdyr Skade, »dog at det dræbte blev straks overleveret til Jagtejeren« (saaledes at altsaa dennes Ejendomsret ikke blev krænket), og om Forbud mod Jagt paa Bondens tilsaaede Jorder.

Efter Fremsættelsen af dette Forslag, der fandt Sted 30. Okt., 2 Dage efter Drewsens Hoveri-Andragende, faldt der straks en bitter Bemærkning fra Scavenius: »Det synes, at alle de Rettigheder, en Godsejer har ikke blot ifølge Lovgivningen, men endog efter private Kontrakter skal være udsat for Angreb i nærværende Forsamling, hvilken dog alle troede mere var forsamlet for at beskytte Rettigheder end for at angribe dem«. Castenskjold mente, at »da i Danmark Adgang til Erhverv af Grundejendomme stod aabne for enhver uden

¹⁾ Std. Sp. 1164.

Undtagelse«, trængtes der ikke til nogen nærmere Bestemmelse angaaende de med Ejendomsforholdet følgende Rettigheder¹⁾. Men efter at adskillige og deriblandt flere Godsejere havde talt herfor, vedtoges det med 49 Stemmer mod 6 at behandle Sagen i en Komité, der kom til at bestaa af Drewsen, Reventlow, Scavenius, Hans Christensen, Ahlefeldt. Det skulde dog være betryggende for »Ejendomsretten«, at Komitéens Flertal var Godsejere, og ovenikøbet blev *Scavenius* dens Ordfører.

Komitéen (hvortil naturligvis henvistes det eneste udefra indkomne Andragende om denne Sag) indstiller enstemmigt, at Forsamlingen andrager Kongen om en Revision af Jagtlovgivningen. De tre Godsejere udtaler sig i den Retning, at der bør tilstræbes Harmoni mellem Jagtejerens Ret og Bondens Velfærd og derfor hjemles Erstatning for Vildtskade; Drewsen vil have Regler om, at Kron- og Daavildtet kun maa findes i hegnede Dyrehaver, og om Straf for at prygle Klapperne²⁾. Alene Hans Christensen, der under den indledende Behandling har fortalt, hvorledes han paa Taasinge havde set 53 Daadyr i een Mark³⁾, gaar saa vidt, at han i Lighed med Forslagsstilleren kræver Ret for Bonden til at skyde de Rovdyr og Rovfugle, han antræffer paa sin Mark⁴⁾.

Sagen behandlede i to Plenarmoder (31. Dec. og 6. Jan.). Hendrik Larsen mente, at det vilde fremme Bondestandens Dannelse, om den fik Lov til at bruge Skydevaaben⁵⁾. Langkilde var hverken Jæger eller Jagtelsker, men »Jagtretten er en virkelig Ejendomsret«, og »der er intet, en Nations Repræsentanter bør forsvare som Ejendomsretten«. Langkilde kunde oplyse, at udenlandske Kapitalister efter Sigende var bange for at anbringe deres Penge i danske Ejendomme paa Grund af en formentlig Usikkerhed i Ejendomsretten her i Landet⁶⁾.

Forslagsstilleren fastholdt sit Forslag om Ret for Fæsterne til at dræbe Vildtet, men efter at *Scavenius*⁷⁾ havde erklæret,

1) Pr. A. 97 b.

2) Std. Sp. 1167 f.

3) Pr. A. 99.

4) Std. Sp. 1168.

5) Pr. C. 48.

6) Pr. C. 32.

7) Pr. C. 49.

at dette vilde føre til Vildtets Ødelæggelse og Jagtens Tilintetgørelse, blev det forkastet med 64 St. mod 1. Enstemmigt vedtoges, hvad Komitéen enstemmigt havde foreslået, med 52 mod 13 i det væsentlige Komitéflertallets særlige Indstilling, med 38 mod 27 Drewsens Forslag mod Pryglene; derimod forkastedes med 42 St. mod 23 Drewsens Forslag om, at Kron- og Daavildtet kun maatte holdes i de indhegnede Dyrehaver. Med 39 St. mod 26 vedtoges et Forslag af Algreen-Ussing og Juel om Indskrænkning af Godsejernes Jagtret paa Bondernes Sædemarker til en vis Tid af Aaret, skont Kommissarius¹⁾ havde advaret derimod ud fra den Betragtning, at en saadan særlig Beskyttelse af Fæsterne let kunde lede til den Opfattelse, at der slet ingen Beskyttelse gjaldt for Forpagterens Afgrøde, med 36 mod 29 et Forslag af P. G. Bang om Jagtret for Brugere af kgl. Gods indenfor Vildtbanen. Alle disse vedtagne Forslag optoges dog kun i Præmisserne til den af Scavenius udarbejdede Petition²⁾, der blot kom til at rumme dette ene positive Andragende, hvori der tilvisse ikke laa noget Angreb paa Ejendomsretten: at Kongen vilde lade den bestaaende Jagtlovgivning revidere og forelægge Stændernes Udcast til en ny Ordning. Petitionen fremhæver iøvrigt — hvad Scavenius³⁾ havde understreget under Forhandlingen — at Jagtejerne ikke under den gældende Lovgivning havde Ret til at lade Jordbrugernes Sæd nedtræde under Jagten, og at der i saa Fald tilkom Brugere fuld Skadeserstatning.

Ikke blot Bondestandens Forhold til Herremændene, men dens Stilling paa vigtige Punkter overfor Statssamfundet kom under særdeles livlig Droftelse. *Drewsen*, der interesserede sig saa meget for det private Hoveris Afløsning, rejste ligeledes Spørgsmaal om Afskaffelse af *det offentlige Hoveri*, som hvilede paa den store Landbefolkning.

Først — 16. Okt. — fremlægger han et Forslag om »*Forandring i Henseende til Frirejserne*⁴⁾), et Forslag, hvori han

¹⁾ Pr. C. 50 a—b.

²⁾ Std. Sp. 1175—80.

³⁾ Std. Sp. 1177.

⁴⁾ Pr. A. 31 a—b, Pr. B. 76 b—80, Pr. D. 1—6, Pr. D. 68 b—73 b, Pr. E. 113; Std. Sp. 1393—1429.

kalder disse tvungne Kørsler for det offentlige »en af de tungeste om ikke den tungeste Byrde, der hviler paa det ufri Hartkorn«. Drastisk beskriver han, hvad det er, Bondestanden her maa finde sig i af Kørsler i alle mulige Øjemed, i Anledning af baade gamle og nyopfundne Indretninger. Han regner, at der i hele Danmark køres »aarligt i Frirejser 486.000 Mile, eller vor Klode omtrent 100 Gange rundt«; Frirejserne gør ikke mindst Skade ved at være et *ubestemt* Hoveri, og de medfører store Misbrug og Spild af Bondens Tid og Kraft¹⁾. De militære Rejser er de værste — lige fra Generalen ned til den kasserede Rekrut lyder Ordren: Bonde, spænd for, medens Kørslerne for Vejkorpset er de næstværste²⁾. Han foreslaar da et Andragende om, at baade Militæret og Vejvæsenet fremtidig besørger deres Kørsler ved egne Heste, og om, at Omkostningerne ved alle øvrige Kørsler, med Undtagelse af Sognekørslerne, maa blive udredet af Amtsrepartitionsfondet og saaledes fordelt ligeligt over hele Amtet³⁾.

Det er karakteristisk for Stændernes Stilling til Begrebet »velerhvervede Rettigheder«, »Ejendomsretten« i videste Forstand, at det Spørgsmaal kunde blive gjort til et Hovedpunkt i denne Sag, hvorvidt det privilegerede Hartkorn burde deltage i Udgifterne ved den nye Ordning, naar Frirejserne *in natura* blot havde været krævet af det uprivilegerede Hartkorn.

Til den Komité, det straks uden Modsigelse blev vedtaget at nedsætte om denne Sag, valgtes Tutein, Wegener, Haastrup, Holstein og Jørgen Mathiesen Husemose. I sin Betænkning erkender Komitéen de store og skadelige Ulemper ved Frirejser *in natura*, herunder »den ublide Behandling, som den kørepligtige undertiden er udsat for«, og udtaler Ønsket om en ny Ordning⁴⁾. Angaaende Spørgsmaalet om det berettigede i at kræve højere Skat i denne Anledning af det privilegerede Hartkorn, mener Tutein, Wegener og Holstein i Modsætning til Haastrup og Jørgen Mathiesen, at dette Krav ikke kan stilles⁵⁾.

1) Std. Sp. 1397 f.

2) Std. Sp. 1399 f.

3) Std. Sp. 1404.

4) Std. Sp. 1405.

5) Std. Sp. 1405.

Under Sagens første Behandling i Stændersalen (28. Nov.) drog Haastrup en Sammenligning med Vej-, Skole- og Fattigskatten, som ogsaa paahvilede det privilegerede Hartkorn¹⁾. Algreen-Ussing bestred ved Henvisning til gamle Forordninger direkte, at der tilkom Godsejerne en lovhjemlet Fritagelse for dette offentlige Arbejde²⁾, medens selv Kommissarius lod forstaa, at det vilde være juridisk tvivlsomt og praktisk vanskeligt at gennemføre Fritagelsen i den nye Form³⁾. For at faa større Klarhed over Problemet henviste Forsamlingen med 51 St. mod 10 Sagen til ny Behandling i Komitéen. Flertallet i denne kom her til det Resultat, at Godsejerne kunde være med til at betale for Amtsrejserne, men ikke for »Kongerejserne«, hvortil navnlig Rejserne baade for Militæret og for Vejvæsenet horte⁴⁾; Haastrup og Jørg. Mathiesen fastholdt, at Aflosningen for begge Slags Rejser skulde lignedes paa alt Hartkorn.

Under de følgende Debatter (25. Jan. og 3. Febr.) mente Drewsen, at man skulde være tilfreds med dette Tilbud fra Godsejerne og ikke gaa dem nærmere⁵⁾. Ordføreren, Holstein, gjorde blandt andet opmærksom paa, at der jo ved Køb og Salg var taget Hensyn til Fritagelsen⁶⁾. Ørsted erklærede det nu for det eneste rigtige at følge Komitéens Flertal, bl. a. under Henvisning til Godsejernes store Beredvillighed til at bære deres store Andel af Udgifterne ved Stænderforsamlingerne⁷⁾. Ved den endelige Behandling fastslog Haastrup, at der paa ingen Maade var Tale om at krænke Ejendomsretten, hvad han heller ikke kunde ønske — thi »Ejendomsretten bør være hellig« —, men der maatte »ligge noget dybere til Grund« for Modstanden mod Forslaget, en mere almindelig Modstand mod ligelig Fordeling af Byrder⁸⁾.

Sagen tilspidsede sig aldeles utvivlsomt i et Principspørgsmaal, og den endte med en Sejr for Komitéens Flertal. Mindretallets Forslag om Udgifternes Fordeling paa alt Hartkorn

1) Pr. B. 76 b.

2) Pr. B. 77 b.

3) Pr. B. 78 b.

4) Std. Sp. 1412 f.

5) Pr. D. 4 b—5.

6) Pr. D. 1 b.

7) Pr. D. 2 b.

8) Pr. D. 68 b.

blev forkastet med 44 St. mod 18. Det vedtoges, at Købstæderne burde bidrage med $\frac{1}{6}$ til Afløsningen (som svarende til deres Del af Kørepligten). Forsamlingens Petition¹⁾, der udarbejdedes af Tutein, kom til at munde ud i denne Indstilling: at Kongen vilde lade udarbejde en ny Lov om Frirejser og forelægge denne Lov for Stændernes næste Forsamling.

27. November, Dagen før den første foreløbige Behandling af Frirejserne, havde *Drewsen* fremsat et Forslag om den anden Art af trykkende offentligt Hoveri, nemlig om *en Forandring i Henseende til Arbejdet paa Chausséerne*²⁾. I Forslaget fremhæves netop, at Vejarbejdet er et Hoveri in natura — og »Hoveri, det være sig privat eller offentligt, forrettes i vor Tidsalder med Uvilje«, fordi det er forbundet med Ufrihed og Vilkaarlighed. *Drewsen* ønsker, at Forsamlingen skal andrage om, at i Fremtiden ikke blot Landet, men ogsaa Byerne maa komme til at bidrage baade til Anlæg og Vedligeholdelse af Chausséer, og om, at Vejarbejdet maa blive bortliciteret og Omkostningerne fordelt paa Hartkornet. Det første Punkt strøg han, efter at Kommissarius havde gjort en Bemærkning om, at det, da der allerede forelaa en Pligt for Købstæderne til at deltage i Vejarbejdet, maatte forstaas, som om Købstædernes Bidrag skulde bestemmes efter en anden Maalestok end hidtil.

Ogsaa i denne Sag blev det Hovedspørgsmaalet, hvilke Hensyn der under en Reforms Gennemførelse skulde tages til den bestaaende Fordeling af Byrderne. Den Komité, der blev nedsat — Friis, Madsen, Povelsen, Rosenørn-Lehn, Haastrup med *Povelsen* som Referent, holdt paa, at det privilegerede Hartkorn, eftersom det ikke var forpligtet til Vejarbejde in natura (men blot til et Pengebidrag), da heller ikke kunde blive forpligtet til at deltage i Afløsningen³⁾. Under Sagens Diskussion i Forsamlingen (8. og 12. Febr.) stillede *Algreen-Ussing* et Forslag i modsat Retning og støttedes af *Drewsen* og *Haastrup*, *Peder West*, *Hans Christensen* og *Jørgen Mathiesen Husemose*⁴⁾. *Hendrik Larsen* ønskede Sagen bedømt i Særdeleshed

¹⁾ Std. Sp. 1419—29.

²⁾ Pr. B. 74—76 b, 120, Pr. D. 116—118, Pr. E. 19 b—22 b, Pr. E. 113; Std. Sp. 1441—58.

³⁾ Std. Sp. 1447.

⁴⁾ Pr. D. 116 b—117.

ud fra det Synspunkt, »hvor længe Bonden kunde vedblive at udholde de ham paalagte Byrder«¹⁾. Sikkert talt ud af hans Stands Hjerte var en Protest, som den sidstnævnte tog Anledning til overfor den evige Fremdragelse af Hensynet til det bestaaende: efter hans Formening var Hensigten med Stændernes Forsamling ikke at forklare, hvorledes Loven var, men at rette og lempe Lovens Bestemmelser efter Ret og Billighed, i hvilken Henseende han som Ikke-Jurist gik efter sin Følelse og sunde Menneskeforstand²⁾.

Selv Ikke-Godsejere som Stenfeldt og Madsen holdt paa, at der ikke kunde paalægges det fri Hartkorn nogen ny Afgift til Vejvæsenet³⁾. Algreen-Ussings Forslag forkastedes med 34 St. mod 30. Petitionen til Kongen⁴⁾ gaar blandt andet ud paa, at hele Vejvæsenet samles under Ledelse af det kgl. Ingeniørkorps, og at der »bør gives de ordentligvis arbejdspligtige Valget imellem, om de selv maatte ville udføre Arbejdet, eller om de maatte foretrække, at dette ved Licitation søges udført for deres Regning«. Reformens Gennemførelse skulde altsaa være en frivillig Sag for de paagældende.

En Forbindelse med Spørgsmaalene om det offentlige Hoveri havde to Forslag, der stilledes af henholdsvis en Godsejer og en Gaardmand. C. Neergaard rejste Spørgsmaalet om *det uprivilegerede Hartkorns Forpligtelse til Fourageleverancer in natura*⁵⁾, idet han ganske særlig fremhævede Byrden ved den dermed forbundne tit meget lange og besværlige Transport. Her optraadte altsaa en Godsejer som Talsmand for Afvæltning af en af Bondestandens Naturaliebyrder, og han vandt naturligtvis varm Tilslutning fra flere mindre Landejendomsbesiddere. Enstemmigt vedtog Forsamlingen paa hans Forslag — og efter en Indstilling fra en Komité (Wegener, Holstein, Tutein, Haastrup og Jørgen Mathiesen) — at Licitationer burde lægges til Grund for disse Leverancer — som allerede bestemt tidligere i en ikke overholdt Forordning af 28. Juli 1784.

¹⁾ Pr. D. 117 b.

²⁾ Pr. D. 116 b.

³⁾ Pr. D. 117.

⁴⁾ Std. Sp. 1452—58.

⁵⁾ Pr. B. 9—11, 85—87, 99—101 b, 157 b; Std. Sp. 625—39.

Jørg. Mathiesen Husemose stillede Forslag om Ophævelse af *Bompenge*¹⁾, den Afgift, hvorved de vejfarende maatte yde deres kontante Bidrag til Vejvæsenet (efter det samme Princip, der ligger til Grund for Nutidens Automobilbeskatning). Han pegede paa det uretfærdige ved, at de Landmænd, der havde istandsat Vejene, bagefter skulde betale for at bruge dem, og paa det upraktiske ved denne Form for Skatteopkrævning. Naturligvis ytredes fra flere Sider Betænkelighed overfor den nye direkte Skat, man maatte have i Stedet: en Frygt for, at man ved stadig at stemme for Afløsning af gamle Former for Afgiftsydelse skulde skabe en for stærk direkte Beskatning af Hartkornet. En Komité (Friis, Povel­sen, Rosenørn-Lehn, Madsen, Haastrup) foreslog, at de fleste Bomme burde bortfalde, og at der til Erstatning burde lægges en ny Skat paa Hartkornet, en Skat, der skulde være dobbelt for det privilegerede Hartkorn, svarende til de højere Bompenge, som dette havde betalt. Hertil sluttede Forsamlingens Flertal sig. Med 38 St. mod 28 forkastedes et Ændringsforslag af Haastrup om lige Fordeling af den ny Skat paa alt Hartkorn. I denne Sag virkede altsaa Agtelsen for bestaaende Forhold til Ugunst for det privilegerede Hartkorn.

Interessen for Landboforhold, der er saa stærk og aktiv ogsaa hos flere Byrepræsentanter, er først og fremmest en Interesse for Gaardmandsklassens Kaar. Regeringens Udkast til nærmere Bestemmelser angaaende *Selvejerbønders Testationsfrihed*²⁾ gav ikke Anledning til Ændringsforslag af mere vidtrækkende Betydning; det gik bl. a. ud paa at supplere den gældende Lovgivning med Bestemmelser til Gunst for Selvejerens Ret. Af *Treschow* stilledes et Forslag angaaende *Arvefølgen med Hensyn til Selvejerbøndergaarde*³⁾. Dette Forslag rejser Spørgsmaalet om den nye Fare, der truer Bondegaardsbedriftens Selvstændighed og Velfærd gennem Prioritetsbyrdens

¹⁾ Pr. B. 75 b—76 b; Pr. D. 124—128 b; Pr. E. 26 b—28 b, 172 b; Std. Sp. 1429—40.

²⁾ Pr. A. 4—5; Pr. B. 149 b—153; Pr. C. 21 b—24 b, 75 b; Std. Sp. 769—841.

³⁾ Pr. A. 42—45 b; Pr. B. 145 b—149 b; Pr. C. 16 b—21 a; Std. Sp. 812—43.

Vækst i Kraft af de Arvedelinger, som er en Følge af Selvejets Besiddelsesform. Treschow mener, »at der uden Tvivl har indsneget sig en eller anden Fejl eller Mangel paa Opmærksomhed ved den nye Organisation af Arvefæste og Selvejendom.« Den ved Testationsfriheden givne Adgang til at sikre et enkelt Barn Gaardens Besiddelse bruges kun lidt eller paa en mindre heldig Maade. Følgen bliver, at der gennem bestandige Skifter sker en stadig Sondersplittelse af den Formue, der skulde bære Selvejendommen, og dermed en Lammelse af den Kraft, der udgør Hovedbetingelsen for et godt Agerbrug. Treschow foreslaar, at der andrages om en Ordning, hvorved en Bondegaard altid kan gaa udelt i Arv til en enkelt Arving, der ikke engang maa have nogen Mulighed for at behæfte den for en højere Sum end den, der oprindelig er givet for den. Forsamlingen lod dette Forslag behandle af den samme Komité, der var nedsat for Regeringsudkastet om Testationsfrihed (Bang, Tutein, Salicath, Hastrup, Drewsen, NB. ingen Mænd af selve Bondestanden), og Resultatet af Forhandlingerne blev Vedtagelsen af en Petition, hvori man androg om Udarbejdelse af en Lov, der for det Tilfælde, at der ikke var truffet testamentariske Bestemmelser, bestemte de nærmere Regler, hvorefter en Selvejergaard kunde blive overtaget paa taalelige økonomiske Vilkaar af en enkelt Livsarving eller af den længstlevende Ægtefælle (men Forsamlingen tager Afstand fra Tanken om en lovbestemt Grænse for Prioritetsbehæftelsen).

Husmandsklassen ofrede Forsamlingen ikke en lignende Opmærksomhed som Gaardmændene, den lod sig her bestemme af helt andre Synspunkter. Sognefoged *Fr. Jørgensen* fremlagde i Tilknytning til to Andragender, han havde faaet fra Husmænd i sit Valgdistrikt, Forslag om en nærmere Bestemmelse af *Husmændenes Rettigheder og Pligter*¹⁾; han vil have deres »Pligtarbejde« afløst mod en billig Afgift og kræver desuden deres Indfæstning bestemt til en moderat Størrelse og Livsfæstet gjort tvungent ogsaa for Huse, han henviser baade til Husmændenes Vigtighed for Staten og til, at de ofte falder Fattigvæsenet til Byrde (en Dobbeltthed i Syns-

¹⁾ Pr. B. 65 b—68 b; Std. Sp. 223—24; Forslag og Andragender i Rigsdagens Stænderarkiv.

punktet, der meldte sig naturligt for en Mand af Gaardmandsklassen). For en Komitébehandling af denne Sag talte Haastrup, Holstein, Stenfeldt, Hendrik Larsen, Jørgen Mathiesen Husemose, Rye, Riber og Hans Christensen (de to sidste erklærer at have modtaget Andragender om denne Sag), Hempel, der fremhæver, at Husmændene udgør »en stor og vigtig Klasse«, og endog Tutein, der henviser til, at Forsamlingen har beskæftiget sig med Gaardmændenes Hoveri. Mod en Komitébehandling talte Juel, Reventlow, Langkilde, Madsen, Tillisch, Drewsen — altsaa Mænd af den kopenhavnske Liberalisme, der stillede sig Side om Side med Godsejerne i den Betragtning, at Husmændenes hele Stilling i Samfundet lod en anden Vurdering end den, der maatte gores gældende overfor Gaardmændene, være naturlig overfor dem¹). Den kgl. Kommissarius sluttede sig hertil i en Tale²), hvori han fra raadede en Indgriben i Husmændenes Kontraktforhold som hverken retfærdig eller gavnlig og fastslaar, at deres Pligtarbejde var af en helt anden retslig Karakter end Gaardmændenes Hoveri (iøvrigt gjorde han ogsaa en Bemærkning om den almindelige Erkendelse af, at »Takster« fastsat af Staten let bliver unyttige og skadelige). Med 54 Stemmer mod 14 afviste Forsamlingen denne Tanke om at gøre noget for Husmændene; indirekte havde hermed dens store Flertal godkendt den Politik, der paa dette Omraade siden Landboreformerne havde været fort af Regeringen.

Det Fattigvæsensproblem, der saa naturligt og uhyggeligt meldte sig, naar der paa denne Tid var Tale om Husmandskaar, blev rejst som særlig Sag dels af Staldskriver Rasmussen, dels af Godsejer Langkilde³). Den førstnævnte foreslog, at enhver, der indtraadte i Ægteskab, skulde betale en Afgift til Fattigvæsenet (for derved, om muligt, at forebygge, at Ægteskaber letsindigen skulde indgaas og Fattigvæsenet der-

¹) Drewsen kalder overfor Collin Forslaget »et tosset Forslag fra en Bonde« og fortæller, at det gav Anledning til et Sammenstød — en »Æres-sag« — mellem ham og Tutein, netop fordi denne vilde paastaa, at Forslaget om Hoveriets Ophævelse gik Godsejernes Rettigheder lige saa nær; i sin Protest fik Drewsen Medhold af Ørsted (D. M., S. 251 f.).

²) Pr. B. 67—68.

³) Pr. A. 34 b—36 b (Rasmussens Forslag), B. 70—71 b (Langkildes Forslag); Std. Sp. 58—59 og 250—52.

ved paabyrdes Familiens Forsørgelse). Den sidstnævnte stillede et udførligere Forslag til *Revision og Forandring i Lovgivningen om Fattigvæsenet*. Han vilde blandt andet have alle dem udelukket fra Fattigunderstøttelse, der havde indgaaet Ægteskaber uden Udsigt til at kunne ernære en Familie, ønskede Indskrænkning af Børns Skolegang og Tvangsarbejde for det offentlige af alle fattigunderstøttede. Begge Forslag blev taget tilbage af Forslagsstillerne. Mænd som P. G. Bang og Stenfeldt, og selve den kgl. Kommissarius tog ikke rent principiel Afstand fra en Skat paa Ægteskaber; sidstnævnte fandt særlig en Vanskelighed i Hensynet til Sædeligheden; Stenfeldt mente, at det dog engang vilde blive nødvendigt at sikre Kommunen overfor de Byrder, som de letsindigt indgaaede Ægteskaber paalagde dem¹⁾). Provst Birch kunde under Hensyn til »Samvittighed og Religion« ikke være med til at ophæve Understøttelsespligten overfor »de skyldigt lidende«²⁾). Stenfeldt indvendte mod Langkilde, at han ikke gik dybt nok i Manglerne ved det tvungne Fattigvæsen, der i saa høj Grad hæmmede den private Godgørenhed og fristede til Lediggang³⁾).

Forsamlingens Agtelse for personlig Frihed hindrede den ikke i med 36 St. mod 29 at afvise et af Reventlow stillet Forslag om *Ophævelse af den gældende Forpligtelse for ugifte Bønderkarle til at tage fast Tjeneste*⁴⁾). Drewsen tog det varmt i Forsvar, men baade Godsejere og Gaardmænd mødte med deres Betæneligheder. »Tjenesteklassen er for Tiden temmelig demoraliseret«, mente C. Neergaard, og baade Fr. Jørgensen og P. West talte om de »Uordner«, der let vilde opstaa. Det hjalp ikke, at Jørg. Mathiesen ogsaa i denne Sag fremdrog Erfaringerne fra sin Torvemose, der talte til Gunst for Akkordarbejdet. En vis Jeronimus-Aand har overfor et saadant Spørgsmaal kunnet blive afgørende. Den fremtraadte meget direkte i et Forslag af Thomsen om *Politivæsenets Skærpe*⁵⁾ paa Landet, især med Hensyn til Samlinger ved Gilder, et Forslag, der ikke fandt god Jordbund og blev taget tilbage

¹⁾ Pr. A. 34 b—36.

²⁾ Pr. B. 70 b.

³⁾ Pr. B. 71.

⁴⁾ Pr. B. 120—123; Std. Sp. 337—50.

⁵⁾ Pr. B. 71 b—72; Std. Sp. 252.

af Stilleren med Forbehold af at stille det paany under en kommende Behandling af Kommunallovgivningen.

Der var en aabenbar Interesse for, at der ogsaa maatte gennemføres kommunale Reforme i Landsognene. To Godsejere viste her et Initiativ. Castenskjold havde anmeldt et Forslag om Kommunalvæsenet paa Landet, men tog det tilbage efter Kommissarius' Meddelelse om, at Regeringen var betænkt paa at løse denne Sag¹⁾. *Holstein* stillede et Forslag om *Oprettelse af Amts-Kommuneraad*²⁾, altsaa om at bygge det kommunale Selvstyre op fra oven gennem den Art af Provinsforsamlinger, der aldrig skulde faa nogen fremskudt Plads i det danske Samfunds stærkt centraliserede Forvaltning. En Komité (Birch, Castenskjold, Neergaard, Rosenørn-Lehn, Treschow — altsaa 1 Præst, 3 Godsejere, 1 juridisk Embedsmand, men slet ingen »mindre Landejendomsbesidder«) mente, der af Hensyn til den bebudede Kommunalordning ikke burde andrages om en mindre fuldstændig Ordning, og var ikke mindst betænkelig ved de af *Holstein* skitserede demokratiske Valgretsbestemmelser: at de til Stænderne valgberettigede mindre Grundbesiddere skulde vælge den overvejende Del af Amtsraadets Medlemmer. Efter Afgivelsen af Komitéens Betænkning tog *Holstein* Forslaget tilbage.

Under Landbosagerne maa ogsaa nævnes, at Forsamlingen paa Forslag af Bornholmeren Rasch androg om *Indførelse af ensartet Kornmaal paa Bornholm*, paa Forslag af Provst Birch om Fremskyndelse af Arbejdet med den (allerede 1802 bebudede) *ny Matrikel*, paa Forslag af flere om en bedre Vurderingsmaade ved *Assurancen for Landbygninger*, paa Forslag af Rasch om Nedsættelse i de ved Forordningen (af 9. Juli 1817) om *Markfred* bestemte »Optagelsespenge« for løsgaaende Kreaturer (der ikke mentes at have fremmet Markfreden)³⁾.

11. December oplæste *Hendrik Larsen* et Andragende fra Fæstebønderne paa Baroniet Adellersborg om Ophævelse af de Renter, de havde at svare af de Bekostninger, som i sin Tid var anvendt til Udskiftningen. Her fik Kommissarius Anledning til at gøre en Bemærkning om Grænsen for Stændernes

¹⁾ Pr. A. 42; Std. Sp. 60.

²⁾ Pr. A. 48—49; B. 109 b—110; Std. Sp. 545—66.

³⁾ Std. Sp. 883—92, Sp. 897—906, Sp. 1312—60, Sp. 1592—1628, Sp. 747—63.

Virksomhed: Stænderne kunde, mente han, ikke befatte sig med dette Andragende, der angik et rent privat Mellemværende; aldeles enstemmigt blev det afvist. Anderledes behandlede dog et Andragende, som den samme Deputerede oplæste samme Dag, og hvorved Fæstebonderne paa Aggersvold Gods henvendte sig til Stænderne med Ønske om fast Bestemmelse af Indfæstning og Landgilde; dette Andragende blev det dog muligt for Indbringeren at henvise til Komitéen for Hoverisagen (som naturligvis intet gjorde ud af det). Saa langt kunde Forsamlingen strække sig, hvor der var Tale om et Forslag til en »revolutionær« Indgriben i Ejendomsforhold — men det var heller ikke ret langt.

6. Juridisk Lovgivning.

Til Begrebet »juridisk Lovgivning« i snævrere Forstand kan vel henregnes det Udkast vedrørende *Forbudet mod Eftergørelse af Kunstværker*¹⁾, der var det først forelagte af alle Regeringens Lovudkast. Med 40 St. mod 27 erklærede man sig for Udeladelse af den første Paragraf, hvorefter et Kunstværk ikke skulde kunne eftergøres de første to Aar, efter at det var blevet færdigt; Forsamlingen fandt ikke blot en saadan Bestemmelse overflødig, fordi Kunstneren kunde forhindre Efterligningen, saa længe Værket var i hans Besiddelse, men ogsaa betænkelig, fordi det vilde se ud, som om man gav andre en udtrykkelig Ret til at eftergøre det paa Trods af Ejeren (atter her møder vi den største Respekt for Ejendomsbegrebet).

Ved Sagen angaaende *Diætpenge og Befordringsgodtgørelse for Sættedommere*²⁾ har Forsamlingen faaet Lejlighed til at udtale sig for det Princip, at det skulde paalægges Landets Embedsmænd at udføre ekstraordinært Arbejde for det offentlige uden Betaling, og for alles Adgang til lige billig Retspleje: derfor bør Sættedommerne ikke have anden Godtgørelse end de ordinære Retsgebyrer, og det er det offentlige, der bør besørge deres Befordring. Det laa Forsamlingen paa Sinde, at

1) Pr. A. 4, 54 b—63 b, 71—74 b, 130 b; Std. Sp. 145—72.

2) Pr. A. 4 b, 39—42, 53—54 b; Std. Sp. 81—101.

Borgerne saa vidt muligt skulde værnes mod Vilkaarlighed og unødvendig Haardhed fra Øvrighedens Side. Udkastet angaaende *Jurisdiktionsforholdene*¹⁾ tilsigtede at give Dommerne i en Sag Adgang til at afhøre Personer, der levede udenfor hans Jurisdiktion; men her udtalte Forsamlingen sig mod at lade denne Ret for Embedsmanden omfatte almindelige Politisager. Angaaende Udkastet om *Afsoning af Bøder* udtalte Forsamlingen sig bl. a. imod, at Dagsmulfter skulde være Genstand for Afsoning. Udkastet vedrørende *Udvidelse af det offentliges Udpantningsret*²⁾ til at gælde for alle Kronen tilkommende Afgifter gav Forsamlingen Anledning til bl. a. at henstille, at Restanterne paa Landet blev forskaanet for, som hidtil, at faa deres Navne forkyndt paa Kirkestævne; ganske vist var det under Sagens Drøftelse blevet bemærket, at sligt ikke ansaas for en Skam af Bonden, hvilket imidlertid havde fremkaldt den Betragtning fra anden Side, at en saadan Æresfølelse vilde kunne ventes og ønskes i Fremtiden, selv om den ikke i Øjeblikket fandtes hos alle i Bondestanden. Til Udkastet om, at der i Stedet for Leveringen af det saakaldte »*Dommerkorn*« skulde træde en Forhøjelse af den kontante Ydelse til Birkedommerne fra 2 til 4 Sk. pr. Td. Htk., havde Forsamlingen overhovedet intet andet at bemærke, end at det vilde være heldigt, om overhovedet disse Ydelser in natura kunde blive afløst ogsaa udenfor det i dette Udkast omhandlede Felt³⁾.

Ved Udkastet angaaende *Processens Form i Skovforbrydelsessager*⁴⁾ erklærede Forsamlingen sig bl. a. for at give den overordnede Forst-Embedsmand Myndighed til at nedsætte Bøderne i disse Sager indtil de $\frac{2}{3}$ af det lovbestemte Beløb for saaledes at lokke Forbryderen til Bekendelse, thi — mener man — »det Begreb, som Almuen har om Skovforbrydelsers Utilladelighed er, desværre for Skovfreden, saa svagt, at det næppe nogensinde vil falde en Skovforbryder ind, af egen Drift, at tilstaa sin Brøde for derved at lette sin Samvittighed«.

1) Pr. A. 6 og 7 b, 126 b—128, 157 b—162, Pr. B. 76; Std. Sp. 437—70.

2) Pr. A. 10 b, 82 b—84 b, 110 b—114 b, Pr. B. 6 b; Std. Sp. 209—18.

3) Pr. A. 14 b—15; 36 b—39; 49—53; 91; 91 b—92. Std. Sp. 65—72.

4) Pr. A. 10 b—11, 66 b—69 b, 92—95 b, Pr. B. 76; Std. Sp. 513—44.

Tendensen i Forsamlingen gaar ellers ikke paa nogen særlig fremtrædende Maade i Retning af at ville mildne Straffelovgivningen. Man vil først og fremmest beskytte Samfundet mod Forbryderne. Det laa i Tidens Aand — som den finder Udtryk ikke mindst i A. S. Ørsteds teoretiske og praktiske Indsats paa det strafferetlige Omraade — at tilstræbe en vis Humanitet i Straffemetoderne, men vel at mærke uden at man vilde opgive noget Middel, der kunde anses for egnet til at betrygge Retssikkerheden¹⁾. Man kan vanskelig tænke sig Muligheden af, at nogen af de Stænderdeputerede vilde have opponeret mod Dødsstraffen, der som en Selvfølge var bevaret i en 4. Okt. 1833 udstedt ny Straffelov for Mordforbrydelser, en Lov, der iøvrigt afskaffede visse gammeldags og »barbariske« Led i de hidtil gældende Straffebestemmelser.

Iøvrigt fik Forsamlingen en Lejlighed til at lægge sit Syn paa Dødsstraffen for Dagen, nemlig ved Behandlingen af Udkastet angaaende *Regler for Strandingsstilfælde*²⁾. Af Ændringer vedtoges her bl. a. — med 53 St. mod 11 — den »demokratiske«, at Amtmanden skulde udøve sit Tilsyn her »i Forening med tvende af ham tilkaldte sagkyndige og upartiske Mænd«; derimod forkastedes en Række af Stenfeldt stillede Forslag deriblandt med 40 St. mod 19 det, at der kun skulde bestemmes Fæstningsstraf og ikke, som efter Udkastet, Dødsstraf, for den, der er »saa ugudelig at foretage sig Handlinger, der sigter til at vildlede de sejlende for at faa et Skib til at strande«; thi, skønt — som det hedder i Forsamlingens Betænkning — Forsamlingen »erkender det rigtige i en sparsom Anvendelse af Livsstraffen«, finder man det dog at være i Analogi med hele den øvrige Kriminallovgivning at fastholde denne Strafs Anvendelse for en Forbrydelse, der ved sin Skændighed fortjener den højeste Straf.

Højesteretsadvokat Salicath stiller Forslag om *en ny Straffelov for Tyveri, Hæleri og Medvideri*³⁾, med den Hovedtendens

¹⁾ Jfr. A. S. Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskab III (af C. Goos) S. 297. — Berømt som Udtryk for Ørsteds Opfattelse er hans Afhandling om Dødsstraffens Retfærdighed og Hensigtsmæssighed i Juridisk Tidsskrift XV.

²⁾ Pr. A. 9 b—10 b; Pr. B. 16 b—23 b; 33 b—44 b, 45—50 b, 92; Std. Sp. 569—621.

³⁾ Pr. A. 30—31, Pr. B. 26 b—29, 53 b—55, 109; Std. Sp. 471—504.

at skabe en rimeligere Graduering af Adskillelsen mellem »grove« og »simple« Forbrydelser samt at læmpe Straffene for Gentagelser af Tyveri; Salicath vil fremdeles have indført Straf for »den moralske Aarsag« til Tyverier, men ønsker derimod de haarde Straffe for Hæleri formildet, og Humaniteten tjener han ved at fordre Afskaffelse af Brændemærke og Kagstrygning samt af det pinlige Forhør ved den københavnske Inkvisitionsdomstol; for at bane Vej for den sidste Reform, der jo allerede havde haft sin Plads i Struensees Lovgivning, foreslaar han en udvidet Anvendelse af Indiciebeviset, hvorved det kunde blive overflødigt at prygle Tilstaaelsen ud af forhærdede Delinkventer — og derved peges der paa den ejendommelige retshistoriske Baggrund for den grumme Forhørsmetode.

Komitéen om dette Forslag — Bang, Treschow, Algreen-Ussing — sluttede sig i Princippet til det, men i de følgende Debatter i Salen (17. og 23. Nov.) viste dens enkelte Medlemmer sig ikke lige ivrige for at komme bort fra de gamle Legemsstraffe. Algreen-Ussing udtalte sig bestemt mod at bruge disse Straffe som Tillægsstraf til Fængselsstraffe — saaledes som Tilfældet netop var med Brændemærke og Kagstrygning — og vilde blot have anvendt korporlig Straf for mindre Forbrydelser og navnlig overfor Børn¹⁾. Bang, Komitéens Ordfører, fandt derimod, at Kagstrygning i visse Tilfælde kunde have sin Berettigelse, og mente modsat Salicath, at en forudgaaende Ændring m. H. t. Indiciebeviset maatte være en ligefrem Betingelse for Ophævelsen af Inkquisitionen²⁾. Af andre, der udtalte sig, stillede Holstein sig som Algreen-Ussing³⁾. Stenfeldt var betænkelig ved at lade Brændemærke og Inkquisition falde bort, før andre Straffe var sat i Stedet⁴⁾, Castenskjold holdt for, at korporlige Revselsler kunde være virksommere end Fængselsstraf, og at der, hvis Brændemærket skulde afskaffes, til Kendetegn for undvegne Forbrydere burde indføres en *Talovering*; Hempel udtalte sig i lignende Retning⁵⁾; Jørg. Ma-

1) Pr. B. 27 a—b.

2) Pr. B. 27 b.

3) Pr. B. 27 b.

4) Pr. B. 27 og 28 b.

5) Pr. B. 27 a—b. Drewsen fik ved denne Udtalelse en Lejlighed til at være vittig, idet han under Debatten om Husmandshoveriet kunde ytre, at

thiesen Husemose, den eneste af Bonderne, der tog Ordet, onskede Strenghed mod Tyvene, fordi Tyverierne i den senere Tid var ved at tage Overhaand¹⁾).

Ikke mindre karakteristisk er to Udtalelser, der i denne Sag faldt fra Kommissarius²⁾). A. S. Ørsteds Fortjeneste af den danske Kriminalproces' Udvikling har ganske særlig ligget i hans Bestræbelser for at skaffe Beviset ved Indicier fuld Gyldighed, og principielt kunde altsaa Salicaths Forslag ikke være ham imod. Men dog fandt han det fornødent at advare Forsamlingen mod ubetinget at begære Afskaffelse af Legemsstraffene og Inkvisitionscommissionen; dette kunde navnlig, mente han, baade af dem som det gjaldt om at advare, og dem, det var Maalet at beskytte, blive opfattet som »en særdeles Tendens« til at formilde Straffene for Forbrydelser. Rent saglig set fandt A. S. Ørsted, at Brændemærke godt kunde gaa an som Straf for grove Forbrydelser, naar det blot blev anbragt paa Ryggen eller Skuldrene. I god Overensstemmelse hermed lempede Forsamlingen sine Udtryk i den Petition³⁾), som den vedtog at indgive til Kongen, og som udarbejdedes af Komitéens Ordfører Bang: der udtaltes her Ønske om at faa fremlagt et Udkast til en ny Straffelov for Tyveri, Hæleri, Ran, Røveri, Bedrageri og Falsk og om, »at det derved maatte blive taget under allerhøjeste særdeles Overvejelse, om ej den nærværende Straf af Brændemærke kunde aldeles afskaffes og Straffen af Kagstrygning enten ligeledes bortfalde eller modificeres«, at fremdeles et nyt Lovbud maatte give det almindelige Indiciebevis fuld Gyldighed, endelig at herefter (altsaa vel at mærke: først herefter) »den Tvang, som nu af og til anvendes imod Inkvisiterne i København i Inkvisitionscommissionen, maatte ophøre«. Medens der havde været fuldstændig Enstemmighed om at indgive et Andragende, havde der været 62 St. mod 3 for Ophævelse af Brændemærket, 58 mod 7 for Ophævelse eller Modifikation af Kagstrygningen, 64 mod 1 for, at et Indiciebevis burde træde i Stedet for »den køben-

vise Herremænd behandlede deres Husmænd saa haardt, at de derved brændemærkede — om Forladelse tatoverede — sig selv. D. M. 6. R. II, S. 253.

¹⁾ Pr. B. 27 b.

²⁾ Pr. B. 28 a—b.

³⁾ Std. Sp. 496—504.

havnske Inkquisition¹⁾. Men ubetinget tog den første Stænderforsamling altsaa ikke Afstand fra den tilbageblevne Rest af lovlig Tortur indenfor den danske Retspleje.

Imidlertid bør tilføjes, at Forsamlingen sikkert havde en levende Følelse for det i og for sig oprørende ved at øve Vold mod anklagede, men med nogen Grund kunde mene, at den værste Form for Tortur ikke var den lovmedholdige, som blev brugt af Inkvisitionskommissionen. Det hedder i Petitionen som et Vidnesbyrd baade om Affatternes Tankegang og om daværende Retsforhold: »Faa Dommere nedværdiger sig nu vel til ved Hug og Slag eller anden slig legemlig Vold at bringe Inkvisiten til at bekende, men desuagtet anvendes dog uden Tvivl ofte en mere skjult Tvang, saasom ved Hensættelse i visse frygtede, mørke og fugtige Fængselslokaler eller i det mindste ved en i lang Tid fortsat streng Afsondring i ensomt Fængsel, ved de i hele Dage fortsatte Forhører over en Delinkvent, som man tvinger til at staa, indtil han overvældet af Mathed køber Søvn og Ro for Bekendelsen o. dl. Det er imidlertid klart, at al slig Tvang er uretfærdig og Staten uværdig, og at den er saa meget forkasteligere, naar den, saaledes som de nys nævnte Tvangsmidler, anvendes hemmeligen og uden Kontrol. Langt oftere er vistnok en uskyldig sigtet saaledes i flere Uger holdt i et mørkt, usundt Fængsel, end en uskyldig er underkastet de Slag, som Inkvisitionskommissionen i København, i senere Tid kun sjældent, anvender paa den haardnakkede allerede næsten overbeviste Inkvisit«. Hvor Underdommeren helt afholder sig fra at bruge Tvang, breder der sig imidlertid under den bestaaende Ordning let Sløjhed i Retshaandhævelsen, og derfor maa man finde det saa magtpaaliggende, at det bliver gjort muligt at dømme efter Indicier.

Salicath stillede ogsaa Forslag om *Ophævelse af de lemlæstende Straffe*²⁾, der endnu var gældende ifølge Danske Lov. Ganske vist blev saadanne Straffe ikke mere eksekverede, men dette var, mente *Salicath*, en yderligere Anledning til deres Ophævelse, da Straffelovgivningen ikke burde indeholde Bestemmelser om Straffe, som aldrig blev anvendt. Kommis-

¹⁾ Pr. B. 54 b—55.

²⁾ Pr. B. 69 b—70;; Std. Sp. 248—50.

sarius henviste til, at den nye Straffelov, hvorom der var rejst Ønske, vilde komme til at medføre Afskaffelsen af de omhandlede Bestemmelser undtagen paa et enkelt Punkt, hvor Regeringen vilde være betænkt paa at gennemføre en særlig Reform (Punktet var D. L. 1—13—9 om Afhugning af to Fingre for løgnagtige Vidnesbyrd). Salicath kunde trække sit Forslag tilbage med god Samvittighed; Regeringens Begreber om det tidssvarende m. H. t. Straffelovgivningen havde vist sig at stemme ganske overens med Forsamlingens.

Af Reventlow blev der stillet Forslag om et saa vidtgaende Skridt i Lovgivningen som *Udarbejdelsen af en ny almindelig Lovbog*¹⁾, der til Afløsning af Christian V's Danske Lov kunde samle de nugældende spredte Forskrifter og Bestemmelser og lette Statens Borgere Oversigten over deres Pligter og Rettigheder. En Komité, bestaaende af de tre københavnske Jurister, Algreen-Ussing, Bang og Haagen²⁾, fandt, at der ikke blot kunde siges noget for, at Tiden efter sit Kulturtrin og til Sikring af sin Retstilstand, tiltrængte en ny samlet Lovgivning med Udskillelsen af forældede Bestemmelser, men ogsaa for det modsatte, nemlig at der indenfor Retten gjorde sig gældende en Udvikling og historisk Sammenhæng, der altid maatte forudsætte en Stand af retskyndige og gjorde det frugtesløst at ville føre alle i Retslivet forekommende Spørgsmaal og gældende Bestemmelser ind under en ny Lovbogs almindelige Regler. Kommissarius støttede under Sagens Drøftelse (12. og 20. Januar) den sidste Betragtning³⁾. Forgæves krævede Lensgreverne Reventlow, Holstein og Ahlefeldt, at Folket skulde kunne vejlede sig selv ved Landets Love⁴⁾. Mere nærliggende var et Synspunkt, der var fremhævet af Bang og Haagen i Komitébetænkningen⁵⁾, at man maatte oppebie Resultaterne af det Lovgivningsarbejde, som nu skulde til at finde Sted ved Hjælp af Stænderforsamlingerne. Drewsen udtrykte det saaledes: »Vor Forsamlings Tendens er reformatorisk«⁶⁾, men da kunde det ikke være noget nært Formaal

1) Pr. B. 23 b—26, 26 b, Pr. C. 76—77 b, 132 b—140. Std. Sp. 961—86.

2) Std. Sp. 963—69.

3) Pr. C. 139 a—b.

4) Pr. C. 76 a—b, 132 b, 134 a—b.

5) Std. Sp. 966—68.

6) Pr. C. 137 b.

at samle de bestaaende Love i en Lovbog. Med 49 St. mod 18 forkastedes det, at man skulde andrage om Forberedelse af en ny Civil- og Kriminal-Lovbog.

7. Skole og Kirke.

To af Forsamlingens juridisk uddannede Medlemmer rejste et stort Spørgsmaal angaaende det højere Skolevæsen: *Realundervisningens Fremme*¹⁾. Algreen-Ussing og Stenfeldt stillede hver for sig et Forslag i den Retning, at der ved Siden af de mange Latinskoler maatte blive oprettet nogle Realskoler til Nytte for den Ungdom, der skulde bruge Kundskaber som Grundlag for en praktisk Gerning i Livet.

Algreen-Ussing udfoldede i denne Sag hele sin fyrige Energi og svulmende Veltalenhed. Under Henviſning til Nutidslivets praktiske Krav, skabt ikke mindst ved de foregaaende 50 Aars industrielle Fremskridt og de nye politiske Forhold hævdes i hans Forslag²⁾ paa det kraftigste Nødvendigheden af en virkelig »Skole for Livet«: »Det er ikke en Masse af Aarstal og mythologiske Navne, døde Kongerækker og lærde Undersøgelser om de gamles Boliger og Klædedragt, som gavner os i det virkelige Liv; men det er grundige matematiske, geografiske, naturhistoriske og andre for det praktiske Liv nyttige og uundværlige Kundskaber« Jernbanerne og Dampskibene alene gør en hel Revolution i Læregenstandene nødvendig, thi ved dem er Nationerne rykket hinanden saa meget nærmere³⁾. Der tiltrænges en Undervisning i levende Sprog og Fag som Teknologi, Varekundskab, Handelsgeografi, Statistik og »en kort, men tilstrækkelig Udsigt« over Fædrelandets Statsforfatning og Love⁴⁾. Denne Undervisning vil passe for Folkets Kerne, den dygtige Middelstand, der er bærende for Handel og Industri, og som gennem Stænderforfatningen er kaldet til at danne Modvægt mod Embedsaristokratiet⁵⁾. En Opdragelse vil blive mulig for »alle de blaaøjede Dreng« med store praktiske Talenter, der blot nu ikke kan komme til Ud-

1) Pr. A. 87—89, Pr. B. 141—145 b, 157 b—159 b; Std. Sp. 844—883.

2) Std. Sp. 844—59.

3) Std. Sp. 846.

4) Std. Sp. 851 f.

5) Std. Sp. 849.

vikling. »Arme Ungdom, Du tørster efter at lære, men du bor i en Ørken, hvor intet Kundskabens Væld kan lædske din brændende Tunge. *Skolen mangler*. Arme Fædre. I vilde gerne ofre alt for at skaffe eders Born nyttige Kundskaber, men hvor I vender eders Øjne hen: *Skolen mangler*. Arme Danmark. Du kunde eje en kraftig, dygtig, oplyst Middelstand, udrustet med Kundskaber, nyttige for Livet og frugtbare i deres Anvendelse, men du ejer den ikke, thi *Skolen mangler*¹⁾. Algreen-Ussings Begejstring for Realskoler er saa voldsom, at den synes at have fortrængt enhver Agtelse for Latinen og »den klassiske Dannelse«; men man sporer paa hans Ordvalg, at han selv har siddet paa Latinskolens Bænk og lært Ciceros Taler (der vel i det hele ikke har været uden Indflydelse paa Udviklingen af parlamentarisk Veltalenhed). Ogsaa Stenfeldt henviser i sit Forslag²⁾ til Middelstandens Interesser; da han ikke anser det for Statens Pligt direkte at sørge for Næringsbrugernes højere Dannelse, ønsker han det blot overvejet, om der fra Statens Side kunde bidrages og virkes til højere Realskolars Fremme, særlig gennem en delvis Omdannelse af de bestaaende Latinskoler.

En Komité bestaaende af Mynster, Birch, Hempel, Holstein, Bang, med den førstnævnte som Ordfører, indstiller til Forsamlingen at andrage om, at den i Skoleordningen af 1814 forudsatte Afsondring af særlige »Borgerskoler« i Købstæderne maa fremmes, og at der desuden paa passende Steder i Riget maa, eventuelt i Forbindelse med Nedlæggelse af overflødige Latinskoler, oprettes højere Realskoler eller videnskabelige Anstalter med Undervisning i levende Sprog, Mathematik og Naturvidenskab³⁾. Paa Forhaand havde flere Købstadsrepræsentanter og ogsaa en Bondemand som Hendrik Larsen ytret Sympati for Sagen, der naaede til forelobig og endelig Behandling for Jul (15. og 22. Dec.). Rye fra Næstved erklærede sig mod Nedlæggelse af Vordingborg Latinskole (der laa i hans Valgdistrikt) og var utilbøjelig til at mene, at en Realskole skulde ligge i samme By som en Latinskole, da »Erfa-

1) Std. Sp. 857—58.

2) Std. Sp. 859—64.

3) Std. Sp. 865—66.

ring har vist, at Videnskabelighed undertiden, i Stedet for at befordre selskabeligt Samkvem, leder til videnskabelige Fejder og Forfølgelser¹⁾. Tutein mente, at Udviklingen af en borgerlig Middelstand bedst vilde blive befordret ved Ophævelse af de store Legater til Uddannelse ad den akademiske eller militære Vej²⁾. Schouw har som naturvidenskabelig Professor følt en særlig Interesse for denne Sag, der blev en af dem, hvori han skønt Præsident greb Ordet — navnlig for at betone Nødvendigheden af, at de paatænkte Realskoler blev sat istand til at yde det samme for deres Formaal som de bedste lærde Skoler for den klassiske Undervisning³⁾.

Det vedtoges med 48 St. mod 9, at der burde oprettes Borger-skoler, enstemmigt, at der burde oprettes Realskoler; desuden vedtoges et af Algreen-Ussing stillet, af P. G. Bang⁴⁾ bekæmpet Forslag om, at der burde nedsættes en Kommission til Iværksættelse af den sidstnævnte Foranstaltning. Der indgik da til Kongen en Petition med disse tre Forslag⁵⁾.

Afvisende stillede Forsamlingen sig overfor et Andragende fra »Falsters Bondestand«, indbragt af P. West, nærmest gaaende ud paa at omdanne Landsbyskolerne til en Slags Realskoler. Som dets Underskriver havde en Sognefoged Rasmusen fungeret, men efter Form og Indhold vil man gætte paa en Skolelærer som den virkelige Ophavsmand: der forlanges Hverdagsundervisning en stor Del af Aaret for begge Skolens Klasser, til det Øjemed Udvidelse af Skolelokalerne og Ansættelse af Hjælpelærere, Afskaffelse af indbyrdes Undervisning og Balles Lærebog, Indførelse af Bøger om Fædrelands- og Verdenshistorie, af Bartholins »Filosofi for Ulærde« og »et kort Udtog af de Love og Anordninger, som nærmest angaar vor Stand og Stilling« (Samfundskundskab med andre Ord). Enstemmigt forkastede Forsamlingen at behandle dette Forslag⁶⁾.

Provst Birch stillede et Forslag angaaende *Forbedring af*

1) Pr. B. 143 a—b.

2) Pr. A. 88 b.

3) Pr. B. 141—43.

4) Pr. B. 159.

5) Std. Sp. 874—83.

6) Pr. B. 159 b; Std. Sp. 507. Andragendet findes i Rigsdagens Stænderarkiv.

*Landsbyskolelærernes Kaar*¹⁾ med en Række Bønskrifter fra Skolelærere som Bilag. Utvivlsomt var Kaarene ringe for Datidens Lærere paa Landet (ikke engang det beskedne Niveau, der var fastsat ved Skoleloven af 1814, var overalt gennemført). Birch foreslaar ingen direkte Lonforhøjelse, men visse indirekte Lettelser, som at Kommunerne skal betale Skatten af Skolelodder og i visse Tilfælde overtage den paa Kaldet hvilende Enkepension. En Komité — Mynster, Holstein, Billebrahe, Neergaard og Niels Nielsen med den førstnævnte som Ordfører — stiller sig velvilligt overfor Forslaget, men gaar ikke med til at lade Enkepensioneringen være en særlig Byrde for Kommunerne²⁾. Der viste sig ogsaa her en Ængstelse for at oge de offentlige Byrder. Sagen diskuteredes i Forsamlingen 22. og 23. Januar samt 2. Februar. Komitémedlemmet Neergaard tolkede nok fleres Stemning overfor den nye Lærerstand, naar han udtalte, at der »hos en betydelig Del af denne iøvrig saa agtværdige og for Staten saa vigtige Klasse af Medborgere findes en særdeles Higen efter at leve over deres Stand«³⁾. Som den varmeste og ivrigste Talsmand for Skolelærerne optraadte Hempel, der gentagne Gange havde Ordet for at skildre deres ædle Kald og sorgelige Kaar, sorgelige, ikke mindst fordi de ikke blot maatte taale Fattigdom, men ogsaa Ringeagt (Hempel nævner ogsaa den latterliggende Fremstilling af Degne paa Skuepladsen)⁴⁾. Han foreslog bl. a., at Skolelærerne skulde have fast Pengeløn, og at deres Sønner skulde undtages fra Værnepligten; det første Forslag forkastedes med 61 St. mod 1, det andet, der maatte forekomme lidt for reaktionært, med 59 St. mod 3. Birch fastholdt Forslaget om, at Kommunerne burde betale Enkepensionen (hvor den til Kaldet knyttede Pengeløn ikke var bestemt til højere end 20 Td. Byg efter Kapitelstaksten), og dette Forslag billigedes af Forsamlingen med 34 St. mod 28. Paa Forslag af Holstein vedtoges det, at Kommunerne burde sørge for fri Bolig til Skolelæreren. Som Resultat af Forhandlingerne kan der

1) Forelæggelse og indledende Behandling Pr. B. 125 b—127 b. Foreløbig Behandling Pr. C. 153 b—162 b. Endelig Behandling Pr. D. 55—61 b; 149. Std. Sp. 1185—1220.

2) Std. Sp. 1197—98.

3) Pr. C. 158.

4) Pr. C. 155 b—157, Pr. D. 56 b—58 b.

BISKOP J. P. MYNSTER

i det hele affattes en Petition, hvori der stilles Forslag om visse Forbedringer i Landsbyskolelæreres Kaar, men ikke om nogen gennemgribende Ændring af deres hele Stilling, der var i høj Grad bestemt af Regeringens Hensyntagen til Kommunerne — saaledes som Kommissarius havde fremhævet ved den indledende Drøftelse af Sagen.

Paa Kirkelivets Omraade blev allerede denne Stænderforsamling stillet overfor det store Frihedsproblem indenfor den danske Kirkes Udvikling i det 19. Aarhundrede: *Sognebaandets Løsning*¹⁾). Holstein indbragte et Andragende herom fra den Egn, hvor han selv horte hjemme, og hvor han stod som Beskytteren af det nyvakte religiøse Liv, som Aandsfrønden af de syv grundtvigske Præster, der havde underskrevet Andragendet. »Ved Sognebaandets Løsning«, hedder det i denne Henvendelse til Stænderne, »forstaar vi den Handling, ved hvilken Regeringen giver Folk Frihed til ikke blot at høre Guds Ord forkyndt af hvilken Præst i den danske Statskirke de vil, men ogsaa til at faa Sakramenterne forvaltede og kirkelige Handlinger foretagne af hvilken Præst, de ønsker, og som dertil er villig, ligegyldigt om de bor i hans Sogn eller ikke«. Det fremhæves, hvorledes Præster og Menighed ikke længere er enige om Trossager, og at man ogsaa for Sognepræstens egen Skyld maa ønske en Frihed, hvorved han kan blive skaaet for kirkelige Handlinger ved saadanne Lejligheder, hvor han ikke kan udføre dem med god Samvittighed. — Der blev endvidere til Holstein indsendt to lignende Andragender fra henholdsvis tre Præster paa Lolland og fire paa Fyn. Holstein fandt det i et Forslag, han affattede i Tilknytning til disse Andragender, for farligt at ophæve Sognebaandet ved et Lovbud og ønskede blot Mulighed for visse Dispensationer derfra »i al Stilhed« og under Præstestandens Medvirken. Imidlertid kom Sagen ikke til nogen Behandling, da den først blev forelagt 2. Februar, og netop den Dag vedtog Forsamlingen (med 56 St. mod 5) ikke at tage imod flere private Sager²⁾).

1) Pr. D. 62; Std. Sp. 957.

2) Præsternes Andragender og Holsteins Forslag findes i Rigsdagens Stænderarkiv. De paagældende vestsjællandske Præster (der efter i December at

8. Trykkefrihedssagen. Spørgsmaalet om Stænderforsamlingernes Offentlighed.

Til at behandle Udkastet angaaende *den nærmere Bestemmelse af Trykkefrihedens Grænser*¹⁾ — først forelagt 7. Januar — blev nedsat en Komité bestaaende af Algreen-Ussing, Haagen, Birch, Bang, Holstein. Ret naturligt var førstnævnte Ordfører i denne store, i egentlig Forstand »politiske« Sag. Principielt foreslog Komitéen²⁾ en Udtalelse fra Forsamlingen om, at den, skønt den maatte beklage og misbillige de Misbrug af Pressen, som det forelagte Lovudkast gik ud paa at modarbejde, dog ikke kunde anse det for ønskeligt, at der for Tiden blev givet skærpende Straffebestemmelser for saadanne Misbrug. Subsidiært skulde Forsamlingen bede om, at disse Straffebestemmelser, hvis de endelig blev anset for nødvendige, ikke skulde komme til at gælde med Hensyn til et Skrifts Indhold, naar iøvrigt Skrivemaadens Form havde været tilbørlig og sømmelig. Desuden havde Komitéens Flertal — d. v. s. dens Medlemmer med Undtagelse af Algreen-Ussing — tilføjet den yderligere subsidiære Indstilling, at en saadan Bestemmelse i alle Tilfælde kun maatte blive vendt mod den, der havde ytret sig mod Rigets Konstitution eller monarkisk Regeringsform i Almindelighed i en tvetydig Form af den Art, at han selv maatte skønne, den kunde lede til Misnøje med Rigets Forfatning. Algreen-Ussing indtog det radikale Standpunkt, at selve Indholdet af et Skrift overhovedet aldrig burde belægges med Straf, lige saa lidt naar det handlede om Regeringsformen, som naar det handlede om Regeringen.

I Debatte om denne Sag (18., 22. og 24. Febr. eller lige henimod Samlingens Slutning) viste det sig, at den ikke længere kunde sætte Lidenskaberne i Bevægelse, skønt den kun

have indgivet deres citerede Andragende i Januar giver en nærmere Redegørelse for deres Standpunkt) var C. F. Rønne i Høve, P. A. Fenger i Slotsbjergby, Oldenburg i Sorterup, J. F. Fenger i Lyngø, C. Therkildsen i Sørbymagle, Joh. Hahn i Hyllested, E. Mau i Haarslev (Medlemmer af det berømte sydvestsjællandske »Broderkonvent«). De lollandske var Boisen i Vesterborg, Jespersen i Utterslev, Boisen i Nebbelunde. De fynske Præsters Leder har været H. Agerbeck i Espe, der ved et Brev har hjemkaldt Andragendet, fordi der var Uenighed mellem Underskriverne om et Par Punkter.

¹⁾ Pr. C. 51 b, Pr. E. 87 b—88, 94 b—106, 137—144 b, 177—181, 188 b; Std. Sp. 1629—1712.

²⁾ Std. Sp. 1635 ff.

et Aarstid i Forvejen havde gjort det i saa høj Grad, idet Spændingen og næsten Konflikten var forsvundet, da det først var afgjort, at der ikke pludselig skulde blive slaaet ned paa al Trykkefrihed i Landet ved en brutal og egenmægtig Politiforanstaltning. Stenfeldt udtrykte det i et Indlæg saaledes, at da »den nye Institution blev paabuden, opvæktes et nyt Folkeliv«, der satte Pressen i Bevægelse, og som derfor følte truet ved Aktionen mod »Fædrelandet«s Redaktør; men den foreliggende Lov havde ikke alarmeret Publikum, fordi man vidste, at Kongen, førend Loven udstedtes, vilde høre sine Stænder¹⁾. Iøvrigt ytrede baade særlig begejstrede og særlig moderate Venner af Trykkefriheden sig. Blandt de første var Reventlow, der hyldede Pressen i de mest storartede Vendinger, som den Puls, der tilkendegiver Statens Sundhedstilstand: »ligesom Pulsen i det dyrisk-organiske Liv, lige fra Hjertet til Legemets ydre Dele udtaler Legemets Karskhed, saaledes udtalte Statens aandig-organiske Liv sig gennem Pressen«²⁾. Biskop Mynster talte i en helt anden Tone og erklærede sig for Tilhænger af, at der blev bødet paa den bestaaende Presselovgivnings Mangler, og det mente han bedst vilde ske, naar det lille Ord »kun« blev udeladt i Udkastets første Paragraf, hvorved denne simpelthen kom til at sigte paa den, der skrev noget, som var »skikket til at opirre Gemytterne og at fremkalde Ringeagt« mod Statsforfatningen og Regeringen; efter at Bang havde udviklet, hvor farlig en saadan Bestemmelse vilde blive for Trykkefriheden, trak Mynster dog Forslaget herom tilbage³⁾. Principielt velvillig overfor Regeringens Forsøg paa at komme Pressens mest ubehagelige Kritik og Opposition til Livs stillede sig ogsaa Forsamlingens eneste Redaktør: Hempel. Fra ham lød den konservative og kongetro Pressemands bitre Klage over den Oppositionspresse, der ikke blot slog skaanselsløst ned paa et Regeringsudkast som det foreliggende, men heller ikke sparede dem, der vilde vove at forsvare Regeringen: »Man kan skrive alt, kun ikke rose det bestaaende«, gjorde man det, da var »det ude med Populariteten«, straks kaldtes man »konservativ«, »servil« og hvad mere »der havde faaet Hævd i vore

1) Pr. E. 103 a—b.

2) Pr. E. 138.

3) Pr. E. 105, 138 b—140.

nye politiske Ordbøger¹⁾). Hempel foreslog, at Forsamlingen vel skulde udtale et Ønske om, at der for Tiden ikke gaves skærpede Straffebestemmelser for Misbrug af Pressen, men samtidig skulde den udtrykke den dybeste Indignation over den letsindige og usømmelige Tone, hvormed Regeringens og Statens offentlige Anliggender ikke sjældent omtales i trykte Blade og Skrifter, og bede Kongen udstede en Advarsel om, at han kunde i Fremtiden se sig nødsaget til yderligere Indskrænkning af de lovbestemte Grænser for Trykkefriheden. Forslaget tog han dog atter tilbage, og der var heller ingen Udsigt til dets Vedtagelse²⁾). Den alt overvejende Del af Forsamlingen var stemt for Trykkefrihedens Hævdelse. Med 55 St. mod 9 godkendtes Komitéens principielle Indstilling. Med samme Stemmetal vedtoges en subsidiær Indstilling, udformet af Bang, hvorefter eventuelle nye Straffebestemmelser kun skulde tage Sigte paa en »utilbørlig eller usømmelig« Skrivemaade, med 56 St. mod 9, efter Komitéens Forslag, at der til saadanne Bestemmelser burde være knyttet en Ophævelse af den ubetingede Censurforpligtelse for den, der blot var idømt Bøder ved Presseforseelser. Forsamlingens Betænkning³⁾ henviser i sin Begrundelse for disse Forslag til Pressens Betydning for Vækkelsen af det offentlige Liv, som intet civiliseret Folk i Nutiden kan undvære, og som ogsaa tilkommer det danske Folk i Kraft af dets Troskab og Redelighed.

Kærnen i et andet Spørgsmaal, som blev rejst ved et privat Forslag og i Tilknytning til et Andragende udefra, angik Stænderforsamlingernes egen Stilling til Pressen. Om *fuldstændig Offentlighed for Stænderforsamlingens Forhandlinger*⁴⁾ androges der i en Adresse fra København med 1227 Underskrifter — indgivet af Vinhandler *H. P. Hansen*. Det var den liberale Presses fornemste politiske Krav, der her var kommet til Orde, og ingen kunde betvivle, at det var denne Presse, der først og fremmest vilde benytte sig af en given Adgang for Tilhørere, nemlig ved at sende sine egne Referenter til Forsam-

1) Pr. E. 137.

2) Pr. E. 105 b—106 a.

3) Std. Sp. 1684—1712.

4) Pr. B. 136 b—140 b, 141, Pr. E. 35—47 b, 150—164, 188 b; Std. Sp. 1521—91.

lingerne og saaledes frigøre sig for Afhængigheden af Stændertidende. Der laa dog lige saa utvivlsomt mere end et journalistisk Ønske i dette Krav; det rummer i høj Grad et politisk Princip. Og det var dette Princip, der fik Forsamlingens Præsident til straks i Anledning af denne Sag at stige ned fra Talerstolen og som simpelt Medlem i en Tale at fremhæve dens store Betydning for Almenaandens Oplivelse. Han pegede som Bevis paa, at det fyldige Indhold af Stændertidende havde tjent til at skaffe denne Subskribenter; der var imidlertid ingen Garanti imod, at en kommende Kommissarius vilde bryde den nuværende liberale Fremgangsmaade og forlange Tidenden indskrænket til et blot Sagregister¹⁾. Kommissarius fraraadede, uden at lade sig paavirke af denne Kompliment, i en lang Tale Sagens Behandling²⁾, der dog vedtoges med 56 St. mod 11.

Komitéen kom til at bestaa af Birch, Hansen, Haagen, Rosenørn-Lehn og Holstein med Haagen som Ordfører. Den anerkender i sin Betænkning³⁾, at Kongen »har villet fræde om det kostbare Træ, som han forplantede til Danmarks Have«, men udtrykte samtidig sin Forvisning om, at han, naar Træet har fæstet Rod, selv »vil nedbryde den Mur, som nu omgiver det«. Den peger paa den forædlende Indflydelse, Muligheden for at referere parlamentariske Debatter vil kunne udøve paa Pressen, der aldrig er saa skadelig, som naar den befatter sig med almindelige teoretiske Sætninger og smaalige Personligheder, men som de nævnte Forhandlinger vil kunne give »et højere Sving og en ædlere Retning ved at henlede dens Opmærksomhed paa saadanne Genstande, der er af Interesse for Borsersamfundet og af Vigtighed for Staten«. Den foreslaar, at de indkomne Petitioner om Spørgsmaalet tilstilles Hans Majestæt med Bøn om at overveje Betimeligheden af, at Stænderforhandlingerne allerede nu bliver offentlige, og endvidere om hurtig Offentliggørelse af alle Propositioner, og at man andrager om Bekendtgørelse af de talendes Navne i Stændertidende. Under Sagens Diskussion (15. og 23. Febr.) vidnede en Række Talere om Betydningen af fuld Offentlighed som

¹⁾ Pr. B. 136 b—137.

²⁾ Pr. B. 137—139 b.

³⁾ Std. Sp. 1530—39.

selve Livsprincippet i Stænderinstitutionen og om det ganske ufarlige i dens Indførelse. Hvidt mente, det nu var Tid for Forsamlingen til at udtale sig om noget, der laa højere end den legemlige Æden og Drikken¹⁾. Men Biskop Mynster sagde, at han ikke kunde tillægge Sagen saa stor Betydning, da man jo havde Stændertidende, og han var ogsaa af rent praktiske Grunde imod at aabne Stændersalens Døre²⁾. Hempel fandt Offentlighed stridende mod *Grundlovens Aand* og talte ogsaa ved denne Lejlighed med tydeligt Sigte paa liberale Kaldsfæller om Offentlighedens foregivne Talsmænd, »som ene vil fore Ordet og som ubarmhertig mishandler den, der ikke deler deres Synsmaade, saaledes at mangen en redelig Sandhedsven bortskræmmes og forstummes³⁾. Castenskjold sagde et Ord, der nu er skjult i Stænderprotokollen, fordi det ikke egnede sig til Offentlighed gennem Stændertidende, idet han talte om den Tilstrømning, der kunde blive af »de forhungrede Døgnbladsskribenter« (i Stændertidende omskrevet til »visse Døgnbladsskribenter«⁴⁾).

Algreen-Ussing fandt, at Roskilde Stænderforsamling, sammenlignet med andre lignende Forsamlinger, udmærket kunde være sin Virksomhed bekendt og ikke behøvede at genere sig for et tilstedeværende Publikum⁵⁾, og iøvrigt var det ikke dens Opgave at glimre ved »en Paafuglehale af glimrende Ordfer«. Drewsen mente med Hensyn til de Deputeredes rent personlige Forhold i Sagen, at den, der generede sig overfor fremmede, ikke behøvede af den Aarsag at nedgrave sit Pund, men kunde meddele sine Tanker til en anden, der vilde udtrykke dem⁶⁾. C. Neergaard vedstod aabent, at han ikke altid havde kunnet udtale sig saaledes, som han gerne vilde, og at dette gjorde ham betænkelig ved den Situation, at »Hurtigskriveren var tilstede for at opfange Ordet til Afbenyttelse for Bladskriveren«⁷⁾. Kommissarius mente, der var god Grund til at lægge nogen Vægt paa denne Side af Sagen: »Da nogen Svag-

1) Pr. E. 37.

2) Pr. E. 39 a—b, 155 a—b.

3) Pr. E. 45 b—46, 157 b—158.

4) Pr. E. 43 b, jfr. Std. Sp. 1558.

5) Pr. E. 160 b—161.

6) Pr. E. 37—39.

7) Pr. E. 154.

hed horer til den menneskelige Natur, og da det under den liden Lejlighed, der hidtil har været for Statsborgeren til at træde frem for at forhandle offentlige Anliggender, ikke er at undre over, at man kan føle Savnet af Talegaver«, saa saa Kommissarius ikke, »hvorfor Forsamlingen skulde undse sig ved at tilstaa denne Følelse«¹⁾. — Ikke saa lidt af den naturlige Naivetet hos Begyndere lægges for Dagen i Behandlingen af denne Sag.

Den endte med, at Forsamlingen med 36 St. mod 30 vedtog et af Hvidt stillet Forslag til Andragende om, at Stænderforhandlingerne for Fremtiden maatte blive offentlige; tillige vedtoges paa Forslag af Algreen-Ussing, at Afstemninger dog burde ske inden lukkede Døre, og at Forsamlingen maatte tage Beslutning om, at enkelte Forhandlinger ikke skulde være offentlige. Endelig sluttede Forsamlingen sig til Komitéens Ønske om en ændret Form af Stændertidende. Petitionen til Kongen²⁾ udvikler Nyttens af den ønskede Reform og peger bl. a. paa, at man ikke behøver at frygte de mindre paalidelige Efterretninger, der kan fremkomme i Pressen; thi »det er at haabe, at de forskellige Blade gensidigen vil hæve disse Mangler«³⁾.

9. Forskellige Sager. — Forhandlingernes Præg. — Forhandlingernes Afslutning.

Den Tendens, der havde enstemmig Tilslutning i Forsamlingen, og som atter og atter lagde sig for Dagen i vidt forskellige Spørgsmaal, var *Sparetendensen*: blot ingen nye Udgifter for Statskassen, ingen ny Bebyrdelse af Skatleyderne, men helst Besparelser i størst mulig Udstrækning! For den kgl. Kommissarius har denne Tendens til Tider kunnet synes noget snæversynet og irriterende; det var ham aabenbart en Tilfredsstillelse, at han fik en Lejlighed til at tage Forsamlingen lidt drillende paa dette omme Punkt, da Prokurator Haagen (13. Nov.) indgav *et Forslag om Tallotteriets Op-hævelse*⁴⁾ med kraftig Understregen af det umoralske og util-

¹⁾ Pr. E. 162.

²⁾ Std. Sp. 1582—91.

³⁾ Std. Sp. 1590.

⁴⁾ Pr. B. 8 b—9; Pr. D. 81—82 b, 128 b—131. Std. Sp. 1254—71.

børlige i Opretholdelsen af en saadan Statsinstitution til Fremme af de fordærlige Spillelidenskaber. Haagen vil ikke anerkende, at Hensynet til Statens Indtægter af Lotteriet kan veje op mod det moralske Hensyn. En Komité (Algreen-Ussing, Hempel og Salicath) slutter sig til hans Tanke og foreslaar, at Forsamlingen skal erklære sig villig til at behandle Spørgsmaalet om Dækning af det Tab, Statskassen vil lide og eventuelt ikke kan taale¹⁾. Under den paafølgende Debat mindede Ørsted om det Standpunkt overfor nye Skattepaalæg, som Forsamlingen havde indtaget under Forhandlingerne om Finanssagen, og henstillede, »hvorvidt Forsamlingen imidlertid med Hensyn til den særdeles Vigtighed, som Talotteriets Ophævelse antages at have saavel for Moraliteten som for Vindskibeligheden og Velstanden, maatte finde Anledning til ikke desto mindre at tilraade en paa dette Øjemed rettet Skat«²⁾. Hans Ord var ikke uden Brod, og næppe uden et ironisk Smil har han erfaret Afstemningens Resultat, der kom til at betegne en — omend kun kneben — Sejr for den skatteborgerlige Følelse over den samfundsmoralske Bevidsthed: med 33 St. mod 32 vedtoges det, at der ikke skulde indgives nogen Petition i denne Sag.

Fra Protester mod ny Beskatning maatte Forsamlingen naturligtvis afholde sig, hvor det gjaldt Dækningen af de nye Udgifter, hvormed Stænderforsamlingen selv bebyrdede det offentlige. Den kgl. Proposition gik her ud paa, at Forsamlingen selv skulde udarbejde et Forslag til *Ligningen af de ved Stænderforsamlingen og de forudgaaende Valghandlinger forbundne Omkostninger*³⁾. Forslaget kom til at gaa ud paa, at hver Valgklasse selv afholdt sine egne Valgudgifter (for Købstædernes Vedkommende dog som en direkte kommunal Afgift), og at de Udgifter, der ikke hidrørte fra Valgene, skulde bæres af Københavns Valgklasse med $\frac{12}{100}$, af Købstædernes med $\frac{11}{100}$, af Sædegaardsejernes med $\frac{17}{100}$, af de mindre Landejendomsbesidderes med $\frac{20}{100}$, medens $\frac{3}{100}$ (efter Regeringens Bestemmelse) skulde udredes af Statskassen som den Andel, der svarede til

1) Std. Sp. 1258—66.

2) Pr. D. 130.

3) Pr. A. 20 a—b; Pr. C. 51 b—55, 56 a—b, 133—118; Pr. D. 31. Std. Sp. 1011—35.

Repræsentationen for Island og Færoerne (idet Princippet alt-saa var en Fordeling efter Antallene af Repræsentanter).

Et Forslag, der spillede paa økonomiske Strænge, men havde et andet Motiv, maa nævnes i denne Forbindelse. Drewsen foreslog, at *Diæter* for de Deputerede skulde bortfalde efter denne Valgperiodes Udlob¹⁾); han henviste til, at Forsamlingen saaledes vilde give et Bevis paa sin Uegennyttelighed og forlene sine almindelige Sparekrav med større Vægt. Han fik Tilslutning fra flere Sider, men Forslaget afvistes dog med 34 St. mod 34. Dets virkelige Motiv aabenbarer Drewsen i et Brev til Jonas Collin: han har tilsigtet, at det ikke skulde blive saa let for Bønder og jævne Borgere at modtage Valg; han føler sig sikker paa, at han nok selv bliver genvalgt, men tænker med Rædsel paa, at de øvrige 19 Repræsentanter for de mindre Landejendomsbesiddere skal blive Bønder²⁾). Forslaget sluttede sig for saa vidt til den Opfattelse af det mindre hensigtsmæssige i at vælge almindelige Bønder til Stænderne, som Drewsen allerede havde lagt for Dagen straks efter Valgene. Denne Opfattelse var ikke blevet rokket ved hans Erfaringer paa Stænderforsamlingen, og han er overfor Collin meget bitter paa Algreen-Ussing, der (8. Jan.) havde fremlagt Forslaget i hans eget Sygdomsforfald, men som han mener hemmeligt har modarbejdet det. Sagen blev afgjort ved Kugleafstemning, og det var saaledes ikke godt at vide bagefter, hvem der havde haft moralsk Mod til at ringeagte Formaningens om »at vise sin Patriotisme i Gerning«.

I Pagt med hele sin Omsorg for Borgernes økonomiske Interesser overfor det offentlige var Forsamlingen, naar den paa Forslag af *P. G. Bang* rejste en Sag om *Tilsynet med de offentlige Kasser*³⁾). Den moderate, forsigtige Forslagsstiller kan uden Risiko for Modsigelse betegne de gennem de sidste Aartier stedfundne Kasse-mangler som »en Ulykke for Danmark«; han finder Grundfejlen i, at hele det offentlige Revisionsvæsen er henlagt umiddelbart under de kgl. Kollegier, der ikke kan magte dette Arbejde sammen med deres øvrige Forretninger, og foreslaar Indsættelse af en særlig, Kollegierne underordnet,

1) Pr. C. 56 b—59. Std. Sp. 694—704.

2) D. M. 6. R. 2, S. 258 ff.

3) Pr. A. 28 b—29 b; Pr. B. 80 b—85, 92—96 b; Pr. C. 5 b. Std. Sp. 641—66.

Overøvrighed til at varelage denne Del af Administrationen og iøvrigt en strengere Fremgangsmaade overfor de uærlige Embedsmænd. Kommissarius oplyste, at der allerede for Kancelliet forelaa en Kommissionsbetænkning om, hvad der burde gøres paa dette Omraade¹). Efter Forslag af en Komité (Tillich, Rosenørn-Lehn og Scavenius) vedtog Forsamlingen dog enstemmigt at andrage om Oprettelse af et eget, selvstændigt og ansvarligt Revisionsdepartement, en Tanke, der gik noget videre end Bangs, og hvorom Kommissarius erklærede, at den vistnok fortjente den nøjeste Overvejelse. Enstemmigt vedtoges det at andrage om en Revision af de mod utro Oppebørselsbetjente gældende Straffelove. Let og hurtigt gjorde Forsamlingen sig færdig med denne Sag; den foreløbige Behandling af den fandt Sted 30. November, den endelige 3. December.

Det var naturligvis med de mindre Sager eller i hvert Fald med dem, der mindst gav Anledning til Diskussion og Uenighed, man hurtigst kunde gøre sig færdig. Allerede 30. Oktober færdigbehandlede den Sag, der angik Udvidelsen til Island af visse danske Anordninger; først hen imod Samlingens Slutning blev man færdig med Finanssagen, Toldsagen og den store Landbosag. Til den nævnte islandske Sag havde hverken Komité eller Forsamling fundet noget at bemærke²). En meget velvillig Behandling gav man i det hele Regeringsudkastene vedrørende Færøerne og Island, og den første Stænderforsamling kom derved til at yde sit Bidrag til Stabilisering af det islandske Pengevæsen³) og til Forbedring af Strafferetsforholdene paa Island⁴), ved hvilken sidste Sag Forsamlingen udtaler sig for Afskaffelsen saa vidt muligt af legemlige Straffe og for en bedre Indretning af Fængsler. Med Hensyn til de dansk-vestindiske Øer rejste *F. A. Holstein* en saa betydningsfuld Sag som Spørgsmaalet om Neger-slaveriets Ophævelse⁵), men trak sit Forslag herom tilbage efter en Oplysning fra Kommissarius om, at Regeringen havde indledet forberedende Skridt til nøjere Bestemmelse af Retsforholdet mellem Slaverne og Plantageejerne.

1) Pr. A. 29.

2) Pr. A. 11 a—b, 69 b—70, 95 b—96. Std. Sp. 101—11, 113—16.

3) Pr. A. 16 a—b, 128 b—129, 162 a—b. Std. Sp. 225—40.

4) Pr. A. 31 b—32 b; Pr. C. 2—5, 13 b—16, 31. Std. Sp. 906—55.

5) Pr. A. 24 b—25. Std. Sp. 45—47.

Et af de private Forslag, der kom under Komitébehandling, uden at Resultatet blev nogen Petition til Kongen, var stillet af *Gamst* og gik ud paa Ophævelse af en Plakat, udstedt 23. Okt. 1835 (altsaa efter Stændernes Aabning) og rummende et Forbud mod danske Haandværkssvendes Besøg i Lande og Stæder, hvor Associationer og Forsamlinger af Haandværkssvende taaltes¹). En Komité om denne Sag (*Salicath*, *Gamst*, *Hvidt*) fik overleveret et Andragende fra 1036 københavnske Haandværkssvende i samme Retning, og den anbefaler, at der indgives en Petition. *Algreen-Ussing* fremhævede det politiske Spørgsmaal, der laa i, at Plakaten — skønt den angik Undersaatternes *personlige Rettigheder* — var blevet udstedt uden først at være forelagt Stænderne²), medens Kommissarius hævdede, at der, da det kun drejede sig om en midlertidig Politiforanstaltning, ikke var sket nogen Tilsidesættelse af Stænderne³). Komitéens Ordfører, *Salicath*, udviklede, hvor ringe Sandsynlighed der var for, at danske Undersaatter vilde lade sig smitte af en fremmed politisk Tro, selvom de fik Lov til at færdes frit i andre Lande. Sagen rummede i en særlig Grad Momenter af »Politik« i egentlig Forstand; saa meget mere karakteristisk er det, at Forsamlingen (13. Febr.) vedtog ikke at lade den være Genstand for nogen Petition.

Den første Stænderforsamling i Roskilde er først og fremmest optaget af »Sager« og ikke af politiske Bestræbelser, der laa udenfor det saglige Stof, som frembød sig. Et stort Arbejdsstof var det. 25 kgl. Propositioner skulde der tages Stilling til. 26 private Forslag gav ikke blot Anledning til Nedsættelse af Komitéer, men ogsaa til Indgivelse af Petitioner. 7 private Propositioner blev komitébehandlet, uden at nogen Petition i den Anledning blev indgivet. 36 private Propositioner blev ført frem i Salen af Medlemmer (paa egne eller paa udenfor staaende Andrageres Vegne⁴). Forsamlingen har ikke

¹) Pr. B. 131 b—133 b; Pr. C. 66 b—67 b; Pr. D. 147--149; Pr. E. 28 b—31. Std. Sp. 1361—84.

²) Pr. B. 131 b—132.

³) Pr. B. 132 b.

⁴) Der var, foruden hvad der er omtalt i det foregaaende, blevet andraget om Indførelse af en Ordning med gratis Autorisation af Skiljsjournaler (i Overensstemmelse med modtagne Henvendelser fra Skibsredere), om Anlægelse af flere Fyr, om en anden Regulering af Bolværksafgifter ved Københavns Havn, det sidste i Anledning af en Henvendelse fra Bolværksejere, der

taget sig sin Opgave let; Drewsen klager nok i et af sine første Breve til Collin over, at de københavnske Deputerede er slemme til at tage hjem om Søndagen, hvorved Komitéarbejdet sinkes; men om *Flid* vidner det unægtelig, naar vi ser, at det sidste Møde før Jul holdtes paa selve Juleaftens Dag og det næste derefter 28. December. Der har — med Tidens Samfærdselsmidler — ikke kunnet blive nogen virkelig Juleferie for de fjernere boende. Af Hans Christensens Breve til Familien i Vejstrup ses det, at han ikke har været hjemme i Julen. Naturligvis forløb de Deputeredes Liv i Roskilde ikke uden Adspredelse; man festede paa Kongens Fødselsdag og ved andre Lejligheder¹⁾, samledes til officiel og privat Selskabelighed; for selv en saa arbejdsivrig Deputeret som Drewsen kan det derfor blive en Trøst i politisk Modgang, at man dog har *Champagne, Lhombre* og *Asparges* at glæde sig over.

De fleste af de Deputerede har vel følt, de havde en interessant Vinter, men efterhaanden har Trætheden og Hjemlængslen bredt sig. Biskop Mynster var, som Brevene til hans Hustru viser, dodtræt af alt dette »Vrævl«, som han kalder det, allerede ved Nytaarstid. Denne Kirkens Mand har hurtigt ladet sig gribe af en meget inderlig »Parlamentslede«. Med Sympati noterer han et Udbrud af P. G. Bang: »Jeg var tilfreds, at Fanden havde Roskilde og Stændernes Forsamling, at man kunde være hjemme hos sin Kone og skrive paa sin Romerret.« Mynster synes meget bedre om Bang end om Algreen-Ussing, hvis hele Optræden er ham i høj Grad imod, og i hvem han ser Føreren for et Parti, som personlig »Radikalisme« hos Præ-

kraftigt appellerede til Forsamlingens Omsorg for den private Ejendomsret. (Std. Sp. 987—1010, Sp. 1297—1312, Sp. 1484—1520). Efter Komitébehandling afvistes et Andragende fra Bryghuset ved Langebro i København om at faa tilkendt Valgret til Stænderne, og ligeledes erklæredes det, paa Foranledning af den kgl. Kommissarius, at heller ikke Odense Klub havde Krav paa Valgret (Std. Sp. 369—84, Sp. 1035—37); et Forslag af Salicath om Oprettelse af en særlig Handelsdomstol naaede ikke længere end til Komitébehandling og foreløbig Behandling, da Forslagsstilleren tog det tilbage (Std. Sp. 714—46). Jfr. Oversigten over de forelagte Sager i Std. Sp. III—VIII. Til de private Propositioner er her ikke medregnet de mangfoldige Andragender udefra, der straks var blevet afgivet til en allerede nedsat Komité eller blot henlagt i Læseværelserne.

¹⁾ 30. Jan. skriver Hans Christensen om den prægtige Fest paa Kongens Fødselsdag 28. Jan.: »Vi spiste da nok 14 eller 15 Retter Mad. . . . Jeg havde det Held at komme til at sidde lige overfor Kommissarius, jeg maatte klinge med ham hver Gang.«

sidenten fører denne til at begunstige¹⁾. — Gennem de Breve, Drewsen har efterladt, møder vi et Udtryk for den modsatte Tankegang²⁾. Han udbryder 13. Februar: »Leve Asparges, Champagne og L'hombre! Vi bliver nu slagte hver Dag. . . . Vi har været for længe sammen. . . . Vor Majoritet, som var 42 à 43, er nu 28 à 30.« Som Eksempel paa et Nederlag nævner han Sagen om Haandværkssvendenes Rejser. Ogsaa for Drewsens Blik staar Forsamlingen delt i »Partier«; men medens Mynster afgjort føler sig paa den »konservative« Fløj, er Drewsen lige saa udpræget en af de »Radikale«, næst efter Algreen-Ussing vel den højest talende af dem alle. Algreen-Ussing var utvivlsomt den egentlige Fører i det meste af, hvad der kunde betegnes som Opposition mod Regeringen, og der kan maaske nok konstateres en vis stigende Betænkelighed ved at følge ham. Til sine radikale Tanker i Finanssagen fik han ikke den fornødne Tilslutning, i den store Landbosag satte han ikke sin Krig igennem.

Algreen-Ussing blev ved sin Optræden Bøndernes Mand mere end Drewsen. »Vi er i Tale, alle vi Bønder,« skriver Hans Christensen i et Brev af 30. Januar, »at give Ussing et Sølvbæger for, at han har talt Bøndernes Sag saa vel. *Drewsen er en Narreprins*, han har narret os alle.« Morsomt er det at se en intelligent Bondemand paa denne Maade reagere overfor Drewsens Personlighed, der næppe kan siges at have rummet fuld Valuta for hele hans tydelige Bestræbelse efter at staa som den patenterede Bondefører og Bondeven (ejendommeligt er det jo, at hans Fortid som den krasse Angriber af Gaardmandsklassen aldrig her er kommet i Betragtning). Han omtaler i sine Breve til Collin ofte Bønderne i Stænderforsamlingen med stor Ringeagt (med Udtryk som »9 Bønder og 9 Dommere«); han er i det hele meget hensynsløs i sin private Karakteristik af sine Kaldsfæller, men der er dog ingen Tvivl om, at det i Virkeligheden har irriteret ham særlig at se paa de kofteklædte Mænd, og at de ved deres Ubehjælpssomhed har fremkaldt Fornemmelser hos ham af den Art, som senere skulde faa saa meget Rum hos de nationalliberale.

1) Nogle Blade af Mynsters Liv og Tid, S. 318—32.

2) Se i det hele Dr. E. Nystrøms i det foregaaende saa hyppigt citerede Udgave af disse Breve i D. M. 6. R. II.

Hans Christensen fra Vejstrup var vel nok det Medlem af selve Bondestanden, der gjorde sig bedst gældende. Om Bøndernes almindelige Holdning skriver han 22. Oktober til sin Familie: »Jeg kan ikke fortælle eder, hvor ængstelig, at største Parten fra Landet er for at fremkomme med deres Mening, da ethvert Ord bliver opsnappet, førend det kommer halvt ud af Munden. Jeg ønsker at have været noget mere oplyst, der havde da været Lejlighed til at vise sig, men jeg er dog meget glad, at jeg kan snakke med om Agerbruget.« Efterhaanden har denne Ængstelse i nogen Grad fortaget sig, og der falder dristige Udtalelser fra Bønder; men selv i de følgende Samlinger skulde Bøndernes Forhold til Forhandlingerne blive et Problem¹⁾. En ringe Ting var det ikke, naar Hans Christensen folte med sig selv, at han havde Forstand paa at tale om de Sager, der angik Landbruget. Disse Sager har jo udgjort en meget væsentlig Del af det Stof, der i det hele var under Behandling.

Righoldigt og mangfoldigt var iøvrigt dette Stof. Og det er i Sagernes Mangfoldighed, de i egentlig Forstand politiske Mod-sætninger drukner, saaledes at det vilde være urigtigt at tale om Partidannelser eller blot partipolitiske Linjer i denne første Stænderforsamlings Forhandlinger. Det var maaske muligt at tale om »Partiprogram« i Forbindelse med de finanspolitiske Idéer, der var fælles for Stænderforsamlingen og den liberale Presse; karakteristisk er det imidlertid, at disse Tanker fandt Tilslutning i Forsamlingen som Helhed. Den skarpeste Mod-sætning fremtraadte overfor Udkastet til en Revision af Fæsteloavgivningen, men det drejede sig jo langt fra om »Politik« i snæver Forstand, naar en betydelig Del af Forsamlingen her under Ledelse af den liberale Fører vilde fastholde de gældende Love og Bestemmelser, der stod som Udtryk for Enevældens hidtidige Landbopolitik. Undtagelsesvis var Trykkefrihedssagen et Spørgsmaal, der berørte de politiske Forhold i snævraste Forstand. Efter Afstemningen her skulde det der-

¹⁾ Hans Christensen giver i det nævnte Brev ogsaa en Karakteristik af sine Kammerater blandt Bondestanden. Om Husmændenes Talsmand Frederik Jørgensen bemærker han, at han »er lige saa fint klædt som en af Herremændene«. »Hendrik er lige saadan en modig Fyr som Morbroder Rasmus«. »Jørgen Mathiesen kan ingen af os lide for hans store Væsen« — han forlanger, at de andre Bønder skal sige »De« til ham, naar de er inde i Salen.

for være at konstatere, at der fandtes 9 egentlige »Højremænd« i Forsamlingen; men i den Sag, der endog direkte berører det forfatningspolitiske som Spørgsmaalet om Stænderforhandlingernes Offentlighed, ser vi 30 Medlemmer holde paa det bestaaende overfor 35, der ønsker en Ændring i liberal Retning. Saa let kunde andre Hensyn — i dette Tilfælde Medlemmernes Sky for at tale til et Publikum — gøre sig gældende paa Trods af principielle Betragtninger.

Det ny politiske Liv gav sig i denne første Stænderforsamling ikke Udslag i nogen væsentlig Grad ved systematisk tilrettelagt Opposition mod de givne Former for Landets Styrelse og for Stændernes Medvirken ved denne, men ved den Interesse og Iver, der blev udfoldet af Medlemmerne. Ogsaa Algreen-Ussing mødte først og fremmest med en bestemt Sag: Finansernes Reform. L. N. Hvidt satte sin bedste Kraft ind paa Toldsagen, Drewsen paa Landbosagerne. Selv de mest »politisk« indstillede i Forsamlingen viste ved deres Indsats, at de saa deres Hovedopgave i et praktisk Reformarbejde.

27. Januar meddelte Kommissarius Forsamlingen, at den ifølge kgl. Reskript af den foregaaende Dags Dato skulde opløses 20. Februar. Saa hurtigt mente man sig ikke istand til at gøre sig færdig, og efter Anmodning af Præsidenten blev da paa Kommissarius' Indstilling ved en kgl. Resolution af 17. Febr. Fristen forlænget til 27. Febr.¹⁾ Efter nogle Dages forceret Arbejde er det da lykkedes at tilendebringe den første Stænderforsamlings Forhandlinger knapt 5 Maaneder efter dens Sammentræden. Afslutningen fandt Sted 26. Febr.

Ved *Slutningsmødet* holdtes Taler af den kgl. Kommissarius, Præsidenten, Vicepræsidenten og det gejsllige Medlem Provst Birch. Præsidenten gav i sin Tale en træffende Karakteristik af den Aand, der havde sat sit Præg paa Forsamlingen: »Den Danske har et klart Blik i og en sund Dom om Livet og forfalder ikke let til tomme Teorier. Medens derfor ikke sjældent begyndende Folkeraad har tabt sig i Teorier og syslet med abstrakte Undersøgelser om Menneskerettigheder . . . saa er vor Forsamling derimod straks gaaet ind paa de virkelige For-

¹⁾ Den kgl. Kommissarius ved Provinzialstænderne. Kgl. Resolutioner med Koncepter og Indlæg 1835—36.

hold.«¹⁾ Præsidenten fremhæver endvidere den danske Sindighed, der har vist sig som et Karaktertræk ogsaa for Stænderforsamlingen, og Kærligheden til Kongen, der er blevet styrket ved Stænderinstitutionen; ved de Former, denne Institution har faaet, har Kongen vist, at det var hans Hensigt at skabe noget virkeligt og intet Skyggebillede, og — bemærkes det endog — »da ingen Tavshedspligt blev de Deputerede paalagt, og da Stændertidenden erholdt et betydeligt Omfang, blev Offentlighed til en ikke ubetydelig Grad Forhandlingerne til Del.«

En endnu varmere Anerkendelse end den, Præsidenten frembar overfor selve Stænderinstitutionen, udtalte han overfor den kgl. Kommissarius i Ord, der betegner Toppunktet af den personlige Hyldest, som skulde blive ydet Anders Sandoe Ørsted gennem hans lange Liv:

»Men een Beslutning af vor elskede Konge er der især, ved hvilken han har lagt sin Kærlighed til Institutionen for Dagen. Med blandede Følelser af Haab og Frygt imødesaa alle Deputerede, ja det hele Folk, Valget af den, der skulde fremtræde som Mægler mellem Kongen og Stænderne; hele Folket nævnte højt og tydeligt, at der kun var een Mand i Landet, som fuldeligen kunde overtage dette Hverv; Kongen kaldte denne Mand, og saaledes blev i denne Forsamling ej blot Folkets Mænd, men ogsaa Kongens Mand i Virkeligheden valgt af Folket. Betænkes det, hvor vigtigt dette Valg var for Institutionen, især ved dens Grundlæggelse, og hvorledes et andet Valg muligen kunde have skadet, ja maaske tilintetgjort dens Virksomhed, da siger man næppe for meget, naar man ytrer, at Kongen ved at sende os denne Mand *anden Gang* skænkede Institutionen. Troligen bragte denne Mand Kongens Budskab til os og vore Budskab til Kongen; Ærlighed, Oprigtighed og Hjertelighed var de Skytsaander, som stedse ledsagede ham. Danmark har i denne Forsamling maaske frembudt et Eksempel uden Måge — en Forsamling, hvor Fyrstens Udsending højagtes og elskes af hvert et Medlem. Mange er her tilstede, hvis Fraværelse ved vor næste Forsamling vilde smerte os dybt, men — jeg siger det frit, thi jeg ved, at jeg udtaler, hvad

¹⁾ Std. Sp. 1288.

alle tænker — ikke en eneste er der, hvis Nærværelse vilde glæde os mere, hvis Fraværelse vilde vække dybere Sorg og Bekymring end denne Mands. Den levende Erkendelse heraf er vel den Maade, hvorpaa Forsamlingen bedst kan tolke ham sin inderligste Tak.«

Ved denne Udtalelse var det, at A. S. Ørsted fik den saa at sige officielle Udnævnelse til den Position som »Kongens og Folkets Mand«, som det blev det tragiske i hans Livsskæbne, at han ikke længe skulde formaa at bevare. Ailerede paa sin Fødselsdag 21. December 1835 var han blevet hyllet af Borgere og Studenter i Kobenhavn som »Kongens Mand og Folkets Broder« og med »en dansk Borgersang«, hvori det bl. a. hedder:

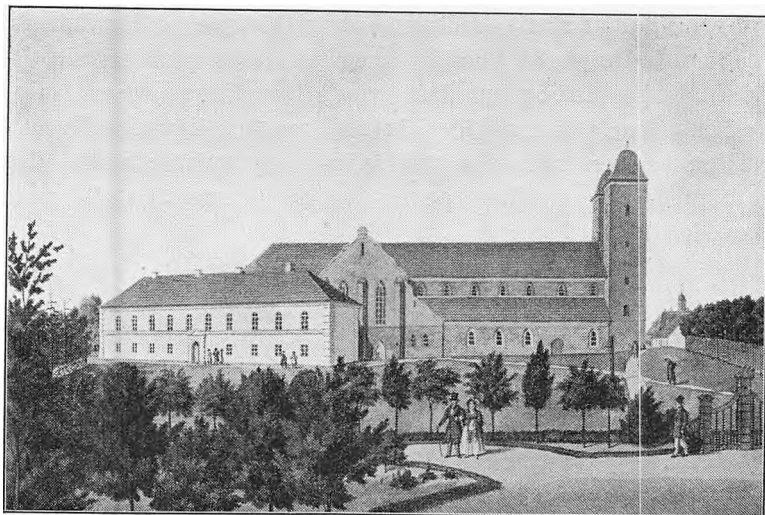
Kraftigt Hoved sjældent findes,
himmelsk Hjerte næppe tit,
men hvor begge to forbindes,
Ørsted, i et Sind som dit,
da en Mand Naturen skænker,
som vi alle skatte ved,
thi vi se den vise Tænker
*med et Barns Uskyldighed.*¹⁾

I de sidste Verslinjer er der vistnok givet en meget ramnende Bestemmelse af det centrale hos Ørsted som politisk Personlighed. »*Wisdom*« — foruden hele sin imponerende og næsten overmenneskelige Arbejdskraft — havde den store Jurist og Kollegiemand udfoldet, naar han som Regeringens »Taleminister« skulde give den sagkyndige Redegørelse for de mange forskellige Spørgsmaal, der rejste sig i Tilknytning til de kgl. Udkast eller de private Forslag. »*Uskyldighed*« havde han samtidig vist i sin rent saglige Optagethed af det foreliggende og sin Mangel paa Forstaaelse, hvor den gennemført saglige Behandling af et Spørgsmaal stod i Fare for Forstyrrelse i Kraft af de sociale og politiske Lidenskaber (og en Mand, der i saa høj Grad tilhørte denne Verden som Drewsen, kunde i et saadant Tilfælde faa Lejlighed til at ironisere over »Filosofen«). I sin Tale ved Afslutningen hentyder Ørsted til de Klassemodsætninger, der engang imellem under Forhand-

¹⁾ Kbh. 1835, S. 1267.

lingerne har ytret sig (mellem Købstadborgere og Landmænd, mellem Godsejere og Bønder), men udtrykker samtidig sin tillidsfulde Forvisning om deres ringe Betydning: »Hvor Enighed ikke har været at tilvejebringe, saa har Grunden ligget i Misforstaaelser, som vist med Tiden, og maaske inden den højtagtede Forsamling paany træder sammen, vil være hævede.«

Stænderbygning. Viborg.

SJETTE AFSNIT

DEN FØRSTE STÆNDERFORSAMLING I VIBORG

1. Forhandlingernes Begyndelse. Deres almindelige Karakter.

MANDAG d. 11. April 1836 — godt og vel 6 Uger efter Afslutningen af Forhandlingerne i Roskilde — samledes Stænderne i Viborg¹⁾. Der kunde ikke være den samme Stemning over Begyndelsen her; det var jo ikke den første Begyndelse, og naturligt formede hele Ceremoniellet sig som en Gentagelse af, hvad der 1. Oktober havde fundet Sted i Roskilde. Før Mødet gik de Deputerede gennem Rækker af paraderende Borgergardister i Procession til Domkirken; Biskop Ølgaard prædikede, de samme Bonner blev bedt og de samme Salmer sunget som i Roskilde. Efter Mødet holdt Kommissarius Middag for de Deputerede, »om Aftenen var Staden smagfuldt

¹⁾ Se Fortegnelserne over de valgte ovenfor S. 291f., 294, 299ff. og 315. For 1. Købstadstrikt og 1. Landdistrikt mødte Suppleanterne Thorbrøgger og Nielsen, for 9. Landdistrikt som valgt ved Omvalg Ostenfeldt, af Sædegaards-ejerne i Stedet for Oppen-Schilden og Glerup henholdsvis Arenstorff til Overgaard og Arenfeldt til Sæbygaard.

illumineret¹⁾. Hvad selve det første Møde angaar²⁾, formede *Kommissarius' Aabningstale*³⁾ sig for en stor Del som et Forsvar for, at der var to adskilte Stænderforsamlinger for Kongeriget. »Det er«, sagde han blandt andet, »en almindelig erkendt Sandhed, at forviklede og vigtige Sager finder en paalideligere Afgørelse ved at underkastes gentagen Prøvelse af Mænd, afsondrede i flere Samfund, end om disse Mænd havde været samlede i eet Raad, at den Ensidighed og Overilelse, hvorfor man i dette sidste Tilfælde let kunde blive et Bytte, fjernes ved hin Afsondring«. Det er en ved Erfaringen bekræftet Sandhed, at »netop de Statsforfatninger har haft størst Fasthed og Varighed, hvorefter det var gennem to eller flere forskellige Kamre, at Folket blev taget paa Raad i Landets Anliggender⁴⁾. Vel kan den Ordning, der her er Tale om, ikke lignes ved et Tokammersystem, men begge Ordninger har dog til fælles, at de medfører Sagernes gentagne Overvejelse i to forskellige Samfund. — Ørsted erklærede sig overbevist om, at Forhandlingerne i Viborg ikke vil blive ringere end de vellykkede i Roskilde: »Men derom er jeg forvisset, at De i Kærlighed til Konge og Fædreland, i Agtelse for lovlige Rettigheder og den Tingenes Orden, hvorpaa alle Rettigheders Betyggelse hviler, i Frimodighed og Sindighed ikke vil vige Deres Forgængere, og at De saaledes ærlig med disse vil virke til, at det ædle Træ, som Kongen har plantet, maa bære modne og sunde Frugter til hans og Landets Bedste⁵⁾. Tilsidst siger Ørsted nogle beskedne Ord om, at maaske snart den Dom vil lyde, at hans Medborgere har overvurderet den Andel, han har haft i den heldige Begyndelse, der fandt Sted i Roskilde, men selv er han ogsaa bedst tilfreds med den Ros, at hans Medvirken er blevet ydet som den tro Opfyldelse af hans ædle Konges Vilje.

Alderspræsidenten, Møller Wulf, sagde nogle bevægede Ord om Taknemmelighed mod Kongen og om Endrægtighed (»Fjærn være Kasteaanden fra vor Forsamling⁶⁾), og derpaa blev efter en Diskussion afgjort, at Prokurator Ingerslev kunde

¹⁾ Viborg Samler for 12. April.

²⁾ Pr. A. 2 a—b; Std. I Sp. 2—23.

³⁾ Std. I Sp. 3—13.

⁴⁾ Std. I Sp. 6.

⁵⁾ Std. I Sp. 11.

⁶⁾ Std. I Sp. 13 f.

optages i Forsamlingen, skønt han havde solgt Rugaard, som han ejede, da han blev valgt, og skønt et nyt Besiddelsesforhold (til Marselisborg) endnu ikke var af den Karakter, at det efter Kommissarius' Skøn kunde danne lovligt Grundlag for hans Valgbarhed. Endelig foregik Præsidentvalget. Valgt blev J. Fr. Schouw med alle Stemmer mod 1, og Valget kom ham ikke som nogen Overraskelse. »Jeg er dig en Borgen for, at du bliver valgt til Præsident i den jyske Forsamling«, havde hans trofaste Ven With skrevet til ham allerede 8. Okt. 1835¹⁾, og dette Løfte var det ikke blevet svært at indfri efter Forløbet af Samlingen i Roskilde. Ved Valget af Vicepræsident fik først Grev Sponneck og Stiftamtmand Rosenørn lige mange Stemmer (17) (medens Estrup fik 10 og en hel Del Stemmer var spredt mellem andre). Ved Omvalget valgtes Rosenørn med 24 St. (medens Sponneck fik 21); til Sekretærer valgtes de to Prokuratorer Seidelin og Hostrup (henholdsvis 48 og 37 St.); til at besørge Udgivelse af Stændertidende Borgmester Fleischer og Overretsprokurator Otterstrøm (49 og 45 St.).

Forhandlingerne i den første jyske Stænderforsamling kom til at strække sig fra 11. April til 30. Juli, over et Tidsrum alt-saa, der var godt og vel en Maaned kortere end det, hvori Roskilde-Forsamlingen havde tilendebragt sine Forhandlinger. Men der var heller ikke saa meget at gøre for Jyderne. Deres Opgave var lettere, de havde et Forbillede at se hen til.

I Forhandlingernes ydre Former kunde det gaa saa meget glattere med at holde sig til dette Forbillede, fordi Lederen var den samme Mand. Under Schouws nu øvede og erfarne Præsidium blev Forretningsgangen i Viborg i alt væsentligt den samme som i Roskilde. Hvad Forhandlingernes Indhold angaar, skulde det komme til at bekræfte det særdeles træffende i den Sammenligning, Kommissarius havde draget mellem de to Stænderforsamlinger og de to Kamre i et Parlament. Hvor det gælder Behandlingen af Regeringens Udkast, blev jo Forholdet praktisk talt ganske det samme, som naar et Lovforslag er naaet fra det ene Kammer op i det andet. Vi befinder os i Landstinget, hvor vi for var i Folketinget — men vel at mærke

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 1529.

i et Landsting hvilende paa et socialt Vælgergrundlag af samme Art som Folketinget.

Spørgsmaalet for Viborg Stænderforsamling bliver i en lang Række vigtige Sager praktisk talt at yde Tilslutning til eller tage Afstand fra, hvad der allerede er udtalt eller vedtaget i Roskilde. Derfor vilde det føre til trættende og overflødige Gentagelser at give en lignende udførlig Beskrivelse af disse Forhandlinger som dem, der er givet for Roskilde-Forsamlingens Vedkommende. Der er kun Anledning til en Omtale af betydelig større Kortfattethed (med særlig Fremhævelse af den ejendommelige Indsats, der dog paa vigtige Omraader blev gjort af denne Forsamling).

Jyderne havde Lejlighed til at drage Fordel af deres Forængeres Fejl. De undgik omhyggeligt at forme deres *Takadresse*¹⁾ paa en saadan Maade, at den kunde vække offentlig Forargelse. De tolkede i vel betænkte Ord deres Taknemmelighed og gav Forsikring om deres Stræben efter det store Maal: »En oplyst, fri, Landsforfatningen hengiven Nationalaand, skal skænke Deres Majestæt en værdig Løn for Deres utrættelige Bestræbelser for Oplysningens og den sande Folkefriheds Fremme«.

2. Finanssagen. — Toldspørgsmaalet.

Særdeles karakteristisk er hele den Maade, hvorpaa Viborg Stænder tager Forsamlingen i Roskilde til Forbillede ved dens Behandling af *Finansspørgsmaalet*²⁾.

Dette Spørgsmaal rejstes af et Medlem, der ellers ikke hørte til de særlig fremtrædende: Agent *Nielsen* fra Aalborg. I »Andragendet«³⁾ fremhæves naturligvis det nedslaaende ved Finansernes Tilstand, som den viser sig gennem det offentliggjorte Budget. Med en ganske særlig Energi, som overhovedet skulde blive ejendommelig for den jyske Forsamling, naar Taleren var om offentlige Byrder, fastslaaes det, at intet Erhverv kan taale nye Skattepaalæg: »Det er en uimodsigelig Sandhed, at hverken Land eller Byer kan formaa at udrede større Afgifter«.

¹⁾ Pr. A. 2 b, 7 b; Std. I Sp. 23, 44—46; om Kongens Svar se Pr. A. 31 b, Std. I Sp. 65—66.

²⁾ Pr. B. 75 b—76 b; Pr. E. 14 b—21 b, 70 b—75 b, 203 b; Std. I Sp. 680—86, 758, 761, 766, II Sp. 1572—1623.

³⁾ Std. I Sp. 680—85.

Tværtimod mangler navnlig det jyske Landbrug Penge til Fremskridt: »Folket sukker derfor efter Lindring; det ønsker Konsumtionen, som lammende for Handelen, hævet og Brænderiernes fri Drift til Forædling af Landets Produkter iværksat; det gyser for, at Tallotteriet skal vedblive, thi Indtægterne derfra til Staten ruinerer Tusinder, hvilke som Fattiglemmer falder Kommunerne til Byrde, men alt strander paa Finansernes Underbalance«. Nogen videre langstrakt Begrundelse for sit Syn paa Sagen indlader Nielsen sig ikke paa, det er under udtrykkelig Henviſning til Østifternes Petition, at han foreslaar denne Forsamling at andrage om nøjagtig de samme Forholdsregler, som der var bedt om fra Roskilde, altsaa: Beparelser, Nedsættelse af en Finanskommission, Offentliggørelse af Statsregnskaber.

Med 52 St. mod 1 vedtoges det at nedsætte en Komité, hvortil valgtes Nyegaard, Roulund, Otterstrøm, Funder og Hostrup. Til denne Komité, hvis »Referent« blev Nyegaard, henvistes en senere gennem Fleischer indleveret Spareadresse fra Borgere i Aarhus. Det alt afgørende for de fem Medlemmer blev imidlertid, hvad der var sket i Roskilde, og de indleder deres Betænkning¹⁾ med en meget smuk og kraftig Kompliment til deres Kolleger herovre: efter paa det nøjagtigste at have gennemgaaet og overvejet denne vigtige Sag er man »kommet til den Erkendelse, at Sagen er saa fortrinligt behandlet i Østifternes Stænderforsamling, at her intet væsentligt kan være at tilføje«. Alligevel følger der herefter en Del Betragtninger; bl. a. hedder det om Formuebeskatning, at »mod Formue- eller Indkomstskat taler de bekendte Grunde: Ulighed i Byrder, Demoralisation og mange andre Ulemper«; men »hensigtsmæssigere og billigere synes det at beskatte Kapitalisterne«(!), og der er efter Komitéens Skøn Forskel paa, at Staten undtager sig sin Pligt til at forrente sine Obligationer, og at den paalægger Ejerne af disse Obligationer at yde Bidrag til Statens Udgifter; det synes ikke udelukket, at Staten kan beskatte en vis Art af Formue uden at beskatte alle²⁾. Dog stilles ikke noget Forslag i denne Retning. Idet det udtrykkelig forudsættes, at Forsamlingen vil holde sig til, hvad Østifternes

¹⁾ Std. II Sp. 1572—88.

²⁾ Std. II Sp. 1580 f.

Stænder har besluttet i denne Sag, indstiller man blot, at Forsamlingen indgiver en Petition nøjagtig som af Nielsen foreslaaet, blot med den Tilføjelse, at der ved Siden af Statsregnskaberne regelmæssig bør offentliggøres et Budget over det kommende Aars Indtægter og Udgifter. Hvad der ellers fremtræder som det ejendommelige, det særlige »jyske«, ved denne Betænkning, er et ganske bestemt Synspunkt, der i Præmisserne anlagdes overfor Statsgælden: da »Danmarks Agerbrug er dets vigtigste Erhvervskilde, hvorpaa alle de øvrige Næringsgrene væsentligen beror«, vil man sammenligne Statsgælden med Værdien af samtlige Jordejendomme i Danmark, Slesvig og Holsten, og kommer til det Resultat, at denne Værdi kun er ialt 107¹/₂ Mill. Rbd., medens Gælden, selv efter Fradrag af Aktivernes virkelige Værdi, beløber sig til mere, nemlig omtrent 119 Mill.

Under Sagens ret kortfattede Diskussion i to Plenarmøder — 20. og 23. Juli — var der ogsaa Tale om denne utvivlsomt lidt dristigt gennemførte Sammenligning. Ingerslev protesterede mod det, der af Komitéen var gjort til Sammenligningens Resultat: Jorden maatte netop være de 107 Mill. mere værd end Statsgælden, da det, man havde regnet med, var dens Værdi ved Køb og Salg efter Udredelsen af de offentlige Afgifter, som sammen med andre Indtægter for Staten dækkede bl. a. Statsgældens Forrentning. Kommissarius sluttede sig hertil og mente desuden, at det var en for snæver Betragtning at holde sig til selve Jorden uden Hensyn til Bygninger, Inventar o. s. v.¹⁾ Ørstedes Indlæg²⁾ i Viborg maatte naturligvis i det hele svare til, hvad han tidligere havde sagt om den samme Sag i Roskilde. Han tog kraftigt Afstand, da Roulund³⁾, altsaa et af Komitéens Medlemmer, i en meget lidenskabelig Tone søgte at paavise det retfærdige i at beskatte Statspapirerne. I den Omstændighed, at disse Papirer i 1813 var sluppet for den Nedskrivning, som Pengesedlerne havde været Genstand for, ser Roulund en aabenbar og ikke uretfærdig Kilde til Vrede og Had mod Statens Kreditorer: »De derfor, som har tilforhandlet sig disse Papirer, imod hvilke den of-

¹⁾ Pr. E. 15—17 b.

²⁾ Pr. B. 76 f.; Pr. E. 18 ff.

³⁾ Pr. E. 70 b—72.

fentlige Opinion stod og endnu den Dag i Dag staar i saa skarp Opposition, kan ikke have Grund til Beklagelse, om deres Forventning i Enden maatte føle sig skuffet, og jeg mener, at en Beskatning paa disse Papirer ikke kan kaldes uretfærdig og det saa meget mindre, som jeg tror, at fra denne Kilde har den senere Finansnod sit sande Udspring«. Roulund var ogsaa inde paa den Betragtning, at Komitéen havde vurderet Landets Jord for højt — hvilket saa straks gav Møller Wulf¹⁾ Anledning til at slaa et lille Slag for Selveje; det var Fæstegodset, ræsonnerede han, der maatte være saa lidt værd, som Roulund paa stod, og som derfor burde gaa over til Selvejendom, der i de fleste Egne var endog meget mere værd end af Komitéen beregnet.

Roulund stillede dog saa lidt som Komitéen i dens Helhed noget positivt Forslag om Beskatning af Statsobligationer. Ved Afstemningen vedtog Forsamlingen Komitéens Indstilling: enstemmigt angaaende Beparelser, med 48 St. mod 1 at andrage om Nedsættelse af en Finanskommision, atter enstemmigt Punktet angaaende Statsregnskaberne, dog saaledes at det med 33 St. mod 17 blev forkastet, at Andragendet ogsaa skulde gælde Budgettet. Saaledes kom Forsamlingens Petition²⁾ nøjagtig til at svare til det oprindelige Forslag og dermed i Hovedpunkterne til Eksemplet fra Roskilde. Præmisserne talte om Novendigheden af Sparsommelighed m. m., men rummede ingen Sammenstilling af Statsgælden og Landets Jordværdier, og at der i disse jyske Forhandlinger havde blæst en langt barskere Vind mod »Kapitalisterne« og Statsgældsobligationsejere, spores næsten slet ikke i denne Betænkning, sammenlignet med den tilsvarende fra Østifterne: »Hvorvidt en Skat paa Kapitalformue maatte være hensigtsmæssig og retfærdig, drister Forsamlingen sig ikke til at ytre nogen bestemt Mening om; Grunde, som ikke synes at være uvigtige, kunde anføres baade for og imod, men da disse ikke vil være Deres Majestæt ubekendte, skal vi ej opholde os ved at fremstille dem her«.

Det store Udkast om *Toldordningen*³⁾ blev forelagt for Forsamlingen 16. April. Komitéen kom til at bestaa af Thorbrøg-

¹⁾ Pr. E. 73 b.

²⁾ Std. II Sp. 1617—23.

³⁾ Pr. A. 10 b—11; Pr. D. 107 b—119, 142—147 b, 155 b—161 b, 179 b—188; Pr. E. 4—11 b, 62—68, 78—88, 203 a—b. Std. II Sp. 1846—2038.

ger, Brock, Nielsen, Sponneck, Funder, Monberg og Ludvigsen. Sagen forhandlede i en temmelig lang Række Møder hen imod Samlingens Slutning (14., 15., 16., 18. og 19. Juli samt 22. og 23. Juli). Den lagde som i Roskilde stærkt Beslag paa de Deputeredes Tid, men i betydelig Grad gjorde man sig Opgaven lettere ved at støtte sig til det Arbejde, der var gjort i Roskilde.

Komitéen udtaler i sin Betænkning¹⁾, at den ikke vil komme ind paa en almindelig Diskussion af Principperne, fordi Sagen er blevet saa grundigt og udførligt behandlet i Roskilde; i det hele vil man følge Østifternes Forsamlings Betænkning uden slavisk at binde sig til den. Ud fra finansielle Hensyn har Komitéen lige saa lidt som Østifternes Forsamling vovet at foreslaa Nedsættelse i Toldafgifterne uden samtidig at foreslaa Dækning af det derved fremkomne Minus. Man foreslaar af samme Grund Toldnedsættelse for flere Varer, der efter Udkastet skulde være toldfri. I Spørgsmaalet om Korntold er Komitéen ganske enig med Østifternes Forsamling. Særlig jyske Synspunkter fremtræder hos Komitéen, naar den protesterer mod Indførelse af en Tillægsafgift for de Varer, som tilføres Jylland nordfra, uden at der er betalt Sundtold af dem. Hvor der er Tale om Linned og Garn, slaas et Slag for »den huslige Industri«, fordi denne Form for Industri er »langt vigtigere for Landet end Fabrikker, som man holder i Vejret ved Begunstigelser eller Paalæg paa Konsumenterne, og det ikke alene fordi Husfliden ikke fordrer Forskud af Statskassen og desuagtet gaar frem med store og stærke Skridt, men fordi den modarbejder Fattigdom og leder til nyttig Anvendelse af Tiden, som ellers saa ofte bortødsles af Almuen til Lediggang eller Unytte«. Komitéen mener, at Toldsatserne ikke ligefrem bør være til Skade for Husfliden, saaledes som det synes at være Tilfældet efter det foreliggende Udkast, og den foreslaar da de paagældende Satser forhøjet.

Under Forsamlingens Drøftelse af hele denne Sag ytrede sig ikke den samme Trang som i Roskilde til almene og teoretiske Udredninger af det store Spørgsmaal om Frihandel i Modsætning til Toldbeskyttelse. Forhandlingerne førtes for en stor Del

¹⁾ Foreligger trykt som særligt Skrift.

mellem den kgl. Tilforordnede Bech og Komitéens Ordfører, *Thorbrøgger*. Lidt udenfor den Hovedlinje, der blev fulgt, falder det egentlig, naar Møller Wulf udtalte sin Tilfredshed med Regeringsudkastets Tendens til at udviske Skellene mellem Monarkiets enkelte Dele og fremhjælpe »en friere Samfærdsel«¹⁾, og naar Oberst Brock priste Udkastet for bl. a. »Klogskaben og Retfærdigheden i Grundsætningerne, Fliden og Nøjagtigheden i Udregningerne, Stadigheden i Vedligeholdelsen af de antagne Grundsætninger«²⁾.

Kraftigt forsvarede Ordføreren Komitéens Tanke om en Forhøjelse af Indførselstolden paa Linnedgarn: »Garnspinding er en meget vigtig Genstand for den fattiges og svages Erhverv. . . . Det er dog bedre, at den fattige arbejder og fortjener sin Underholdning ganske eller til Dels, end at han gaar ledig og falder Fattigvæsenet til Byrde«³⁾.

Ud fra Hensynet til Smaafolk forsvarede ogsaa et Forslag fra Komitéen om Ophævelse af Forbudet mod Kludeudførsel. »Kludesamling«, hævdede Ordføreren, »yder mange fattige en vigtig Fortjeneste, som vilde tiltage, naar en mere fri Konkurrence aabnedes ved Udførselsforbudets Ophævelse«⁴⁾. *Fleischer* fremhævede, at Forbudet var skadeligt baade for dem, der kunde søge Erhverv ved denne Handel, og for Statskassen, som gik Glip af den Indtægt, en Udførselstold kunde give⁵⁾. Den dobbelte Hensyntagen til Erhvervslivet og til Statskassens Interesser falder særdeles let for Tankegangen i Viborg. Ordføreren hævder f. Eks., at et Forslag af Komitéen om Forhøjelse af Udførselstold paa Rapsæd er i Producenterens Interesse, »fordi man antog, at den foreslaaede Afgift efter Maaden, Handelen med Rapsæd sædvanlig afsluttes paa, næsten aldrig vilde falde dem til Last, hvorimod Afgiften, som vilde afgive en Indtægt af omtrent 12.000 Rdl. for Finanserne, vilde gøre det muligt at opnaa en betydelig Nedsættelse af Udførselstolden af Uld, som formentes at være langt fordelagtigere for Landmanden«⁶⁾. Han gør i al Almindelighed opmærksom paa,

1) Pr. D. 116 b.

2) Pr. D. 186.

3) Pr. D. 181 b.

4) Pr. D. 145 b.

5) Pr. D. 146.

6) Pr. E. 8 b.

at Komitéen i sine Forslag har haft for Øje overalt at yde Statskassen Erstatning for de Toldnedsættelser, den foreslaar¹⁾).

Med 26 mod 19 St. vedtoges det, at den omtalte Tillægsafgift burde bortfalde i hvert Fald for Jylland, med 38 mod 6, at Udførselsforbudet mod Klude burde hæves.

Af særlig Interesse i Forsamlingens Betænkning²⁾ er den Opgørelse, der til sidst gives over de finansielle Konsekvenser af de Ændringsforslag, der stilles. I endnu højere Grad end Roskilde-Forsamlingen har man haft Opmærksomheden henvendt paa, at Staten ikke skulde komme til at lide Tab: »Det vil ikke undgaa Deres Majestæts Opmærksomhed, at Forsamlingen har tilladt sig allerunderdanigst at foreslaa Toldafgift eller en højere Told paa en Mængde Artikler, som efter det forelagte Lovudkast enten var ansatte til Toldfrihed eller til en lavere Told. Saa nødig end Forsamlingen har villet gribe til dette Middel, har den dog maattet ty dertil for at kunne paapege en Indemnisation for Deres Majestæts Kasse for nogle allerunderdanigst foreslaaede Nedsættelser, som er ansete højst ønskelige for Handelens og Produktionens Fremme.« Resultatet gøres saaledes op: foreslaaede Afgiftsforhøjelser 67.051, Formindskelser 66.695. Der vilde altsaa, ved at følge denne Forsamlings Forslag blive et »Overskud« paa 1.256 Rdl.

Udkastet til *den ny Konsumtionstarif*³⁾ behandlede af en anden 7 Mands Komité (Wulf, Brock, Thorbrøgger, Estrup, Fjelstrup, With, Kammerraad Christensen) med Estrup som Referent. Et interessant Punkt i denne Komité's Betænkning⁴⁾ er en Protest mod det Princip, at der skulde gennemføres en Lighed i Afgifterne mellem København og Provinsbyerne gennem en Forhøjelse i visse Tilfælde for de sidstnævntes Vedkommende. Komitéen fremhæver det Synspunkt, at Hovedstaden maa kunne taale noget højere Bebyrdelse »som Sædet for Regeringen med dertil hørende Kollegier og betydelige Antal Embedsmænd og som den Stad, hvorhen de rige og for-

¹⁾ Pr. D. 157 b.

²⁾ Std. II Sp. 1957—2038.

³⁾ Pr. A. 11, Pr. C. 146 b—157 b, Pr. D. 2—18 b, 58—67 b, Pr. E. 32 a—b; Std. II Sp. 1733—1845.

⁴⁾ Betænkningen: Std. II Sp. 1734—60, det nævnte Punkt: Sp. 1736.

muende tyer for at nyde et paa Fornøjelse rigt Liv«. Derved blev de her gældende Priser sat i Vejret, og Afgifterne maatte svare hertil. Dette lille Angreb paa København fik straks Forsamlingens københavnske Præsident til under den foreløbige Behandling at stige ned fra sit Sæde og forsvare Københavns Interesser, navnlig ud fra den Betragtning, at Konsumtionsafgiften ikke, som Komitéen vilde mene, skulde være en Procentafgift, der retter sig efter Varernes Pris, men at der snarere maatte være Anledning til at lade den Del af Befolkningen slippe med mindre Afgifter, som var i den mindre heldige Stilling at skulle betale sine Livsfornødenheder dyrere¹⁾). With kunde ikke helt gaa med til Schouws principielle Betragtning, men har iøvrigt ikke noget imod at stille København lige med Provinsbyerne²⁾). Den jyske Iver for at værne de sidste ytrer sig gennem et Forslag af Komitéen om Forhøjelse af Indførselskonsumtionen for Brænderierne i Købstæderne, hvad der i en længere Udvikling — hvori Brændevin betegnes som en Vare, der ved Vane er blevet en *Nødvendigheds-Artikel* — begrundes med, at ellers Brænderierne i København og de ubeskattede Brænderier i Hertugdømmerne er istand til »at tilintetgøre denne for Købstæderne nødvendige Næringsvej«³⁾). Her er altsaa Tale om at udnytte Konsumtionen til Industribeskyttelse.

Det karakteristiske ved denne Sags Drøftelse i Forsamlingen (7., 8. og 12. Juli) er, at et forholdsvis stort Antal af Medlemmerne deltager i den. Den synes altsaa at have interesseret mere end Toldsagen, og den berørte vel ogsaa mere direkte Befolkningens daglige Liv og de Forhold, enhver var fortrolig med. Ved Afstemningen sluttede 45 sig til Komitéens Forslag om Brændevinsafgiftens Forhøjelse, medens 3 stemte herimod, med 33 mod 15 St. billigedes en Indstilling af Komitéen om en skærpet Fremgangsmaade for at undgaa Besvigelser, et Punkt, der havde været stærkt fremme i Forhandlingerne, og som i Forsamlingens Betænkning⁴⁾) understreges paa indtrængende Maade: »Enhver Besvigelse af Deres Majestæts

1) Pr. C. 151—152 b.

2) Pr. C. 152 b.

3) Std. II Sp. 1741.

4) Std. II Sp. 1828—45.

Intrader er strafværdig, ikke alene fordi den bærer Præg af et umoralsk Sindelag og Mangel paa Agtelse for Loven hos dem, der udover den, men og fordi den retsindige Statsborger uforkyndt kommer til at lide derunder, idet han maa bidrage sit til at erstatte det ved disse Besvigelser foranledigede Tab¹⁾. Med Hensyn til Spørgsmaalet om København og Provinsbyerne holder man sig til, hvad der allerede er udtalt af Stænderforsamlingen i Roskilde²⁾.

Den almindelige Interesse for de Forhold, der vedrørte Konsumtionen, havde ogsaa ytret sig i en Række private Forslag. Saaledes foreslog Møller Wulf *Konsumtionens Ophævelse*, og Rosenorn stillede et lignende Forslag under særlig Henviisning til det gavnlige ved paa dette Omraade at skabe Lighed mellem de kongerigske og de slesvigske Købstæder, hvilke ikke hæmmes af den Slags Afgifter. Endvidere foreslog Brock Konsumtionens Ophævelse i Nørrejylland; men endelig stillede han et Forslag, hvis Tendens for saa vidt var ganske modsat, som det gik ud paa at værne om Købstædernes Brændevinsindustri gennem Nægtelse af Bevillinger til Brænderiers Anlæg paa Landet. Modsat var der fra Beboerne i Salling indkommet et Andragende om Landbrænderiers Frigivelse.

Som Udtryk for den store Betydning, man tillagde disse Sager, altsaa dels Konsumtionens Ophævelse, dels Brændevinsbrænderiers Frigivelse³⁾, blev til deres Behandling nedsat en Komité paa ikke mindre end 9 Mand (Sponneck, Estrup, With, Hastrup, Petersen, la Cour til Thimgaard, Aagaard, Fjelstrup, Kammerraad Christensen). Denne Komité afgav en vidtløftig Betænkning⁴⁾, hvori den erklærede sig enig med Roskilde Stænderforsamling i dens Syn paa Portkonsumtionens Skadelighed og foreslog et Andragende til Regeringen om at lade Formalingsafgiften af alt Korn lægges ene paa Købstæderne, medens Portkonsumtionen afløstes ved en Skat, der fordeltes lige mellem Land og By⁵⁾. Hvad angaar Brænderiernes Fri-

¹⁾ Std. II Sp. 1843—44.

²⁾ Std. II Sp. 1829—30.

³⁾ Pr. A. 55—59 b, Pr. E. 116—151 b, 164—168, 184 b—197; Std. I Sp. 207—45, II Sp. 2039—2176.

⁴⁾ Std. II Sp. 2039—96.

⁵⁾ Std. II Sp. 2048.

givelse, anbefaledes denne Reform af Komitéens Landbo-repræsentanter, undtagen With (og medregnet Fjelstrup), med en udførlig Begrundelse, hvori man ikke mindst kommer ind paa den gældende Ordning's skadelige Virkning for Forholdet mellem Land og By: »Købstadmanden og Landmanden staar, hvad Brændevinsbrænding angaar, paa fjendtlig Fod med hinanden«; hin »benytter i sin offensive Fremgangsmaade alle Midler: Toldvæsen, Retsbetjent, frivillige eller lønnede Spioner og Angivere, Pen og Presse, og selv militær Magt; denne i sit defensive Forhold: fysisk Magt, stiltiende Forbund, lønnede Spioner, endog af Fjendens eget Parti, undertiden en Mened m. m.«¹⁾. For Ædrueligheden nærer man ingen Ængstelse, hvorimod Hensynet til ikke at udbrede Forbruget af Brændevin endnu mere i Provinsen fremdrages — omend ikke i første Række — af de tre Medlemmer af Komitéen — Sponneck, Estrup og Aagaard —, der i Stedet for en Frigivelse af Brændevinsbrændingen til Beskyttelse af Næringslivet i Købstæderne ønsker nye Forholdsregler til Udryddelse af den ulovlige Brændevinsbrænding paa Landet²⁾. With indtager det ejendommelige Standpunkt, at han ikke blot som det andet Mindretal er betænkelig ved nye direkte Skatter, men »fordi Grænsen, som nu er mellem Slesvig og Jylland ved at frigive Brænderierne i Jylland og holde dem beskattede paa Øerne vilde fra Kongeaen blive forflyttet til Bælterne og derved foraarsage en Spalte i det egentlige Danmark« (et Synspunkt, der forklares ved, at der hele Tiden kun har været Tale om at gennemføre Sagen som en Reform for Nørrejylland³⁾). Under Debatten udtalte With, at han meget vel vidste, at den frie Brændevinsbrænding paa Landet var Bøndens Yndlingsidé, og at det derfor gjorde ham meget ondt at være nødt til paa det bestemteste at fraraade den⁴⁾.

Eet var imidlertid at have en Yndlingsidé, noget andet Viligheden til at bringe de fornødne Ofre for at faa den gennemført. Paa intet andet Omraade viser det sig maaske saa stærkt, hvor overordentlig betænkelig den jyske Forsamling er ved ethvert Skridt, der kan føre til at forøge Befolkningens

¹⁾ Std. II Sp. 2059.

²⁾ Std. II Sp. 2091 f.

³⁾ Std. II Sp. 2093.

⁴⁾ Pr. E. 190.

HERREDSFOGED J. P. WITH

økonomiske Byrder. Ole Kirk erklærede efter Opfordring af Komitéens Ordfører, Christensen, at han fra mange af Bondestanden i sit Valgdistrikt havde modtaget Opfordringer til at virke for Brændevinsbrændingens Frigivelse, men selv var han yderst betænkelig ved en ny direkte Skat paa Hartkorn »i nærværende pengetrange Tider«; et Øjeblik efter bemærkede han dog, at han ikke var ganske enig med sig selv i dette Spørgsmaal, da han maatte anse Smugbrænderiet for et moralsk Onde¹⁾. — Fra alle Sider ytrede der sig Betæneligheder ved at gaa fra de indirekte til de direkte Afgiftsformer, og den almindelige Stemning er sikkert nok blevet gjort yderligere betænkelig ved lange saglige Udviklinger af den kgl. Kommissarius og den kgl. Tilforordnede ved Told- og Konsumtions-sagernes Behandling, Bech. Kommissarius forsømte ikke at gøre opmærksom paa, hvor meget en Td. Hartkorn tabte i Handelsværdi ved at blive besværet med en Dale²⁾. Det hjalp ikke, at Peder Nielsen Knudstrup under den endelige Behandling gav Forsikring om Bondestændens Villighed til at lade sig paalægge en ny Skat i det foreliggende Øjemed og med Hensigt paa Brændevinsbrændingen citerede Bernstorffs Ord om, at Bonden skulde have Lov til at øve sine Kræfter i Frihed³⁾. Med et saa stort Flertal som 35 mod 16 blev det forkastet at indgive nogen Petition til Kongen.

3. Købstædernes Forhold.

Til Komité for Anordningen om *Købstædernes Styrelse*⁴⁾ valgtes Nielsen, Ludvigsen, Aagaard, Monberg, Funder, Fleischer og Faartoft, der senere fik Estrup og With som Tilforordnede. Sagen blev behandlet i tre Plenarmøder: 16., 18. og 21. Juli. Komitéen indleder sin Betænkning⁵⁾ med en historisk Oversigt, der former sig som en bitter Klage over, at Enevælden har ødelagt Byernes Selvstyre. Overfor de Spørgsmaal, der foreligger, stiller den sig paa Roskilde Forsamlings Stand-

¹⁾ Pr. E. 134 a—b.

²⁾ Pr. E. 136.

³⁾ Pr. E. 186.

⁴⁾ Pr. A. 8 b; Pr. D. 155, 162—179; Pr. E. 36 b—45, 204. Std. II Sp. 1230—1325.

⁵⁾ Std. II Sp. 1230—36.

punkt i Kravet om, at Magistraterne skal have borgerlige Medlemmer, og i Protesten mod den Myndighed, der efter Udkastet er forbeholdt Amtmanden, i det hele i de fleste af sine Ændringsforslag til Udkastets Paragraffer.

Den kgl. Kommissarius¹⁾ imødegik Komitéens historisk-principielle Bemærkninger under Udfoldelse af den mægtige Kundskabsfyldte, hvorover han raadede, ogsaa paa dette Omraade, og hvorved han naturligvis var istand til at stille Kendsgerningerne i en langt rigtigere Belysning; kraftigt forsvarede han Amtmandens Indflydelse, men Komitéens Opfattelse havde langt mere Tilslutning i Forsamlingen. Til Støtte for den citerede Ordføreren, Fleischer²⁾, P. G. Bangs Udtalelse fra Roskilde om det nedtrykkende for Almenaanden i den Kommunalordning, der hidtil havde bestaaet (hvortil Kommissarius bemærkede, at han med al sin velbegrundede Agtelse for den Mand, der havde sagt disse Ord, ikke kunde anerkende dem som noget Autoritetsbevis³⁾). Med 49 St. mod 1 billigedes Komitéens Forslag om Magistraternes Sammensætning og desuden et — for denne Forsamling ejendommeligt — om Adskillelse af Borgmester- og Byfogedembeder. Med 45 St. mod 5 vedtoges det, at Kancelliet, ikke Amtmanden skulde have den afgørende Myndighed i Tilfælde af Konflikt mellem Byovrighed og Borgerrepræsentanter⁴⁾.

I Spørgsmaalet om, hvem der bør have Valgret, slutter Forsamlingen sig i det væsentlige til, hvad der er udtalt af Roskilde Stænder. Man finder, at ikke enhver nok saa lille Ejendom bør give Adkomst til Valgret, thi »mange Ejendomme er af saa ubetydelig Værdi, at de med Hensyn til denne kun er i Daglejeres og egenlige Tjenestetyendes Besiddelse, og at disse ikke burde enten forpligtes til eller gives Adgang til Borgerskab, hvorved Forholdet mellem Husbonde og Tyende vilde forrykkes«. Den paagældende Ejendom bør da, for at kunne medføre Valgret for Ejeren, være assureret til en vis Værdi. Ubetinget ønskede Forsamlingen ikke blot — som Roskilde Stænder — Tyendet, men ogsaa Daglejere udelukket

1) Pr. D. 162—170 b.

2) Pr. D. 171 b.

3) Pr. D. 178.

4) Pr. E. 39—41 b.

fra Adgang til Valgret. Den er i det hele endnu mere omhyggelig for at værne de velstillede Ret end Forsamlingen i Roskilde. Komitéen havde foreslaaet, at Næringsbrugernes Valgret — ikke blot deres Valgbarhed — blev begrænset ved en vis Census, og skont Kommissarius advarede mod en Ordning, der vel kunde have meget for sig, men hvorved de mindre Næringsdrivende vilde miste en Ret, som de hidtil havde været i Besiddelse af, og kunde synes prisgivet de velhavendes Vilkaarlighed, blev Forslaget dog vedtaget med 44 St. mod 16¹⁾). Hvad Valgbarheden angaar, slutter man sig til Roskilde Forsamlings Krav om, at kun $\frac{2}{3}$ bør være Grundejere, og om en vis Census i Næringssskat for dem, der ikke er Grundejere, ligeledes ønsker man en særlig Ligningskommission og særlige Revisorer, en Udvidelse af Købstadstyrelsens Myndighed med Hensyn til forskellige lokale Indretninger. Forgæves stiller Stiftamtmand Rosenørn Forslag om en kraftigere Kontrol fra Amtmandens Side med Revisionen; med 40 St. mod 10 godkendtes den Ordning, hvorefter Revisorernes Skøn skulde være tilstrækkeligt, saafremt de ikke fandt noget at udsætte paa Regnskabet²⁾).

For Paragraf efter Paragraf kan Forsamlingen i sin Betænkning³⁾ henvise til de Erklæringer, der er givet fra Roskilde, som Udtryk for dens egen Opfattelse i det hele eller i det væsentlige. Det mest iøjnefaldende Punkt, hvor den stiller et særligt Krav, er Udnævnelsen af særlige Borgmestre i alle Byer.

I Betænkningen fastslaaer Forsamlingen som sit almindelige Synspunkt overfor det forelagte Lovudkast, at det gaar Folkets Trang og Ønsker imode, saaledes som disse navnlig maa forme sig efter Udstedelsen af Stænderlovene:

»At den tiltagende aandelige Udvikling og Dannelse i alle Klasser af Folket, og den derved erhvervede større moralske Kraft fordrer forandrede Betingelser for Tilfredshed og Velværen, idet Folket i Følelsen af foranførte Kraft selv attraar at virke og deltage i Bestyrelsen af, hvad der nærmest bidrager til eller har Indflydelse paa dets Vel, og hvad i saadant Øjemed til Kommunen udredes, dette er lige saa grundet i, hvad

1) Pr. E. 40.

2) Pr. E. 44.

3) Std. II Sp. 1289—1325.

Fornuften maa tilsige, som i hvad Erfaringen hver Dag lærer; men dette Ønske er i Særdeleshed blevet levende følt hos Nationen, efter at Deres Majestæt ved Forordningerne af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834 har gjort den delagtig i at kunne give Raad i hele Statens Anliggender.«¹⁾

Naturligvis slap heller ikke den jyske Forsamling for at modtage *klagende Henvendelser fra Byernes Haandværkere*. Saaledes forelæste Prokurator Seidelin 24. Maj et stort Andragende fra Oldermændene for Smede-, Snedker-, Saddelmager-, Skomager- samt Handskemagerlauget i Kolding om Indskrænkning i Antallet af Landhaandværkere og i Omfanget af deres Virksomhed²⁾. Det er hele Byens Haandværkerstand, der her vender sig mod sine Kaldsfællær paa Landet i dyb Overbevisning om at tjene sine egne retfærdige Livsinteresser: »Det er et almindeligt Klageraab, grundet paa Sandhed, at de mange, tilladte og utilladte, Haandværkere paa Landet rent ruinerer Haandværkerstænderne i Købstæderne«. I Viborg fandtes der imidlertid endnu mindre end i Roskilde nogen Stemning for at imødekomme saadanne Ønsker, som her blev rejst, og med 42 St. mod 3 blev det forkastet at behandle Andragendet i Komité; Seidelin tog herefter et lignende Andragende fra Snedkerlauget i Vejle tilbage, og den samme naturlige Konsekvens af, hvad Forsamlingen her havde tilkendegivet, drog Fleischer for to Andragender, han havde modtaget fra henholdsvis Kobbersmedene i Aarhus om Indskrænkning i det Kobberfabrikken i Flensborg tilstaaede Privilegium og fra en Del Haandværkere i Aarhus om Indskrænkning for Landhaandværkerne³⁾. Imidlertid var det som en væsentlig Indvending mod Klagen fra Kolding blevet paapeget, at den ikke var forbundet med noget egentligt Forslag. Hertil kunde henvises, da Købmand Ludvigsen 7. Juni indleverede et Andragende fra Haandværkerlaugene i Randers angaaende deres Laugsrettigheder og bad om, at det maatte komme til Behandling, skønt Forsamlingen allerede paa dette Tidspunkt havde vedtaget ikke at behandle flere nye Andragender⁴⁾. Otterstrøm

1) Std. II Sp. 1289—90.

2) Pr. B. 9 b—12. Std. I Sp. 568—74.

3) Pr. B. 93; Std. I Sp. 719.

4) Pr. B. 90 b—91 b; Std. I Sp. 714—15.

erklærede straks, at han ikke kunde tro, at hele dette Spørgsmaal vedrørende Købstadhaandværkerne tidligere var blevet afvist af Forsamlingen, fordi Sagen greb ind i Landmændenes Interesser, og fordi Flertallet af Forsamlingens Medlemmer var Landmænd, men fordi de tidligere Andragender ikke havde haft bestemte Indstillingspunkter, hvilket imidlertid var Tilfældet med det foreliggende. Ørsted gjorde hertil den utvivlsomt rigtige Bemærkning, at Forsamlingen ogsaa havde ladet sig bestemme af en Vurdering af de paagældende Andragenders Indhold. Alligevel var det, som om nu flere i Forsamlingen var blevet grebet af en vis Frygt for at støde den store Vælgerklasse, som Haandværkerne udgjorde i Byerne. 13 stemte for, at dette Andragende skulde undtages fra den almindelige Regel og sættes under Behandling; de 13 var formodentlig Købstadsrepræsentanterne minus 1, men 36 stemte imod, og deres Stemmer blev afgørende.

Det er betegnende, at det lykkedes at samle et betydeligt større Mindretal om et Forslag, der stilledes af Oberst Brock — altsaa ejendommeligt nok en Købstadsrepræsentant — om Lavsvæsenets Ophævelse¹⁾. Tidens Aand og Oplysningens »klare Fakkell« har, hedder det i dette Forslag, vist, at Købstædernes og Landets Interesser ikke er hinanden modsatte; derfor skal begge Parter kunne arbejde med hinanden i Hænderne uden at blive hindret deri af Lavsindretningen, hvis Skadelighed for Almenvellet er saaledes godtgjort, at der intet behøver at blive anført derom. Forsamlingen bør da til Kongen indgaa med en Petition om: »i det mindste for hvad Nørrejylland angaar, allernaadigst at paabyde Udarbejdelsen af et Forslag til en ny Haandværkslov, i den Hensigt, snarest muligt at kunne ophæve al Laugstvang og alt, hvad den medfører af uforeneligt med det almindelige Bedste og Tidens Aand; dog saaledes at Købstæderne og de nuværende Laugsmestre saa lidet som muligt taber af de Rettigheder og Pligter, de tror at have i de ved Loven hjemlede og hidtil stedfundne By- og Laugsrettigheder«. Kommissarius²⁾ fremkom i Anledning af dette Forslag med et længere Indlæg, hvis Tendens maatte tolkes saaledes, at han havde Interesse for Sagen og paa Re-

¹⁾ Pr. A. 47 b—51; Std. I Sp. 171—84.

²⁾ Pr. A. 48—50.

geringens Vegne godt kunde ønske, at det blev muligt gennem en Behandling af den at se Forsamlingens Standpunkt til Spørgsmaalet om en ny Lovgivning vedrørende Haandværksdrift. Forslagsstillerne henviste til de heldige Følger af Næringsfrihed i andre Lande¹⁾, men Forsamlingen vilde dog ikke beskæftige sig med et saa radikalt Reformkrav; det vedtoges med 32 St. mod 20 — Mindretallet var dog altsaa betydeligt —, at der ikke skulde nedsættes nogen Komité.

Kobstædernes Forhold formaaede heller ikke at interessere denne Forsamling i nær samme Udstrækning som Landboforholdene.

4. Fæstevæsen og Hoveri.

Til at behandle Udkastet angaaende *Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster*²⁾ nedsattes en Komité, bestaaende af Laurs Pind, Frijs, Wulf, Knudstrup, Rosenorn Friis, Otterstrom eller 3 Repræsentanter for Bondestanden og een Kobstadsrepræsentant overfor 2 Godsejere. Det er karakteristisk for denne Komité, at den indleder sin Betragtning af Udkastets enkelte Paragraffer med en Undersøgelse af det almene og principielle Spørgsmaal om, hvorvidt Fæstevæsenet som Institution fortjente at blive opretholdt, en Undersøgelse, der gav det Resultat, at Tiden ikke endnu var inde til at ophæve denne Institution, men at dette senere vilde kunne ske uden Krænkelser af Bondestandens Rettigheder, naar Fæstegodssets Overgang til Selvejendom havde fundet den fornødne Udbredelse³⁾. Da Komitéen altsaa mener, at det ikke nu lader sig gøre at lade frie Forpagtninger træde i Stedet for det bundne Kontraktforhold mellem Godsejer og Fæster, finder den det ogsaa hensigtsmæssigt, at dette Forhold bliver nyreguleret paa en saadan Maade som efter Udkastet, men foreslaar dog forskellige Ændringer til Gunst for Fæstere, navnlig at Godsejernes Udpantningsret ikke skal kunne omfatte Landgilden, og at Bestemmelsen angaaende Godsejernes Mulighed for at paalægge Fæsterne at følge en bestemt Driftsplan skal udgaa.

¹⁾ Pr. A. 50.

²⁾ Pr. A. 9 a—b; Pr. C. 97 b—107 b, 123—135 b; Pr. E. 101 a—b. Std. II Sp. 1663—1733.

³⁾ Std. II Sp. 1663—64.

Sagens Behandling i Salen, der fandt Sted i to Plenarmøder (1. og 5. Juli), satte ikke Lidenskaberne saaledes i Bevægelse, som Tilfældet havde været i Roskilde. Men det manglede dog ikke helt paa Udtalelser fra Godsejere, der havde det Aabenhjertighedens Præg, som lod det dybere Modsætningsforhold i Sagen fremtræde klart. M. B. Nyegaard erklærede overfor Komitéens principielle Betragtning, at frie Forpagtninger stedse havde forekommet ham at ville være det virksomste Middel til Agerdyrkningens Fremme og ogsaa det, der stemte bedst med den i Statsøkonomien antagne Regel, at den størst mulige Ejendomsfrihed er gavnligest for baade Staten og Private; han indrømmede, at der gaves andre Hensyn, som ikke gjorde det tilraadeligt for Tiden at andrage derom, men vilde fastholde, at Livsfæste var en oprindelig Rettighed for Godsejerne, som senere var blevet forvandlet til en Forpligtelse for dem¹⁾. Godsejer Roulund slog ned paa et specielt Punkt, idet han vilde hævde, at der særlig i den nordlige Del af Jylland havde dannet sig et Slags System, hvorefter Fæstere, som vilde udplyndre det dem betroede Inventarium og Besætning, gik metodisk til Værks; han fandt det tvivlsomt, om Godsejerne i det hele havde nogen Ret paa dette Punkt, og foreslog, at der i saadanne Tilfælde skulde ske offentlig Tiltale mod vedkommende gennem Amtmanden²⁾.

De jyske Godsejere har i ikke mindre Grad end deres Standsfæller paa Øerne i Forholdet til deres Fæstegaardmænd følt sig som den af Lovgivningen forfulgte, af Domstolene undertrykte Samfundsklasse. Men Forhandlingerne i Viborg maatte forløbe fredeligere, fordi der ikke fra den modsatte Side blev drevet en systematisk Opposition mod Regeringsudkastet.

En utvivlsom Bondeven som J. P. With kunde end ikke være enig med Komitéen i, at Landgilde burde være undtaget fra Udpantningsret; han mente blot, at Godsejeren, som foreslaet af Roskilde-Forsamlingen, burde kobe denne Ret ved Ophevelse af Hoveriet in natura³⁾. Med 33 St. mod 18 vedtog Forsamlingen dog Komitéens Forslag paa dette Punkt, og ligeledes

¹⁾ Pr. C. 100 a—b.

²⁾ Pr. C. 103 a—b.

³⁾ Pr. C. 103 b—104.

billigede den med 42 St. mod 10 Forslaget om at stryge »Driftsplanen«. Endnu en lille Række Ændringsforslag til Gunst for Fæsterne kunde optages i Forsamlingens Betænkning¹⁾, bl. a. om, at Fæsterne ikke skulde kunne forpligtes til selv at skaffe Besætning og Inventar; Roulunds for nævnte Forslag blev forkastet med 38 St. mod 14. Betænkningen anfører og begrundet det Resultat, Komitéen er kommet til angaaende det formaalstjenlige i Fæsteinstitutionens Opretholdelse. Den giver fuld Tilslutning til det principielle i Udkastet: »Det er en i Almindelighed erkendt Sandhed, at den bestaaende Lovgivning paa den ene Side ikke fyldestgør de billige Fordringer, som Jorddrotten maa kunne have paa en hurtig og sikker Retsnydelse, naar han sættes i den Nødvendighed at sagsøge den forsømmelige eller uredelige Fæster til at have sit Fæste forbrudt, og at paa den anden Side Fæsteren, naar Lovens Bestemmelser blev anvendt i deres hele Strengthed, ofte vilde være udsat for at blive fradømt sit Fæste for en-højst ubetydelig Forseelse«²⁾. En Ændring heri vil Forsamlingen altsaa ikke modsætte sig.

For Viborg Stænderforsamling lød det samme høje Raab fra de hoverigørende Fæstegaardmænd som det, der havde lydt til de forsamlede i Roskilde. Der indkom ogsaa til Viborg mere end 100 Andragender om denne Sag, og de var af ganske samme Aand og Tendens som de Andragender, der sendtes til Roskilde. Hoveriet ønskes afløst mod en »billig«, en »taalelig« eller en »passende« Erstatning, ikke for enhver Pris. Skulde man nævne et ejendommeligt jysk Træk, da maa det blive den Henvisning til Ungdommens moralske Ødelæggelse ved Hoveriet, man finder i adskillige af disse Aktstykker; et Andragende fra Skjolddelev fremhæver saaledes, at de unge paa Hovmarken lærer Løsagtighed og Drukkenskab og ganske særlig Banden og Sværgen, hvilken sidste afskyelige Last »ikke aflægges, forend Graven skjuler dem«³⁾. Ofte bærer Andragenderne et stærkt Præg af at være formet af boglærde Folk (som naar et Andragende fra Skjødstrup henviser til de skønne Ord, Tyge

1) Std. I Sp. 1706—33.

2) Std. II Sp. 1711—12.

3) Rigsdagens Stænderarkiv.

Rothe »har udtalt i sit Landvæsenssystem Pag. 376«). Nøgternt og fyndigt peger et Andragende fra Rodding Sogn i Salling paa den nationaløkonomiske Kærne i hele Hoveriproblemet: »Skønt Hoveriet medfører Fæstebondens Ødelæggelse, saa har dog Godsejeren i bemeldte Hoveri en simpel Rente af den Kapital, han har indestaaende i Bøndergodset«. Som et Forslag i Forsamlingen rejstes *Hoverisagen* af P. N. Knudstrup¹⁾ med en Motivering, hvori vi netop ogsaa ser dets moralsk ødelæggende Virkning paa Tjenestetyendet fremhævet; Knudstrup ønsker en Mand udnævnt af Kongen til at mægle, naar enten Godsejeren eller Bønderne ønsker Hoveriets Ophævelse, og henholder sig iøvrigt til »de Indstillingspunkter, som Hr. Kammerraad Drewsen i denne vigtige Sag har foreslaaet den Roskilde Stænderforsamling«, da han ikke selv tiltror sig Evne til at sætte noget bedre i Stedet. Forslaget blev henvist til en Komité, bestaaende af Frijs, Knudstrup, Laurs Pind, Hastrup, Laurits Borberg, Ole Kirk, Arenstorff; at de fire af disse tilhører Bondestanden, vidner om, at man i denne Forsamling ikke er bange for at bruge Bønderne i de Sager, de forstaar sig paa; noget tilsvarende havde ikke været tænkeligt i Roskilde. Komitéen kommer i sin Betænkning²⁾ til det Resultat, at Hoveriets Afløsning kun vil være et ufuldkomment Middel til at hjælpe Fæstebønderne, og at det eneste, der her rigtigt duer, er det mere radikale at fremme Udbredelsen af Selvejendom, hvorfor der for Jylland bør oprettes en Kreditkasse under kongelig Garanti med den Opgave at sætte Fæstebønder istand til at købe deres Fæstesteder; iøvrigt finder man, at Sagen bør behandles med stor Varsomhed, fordi det kan blive vanskeligt for Fæsterne at udrede Aflosningssummen, og giver ubetinget Østifternes Forsamling Ret i, »at Sagen efter sin Natur ikke bør blive Genstand for noget Magtbud«. Fra den sidste Betragtning tog Knudstrup Afstand: »Min uforgribelige Mening er, at i Majestæten i Danmark ligger *Magten* til uindskrænket at udgive Love, som befordre hele Folkets Held og Lykke«³⁾). Saaledes ytrer sig indenfor denne Komité klart og

¹⁾ Pr. A. 41 b—42; Pr. B. 104 b—105 b; Pr. D. 188—201; Pr. E. 53 b—61 b, 116. Std. I Sp. 161—67; II Sp. 1623—62.

²⁾ Std. II Sp. 1624—32.

³⁾ Std. II Sp. 1631—32.

kraftigt det typiske og afgørende Modsætningsforhold i hele denne Sag — et forskelligt Syn ikke blot paa Begrebet Ejendomsret, men paa den enevældige Forfatningsform.

Under Sagens Diskussion i Forsamlingen blev det naturligtvis kraftigt betonet fra Godsejernes Side, at Hoveriet beroede paa et privat Kontraktforhold, som Statsmagten ingen Ret havde til at gribe ind i. M. B. Nyegaard erklærede ikke at kunne være tavs, »naar her atter ytres det Princip, at Alexanders Sværd skal afgøre Spørgsmaalet om den bestaaende Ret, hvilket er det samme som at ville sige, at Retten sidder i Spydstagen¹⁾. I samme Aand talte Ritmester Friis og Stiftamtmand Rosenørn²⁾. Men i modsat Retning gik »radikale« Udtalelser af en saadan Art, som ingen havde vovet at fremsætte i Roskilde. With undrede sig over den Ængstelighed, hvormed denne Sag blev behandlet, og han hævdede som sin principielle Betragtning, at Regenten i en velordnet Stat maatte have Lov til at gribe ind i kontraktmæssige Forhold, naar disse var af en almindelig Natur³⁾. Han fik Medhold af Proprietær Høyer⁴⁾ og af Ole Kirk, der bl. a. henviser til Indgreb i Ejendomsretten, som f. Eks. fandt Sted ved Vejes Anlæg⁵⁾. Kommissarius indrømmede overfor With, at ikke enhver Lov, der greb ind i den bestaaende Retstilstand, var at misbillige; den virkelige Ret kunde kræve en saadan Indgriben i den lovformelige Ret som den, der havde fundet Sted ved de store Landboreformer; efter at være blevet bestemt havde Hoveriet imidlertid aflagt den Egenskab, der skulde gøre, at det ikke kunde bestaa med Retfærdigheden⁶⁾. A. S. Ørsted faar altsaa her Lejlighed til at fremstille sit Syn paa Ejendomsretten som en ikke absolut givet, men relativt og samfundsmæssigt betinget Ret; Resultatet er dog, at han i den foreliggende Sag anerkender Ejendomsretten.

Det samme gjorde Forsamlingen. Med 30 St. mod 16 forkastedes en Række Forslag af With, hvorefter der skulde banes Vej for Afløsning af Hoveriet ved Kommissionskendelse med

¹⁾ Pr. D. 190 a—b.

²⁾ Pr. D. 192 b—193 b, 195 a—b, 196, 197 b—199.

³⁾ Pr. D. 188—89.

⁴⁾ Pr. D. 193 b—194, 195.

⁵⁾ Pr. E. 55—56.

⁶⁾ Pr. D. 199—200 b.

Hensyn til Afløsningssummens Størrelse, naar Afløsningen ønskedes af enten Godsejere eller Bønder. Med 24 St. mod 12 billigedes derimod Komitéens Forslag om Oprettelse af en Kreditkasse til Fremme af Selvejendom. Desuden vedtoges det, efter Komitéens Forslag, at Sædegaardsejere, der bortsolgte saa meget Bondergods, at deres Godser derved blev ukomplette, dog skulde havde Lov til at beholde komplette Sædegaardes Rettigheder. Subsidiært kom Petitionen¹⁾ til at gaa ud paa, at Roskilde-Forsamlingens Forslag i denne Sag blev taget til Folge.

Da Hoverisagen allerede i Komitébetænkningen var blevet knyttet sammen med Spørgsmaalet om Selvejendoms Udbredelse, var Sagens Behandling i Salen blevet udskudt, til et herom af *Fjelstrup* stillet særligt Forslag var blevet færdigbehandlet²⁾. Dette Forslag om *Midler til Fremme af Selvejendom* giver en vidtloftig Skildring af Vanskelighederne ved at skaffe Pengelaan ved Kob af Gaarde til Selveje: »Penge indtager Fæstninger, jævner Bjerge og skaber Selvejere³⁾»; det bør da henstilles til Kongen, om han ikke vil lade forfalte et Udkast til en Anordning, der kan tjene til at skaffe de Midler til Veje, som nu savnes. Med 44 St. mod 4 vedtoges det at lade denne Sag behandle i Komité (medens der havde været Enstemmighed om at behandle Hoverisagen). Komitéen kom til at bestaa af Arenfeldt, Fjelstrup, Nygaard, Prokurator Petersen og Roulund — ejendommeligt nok kom altsaa ingen Bonde med her. Af disse anbefalede Flertallet⁴⁾, Fjelstrup, Nygaard og Roulund, Tanken om Oprettelse af en Kreditkasse i Nørrejylland til Bedste for de mindre Landejendomsbesiddere, medens Mindretallet⁵⁾ tog Afstand herfra og ønskede de paa-gældende Laan skaffet til Veje ved Hjælp af de bestaaende offentlige Kasser og Fonds. Under Debatten udtalte With sin store Betænkelighed ved, at en Institution som den omhandlede blev oprettet for Jylland: »en af de skadeligste Følger, som man kan tænke sig af, at de danske Stænder er adskilte

1) Std. II Sp. 1657—62.

2) Pr. A. 127 b—128 a; Pr. D. 35—45 b, 123 b—142; Pr. E. 101. Std. I Sp. 427—43; II Sp. 1508—71.

3) Std. I Sp. 431.

4) Std. II Sp. 1508—09.

5) Std. II Sp. 1510—20.

provincsvis, er, om det lille Danmark derved skulde ophøre at betragte sig som eet¹⁾. Ogsaa Kommissarius var inde paa det skadelige i, at man saaledes »med en betydelig Fare for det Hele« vilde søge »at tilvejebringe en særlig Indretning for Jylland«²⁾. Med stort Flertal — 33 St. mod 13 — vedtoges det at indgive en Petition om Sagen, og dennes Hovedpunkt — vedtaget med 42 St. mod 14 — blev, at der skulde oprettes en Kreditkasse for Jylland; af andre Punkter kom den ikke blot til at rumme, hvad der var foreslaaet af Komitéens Flertal, men ogsaa Mindretallets Forslag, hvis væsentligste Punkt (vedtaget med 26 St. mod 20) var udtrykt saaledes, at offentlige Kasser og Fonds »i Stedet for som hidtil at udlaane deres Midler i større Summer paa samlet Gods for Fremtiden indskænker sig til Udlaan paa enkelte Bøndergaarde og Huse eller dog giver disse fortrinlig Adgang til Laan«³⁾.

Under Sagens Behandling var Auditor Roulund fremkommet med, hvad han selv kaldte »den simple Bemærkning«, at en Statsgaranti paa det omhandlede Omraade ikke kunde være saa betænkelig, naar man kunde anvende 300.000 Rbd. paa en Kaserne, hvis Bygning nogle maaske troede at være nyttig, men vistnok meget faa antog at være nødvendig⁴⁾. Her er — endda af et Medlem, der fører en militær Titel — givet Udtryk for den »antimilitaristiske« Tankegang, der i det hele paa en ejendommelig Maade skulde finde Udtryk i denne Stænderforsamling.

5. Værnepligt og Forsvarssag.

Medens Spørgsmaalet om *Indførelse af almindelig Værnepligt* ikke var blevet berørt i Roskilde, var der i Viborg to Deputerede, der fremsatte Forslag herom. Først (5. Maj) kom Oberst Brock med et Forslag⁵⁾, baaret og præget af rent patriotiske og »forsvarsvenlige« Synspunkter. Han har, fremhæver han til en Begrundelse, drevet af Kærlighed til Danmark og til det Samfund, hvori han har levet sin Ungdoms glade

¹⁾ Pr. D. 40 b.

²⁾ Pr. D. 44.

³⁾ Pr. D. 140 b.

⁴⁾ Pr. D. 136 b—137.

⁵⁾ Std. I Sp. 289—317; Pr. A. 85 b—86 b; Forslaget gengivet Sp. 289—304.

Dage, allerede for Stændernes Indkaldelse offentliggjort et Par Ord angaaende denne Sag. Hæftigt polemiserer han med en Skribent, der i Aalborg Stiftstidende har villet hævde Unødvendigheden og Unytten af et dansk Forsvarsvæsen og det tilstrækkelige til vort Værn, der ligger i et godt Diplomati. I Artiklen var iøvrigt hævdet, at en almindelig Fred var hele Europas Ønske, og at Danmark kunde vente at vinde de store Magters Agtelse ved »den moralske Overvægt«, som det besad i Kraft af hele sin Kultur. Veltalende fastslaar Brock, at Danmark ikke kan stole paa Alliancer og Diplomati, men maa være rede til at forsvare sig; han ønsker, at Forsamlingen skal andrage om de militære Loves Omdannelse i Overensstemmelse med Tidens Aand, om Forsvarsvæsenets Samling under en enkelt ansvarlig Chef, endelig om Værnepligtens Udstrækning til alle vaabendygtige Mænd, men dog saaledes, at Garnisonstjenesten som hidtil skal kunne besørges af Stedfortrædere.

Der rejste sig straks Opposition mod Tendensen i dette Forslag. Ud fra Synspunkter, der efter Nutidens Sprogbrug nødvendigvis maa kaldes lige saa »antimilitaristiske«, som man vil finde Brocks »forsvarsvenlige«, vendte *M. B. Nyegaard* sig i en længere Tale¹⁾ mod den Tanke, at Danmark skal bortødsle sine Kræfter paa unyttige Rustninger. Den bestaaende Magtgruppering i Europa er, mener Nyegaard, Danmarks bedste Værn, og »desuden er det vor Tids lykkelige Særkende, at Fornuftsherredømmet har tiltvunget sig den Magt i Kabinetterne, at Krig — dette Menneskeslægten værende Onde — maa antages herefter at ville komme til at høre til Sjældenhederne. Dertil bidrager ogsaa mægtigen de konstitutionelle Statsformer, som mere og mere udvikle sig iblandt de civiliserede Nationer«, og Danmark vil stille sig i Modsætning til »den bedre Aand, der i vor Tid forbereder en lykkeligere borgerlig Tilværelse i den kultiverede Verden«, hvis man forsøger at omskabe »den fredelskende danske Nation til en væbnet Krigerhob«; men der kan desuden efter Nyegaards Skøn anlægges et andet Synspunkt, idet han spørger: »Hvortil vilde desuden denne militære Kraftanstrengelse nytte

¹⁾ Pr. A. 83—85.

os?» Svaret maa, mener han, blive, at vi med vore geografiske Forhold og finansielle Kræfter ikke er istand til virkelig at forsvare os mod nogen af de Magter, der kunde tænkes at ville angribe os, og der er ingen Grund til at gennemføre en Forøgelse af Militærudgifterne, »der i en Række af Aar vilde koste langt mere end Landets Occupation af en Fjende«; men det vilde være i Folkets Aand at kræve en Restriktion saavel i Flaaden som i Arméen. For Resten mener Nyegaard, at Bondens Son, der »hører til den Tyendeklasse, hvis Arbejde er det simpleste og strengeste«, ikke kan tage Skade af Militærtjenesten, medens det modsatte let vil blive Tilfældet med unge Mennesker af den kultiverede Klasse, som her vilde blive ført sammen med Mennesker af raa Sæder: »Tiden er ikke nu til at skabe et Sparta«, og det meget yndede, misforstaaede og misbrugte Frihedsprincip kommer let »i Kollision med lovlige erhvervede Rettigheder«.

Nyegaards Anskuelse manglede altsaa ikke en Brod, der vendte sig mod selve den demokratiske Lighedstanke, der laa i Kravet om almindelig Værnepligt. I sine Betragtninger over det nævnte Forsvarsproblem i det hele har denne jyske Gods-ejer en Menneskealder før Hørup næsten ganske ordret foregrebet dennes militærpolitiske Slagord: *hvad kan det nytte?*

Paa det mest levende anskueliggøres for os herigennem, hvor dybt dansk »Antimilitarisme« bundet i en dansk Tankegang. Vi ser, at man paa Frederik VI's Tid var rede til at drage de samme Konsekvenser af 1814, som man under Christian IX skulde gøre det af 1864, var indstillet paa en ganske lignende Vurdering af europæiske Forhold og Danmarks Stilling udadtil som den, der har været udbredt i vide Kredse i de sidste Aartier for Verdenskrigen. Ingemanns Ven, M. B. Nyegaard, var her lige saa yderliggaaende, som moderne Radikale har været det. Men som disse blev han mødt med skarp Modsigelse fra anderledes tænkende.

Brock var ingenlunde den eneste »Forsvarsven« i Viborg Stænder. Ritmester Friis stod op og udtalte sin Forbavelse over, at der i denne Forsamling af danske Mænd kunde findes nogen, der vilde foretrække at udsætte Landet for Occupation af Fjender frem for at sørge for dets Forsvar. Tre Bønder, Ole Kirk, L. Borberg, Knudstrup, fremhævede det ubillige i, at

Værnepligten skulde paahvile en enkelt Stand, Ole Kirk ogsaa den yderligere Ubillighed, der laa i, at Byrden indenfor selve denne Stand var ulige fordelt paa Grund af Stillingsvæsenet. Med 28 St. mod 22 blev det dog ved Kugleafstemning vedtaget, at Brocks Forslag ikke skulde underkastes Komitébehandling. For saa vidt sluttede Forsamlingen sig til Nyegaard — men han skulde alligevel føle sig tilskyndet til at »trække lidt i Land« paa sine Ord, da Sagen senere blev taget op til Behandling paa et nyt Grundlag¹⁾.

Med 43 St. mod 7 afviste Forsamlingen et Forslag stillet af Møller Tøstesen og tilsigtende en yderligere Indskrænkning af Værnepligten ved Udvidelse af den Fritagelse for Tjenesten, der tilkom »eneste hjælpende« Sønner af gamle Gaardmænd og af Gaardmandsenker, til at omfatte saadanne Sønner af alle Gaardmænd, og samtidig en Forkortelse af Tjenestetiden; baade fra Medlemmer af Forsamlingen og af den kgl. Kommissarius blev der protesteret imod, at hele Værnepligten skulde væltes over paa Husmands- og Indsidderklassen. Ogsaa et Forslag om at sænke Aldersgrænsen for de Gaardmænd, der her kom i Betragtning, blev afvist. Overfor Værnepligtsspørgsmaalet²⁾ meldte den sociale Lighedstanke sig uvilkaarligt og fik sin betydelige Vægt. Brock havde forgæves villet rejse dette Spørgsmaal fra et militært Standpunkt; mere Virkning fik det, da Ole Kirk (31. Maj) oplæste et Forslag om »Udvidelse og Forandring i Udskrivningsvæsenet«³⁾ under myndig og kraftig Henviisning til, hvad Bondestanden havde Ret til at forlange af Retfærdighed og Lighed mellem Samfundsklasserne. Det maatte, hævdede Kirk, virke trykkende paa Bondens Følelse som Borger, hans Mod som Kriger, naar han skulde bære Vaaben ikke alene for sin egen Arne og Viv, ikke alene for Kvinder og Børn, men ogsaa for at væрге andre Mænd, der efter Naturens Lov havde den samme Pligt til at staa i Krigerens Række. Det, den vestjyske Bonde Ole Kirk ønsker, er en Demokratisering af Militærvæsenet, men naturligvis ikke, som

1) Pr. A. 85 b.

2) Pr. A. 88—89; Std. I Sp. 318—320; jfr. Std. Sp. 671—72.

3) Pr. B. 58 b—64; Pr. D. 79 b—89 b; Pr. E. 26 b—32, 203 b; Std. I Sp. 657—70 (Forslaget Sp. 657—59); II Sp. 1070—1104.

han udtrykkelig fremhæver, nogen Forhøjelse af Militærudgifterne: det var efter Kirks Mening meget ønskeligt, at Militærstanden kunde blive en Ærens Stand og Statens Styrke, men »uden at den derfor skulde befordre Landets Ruin ved yderligere Paalæg og Byrder«. Ole Kirk anser det for at ligge udenfor sin Evne at angive nogen nærmere Plan til Udskrivningsvæsenet og Militæretatens Organisation, men foreslaar blot Forsamlingen at indgaa til Kongen med et Andragende om at faa forelagt et Lovudkast om »en saadan Udvidelse af Udskrivningsvæsenet og Værnepligten, at hver vaabendygtig Mand indtil en vis Alder maa være pligtig til at bære Vaaben til Landets Forsvar«.

Det blev af den kgl. Kommissarius fremhævet¹⁾ og af Forsamlingen som Helhed straks erkendt, at Ole Kirks Forslag var bygget paa helt andre Synspunkter end det tidligere afviste Forslag af Brock. Ved den reelle Bedømmelse af Forslaget er det karakteristisk for Ørsted, at han — i Overensstemmelse med sin tidligere Holdning indenfor Regeringen overfor Værnepligtsspørgsmaalet — ikke vilde anerkende Berettigelsen af Lighedskravet paa dette Omraade; han anstiller en længere Betragtning, hvis Kærne er, at en Bondekarl har godt af at være Soldat, medens andre let tager Skade af det i deres Erhverv eller Uddannelse og desuden vanskeligere taa-ler de dermed forbundne Strabadser. Brock stottede naturligvis Kirk²⁾, og Lüttichau, den senere Krigsminister og Deltager i Krigen 1848—50 og 1864, benyttede Lejligheden til et Opgør med hele den Tankegang, Nyegaard under Drøftelsen af Brocks Forslag havde gjort sig til Talsmand for: rent bortset fra Spørgsmaalet, om Danmark i det hele vilde være istand til at hævde sin Selvstændighed ved Vaabenmagt, maatte han anse det for givet, »at enhver Stat bør forsvare sig«, og »at det vilde være modløst og uværdigt for en Nation at antage en anden Mening«³⁾. Ritmester Friis var, skønt erklæret Modstander af det Nyegaard'ske Standpunkt, ejendommeligt nok af den Anskuelse, at Indførelse af almindelig Værnepligt betyder et Indgreb i lovbegrundede Rettigheder af den Art, at det »let kunde

1) Pr. B. 61 b—62 b.

2) Pr. 58 b—59.

3) Pr. B. 60—61.

forgrene sig saaledes, at al Sikkerhed for Ejendoms- og Rettighedsbeskyttelse ophørte« (vi stilles atter her overfor en meget yderliggaaende Fortolkning af Ejendomsrettens Idé og Begreb¹⁾). Stiftamtmand Rosenørn formede en Tale mod den almindelige Værnepligt paa en Række Komplimenter til Bondestanden for den Sundhed og Styrke, som denne Stand havde forud for alle andre Samfundsklasser, men vilde dog ikke modsætte sig en Komité's Nedsættelse²⁾). Det usømmelige i noget saadant blev stærkt fremhævet af With, i denne Sag som altid Bondestandens ihærdige Talsmand; han gjorde opmærksom paa, at Forsamlingens Flertal hørte til de Klasser, der var fri for Værnepligten, hvorfor den let kunde faa Skær af at varetage Hensynet til sin egen Fordel³⁾).

Maaske er det det sidste Ræsonnement, der har talt til Forsamlingens Samvillighed: med 33 mod 18 St. vedtoges Nedsættelsen af en Komité, der kom til at bestaa af Lüttichau, Roulund, Friis, Ole Kirk, Knudstrup.

Denne Komité henviser i sin Betænkning⁴⁾ til, at den almindelige Værnepligt nu er indført i flere europæiske Stater, »eftersom Erfaringen lærte, at dette Væbningssystem var det sikreste Middel til at forsvare Staternes Uafhængighed uden at ødelægge deres Finanser«. Det fremhæves, at det er i Fredstiden, en Nation skal forberede sig til Krig, og der udkastes et Forslag om de militære Loves Omarbejdelse efter Tidens Tarv og de forskellige Stænders Trin og om Indførelse af almindelig Værnepligt, men med samtidig Indskrænkning af Garnisonstjenesten, fra hvilken det tænkes, at de mere velstillede skal kunne frikøbe sig (idet man mener, at en saadan Forskel i Vilkaarene mellem mere og mindre formuende findes og er uundgaaelig i saa mange andre Forhold). Iøvrigt tænker man sig Frikøbesummen delvis brugt til bedre Lønninger for dem, der skal gøre Tjeneste. Af Komitéens Medlemmer erklærede Roulund, at en Forøgelse af Hæren hverken svarer til Nationens Ønsker eller til Finansernes Tilstand, og at Bonden »efter Tingenes naturlige Gang« er den til Soldatertjeneste bedst egnede

¹⁾ Pr. B. 62 b—63.

²⁾ Pr. B. 63 a—b.

³⁾ Pr. B. 64.

⁴⁾ Std. II Sp. 1070—80.

— »især da Tiden ikke egner sig til at begrunde et andet Sparta, og den Ære at være en militær Stat synes ikke saa fristende, at det for den Sags Skyld var værd at gøre vovelige Forsøg«. Roulund er altsaa Komitéens konservative og »antimilitaristiske« Medlem¹⁾.

Som Ordfører i Sagen henviste Lüttichau²⁾ til Andragender, forsynet med talrige Underskifter, der var indkommet om denne Sag, og til, at der allerede fra den holstenske Forsamling var indgivet en Petition om Sagen. Oberst Brock fremkom atter med begejstrede Indlæg for Nationens bedst mulige Forsvar³⁾. Forsømmelser har medført den store Ulykke i 1807; »man tover endnu og vil se Ulykken endnu en Gang at bryde ind over Landet«. Ritmester Friis forklarede, hvorfor Komitéen havde ønsket, at nogle skulde kunne frikøbe sig for Værnepligten: »den havde stadig haft Økonomi og Statens Finanser for Øje, og da den ej havde kunnet foreslaa forøgede Udgifter til Hæren paa samme Tid, som Talen var om at foretage Reduktioner for at indføre Besparelser«, saa havde den ej kunnet udfinde noget bedre Middel til at tilvejebringe et Fond til Anskaffelse af det forøgede Materiale til den forøgede Bevæbning⁴⁾. Kommissarius gjorde opmærksom paa det illusoriske i, at man skulde kunne gennemføre en Udvidelse af Militærvæsenet uden nye Byrder for Staten⁵⁾. Det er tydeligt nok, at Forsamlingen har to Sind i denne Sag: i dens Bevidsthed foregaar der en pinlig Brydning mellem den økonomiske Sans paa den ene Side, den patriotiske Følelse og den sociale Lighedstanke paa den anden Side. Nyegaard følte, at han havde været lidt for langt ude i sine Udtalelser mod Brocks Forslag; han forklarede nu omstændeligt, at han ved den Okkupation, der skulde være at foretrække for Landets økonomiske Ruin, blot havde tænkt paa en momentan Okkupation, naturligvis ikke paa Tabet af Rigets Selvstændighed og Dynasti — noget, han netop ifølge hele sin Betragtning ansaa for umuligt »ifølge Europas Politik«; desuden havde han ikke villet fornærme Bonde-

1) Std. II Sp. 1077—80.

2) Pr. D. 79 b—81.

3) Pr. D. 81—82 b, 86 a—b, 87 a—b; Pr. E. 29—31.

4) Pr. D. 86.

5) Pr. D. 84 a—b.

standen ved at tale om Almuens raa Sæder (der var Forskel paa »Sæder og Sædelighed«¹⁾).

Meget karakteristisk for hele det daværende Syn paa Soldaternes Behandling i Tjenesten var, at Spørgsmaalet om, hvorledes Soldatertjenesten skulde kunne gøres taalelig for bedre Folks Børn, tilsidst blev det afgørende for Forsamlingens Beslutning. Med 27 St. mod 23 vedtoges det at indgive en Petition. Med 36 St. mod 14 forkastedes derimod Komitéens Indstilling, idet man samlede sig om et af With stillet Forslag, der skarperne betonedede Nødvendigheden af, at der blev sikret »kultiverede« Mennesker en bedre Behandling end den, der nu blev givet Bonderekutterne, inden der for Alvor kunde blive Tale om at udstrække Værnepligten til alle: »At Hans Majestæt ved en af Militære og Civile sammensat Kommission allernaadigst vilde lade undersøge, om der med Hensyn til den militære Tjeneste og navnlig Garnisonstjenesten kunde træffes saadanne Foranstaltninger, at de Betæneligheder kunde bortfalde, som nu frembyder sig ved Indførelsen af almindelig Værnepligt«. I denne Indstilling kom da Forsamlingens Petition²⁾ til at munde ud; i Præmisserne blev fremhævet, at den omhandlede Udvidelse af Værnepligten ikke behøver at medføre en Forøgelse af Statsudgifterne, idet den bør finde Sted uden Udvidelse af den staaende lønnede Hær. Saaledes søgte Forsamlingen at klare denne Sag, om hvilken Præsidenten havde erklæret, at »den hørte til de meget vanskelige og delikate«, og at Udfaldet, hvordan det end blev, vilde vække megen Sensation³⁾. Selv det Flertal i Forsamlingen, der anerkendte den almindelige Værnepligts Princip veg tilbage for dets fulde praktiske Gennemførelse. En Bonderepræsentant som Møller Wulf kaldte det en uomstødelig Sandhed, at alle burde deltage i den hellige Pligt at værne for Konge og Fædreland — men han holdt ikke desto mindre paa, at den, der kunde sætte en anden i sit Sted, ikke skulde være Soldat i Fredstid⁴⁾).

1) Pr. D. 82 b—84.

2) Std. II Sp. 1101—04.

3) Pr. D. 87 b—88.

4) Pr. E. 27—28.

6. Skolespørgsmaal. — Fattigvæsenet.

I Spørgsmaalet om *Oprettelse af Realskoler*¹⁾ sluttede man sig nær til Roskilde-Forsamlingen. Amtsprovst Schmidt stillede et Forslag herom under ligefrem Henvisning til den paagældende Side i Roskilde Stændertidende, idet han erklærede det for overflødigt »her at rekapitulere, hvad der er forhandlet og udtalt til Fordel for denne Sag, eftersom saadant fuldstændigt vil kunne erfares paa det ovenfor betegnede Sted i den saakaldte Tidende«. Resultatet af Spørgsmaalets Behandling blev en Petition om Oprettelse af »en videnskabelig Realskole« i Jylland, om Indretning af Realklasser ved Latinskolerne og om Formindskelse i de sidstes Antal.

Mere ejendommelig var den Behandling, Viborg Stænder gav Spørgsmaalet om *Forbedring i Landsbyskolelærernes Kaar*²⁾. Her stilledes der et Forslag af Schmidt under Henvisning til Forhandlingerne i Roskilde, af Fjelstrup med særlig Henvisning til et Andragende fra Skolelærerne i Hammerun Herred. Der var til Forsamlingen indkommet en Række Andragender fra Skolelærere i forskellige Egne om Forøgelse i deres Indtægter; men der manglede heller ikke et Andragende fra nogle Landsbyers Beboere med Klage over Skolevæsenets Byrde, og Beboerne i Hemmet Sogn i Ringkøbing Amt havde endog indgivet en ligefrem Protest imod, at Skolelærerne blev bedre aflagt. Det blev det særlig jyske Standpunkt i denne Sag, ogsaa for Stændernes Vedkommende, at man mødte den med et stærkere Forbehold, end Tilfældet havde været i Roskilde, til dels endog med utilsløret Uvilje.

Der faldt under den indledende Behandling af Sagen saadanne Udtalelser, som at alle Skolelærere ikke burde have det lige godt, da der skulde være noget for de dygtige at stræbe efter, og at Skolelærerne dels levede over Evne, dels giftede sig for tidlig. Med 48 St. mod 3 vedtoges Nedsættelse af en Komité. Denne Komité (Biskop Ølgaard, la Cour, O. Kirk, Birkedommer Christensen, Fjelstrup) fremhæver det nødven-

¹⁾ Pr. A. 47 a—b; Pr. D. 31 b—34 b, 121 b—123; Pr. E. 32 b. Std. I Sp. 169—71; II Sp. 778—800.

²⁾ Pr. A. 98—100 b; Pr. E. 22—26 b, 68—70 b, 203. Std. I Sp. 353—71; II Sp. 1405—40.

dige i Hensyntagen til de jyske Landsognes, navnlig de fattige Hedesognes, økonomiske Bæreevne¹⁾, det meget vigtige i, at de, der bestemmer sig for Landsbylærererkaldet, holdes til største Tarvelighed, det beklagelige i, at der saa ofte hos denne Klasse findes en Stræben efter at hæve sig i det udvortes over den Klasse, hvis Børn de skal undervise. Efter Debatten (20. og 24. Juli) vedtoges det med 31 St. mod 17 at indgive en Petition om Sagen; et ikke ringe Mindretal udtaler altsaa, at der overhovedet ikke skulde gores noget for Skolelærerne. I Petitionen fremhæves, at i maaske den største Del af Nørrejylland nyder Skolelærerne ikke den anordningsmæssige Løn; man forlanger dog ikke, at Lønnen overalt bliver anordningsmæssig, men blot — paa lignende Maade som Roskilde Forsamling — at der gennemføres visse mindre Forbedringer i Skolelærernes Forhold.

Med Moderationen i den Velvilje, der blev vist den ny Almueskoles Lærerstand, passer det godt, at der i Forsamlingen skulde blive givet et kraftigt Udtryk for Mistvivl om Nyttens af hele det tvungne statsorganiserede Folkeskolevæsen. 27. April oplæste Ole Kirk et Forslag om *Forandringer i Skolevæsenet paa Landet*²⁾, et Forslag, der paa ejendommelig Maade peger frem mod den senere, af Kold og Grundtvig paavirkede Friskolebevægelse og saaledes vidner om dennes Forbindelse med ældre folkelige Ønsker og Stemninger.

»Det vil vist ikke« — indleder Ole Kirk sit Forslag — »være undgaaet den ærede Forsamlings Opmærksomhed, at uagtet alt hvad der i de sidste 20 Aar er gjort for Almueskolevæsenet paa Landet, har dette dog langtfra baaret de Frugter, man med Billighed kunde vente. Aarsagen hertil maa, efter min Formening, vistnok fornemmelig søges i den tvungne Skolegang og en tvungen Undervisningsmetode«. Kirk udvikler videre, hvorledes Skolen ikke direkte bør indlade sig paa Opdragelse, idet Børneundervisning maa være Forældrenes Sag.

¹⁾ Dette sker i Sammenhæng med Omtalen af et indsendt — mod Lærerne meget venligt — Forslag fra en Pastor Stockholm. Udtrykkeligt understreges det af Komiteen, at hvad der er passende for Østifterne, ikke af den Grund behøver at passe i Jylland. Std. II Sp. 1407.

²⁾ Pr. A. 52 b—54; Pr. C. 117 b—120, 138—141 b; Pr. E. 101. Std. I Sp. 197—202; II Sp. 1045—69.

Selv har Kirk uden Vanskelighed opnaaet Tilladelse til at undervise sine egne Børn. Han nævner de lange Skoleveje i Vestjylland og den Ulempe for Husmændenes Børn, at de for Skolens Skyld hindres i at tage fast Tjeneste — »og det maa jo dog være en Hovedsag, at Barnet i dets tidlige Alder vænnes til gavnlige Sysler«. Fejlen ved Skolens Metode finder han i det Baand, der er paalagt Læreren i hans Forpligtelse til at lade Børnene lære alt for meget udenad. Han kræver Frihed for Læreren til at vælge sin Undervisningsform og Ophævelse af den Bestemmelse, at intet Barn skal kunne blive konfirmeret uden at have alle de i Skoleanordningen befalede Kundskaber; fremforalt ønsker han fri Ret for Forældrene til selv eller ved Hjælp af andre at undervise deres egne Børn.

Enstemmigt vedtoges det at lade en Komité behandle Kirks Forslag (Biskop Ølgaard, Kirk, Schmidt, Fjelstrup, Sponneck, med forstnævnte som Ordfører). Komitéen udtaler sig til Gunst for den ældre Ordning med en fast Skolelærer og flere Vinterlærere for hvert Pastorat; i Hjemmenes Afstand fra Skolen har den altsaa fundet et Hovedpunkt i Sagen; men den vil samtidig indrømme Forældrene den af Kirk ønskede Ret, »dog under Betingelse af vedkommende Skoledirektions dertil indhentedes Samtykke, ifald det ikke ved nærmere Undersøgelse maatte befindes, at Samtykkets Givelse kan overlades til vedkommende Skolekommission«; endvidere rummer Betænkningen bl. a. Forslag om udvidede Ferier i Forbindelse med Landbrugsarbejdet. Under Sagens Diskussion (4. og 6. Juli) forsvarede *With* med Kraft »den fulde Frihed for Forældrene¹⁾. Paa dette og paa andre Punkter fulgte Forsamlingen imidlertid Komitéens Indstilling, der saaledes blev lagt til Grund for en Petition. Tillige fik Kirk, med 31 St. mod 20, indføjet, at Skolelæreren ikke skulde være bunden til den indbyrdes Undervisningsmetode (et Punkt, der ikke var berørt i Komitéens Indstilling). Det afgørende Hovedpunkt, at der skulde sikres Forældrene en Adgang til at undervise deres Børn, var blevet billiget af Forsamlingen med 49 St. mod 2.

Karakteristisk er det, at Viborg Stænder fandt Anledning til at beskæftige sig temmelig indgaaende med den Side af de

¹⁾ Pr. C. 117 b.

offentlige Forhold, der voldte saa mange Skatteborgere Bekymring, nemlig den kostbare sociale Forsorg, der fandt Udtryk i *Fattigvæsenet*. Borgmester *Fleischer* indgav 21. April Forslag om nogle Forandringer i Fattiglovgivningen¹⁾. »Til Tidens almindelige Klager«, hedder det her, »hører fornemmelig den over Fattigskatten«, den tvungne Understøttelse har skabt Misfornøjelse hos dem, der tvinges til at yde Bidrag, og samtidig øget deres Antal, der søger Hjælpen. *Fleischer* kræver en almindelig Revision af de gældende Bestemmelser, gaaende bl. a. ud paa at henvise arbejdsdygtige trængende til Tvangsarbejdshuse. Samme Dag forelagde ogsaa Proprietær *Hoyer* et Forslag²⁾ med samme Tendens, men saa vidtgaaende i sin Strenghed mod de fattige, at det vil forbyde dem at indgaa Ægteskaber, samtidig med at der skal sættes borgerlig Straf for Børneavl udenfor Ægteskab. Endelig stillede *Sponneck* et Forslag om, at Forsørgelsesret i en Kommune kun skulde erhverves ved 15 Aars Ophold i Lighed med, hvad der 1829 var blevet bestemt for Hertugdømmerne (og som allerede foreslaaet af *Fleischer*)³⁾.

Alle disse Forslag vedrørende Fattigvæsenet behandles i en Komité, der bl. a. foreslaar, at der i Viborg oprettes en Tvangsarbejdsanstalt med Plads til 100 Personer. Under Sagens Diskussion i Salen foreslog *With*, at der blev oprettet en Tvangsarbejdsanstalt i hvert Amt, hvoraf han vil vente sig som Resultat, at »mange, som nu ei tager i Betænkning at kaste sig paa Fattigvæsenet, afholder sig derfra og selv ernærer sig«⁴⁾. Iøvrigt skildrede *With*, hvorledes Kommunerne brugte alle Kneb for at fordrive de fattige fra deres Omraade og saaledes unddrage sig deres Forsørgelse. Ved Afstemningen forkastedes hans Forslag med 34 St. mod 15, medens det med 39 mod 10 blev vedtaget, at der burde oprettes en Tvangsarbejdsanstalt i Viborg. Det sidste Punkt blev Hovedpunktet i en Petition til Kongen, som iøvrig mundede ud i det *Fleischerske* Forslag (ligeledes vedtaget med 39 St. mod 10) om en almindelig Revision af de 1803 udstedte Reglementer for Fattig-

¹⁾ Pr. A. 30—31 b; Pr. D. 67 b—79 b, 201—207 b; Pr. E. 163 b. Std. I Sp. 117—35; II Sp. 927—89.

²⁾ Std. I Sp. 129—31.

³⁾ St. I Sp. 131—34.

⁴⁾ Pr. D. 73.

væsenet, hvorved alle senere Bestemmelser kunde optages i disse. —

Det kan ikke undre, at den i Fattigforsørgelsen saa stærkt interesserede Forsamling ogsaa havde Blikket henvendt paa de Fædre til uægte Born, der unddrog sig deres Forpligtelse. Birkedommer *Christensen* indgav et Forslag, hvorefter det skulde indføres i Tjenestekarlens Skudsmaalsbog, at han var dømt pligtig til at betale Alimentationsbidrag. Forslaget behandlede sammen med et andet, af *Høyer* indgivet, hvorefter Faderens Forpligtelse skulde udvides fra Barnets fyldte 10. til dets 14. Aar¹⁾. Den Komité, der nedsættes, kan ikke gaa med til det sidste Forslag; men under Sagens foreløbige Behandling tog *Fleischer* Forslaget op paany, bl. a. med den Begrundelse, at en saadan Bestemmelse vil virke afskrækkende paa Manden, hvilket ikke fandt Tilslutning hos Komitéens Ordfører, *Christensen*. »Dersom man kan antage«, hævdede denne, »at saadanne Betragtninger i et Øjeblik, hvor Lidenskaberne har Herredømmet over Fornuften, kunde virke afskrækkende paa Manden, saa er det at befrygte, at den bedre Udsigt, man havde aabnet for Fruentimmeret til at faa Bidraget til uægte Børns Opdragelse forlænget til flere Aar, maatte kunne tilskynde hende til at give efter for Mandens Ønsker²⁾. With holdt paa, at et Barn paa Landet om Sommeren udmærket kunde tjene til sin Føde³⁾, medens *Biskop Ølgaard*⁴⁾ talte Moderens Sag og sluttede sig til *Fleischer*, hvis Forslag blev vedtaget med 30 St. mod 23. Forsamlingens *Petition*⁵⁾ kommer til at rumme baade dette Krav om Forlængelse af Faderens Underholdspligt og Forslaget om en Paa-tegning i Barnefaderens Skudsmaalsbog.

I meget nær Forbindelse med hele Fattigvæsensproblemet og som et meget karakteristisk Udtryk for Opfattelsen af dette stod et Forslag af *Proprietær Høyer* om, at der maatte sættes Grænse for ved Fæste, Forpagtning eller Leje at etablere Familier i nyopbyggede Huse. I Forslaget henvistes til, at

¹⁾ Pr. A. 31 a—b, 54—55; Pr. B. 48—54, 73—75 b, 122. Std. I Sp. 135, 202—07; II Sp. 215—32.

²⁾ Pr. B. 49 b.

³⁾ Pr. B. 50.

⁴⁾ Pr. B. 51 b—52.

⁵⁾ Std. II Sp. 228—32.

Kommunerne under de nuværende Forhold blev i alt for høj Grad bebyrdet med næringsløse Familier¹⁾. Nyegaard, With m. fl. udtalte sig aldeles mod en saadan *Begrænsning af Retten til at opføre Husmandshuse*, som et uberettiget Indgreb i Ejendomsretten, medens Ole Kirk henviste til, hvorledes paa Vestkysten mange Familier, der ikke kunde ernære sig af den Jordlod, de havde, maatte falde Kommunerne til Byrde. Med 42 mod 9 St. vedtoges Nedsættelse af en Komité, der til Behandling fik flere private Forslag og Andragender, og som udtalte sig for positive Foranstaltninger til Modvirkning af alt for vidt dreven »Udparcellering«. Et Mindretal (Høyer og Fjelstrup) vilde gaa kraftigere til Værks end Flertallet, der imidlertid fik Forsamlingens Tilslutning til sit Forslag, der gik ud paa, at Oprettelsen af saa godt som jordløse Huse i de Egne, hvor det fandtes fornødent, skulde sættes under *Fattigvæsenets Kontrol*. Herom indgives der altsaa Petition. Sagens Kærnepunkt, som det er blevet opfattet af det Flertal i Forsamlingen (29 mod 18), der ønskede en Henvendelse til Regeringen om denne Sag, var af Ole Kirk blevet udtrykt med de Ord, at »der i visse Dele af Provinsen finder en Overbefolkning Sted, som vækker Frygt og Bekymring«²⁾. Bekymringens Genstand er naturligvis, at der skal blive for mange brodløse Familier, der falder det offentlige til Byrde. Som det endnu længe skulde blive Tilfældet, blev det sociale Spørgsmaal, som det forelaa indenfor Landbefolkningen, set som Spørgsmaalet om at undgaa Landdistrikternes *Overbefolkning* med Mennesker, som det var umuligt at skaffe Arbejde og Føde³⁾. De besiddendes Repræsentanter saa det derfor som en naturlig og nødvendig Opgave for det offentlige at sætte Bom for den faretruende Vækst i Antallet af besiddelsesløse⁴⁾.

¹⁾ Pr. A. 31 b—33; Pr. E. 49—53 b, 101 b—107 b, 204; Std. I Sp. 135—37; II Sp. 1191—1229.

²⁾ Pr. A. 32.

³⁾ Jfr. Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900 (1931), S. 10 ff.

⁴⁾ At den raadende Frygt havde en Bund i de virkelige Forhold, ses der Eksempler paa i de Skrivelser, der har været Komitéen forelagt. Saaledes skriver Præsten for Stadil og Thim Sogne: »I Stadil er ialt 33 Huse, hvoraf 6 kan betragtes næsten som jordløse, da de ikke har saa megen Ejendom, at derpaa kan holdes en Ko, og alle disse har faaet Understøttelse. I Thim Sogn er 36 Huse, hvoraf 11 kan betragtes som jordløse, thi de kan ikke paa deres Ejendom holde Ko. Beboerne af de 9 har erholdt Understøttelse af Fattig-

7. Forskellige Sager. — Mødernes Slutning.

Viborg Stænder havde 19 kgl. Propositioner til Behandling. Der blev indgivet Petitioner om 35 private Forslag, og for 10 andre private Forslag blev der nedsat Komitéer, uden at i den Anledning nogen Petition blev indgivet, 31 andre private Andragender blev oplæst for Forsamlingen. Som i Roskilde var de private Forslag for en stor Del Henvendelser, som Valgdistrikternes Beboere havde indsendt til deres Repræsentanter, og som disse altsaa fremførte paa deres Vegne. En stor Mængde af disse Andragender blev (som f. Eks. Hoveriandragender) blot afgivet til en allerede nedsat Komité, medens andre blev henlagt i Læseværelserne til Medlemmernes Eftersyn. For en meget stor Del var Andragenderne her som i Roskilde af den Art, at de ikke i nogen synderlig Grad kunde samle Opmærksomhed¹).

Forsamlingens Holdning overfor de Regeringsudkast, der falder indenfor den juridiske Lovgivnings Omraade, frembyder ikke Ejendommeligheder, som der er Grund til at dvæle ved. Borberg indbragte et Forslag (fra en Prokurator Calludan) om Offentliggørelse af Præmisserne til Højesteretsdomme, et Forslag, der blev forkastet med 48 St. mod 1²). En ejendommelig Udvidelse af Straffelovgivningen blev foreslaet af Birkedommer Christensen: at Fædre til uægte Børn, der ikke vilde betale til Bornenes Opdragelse, skulde hensættes i Forbedringshuset; Forslaget, der er et Vidnesbyrd om Harmen mod en Klasse af Mennesker, der bidrog meget til at øge Kommunerne Omkostninger, blev dog taget tilbage igen³).

I Spørgsmaalet om *Trykkefriheden* indtog Viborg Stænder en Stilling, ganske svarende til den, Roskilde Stænder havde indtaget⁴). En Komité (Otterstrøm, With, Schmidt, Fleischer og Nyegaard med førstnævnte som Ordfører) indstiller prin-

væsenet, ja nogle af dem endog Aaret efter, at Huset var opført. Det vilde derfor være saare ønskeligt, om der kunde gores Indskrænkning med slige Hytters Opførelse, da disses Beboere falder Fattigvæsenet til Byrde. (Std. II Sp. 1206).

¹) Jfr. Std. S. I—VIII.

²) Pr. B. 30 a—b. Std. I Sp. 617.

³) Pr. B. 92. Std. I Sp. 716.

⁴) Pr. A. 11 b—14; Pr. C. 38—49, 59 b—64 b; Pr. D. 155. Std. I Sp. 55—63; II Sp. 465—522.

cipielt, at der overhovedet ikke bør gives nye Straffebestemmelser paa dette Omraade, subsidiært, at der blot fastsættes Fængsels- eller Bødestraf for dem, der paa en utilbørlig eller usømmelig Maade udtaler sig om Rigets Forfatning. Under Sagens foreløbige Behandling talte *Nyegaard* bevægede Ord om »de Danskes dyrebare Frihed«, den Trykkefrihed, som Kongen havde bevaret for sit Folk selv i »slibrige Perioder«, da andre Potentater skælvede for dens Misbrug, og som ikke kunde indskrænkes, uden at man baade her og i Udlandet vilde tro, at Kongen havde tabt Tilliden til sit trofaste Folk¹⁾. Ogsaa Præsidenten deltog i denne Debat med et varmt Forsvar for Komitéens Indstilling, Ole Kirk pegede paa Trykkefrihedens store Betydning for Folkeoplysningen og det uheldige af den Grund ved at indskrænke den, Biskop Ølgaard var ligesom Biskop Mynster i Roskilde Talsmand for, at der maatte gøres noget mod Pressens værste Misbrug. Med 45 St. mod 2 — et endnu mere overvældende Flertal, end der havde været i Roskilde — vedtog Forsamlingen at andrage om, at der ikke burde gives nye Straffebestemmelser i denne Retning (med samme Antal Stemmer den nævnte subsidiære Indstilling fra Komitéen). —

Den Liberalisme, der gjorde sig gældende overfor Trykkefrihedssagen, maatte vige for andre Hensyn, da Talen var om *Stænderforsamlingernes Offentlighed*. Roulund stillede et Forslag om, at Forsamlingen i saa Henseende skulde indgive en lignende Petition som den, Roskilde Stænder havde indgivet²⁾. Forslaget fandt Støtte fra flere Sider, og ogsaa Præsidenten talte til Gunst for det; men det Synspunkt vandt Overhaand, der udtrykkes saaledes af Møller Wulf: »Offentlighed i Stændernes Forhandlinger kan vistnok ligeledes være ønskelig og tilraadelig; men jeg formoder, at den rigtige Tid hertil ej er kommen. Endnu er Forsamlingen, om jeg saa maa udtrykke mig, alt for meget i sin Barndomsalder. . . . Ikkun faa er de i den ærede Forsamling, der kunde fremstaa med den Dristighed, de Evner og Kundskaber, der hører til at tale inden lukte Døre; færre vil deres Antal blive, naar fuldkommen Offentlig-

¹⁾ Pr. C. 45.

²⁾ Pr. B. 69—71; Pr. D. 46—58, 148—154 b; Pr. E. 101. Std. I Sp. 673—79; II Sp. 881—926.

hed nu blev indført, og de kunde frygte for, at ethvert ej efter Veltalenhedens Regler fremført Ord skulde komme under Critikkens eller Satyrens Svøbe.«¹⁾ En Komité (With, Otterstrøm og Frijs) havde tiltraadt Tanken om fuld Offentlighed, men den blev afvist af Forsamlingen med 24. St. mod 18. Derimod blev det med 39 St. mod 3 vedtaget, at Talernes Navn burde optages i Stændertidende. En vis Beskedenhed var det altsaa, der afholdt Forsamlingen fra paa dette Punkt at gaa i Kølvan­det af Roskilde Stænder.

Derimod vedtoges ganske i Tilslutning til Beslutningen i Roskilde at andrage om Tilladelse til at ansætte to lønnede Protokol­førere²⁾. Overhovedet kan endnu nævnes en Række Sager, hvor Eksemplet fra Roskilde bliver taget lærvilligt til Følge i Viborg og her endog fører til videre gaaende Petitioner. Saaledes foreslog Prokurator *Ostenfeld*, at Forsamlingen skulde overveje det af P. G. Bang i Roskilde stillede Forslag om Op­synet med de offentlige Oppebørselsbetjente og Overholdelse af Lovens Straffetid mod disse Betjente, og at den vilde gøre de af Roskilde-Forsamlingen vedtagne Indstillinger til sine; Resultat blev, at Forsamlingen med 42 St. mod 9 vedtog at anbefale Oprettelsen af et særligt Revisionsdepartement³⁾. Hertil føjedes paa Forslag af Proprietærerne la Cour og Ægi­dius et særligt Andragende om, at Staten skulde være ansvarlig for de Tab, der paaførtes Borgerne ved Embedsmænds Be­drageri⁴⁾.

Borgmester Fleischer stillede Forslag om *Ophævelse af For­pligtelsen for ugifte Bønderkarle til at tage fast Tjeneste*⁵⁾. Af en nedsat Komité's Medlemmer tilraadede With og Spon­neck sammen med Fleischer denne Reform, medens Ingerslev og Ostenfeld satte sig derimod («Jyden er mere tro og ærlig . . . end han er egentlig arbejdsom»). Med 44 St. mod 5 vedtoges det at anbefale Bønderkarlenes Frigivelse fra deres fyldte

¹⁾ Pr. D. 149.

²⁾ Pr. A. 163 b; Pr. D. 35, 123 a—b; Pr. E. 203. Std. I Sp. 551; II Sp. 621—24.

³⁾ Pr. A. 148 b—150 b; Pr. C. 55—59, 81—85 b; Pr. E. 32 b. Std. I Sp. 506—09; II Sp. 567—92.

⁴⁾ Pr. A. 150 b—157 b; Pr. D. 90—100 b; Pr. E. 45—49, 203. Std. I Sp. 509—33; II Sp. 801—36.

⁵⁾ Pr. A. 36 b—41 b; Pr. B. 123 b—132, 150—156 b. Std. I Sp. 150—60; II Sp. 715—52.

25 Aar. Modsat Roskilde-Forsamlingen fraveg altsaa ikke Viborg-Forsamlingen i denne Sag den personlige Friheds Princip.

Under Fremhævelse af det skadelige ved Naturalpræstationerne blev der ogsaa af denne Forsamling andraget paa Afløsning af Fourageleverancer og — hvad der betød mere — paa Afløsning af Frirejser og Vejarbejder. For *Frirejsernes* Vedkommende skete det efter Forslag af Gaardejer Christen Schou og Møller Tostesen¹⁾, og med Hensyn til Omkostningernes Fordeling indstilledes det ligesom fra Roskilde-Forsamlingens Side, at alt Hartkorn skulde være fælles om Byrden ved Amtsrejsernes Afløsning (gennem Amtsrepartitionsfondet), men det ufri Hartkorn alene svare til Kongerejserne. Spørgsmaalet om *Vejarbejde*²⁾ rejstes ved forskellige Forslag af Wulf, With og Ostensfeld (og den paagældende Komité fik ogsaa at gøre med forskellige Andragender ude fra Valgdistrikterne). Komitéflertallet holder paa, at det privilegerede Hartkorn ikke kan tvinges til at deltage i Afløsningen, uden at man gør Indgreb i Ejendomsretten, men et Mindretal (With, Ostensfeld og Wulf) mener, at det vil være retfærdigt at lade alt Hartkorn være med til Vejenes Istandsættelse og Vedligeholdelse. Med 29 St. mod 21 vedtog Forsamlingen, at der ingen Forandring burde ske i det hidtidige Forhold mellem det fri og ufri Hartkorn. Respekten for »Ejendomsretten« var ogsaa stor i Viborg, selvom de Sager, der berørte dette kildne Punkt, ikke fremkaldte saa bevægede Scener eller gav Anledning til saa bitre Udbrud fra deres Side, der følte deres velerhvervede Rettigheder truet.

Ejendommeligt for Jyderne er i Spørgsmaalet om Vejarbejdet, at de samtidig protesterer mod selve Anlæggelsen i den lovbestemte Form af de Landeveje, hvortil Vejarbejdet kræves. Alle de tre i Forsamlingen stillede Forslag havde berørt denne Side af Sagen, Ostensfelds endda udelukkende drejet sig herom under kraftig Skildring af de store Omkostninger, som herved forvoldtes Statskassen paa en Tid, da Sparsomme-

¹⁾ Pr. A. 140 b—141 b; Pr. E. 76 b—78, 107 b—110, 204. Std. I Sp. 472—76; II Sp. 1326—50.

²⁾ Pr. A. 143 a—b; Pr. D. 19—31 b, 101—107 b, 119 b—121 b; Pr. E. 203. Std. I Sp. 487—504; II Sp. 1144—91.

lighed syntes i høj Grad paakrævet. Med 42 St. mod 7 vedtoges, at der paa de tre Hovedrouter, der skulde anlægges, ikke behøvedes egentlige Chaussées, men blot de saakaldte lette Chaussées med Ler og Grus; der henvistes til »den ubetydelige Færdsel paa Landevejene, som finder Sted i Jylland, hvis Købstæder for største Delen ligger ved Fjorde, og hvis Handel derfor næsten udelukkende drives søværts.« Saa kort før Jernbanens Tidsalder finder derfor den jyske Repræsentation, at Halvøen ikke har Brug for »de svære stenlagte Chausseer«, hvorom det naturligtvis med Rette kunde siges, at deres Anlæggelse voldte mere Besvær i de tyndt befolkede Egne end paa Øerne.

Angaaende *Jagtvæsenet* indgav Forsamlingen en Petition om Revision af den her gældende Lovgivning, ganske svarende til den, der var indgivet fra Roskilde (Forslagsstilleren var den meget initiativrige Proprietær Høyer¹⁾). Ligeledes blev andraget om *Fremskyndelse af Arbejdet med den ny Matrikel*, om *Anlæggelse af flere Fyr*, om Forandringer i Brandassurancevæsenet og Nedsættelse af Bøderne for Brud paa *Markfreden*²⁾. Særlige jyske Ønsker fandt Udtryk bl. a. i en Petition om *Oprettelse af en Filial af Nationalbanken i Aarhus* (der altsaa her betragtedes som den jyske Hovedstad); denne Petition blev vedtaget enstemmigt, og i dens Præmisser henvistes til det vanskelige ved at skaffe Pengelaan i Jylland; »men Pengemangelen hæmmer Virksomheden i enhver Erhvervs-gren«³⁾. Endvidere kan nævnes Petitioner om Oprettelse af Uldmarkeder og andre Markeder — Udtryk for Jydernes livlige Handelsinteresser — og om en Omordning af *Klitarbejdet*⁴⁾.

Blandt de Forslag, der blev behandlet i Komité, men ikke førte til Vedtagelse af nogen Petition, hørte et af Fjelstrup i Tilknytning til indkomne »skriftlige og mundtlige« Andragender stillet Forslag til Forebyggelse af Natmænds Omstrejfen i Jylland⁵⁾. Meget karakteristisk er Behandlingen af et Forslag af Brock om *Talotteriets Ophævelse*⁶⁾: en Komité anbefaler at

¹⁾ Std. I Sp. 639—40; II Sp. 241—54.

²⁾ Std. Sp. 385—98, II Sp. 1441—1508 (Matriklen), I Sp. 401—04, II Sp. 255—65 (Fyrene), I Sp. 404—08, II Sp. 266—91 (Brandassurance), I Sp. 454—558, II Sp. 1017—45 (Markfreden).

³⁾ Std. I Sp. 246—65 og 408—26, II Sp. 542—67.

⁴⁾ Std. I Sp. 458—64, II Sp. 410—21 og I Sp. 466—72, II Sp. 645—53; I Sp. 552—55, II Sp. 753—77.

⁵⁾ Std. I Sp. 578—82, II Sp. 990—1017.

⁶⁾ Std. I Sp. 107—17, II Sp. 193—215.

indgive en Petition herom, men Forslaget forkastes med 39 St. mod 14. Endnu kraftigere end i Roskilde var i Viborg den Stemning, at Staten ikke af moralske Grunde kunde give Afkald paa en saadan Indtægtskilde. Komitéen havde tænkt sig, at der til Erstatning skulde lægges en Skat paa offentlige og private Obligationer — et i sig selv interessant Vidnesbyrd om de Stemninger, der gjorde sig gældende overfor Formuebeskatning, og som ligeledes var kraftigere udtalt i Viborg end i Roskilde.

Blandt de Andragender udefra, der indkom før sent til at tages i Betragtning, var et Andragende gennem Ole Kirk fra Pastor Hass om *Sognebaandets Løsning*¹⁾ i Danmark — men ogsaa dette Spørgsmaal om kirkelig Frihed er altsaa blevet rejst overfor den første jyske Stænderforsamling, der ofrede saa megen Opmærksomhed paa Spørgsmaalet om Frihed indenfor Skolevæsenet.

Forhandlingerne i Viborg kom i Indhold til at svare til Forhandlingerne i Roskilde. Men endnu mere har i Viborg det rige saglige Stof skygget for alle Antydninger af rent »politisk« bestemte Modsætninger; det var ikke muligt at forudsige, hvor man vilde finde Flertallet i Viborg Stænder, naar der engang blev rejst Spørgsmaal om en Videreforelse af Stænderforfatningen i konstitutionel Retning. I sin Behandling af Militær- og Skolespørgsmaal havde dog Forsamlingen rejst Problemer, der skulde knytte sig uloseligt til det kommende frie Forfatningsliv. Ejendommeligt for Jyderne er det, at de langt mere end Øboerne fremhævede Sparsommelighedskravet og de økonomiske Synspunkter; man mærker helt igennem, at det er Repræsentanterne for den mere fattige Landsdel, der forer Ordet. Karakteristisk for Jyderne modsat Øboerne har ogsaa været en i det hele jævner og lettere Samvirken mellem Mændene af forskellige Samfundsklasser. Trods forskellige Synspunkter og Interesser i Spørgsmaalene om Landboforhold fremtraadte der ikke en saa skarp og bitter Modsætning mellem Godsejere og Gaardmænd. Medlemmer af Bondestanden har paa en langt mere selvfølgelig Maade kunnet

¹⁾ Std. I Sp. 731—32.

J. FR. SCHOUW

finde sig til rette blandt de andre Medlemmer; de fremtraadte frejdigere i Forhandlingerne og blev mere brugt i Udvalgsarbejdet. I deres Midte havde de *Ole Kirk*, der fremsatte Meninger af en Vægt og i en Form, som man aldrig vilde have ventet af en Bonde, og som fremførte sin Stands store Lighedskrav i Spørgsmaalet om Værnepligten¹⁾. —

17. Juni meddeltes det Forsamlingen, at den ifølge et kgl. Reskript skulde sluttes 16. Juli; 8. Juli meddelte den kgl. Kommissarius, paa Forespørgsel af Præsidenten, at han saa sig istand til at forlænge Fristen til 30. Juli²⁾. Sidstnævnte Dato holdtes det højtidelige Slutningsmøde, efter at Samlingen havde varet i godt og vel halvfjerde Maaned. Der holdtes Taler af den kgl. Kommissarius, Præsidenten og Alderspræsidenten (Møller Wulf³⁾). Ørsted hyldede Schouw, og Schouw hyldede Ørsted. I varme, fantasifulde Ord skildrede Schouw, hvad der skulde blive Frugten af den *Foreningsaand*, som det var Formaalet med Stænderinstitutionen at kalde til Live: »Ja, naar den tilfulde er vakt, da skal den brune Hede forvandles til gule Agre, grønne Enge og Skove, da skal ved mange Vandløb høres de travle Fabrikhjul, Aærne skal fyldes med Pramme og Havnene med Skibe. Da skal ogsaa de aandelige Kræfter mere øves. Bogsamlinger og Kunstsamlinger skal pryde Købstæderne, Boghylden skal ikke savnes i Bondens eller Haandværkerens Stue.«⁴⁾

Da Schouw var vendt tilbage til København fra Viborg, modtog han en Skrivelse fra Konsistorium, der udtrykte hans Universitetskollegers Tak til ham for den Maade, hvorpaa han havde »ledet Stændernes første Arbejder til Fædrelandets Vel«⁵⁾.

1) Jfr. P. Munch: Viborg Stænder (Jysk Stævne, 1902).

2) Std. I Sp. 727 og 752.

3) Std. I Sp. 769—84.

4) Std. I Sp. 781.

5) Dansk Maanedsskrift IV (1856), S. 282 f. (Fodnote).

SYVENDE AFSNIT

DEN FØRSTE STÆNDERFORSAMLING I SLESVIG

1. De holstenske Stænder 1835—36. — Aabningen af de slesvigske Stænder i April 1836.

DEN holstenske Stænderforsamling aabnedes samme Dag som Østifternes: 1. Oktober 1835. *J. P. Höpp* var her den kgl. Kommissarius. Hans Aabningstale¹⁾, hvori han appellerede til »Holstenernes aldrig kølnede Følelse for det fælles Vel«, var ikke baaret af saa dyb og stærk Følelse som Ørsteds i Roskilde. Adressen fra Stænderne til Kongen²⁾ blev holdt i en noget mere almindelig Stil; den »slesvig-holstenske« Tanke blev strejft i Bemærkninger, der udtrykte Forsamlingens Taknemmelighed over, at de kgl. Lovudkast, som skal behandles, tager Sigte paa baade Slesvig og Holsten, og dens Forvisning om, at dette borger for Indførelsen af en stadig større Lighed i Love og Institutioner mellem de to Hertugdømmer; der blev kastet et Blik tilbage mod »den uforglemmelige Fortid«, og der blev talt om »Forventningerne til Fremtiden«; men ikke et Ord blev nævnt om nogen anden Forfatning end den, der nu var givet af Kongen.

Forsamlingens Forhandlinger varede indtil 20. Februar, altsaa omtrent saa længe som Forhandlingerne i Roskilde; men Antallet af Møder blev blot 57; der holdtes altsaa længere Pausser, og det hele Arbejdstempo var et andet. Der var jo heller ikke givet Forsamlingen tilnærmelsesvis saa meget Stof at arbejde med fra Regeringens Side, og det private Initiativ blev ikke meget frodigt. 7. Januar gav Kommissarius Meddelelse om, at Udkastet om Bystyret var taget tilbage, for at der kunde blive tilstrækkelig Tid til Behandlingen af andre Sager; det Udvalgsarbejde, der allerede var gjort i denne Sag, blev der-

¹⁾ Std. (Ständezeitung) Sp. 6 ff.

²⁾ Std. Sp. 17 ff.

med frugtesløst¹⁾. Höpp synes i det hele at have kørt Forsamlingen i ret stramme Tøjler og f. Eks. privat at have truet Medlemmerne med Opløsning, saafremt der i Takadressen blev optaget noget om de gamle Rettigheder. Særlig megen Streng-
hed var næppe fornøden. Til Præsident var valgt Advokat *Balemann*, hvem de adelige Medlemmer ikke har syntes om, men som i sine Tendenser var en yderst moderat Politiker; det eneste Medlem, hvem »Kieler Correspondenzblatt«s Redaktør var istand til at opfatte som »afgjort liberal«, var Advokat Løck fra Itzehoe²⁾.

Samlingens Forløb blev meget mat og tamt. Der blev vedtaget Forslag bl. a. om *Ophævelse af Tallotteriet* (hvorover man brød Staven ikke blot fra et moralsk, men ogsaa fra et finanspolitisk Synspunkt), om *Offentlighed for Stænderne*, om *Indførelse af almindelig Værnepligt*, om *Udstedelse af en ny Næringsordning* (under Henvisning til indkomne Klager over de bestaaende Forhold fra baade By- og Landhaandværkere³⁾). Derimod afvistes et Forslag af Falck om at give den mosaiske Tros Bekendere de almindelige borgerlige Rettigheder — altsaa om *Jødernes Emancipation* — og ligeledes et Forslag om Undersøgelse af den lovstridige *Inddragelse af Bondergaarde* under Herregaarde, som forudsattes at gaa i Svang (naturligvis stod Godsejerne i Holsten som i Kongeriget paa Vagt mod al Statsindgriben i deres Ejendomsforhold⁴⁾).

Finanserne kom ogsaa under interesseret Drøftelse hos Holstenerne og gav Anledning til en Petition, der selvfølgelig fremhæver Umuligheden af at paalægge nye Skatter, og hvori der som Midler til Forbedring af Statens Økonomi nævnes aarlige fuldstændige Budgetter, Nedsættelse af Udgifterne til Pensioner og Honorarer, til Hær og Flaade, Udnævnelse af en Kommission til i det hele at overveje, hvorledes Statens Finansvæsen kan ordnes uden Paalæggelse af nye Byrder gennem Besparelser og Indskrænkninger i Statshusholdningen⁵⁾).

¹⁾ Std. Sp. 424.

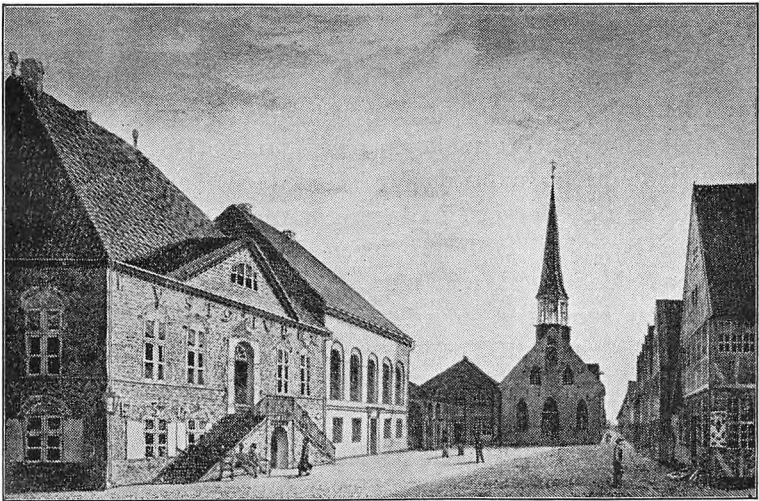
²⁾ Johs. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie, S. 88 ff. (med forskellige Henvisninger); et indsendt Andragende til Gunst for Lornsen blev, karakteristisk nok, forbigaaet i Tavshed.

³⁾ Std. Sp. 1044 ff., 1011 ff., 1036 ff. og 1058 ff.

⁴⁾ Std. Sp. 324 ff. og 36 ff.

⁵⁾ Std. Sp. 1060 ff.

Mest Interesse frembyder de holstenske Stænders Holdning overfor *Toldlovsudkastet*. Her faar det sin Betydning, at Forsamlingen rummede maalbevidste Repræsentanter for de Dele af den holstenske Befolkning, der hidtil havde været fritaget for Told, ikke blot Godsejere, men ogsaa Bonderepræsentanter fra Ditmarsken. Forsamlingens Flertal indstiller, at Udkastet ikke bliver Lov, og kræver, at der før Toldprivilegiernes Op-

Stænderhuset i Itzehoe.

hævelse tilvejebringes en Overenskomst om Erstatningen mellem Regeringen og de privilegerede. Men yderst interessant er det ogsaa at se et andet Argument fremført; man finder ikke blot Udkastets Tariffer for højt ansatte, men fremhæver særlig, at den ny Ordning vil *skille Holsten fra Hamborg*, og henviser her til de Tillægsafgifter, der vil blive krævet af Varer, der er blevet indført uden at passere Sundet eller Bælterne. Saaledes protesterer Holstenerne mod at faa Hamborg, handelsmæssigt set, paa for stor Afstand, ligesom Østifternes Forsamling har protesteret mod at faa Hamborg for nær ind paa Livet; vidt forskellige Interesser gør sig gældende for de to Dele af Monarkiet. Det havde ikke kunnet begejstre Holstenerne tilstrækkeligt for den økonomiske Helstat, at den kgl. Kommissarius havde peget paa Fordelene for den holstenske Industri. 18 Med-

lemmer af Forsamlingen erklærer dog, at de ønsker Toldloven gennemført straks med de Ændringer, der er fundet passende (bl. a. den omtalte Tillægsafgifts Bortfald)¹⁾.

De slesvigske Stænder samledes 11. April 1836 paa Latinskolen i Slesvig By²⁾; i Procession, medens alle Byens Kirkeklokker ringede, gik de Deputerede med den kgl. Kommissarius, Höpp, og Hertugen af Augustenborg i Spidsen til Domkirken. »Det var et højtideligt Øjeblik, da vi skred ind i Kirken«, skriver P. Hiort Lorenzen til sin Hustru; Bevægelsen greb ham saa stærkt, at han »ikke kunde afholde sig fra at græde³⁾. Det var Generalsuperintendent Callisen, der prædikede. Efter Gudstjenesten gik Processionen i den samme Orden til Raadhuset, hvor Höpp aabnede Mødet med en Tale. Han fremhævede, at det slesvigske Stænderomraade som knyttet ved dyrebare Baand til Søsterprovinsen Holsten og tillige »endnu mere end denne beslægtet med den nordlige Del af Fædrelandet« var egnet til som »det mæglende Princip . . . at udjævne mulige modstridende Interesser og ved sine Repræsentanter at bidrage til større Befæstelse af den gamle og heldbringende Forening«⁴⁾.

Til Præsident valgtes en af Repræsentanterne for Slesvig By, Overretsraad Grev Magnus Moltke, til Vicepræsident Justitiarius (Birkedommer) Jaspersen (med henholdsvis 34 og 29 St.), til Sekretærer Advokat Storm (43) og Pastor Lorenzen (37)⁵⁾. Moltke var kendt som ret liberal Politiker og Skribent.

Forslag om Indgivelse af en Adresse blev stillet af Hertugen; P. Hiort Lorenzen krævede straks, at der i Adressen skulde indføjes en Begæring om, at Stænderne maatte faa tilstaaet

¹⁾ Std. Sp. 687 ff., 893 ff.

²⁾ Se Fortegnelserne over de Deputerede ovenfor S. 308 ff. og 315. For 2. og 10. Landdistrikt og for 5., 6. og 8. Købstadtdistrikt samt 1. blandede Distrikt (Ærø) mødte Suppleanterne, henholdsvis Petersen Dalby, Poulsen, Eskeløb, Raadmand J. Heide, Sukkerraffinadør A. Andresen, Raadmand Rehder, Kaserer Klestrup. 22. April døde Provst Ebbesen; i hans Sted indtraadte Suppleanten Bonefeld; i Stedet for Todsen (7. Landdistrikt) indtraadte 17. Juni Adolph. — Beretninger om Stændernes Aabning findes i Acta XVIII Nr. 4865 (Skrivelse fra den slesvig-holst. Regering) og Nr. 4873 (Indberetning fra Kommissarius). Hertugen var jo selvskrevet Medlem.

³⁾ P. Hiort Lorenzens Privatarkiv.

⁴⁾ Std. S. 3 ff.

⁵⁾ Std. S. 8.

»den gamle Skattebevillingsret«, men paa Forslag af Falck blev det vedtaget ikke at give den nedsatte Komité (Hertugen, Storm, Jaspersen) nogen Forskrift i saa Henseende. Med Hertugen som Ordfører foreslog Komitéen en Adresse, hvori der ikke var anden Hentydning til den gamle Stænderforfatning end en Taksigelse for, at Kongens Undersaatter »ligesom i tidligere Tider« maatte tage virksom Del i Fædrelandets Anliggender; endvidere var der formet en Tak for det Tilsagn i Stænderanordningen, at der ingen Forandring skulde ske i Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten, et Tilsagn, hvori man ser »en dyrebar Borgen for Opretholdelsen af de Baand, som i Aarhundreder har omsluttet Slesvig og Holsten«.

Prinsen af Nør vilde tiltræde Adressen, men ønskede dog »den gamle Skattebevillingsret omtalt«, medens Hertugen hævdede, at ingen kunde ønske den gamle Forfatning sat i Kraft paany uden Modifikationer. Hiort Lorenzen stillede Forslag om en Udtalelse, hvori Forsamlingen skulde bede Kongen om »under Hensyntagen til begge Hertugdømmers fastslaaede (urkundlichen) Rettigheder« at give Landet en efter Tidens Krav tilpasset Stænderforfatning. Forslaget samlede kun 5 Stemmer, og med alle øvrige Stemmer vedtoges Adressen i den af Komitéen foreslaaede Form. Det blev saaledes ved denne Adressedebat fastslaaet, dels at P. Hiort Lorenzen var Forsamlingens mest politisk radikale Medlem med afgjort »slesvig-holstenske« Tendenser, dels at Forsamlingen som Helhed, uden at skjule sin Interesse for Forbindelsen med Holsten, ønskede at optræde med den store politiske Moderation, der ogsaa havde kendetegnet Forsamlingen i Itzehoe¹⁾.

Den første slesvigske Stændersamling strakte sig — med ialt 58 Møder — til 30. Juli. Den forholdt sig ikke til den holstenske paa samme Maade som den norrøyske til Østifternes Forsamling. Der blev under Forhandlingerne ofte taget Hensyn til, hvad der var gaaet forud i Itzehoe og ogsaa i Roskilde; men der blev givet alle Sager en helt selvstændig Behandling. Forhandlingerne blev ogsaa noget mindre matte og endel mere

¹⁾ Std. S. 9—12; Protokolakterne for 11. og 13. April; kun de sidste meddelere Diskussionerne om Adressen; da Protokolreferaterne henligger uindbundne og upaginerede (i Statsarkivet i Kiel), kan de ogsaa i det flg. kun citeres gennem Angivelse af Mødets Dato (der er et »Actum« for hvert Møde).

fyldige, end de havde været i Itzehoe, omend uden at naa op til den samme Fylde som i Kongerigets Forsamlinger.

Den slesvigske Stændertidende er dobbeltsproget, bringer sine Meddelelser og Referater baade paa Dansk og Tysk, skønt Forhandlingssproget naturligvis lige fra først af blev Tysk (det svarer til, at Love for Slesvig i denne Tid bekendtgøres baade paa Dansk og Tysk). Skønt Tidendens Referater i Fuldstændighed nærmer sig Protokolreferaterne nok saa meget som Kongerigets Tidender gør det, bliver Indholdet dog mindre rigt og omfattende, simpelthen fordi Forhandlingerne ikke var saa indholdsrige.

Forretningsgangen skulde jo formes efter de samme (i Forordningen givne) Regler som for Kongerigets Forsamlinger og kom derfor i alt væsentligt til at svare til den, der her blev gjort gældende. Et enkelt Medlem havde Slesvigs Stænder fælles med Roskilde: *Reventlow* (kongevalgt i Slesvig).

2. Slesvigerne og den offentlige Husholdning.

Der var i den slesvigske Forsamling to Medlemmer, der stillede Forslag om *Finanserne*¹⁾. Først Professor *Hensen* (2. Maj), der foreslog at andrage Kongen om Foranstaltninger til at bringe Statsbudgettets Underskud ud af Verden uden Forhøjelse af Skatterne, men samtidig med en effektiv Gældsafbetaling. Forslaget fandt straks Støtte hos Prinsen af Nør, der selv med de fleste Stemmer (39) valgtes til at behandle det i Komité sammen med *Nissen*, *Hensen*, *Henningsen*, *Güntzel*, *Ahlefeldt* til *Lindau* og *Cronstern*. Til samme Komité henvistes et af *Henningsen* stillet Forslag om Undersøgelse af Finansernes Tilstand gennem en sagkyndig Kommission og Offentliggørelse af aarlige Statsregnskaber.

Med *Hensen* som Ordfører afgiver Komitéen en Eetænkning, der ikke blot fastslaar Sagens Vigtighed og Forsamlingens Kompetence, og som heller ikke nøjes med at henvise til Forhandlingerne i Itzehoe og Roskilde, men giver en selvstændig Fremstilling, der skal tjene til at bevise det uholdbare i Budgettets Beregninger og Statsaktivernes sorgelige Tilstand. Naturligvis bliver Resultatet, at der maa skaffes Balance, og

¹⁾ Std. S. 139; 192; 194—96; 241—43; 907—44; 1974—87.

at dette kun kan ske ved Nedsættelse af Udgifterne, ikke ved en Forøgelse af Byrderne. Som det første Omraade, hvor der kan spares, nævnes Militæret, som det tredje Gesandtskaberne, som det fjerde Pensionerne, som det sjette offentlige Bygninger og Haver, som det ottende Kolonierne. Ejendommeligt »slesvigsk« er det, naar det andet Punkt bliver Embedsmændenes Antal, det femte Understøttelser til Kunst og Videnskab, det syvende Tilskud til Institutioner af blot lokal Interesse som Fattigvæsen og Fabrikker i København. Komitéen ønsker ingen Finanskommission nedsat, men slutter sig til Tanken om Offentliggørelse af en fyldig Oversigt over hvert Aars Indtægter og Udgifter.

Da denne Betænkning (8. Juli) kom til foreløbig Behandling, stillede Andresen fra Aabenraa to Ændringsforslag, hvoraf det første gentager den Algreen-Ussing'ske Tanke om en folkevalgt Nationalbestyrelse for Statsgælden, det andet gaar ud paa, at Civillisten nærmere fastsættes og alle Gratialer og Understøttelser bestrides heraf. Disse Forslag mødte kraftig Modsigelse; bl. a. mente Prinsen af Nør, at Kongen ikke kunde hindres i at tage af Statskassen, hvad han havde Brug for. Da Höpp anbefalede, at Andresen trak Forslagene tilbage, fordi Forsamlingen burde holde sig til at behandle Hertugdømmet Slesvigs Forhold, protesterede dog Prinsen imod, at der skulde være en saadan Begrænsning for Stændernes Virksomhed; men det endte med, at Aabenraa-Repræsentanten tog sine Forslag tilbage.

P. Hiort Lorenzen optraadte betydeligt mere radikalt, idet han foreslog, at man skulde andrage om Udnævnelse af en ansvarlig Finansminister med den Opgave at skabe en Finansplan, der senere skulde forelægges Stænderne. Til Begrundelse rettede han et Angreb paa Kollegiestyret for dets Mangel paa Ansvarlighed, og ved den endelige Behandling (11. Juli) uddybede han sine Synspunkter: Kollegiesystemet havde, som en Dæmning mod den absolute Vilkaarlighed, en Slags Repræsentation, omend ufuldstændig, maaske været godt i en ældre Tid, men nu havde det overlevet sig selv; i hvert Fald indenfor Finansvæsenet burde der gøres en Ende paa Forvirringen, og Stænderne burde sige deres Mening »uden Hensyn til Kamærillaer og Hofintriger«. Den sidste Bemærkning var møntet

paa Prinsen af Nør, der straks havde stemplet det som et uklogt Skridt at møde frem med saa »grelle Andragender« paa dette første Trin af Stændernes Virksomhed. Prinsen udtalte sig ogsaa mod et Forslag, stillet af Flensborg-Repræsentanten Jensen om, at der skulde nedsættes en Finanskommission. Prinsen af Nør optraadte dog langt fra underdanigt overfor den kgl. Kommissarius. Den ubetingede Loyalitet fandt Udtryk i højere Grad hos Provst Paulsen, der indrømmede, at det var Forsamlingens hellige Pligt at gøre opmærksom paa Fejlgrebene, »men«, tilføjede han, »vi maa ikke glemme, at vi vil give Raad til en Konge, der glad underkaster sig enhver Indskrænkning, naar den fører til Held for hans Undersaatter«.

Ved Afstemningen forkastedes Hiort Lorenzens Forslag, med 22 St. mod 18 vedtoges Forslaget om en Finanskommission, der var blevet støttet af bl. a. Reventlow med en Henvi- ning til Roskilde Stænders enstemmige Vedtagelse i saa Hen- seende. Desuden vedtoges et Forslag om Forholdsregler mod Underslæb og iøvrigt Komitéens Indstilling, der alt- saa kom til at ligge til Grund for Forsamlingens Petition. Fra de 18, der havde stemt mod Kravet om Nedsættelse af en Finanskommission, tilføjedes i Petitionens Slutning det Mindretalsvotum, at de ansaa det for tilstrækkeligt at udtale Landets Ønsker for Kongen og saa iøvrigt at overlade hans landsfaderlige Omsorg at finde Midlerne til Maalet. Det var altsaa en vis politisk Moderation over den Holdning, en be- tydlig Del af den slesvigske Stænderforsamling indtog i denne Sag; men i selve det, der for alle Stænderforsamlingerne var Hovedspørgsmaalet, Begrænsningen af Udgifterne, blev der snarest taget et videre Sigte af Slesvigerne end af de andre Forsamlinger.

Den slesvigske Interesse for at nedbringe de offentlige Byr- der fandt ogsaa kraftigt Udtryk overfor det Omraade, der af Hertugen af Augustenborg i November 1830 var gjort til Ho- vedemnet for en klagende Beskrivelse af Landets Forhold¹⁾. Godsejer Hamann foreslog at andrage Kongen om at fore- lægge næste Forsamling Udkast til *en ny Fattiglov*²⁾. I For-

¹⁾ Se ovenfor S. 104 ff.

²⁾ Std. S. 329—30; 380—84; 1013—80; 2034—52.

slaget henvises til det Tryk, som nu Fattigvæsenet lægger paa Kommunerne (Forholdene i en enkelt holstensk Kommune nævnes som Eksempel); som Aarsager til den stigende Forarmelse nævnes selve det tvungne Fattigvæsen, Letsindigheden, hvormed Ægteskaber indgaas i Tillid til denne Forsørgelse, den tiltagende Luksus, Dans, Drik, Løsagtighed, Tyendets frie Stilling; som Led i en Reform af Fattiglovgivningen kræves Indskærpelse af Forældres og Børns Pligt til at forsørge hinanden, Forbud mod Ægteskab mellem fattige og mod overdreven Luksus, en strengere Alimentationspligt og en strengere Tyendeanordning, Oprettelse dels af Spare- og Laanekasser, dels af Tvangsarbejdsanstalter. I ingen af de andre Stænderforsamlinger møder vi et Forslag, der med en saadan Skarphed formulerer Skatteborgernes Krav om en Begrænsning af den sociale Forsorg.

En Komité, bestaaende af Forslagsstilleren samt de to gejstlige Medlemmer Provst Paulsen og Pastor Lorenzen, erkender i en interessant Udvikling, at det tvungne Fattigvæsen er udsprunget af det borgerlige Livs Fremskridt som en Nødvendighed for at faa afskaffet tidligere Tidens Tiggeruvæsen. Om at fravige Understøttelsesprincippet bliver der derfor ikke Tale, og det fastslaas udtrykkeligt som den velhavendes Forpligtelse at yde sin forarmede Broder Hjælp; men Komitéen finder den gældende Ordning altfor meget bygget paa »mild Forbarmelse« og ønsker et skarpt Skel sat mellem arbejdsdygtige og arbejdsudygtige. Det foreslaas, at ingen fattigunderstøttet skal kunne gifte sig uden Fattigforstanderens Samtykke, og er den fattige arbejdsdygtig og gift, bør Fattigvæsenet kunne skille ham fra Kone og Børn, naar dette er gavnligt for det Arbejde, der paalægges ham. Der bør oprettes Arbejdshuse, der kan tjene til *sand Afskrækkelse* for den arbejdsdygtige, men dovne fattige, som her bliver vænnet til Orden og underkastet Tvang: »han kan ikke gaa, hvorhen han vil, ikke arbejde og hvile, naar han vil, ikke spise og drikke, hvad han vil«, men han sættes til det Arbejde, han har Kræfter til, og han »erholder en sund og tilstrækkelig, men saavel efter Kvaliteten som Kvantiteten kun smal Kost, der ikke tilfredsstiller nogen Lyst«(!). De kvindelige Lediggængere finder paa dette Sted ingen Lejlighed til at vederkvæge sig ved

»sød Sladder«. Ogsaa *fra et højere Standpunkt* findes Arbejds-
husene anbefalelsesværdige, idet de fattige her kan opdrages
til Arbejdsomhedens, Maadeholdets og Ordenens Dyder. Komit-
téen mener endelig, at disse Anstalter kan faa stor Betydning
som Opdragelseshjem for fattige Børn.

For en væsentlig Del i Overensstemmelse med det af Ha-
mann stillede Forslag giver Komitteen iøvrigt Anvisning paa
en Række strenge Forholdsregler: Regulativer for Fattig-
plejen i de enkelte Kommuner, der giver Fattigforstanderne en
saa udstrakt Myndighed over Fattiglemmerne, at de skal
kunne kaste dem i Fængsel, hvis de misbruger deres Under-
støttelse, en lovmæssig Regulering af Tyendets Fritid, Kontrol
med Indgaaelse af Ægteskaber, strengere Straf for Utugt og
mere effektiv Behandling af Alimenter, en Lov om Børns
Pligt til at forsørge deres Forældre, Beføjelse for Fattigvæsenet
til at hindre Opførelse af Husmandsboliger paa Landet og af
Lejevaaninger i Byerne. Skont Komitteen ogsaa hylder enkelte
mildere Metoder (den vil skaane de fattige ved Skattepaalig-
ningen og yde de ikke helt forarmede en Hjælp udenom Fat-
tigvæsenet), er det dog alt andet end »Humanitet«, der lyser
ud af dens Betænkning.

Under Forsamlingens Debatter om Sagen (22., 24. og 27.
Juni) betonedes Komitéens Ordfører, Provst Paulsen, det nød-
vendige i at tilstoppe det omhandlede Ondes Kilde — efter
hans Skon de fattiges alt for lette Adgang til at faa Tag over
Hovedet. Derimod hævdede *P. Hiort Lorenzen*, at det var
uheldigt at give Fattigvæsenet Ret til at hindre alle Nybyg-
ninger: »De fattige er lige saa godt Mennesker som vi.« Heller
ikke ønskede han, at man gennem Lovgivning skulde lægge
Hindringer i Vejen for Giftermaal: »Vi er alle Mennesker, og
hvorfor skulde den ringe Stand ikke være befojet til at opnaa
Livets højeste Maal?« Hiort Lorenzen stod i disse Forhandlinger
som den udprægede Talsmand for »Menneskeretigheder«. Da
Prinsen af Nor foreslog at lægge en Forlystelsesskat paa
»Danslav« og »Gilder«, var Hiort Lorenzen der straks med et
andet Forslag om, at i saa Fald Skatten burde paalægges alle
Gilder uden Standsforskel; han forsømte ikke nogen Lejlighed
til at kræve lige Ret for alle. Paa visse Punkter viste Falck sig
endnu mere liberal, naar han stillede Forslag om: at ophæve

alle Straffe for Utugt og støttede et Forslag (af Berwald) imod tvungen Forsørgelsespligt for Børn overfor deres Forældre; skønt en varm Talsmand for de fattiges Frihed fandt Falck det dog retfærdigt ved en Regulering af Byggeriet at tilstræbe »Lighed i Husmandsboligernes Antal i alle Kommuner«.

Blandt de ivrigste for Tvangsforanstaltninger var selvfølgelig Hertugen af Augustenborg, der baade vilde bevare en Straf for Lejermaal — under Henviſning til de formentlig uheldige Folger af denne Strafs Ophævelse i Danmark — og ønskede en Regulering af Boligers Opforelse — under Henviſning til den Fare for Forsørgelsesvæsenet paa Als, der laa i Indvandringen af Ærøboere.

Ved Afstemningen vedtoges det enstemmigt at andrage om en Revision af Fattiglovene, med 40 Stemmer at gore det i Overensstemmelse med Komitéens Grundsætninger. Med overvældende Flertal vedtoges ligeledes de allerfleste af de enkelte Forslag, hvori disse Grundsætninger var udformet. Saaledes var der 35 St. for, at Fattigforstanderen skulde have Ret til at skille den understøttede fra hans Familie, 39 for den fattiges Pligt til Tvangsarbejde og hans Tab af personlig Frihed, 39 for Oprettelse af Arbejdsanstalter, fra 32 til 38 for de forskellige Forslag, hvorved Komitéen havde tilsigtet at begrænse Børneavlen ved strengere Bestemmelser mod den illegitime Omgang mellem Kønnene. 22 var for Indskrænkning i Oprettelsen af Husmandsbrug og Lejeboliger. Med 39 St. vedtoges Prinsen af Nors Forslag om Forlystelsesskat, enstemmigt Hiort Lorenzens Tilføjeelse hertil. At Forsamlingen med 22 St. bifaldt Lorenzens Forslag om Frihed til Indgaaelse af Ægteskaber, skabte den eneste væsentlige Afvigelse mellem Komitéens Betænkning og den Petition, Forsamlingen kom til at indgive i denne Sag.

At Forsamlingen ved sin Holdning var i Pagt med en Vælgertemning, derom vidnede de 15 udefra indkomne Andragender, der havde Fattigvæsenet som Genstand¹⁾. Fra flere Sogne i Angel androges med 141 Underskifter om, at der maa blive sat snævre Grænser for Indgaaelse af Ægteskab, naar Folk ikke kan ernære sig selv; i Angel faar, hævdes det, hvert 10.

¹⁾ Statsarkivet i Kiel, Acta A. XI Nr. 657 (her ogsaa Finansandragender).

Menneske Fattigunderstøttelse. I et Andragende med 169 Underskrifter fra flere sydslesvigske Sogne udtales det samme Ønske jævnsides med et Ønske om Oprettelse af Tvangsarbejdsanstalter; hæftigt klages der over Fattigunderstøttelsens demoraliserende Indvirkning paa Arbejderklassen, og det fastslaas, at kun den, der ikke mere kan arbejde paa Grund af Alderdom eller Sygdom, bør være værdig til Understøttelse. I et Andragende fra Lysabild m. fl. Sogne findes Hovedaarsagen til den store Fattigdom at være de mange Danseballer. Saaledes har hvert Andragende sin alvorlige Klage at forebringe.

Om Nedsættelse i Statsudgifterne var der indkommet 4 Andragender ude fra Befolkningen. Et Andragende fra Bov m. fl. Sogne peger bl. a. paa Militærudgifterne og paa, at det kgl. Teater maa kunne klare sig uden Tilskud.

3. Slesvigerne og Tolden.

15. April forelagde Höpp Udkastet til *Toldloven*¹⁾. Han udviklede blandt andet, at hvis man vilde undslaa sig for at erlægge 10 % i Told for Varer, som kunde frembringes ved indenlandsk Arbejde under Forudsætning af en saadan Toldsats' Opretholdelse, var dette det samme som at give Slip paa Arbejde af flittige Hænder til en 10 Gange saa stor Værdi for Nationalvelstanden; man skal altsaa have Told for at modvirke Arbejdsløsheden! 18. April nedsattes en Komité paa 11 Mand til at behandle denne Sag; med de fleste Stemmer valgtes hertil Hiort Lorenzen og Hertugen, der begge skulde optræde som Modstandere af Loven. Komitéens Flertal mener, at »den forbedrede nye Toldindretning« snarest muligt maa sættes i Virksomhed, og at en Ordning af Spørgsmaalet om Erstatning til de privilegerede kan udskydes, til dette er sket, hvorefter den helst maa finde Sted ved en mindelig Overenskomst. Derimod mener baade Hertugen og P. Hiort Lorenzen, at det vil være nødvendigt først at gennemføre en saadan Løsning af Privilegiespørgsmaalet; den liberale Købmand stiller sig her paa væsentlig det samme Standpunkt som den

¹⁾ Std. Sp. 41—44, 89—134 (Kommissarius' Tale og Nedsættelse af Komité), Std. Sp. 1317—1819 (Komitébetænkning og Forhandlinger).

fyrstelige Aristokrat. Hertugen¹⁾ henviser til alle Tidens Erfaring for, at kun Ret og Retfærdighed formaar at give enhver Stat en fast Grundvold og en varig Støtte; P. Hiort Lorenzen erklærer²⁾, at Stænderforsamlingen netop som en raadgivende Forsamling, der kun bør udtale Folkets Ønsker, ikke dets Vilje, ikke kan have noget Mandat til at give Afkald paa enkelte Stænders forfatningsmæssige Rettigheder, men paa det indstændigste maa fraraade enhver retsstridig Ophævelse af saadanne Rettigheder. Det er meget karakteristisk for den Betydning, man tillagde Smugleriet, at det efter Komitéflertallets Mening vilde skaffe Statskassen større Indtægter, om der for en Række Varer blev sat lavere Toldsatser end efter Udkastet (da Indsmuglingen derved vilde blive mindre); et Mindretal, bestaaende af Hertugen, Hiort Lorenzen og Flensborger-Borgmesteren Fries, er ikke enig i denne Betragtning, og blandt de Synspunkter, dette Mindretal i det enkelte anlægger, er iøvrigt et stærkt agrarisk; det finder, at hverken Udkastet eller Komitéflertallet tager det fornødne Hensyn til »den Industri, der i vort Fædreland viser sig som den eneste med Naturen stemmende, nemlig Landhusholdningsindustrien«³⁾; naar Hiort Lorenzen og Hertugen ikke vil gaa med til at betragte Kaffe, The, Tobak o. s. v. for Luksusvarer, da er det, fordi de henregner disse Varer til »Landmandens uundværligste Fornødenheder«.

I en Række Plenarmøder fra 18. til 27. Juli var Sagen Genstand for foreløbig og endelig Behandling. Hertugen hævdede naturligvis med stor Energi Nødvendigheden af Toldprivilegiernes Afløsning ved »fælles Samtykke« af Staten og de privilegerede⁴⁾, og selve Forsamlingens Præsident holdt en Tale om, at »enhver anden Fremgangsmaade vil forekomme uretfærdig«⁵⁾. Professor Falck⁶⁾ optraadte med hele sin juridisk-historiske Lærdoms Vægt til Forsvar for Regeringens Standpunkt; han henviste til, at Privilegier betød Forrettigheder og derfor ikke var noget Udtryk for Retfærdighed, thi »Retten

¹⁾ Std. Sp. 1321—23.

²⁾ Std. Sp. 1323—24.

³⁾ Std. Sp. 1334.

⁴⁾ Std. Sp. 1343—44.

⁵⁾ Std. Sp. 1395.

⁶⁾ Std. Sp. 1345 ff.

finder sin Grav i Forrettigheder«. Som saa ofte ellers viste Falck sig som en Mand, der stod den danske Enevælde meget nær i Samfundsopfattelse. Ved Afstemningen skulde det vise sig, at den store Begrænsning af de toldfri Omraader i Slesvig, sammenlignet med Holsten, havde givet Privilegiernes Talsmænd her en meget svagere Stilling.

26 stemte imod, kun 15 for, at Udkastet i sin Helhed skulde fraaades. Med 28 Stemmer vedtoges det at foreslaa samtlige Privilegiers Ophævelse, enstemmigt, at der burde gives Erstatning til tidligere privilegerede; men med 26 St. forkastedes det, at Erstatningerne skulde afgøres før Lovens Udstedelse. Der var ligeledes 26 Stemmer for en af Komitéen formuleret almindelig Udtalelse om Formaalet med Told: at denne Skat kommer til at ramme den mere velhavende og Luksus, at Samfærdsel og Industri fremmes, at Smugleri undgaas. Aldeles enstemmigt vedtoges et Forslag af Komitéen om at fraaade Bestemmelsen om en Tillægsafgift for de Varer, der ikke havde passeret Øresund og Bælterne. De slesvigske Stænder vilde her værne de slesvigske Stæders Interesse. Desuden udtaler man sig for Nedsættelse af en Række af Udkastets Toldsatser. Men det afgørende er, at Slesvigerne modsat Holstenerne tilraader, at Udkastet med visse Ændringer bliver Lov.

Hertugen af Augustenborg gik saa vidt i sin Frihandelsvenlighed, at han stillede et særligt Forslag om en saa radikal Reform som *Ophævelse af al Told*¹⁾ og Indførelse af nye direkte Skatter til Erstatning for det Indtægtstab, Staten herigennem vilde lide. 24. Juni gav han en udførlig Begrundelse for sit Forslag: Toldadministrationen var alt for dyr; der manglede Bevis for, at indirekte Skatter var at foretrække for direkte; Tolden var ikke længere en Luksustold, men en Told paa Livsfornødenheder; »Tolden fordærver Folket moralsk; allerede smaa Børn, som næppe kan bære Pakken, defrauderer, tilholdes af Forældrene til at lyve og kender, naar de vokser til, ingen Frygt for Mened«. Det er en Indehaver af den gamle privilegerede Toldfrihed, som her foreslaar den enkle Form for Privilegiets Afskaffelse, at Toldfriheden udvides til

¹⁾ Std. S. 580—83 (Forslaget), S. 698—730 (Diskussionen).

at omfatte hele Hertugdømmernes Omraade. Han fik ikke blot Tilslutning fra sin Broder, Prinsen; men hans borgerlige Kampfælle under den store Tolddebat, *P. Hiort Lorenzen*, tiltraadte straks »med fuld Overbevisning« Forslaget og foreslog Nedsættelse af en Komité paa 8 Mand; der kunde ikke tages Hensyn til, at hans egen Stand, Købmændene, vilde tabe ved Toldens Ophævelse, og heller ikke kunde det komme i Betragtning, at den vilde komme til at øge Adskillelsen fra Danmark; »det er«, hævder ved denne Lejlighed Hiort Lorenzen, »Stændernes Pligt at afse derfra og kun tage Hertugdømmernes Væ og Vel i Betragtning«¹⁾. Blandt Forslagets Modstandere var Professor *Falck*, der fandt, at direkte Beskatning frembod nok saa store Ulemper som indirekte²⁾. Med 28 Stemmer mod 16 blev det forkastet at nedsætte nogen Komité til at behandle denne Sag. At den overhovedet kunde rejses med de Talsmænd og den Tilslutning, den fik, er dog et Vidnesbyrd om den økonomiske Radikalisme, der gjorde sig i saa særlig Grad gældende indenfor den slesvigske Stænderforsamling.

4. Sprogsagen.

Det mest epokegørende ved den første slesvigske Stænderforsamling blev, at den kom til at rumme Indledning til den sonderjyske Sprogkamp, omend de Kræfter, der her lod sig bestemme af rent nationale Motiver, endnu kun fandtes udenfor Kredsen af Deputerede, ja udenfor selve den dansk-talende Befolkning i Slesvig.

P. Lauridsen har i sit Værk om den sonderjyske Vækkelse³⁾ klarlagt den Indsats, der blev øvet af de to ensomme danske Universitetslærere i Kiel, *C. Paulsen* og *C. Flor*. Før Stændernes Indkaldelse havde Paulsen opfordret Nis Lorenzen til at faa Andragender indsendt til Stænderne om Indførelse af dansk Retssprog i Nordslesvig. Resultatet af Nis Lorenzens og andre Repræsentanters Bestræbelser er en Række Adresser — ialt 9 — fra forskellige Egne i Nordslesvig⁴⁾.

¹⁾ Std. S. 704, 718 ff.

²⁾ Std. S. 715 ff.

³⁾ *P. Lauridsen*: Da Sønderjylland vaagnede I (2. Oplæg), S. 21 ff.

⁴⁾ Acta A. XI, Nr. 657 (Statsarkivet i Kiel); jfr. *P. Lauridsen*.

Det er karakteristisk for disse Adresser, at de udelukkende ser Sprogspørgsmaalet fra det rent praktiske Standpunkt. Typisk er denne Motivering i en Adresse fra Lundtoft Herred og Varnæs Birk (med 61 Underskifter): »Det tyske Sprogs Brug i et dansk Land kan ej andet end volde mange Ulejligheder og Ubekvemmeligheder. Bonden kan ikke læse de Papirer, han har paa sin Gaard, heller ikke sine Skyld- og Gældsbreve og andre Dokumenter. Tyer han hen til Embedsmænd og Advokater, saa er han alligevel ikke sjældent udsat for Misforstaaelser. Det samme gælder om de paa Tysk affattede Dekreter og Domme.«

Hvad der præger en saadan Udvikling, er ikke den ideelle Trang til at hævde Modersmaalets Ret, men en rationel folkelig Betragtningssmaade. Grundtonen i disse Adresser er den Klage, at Bønderne i sproglig Henseende trods alle Ulemper derved skal rette sig efter Embedsmændene og ikke disse — som man vilde finde mere naturligt — efter Bønderne. Saa vidt strækkes det praktiske Synspunkt i en Adresse fra Rødding, Skodborg og flere Sogne, at det samtidig med Fordringen om dansk Øvrighedssprog udtales, at det vilde være nyttigt, om Seminaristerne maatte blive underkastet Eksamen i det tyske Sprog og forpligtet til at give nogen tysk Undervisning i Skolerne. Et saadant Krav var sikkert nok ikke i C. Paulsens Aand, men det understreger stærkt, at for Bønderne drejer Sagen sig om Befolkningens Mulighed for ikke at staa hjælpeløst uforstaaende i de offentlige Forhold, der berørte deres Velfærd.

De i Nordslesvig valgte Deputerede var de selvskrevne Talsmænd for disse Krav, og da Paulsen en Uges Tid efter Stændernes Aabning indfandt sig i Slesvig By, fandt han en ligefrem Begejstring for dem ogsaa hos andre: »Stændernes Vicepræsident . . . er med Liv og Sjæl for Sagen«; »Falck har paataget sig at tale for Petitionerne¹⁾. Sagen er endnu ikke i Stænderne blevet set som noget, der rummede Spiren til nationale Stridigheder, og Opfattelsen af hele det sproglige Spørgsmaal som et politisk neutralt Anliggende kunde kun styrkes ved den Maade, hvorpaa det først blev rejst i Stæn-

¹⁾ P. Lauridsen anf. Sted S. 21 f.

NIS LORENZEN

derne af *Petersen-Dalby*, der 13. Maj stillede et Forslag om nogle Timers ugentlig *Undervisning i Tysk* i de Distrikter, hvor Skoleundervisningen fandt Sted i det danske Sprog (og en dertil svarende Eksamen for alle Skolelærere, der ansattes i Hertugdømmet Slesvig¹⁾).

Petersen omtaler i sit Forslag ogsaa de Krav, der er ved at blive rejst om Indførelse af dansk Retssprog, og mener, at »de fleste Beboere i den nordlige Del af Hertugdømmet ikke ugerne vil se dette, naar dermed ikke tillige paatrængtes dem danske Institutioner«. De her udhævede Ord viser særlig slaaende, hvorledes denne Gaardejer fra det Omraade, der senere skulde blive til »de 8 Sogne«, helt og udpræget er Hertugdømmernes Mand i sit Syn paa Skellet mellem Sønderjylland og Danmark; det er for ham den først fornødne Reform paa det sproglige Omraade, at nordslesvigsk Ungdom faar Lejlighed til at tilegne sig Kundskaber i Tysk: »Dette Ønske har ikke alene sin Grund deri, at Folket i det hele taget mere henvender sit Blik mod Syden end mod Norden, men ogsaa dernæst deri, at de, som staar i hyppig Samfærdsel med den øvrige større Del af Hertugdømmet, ofte smerteligen savner Kundskab i det tyske Sprog«. Petersen-Dalbys Forslag gaar, skønt det udtrykkelig billiger Kravet om Indførelse af dansk Retssprog, i Retning af at styrke Tyskens Stilling som Kultursproget for hele Slesvig. Det store Flertal i Forsamlingen gav Tilslutning til dets Behandling i en Komité, hvortil valgtes Provst Paulsen, Petersen-Dalby selv og Gaardejer Posselt.

Ganske anderledes blev Tonen i Begrundelsen for det Forslag, der en Maanedes Tid senere skulde stilles af *Nis Lorenzen, Lillholt*, angaaende *Rets- og Øvrighedssproget*: »Den slesvigske Stænderforsamling beslutter at indgive en Petition om, at det tyske og latinske Sprog i Regerings- og Retssager maa afskaffes der, hvor Undervisningen sker i det danske Sprog, og at derimod det danske Sprog i enhver Henseende maa blive indført«²⁾).

3. Juni blev dette Forslag forelagt for Forsamlingen, og 8. Juni holdt dets Stiller den Tale for det, der betegner det hi-

¹⁾ Std. S. 330—32.

²⁾ Std. S. 457; 529—32.

storiske Vendepunkt for Hævdelsen af den danske Sag i Sønderjylland. »Hvor i hele Verden gives der et Folk, som vilde se sine offentlige Anliggender behandlede i et andet Sprog end i sit eget? Hvad vil f. Eks. de holstenske Indvaanere sige dertil, hvis alle deres Embedsmænd paa een Gang begyndte at skrive og tale Dansk? De vilde vist i alle tyske Tidender klage over Uretfærdighed og Undertrykkelse, og dog vilde det ikke være andet, end hvad der i Aarhundreder eksisterer hos mig. Vel blev denne tunge Byrde paalagt Fædrene paa en Tid, da den regerende ikke bekymrede sig derom, hvad den almene Mand ønskede eller ikke. Men Byrden bærer de endnu og føler de endnu som et Onde, og derfor klager de nu lydeligen derover, da vor gode Konge ønsker at erfare, hvad der ligger Folket paa Hjertet. Den eneste Grund, som man, saa vidt mig bekendt, med noget Skin af Ret har anført mod min Proposition, er den derved opstaaende Ulejlighed for de Herrer Embedsmænd. Men denne Grund er af saa ringe Vægt, at jeg næsten finder det overflødigt at gendrive den. Embedsmanden er dog vel i Landet for Folkets Skyld, Folket ikke for Embedsmandens Skyld. Hvo, som ikke vil paatage sig den ringe Ulejlighed at lære at læse, tale og skrive Dansk, kan jo blive blandt Tyskerne. Vi ønsker ikke at have ham, han bliver dog en fremmed, har intet Hjerte for os, ingen Interesse for vore Anliggender, undtagen forsaavidt han har sin Fortjeneste derved. Jeg har i dette Andragende ikke udtalt mit personlige Ønske alene, men Folkets Ønske i Almindelighed. Temmelig nøje kender jeg den nordlige Del af Slesvig og ved, at selv der, hvor man paa Grund af gammel Sædvane ikke engang tænker paa, at det kan være anderledes, selv der vil det blive mine Landsmænd lettere om Hjertet, naar den Efterretning kommer: fra nu af er vort Modersmaal ogsaa Embedsmændenes Sprog.«

»Saaledes tænkte og skrev kun een Mand i Hertugdømmerne«, siger — utvivlsomt med Rette — *P. Lauridsen*¹⁾. Denne ene Mand var ikke Nis Lorenzen, der havde holdt Talen, men C. Flor, der havde skrevet den. Da Sagen kom for i Stænderne, havde Flor indfundet sig i Slesvig for at paavirke Lorenzen

¹⁾ P. Lauridsen anf. Sted S. 24 f.

og Falck. Den førstnævnte lagde Flor altsaa de Ord i Munden, hvormed han begrundede sit Forslag. Hvad Falck angaar, da var det ikke noget nyt, at han gerne vilde gaa med til at indrømme det danske Sprog dets Ret i Nordslesvig. Han tilraadede ogsaa nu Indførelsen af Dansk som Retssprog, men med den ejendommelige Tilføjelse, at man i Stedet for at afskaffe den Latin, der nu blev brugt sammen med Tysken, maaske snarere ligefrem burde indføre det latinske Sprog som Retssproget, ligesom det havde været Tilfældet andre Steder, hvor Embedsmænds og Undersaatters Sprog ikke var det samme, at man da havde hjulpet sig med at vælge et tredje Sprog som Retsprog. Saadanne Tanker kunde en bondefødt Jurist endnu i 1836 gøre sig om Latinens praktiske Brugbarhed i et nordisk Land!

Falck henstillede, at Nis Lorenzens Forslag blev henvist til Behandling i den samme Komité som Petersen-Dalbys, og Flertallet af Forsamlingen sluttede sig hertil. Hele Sprogspørgsmaalet skulde i denne Samling ikke naa videre end til Komitébehandling. Hvad det i Virkeligheden betød, kom trods den Indsats, der var øvet af den danske Professor i Kiel, ikke til at lægge sig klart for Dagen ved de indledende Debatter. Det stod som Formaalet ikke at uddybe, men at udjævne det nationale Skel, og Tanken om, at det kunde komme til en sproglig Konflikt indenfor selve Forsamlingen, laa langt borte. Forhandlingssproget var som en Selvfølge Tysk, men Kasserer Klestrup fra Ærøskøbing holdt Taler paa Dansk, uden at det vakte nogen Forargelse¹⁾.

5. Spørgsmaal af forskellig Art. — De slesvigske Forhandlingers almindelige Præg.

Det var ikke saa mange Regeringsudkast, der blev forelagt de slesvigske Stænder, og Forhandlingerne om de fleste af dem frembyder saa ringe Interesse, som de i sig selv var lidet betydningsfulde. Af vedtagne Petitioner til Regeringen i Tilknytning til privat stillede Forslag blev der ialt 13.

¹⁾ . . . »und nächst ausserte sich der Herr Klestrup in dänischer Sprache auf folgende Weise« . . . staar der f. Eks. i Protokollen (Actum) for 8. Juli som Indledning til et Indlæg af K. i en Diskussion om Beregningen af offentlige Afgifter efter Rigsbankpenge.

Modsat Kongerigets Forsamlinger vedtog Slesvigerne (efter Debatter 20. og 22. Juni), endda med overvældende Flertal, et Andragende om Ophævelse af *Tallotteriet*¹⁾; paa dette Punkt lod man sig altsaa ikke saa stærkt paavirke af Hensynet til Statsfinanserne, men lod det moralske Hensyn være det overvejende. 25. April forelagdes et Andragende fra Parcellisterne paa det nedlagte Gods Mohrkirchen (Gottorp Amt) om Indførelse af *almindelig Værnepligt*²⁾; den Deputerede Wehtje understøttede dette Andragende, og det blev taget op til Behandling i en Komité (bestaaende af ham, Prinsen af Nor og Falck), der tiltræder Forslaget, men dog kun ønsker Værnepligten gjort gældende i Krigstid og derimod foreslaar en hvervet Hær i Fredstid: »For en stor Stat, som har tiltvunget sig sin Eksistens ved sin Vaabenmagt, kan det være nødvendigt, at den stadig er rustet til at beskytte og sikre samme. Men ganske anderledes er det med smaa Stater. Disse kan under det nuværende politiske System ikke føre Krig indbyrdes, men ved Europas store Magters diplomatiske Forhandling bliver alle deres Stridigheder jævned og bilagte. Paa et pludseligt Overfald er derfor ikke at tænke.« *Hiort Lorenzen* protesterede under Debatten om Sagen (1. og 9. Juli) mod denne Betragtning: der vilde ikke blive den rette Aand i en hvervet Hær, og ingen Stat kunde gøre Fordring paa andres Beskyttelse, naar den ikke selv vilde ruste sig efter Evne. Vi træffer altsaa i den slesvigske Forsamling en Modsætning, der i nogen Grad svarer til den mellem »Antimilitarister« og »Forsvarsvenner« i Viborg. Med 37 St. vedtoges det at andrage om Indførelse af almindelig Værnepligt, med 28 St., at den personlige Ydelse af Værnepligt kun maatte fordres i Krigstid. Paa ejendommelig Maade knyttede den første slesvigske Stænderforsamling Ønsket om Indførelse af en hvervet Hær (man tænker sig 8000 Mand for hele Monarkiet) sammen med Kravet om almindelig Værnepligt.

Hiort Lorenzen stillede Forslag om *Offenlighed for Stænderforhandlingerne*³⁾, og med 28 St. vedtog Forsamlingen at andrage om Adgang for »Publikum«. Iøvrigt vedtoges en sær-

1) Std. S. 343—44, 779—91, 2016—19.

2) Std. S. 334—35, 1292—1316, 1987—91.

3) Std. S. 139—42, 587—622, 1991—2003.

lig Petition angaaende Stænderreferaterne med disse tre Punkter: 1) særskilt Udgivelse af Stænderbladets tyske og danske Tekst, 2) Nævnelse af alle Taleres Navne i Stænder-tidende, 3) en særlig Trykning af Protokollerne i et mindre Antal Eksemplarer.

Ogsaa de slesvigske Stænder fik deres Trykkefrihedssag. *Hiort Lorenzen* gjorde opmærksom paa en Bestemmelse i Instruksen for den nye slesvig-holstenske Provinsregering, hvorefter det maatte antages, at den øverste Afgørelse af Pressefrihedssager som henlagt under denne Regering var unddraget retslig Afgørelse, og foreslog en Petition om, at dette blev anderledes; med 27 St. erklærede Forsamlingen sig for dette Forslag.

Ogsaa i Slesvig kunde der blive Anledning til at drøfte gamle trykkende Naturalieafgifters Afløsning¹⁾. Det krævedes i en Petition, at der i Haderslev Amt, hvor der endnu ydedes *Tiende* til Kirken *in natura*, skulde ske en Afløsning af denne Afgift til en fast Kornafgift, ligesom det i Forvejen var sket i de øvrige Dele af Hertugdømmet. Til de Sager, der ikke naede videre end til Komitébehandling, hørte derimod et Forslag af *Hiort Lorenzen* om Ophævelse af »Jagtregealet« (den bevarede Jagtret for Statsmyndighederne paa bortsolgt Krongods) og af alt Jagthoveri. Ialt var der 16 private Forslag, der blev behandlet i Komité uden at naa til nogen afsluttende Behandling i Forsamlingen. Hertil hørte et Forslag om Næringsfrihed og et om Oprettelse af Realskoler, begge Udtryk for de sociale Tendenser, der i det hele er karakteristiske for Stænderforsamlingerne: Tendensen hen imod de friest mulige Rammer for det borgerlige Samfundsliv og Iveren for at skabe et Undervisningsvæsen, der paa bedste Maade tjener dette Samfundslivs Interesser.

Særlig fortjener det at blive fremhævet, at *N. Falck* allerede i denne Samling stillede et Forslag om *en Forening af de slesvigske og de holstenske Stænder*. *Falck* var jo en af Ophavsmændene til »den slesvig-holstenske Tanke«, til Ideen om

¹⁾ Med 25 St. mod 15 afvistes et Andragende fra Beboerne i Hütten Amt om en Reform (ikke nogen Afskaffelse) af Frikørslerne, »fordi den frembragte Genstand umuligen endnu kunde bearbejdes under Forsamlingens korte Varighed«; Sagen var indbragt 11. Juli. (Std. S. 851—53).

Hertugdømmernes *Ret* til en fælles Forfatning. Saa meget mere karakteristisk for den Moderation, der nu præger Falck som Politiker, er det, at han (29. Juni) stiller sit Forslag i Stænderne uden at ville beraabe sig paa Retssynpunktet, men blot med en Henvisning til det praktiske og administrativt bestaaende Fællesskab, det Fællesskab, der er blevet anerkendt af Regeringen ved den nylig stedfundne Omdannelse af den øverste Administration, og som ogsaa vil gøre en Forening af Stænderne nyttig og naturlig. Det statsretslige Hensyn betonedes derimod kraftigt af Provst Paulsen, der i en udførlig Tale mod Forslaget blandt andet henviste til Ejdergrænsens Betydning. Der var kun 4 Medlemmer, der stemte mod en Komitès Nedsættelse i denne Sag, men videre end til Behandling i en Komité, bestaaende af Falck, Prins Frederik og Cronstern, kom den ikke. Fra Haderslev, Flensborg og Slesvig var der indkommet Andragender (med henholdsvis 68, 211 og 380 Underskrifter) om de slesvigske og holstenske Stænders Forening. Haderslev-Adressen erkender, at Nordslesvigeren taler samme Sprog som sin Nabo nord for Kongeaen, men »naar der er Tale om Retsformerne og om Købstad- og Landboforhold, saa forstaar de ikke hinanden«¹⁾.

Den første Stænderforsamling i Slesvig fik ligesom de første Forsamlinger i Roskilde, Viborg og Itzehoe sit alt overvejende Præg af »saglige« Forhandlinger, ikke af de enkelte »politiske« Spørgsmaal, der allerede blev berørt. Heller ikke var der her Tale om bestemte Partigrupperinger; kun visse Modsætninger skimtes tydeligt, og yderst paa hver sin Fløj ser man Skikkelser som den radikalt og oppositionelt indstillede P. Hiort Lorenzen og den yderst loyale Provst Paulsen. Hiort Lorenzen var paa dette Trin af sin Udvikling helt Forbundsfælle af den tyske Liberalisme i Kiel og uden personlig Samfølelse med Kongeriget. End ikke til Hertugen af Augustenborg stod han

¹⁾ Jfr. Johs. Brock: Den slesvig-holstenske Rejsnings Forhistorie, S. 93 ff. Brock gætter paa, at de, der stemte mod Sagens Behandling, var foruden Paulsen de to Deputerede fra Flensborg og Grev Reventlow. Denne Debat blev ikke refereret i Stændertidende; den fandt Sted, lige efter at Præsidenten overfor Kommissarius havde hævdet sin Myndighed til ikke ubeløbet at lade de kgl. Propositioner faa Førstepladsen for de private. Men Høpp har kunnet sætte igennem, at en saadan Sags Drøftelse ikke kom frem i offentligt Referat. Adresserne i Statsarkivet i Kiel Acta A. XI, Nr. 659.

under Forhandlingerne i noget gennemført Modsætningsforhold, men de to fandt tværtimod hinanden i et nært Samarbejde overfor den største af de foreliggende Sager: Toldspørgsmaalet. I Brevet til sin Hustru har Hiort Lorenzen skildret sine Indtryk fra Stænderne¹⁾. 23. April betegner han Hertugens Stilling i Toldsagen som dygtig og fornuftig, men tilføjer, at han dog ikke vil undlade i Jagtsagen at søge Støtte hos Bondestanden. Hiort Lorenzen foler sig som Eondeven og udtaler 14. Maj sin Glæde over »Haderslev-Landmændenes« (d. v. s.: de nordslesvigske Bønders) dygtige og brave Optræden, 17. Juli skildrer han, hvorledes han for sit Vedkommende har nægtet at bidrage til en Hædersgave til Höpp. 27. Juli udmaler han, hvorledes han har været med til at gøre »Bøndernes Mening« gældende i Spørgsmaalet om Tiendeafløsningen og dermed at vinde en Sejr over Provst Paulsen.

Da Slesvigs Stænder 30. Juli afsluttede deres Møder, var det ifølge Stændertidendes Referat i en meget »bevæget og rørt« Stemning²⁾. Hiort Lorenzen har dog næppe været rørt. Endnu i et Brev af 27. December 1836 udtrykker han overfor sin Broder, Adjunkt Lorenzen i Sorø³⁾, sin bitre Skuffelse over den første Stænderforsamling, som han kalder »en afskyelig Stænderkomedie«; han beklager (med en Hentydning til Omkostningerne), at han har villet »tage Del i den unyttige, under jublende Svir og Æden iværksatte Forstørrelse af vor Finansafgrund«.

Hiort Lorenzens Dom var uden Tvivl alt for haard. Forhandlingerne i de slesvigske Stænder havde ganske vist ikke i Indhold kunnet maale sig med Forhandlingerne i de kongerigske Forsamlinger; men Forløbet af dem havde dog ikke været saa mat, som Tilfældet havde været med Forhandlingerne i Itzehoe. Ogsaa fra Befolkningens Side havde der ytret sig en livligere Deltagelse, lagt for Dagen gennem langt flere indkomne Andragender, deriblandt saa betydningsfulde (set i den senere Udviklings Perspektiv) som Sprogandragenderne, mindre betydningsfulde eller helt virkningsløse som det ikke

¹⁾ Brevene findes blandt H. L.s Papirer i Rigsarkivet; jfr. om Hædersgaven (der blev overrakt Höpp paa hans Fødselsdag 25. Juli) Khf. 1836, S. 929, K. C. for 30. Juli 1836.

²⁾ Std. S. 907.

³⁾ C. H. Lorenzens Privatarkiv.

PROFESSOR N. FALCK

lille Antal Klager over Mangel paa tilstrækkelig Beskyttelse, der ogsaa her indkom fra Lavshaandværkere.

Støttet ved Andragender udefra var et af Forsamlingen vedtaget (af Berwald stillet) Forslag om *Ophævelse af Beregning efter Rigsbankpenge og Genindførelse af slesvig-holstensk Courant*; et lignende Forslag var vedtaget i Itzehoe; det vendte sig paa Pengevæsenets Omraade mod Statsenheden, men der laa sikkert kun praktiske Motiver til Grund for det¹⁾. I en Beretning til Kongen af 3. August roser Höpp de slesvigske Stænders Loyalitet og den Forretningsgang, Præsidenten trods sine »bekendte politiske Anskuelse« havde gennemført²⁾. Overfor den kgl. Kommissarius personlig skulde Loyaliteten ytre sig gennem den Hædersgave fra de Deputerede, hvortil den radikale Hiort Lorenzen ikke ønskede at bidrage.

— De slesvigske Stænder var sammentraadt samme Dag som de norrejske, og de to Forsamlinger skiltes ligeledes samtidig. 30. Juli 1836 var de første Stænderforsamlinger tilendebragt, og alt det Stof, de havde behandlet, laa nu rede til Kollegiernes Overvejelse.

1) Std. S. 282—86, 557—67, 1966—68.

2) Statsarkivet i Kiel Acta A. XVIII, Nr. 4912.

OTTENDE AFSNIT

RESULTATERNE AF DE FØRSTE STÆNDER- FORSAMLINGER

1. Stænderforsamlingernes Indflydelse paa Lovgivning og Styrelse.

EFTERHAANDEN — i Løbet af Aarene 1836, 1837 og 1838 — udkom alle de forskellige Forordninger, hvortil der havde været forelagt de første Stænderforsamlinger Udkast, og hvorover de havde afgivet deres Betænkninger. De Ændringsforslag, der var blevet stillet af Forsamlingerne, blev i alle Tilfælde taget under Overvejelse inden Regeringens Afgørelse af den paagældende Sag. I ret stor Udstrækning resulterede Overvejelserne i, at de af Stænderne fremsatte Ønsker blev taget til Følge, og særlig er dette sket, naar det samme Ønske var blevet udtrykt af mere end een Forsamling. For Kongerigets Vedkommende gives der ved Offentliggørelsen af Lovene og deres Motiver i »Kollegialtidende« en systematisk og omhyggelig Beretning om, hvorledes den endelige Afgørelse forholder sig til Forslag, der har været stillet af Stænderforsamlingerne, og om Begrundelsen for Regeringens Standpunkt, hvad enten den har taget Hensyn til disse Forslag eller undladt at gøre det¹⁾. I det hele Forhold mellem Regering og Stænderforsamlinger skabes der paa denne Maade en virkelig *Offentlighed*, der gør det muligt at konstatere, hvad Folkets Repræsentanter er istand til at udrette.

Særlig Interesse frembyder Afgørelsen af de *store* Sager, der havde været forelagt Stænderne.

Efter Tilendebrielsen af samtlige Stænderforhandlinger blev der til at gennemgaa de indkomne Betænkninger om

¹⁾ I selve Forordningernes Indledning nævnes det som en staaende Formel, at Kongen har indhentet Stænderforsamlingernes Betænkninger, inden han udstedte sin Befaling. Ogsaa for Hertugdømmernes Vedkommende er nogle af de paagældende Forordninger blevet offentliggjort i »Kollegialtidende«.

Toldsagen 5. Oktober nedsat en Kommission af sagkyndige Kollegiemænd, deriblandt Bech og Höpp (hvilken sidste ikke saaledes som Ørsted havde haft nogen tilforordnet i denne Sag). Kommissionen afholdt i Lobet af 1837 en Række Moder. Opgaven var nu som for at skabe Lighed for hele Monarkiet, og derfor maatte der ved hvert enkelt Punkt finde Overvejelse Sted af alle de foreliggende Stænderbetænkninger, baade dem fra Kongerigets og dem fra Hertugdømmernes Forsamlinger. Skulde en Ændring gennemføres for det ene Omraade af Monarkiet, maatte det saa vidt muligt ses som nødvendigt at gennemføre noget tilsvarende for det andet Omraade. Der blev af Kommissionen afgivet særskilte Forestillinger (af 13. Marts 1838) for henholdsvis Kongeriget og Hertugdømmerne (i den sidste var selvfølgelig Spørgsmaalet om Privilegierne et Hovedpunkt); men selve Tarifferne for begge Omraader behandles i en samlet (dansk) Forestilling (af 20. Marts); den ledende Tanke er naturligvis her Enheds- og Lighedstanken, men Konklusionen bliver, at man, stillet overfor de indbyrdes modstridende Ønsker og navnlig overfor de stærke Krav om Nedsættelser fra Hertugdømmernes Stænder, ikke kan gennemføre Ligheden helt i den Udstrækning, som oprindeligt planlagt.

Paa Grundlag af Toldkommissionens Forslag faldt der 1. Maj 1838 de til Sagens Afgørelse fornødne kgl. Resolutioner, og denne Dato bærer de to nye Toldlove for henholdsvis Danmark og Hertugdømmerne, som blev det endelige Resultat¹⁾.

Et mere principielt Afslag paa Lighedstanken laa der i, at disse Love i Henhold til Ønsker fra baade den norrøjske, den slesvigske og den holstenske Forsamling ikke bestemte nogen Tillægsafgift for Varer, der ikke havde passeret Sund eller Bælter. Men for at imødekomme Ønsker fra Hertugdømmerne havde man ogsaa opgivet at gennemføre Ligheden paa flere enkelte Punkter. Efter de oprindelige Udkast skulde der kun være højere Indførselstold i Danmark for følgende fem Varearter: Spirituosa, Vin, Kaffe, stempelplichtige Manufakturvarer

¹⁾ Generaltoldk.: Akter, Forestillinger og Noter til Forordn. om Told- og Skibsafgifter (1/5 1838) III; Generaltoldk. tyske og danske Forestillinger 1838; jfr. Kollegialtidende 1838, S. 733—43, 749—70, 781—807, 813—40, 845—69, 877—99, 909—37, 941—57.

og finske Trævarer. Det endelige Resultat blev, at der ogsaa for 11 andre Slags Varer gennemførtes lavere Satser i Tariffen for Hertugdømmerne¹). Efter samme Princip som i den hidtil gældende Toldordning vedblev Toldgrænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmerne at bestaa for alle disse Varer. Skulde de efter at være indført til Hertugdømmerne føres videre til det egentlige Danmark, maatte der betales en Differencetold.

I det væsentlige gennemførtes dog, hvad Regeringen oprindelig havde ønsket og villet. Trods Protesten fra Roskilde Stænder bortfaldt Toldgrænsen ved Kongeaen for saavel de allerfleste udenlandske Varer som for Hertugdømmernes Industrivarer, trods Protesten fra Holsten ophævedes Toldprivilegierne uden forudgaaende Aftale med deres Indehavere om Erstatning²). Et nyt Fremstød var hermed gjort for de liberale økonomiske Principper; men navnlig var der vundet en betydningsfuld Sejr for *Helstatstanken*; den Lovgivning var gennemført, der indenfor Monarkiets økonomiske Liv bekræftede Stænderforfatningens politiske Tendens i Forholdet mellem de forskellige Statsdele. Selv den overfor Tidens Regeringssystem saa lidt venligt indstillede *Marcus Rubin* udbryder ved sin Omtale af Toldreformen: »Det kan ikke nægtes, at det er paa den Art Lovgivningsomraader, hvor de indbyrdes krydsende Interesser holder hinanden i Skak og derved standser Udviklingen, hvor endog Statsdel staar mod Statsdel, og hvor gamle Rettigheder, der tit er gamle Misbrug og rummer megen Uret, rykker frem med Skrig og Spektakel, at Centrali-

¹) De 11 Varesorter var: 1. Bomulds- og Silkebaand m. m. 2. Blonder m. m. 3. Hvide Bomuldsvarer og Trikotage. 4. Buggjorder af Linned, Bomuld og Uld. 5. Dynevaar. 6. Haardug. 7. Lampevæger. 8. Possementarbejde af forskellig Slags. 9. Silkevarer af alle Slags. 10. Ikke stempelpligtige Manufakturvarer med Undtagelse af vævede Strømper og andre groveste uldne Varer. 11. Tømmer og Trævarer i Almindelighed. — I Toldkommissionen har der været fremlagt en Skrivelse fra Drewsen (af 20. Maj 1837), hvori han hævder sin principielle Tanke, at Danmark ikke bør være Prøveklud for Frihandelen, og specielt fremstiller Forbudet mod Kludes Udførsel som en Livsbetjning for Industrien (Generaloldk.: Tariffkomm. vedk. Akter I, 1831 ff.). Til det sidste kæmpede Drewsen for Toldbeskyttelsens Sag. Udførselsforbudet for Klude blev ved Toldloven af 1838 bevaret i Danmark for 3 Aar fra 1. Jan. 1839 at regne.

²) Privilegierne blev erklæret for ophævet fra Nytaar 1839 mod en Erstatning, som nærmere skulde bestemmes. Hurtigt derefter lykkedes det Regeringen at komme overens med alle paagældende om Erstatningen (jfr. Rubin, S. 417 f.).

sationsstyrelsen, i Forbindelse med raadgivende Stænder kan vise sig fra sin gunstigste Side«¹⁾ — Havde Folkerepræsentationen i Roskilde været lovgivende, vilde det jo slet ikke være lykkedes for Regeringen at gennemføre den store Tanke, som fandt Udtryk i Toldlovene af 1. Maj 1838. Hvis de holstenske Stænder havde faaet Lov at raade, vilde Reformens Gennemførelse i hvert Fald være blevet sinket og vanskeliggjort ved Hensyntagen til gamle Privilegier. Æren for Reformens Gennemførelse bliver først og fremmest Regeringens. I Kraft af Stænderforsamlingernes Indflydelse blev der i visse Maader slaaet af paa dens bærende Idé, og den økonomiske Helstat blev derfor ikke gennemført i ganske samme Udstrækning, som hvis Regeringen vilde have handlet efter sin Magtfuldkommenhed.

— Ved de endelige Bestemmelser om *Konsumtionen* i Kongeriget var det Regeringen, der ikke kunde gaa saa vidt i Retning af at gennemføre Lighed, som Stænderforsamlingerne havde ønsket, fordi det var krævet, at Ligheden skulde vindes ved Nedsættelser. Heller ikke imodekom man de jyske Stænders Krav om mere Beskyttelse for Købstædernes Brændevinsbrænding²⁾.

Modsat den oprindelige Plan blev det kun for Kongeriget, at der i Tilslutning til de første Stænderforhandlinger kunde gennemføres en Reform af *Købstædernes Styrelse*. Det skete — gennem en Anordning af 24. Oktober 1837 — paa en saadan Maade, at der fra den liberale Presses Side udtaltes Tilfredshed med den Indflydelse, Stænderne her havde været istand til at øve³⁾. I Spørgsmaalet om Valgret og Valgbarhed havde Stænderforsamlingerne udtalt sig dels imod at lade den blotte Besiddelse af en Grundejendom af hvilkensomhelst Størrelse være tilstrækkelig Adkomst til Valgret, dels imod at lade Valgbarheden være udelukkende betinget af Grundejendom. Ved at indtage disse Standpunkter var Stænderforsamlingerne rykket Ørsted til Undsætning i hans Kamp mod Stemann om denne Sag. Støttet til Kancelliets Flertal kan Ørsted nu paa

¹⁾ Rubin, S. 421.

²⁾ Jfr. Kollegialtidende 1837, S. 1002—1021.

³⁾ Fædrelandet for 25. Nov. og Kbh. for 6. Nov. 1837.

Trods af Stemmann gennemføre en Ordning, hvorved der bliver en Valgretscensus for Grundejere¹⁾ og Valgbarhed for Næringsdrivende uden Grundejendom, men med en vis Næringsafgift, dog saaledes at kun $\frac{2}{3}$ skulde være Grundejere (man fandt det derimod, naar der blev en Census, uforment udtrykkeligt at udelukke enten Tyende eller Daglejere, og man ansaa det for uhensigtsmæssigt at følge Viborg Stænders Ønske om en Valgretscensus ogsaa for Næringsdrivende).

Stænderforsamlingernes Ønske om »borgerlige« Raadmænd kom man imøde, forsaavidt der i »de mere betydende Købstæder« skulde ved kongelig Beslutning kunne oprettes 1 til 2 borgerlige Raadmandspladser, der dog ikke — som af Stænderne ønsket — skulde besættes ved Valg direkte af Borgerne, men derimod af Byraadet ved Valg blandt de til dette valg-bare. Ligeledes imødekom man en Række af de fremsatte Ønsker om det kommunale Selvstyres Udvidelse og om Indskrænkning af Amtmandens Myndighed; saaledes blev Kancelliet overste Instans i Spørgsmaal om Købstædernes Budgetter og Regnskabsvæsen, og ogsaa paa andre Punkter imødekom man Stændernes kraftigt betonedede Ønske om, at kun Kancelliet, ikke Amtmanden skulde danne *Overbestyrelse* for Købstadkommunerne²⁾. Det Krav, der havde været Hovedsagen for Stænderne i deres Angreb paa Amtmandens Magt, blev dog ikke imødekommet: Kravet om, at Uenighed mellem Magistrat og Borgerrepræsentanter skulde afgøres ved fælles Afstemning. Her blev det fastholdt, at det var Amtmanden, der skulde afgøre saadanne Tvistemaal. Til Styrkelse ogsaa for den Stilling, Byernes Borgmestre indtog, var Amtmanden i andre Henseender blevet væsentlig reduceret til et ekspeditions-mæssigt Mellemlid mellem Kancelliet og Købstæderne. Men han bevarede Myndighed til at rykke en Borgmester til Undsætning,

1) Storrelsen af denne Census skulde fastsættes særlig for hver By i de »Regulativer«, som i det hele skulde give de nærmere Bestemmelser, der tiltrængtes efter de forskellige Købstæders særlige Forhold (f. Eks. ogsaa Antallet af Borgerrepræsentanter). Stænderforsamlingerne havde ønsket at faa disse Regulativer forelagt til Betænkning, men det strandede paa Stemmanns Modstand.

2) Borgerrepræsentanterne fik ogsaa den Valgret til forskellige specielle Kommissioner, som Stænderne havde ønsket for dem. Det blev at afgøre særlig for hver Købstad, under Hensyntagen til dens egne Ønsker, hvorvidt Skatteligningen skulde foretages af Magistrat og Borgerrepræsentation eller af en særlig, af Borgerskabet valgt Ligningskommission.

hvis denne kom i Konflikt med sin Bys Borgerrepræsentanter. Det var ikke lykkedes Stænderne at faa gjort det folkevalgte Byraad til det Tyngdepunkt i Bystyrelsen, som det vilde være blevet, hvis deres Forslag var blevet gennemført. Om den ny Kommunalordnings Betydning kunde dog ingen tvivle, og det var ikke uberettiget at rose Stænderne for deres Medvirken ved dette første indledende og afgørende Skridt hen imod et frit Kommunalliv, der ogsaa kunde tjene til at underbygge det nyskabte parlamentariske Liv¹).

P. Munch gør i sin Bog om Købstadsstyrelsen opmærksom paa den *undskyldende Tone*, der ved Kommunalordningens Offentliggørelse i Kollegialtidende præger A. S. Ørsteds Kommentar for de Punktets Vedkommende, hvor Stændernes Ønsker ikke er blevet fulgt²). En saadan Tone møder vi i »Kollegialtidende« ikke blot ved Kommentaren til denne Anordning; den vidner om det Sindelag, A. S. Ørsted nærede overfor Stænderinstitutionen og ogsaa som det officielle Blads Redaktør gerne vilde lægge for Dagen. For Ørsted var Stænderforsamlingerne virkelig Befolkningens Talerør, og enhver kraftig Stemning, som gennem dem var kommet til Orde, mente han det betænkeligt for Regeringen at gaa imod. Hans hele Holdning og Modsætningen mellem ham og Stemann fremtræder i skarp Belysning ved den endelige Behandling indenfor Regeringen af det store kongerigske Landbospørgsmaal: *Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster*. Hovedspørgsmaalet blev her, skønt Udkastet havde faaet principiel Tilslutning fra begge Stænderforsamlinger, om Loven i det hele skulde udstedes. Rentekammeret afgiver en Betænkning, hvori dette Kollegiums Flertal tilraader Udstedelsen, men et Mindretal paa 3 Mand med Jonas Collin i Spidsen fraraader den, fordi en saadan delvis Reform vil kunne blive en Hindring for den fuldstændige Reform af Landbolovgivning, som formentlig tiltrænges. Kancellikollegiet er enigt om at afvise denne Betragtning saa vel som den praktiske Gyldighed af de

¹) D. K. 2. Dept. Bilag til Anordning ang. Købstædernes økonomiske Bestyrelse, 1837 24. Okt. Register. Nr. 674 f. Protokollerne A., B. og C. Jfr. Munch II, S. 155 ff. (ogsaa om den ny Lovs Gennemførelse); jfr. Kollegialtidende 1837, S. 881—918.

²) Munch II, S. 157.

Betæneligheder, der er kommet saa stærkt til Orde i Roskilde Stænder. Men Halvdelen af dets Medlemmer, Ørsted, Lassen og Hansen, erklærer det for betænkeligt at udstede en Lov, der havde et stort Mindretal i den ene af Stænderforsamlingerne imod sig og det netop Talsmændene for den ene af de to Parter, Loven angik; Bondestanden vil, mener man, føle sig krænk- ket herved, og der kan opstaa »en ugunstig Stemning« hos den, medens man ved Sagens Udsættelse vil kunne vente, at den efterhaanden bliver klar over, at dens Talsmænd i dette Spørgsmaal ikke har givet den gode Raad, og derfor opgiver sin Modstand. Ganske modsat hævder Stemann i Forbindelse med Lange og Bentzen, at der ingen Grund er til ikke at udstede en Lov, som begge Stænderforsamlinger har erklæret sig for, og vil antage, at »denne Virkning af en i sig selv kun slet motiveret Opposition kan ogsaa tænkes at forøge Bondestandens Tillid til de Mænd, som den tror at skyldte dette Udfald«. Her ytrer sig den typiske Forskel mellem Stemann og Ørsted som Statsmænd og Repræsentanter for Enevældens System: Ørsted har Betænelighedernes Naadegave og vil undgaa alt, hvad der kan virke udæskende, Stemann er Beslutsomhedens Mand og ser den største Fare for Regeringen i at være for eftergivende. I Forholdet til Stænderinstitutionen har altsaa Ørsteds Tankegang ført ham til en saa »overparlamentarisk« Hensyntagen — hvis man tør bruge det Udtryk —, at han endog paa Trods af sin egen saglige Overbevisning vil bøje sig for et Mindretal i blot den ene af Forsamlingerne.

Stemann og hans Meningsfæller sejrede ved den kgl. Resolution, og 9. Marts 1838 udstedtes Forordningen om Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster. Den er paa flere vigtige Punkter ændret fra det oprindelige Udkast i Overensstemmelse med Stænderforsamlingernes Ønsker: saaledes er der ikke Tale om nogen tvungen Driftsplan for Fæstere (men Kancelliet mente, at en saadan kunde aftales med retslig Gyldighed efter den bestaaende Lovgivning), den nye Udpantningsret for Gods- ejerne overfor Fæsterne kommer kun til at omfatte Hoveri- afgifter og fastsatte Tiendeafgifter, men derimod ikke Land- gilden (man foretrak denne Begrænsning frem for at knytte Udvidelsen til nogen Betingelse); derimod fastsatte man, trods Roskilde Stænders Ønske, ikke nogen bestemt Værdi for den

Skade, der ved en Fæsters Forseelse var tilføjet et Fæste, som Betingelse for, at vedkommende kunde sagsøges til Fæstets Forbrydelse. Heller ikke havde man fulgt begge Stænderforsamlingers Forslag om, at Godsejer og Fæster ikke skulde kunne træffe Aftale om, at sidstnævnte selv skulde sørge for Besætning og Inventar. Loven giver Godsejeren Mulighed for i noget mere omfattende Grad at drage en Fæster til Ansvar for Misbrug og Forsømmelser, dels gennem en Udvidelse af det tilladelige Omfang af den Synsforretning, der optages ved et Fæstes Overlevering, dels ved at skabe en ny Ret til for visse Misbrug af Fæstets Tilliggende at sagsøge Fæsteren til Betaling af Bøder. Den sidstnævnte Bestemmelse var formelt ogsaa i Fæsterens Favør, forsaavidt som det fastslaas, at paa disse Punkter Sagsøgning til Fæstets Forbrydelse først kan finde Sted som tredje Proces efter to Gange Sagsøgning til Bødestraf; nægtes kan det ikke, at det hele Forhold mellem Godsejer og Fæster ogsaa ved andre Bestemmelser i denne Lov bliver mere fast og bestemt end tidligere¹⁾. Lovens egentlige Kærnepunkt var, at den gav Godsejerne en Spore til at afløse Hoveriet, fordi de fik større Sikkerhed (gennem Udpantningsretten) for Afløsningssummen. For saa vidt havde Stænderforsamlingerne aldeles utvivlsomt ved at støtte denne Lov stillet sig i Fræmskridtets Tjeneste. Samtidig havde de, navnlig ved at modsætte sig den tvungne Driftsplan for Fæstegaarde, med Held forsvaret Bondegaardens Uafhængighed som Driftsform. Den Frygt, Mindretallet i Roskilde havde ytret for Lovens Konsekvenser, skulde ikke vise sig at være berettiget²⁾.

I omfattende Grad tages der Hensyn til de Ændringsforslag, Forsamlingernes Betænkninger rummer; men det fastholdes paa den anden Side, at Regeringen kan træffe sin Afgørelse, som den vil, selv naar en eller flere af Stænderforsamlingerne er gaaet imod et Udkast — noget, der ikke blot ses ved Told-sagen.

1) Det fastslaas ogsaa, at Fæstets Forbrydelse kun kan finde Sted i de Tilfælde, som denne Anordning udtrykkelig nævner, eller som er hjemlet i Forordningen af 25. Marts 1791 om Hoveriet.

2) D. K. 2. Dept.: Bilag til Forordning ang. Retsforholdet mellem Jordrotter og Fæstere i Danmark 9. Marts 1838, Regist. Nr. 148; Kollegialtidende 1838, S. 249—78, 281—303. Ved hele denne Sags Fremstilling er ogsaa benyttet en utrykt Afhandling af stud. mag. Kaj Løber.

Det meddeltes 1838 Hertugdømmernes Stænderforsamlinger, at Kongen »af almindelige Statshensyn« ikke kan bevilge deres fælles Ønske om Afskaffelse af Beregningen efter Rigsbankpenge. Det er naturligvis *Helstatens Princip* indenfor Pengevæsenet, Regeringen paa denne Maade hævder. Et Udkast om andre Former for Indrulleringen af Søfolk og et andet om at fritage Skibsbyggere i Hertugdømmerne for Lavstvang var fraraadet af de holstenske Stænder, men tilraadet af de slesvigske. Resultatet bliver, at begge Udkast faar Lovskraft.

I den »politiske« Sag, der havde været forelagt de kongerigske Stænder, Udkastet om Trykkefrihed, kom Afgørelsen til at gaa imod begge Stænderforsamlinger, der havde været enige om at modsætte sig denne Lov, der dog blev udstedt. Beslutningen herom blev dog først taget efter en forudgaaende Kamp indenfor Regeringskontorerne¹⁾. Hele Kancellikollegiet med Undtagelse af Stemann fraraader under Henvisning til Stænderforsamlingernes Holdning at udstede Loven; med Ørsted i Spidsen mener det ogsaa, at den er mindre nødvendig, fordi Pressens Udskejelser er i Aftagende. Stemann holder imidlertid paa, at Udkastet uanset Stænderforsamlingerne bør blive Lov, og han sætter sin Vilje igennem. Alligevel kom denne Sags Afgørelse til at frembyde et særlig ejendommeligt Eksempel paa Hensyntagen til, hvad der var foregaaet i Stænderforhandlingerne. I Roskilde Stænder havde Generalfiskal Treschow stillet et Forslag til Ændring af Udkastets Redaktion, hvorved den nye Begrænsning af Trykkefriheden, som der var Tale om, skulde tage Sigte ikke paa »Mangel af pligtskyldig Opmærksomhed«, men paa »uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Opmærksomhed«. Forslaget var ikke kommet til Afstemning, da Forsamlingen saa helt gik imod Udkastet. Men A. S. Ørsted havde bidt Mærke i det, og han tog det op i Kancelliet, hvor han fik Flertallet til at anbefale en saadan Ændring i det Tilfælde, at Kongen vilde udstede Loven. Stemann (og Bentzen) udtaler sig i Kancelliets Betænkning imod Ændringen, som dog bliver gennemført, hvilket er blevet opfattet som en vis Formildelse af Loven. Til Stænderforsamlingernes Betænkninger tager man iøvrigt Hensyn ved til Lo-

¹⁾ D. K. 2. Dept. Regist. 1837 Nr. 702 a (1. Nov.); jfr. den officielle Redegørelse for Loven i Kollegialtidende 1837, S. 921—32.

ven at føje en Paragraf, hvorefter den Underkastelse under Censur, der er Tillægsstraffen for en Mand, som dømmes for Overtrædelse af Trykkefrihedsbestemmelser, de to første Gange blot skal være midlertidig og først ved den tredje Dom livsvarig.

Kun i de her omtalte Tilfælde var nogen Stænderforsamling gaaet mod et kgl. Udkast i dets Helhed; i intet andet var man gaaet videre end til at foreslaa større eller mindre Ændringer. Stænderforsamlingerne havde i det hele modtaget Regeringens Udkast med Velvilje.

Til Gengæld viste Regeringen paa sin Side megen Lydhørhed overfor Stænderforsamlingernes Ønsker. Det faar derfor ogsaa sin store Betydning, at Stænderforsamlingerne har udfoldet et saa frodigt Initiativ gennem selvstændige Forslag uden Berøring med forelagte Udkast.

Noget stort Resultat kom der ganske vist ikke ud af Stændernes Indgriben paa det Omraade, hvor de havde fundet Statens største og mest paatrængende Problem, men hvor deres velmente Iver og dristige Kritik var vel egnet til at falde Regeringens Mænd for Brystet. Morsomt er det at se et Brev fra *Møsting*, den forhenværende Finansminister, til Kongen, hvori han — 6. Marts 1836 — giver Luft for sin Harm og Forargelse over, at Roskilde Stænder »i en upassende Tone« og paa »overfladelig« Maade har udtalt sig om Finansstyrelsen, ja endog har »nævnt Hofholdning og Staldelaten som Genstande for Bespareser«. Kun »Kongen kan alene fuldelig bedømme, hvorvidt denne eller hin Besparelse kan bestaa med Statens Velvære« (»Vi alene vide« som Udtryk ikke for kongelig Magtbevidsthed, men for den i sin Selvfølelse krænkede Bureaokrats Vrede mod de Folkerepræsentanter, der har villet bryde Staven over Frugten af hans Livsgerning!). Det bør efter Møstings Skøn betydes Stænderne, at de kun har at gøre med Lovgivningssager og derfor bør holde deres Fingre fra Administrationen. Iøvrigt ser han gerne, at der stilles Finansministeren den Opgave at gennemføre Bespareser¹⁾).

¹⁾ Bemærkninger og Forslag, fremkaldte ved det af Stænderforsamlingen for Sjæll. og flere Øer indgivne allerunderdanigste Andragende af 26/2 1836, Finantserne betr. (Kongehusets Arkiv).

Stænderforsamlingerne fik ingen Reprimande for deres Optræden i Finanssagen, men ikke lang Tid efter Afgivelsen af Møstings Erklæring blev det (22. Marts 1836) overdraget Finansministeren, A. W. Moltke, sammen med andre Embedsmænd (vel at mærke kun Embedsmænd og ikke, som ønsket fra Stændernes Side, ogsaa andre) at træde sammen i Kommission for at overveje Midler til en Forbedring af Statens Økonomi. Kommissionen førte vidtløftige Forhandlinger, men der kom ikke noget praktisk Resultat af væsentlig Betydning ud deraf¹⁾. Det af Stænderforsamlingerne rejste Krav om Offentliggørelse af Statsregnskabet blev imødekommet, og i Kollegialtidende for 30. Dec. 1837 fremkom det første offentlige Regnskab for den danske Stat. Det viste Indtægter og Udgifter for Aaret 1835 og gav i det hele et langt lysere Billede end det i September 1835 offentliggjorte Budget for dette Aar. Indtægterne beløb sig hen imod en Million mere end budgetteret, Udgifterne til nogle Tusinde mindre; i Stedet for det budgetterede Underskud paa ca. 300.000 Rdl. fremtraadte der et Overskud paa over 600.000 Rdl., Offentliggørelsen bragte saaledes Nationen en glædelig Overraskelse; men den borttog dog ikke Stemningen for de Sparekrav, hvori de første Stænderforsamlingers økonomiske Interesse havde fundet saa højt karakteristiske Udtryk. »Finanssagen« følte ikke som løst ved de første Stænderforsamlinger; men den havde utvivlsomt for de følgende Forsamlinger mistet sin egentlige Brod — i Kraft af de opadgaaende økonomiske Konjunkturer for Landet, der lod uanede Indkomster flyde ind i Statens Kasse.

— Paa en Række Omraader satte Stænderforsamlingernes Initiativ Frugt i nye Lovudkast, som de af Stænderne stillede Forslag gav Regeringen Anledning til at forelægge for de følgende Stænderforsamlinger. For Kongerigets Vedkommende skulde der i Tilknytning til, hvad begge Forsamlinger havde foreslaaet, blive forelagt de Stænderforsamlinger, der traadte sammen i 1838, Udkast til Love om *Brandassurance for Landbygninger*, om bedre Kontrol med det offentlige Kasse- og Regnskabsvæsen, om Fremskyndelse af Arbejdet med *den ny Matrikel*, om *Jagtretten*, angaaende Journalføringen i danske Skibe, om *Forbedring i Landsbyskolelærernes Kaar*. Ved Ud-

¹⁾ Jfr. Den danske Centraladministration S. 414 ff.

arbejdelsen af det Udkast, der kom til at foreligge om *Københavns Kommunalforfatning*, var der taget Hensyn til den herom indgivne Petition fra Roskilde Stænder, og Forslag fra denne Stænderforsamling alene havde givet Anledning til Udarbejdelse af Udkast til *en ny Straffelov for Tyveri* og om *Indførelse af ensartet Kornmaal for Bornholm*. Viborg Stænder alene havde foranlediget nye Udkast om *Bissekramhandelen* og om en ny Ordning m. H. t. *Alimentationsbidrag*. En nærmere Omtale af disse Udkast vil mest naturligt finde Sted i Sammenhæng med de paagældende Stænderforhandlinger. Om de to Forslag, der var rejst af baade Roskilde og Viborg Stænder angaaende det offentlige Hoveri, Frirejserne og Vejarbejdet, kunde det i 1838 blot meddeles, at de var Genstand for Overvejelse, og at Beslutning vilde blive taget, naar de fornødne Forarbejder var tilendebragt. Afgørelsen m. H. t. Roskilde Stænders Forslag om Ophævelse af Bompenge paa Hovedlandevejene skulde bero, indtil de gældende Forpagtningskontrakter om Oppebørslerne af Afgifterne var udløbet. En saadan Reform som den Tiendeafløsning i visse Egne af Nord-slesvig, der var blevet ønsket af Slesvig Stænder, havde Regeringen derimod straks kunnet skride til at iværksætte.

Ligefrem afvist blev nogle Forslag, stillet af en eller flere Stænderforsamlinger, saaledes Roskilde Stænders om Ophævelse af Konsumtionen og om en anden Ordning af Arvefølgen for Selvejergaarde, Viborg Stænders om Forbud mod at etablere Familier i nyopbyggede Huse, om Midler til Fremme af Selvejendom og om Ophævelse af Bondekarles Forpligtelse til at tage fast Tjeneste; Slesvigerne opnaede ingen ny Presse-lov, og skønt baade de og Holstenerne havde andraget om Tal-lotteriets Ophævelse, kunde denne Reform ikke bevilges af finansielle Hensyn.

De kongerigske Stænderforsamlingers Krav om lønnede Protokolførere ved Stænderforsamlingerne afvistes ligeledes, og trods Kravene fra baade Roskilde, Itzehoe og Slesvig blev der ikke indrømmet anden Udvidelse af Stænderforsamlingernes *Offentlighed*, end at alle Taleres Navne fremtidig kunde nævnes i de trykte Tidender og alle Lovudkast og private Forslag straks meddeles i Stændertidende — det sidste modsat Praksis i den første Roskilde Stændertidende, hvor de omhandlede Med-

delelser i fuldstændig Form først fandt Sted i Sammenhæng med Komitébetænkningen og Forhandlingerne. Det skulde altsaa være muligt i Fremtiden at gøre Stændertidende til et noget fyldigere og hurtigere Efterretningsorgan. For Slesvigs Vedkommende fik Stænderne imødekommet deres Andragende om, at Stændertidende fremtidig maatte udgaa i en særlig dansk og en særlig tysk Udgave (i Stedet for den ene dobbeltsprogede Udgave).

Der var andraget om Indførelse af almindelig *Værnepligt* fra baade Viborg, Slesvig og Itzehoe. Regeringens Svar gik ud paa, at den betragtede denne Sag som meget vigtig, men at den netop paa Grund af dens Vigtighed maatte forbeholde sig nærmere Overvejelse og senere Beslutning. Baade af de slesvigske og de nørrejske Stænder var der andraget om Reformer i Fattigvæsenet, særlig i Retning af mere Tvangsarbejde for de fattige. Slesvigerne fik det Svar, at deres Bemærkninger vilde blive taget i Betragtning ved kommende Reformer indenfor Fattigvæsenet (ligesom allerede ved en ny Tyendeordning, der skulde forelægges i 1838), og at Kongen iøvrigt med Velbehag saa »Forøgelsen i Antallet af hensigtsmæssigt indrettede Fattigarbejdshuse og Tvangsarbejdshuse i Kommunerne«. Jyderne blev det meddelt, at en almindelig Revision af Fattigvæsenet maatte bero indtil videre, og at Regeringen vilde gaa med til Oprettelse af Arbejdshuse, men ikke til Indretning af nogen stor Tvangsarbejdsanstalt for hele Jylland; naar Jyderne havde ønsket en Forlængelse af den Opholdsperiode, der krævedes for at faa Forsorgelsesret i en Kommune, da erklærede Regeringen ikke at ville tage Stilling til den Sag, før det havde vist sig, om Roskilde Stænder ogsaa vilde andrage herom — et Vidnesbyrd om den Vægt, man lagde paa at have Andragender om en Sag fra begge Stænderforsamlinger¹).

Hvor det gjaldt en særlig provinsiel Interesse, maatte det naturligvis være tilstrækkeligt at kende Ønsket hos den paa-gældende Stænderforsamling. Jyderne fik deres Ønske opfyldt

¹) Naar Regeringen ikke kunde følge Roskilde Stænders Ønske om at faa »Dommerkornet« in natura afløst, blev det ogsaa overfor Stænderne begrundet med en Henvisning til, at Viborg Forsamling ikke havde villet vedtage nogen Petition herom.

om nogle flere Markeder, og de opnaaede at faa grundlagt en Filial af Nationalbanken i Aarhus (i Slutningen af 1837) og vandt desuden en anden Institution for denne By, nemlig »en fuldstændig videnskabelig Realskole«. Det Ole Kirk'ske Andragende fra Viborg om Ret for Forældre til selv at undervise deres Børn blev afvist som overflødigt, fordi allerede Skoleaenordningen af 1814 rummede en saadan Bestemmelse (men det var maaske ikke overflødigt, at der var givet en Anledning til at minde herom); iøvrigt blev de jyske Skoleønsker imødekommet gennem visse Bestemmelser om, at der i Landsbyskoler skulde være mere Skoleundervisning om Vinteren og mindre om Foraaret. For Købstædernes Vedkommende førte Realskolekravet til en Bestemmelse om Indretning af Borgerskoleklasser, hvor mere velstillede Folks Børn for Betaling kunde undervises adskilt fra »simple Almuesbørn« (som det udtrykkes i den paagældende kgl. Resolution af 17. Jan. 1838).

Gennem Bekendtgørelser i Kongens Navn med Gennemgang af alle de forskellige Sager var det, at der ved Aabningen af de nærmest følgende Stænderforsamlinger blev givet Meddelelse om Regeringens Holdning overfor de indkomne Petitioner¹⁾. Hvor denne Holdning var imødekommende, kunde der altsaa i mange Tilfælde henvises til, hvad man havde *planlagt* af nye Reformers under Hensyn til, at Stændernes Ønsker havde taget Sigte paa at faa forelagt et af Regeringen udarbejdet Udkast til den paagældende Sags Løsning. I andre Tilfælde havde Stændernes Ønsker være fremsat saaledes, at det var muligt at imødekomme dem umiddelbart ved administrative Afgørelser eller nye Lovforskrifter. Der udstedtes som direkte Resultat af Kongerigets første Stænderforsamlinger ogsaa en lille Række formelige Love, »kongelige Plakater«. Saaledes (14. Juli 1837) om *Markfred*, hvorved det af Stænderforsamlingerne udtalte Ønske om Nedsættelse af »Optagelsespengene« blev imødekommet, om Afskaffelse af *Fourageleverancerne in natura* (14. Marts 1838), om *Toldstedet* (3.

¹⁾ I disse Bekendtgørelser var ogsaa opregnet de forelagte Udkast, der havde faaet Lovskraft, og hertil var ogsaa knyttet enkelte Bemærkninger, der supplerer »Kollegialtidende«, men ikke er saa omfattende som ved Petitionerne.

Nov. 1836) for nogle sjællandske Købstæder (Storehedinge, Roskilde, Holbæk, Frederikssund, Nykøbing og, med en Begrænsning, Slagelse), om en anden Ordning m. H. t. *Klitarbejdet* i Nørrejylland (6. Marts 1838).

En særlig Interesse frembyder en Plakat angaaende *Hoveriet*, udstedt 9. Marts 1838, samme Dag som Forordningen om Retsforholdet mellem Godsejere og Fæstere, med hvilken den for en væsentlig Del har Formaal fælles. Det viser sig i særlig Grad ved denne Plakats Tilblivelse, hvorledes Regering og Stænderforsamlinger stemmer overens i de mest afgørende socialpolitiske Synspunkter. I en Betænkning af Rentekammeret fremhæves det, at der maa gives Stænderforsamlingerne Ret i den Betragtning, at *der fra Statens Side kun tiltrænges indirekte, ikke direkte Foranstaltninger*. Staten skal afholde sig fra en egentlig Indgriben i dette private Forhold, og det kan derfor heller ikke tilraades, at der, som ønsket af de jyske Stænder, bliver ydet en Art af Statslaan til Fremme af Selvejendom og dermed af Hoveriets Afløsning. Derimod kan det gaa med til følgende tre Foranstaltninger, hvorom der da gives Paabud i den nævnte kgl. Plakat: 1) at den Bemyndigelse, Rentekammeret (ifølge en kgl. Resolution af 20. April 1813) hidtil havde haft til at foreslaa kgl. Bevilling for de Hovedgaardsejere, der fuldstændigt havde afskaffet Hoveriet, til at inddrage et passende Kvantum Bondejord under Hovedgaarden, ikke blot vedblivende skulde gælde, men ogsaa udvides til at gælde de Tilfælde, hvor kun den væsentligste Del af Hoveriet var afskaffet, 2) at Rentekammeret regelmæssigt skulde indhente Efterretninger om Fremgangen i Hoveriets Afløsning ved frivillige Overenskomster, 3) at ingen for Hoveriet befriet Gaard atter maatte gaa over til at blive hoveri-pligtig. Til den sidste Bestemmelse tilføjes: »Dog er det en Selvfølge, at den her givne Bestemmelse i det hele ikke kommer til Anvendelse i de enkelte Tilfælde, hvor Hoverifrihed hidtil blot er blevet betinget for en vis Tid« (saa omhyggelig er man for at betone, at de private Kontrakter skal staa ved Magt).

Den førstnævnte Bestemmelse stred imod, hvad der var vedtaget i Roskilde om, at Hoveriets Afløsning ikke burde købes ved Hovedgaardsbedrifternes Udvidelse paa Bøndergaardenes Bekostning. De andre Punkter stemte med de af Roskilde (og

subsidiært af Viborg) udtalte Ønsker. Plakaten kom ikke til at rumme nogen udtrykkelig Bemærkning om, at ingen Hoveribonde kunde vente at faa sit Hoveri afløst undtagen ved frivillig Overenskomst; Regeringen havde ikke villet føje Stænderne i at give en saa absolut Forsikring om sin Passivitet ogsaa i Fremtiden¹⁾.

Hoveriplakaten var dog Statsmagtens tydelige Svar paa det Spørgsmaal, der med saa stor Styrke var blevet rejst overfor de første Stænderforsamlinger af en saa betydelig Del af Landets Gaardmandsklasse. Hertil og ikke længere vil Staten gaa i sine positive Foranstaltninger til Hoveriets Afløsning. Man tilbyder Godsejerne visse Fordele ved Hoveriets Afløsning, som man gennem Forordningen om Retsforholdet har budt dem større Sikkerhed.

Næppe saa meget i Kraft af disse nye Lovforskiter som i Kraft af de opadgaaende økonomiske Konjunkturer, der gav Penge og Mod, foregik Hoveriafløsningen i de følgende Aar med stærk Fart. I Tiden fra 1837 til 1844 gik Mængden af det Hartkorn, der maatte bære »fuldt Hoveri«, ned til det halve²⁾. Hurtigt svindende var saaledes Hoveriets Betydning allerede i Stændertiden. Det praktiske Samfundsspørgsmaal, der meldte sig som det mest presserende for de første Stænderforsamlinger, overlod man væsentlig det private Initiativ og den økonomiske Udvikling at løse — og takket være gunstige Vilkaar skulde disse Kræfter vise sig at slaa til³⁾.

2. Politiske og folkelige Følger.

Stændertidenderne var for Folket Kilden til Oplysning om, hvad der foregik i Stænderforsamlingerne. Af Referaterne her kunde Pressen gøre sine Uddrag, og da det i Virkeligheden allerede under de første Samlinger var ret fyldige Referater, der blev givet — blot med den væsentlige Begrænsning, at ikke

¹⁾ Rentekammeret: Relations- og Resolutionsprotokol 1838 (Resolution den 21. Februar); Kollegialtidende 1838, S. 304—09.

²⁾ Kollegialtidende 1846, S. 156 f.

³⁾ Jfr. for hele dette Kapitel Roskilde Stændertidende 1838, Sp. 23—47, Viborg Stændertidende 1838, Sp. 12—46, Slesvigs Stændertidende 1838, S. 6—15, Holst. Ständezeitung, Sp. 33—48.

alle Talerne blev nævnt ved Navn — var der praktisk talt givet Stænderforhandlingerne en ikke saa ringe Offentlighed. Fælles for de første Stændertidender var det, at de forskellige Sagers Behandling blev fremstillet i systematisk Sammenhæng og kronologisk Orden, efterhaanden som den var afsluttet¹⁾. Saa sent som 27. Maj 1836 udkom det Nummer af Roskilde Stændertidende, der bragte de sidste Meddelelser om Told-sagens Behandling i Østifternes Forsamling (altsaa et helt Fjerdingaar efter Forhandlingernes Afslutning). De betydelige Sager bevarede imidlertid deres Interesse, og vi ser en Avis som »Københavnsposten« fylde mange Spalter med Stof fra Stænderne, Tidsskrifter som »Fædrelandet« og »Den flyvende Post« ud fra deres forskellige Standpunkter optage Emner for deres politiske Kritik efter de Oplysninger, der efterhaanden forelaa fra Stænderne. Stænderforhandlingerne var saaledes offentlige nok til yderligere at kunne ægge og nære den politiske Interesse, der var blevet vakt saa stærkt ved Valgene.

Det havde for den umiddelbare Paavirkning af Stemningen sin Betydning, at Stændertidenderne straks gav en særlig Meddelelse om Sagens Forelæggelse og indledende Behandling. Fra Roskilde refereredes herved blot Hovedpunkter af de private Forslag, medens den fuldstændige Gengivelse af disse ligesom af de kgl. Propositioner kun blev givet i Sammenhæng med de egentlige Forhandlinger; derimod naaede man straks i Viborg til at gengive de private Forslag fuldstændigt med det samme (i Hertugdømmernes Tidender aftryktes hverken de kgl. eller private Propositioner, men de gengav blot den kgl. Kommissarius' eller Forslagsstillerens Redegørelse). Den Fremgangsmaade, der blev fulgt i Roskilde, var dog tilstrækkelig til at give de interesserede Kredse en Orientering med Hensyn til, hvilke Sager der var taget op til Overvejelse, og hvilke der var blevet afvist.

Saaledes fik Landets Kobstadhaandværkere hurtigt Underretning om, hvorledes Roskilde Stænder havde stillet sig til Andragenderne og Forslagene om deres forøgede Beskyttelse,

¹⁾ Til denne Fremstilling føjedes i Kongeriget ikke blot Komitéernes Betænkninger, men ogsaa Forsamlingens vedtagne Betænkninger, medens Hertugdømmernes Tidender lod de sidstnævnte udskyde til Gengivelse i en særlig Række efter Forhandlingsreferaternes Tilendbringelse.

navnlig Hempels store Plan. Det synes at have gjort et meget pinligt Indtryk rundt om i Landets Købstæder, at Stænderne kunde nægte at beskæftige sig med Spørgsmaal, der berørte saa mange næringsdrivende Borgeres Velfærd. En enkelt Stand er her straks blevet misfornøjet med den nye Folke-repræsentation! Samtlige Lav i Randers protesterer mod Afvisningen af Hempels Forslag og udtaler, at den har gjort et forbavsende Indtryk i næsten samtlige Danmarks provinsielle Købstæder¹⁾. 11. Januar 1836 samledes i Odense Udsendinge fra Skomagerlavene rundt om i Fyns Stift. De vedtog, at de, da Stænderne havde svigtet, vilde henvende sig til Kongen, og Skomagermester *J. A. Hansen* fra Rudkøbing skulde være deres Ordfører. Henvendelsen fandt Sted, og Kongen skal have svaret venligt og opmuntrende: »Jeg skal undersøge eders Andragende, Børn; jeg skal tænke paa jer.«²⁾ *J. A. Hansen* udgav i Løbet af 1836 ti Numre af et lille Blad, betitlet »Landsbyhaandværkeren« og ikke, som man efter Navnet skulde tro, et Organ for, men imod Landhaandværkeren. Særlig gennem Aftryk af Lovbestemmelser og officielle Kundgørelser blev det her bevist og indskærpet for Læserne, at Købstæderne stadig ejede deres Privilegier, og at der ikke maatte drives mere Haandværk paa Landet, end det var strengt nødvendigt af Hensyn til Landbefolkningen. Det er den vordende Bondevennepolitiker, vi allerede ser udfolde sin Evne som polemisk Skribent med særlig Sans for juridisk Argumentation, men blot i en helt anden Sags Tjeneste end den, der skulde skaffe ham hans historiske Navn. Han udgav ogsaa (1837) et Skrift med Fremstilling af Stænderforsamlingernes Behandling af de paagældende Spørgsmaal efter Stændertidenderne³⁾. *J. A. Hansen* vilde sikkert nok være blevet Haandværkerpolitiker, hvis der havde ligget nogen virkelig politisk Mulighed i Haandværkernes Sag.

1) Khp. for 23. Jan. 1836.

2) »Landsbyhaandværkeren« 1836, S. 33 ff.

3) »De danske Stænder-Forsamlingers Forhandlinger om Haandværksdriften paa Landet med Oplysninger og Bemærkninger til samme af *J. A. Hansen*, Skomagermester i Rudkøbing«. — *J. A. Hansen* udgav ogsaa særlige Kampskrifter mod et Par Skomagere i Tranekær: »Skomagernes Henrik Zielfeldt og Rasmus Jørgensen i Tranekær fremstillede for Publikums Domstol« (1836), »En Politisag, Skomagerlauget i Rudkøbing contra Skomager Zielfeldt af Tranekjær« (1838).

Mærkeligt er det at skulle notere, at den eneste »Bevægelse« med direkte Udspring i de første Stænderforhandlinger rejste sig indenfor en Samfundsklasse, Købstædernes smaa selvstændige Haandværkere, der senere skulde faa Vanskelighed ved at gøre sig politisk gældende, og at denne Bevægelse blev rejst paa Krav, der ikke havde Mulighed for at blive sat igennem. Den almindelige Stemning var lige saa lidt i Kongens Kollegier som indenfor det store Flertal i Stænderforsamlingerne for at skabe flere Indskrænkninger i Næringslivets Frihed, selvom de Bestemmelser, der endnu gjaldt til Fordel for Købstæderne, derved kunde blive mere bogstavelig opfyldt. Lavsvæsenet var endnu et Led i den danske Samfundsordning; men de Principper, hvorpaa det hvilede, havde ikke længere Tilslutning hos de mest betydende Kredse i Staten og Folket.

Er der Tale om den vidererækkende Betydning af de første Stænderforhandlinger, da maa der først og fremmest peges paa, at de gav Anledning til at udforme visse politiske og folkelige *Idéer*, der skulde blive af afgørende Betydning i det danske Folks senere Liv.

Her er straks at nævne *den sønderjyske Sag*. Tanken om en levende Danskhed i Slesvig havde været fremmed for den almindelige Bevidsthed i Kongeriget endnu i Tiden omkring 1830. Sprogandragenderne i de slesvigske Stænder bevirkede, at det blev anderledes. Allerede 1. Juli 1836 skriver Overlærer ved Sorø Akademis lærde Skole *C. F. Wegener* i »Københavnsposten« om Nis Lorenzens Forslag¹⁾; han stempler det som utilbørligt, at dette Forslag ikke er blevet fundet værdigt til særlig Udvalgsbehandling, men er blevet knyttet sammen med Petersen-Dalbys Forslag, der gaar ud paa noget ganske modsat — »thi Petersen vil, at vel halvandethundrede Tusinde Mennesker skal spille deres Skoletid med under Tvang at lære det Sprog, som Embedsmændene taler, Lorenzen derimod vil, at de faa Embedsmænd skal tale de mange Tusinde Bønders Sprog«. 28. November 1836 var det saa, at *Orla Lehmann* ved Trykkefrihedsselskabets Generalforsamling gav Programmet for et maalbevidst dansk-nationalt Arbejde syd for Konge-

¹⁾ Khp. 1836, S. 750 (jfr. Erslews Forfatterleksikon).

aaen ved at foreslaa, at Selskabets Virksomhed blev udvidet til at omfatte den dansktalende Del af Hertugdømmet Slesvigs Befolkning¹). Det store Spørgsmaal er, siger han, om »det skal lykkes den fremmede Invasion uforstyrret og upaataalt at fuldende sit Værk: i Slesvig at udrydde al dansk Nationalitet og dansk Sprog, eller om den længe forkuede Danskhed atter skal rejse sit Hoved og afkaste de unaturlige Lænker, Aarhundreders Uret har paalagt den«. Han skildrer, hvor dybt det danske Sprog har været sunket i Agtelse hos de styrende i Slesvig, men peger samtidig paa de Muligheder, der frembyder sig gennem den nye Folkerepræsentation: »Men den Tid synes kommen, da ogsaa Folkenes Ret begynder at skaffe sig Anerkendelse, og da Slesvig nu ved Provinsialstændernes Indførelse . . . er blevet sat istand til selv at tage nogen Del i sine Anliggenders Ordning, saa er det ikke uantageligt, at der turde forestaa et Vendepunkt i denne Sag, og at den længe undertrykte danske Folkelighed vil gribe til Modværg mod den fornemme Fortyskelse, for hvilken den hidtil saa godt som værgeløs har været given til Pris«. Lehmann erklærer ikke at ville prædike nogen Danskhedens Propaganda; det, der tilsigtes, er ikke at gøre Erobringer for Danskheden, men at forsvare dens truede Grænser; en Kamp vil det under alle Omstændigheder blive: »Her er altsaa kun Tale om en Grænsestridighed mellem tvende Nabosprog, der, om end noget forskellige i Udvikling, dog er hinanden lige i Udviklingsdygtighed; og at vi Danske i denne Stridighed ønsker det danske alt Held, det er dog vel saa naturligt, at det ikke behøver nogen Retfærdiggørelse, og dette Ønske er ikke bygget paa løs Sand; thi vi har . . . ikke blot den saakaldte historiske Ret paa vor Side, men ogsaa Halvdelen af Slesvigs Indbyggere og hele Tidens Aand«.

Her lyder Kampsignalet for den danske Sag i Sønderjylland. Med genial Sikkerhed har den unge Politiker Lehmann forstaaet, at en Folkerepræsentation nødvendigvis vilde komme til ikke at tilsløre, men at fremhæve de folkelige Modsætninger, og hvilken Indledning hertil der allerede var givet i den under de første Stænderforhandlinger rejste Sprogsag. Han

¹) Foredraget offentliggjort i Khp. for 28. og 29. Nov.

fik Trykkefrihedsselskabet med sig, og for saa vidt antog denne liberale Sammenslutning allerede fra nu af en *national-liberal* Karakter.

Orla Lehmann var udrustet med en sjælden Sans for at se, hvor der voksede en Sag, der havde »Tidsaanden« i og med sig. Han var derfor istand til at give Løsenet for de gryende Bevægelser i den Tid, hvori han levede. Han blev ikke blot den store Lyriker, men ogsaa den store Programskriver i dansk politisk Historie.

Skarpere end nogen anden liberal Politiker saa Lehmann, hvilken Sag der frem for alt laa gemt i de mange enkelte Spørgsmaal vedrørende Bondestandens Samfundsstilling, der havde været under Drøftelse i de første Stænderforsamlinger.

20. Juni 1838 var Halvtredsaarsdagen for Stavnsbaandsløsningen. Der blev, efter Regeringens udtrykkelige Bestemmelse, ingen officiel Jubilæumsfest i den Anledning. Derimod holdtes der private Fester. Paa Bellevue samledes liberale Borgere fra Hovedstaden med Mænd af Landbostanden i Københavns Omegn¹⁾. To Sognefogder — en fungerende og en forhenværende — præsiderede ved Festen. Blandt Talerne var Balthazar Christensen, der udbragte en Skaal i Forening for Borger- og Bondestand, Fr. Barfod, der talte om, hvad den fri Presse kunde gøre for Bondestanden, C. N. David, der omtalte Bondestandens »Mangel paa ædel Selvfølelse« og det uretfærdige i Værnepligtsordningen, for hvis Ændring »man især maatte stole paa Stændernes Udholdenhed«. Det er Festens hele Tone og Tendens, at Bonde og Borger skal finde hinanden til Samarbejde i det ny politiske Liv, en Tanke, der bliver udtrykt i Sang saa vel som i Tale: »Hvor Bonde, Borger sammen staa — der Almenaanden snart vil Rødder slaa«. Som Baggrund for de Spørgsmaal, der behandles af Festens Ordførere, ses hele Tiden de nye Rettigheder og Muligheder, der er skabt for Landets Bondestand gennem Stænderinstitutionen. En af Mødets Præsidenter, Hans Christensen i Utterslev, peger her straks paa den ledende Tanke: siden Stavnsbaandsløsningen er det

¹⁾ Referat i Khp. for 22 Juni 1838. — Drewsen var forhindret i at deltage i denne Fest ved en Udenlandsrejse, men blev hyldet som den, der baade i Stænderne og gennem hele sit Liv havde virket for Bondestanden.

Kongens største Velgerning mod Bondestanden, at han har indrommet den Delaglighed i Statens store Raad.

Den Mand, der paa een Gang var den københavnske Liberalismes førende Politiker og den ivrigste Talsmand for Bønderne under de første Stænderforhandlinger, savnedes ganske naturligt ikke blandt Talerne ved denne Lejlighed. *Tage Algreen-Ussing* udbragte »en Skaal for en almindelig Erkendelse af Bondestandens Værd og Betydning og for det Ønske, at den i alle Forhold maa betragtes og behandles lige med de øvrige Stænder«. Han gjorde opmærksom paa »det upassende i, at enhver bestandig uden videre tiltaler enhver Bonde med »Du«, medens man dog havde lært mod enhver selv den ringeste Borger at bruge et anstændigt »De«.« Det var urimeligt, fremhævede han, at »*enhver stumpskødet Skriverdreng*« skulde have Lov til »paa saadan Maade at tiltale den frie odelsbaarne Bonde«: det fysiske Stavnsbaand var løst — det gjaldt nu om at faa løst det aandelige Stavnsbaand!

Algreen-Ussings velmente Udtalelser, hvorefter Vendingen om »Skriverdrengen« skulde blive et Slagord, berørte det Spørgsmaal om Bondestandens samfundsmæssige Stilling, der nødvendigvis maatte blive løst ved Forholdenes naturlige Udvikling. Algreen-Ussings vordende Arvtager som liberal Fører, *Orla Lehmann*, udkastede som Taler ved den samme Lejlighed en epokegørende Idé, der kunde tjene til Udgangspunkt i en ny Kamp om selve Bondestandens samfundsøkonomiske Livsinteresser.

Under tydeligt Indtryk af Stænderforhandlingerne 1835—36 om de mange forskellige Landbospørgsmaal, fastslog *Lehmann*, at Bondesagen endnu, som i Stavnsbaandsløsningens Tid, var den store Hovedsag i Danmark, men en Sag, der først og fremmest rummede eet afgørende Hovedspørgsmaal.

Det kunde, mente han, være vigtigt nok at hæve den Uretfærdighed, at Værnepligten alene var indskrænket til Bondestanden; det var en Skam for Landet, at Hoveriet endnu for en stor Del bestod, og det forekom fremdeles Taleren (med en Hentydning til Jagtretsspørgsmaalet), »at vi ikke skulde bruge for store Ord om Bondens Frihed, saa længe adelige Hjorte og adelige Nykker endnu paa mange Steder spiller Mester paa hans Mark, saa at han selv næsten kun er tolereret paa sin egen

Lod; . . . men det vidste alle, at der næsten ikke er en eneste Del af denne store Bondesag, saasom navnlig, for blot at nævne endnu et, det vigtige Tiendevæsen, der ikke højlig trænger til Forbedring«. Lehmann indrømmer, at alle saadanne Reformere er gavnlige, og at det er fortjenstfuldt at arbejde for dem: »Men hvor gavnligt det end maatte være, saa forslaar det dog endnu intet; efter Talerens faste Overbevisning var den danske Bondesag først da bragt til en virkelig, tilfredsstillende Ende, naar hver Bonde i hele Landet, Gaardmand eller Husmand, med fuld og uindskrænket Ejendomsret selv ejer det Sted, han bebor, selv ejer den Jord, han dyrker. At dette er ønskeligt, derom var der vel ikke to Meninger, thi det kunde da ethvert Barn begribe, at der ikke for Bonden kan være stor Opmuntring til at plante et Træ, hvis Frugter hverken han eller hans Børn skulde plukke, at det ikke kunde ventes, at han vilde anvende stor Flid eller stor Kapital paa at indføre saadanne Forbedringer i sit Avlsbrug, der først sent, men da ogsaa sikkert og rigeligt vilde lønne sig, saa længe han har den Vished, at det er en fremmed Haand, der vil høste, hvad han har saaet. Det kan altsaa enhver indse, at Danmarks Jordbund ikke kan blive vel dyrket, at Danmarks Bondestand ikke kan blive velhavende, oplyst og uafhængig, at vort Fædreland ikke kan blive rigt, mægtigt og lykkeligt, forinden fri Selvejendom er udbredt over hele Landet«.

Efter at have udviklet denne Opfattelse af Selvejendoms Betydning udtrykker Lehmann en Beklagelse af, at Regeringen ingen praktisk Imodekommen har vist overfor »de vistnok meget beskedne Begæringer, som Stænderne havde fremsat angaaende Selvejendoms Fremme« (han tænker her paa Viborg Stænders Andragende). Der kræves Handlinger, men hvilke? I Besvarelsen af dette Spørgsmaal er det, Lehmann faar Lejlighed til at opstille den juridisk-politiske Lære, der skal blive Kærnepunktet i den danske Bondepolitiks Program gennem den følgende Menneskealder. Efter at have fastslaaet, at ingen retfærdig Mand kan ville, at man skal tage fra den ene for at give til den anden, forklarer han, hvorfor dette heller ikke er nødvendigt ved det foreliggende Spørgsmaals Løsning:

»Sagen var vist ikke saa vanskelig, som man i Almindelig-

hed tror, thi vel var det bekendt, at Herremanden betragter sig som Ejer af al den Bondejord, der hører til hans Gods, men dette forholdt sig ikke rigtigt. Man kunde nemlig ikke kalde den Ejer af en Bondegaard, som ikke har Lov til at lade den ligge udyrket, som ikke har Lov til selv at dyrke den, som ikke har Lov til at overlade dens Dyrkelse til hvem han vil, som ikke har Lov til at leje eller forpagte den bort paa saa lang eller kort Tid, som han vil, eller paa hvilke Vilkaar, han finder tjenlige«. Kun i meget uegentlig Forstand kan en saadan Mand kaldes Ejer. »Men hvem ejer da Danmarks Bondejord? Vedkommende Fæstere? desværre endnu ikke. Man skal derfor have ondt ved at finde andet Svar end dette, at *alt Bonde-gods ejes af Bondestanden*; thi mod Udredelsen af et vist Antal af forskellige Slags Kendelser og Afgifter er det den, som har udelukkende Eneret til dens Afbenyttelse.« Godsejeren er kun Herlighedsejer, har Ret til visse Ydelser af Fæstegodset, og »der sker saaledes intet Indgreb i hans Ret, naar den Andel, der nu tilkommer ham i Bondegodset, forvandles til en Prioritet, hvoraf Bonden svarer Rent«. Andre Landboreformer er kun forberedende Skridt; men det store Hovedskridt til Selvejendoms Indførelse er for saa vidt allerede gjort ved at give Bondestanden som Helhed den Ret over Bondegodset, som den faktisk har, og der staar ikke andet tilbage end »at dele mellem alle nuværende Bønder, hvad der alt nu tilhører Bondestanden«. —

Orla Lehmann har set, at »Bondesagen« først og fremmest gjaldt Bondestandens fulde Besiddelse af Bondejorden i Selvejets Form, det endnu bestaaende Fæstevæsens Afløsning, og han formulerede i sin citerede Tale den Teori, hvorefter Afløsningen skulde kunne finde Sted paa Trods af Godsejernes Modstand ved Statens Indgriben.

Denne Tanke om *en Tvangsafløsning af Fæstevæsenet* blev Hovedprogrammet for den senere Bondevennebevægelse, et Program altsaa, der allerede er udformet af en københavnsk liberal Akademiker i Tilknytning til de første Stænderforhandlinger. Programmet er her ældre end Bevægelsen. Ved Stavnsbaandsfesten paa Bellevue gaves der den danske Bondestand Tilsagn om, at den ny Liberalisme i Hovedstaden vilde yde en Hjælp til Fortsættelse af de store Reformers, der et halvt

N. F. S. GRUNDTVIG

Aarhundrede i Forvejen havde haft saa levende Tilslutning i den københavnske Borger- og Embedsstand. Algreen-Ussings Optræden i Roskilde 1835—36 kunde med rette opfattes som en Borgen for, at der stod en virkelig Vilje bag Løftet.

At der vilde blive Kamp om »Bondesagen« i de følgende Stænderforsamlinger, og at de første kun havde frembudt en Forpostfægtning, maatte man nødvendigvis regne med. Godsejernes første Talsmand i Roskilde Stænder, *P. A. Tutein*, havde i 1837 uden Forbehold aabenbaret Godsejerprogrammet: i en Anmeldelse af A. F. Bergsøes Mindeskrift om Chr. D. Reventlow¹⁾ vender han sig mod den sociale Side af Landbolovgivning og opstiller som Maal for dens Fortsættelse, at Godsejeren bør have fri, uindskrænket Dispositionsret over Fæstegodset — den gamle Idé fra Landhusholdningsselskabets Diskussion før 1830. Bondevenner og Godsejere mødtes i den rigtige Erkendelse af, at Fæsteforholdet ikke frembød en i den landøkonomiske Udvikling holdbar Besiddelsesform. Men den store Konflikt laa i Spørgsmaalet, om der ved dets Afvikling skulde tilstræbes Selveje for Bønderne eller »Ejendomsfrihed« for Godsejerne.

Mærkeligt er det at se den Indflydelse, de første Stænderforhandlinger øvede paa *N. F. S. Grundtvig*, hvem vi i det foregaaende har mødt som en udpræget Skeptiker overfor alle »Rigsdage«. Ved at følge Roskilde Stænders Virksomhed i Vinteren 1835—36 kom han til at danne sig en helt ny politisk-folkelig Anskuelse, der af ham selv blev sammenlignet med den »kirkelige Anskuelse«, han faa Aar i Forvejen var kommet til. Han skriver Paaskelordag den 2. April 1836 til sin Ven *Gunni Busck* om, hvorledes han nu synes, at Stenen er væltet fra Graven i det danske Folks Liv, og tilføjer:

»Ja ligesom det gik mig i kirkelig og christelig Henseende, da jeg saae, at det sikke Vidnesbyrd om den oprindelige Christendom og det levendegjørende Kirke-Ord, som jeg ledte om i Skriften og Hjerte-Kulen, var opstanden, saaledes har det i den sidste Tid ogsaa slaet mig, at den oprindelige Danskhed og den alt Dansk oplivende Folke-Stemme, som jeg ledte

¹⁾ Maanedsskrift for Litteratur XVII, S. 475—549.

efter i de gamle Bøger og hos mig selv, de er ogsaa virkelig opstandne med det Folkelige Stats-Raad, saa naar vi kun give Tid, som vi maae, da vil i Danmark Alt efterhaanden gestalte sig Dansk, ligesom Alt med Guds Hjælp i Kirken vil gestalte sig christelig. Jeg staaer nu alt i hele to Maaneder som naglet til Pulten, for at pege paa det Underværk og paa de naturlige eller historiske, altsaa de naturhistoriske Følger deraf — — —.

Ved opmærksom at følge Forhandlingerne i Danmarks gamle Hovedstad, som Du veed, jeg var ingenlunde forud indtaget for, fandt jeg efterhaanden, at trods al den noksom kiendelige Svaghed, Ukyndighed og Følelse af Juraens Overlegenhed var dog Alt i Grunden saa ægte Dansk og saa vidunderlig danneligt, at selv *vor* latinske Jura var nær ved at lade sig fordanske, og da herved Fordommen mod det Hele som en farlig Efterligning eller Efterabelse af det Fremmede var overvundet, saa jeg pludselig, at Danmark netop herved havde tilbagevundet sin oprindelige Forfatning og det paa den ubeskrivelig deilige, mageløse Maade, at det uindskrænkede Eneherrredomme er *Folkets* og den offentlige Stemme-Frihed *Kongens* Gave, saa den Væddestrid om at ramme Rigets Bedste, her med Guds Hjælp skal føres, vil netop have de modsatte Følger af Spliden andensteds, hvor baade Magten og Friheden er og maa betragtes og forsvares som et Rov.⁽¹⁾

Det er inden Afslutningen af Stænderforhandlingerne i Roskilde, at Grundtvig har »naglet sig til Pulten« for at skrive Bogen »Det danske Firklover«, hans første egentlige Højskole-skrift. Han bekender her, at han har været en vantro overfor »det folkelige Statsraad«, men er blevet en troende ved at se det i Virksomhed. Hans Begejstring over »Folkestemmens Frigørelse« har straks sat Frugt i en vidtrækkende Tanke. Han samler nu for første Gang sine Idéer om Folkeoplysning i en klart udformet Plan om en dansk Folkehøjskole. Han kræver en »Skole for Livet«, men ikke en Dreng-Realskole som den, Stænderne havde ønsket, derimod en folkelig Skole, hvor vorde Vælgere og Folkerepræsentanter i voksen Alder kan lære det, som det er fornødent for dem at vide »om Folke-

¹⁾ H. Bech: Gunni Busck, S. 194 ff.; jfr. Haandbog i N. F. S. Grundtvigs Skrifter (ved E. J. Borup og Fr. Schrøder) I, S. 16; for de flg. Bemærkninger om Højskoletanken jfr. Uddragene af vedk. Skrifter i nævnte Haandbog.

naturen, Statsforfatningen og Fædrelandet«, hvis de skal kunne svare til det Krav, der stilles til dem.

Stedet er ikke her til nærmere at fremstille den grundtvigske Højskoletanke, som blev uddybet i et nyt Skrift, »Skolen for Livet og Akademiet i Soer«, der udkom 1838. Det maa være nok at minde om, at ogsaa denne for dansk Folkeliv saa betydningsfulde Tanke har sit egentlige Udspring i de første Stænderforhandlinger, der for dens Ophavsmand blev det sikre Vidnesbyrd om, at »Bladet havde vendt sig i Danmarks Historie« ved Stænderinstitutionens Oprettelse.

SLUTNING

I den foreliggende Bog er givet den første dokumenterede og udførlige Skildring af den begyndende Overgang fra Enevælde til frit Forfatningsliv i Danmarks Historie. Skønt hvert Kapitel gerne skulde rumme sin tydelige »Thesis«, vil det være naturligt at slutte med et kort Overblik over Undersøgelsens vigtigste Resultater.

I. Den første *Forudsætning* for, at Forfatningsspørgsmaalet blev rejst indenfor den enevældige Regering, var Frederik VI's Forpligtelse overfor hans tyske Hertugdømme Holsten. Den moderne Forfatningsudvikling i Danmark peger paa ejendommeligt Maade tilbage mod Wienerkongressen, hvor den Forbundspagt blev til, der gav enhver tysk Stat Ret til at faa en Stænderforfatning. Om en Forfatning for Holsten med en fra Regeringens Side vel overvejet Udskillelse af Slesvig forhandlede der officielt allerede i Aarene 1816—19¹⁾, og der formedes et Udkast, der bar Præg af den danske Enevældes demokratiske Væsen ved ikke at give nogen enkelt Samfundsklasse Overvægt. Det slesvig-holstenske Ridderskabs aristokratiske Krav saavel som dets Ønske om en fælles Stænderforfatning for Hertugdømmerne kunde betragtes som endelig besejret, da Forbundsdagen i 1823 afviste dets Klager. Længe herefter tøvede dog Regeringen med at tage Forfatningssagen op til praktisk Løsning. Et vist Pres udefra virkede ikke til-

¹⁾ A. D. Jørgensen vilde i sin Tid hævde (i en Afhandling om Forfatningsspørgsmaalet 1814—48 i Videnskabernes Selskabs Forh. 1895, optrykt i hans Historiske Afhandlinger IV), at disse Forhandlinger blev bestemmende for Beslutningerne 1831—34; dette er jo ganske stridende mod de foreliggende Dokumenter, og det maa synes naturligt, at Regeringens Beslutninger under begge Faser var bygget paa væsentlig de samme Synspunkter i Vurderingen af de sociale Forhold, der skulde tages Hensyn til.

strækkeligt; endnu i Efteraaret 1830 synes den Misfornøjelse med den danske Regerings Nølerpolitik, som de ledende tyske Magters Repræsentanter tilkendegav paa Forbundsdagen i Frankfurt, ikke at have virket anderledes paa Sindene i København, end at man kunde føle sig beroliget ved venlige Forsikringer fra det østrigske Hofs Side. Den direkte *Anledning* til Beslutningen om at indføre Stænderforsamlinger bliver, selv set paa denne Baggrund, Uwe Jens Lornsens Optræden; men naar vi straks ser Forfatningsplanen udvidet til at omfatte hele det danske Monarki, er det i Kraft af Forhold, der udgør dybere liggende og egentlige *Aarsager* til det store politiske Skifte: først den Helstatstanke, der ikke taalte, at nogen Del af Monarkiet blev udskilt fra de øvrige ved en særlig Forfatning, dernæst den Vurdering af Tidens almindelige Aand og Udvikling, der lod Statsmændene forstaa, at heller ikke Danmark i Længden kunde blive helt ved det gamle, men netop vilde staa stærkest overfor mulige Bevægelser og Krav i Fremtiden, hvis den allerede nu gjorde »Tidsaanden« væsentlige Indrømmelser.

Frederik VI's Regering bestod ikke af reaktionære Stivnakker, men af Folk, der gerne vilde indrette sig med Omsigt og passende Liberalitet efter de Forhold, der nu engang maatte regnes med. Otto Moltke lod den preussiske Gesandt vide, at »Tiden marcherede«, og Mosting, der 1818 havde nævdt det unyttige i en Forfatning, viste sig 1830, 71 Aar gammel, at være kommet til Overbevisning om dens Nytte. Det ventedes ogsaa, at en Folkerepræsentation skulde blive en Støtte for Centraladministrationen under dens bestandige Bestræbelse for at føre det bedst mulige Tilsyn med de lokale Embedsmænd. De nærmeste Raadgivere for Kongen ved den afgørende Beslutning omkring Nytaar 1831 har været de to ledende Mænd i Slesvig-Holstenske Kancelli, Otto Moltke og J. P. Höpp, samt Finansminister J. S. Mosting og Københavns Politidirektor A. C. Kierulf, der giver sit kraftige Besyv med om baade Hertugdømmernes og Kongerigets Forhold; afgjort mindre Betydning havde de Raad, Kongen modtog fra Tronfølgeren, den senere Christian VIII.

Otto Moltke er hidtil i Historieskrivningen blevet skildret

som en svag og politisk ubetydelig Mand; i Virkeligheden har han været en fast og næsten stædig Karakter; han synes under den Forskrækkelse, der greb Konge og Regering ved Lornsens dristige Færd i November 1830, at have været den eneste Minister, der holdt Hovedet klart og ikke kom i Panikstemning. Trods den Vaklen og de Skrupler, der prægede Kongens Holdning, gennemførte Moltke under maalbevidst Kamp Slesvigs forfatningsmæssige Adskillelse fra Holsten og Modstanden mod Ridderskabets Anerkendelse som Valgkorporation.

Det er Moltke og Slesvig-Holstenske Kancelli, hvis Anskuelser især kom til at præge Forfatningssagens Udvikling. Først og fremmest ved Sagens Losning i to Tempi, men tillige ved mange enkelte Bestemmelser. Danske Kancellis Flertal havde paa de fleste Punkter ønsket at gøre mere vidtgaaende Indrommelser; naar man læser dette Kancellis første Forslag, faar man et Indtryk, som om man ser den politiske Folkefrihed vokse naturligt og selvfølgelig frem af Enevældens Kollegier. Det Stemannske Mindretal fandt imidlertid Støtte i det tyske Kancellis enstemmige Opfattelse, hvorefter det var nødvendigt at trække noget snævrere Grænser for Folkets Deltagelse i Statsstyrelsen, idet det dog samtidig var Slesvig-Holstenske Kancelli, der først foreslog Selvstændighed for Stænderforsamlingerne i Valg af Ledelse. A. S. Ørsted kæmpede forgæves mod Overmagten ikke just for at styrke Demokratismen, men for at værne »Intelligensen«s Indflydelse under den ny Forfatning; hans Ihærdighed i Kampen vidner i høj Grad om, at han ikke var nogen svag eller modløs Mand.

Det blev de to Kancellier og deres fælles Udvalg, Stænderkomitéen, der i Forening med Statsraadet (hvis Betydning i denne store politiske Sag maatte blive større end sædvanlig) kom til at bestemme Indholdet af de nye Forfatningslove. De indkaldte »erfarne« og »oplyste« Mænd kunde kun i meget begrænset Grad gøre sig gældende, og paa de mest afgørende Punkter fik de slet ikke noget at skulle have sagt. Stænderforfatningens Tilblivelse stadfæster forsaavidt den Styrke, der laa i »Vi alene vide«-Tanken, dog som Udtryk ikke for Kongens, men for hans Raadgiveres, det ledende Bureaukratis, Magtfuldkommenhed.

Det er iøjnefaldende, at Kongen personlig kun greb meget lidt ind i Spørgsmaalenes Behandling¹⁾; han synes først og fremmest at have interesseret sig for at faa dem afgjort saa hurtigt som muligt. Tronfølgeren var mere virksom; præget af aristokratiske Tendenser kunde han ikke være helt i Overensstemmelse med den danske Enevældes typiske Repræsentanter i det øvrige Statsraad; hans Stilling svækkedes ikke blot ved Ministrenes Magt over Kongen, men ogsaa ved hans egen Letpaavirkelighed og Inkonsekvens. Det fortjener imidlertid en særlig Fremhævelse, at begge Kongedømmets daværende Repræsentanter, baade den regerende og den vordende Konge, afgjort ikke modarbejdede, men tværtimod stottede Gennemførelsen af de Love, der betød Enevældens begyndende Afvikling. Til Frederik VI's store Ære tjener det, at han stillede sig saa loyalt overfor sine ansvarlige Raadgivere, saa taalmodigt fandt sig i deres Ledelse — bortset fra de kritiske Novemberdage.

Den aldrende Konges Optræden i Efteraaret 1830 giver mere Indtryk af Nervøsitet end af Mod. Men af den Grund bør man ikke glemme hans Karakters kongelige Egenskaber. I et af sine politiske Breve til Politidirektør Kierulf tilføjer han en Bemærkning om, at han har set fattige Drengene løbe om, som han frygter er blevet bortvist fra Skolen, fordi de har været straffet — hvilket han ikke synes er ret. Saaledes skriver en Monark med virkeligt »Landsfaderhjerter«. Frederik VI repræsenterede paa en smuk Maade det patriarkalske ved den Enevælde, for hvilken han langt mere var det personlige Symbol end den egentlig ledende Kraft.

II. Den danske Stænderforfatning af 1831 og 1834 kan meget vel betegnes som et dansk Statsmandsværk. Den var bygget paa politiske Tanker, der udtrykker en virkelig Stræben efter store Maal. En udenlandsk Forfatning var taget til Mønster, men dens Principper var omhyggelig tilpasset dels efter Tidens formentlige Krav, et Hensyn, der særlig afspejler

¹⁾ Om hans stærke Paavirkning af Mostings og Kierulfs Betragtninger vidner de kendte Udtalelser, der tillægges ham: at han gerne vilde have Stænderforsamlingernes Hjælp til at passe paa »de Karle«, nemlig Embedsmændene, og at han vilde give Folket en Forfatning, for det selv kom og forlangte den.

sig i den forholdsvis betydelige Offentlighed og Selvstændighed¹⁾ for Stænderforsamlingerne, dels og navnlig efter den danske Stats særlige Beskaffenhed og det danske Folks ejendommelige Samfundsforhold.

De fire adskilte Stænderforsamlinger er ikke udtænkt for at tilsløre, men for at fremhæve Monarkiets Enhed, *Helstaten*²⁾. Ikke af nationale, men af statsretlige Grunde var det blevet set som nødvendigt at skille de slesvigske Stænder fra de holstenske; det fulgte i og for sig af Provinsprincippet, at der ogsaa blev en Deling indenfor Kongeriget, men det maatte frem for alt synes nødvendigt af Hensyn til Ligheden med Hertugdømmerne. At der skulde skabes lige og ensartede Regler for den ny Ordning i begge Omraader af Monarkiet, var det ledende Princip i alle Forhandlinger, og det lod sig i det væsentlige gennemføre, fordi der trods alle Forskelle kunde regnes med nogenlunde ensartede Samfundsforhold nord og syd for Kongeaaen.

Til disse Samfundsforhold blev der taget Hensyn ved de i Virkeligheden meget demokratiske Regler for Folkerepresentationens Sammensætning. Hvad en holstensk Skribent straks havde peget paa, den dybe Forskel mellem de »nordiske« og de preussiske Samfundsforhold, blev fastslaaet i klar og afgørende Form af Danske Kancelli ved dets Erklæring om den sociale Lighed, der var blevet udviklet under de danske Enevoldskonger, og som ikke gjorde det muligt at overføre preussisk politisk Aristokratisme paa dansk Grund. Den danske Enevælde bliver ved sin Afslutning tro mod sin Tilblivelse. Om Enevælden i den militært prægede Erobrerstat Preussen kan det vel med Sandhed siges, at den i sin Oprindelse kunde føres tilbage til et Kompromis — med de deraf flydende sociale Konsekvenser — mellem Kongemagten og den Adel, der re-

¹⁾ Ogsaa ifølge det holstenske Forfatningsudkast af 1819 skulde Stænderne dog selv vælge deres Præsidium — en Paavirkning herfra kan naturligvis have gjort sig gældende.

²⁾ For Færøerne og Island fik dette Konsekvenser, der rent statsretligt kan betragtes som et Vendepunkt i Forholdet mellem disse Bilande, der hidtil blot havde været betragtet som en Slags »Kolonier«, og Moderlandet, der med Stænderforfatningen ogsaa gennemførte en midlertidig »Inkorporation« af Island (Knud Berlin: Om Islands statsretlige Stilling indtil 1851 i den dansk-islandske Kommissions Betænkning 1908; jfr. samme Forf.: Den danske Statsforfatningsret, S. 36 og 40 f.).

kruterede Officerskorpset i dens Hær. Modsat var Ænevælden i Danmark bygget op paa en ubetinget Sejr for Kongedømmet over Godsejerklassen. Deraf tog senere dens Reformlovgivning Præg, og frem for alt var det lykkedes at gøre Bondegaardens Bevarelse og Befæstelse som selvstændig Driftsform til et ledende Princip i de danske Samfundsforhold.

Den danske Stænderrepræsentation blev væsensforskellig fra den preussiske ved ikke at give Godsejerne et nær saa stort Raaderum, men derimod at indromme Bondestanden en langt bredere Plads. Dette sker uden Til sidesættelse af Købstæderne, der opnaar en i Forhold til deres Befolkning meget rigelig Repræsentation.

Til hele den Landbopolitik, der var gaaet ud paa at gøre det danske Fæsteforhold afgørende forskelligt i sin Karakter fra et almindeligt Leje- og Forpagtningsforhold, svarede det som naturlig politisk Konsekvens, at ogsaa Fæstebesiddelse kunde blive regnet med til den Grundbesiddelse, der dannede Vilkaaret for Valgrettigheder. Stænderforfatningen blev en Slags politisk Æresoprejsning for Fæstebonden, hvis Stilling gennem Aarhundreder havde været saa trykket. Det ses alligevel klart gennem de forudgaaende Forhandlinger, hvilken afgørende Betydning *Selvejendom* har haft for den danske Bondes Rejsning som Statsborger. Det betragtedes fra alle ansvarlige Sider som en fuldkommen Selvfolge, at der maatte gives Ejendomsbonden Andel i de ny politiske Rettigheder; Problemet var alene, om ogsaa Fæsterklassen skulde have sin Del; kun under Modstand løstes dette Spørgsmaal til Fæsternes Fordel, og de fik dog ikke helt lige Vilkaar med Selvejerne.

III. Hvorledes Stænderforfatningen, netop som den blev, var virkelig afpasset efter de danske Samfundsforhold, viser sig gennem den mærkelig store Deltagelse i de første Stændervalg. Ikke mindst Gaardmændenes Iver for at udnytte deres Valgret er her et mærkeligt Træk, og Betydningen af, at Fæstere havde faaet ikke blot Valgret, men ogsaa Valgbarhed, blev godtgjort. Der valgtes i Østifterne 4, i Jylland 1 Mand af Fæsternes Klasse til Stænderne. Den første Stænderrepræsentation fik en ret alsidig Sammensætning; det meget snævre Valgrets- og

Valgbarhedsprincip havde ikke udelukket dette, hvad der atter kan forklares ved, at det i Virkeligheden ikke passede saa daarligt med de daværende Samfundsforhold. At Arbejds­mænd og Husmænd var udelukket fra Repræsentationen, blev fra alle betydende Sider i Datiden betragtet som noget naturligt og selvfølgelig. De mest »liberale« ængstedes meget ved den Mulighed, der frembød sig for Haandværkere og Bønder, og de sidstnævntes Udnyttelse af Mulighederne straks ved de første Valg kom i nogen Grad til at fremkalde Forskrækkelse.

De første Stændervalg blev i det egentlige Danmark og navnlig for Hovedstaden paa iøjnefaldende Maade Udgangspunktet for politisk Vækkelse i videre Kredse af Befolkningen. Under Valgforberedelsen opstod den liberale Bevægelse, der skulde vokse frem til stadig stigende Betydning i den følgende Tid. Nogen saadan Vækkelse eller Bevægelse var ikke Forudsætning for Stænderlovenes Udarbejdelse. Det offentlige Liv havde for 1830 samlet sig om de praktisk-sociale, æstetiske og religiøse Spørgsmaal, og der skete ingen Forandring som umiddelbar Følge af Julirevolutionen. Saa længe Regeringen endnu arbejdede med Forfatningssagen, synes Folket at have stillet sig ret ligegyldigt, der lød endog Toner af en — efter Forholdene let forstaaelig — Skepsis, der bundede i det Ræsonnement, at man vidste, hvad man havde, ikke hvad man vilde faa.

I November 1835 holdt Soren Kierkegaard et Foredrag i Studenterforeningen, hvori han kraftigt udviklede den Sætning om Udviklingen i Danmark efter Juligrundloven, at det var ene og alene Regeringen, der gav *Signalet* til de nye Forholds Indførelse, derimod ikke den liberale Presse, der først herefter blev liberal. Den historiske Forskning maa ikke blot give Kierkegaard Ret, men for saa vidt mere end Ret; den Gennemgang af »Københavnsposten«, hvormed han dokumenterer sin Opfattelse, kunde være fortsat indtil de sidste Stænderloves Udstedelse med det Resultat, at først efter at Forfatningssagen saaledes er løst af Regeringen, begynder »Signalerne« for Alvor at lyde til en politisk Bevægelse i selve Folket. Det var her, Stændervalgene i 1834 skabte Epoke. Om Stænderforfatningen gælder det, at den i langt mere egentlig For-

stand end senere Junigrundloven var en kongelig Gave til Folket. Ved dens Udstedelse blev et Folkeønske ikke imødekommet, men forekommet¹⁾).

IV. Den Respekt, Regeringen havde for sit eget Værk, viste den ganske særlig, da den gennemførte den Fremgangsmaade ved Trykkefrihedssagen, at der heller ikke paa dette Omraade blev udstedt nogen ny Lov, før Stænderne havde haft Lejlighed til at udtale sig. Et meget betydeligt Arbejdsstof var det, den lagde frem for de første Stænderforsamlinger, navnlig i Kongeriget. Stændernes Modtagelse af det og deres eget Initiativ i andre Sager kom til at give et kraftigt Udtryk for den Borgeraand, der ikke var død i Danmark siden Slutningen af det 18. Aarhundrede. Af meget central Interesse er den ny Toldordning, fordi den socialøkonomisk sigter mod det samme Maal som Stænderforfatningen politisk: Ligheden mellem Monarkiets forskellige Dele. Maalet var den økonomiske Helstat, og det var i Pagt med den almindelige Udvikling i Tiden, der fandt Udtryk gennem den store tyske Toldforening. Det stod for Regeringen som noget selvfølgelig og naturligt, at der ogsaa kunde skabes et større dansk Toldomraade ved toldpolitisk Sammenslutning af Danmark og Hertugdømmerne, og i det væsentlige gennemførte den, hvad den ønskede. Men rigtignok ses det ved Stænderforsamlingernes Holdning overfor de paa-gældende Udkast, at der fandtes Kræfter indenfor Monarkiet, der vilde stritte imod denne Enhedsbestræbelse, og at København og Holsten ikke uden videre kunde mødes i nogen Følelse af fælles økonomisk Interesse og Samhørighed. Her lod allerede visse Toner, der kunde tydes som ilde Varsler for Helstaten, men dog næppe er blevet tydel saaledes.

Regeringen viste ogsaa sin Vilje til at skabe ensartet Ret for begge Monarkiets Omraader ved sin oprindelige Plan for Kommunalreformen. »Slesvigholstenske« Tendenser hos de sty-

¹⁾ Se om Kierkegaards Optræden Frithiof Brandt: Den unge Soren Kierkegaard, S. 47 ff. Episoden med »Den flyvende Post« i August 1830 kan ikke anføres mod Kierkegaard; det havde sikkert ikke været noget Ønske hos Heiberg at skabe dansk Politik; med ham som Redaktør kunde Kierkegaard i Foraaret 1836 fremtræde som hvas konservativ Journalist. Den nævnte Bog af Brandt rummer ogsaa meget interessante Oplysninger om P. V. Jacobsen, hvis Breve saa ofte er citeret i den foreliggende Bog.

rende har man derimod ikke Ret til at tale om, selvom de i 1834, samtidig med de særskilte Stænderforsamlinger, indførte nye fælles Institutioner for Slesvig og Holsten. Det var kun en Fordel, set ud fra Helstatstanken, at Holsten administrativt var knyttet sammen med Slesvig. Men det store statspolitiske Maal laa ingeniunde i dette Fællesskab, der i Virkeligheden kun var at opfatte som et naturligt Led i det stadig større Fællesskab, som det skulde lykkes at udvikle mellem alle Monarkiets Lande. Haabet om det mulige i en saadan Udvikling kunde støttes til den Harmoni, der mere end nogensinde syntes at bestaa i Forholdet mellem dansk og tysk Nationalitet; her havde Lornsens Optræden i 1830 ikke skabt virkelig Forstyrrelse, og endnu i 1836 kunde man ikke, trods Lehmanns Kampraab, være klar over de Følger, som den slesvigske Sprogsag vilde faa. Man kunde endnu ved Midten af Trediverne regne med, at det skulde lykkes at opretholde det af Danmark og Hertugdømmerne sammensatte Rige som et Slags monarkisk Schweiz, omfattende Folk af forskellige Sprog, men med mange fælles Traditioner og Institutioner, i fredeligt Samliv og Samarbejde.

V. De første Stænderforsamlinger kom aldeles overvejende til at beskæftige sig med de praktiske Samfundsspørgsmaal; nogen Kamp mod Enevælden eller blot for en væsentlig Omdannelse af Stænderforfatningen rejste de ikke. Først og sidst var de gennemtrængt af *økonomisk* Interesse, og deres Hovedkrav var, at de offentlige Byrder skulde nedbringes. Dette Krav afspejlede en Skatteyder-Bitterhed, der var blevet rigelig næret i de trange Tider, man lige havde gennemlevet, og fremforalt en virkelig Forskrækkelse over det Statsbudget, der var blevet offentliggjort i September 1835. Men tillige havde Kravet sin nøje Sammenhæng med hele den almindelige Samfundsoptatelse, der præger det store Flertal af de Deputerede. *Stænderne er liberalistiske* i deres socialøkonomiske Syn, deres Stemning er for en Begrænsning af Statsopgaverne, de viser en ængstelig Omsorg for Ejendomsretten, og de er betænkelige ved at stille nogen Fordring, hvis Opfyldelse enten vil medføre en Forøgelse af Beskatningen eller en større Indgriben af Statsmagten i Samfundets Forhold.

I naturlig Konsekvens af denne Liberalisme indtog man en afvisende Holdning overfor de Krav, der rejstes fra Købstædernes Haandværkere om Udvidelse og større Beskyttelse af deres Lavretsrettigheder. Det har dog ogsaa haft sin Betydning, at Stænderforsamlingerne var saa overvejende agrarisk sammensat. At de udelukkende repræsenterede Landets Grundejere, er et Forhold, som vi nødvendigvis maa finde afspejlet i Tilbøjeligheden til at ville drage Pengekapitalen ind under den direkte Beskatningspligt; vore første Parlamentarikere saa ikke med milde Øjne paa »Kapitalisterne«, og de vedkendte sig allerede Grundsætningen om Skat efter Evne.

Det mærkes utvivlsomt paa Forhandlingerne, at de besiddelseslose Klasser i Folket ikke var repræsenteret. Hvor der var Tale om Fattigunderstøttelse, kom Forsamlingens økonomiske Tankegang til at vende sig mod en temmelig haard Brod mod de fattige; stærkt fremtrædende er dette i de jyske Stænder, men Højdepunktet naas af Slesvigerne, der i det hele var de mest kritiske overfor den offentlige Økonomi. Vi ser iøvrigt gennem Diskussionen om disse Forhold, hvorledes Tidens »sociale Spørgsmaal« i snævrere Forstand opfattedes som et Spørgsmaal om Landets Overbefolkning med Mennesker, som der ikke var Føde til. Man gruede for de Byrder, der kunde blive paalagt Kommunerne ved Stiftelsen af Ægteskaber uden fornoden økonomisk Basis og dermed følgende letsindig Børneavl.

Under Toldforhandlingerne formuleredes den frihandelsvenlige Tendens i skarpe Sætninger, men saa let var det ikke for disse danske Mænd at gore Alvor af, hvad de havde tilregnet sig af store udenlandske Økonomers Lærdomme. I de positive Ændringsforslag til de enkelte Toldsatser blev der taget et betydeligt Hensyn ikke blot til Statsfinanserne, men ogsaa til private Erhvervsinteresser. Ikke alt, hvad der rører sig i Stænderforsamlingerne af Ønsker og Tenderser, gores gældende som bestemte, vedtagne Forslag. Der var et Stykke fra Teori til Praksis.

Særlig slaaende virker det blandt de første Stænderforsamlingers Sparekrav at møde i saa høj Grad Kravet om Nedsættelse af Forsvarsudgifterne. Det kan efter vor Gennemgang af Stænderforhandlingerne fastslaaes, at det ikke er *Hørup*, der var

den første Ophavsmand til en dansk Afrustningsbevægelse ud fra Mottoet: »Hvad kan det nytte?« Det samme Spørgsmaal lød fra M. B. Nyegaards Læber i Viborg Stændersal 1836. Der fandtes allerede i Frederik VI's Tid en typisk dansk »Antimilitarisme«, bygget paa lignende Tanker og Stemninger som dem, der skulde udfolde sig indenfor de radikale Partier i det halve Aarhundrede fra 1864 til Verdenskrigen. Ikke blot synes Folket som Helhed at have ønsket Formindskelse af Hær og Flaade; men det var en Anskuelse med ikke ubetydelig Tilslutning, at det hverken var nyttigt eller nødvendigt for Danmark at ville forsvare sig, — ikke nyttigt, fordi Kræfterne var svage, ikke nødvendigt, fordi Faren for nogen Krig i Europa overhovedet var meget ringe, og Danmark desuden kunde glæde sig ved en særlig gunstig Beliggenhed og Stilling, bl. a. ved sin Forbindelse gennem Holsten med det tyske Forbund!

Stænder-Referaterne bringer ikke Bud fra en Verden, der er fremmed for os. De Deputerede talte om en Række af de samme Spørgsmaal som Rigsdagsmændene nuomstunder; tilsvarende Modsætninger gjorde sig gældende. Dette kan ikke tjene til Bevis paa, at der aldrig er noget nyt under Solen; men det vidner om, at allerede under Enevælden, ved det store Gennembrud omkring 1800, er de »moderne« Rammer skabt for Samfundslivet i Danmark. Disse Rammer var den første Folkerepræsentation istand til i det væsentlige at anerkende; »kun Finansstyrelsen vækker Sorg og Bekymring«, hedder det udtrykkelig i Roskilde Stænderforsamling. I al Almindelighed kunde Stænderne se det som deres Opgave at virke med til Fortsættelse af det Fremskridt, der allerede var sket.

Landboforholdene maatte nødvendigvis i Kongerigets Stænderforsamlinger tiltrække sig den største Opmærksomhed — dog med den Begrænsning der laa i Mangel paa Interesse for Husmændene, en naturlig Konsekvens af det hele sociale Grundsyn. Midtpunktet dannedes af de Problemer, der knyttede sig til *Fæstevæsenet*, der med al den »Bondebeskyttelse«, det rummede, dog ikke længere frembød nogen tidssvarende Besiddelsesform. Først var det nødvendigt at faa afskaffet Hovet — og her laa det for de første Stænderforsamlinger mest ejendommelige Landbospørgsmaal —, men dernæst maatte Maalet blive en anden Besiddelsesform for Jorden. Fra Viborg

Stænder lød allerede Kravet om nye Foranstaltninger til Fremme af Selvejendom. Ved sit Udkast om Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster kunde Regeringen imidlertid synes at have drejet sin Landbopolitik i Retning af at ville indrømme Godsejerne en større Magt over Bondegodset; Stænderforsamlingernes Opposition imod det knyttede sig da mere til de Colbjørnsenske Traditioner. I Debatterne mellem Godsejerepræsentanter og Bondevenner lyder ret tydelig en Genklang af den foregaaende Tids offentlige Debat om Stordrift eller Bondegaarddrift indenfor Landbruget. Som den raadende Tankegang var, maatte Spørgsmaalet om Fæstegodsets Fremtidsskæbne paa den ene eller den anden Maade knyttes til Begrebet Ejendomsret — og saaledes rejstes det store Bondeprogram af Orla Lehmann i 1838. At der gennem Stænderforhandlingerne var blevet peget paa Faren ved Overprioritering af Selvejergaarde, kunde ikke ophæve Troen paa *Selvejet* som den Besiddelsesform, der tjente Landbrugets Tarv bedst — saaledes som det allerede var forkyndt af Enevælden i dens Forordning om Selvejerbønder i 1769. Denne Tro maatte blive kraftigt styrket ved de opadgaaende Tider efter 1830; men samtidig folte Godejerne med stigende Bitterhed, hvad de ansaa for en Undertrykkelse af deres Ret over Fæstegodset.

VI. Da de franske Rigsstænder traadte sammen 1789 til de Møder, der kom til at indlede den store Revolution, kunde de fremlægge Dokumenter med Klager og Ønsker fra deres Vælgere, de navnkundige *Cahiers*. Ogsaa for de danske Stænderforsamlinger i 1835—36 fremførtes direkte Folkets Ønsker i ret stort Omfang; de for Forholdene mest karakteristiske var Hoveriandragenderne i Kongeriget, Sprogandragenderne i Slesvig og endelig Kobstadhaandværkernes Andragender. Kravet om Tvangsafløsning af Hoveriet er et interessant Vidnesbyrd om Bondestandens egen Retsopfattelse og værd at sammenholde med Lehmanns senere fremsatte Teori om Fæstevæsenets Afløsning. Det kunde finde Støtte hos en Politiker som J. P. With; men i det hele blev Stændernes Holdning bestemt ved det umiddelbare Indtryk af, at dette Krav

OLE KIRK

var stridende mod Ejendomsret og Agtelsen for private Kontrakter.

Paa en udpræget harmonisk Maade var de første raadgivende Stænderforsamlinger i Danmark selvstændigt virksomme, samtidig med at de fandt et let og naturligt Samarbejde med Regeringen. Det sidste kan forklares ved, at Aanden i disse Folkeraad ikke var væsentlig forskellig fra den, der raadede i Kongens Kollegier. Ogsaa Enevælden var i sin sidste Fase liberalistisk indstillet i socialøkonomiske Spørgsmaal. Den Samfundsordning, der var Frugten af de store Reformers, gav Udtryk herfor ved sine bærende Princippes, som dog ogsaa havde givet Plads for nye sociale Love og Institutioner. Stænderforsamlingerne vendte sig i nogen Grad kritisk, men dog ikke fordømmende mod Enevældens Socialpolitik, og Enevælden selv var sikkert nok i denne Tid under Paavirkning af den almindelige Tidsstrømning, der gjorde det noget vanskeligere, end det havde været endnu omkring 1800, at lade Tanken om Forsorg faa en Plads ved Siden af Troen paa Frihed. De liberalistiske Tendenser havde baade hos de styrende og hos den offentlige Menings Ordførere antaget en noget mere radikal Karakter end dengang.

Overfor de liberale i Kongeriget's Stænderforsamlinger stod A. S. Ørsted som den, der nærmest følte det som sin Opgave i højere Grad at betone Statshensynet overfor Særinteresserne. Men Afstanden fra ham til dem var dog ikke saa stor. Rent socialt og personligt ses det slaaende i Forholdet mellem ham og Algreen-Ussing, den Mand indenfor Stænderne, der mest fortjener Navn af Oppositionsfører og af Danmarks første Politiker; Algreen-Ussing var en ung Embedsmand under Ørsteds eget Kollegium. Hans dristige Optræden vidner om Liberalitet hos hans foresatte, der fandt sig deri; men det var kun det ene Slægtleds Taalsomhed overfor det andet. Algreen-Ussing stod anderledes overfor Regeringen end senere en Christen Berg; med Algreen-Ussing rykkede ingen ny Samfundsklasse frem for at erobre Magten, han tilhørte selv den gamle styrende Klasse og ønskede blot at tale med om Statens Sager paa en ny Maade. Den tyske Kancelli-Embedsmand Lornsens Optræden havde været af revolutionær Art; for det egentlige Danmark er det blot Sammenhængen mellem det gamle og det ny,

Manglen paa egentlig Brud i Udvikling, der lægger sig for Dagen gennem en Kancellisekretærs Optræden som Fører i den ny politiske Bevægelse. De første Stænderforsamlings hele Virksomhed bærer i sin Helhed Præget af en saadan Sammenhæng. Ved Afslutningen af den første Stænderforsamling i Roskilde kunde J. F. Schouw med god Grund proklamere A. S. Ørsted som baade »Kongens og Folkets Mand«; Forhandlingerne havde ikke artet sig anderledes, end at det havde været muligt for den kgl. Kommissarius at forene disse to Egenskaber.

Forhandlingerne i Itzehoe og Slesvig vidner i det hele ogsaa om god Forstaaelse mellem Regering og Stænder. Men det ejendommelige for Hertugdømmerne blev, at Stænderforsamlingerne her i Liv og Indhold kom til at staa tilbage for Kongeriget. Vi staar overfor det mærkelige Fænomen, at den ny Institution gjorde sig mindst gældende i den Del af Monarkiet, for hvis Skyld den var indført. I Hertugdømmerne, modsat Kongeriget, var endnu bevaret Traditioner fra de gamle Stænderforsamlinger, og man var fra Regeringens Side vant til at regne med visse politiske Bevægelser og Krav paa Grundlag heraf. Dette blev bestemmende for Slesvig-Holstenske Kancellis Holdning under Forfatningssagens Behandling. Imidlertid blev allerede »de erfarne Mænd«s Optræden ikke saa lidt af en Overraskelse; det viste sig, at »de erfarne« ikke var nær saa aktive, som »de oplyste Mænd« fra Kongeriget skulde blive. Særlig slaaende bliver imidlertid Modsætningen ved selve de første Stænderforsamlinger; allermindst livlig bliver Forsamlingen i Holsten, netop den af de fire »Provinser«, som alene havde haft et retsligt Krav paa en Stænderforfatning! Det kan næppe paastaas, at der i Hertugdømmerne var nogen Mangel paa Samfundsproblemer, der kunde drages frem i Stænderforsamlingerne, selvom de delvis maatte være af anden Art end i Kongeriget. Forklaringen maa da blive, at Forudsætningerne for en parlamentarisk Folkerepræsentation laa bedst i den Del af Monarkiet, hvor det enevældige System havde kunnet gennemføres mest fuldstændigt og uhæmmet af Modstand. De faste, klare og ensartede Samfundsforhold i det egentlige Danmark — modsat de mere kaotiske Forhold i Hertugdømmerne — var Enevældens Triumf, men betød ogsaa en

bedre ryddet Grund for den ny politiske Udvikling. Det var meget naturligt, at det var Danske Kancelli, der under Forfatningssagens Udvikling havde stillet de mest radikale Forslag.

Stænderforsamlingernes Tilblivelse og første Virksomhed frembyder det klareste Bevis paa, at den bureaukratiske Enevælde, historisk set, ikke er Modsætningen, men Indledningen til det parlamentariske Demokrati.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER

FORKORTELSER

INDLEDENDE OVERSIGT: Stats- og Samfundsforhold i

Frederik VI's Monarki.

1. Monarkiet og dets Befolkning	Side	1
2. Enevælden i Danmark ved Aar 1830	»	9
3. Samfundsordningen i Danmark efter de store Reformere	»	24
4. Hertugdømmerne som særligt Omraade	»	37
5. Det holstenske Forfatningsspørgsmaal	»	44
6. Offentligt Liv og Samfundsopfattelse i Danmark før 1830	»	58
7. Det økonomiske Vendepunkt	»	69

FØRSTE AFSNIT: Beslutningen om at indføre Stænderforsamlinger.

1. Julirevolutionen og Danmark	Side	73
2. Det holstenske Spørgsmaal under ny diplomatisk Forhandling	»	81
3. Den begyndende Frygt for Bevægelse i Hertugdømmerne. J. P. Höpps Rejse	»	89
4. Den store Forskrækkelse og dens Følger	»	98
5. Kongen og hans Raadgivere i December 1830. Det første Udkast til en Stænderforfatning for hele Monarkiet....	»	117
6. Ved Nytaarstid i Danmark 1831. Politidirektørens Forslag. Januar-Reskripterne	»	125

ANDET AFSNIT: Stænderanordningerne af 28. Maj 1831.

1. Det preussiske Forbillede og Spørgsmaalet om dets Anvendelighed i Danmark	Side	139
2. Danske Kancellis Forhandlinger og Forestilling	»	147
3. Danske Kancellis Udkast	»	164
4. Slesvig-holstenske Kancellis Forslag	»	171
5. Stænderanordningerne af 28. Maj 1831	»	176

TREDIE AFSNIT: Stænderanordningerne af 15. Maj 1834.

1. Stænderkomitéen af 4. Juni 1831	Side	190
2. Afgørelserne i Foraaret 1832	»	201

3. De erfarne Mænd	Side 214
4. De oplyste Mænd	» 221
5. De sidste Afgørelser	» 243
6. Den færdige Stænderforfatning	» 259

FJERDE AFSNIT: De første Stændervalg og Forberedelsen af de første Stænderforsamlinger.

1. Stændervalgene i Kongeriget	Side 278
2. Valgene i Hiertugdømmerne	» 306
3. Den første Stænderrepræsentation. Det ny politiske Liv	» 315
4. Det forberedende Arbejde indenfor Regeringen	» 328
5. Beslutningen om at forelægge Trykkefrihedssagen for Stænderne	» 342
6. Finansbudgettets Offentliggørelse	» 345

FEMTE AFSNIT: Den første Stænderforsamling i Roskilde (1. Oktober 1835—26. Februar 1836).

1. Stændernes Aabning. — Tak-Adresse. — Forretningsgang	Side 352
2. Finanssagen	» 367
3. Toldsagen. — Konsumtionen	» 382
4. Byernes Styrelse og Næringsliv	» 396
5. Landboforholdene	» 411
6. Juridisk Lovgivning	» 440
7. Skole og Kirke	» 447
8. Trykkefrihedssagen. Spørgsmaalet om Stænderforsamlingernes Offentlighed	» 453
9. Forskellige Sager. — Forhandlingernes Præg. — Forhandlingernes Afslutning	» 458

SJETTE AFSNIT: Den første Stænderforsamling i Viborg (11. April 1836—30. Juli 1836).

1. Forhandlingernes Begyndelse. Deres almindelige Karakter	Side 470
2. Finanssagen. — Toldspørgsmaalet	» 473
3. Købstædernes Forhold	» 484
4. Fæstevæsen og Hoveri	» 489
5. Værnepligt og Forsvarssag	» 495
6. Skolespørgsmaal. — Fattigvæsenet	» 503
7. Forskellige Sager. — Mødernes Slutning	» 509

SYVENDE AFSNIT: Den første Stænderforsamling i Slesvig (11. April 1836—30. Juli 1836).

1. De holstenske Stænder 1835—36. — Aabningen af de slesvigske Stænder i April 1836	Side 517
2. Slesvigerne og den offentlige Husholdning	» 522
3. Slesvigerne og Tolden	» 528

4. Sprogsagen	Side 531
5. Spørgsmaal af forskellig Art. — De slesvigske Forhandlinger almindelige Præg	» 536
OTTENDE AFSNIT: Resultaterne af de første Stænderforsamlinger.	
1. Stænderforsamlingernes Indflydelse paa Lovgivning og Styrelse	Side 543
2. Politiske og folkelige Følger	» 558
SLUTNING	Side 571

INDHOLDSFORTEGNELSE

BILLEDFORTEGNELSE

TILLÆG

FORTEGNELSER OVER DE STÆNDERDEPUTEREDE findes
for Østifterne S. 288, 289 f., 293 f., 295 ff., 315, 352 (Fodnote);
for Nørrejylland S. 291 f., 294, 299 ff., 315, 470 (Fodnote);
for Slesvig S. 308 ff., 315 f., 520 (Fodnote).

TILFØJELSE

J. P. Höpps Privatarkiv, hvortil der henvises S. 86 og mange følgende Steder, har under Værkets Udarbejdelse været deponeret i Rigsarkivet, men findes nu atter hos dets Besidder, Hr. Landraad Pauly i Meldorf, der velvillig havde overladt det til Forfatterens Benyttelse.

Tilføjelser eller Rettelser, hvortil der iøvrigt maatte blive Anledning, vil blive givet i Værkets anden Del.

BILLEDFORTEGNELSE

	Side	1
Frihedsstøtten	»	49
Statsminister J. S. Møsting	»	73
Amalienborg	»	91
J. P. Höpp	»	109
Frederik VI	»	129
Politidirektør A. C. Kierulf	»	139
Kollegiebygningen	»	159
Statsminister Poul Chr. Stemann	»	181
Statsminister Otto Moltke	»	190
Christiansborg Slot	»	207
Prins Christian	»	233
Grosserer L. N. Hvidt	»	255
Lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg	»	287
Tage Algreen-Ussing	»	321
Johs. Chr. Drewsen	»	352
Palæet i Roskilde	»	361
Anders Sandøe Ørsted	»	368—69
Stænderforsamlingen i Roskilde	»	399
Borgmester J. A. Stenfeldt	»	451
Biskop J. P. Mynster	»	470
Stænderbygning, Viborg	»	483
Herredsfoged J. P. With	»	515
J. Fr. Schouw	»	519
Stænderhuset i Itzehoe	»	533
Nis Lorenzen	»	541
Professor N. Falck	»	567
N. F. S. Grundtvig	»	583
Ole Kirk	»	

Ved Fremskaffelsen af Billederne har Hr. Musæumsinspektør *P. B. C. Westergaard*, Hillerød, ydet velvillig Bistand.

TILLÆG

Anordningen af 28. Maj 1831 om Indførelse af raadgivende Provinsialstænderforsamlinger i Danmark.

Vi Frederik den Sjette, af Guds Naade, Konge til Danmark etc. etc., Gjøre vitterligt: At Vi, for desto fuldkomnere at sætte Os og Vore Efterkommere paa Thronen i Stand til stedse at erholde den tilforladeligste Kundskab om Alt, hvad der kan fremme Vort kjære og trofaste Folks Tarv, og for derved tillige at knytte de Baand desto fastere, som forene Kongehuset med Folket, saa og bidrage til Almeenaandens Op- livelse, have besluttet Os til i Vort Rige Danmark, ligesom i Vore Hertugdømmer Slesvig og Holsten, at indføre raadgivende Provindsial-Stænder. For at forberede en til Vort landsfaderlige Øjemed svarende Fuldbyrdelse af denne Vor Beslutning, have Vi foreløbigen ladet Sagen gjennearbeide, og uagtet den ikke endnu er modnet i den Grad, som behøvedes, for at den allerede kunde i alle sine Dele ordnes ved fuldstændig Lov, saa have Vi dog fundet det passende nu at kundgjøre de almindelige Bestemmelser, der skulde tjene til det faste Grundlag for den Indretning, som Vi ville give Provindsial-Stænderne i Vort Rige Danmark.

I foranførte Henseende ville Vi herved allernaadigst have anordnet som følger:

§ 1.

Der skal i Vort Rige Danmark være to Forsamlinger af raadgivende Provindsial-Stænder, een for Sjællands, Fyens og Lollands-Falsters Stifter, samt for Island, og en anden for samtlige fire Stifter i Nørre-Jylland.

§ 2.

I enhver af disse Forsamlinger indtræder et saadant Antal af deres Medborgere dertil udnævnte Mænd, som Vi nærmere ville fastsætte. Valgrettigheden udøves, under de nærmere Bestemmelser og i den Orden, som Vi ved en særskilt Anordning derfor ville foreskrive, af Grundeierne i Stæderne og paa Landet; hvorhos Vi dog i Betragtning af den faste Besiddelse, som Vore Love hjemle Gaardfæstere, ogsaa ville give dem Adgang til Deltagelse i Valgene. Paa lige Maade skal Grundbesiddelse være en nødvendig Betingelse for Valgbarheden, og skjønt Vi i Almindelighed ikke ville udelukke de af Vore Embedsmænd, der tillige er Grundeiere, fra at tage Sæde i Stændernes Forsamlinger, naar de dertil vælges, saa kan dog ingen Embedsmand, der er forsynet med en af Os underskreven Bestalling eller Ordre eller Confirmation, modtage saadant Valg, uden dertil først at have erhvervet Vor allerhøieste Tilladelse.

§ 3.

Vi ere derhos sindede at udnævne Medlemmer af Universitetet og af Geistligheden til at tage Sæde i Provindsial-Stændernes Forsamlinger og, efter Omstændighederne, enkelte Andre, som Vi, med Hensyn til deres Stillinger og Egenskaber, maatte finde dertil særdeles egnede.

§ 4.

Forinden Vi udgive nogen Lov, der har Forandring i Vore Undersaatters personlige eller Eiendoms-Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Gjenstand, ville Vi lade Udkastet til en saadan Lov forelægge for begge Stændernes Forsamlinger, eller,

forsaavidt den kun angaaer een eller flere enkelte Provindser, da for de Provindsial-Stænder, hvorunder samme høre, for at Stænderne kunne tage Lovforslaget under Overveielse og derover afgive allerunderdanigst Betænkning.

§ 5.

Naar Provindsial-Stænderne finde Anledning til at ønske nogen Forandring i Landets almindelige eller de samme vedkommende Provindsers særdeles Love eller Indretninger, eller de maatte finde dem beføiede til at føre nogen Besværing over Maaden, hvorpaa Lovene overholdes eller Indretningerne bestyres, kunne de derom gjøre Os Forestilling og Forslag, hvorefter Vi ville tage saadant Andragende under Overveielse og derpaa afgive Vor Beslutning.

§ 6.

Da Vi anse det gavnligt, at der indrømmes Provindsial-Stændernes Medvirkning med Hensyn til Communernes Anliggender, saa ville Vi have taget under Overveielse hvorledes dette lader sig udføre og derpaa tage nærmere Bestemmelse i saa Henseende.

§ 7.

Provindsial-Stænderne træde sammen naar Vi indkalde dem. Dette vil skee hvert andet Aar; men naar dertil maatte være Anledning, ville Vi desuden foranstalte overordentlige Samlinger af Stænderne. Hvorlænge Forsamlingen maa vedvare, ville Vi hver Gang bestemme med Hensyn til Omstændighederne og derefter ville Vi lade Forsamlingens Opløsning forkynde for samme.

§ 8.

Saavel angaaende Antallet af de Mænd, der skulle udnævnes til Medlemmer i hver af Provindsial-Forsamlingerne, som om Antallets Fordeling paa de forskjellige Districter, saa og om de nærmere Betingelser for Valgrettigheden og Valgbarheden samt Fremgangs-

maaden ved Valgene og i Stændernes Forsamlinger ville Vi meddele de fornødne nærmere Bestemmelser. Men forinden noget endeligt Udkast til disse yderligere Lovbestemmelser forelægges Os, ville Vi lade nogle oplyste Mænd fra forskjellige Dele af Riget sammenkalde, for at tage de Gjenstande, som i saa Henseende bliver dem forelagte, under Overvejelse og derover meddele deres paa Sag- og Local-Kundskab grundede Mening. Saafremt der i Tiden skulde findes Anledning til nogen Forandring i disse yderligere Bestemmelser, vil saadan Forandring dog ikke blive iværksat, forinden Vi i Overensstemmelse med § 4, derover have indhentet Stændernes Betænkninger.

Givet etc. etc.
